

STENDHAL ♦ PARMA KLOOSTER ♦

Suuri sõnameistreid

STENDHAL

PARMA
KLOOSTER

STENDHAL
PARMA KLOOSTER

1796. aasta. Üle Prantsusmaa piiride voolav revolutsioonilaine valgub Itaaliasse ja äratab selle maa sajanditepikkusest feodaalse tuimuse orjaunest. Tormiline on uute ja vanade jõudude kokkupõrge, ligi paari aastakümne jooksul käib «Parma kloostri» tegevuspaigaks olev Põhja-Itaalia käest kätte. Vabadus vaheldub orjusega, rõõm ja juubeldus kättemaksu ja reaktsiooniga. Need aastakümned kujundavad teose tegelased, kes seisavad ühe jalaga vanas, teisega uues maailmas. Niisama heitlik kui ümbritsev elu on ka teose kangelaste isiklik saatust, niisama vastuoluline ja traagiline nende tundemaailm. Autori siiras tõetaotlus ja psühholoogiline vaist on loonud kontrastiderohkest ajast ja maast teose, mille suurimaks vooruseks tuleb lugeda selle erakordset kaasaegsust. Ja seda nii filosoofilise põhikoe kui ka kunstilise teostuse poolest.

STENDHAL

PARMA KLOOSTER

ROMAAN

1 9 5 9

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS • TALLINN

Originaali tiitel:
Stendhal
La chartreuse de Parme

Tõlkinud
M. Hange

Värsid tõlkinud
A. Kaalep

Kõlde kujundanud
H. Vitsur

Ombrispaberi kujundanud
P. Reeveer

TEADMISEKS

See jutustus on kirjutatud 1830. aasta talvel kolme-
saja lõõr kaugusel Pariisist, nii et siin pole mingit vii-
het 1839. aasta sündmustele*.

Palju aastaid enne 1830-ndat, ajal, mil meie sõjaväed
marssisid mööda Euroopat,* majutati mind juhuslikult
ühe kanooniku* juurde. See oli Paduas, veetlevas Itaa-
lia linnas. Kuna jäin sinna kauemaks, siis saime kanoo-
nikuga sõpradeks.

Kui ma 1830. aasta lõpul Paduas läbisõidul peatusin,
ruttasin sedamaid tubli kanooniku majja. Teadsin küll,
et teda pole enam, kuid tahtsin uuesti näha salongi, kus
olime veetnud nii palju meeldivaid õhtuid, millest nüüd
sageli suurt puudust tunnen. Leidsin eest kanooniku ven-
napoja ja ta naise, kes võtsid mind vastu nagu vana
sõpra. Tulid veel mõned inimesed ja me lahkusime alles
väga hilisel tunnil; vennapoeg laskis «Pedroti» kohvikust
oivalist *zambajoni** tuua. Meie kauase koosistumise pea-
miseks põhjuseks oli aga hertsoginna Sanseverina lugu,
millele keegi vihjas ja mida vennapoeg minu auks algu-
sest lõpuni tahtis jutustada.

«Maal, kuhu ma lähen,» ütlesin oma sõpradele, «tuleb
mul vaevalt niisuguseid õhtuid ette nagu tänane, ja
pikkade õhtutundide veetmiseks kirjutan teie loost jutus-
tuse.»

«Sel juhul,» ütles vennapoeg, «annan teile oma onu
ülesthendused. Artiklis Parma kohta mainib ta mõnin-
gaid selle õukonna intriige ajajärgust, mil hertsoginna
seal tooniandjaks oli. Kuid olge ettevaatlik, see lugu on
kaugel igasugusest kõlblusest, ja nüüd, kus te Prantsus-
maal kiitete evangeelse vooruslikkusega, võib see teile
roimari kuulsuse tuua.»

Avaldan selle jutustuse, tegemata 1830. aasta käsi-
kirjas ühtki muudatust. Sellel võib olla kaks ebameeldi-
vat külge:

Esimene — lugejale: kuna tegelased on itaallased,
on nad võib-olla vähem huvitavad, sest selle rahva tun-
ded on kaunis erinevad prantslaste omadest. Itaallased
on head, avameelsed inimesed, ja kui nad just pole ära
hirmutatud, ütlevad nad seda, mida mõtlevad. Edevust
esineb neil ainult puhuti, ja siis muutub see kireks ning
seda nimetatakse *puntiglio*'ks *. Ja lõpuks — vaesus ei
ole nende silmis naeruväärne.

Teine ebameeldivus puudutab autorit.

Tunnistan, et mul jätkus häbematust tegelaste iseloomu
konaruste säilitamiseks, seevastu kuulutan ma avameel-
selt, et lükkan ümber ka kõige kõlbelisema etteheite pal-
jude nende tegude kohta. Milleks anda neile kõrget kõl-
belisust ja prantslaste iseloomu meeldivaid külgi? Üle
kõige armastavad prantslased raha; viha või armastuse
pärast aga patustavad aruharva. Käesoleva jutustuse
itaallased on peaaegu nende vastandid. Pealegi tundub
mulle, et iga kord, kui lähen lõunast kakssada lööd
põhja poole, leian ma eest uue maastiku samuti nagu
uue romaanigi. Kanooniku vennapoja armastusväärne
abikaasa oli tundnud ja isegi väga armastanud hertsog-
inna Sanseverinat. Ta palus mind mitte midagi muuta
neis hertsoginna seiklustes, mis on laiduväärsed.

23. jaanuaril 1839.

ESIMENE OSA

Gia mi fur' dolci inviti a empir le
carte i luoghi ameni

Ariosto, Sat. IV

Kord õrnalt mulle sulle kätte andsid
need kaunid kohad

*Ariosto *, IV satiir*

ESIMENE PEATÜKK

MILAANO AASTAL 1796

15. mail 1796. aastal marssis kindral Bonaparte Milaanosse selle noore armee eesotsas, kes oli just tunginud üle Lodi silla ja näidanud kogu maailmale, et pärast paljusid sajandeid on Caesarile ja Aleksandrile tõusnud järglane. Vapruse ja geniaalsuse imed, mille tunnustajaks Itaalia nüüd oli, äratasid uinuva rahva mõne kuuga. Veel nädal aega enne prantslaste tulekut nägid milaanolased neis ainult röövlilõuku, kes olid harjunud põgenema Tema Keiserliku ja Kuningliku Kõrguse vägede eest, vähemalt kinnitas seda neile kolm korda nädalas pisike, peopesasuurune viletsale paberile trükitud ajaleht.

Keskajal ei jäänud Lombardia vabariiklased vaprules prantslastest põrmugi maha ning olid täiesti ära teeninud, et Saksa keisrid * nende linnad maatasa tegid. Sellest ajast peale, kui neist olid saanud truud alamad *, oli nende tähtsaimaks tegevuseks sonettide trükkimine mõne aristokraatsesse või rikkasse perekonda kuuluva neiu pulmade puhul väikestele roosast taftist taskurättidele. Kaks või kolm aastat pärast seda tähtsat sündmust oma elus võttis noor daam endale austaja: mõnikord seisis selle, mehe perekonna poolt valitud kavaleri nimi abielulepingus esikohal. Kui kaugel olid need naiselikuks muutunud kombed sügavast erutusest, mida põhjustas Prantsuse armee ootamatu tulek! Peatselt tekkisidki hoopis uued, kirglikud kombed. 15. mail 1796 märkas kogu rahvas, et kõik, millest nad senini lugu olid

pidanud, oli ülimalt naeruväärne ja mõnikord isegi jäle. Viimase Austria rügemendi lahkumine tähistas vanade ideede kokkuvarisemist: elu kaalule panemine muutus moeasjaks. Inimesed mõistsid, et pärast sajandeid valitsenud tundeigust peitub õnn vajaduses armastada oma isamaad tõelise kirega ja teha kangelastegusid. Karl V ja Philip II kiiva despotismi jätkumine oli surunud inimesed sügavasse pimedusse; despootide kujud paisati põrmu ja kohe tundsid kõik õnnestavat valgusetulva. Oma poolsada aastat, sellal kui Prantsusmaad vapustasid «Entsüklopeedia» ja Voltaire, karjusid mungad tublile Milaano rahvale, et kirjatarkus või üldse õppimine sessinatses maailmas on täiesti ilmaaegne vaev ja et kui küreele täpselt kümnist maksta ning ausalt kõik oma väikesed patud pihtida, siis võib peaaegu kindel olla kena kohakese peale paradiisis. Selle kunagi mõelda osanud ja hirmuäratava rahva lõplikuks nõrgestamiseks müüs Austria talle odava hinna eest eesõiguse tema armeesse nekrutite andmata jätmiseks.

1796. aastal koosnes Milaano armee kahekümne neljast punases mundris kaabakast, kes üksmeelselt kaitseksid linna koos nelja toreda ungari grenaderirügemendiga. Kombelõtvus oli jõudnud äärmuseni, kirk aga oli üpris haruldane. Peale pahameelt tekitava ebameeldiva kohustuse jutustada kõik küreele, sest vastasel korral ähvardas hukatus juba siinses maailmas, pidi tubli Milaano rahvas veel siplima mitmesuguseis monarhistlikes kammitsais, mis muutusid üha tülikamaks. Näiteks ertshertsogil, kelle residents oli Milaanos ja kes valitses oma onupoja Austria keisri nimel, tekkis tulus mõte hakata kaubitsema viljaga. Sellega seoses keelati talupoegadel teravilja müümine enne Tema Kõrguse aitade täitmist.

1796. aasta mais, kolm päeva pärast prantslaste saabumist, tuli koos sõjaväega linna ka pisut ülemeelik miniatuurimaalija, nimega Gros*, kes hiljem sai kuulsaks. Kuulnud tollal moes olevas suures «Servi» kohvikus ertshertsogi vägitegudest — viimane oli muide väga paks —, võttis ta viletsale kollasele paberile trükitud jäätise-hinnakirja ja joonistas selle teisele küljele rasvase ertshertsogi: prantsuse sõdur annab talle täägihoobi

kõhtu, vere asemel aga voolab sealt välja tohutul hulgal vilja. See, mida nimetatakse naljaks või karikatuuriks, oli tol kavala despotismi maal täiesti tundmata. Gros' poolt «Servi» kohviku lauale jäetud joonistus näis taevast tulnud imena. Öösel see graveeriti ja järgmisel päeval müüdi tõmmiseid tervelt paarkümmend tuhat eksemplari.

Samal päeval pandi üles müürilehed, mis teatasid kuue miljoni suurusest kontributsioonist Prantsuse armee vajadusteks, kes oli küll võitnud kuus lahingut ja vallutanud kaksikümmend provintsi, tundis aga puudust jalatseist, pükstest, mundrikuubedest ja mütsidest.

Koos kehvalt rietatud prantslastega tungis Lombardiasse selline õnn ja rõõm, et ainult vaimulikud ja mõned aadlikud märkasid selle kuuemiljonilise kontributsiooni raskust, millele varsti järgnesid veel paljud teised rahanõudmised. Prantsuse sõdurid naersid ja laulsid hommikust õhtuni, nad olid alla kahekümne viie aasta vanad ja nende ülemjuhatajat, kes oli kahekümne seitsme aastane, loeti oma armee kõige vanemaks meheks. Elurõõm, noorus ja muretus olid nii meeldivaks vastuseks munkade raevukatele ennustustele, kes kuue kuu vältel kirikukantslitest olid kuulutanud, et prantslased on koletsed, kes surmanuhtluse ähvardusel peavad kõik maha põletama ja kõigil pead maha raiuma. Selleks veetavat iga rügemendi ees giljoliini.

Maal nähti talumajade uste ees prantsuse sõdureid pererahva pesamuna kätkit kiigutamas ja peaaegu igal õhtul korraldas mõni trummimees, kes mängis viiulit, improviseeritud tantsupeo. Kuna kontratantsud olid liialt vaevanõudvad ja keerulised, et sõdurid, kes neid isegi ei osanud, oleksid suutnud neid õpetada kohalikele naistele, õpetasid naised noortele prantslastele *monferrina't*, *saltata't* ja teisi itaalia tantse.

Ohvitserid majutati võimalust mööda rikaste juurde: neil oli hädasti vaja kosuda. Keegi Robert'i-nimeline leitnant sai majutusorderi markii del Dongo paleesse. Kui see noor ja küllaltki südi mobiliseeritu talle määratud paleesse läks, koosnes kogu ta varandus ühest kuuefrangisest mündist, mis ta oli saanud Piacenzas *. Pärast Lodi silla ületamist oli ta ühelt suurtükikuuliga tapetud ilusalt

austria ohvitserilt võtnud toredad tuliüued nankingpüksid, ja veel kunagi pole ükski riietusele nii omal kohal olnud kui need. Ta ohvitseriolakud olid villasest riidest ja varrukate pealisriie oli õmmeldud voodri külge kinni, et tükid koost ära ei laguneks. Veelgi kurvem oli lugu ta saabastega, mille tallad olid lõigatud kübarast, mis samuti oli saadud lahinguväljalt teisel pool Lodi silda. Need improviseeritud tallad olid nõõriga saabaste külge seotud, mis väga selgesti silma paistis, ja kui major-doomus leitnant Robert'i tuppa ilmus, et paluda teda proua markiisiga lõunatama, sattus leitnant hirmsasse kimbatusse. Nende kahe tunni vältel, mis lahutasid teda saatustlikust lõunasöögist, püüdis ta koos oma tentsikuga natukenegi oma riideid kohendada ja õnnetuid nõõre saabaste ümber tindiga mustaks värvida. Lõpuks saabus õudne hetk. «Elu sees pole mul nii halba enesetunnet olnud,» ütles mulle leitnant Robert, «daamid arvasid, et peavad mind kartma, mina aga värisesin rohkem kui nemad. Ma vaatasin oma saapaid ega teadnud, kuidas graatsiliselt astuda. Markiis del Dongo,» lisas ta, «oli tol ajal oma ilu õitsengus. Te tundsite teda, ta nii kauneid, ingellikult mahedaid silmi, ta ilusaid tumblonde juukseid, mis nii meeldivalt ta võluva näo ovaali piirasid. Minu toas oli Leonardo da Vinci maal «Herodias», mis näis olevat tema portree. Õnneks olin ma niivõrd haaratud sellest üleloomulikust ilust, et unustasin oma riietuse. Kahe aasta jooksul olin Genua ümbruse mägedes ainult inetust ja viletsust näinud — ja ma julgesin talle oma vaimustust avaldada.

Kuid mul oli küllalt taipu, et komplimentide ütlemist mitte pikale venitada. Sellal kui ütlesin meelitusi, nägin üleni marmorist söögitoas kahteistkümmend lakeid ja kammerteenrit, kes olid, nagu mulle tookord näis, riietatud suurima toredusega. Kujutlege, et neil kelmidel polnud mitte ainult head kingad, vaid koguni veel hõbe-pannaldega. Nägin silmanurgast kõiki neid juhme pilke, mis olid suunatud mu riietele ja võib-olla ka mu saabastele, mis eriti mu südant lõhestas. Üheainsa sõnaga oleksin võinud kõiki neid inimesi hirmutada, aga kuidas neile nende õiget kohta kätte näidata, riskimata kohutada daame? Selleks et tunda end veidi julgemini, nagu ta

seda mulle hiljem sadu kordi kinnitas, oli markiis lasknud kloostrist ära kutsuda Gina del Dongo, oma mehe õe, kes viibis seal pansionaadis ja kellest hiljem sai võluv krahvinna Pietranera. Õnnepäevil ei suutnud keegi ületada teda lõbususes ja meeldivuses, samuti nagu halbadel aegadel keegi nii üllas ja hingeliselt tasakaalukas polnud kui tema.

Elav ja avameelne Gina, nagu te teda tunnete, kes võis tollal olla kolmeteistkümnene aastane, aga nägi välja nagu kaheksateistkümnene, kartis, et pahvatab mu riietust vaadates naerma, ega tihanud seepärast üldse süüa; markiis aga, otse vastupidi, masendas mind oma sunnitud viisakuseavaldustega; mu silmist võis ta väga hästi lugeda kannatamatut meelepaha. Ühe sõnaga, ma kujutasin endast õige totrat isikut, pidin taluma põlgust, mis öeldakse olevat prantslasele võimatu. Järsku valgustas mind otse taevast langenud mõte: ma hakkasin neile daamidele jutustama viletsusest, mida me kahe aasta jooksul Genua mägedes, kus vanad, juhmid kindralid meid hoidsid, olime kannatanud. Ütlesin, et seal anti meile palka assignaatides*, mis sellel maal ei maksnud, lisaks kolm untsi leiba päevas. Sain vaevalt paar minutit rääkida, kui heasüdamlikul markiisil pisarad silma valgusid ja Gina tõsiseks muutus.

«Kuidas, härra leitnant,» ütles ta, «kolm untsi leiba!»

«Jah, preili; sealjuures jäi veel kolm päeva nädalas vahele, aga talupojad, kelle juures me elasime, olid veel vaesemad kui meie, ja me andsime natuke oma leivast neile.»

Lauast tõustes pakkusin markiisile käsivart ja saatsin ta salongi uksele, tulin siis kiiresti tagasi ja andsin teenrile, kes mind lauas oli teeninud, oma ainukese kuuefrangise eküü, mille kasutamise kohta nii palju õhulosse olin teinud.

«Nädala pärast,» jätkas Robert, «kui oli täiesti kindel, et prantslased kedagi ei giljotineeri, tuli markii del Dongo tagasi oma Como järve ääres asuvast Grianta lossist, kuhu ta oli vapralt põgenenud meie armee lähenemisel, jättes oma ilusa noore naise ja õe sõja juhuslikkuse hoolde. Viha, mida markii meie vastu tundis, oli nii sama suur kui ta hirmgi, see tähendab mõõtmatu. Mul

oli lõbus vaadata ta paksu kahvatut vagatsejanägu, kui ta mulle meelitusi ütles. Järgmisel päeval pärast ta Milaanosse tagasitulekut sain kolm küünart kalevit ja kakssada franki kuuemiljonilise kontributsiooni arvel. Vahetasin kesta ja minust sai nende daamide kavalere, sest algasid ballid.»

Leitnant Robert'i lugu oli enam-vähem samasugune kui kõigil prantslastel; selle asemel et nende vahvate sõdurite viletsust pilgata, tunti neile kaasa ja hakati neid armastama.

See ootamatu õnne- ja joobumuseaeg kestis ainult kaks lühikest aastat; hullustus haaras kõiki ja ületas igasugused piirid. Mul oleks võimatu seletada seda muul viisil kui ajaloolise ja sügavamõttelise kaalutluse alusel: see rahvas oli sada aastat igavust tundnud.

Kunagi oli kuulsate Milaano hertsogite Viscontide ja Sforzade õukonnas valitsenud lõunamaadele omane nauditisiha. Ent alates 1624. aastast, mil hispaanlased, vaikivad, kahtlustavad, kõrgid ja alati ülestõusu kartvad isandad, olid vallutanud Milaano, kadus lõbusus. Inimesed võtsid vallutajate kombesid omaks, ja selle asemel, et käesolevast hetkest lõbu tunda, mõtlesid pigem, kuidas pistodahoobiga pisimagi solvamise eest kätte maksta.

Alates 15. maist 1796, kui prantslased tulid Milaanosse, kuni 1799. aasta aprillini, mil nad sealt pärast Cassano lahingut välja aeti, arenes meeletu rõõm, lõbusus, naudinguiha ja kõigi kurbade või vähemalt mõistlike tunnete unustamine niikaugele, et võib isegi nimetada vanu kaupmehi-miljonäre, vanu liigkasuvõtjaid ja eakaid notareid, kes sel ajajärgul unustasid oma väarikuse ja rahaahnuse.

Ainult üksikud kõrgema aadli hulka kuuluvad perekonnad olid sõitnud maale oma lossidesse, otsekui selleks, et trotsida üldist joovastust ja südamete õitsepuhkemist. Tõsi küll, need rikkad aadliperekonnad olid ebameeldivalt esile tõstetud Prantsuse armeele määratud sõjalise kontributsiooni jaotamisel.

Markii del Dongo, keda tohutu lustlikkuse nägemine häiris, oli üks esimesi, kes sõitis oma toredasse Grianta lossi teisel pool Como järve. Daamid viisid sinna ka leit-

nant Robert'i. Loss, mis kunagi oli olnud kindlus, asus võib-olla ainulaadsel kohal maailmas — saja viiekümne jala kõrgusel platool tolle imekauni järve kaldal, millele lossi akendest avanes avar vaade. Del Dongode perekond oli lossi ehitanud viieteistkümnendal sajandil, millest andsid tunnistust arvukad marmorplaadid nende vappidega; seal võis veel näha tõstesildu ja sügavaid vallikraave, kus ei olnud küll enam vett; aga oma kaheksakümne jala kõrguste ja kuue jala paksuste müüridega pakkus see loss kaitset ootamatu kallaletungi eest; see pärast kõike kahtlustav markii seda armastaski. Ümbritsetuna kahekümne viiest või kolmekümnest teenrist, keda ta ustavaks pidas arvatavasti sellepärast, et ta nendega kõneldes ainult sõimusõnu tarvitas, tundis ta siin vähem hirmu kui Milaanos.

See hirm ei olnud täiesti põhjendamatu: markii oli elavas kirjavahetuses Austria spiooniga, kes asus Šveitsi piiril kolme löö kõrgusel Griantast, et aidata lahingutes võetud sõjavange põgenemisel, — asjaolu, mida prantsuse kindralid oleksid võinud tõsiselt võtta.

Oma noore naise oli markii jätnud Milaanosse; seal siis ajas too perekonna asju ja pidi katsuma toime tulla kontributsioonisummade tasumisega, mis olid määratud Casa del Dongole*, nagu öeldakse Itaalias. Ta püüdis seda summat vähendada ja oli seetõttu sunnitud kohtuma aadlikkudega, kes olid nõustunud riigiteenistusse astuma, ja isegi mõne mitteaadlikuga, kes olid aga väga mõjukad isikud. Selles perekonnas toimus suursündmus: markii tahtis oma noort õde Ginat mehele panna väga rikkale ja kõrgest soost isikule. Aga see mees puuderdas oma juukseid*, mistõttu Gina teda alati vastu võttis naerupahvatustega, ja peatselt tegi neiu selle meeletuse, et abiellus krahv Pietraneraga. Too oli tõepoolest väarikas aadlik ja väga ilus mees, kuid vaesestunud perekonnast ja kõigi õnnetuste tipuks veel uute ideede tuline pooldaja. Pietranera oli itaalia leegioni alamleitnant, mis markii nõrdimust veelgi süvendas.

Pärast kaks aastat kestnud meeletut lõbutsemist ja õnne muutus kindlalt püsiva ainuvalitseja osa etendav Pariisi Direktoorium kõige selle surmavaenlaseks, mis ei olnud keskpärane. Saamatud kindralid, keda ta Itaalia

armeesse saatis, kaotasid terve rea lahinguid neilsamadel Verona tasandikel, mis kahe aasta eest olid tunnistajateks olnud Arcole* ja Lonato*, imedele. Austerlased lähenesid Milaanole; leitnant Robert, kes oli nüüd pataljoniülem ja Cassano lahingus haavata saanud, peatus viimast korda oma sõbratari markiis del Dongo juures. Lahkumine oli kurb; Robert lahkus koos krahv Pietraneraga, kes järgnes prantslastele nende taganemisel Novisse. Noor krahvinna, kellele ta vend keeldus pärandusosa välja maksmast, sõitis vankril armee järel.

Algas reaktsiooni ja vanade ideede tagasituleku aeg, mida milaanolased nimetavad *i tredici mesi* (kolmteist kuud), sest nende õnneks kestis see vaimupimeduse tagasitulek ainult kolmteist kuud — kuni Marengo lahinguni. Kõik vana, vagatsev ja sünge asus taas poliitilise elu etteotsa ning võttis ühiskonna juhtimise enda kätte; peatselt hakkasid vana korra truud sulased külades kuuldust levitama, et mamelukid* olevat Napoleoni Egiptuses üles poonud, nagu ta seda igati ära oli teeninud.

Nende inimeste seast, kes meelepahas olid oma mõisates viibinud ja nüüd kättemaksuhimulistena tagasi tulid, paistis markii del Dongo silma erilise raevukuse poolest; tema raev viis ta loomulikult partei etteotsa. Neil härradel, kes olid korralikud inimesed, kui neil polnud midagi karta, aga kes värisesid ikka veel, õnnestus austria kindralit tüssata. Viimane oli küllaltki heasüdamlik inimene, kuid laskis end veenda, et karmus ongi kõrge poliitika, ja käskis sada viiskümmend patriooti areteerida — need olid tol ajal Itaalia parimad inimesed.

Varsti saadeti nad Cattarosse* ja heideti maa-alustesse koobastesse, kus niiskus ja peamiselt toidupuudus nende kaabakate üle kiiresti ja korralikult kohut mõistsid.

Markii del Dongo sai tähtsa koha ja kuna ta paljudele suurepärasele omadustele lisandus veel häbitu ihnsus, siis uhkustas ta avalikult sellega, et polnud saatnud ühtki eküüd oma õele, krahvinna Pietranerale, kes oli endiselt meeletult armunud ega lahkunud oma mehest ja nälgis koos temaga Prantsusmaal. Hea markiis oli meeletu; lõpuks õnnestus tal näpata mõned väikesed briljandid oma ehtelaekakesest, mille ta mees igal õhtul temalt ära võttis ja oma voodi alla rautatud kirstu lukutas; markiis

oli toonud oma mehele kaheksasada tuhat franki kaasavara, aga sai temalt oma isiklikeks väljaminekuteks kaheksakümmend franki kuus. Kolmeteistkümne kuu jooksul, mil prantslasi Milaanos ei olnud, leidis see arglik naine alati ettekäändeid ainuüksi leinariiete kandmiseks.

Mööname, et paljude tõsiste kirjanike eeskuju järgides oleme jutustust oma kangelasest alustanud aasta enne ta sündimist. See peategelane pole keegi muu kui Fabrizio Valserra, *marchesino*¹ del Dongo, nagu Milaanos öeldakse. Ta suvatses sündida just siis, kui prantslased minema kihutati, ja osutus juhuslikult markii del Dongo teiseks pojaks, tollesama tähtsa isanda pojaks, kelle paksu kahvatut nägu, võltsi naeratust ja ääretut viha uute ideede vastu te juba tunnete. Kogu varanduse pärijaks oli määratud vanem poeg Ascanio del Dongo, väerikas järglane, kes oli nagu isa suust kukkunud. Ta oli kaheksa aastane ja Fabrizio kahe aastane, kui äkki kindral Bonaparte, keda kõik kõrgeisündinud isikud pidasid juba ammugi pooduks, ületas San Bernardo mäe. Ta marssis Milaanosse sisse: see on ainulaadne hetk ajaloos; kujutlege tervet rahvast meeletult armununa. Mõni päev hiljem võitis Napoleon Marengo lahingu. Rohkem pole vaja ütelda. Milaanolaste joobumus ületas kõik piirid, aga nüüd oli see segatud kättemaksuplaanidega: sellele heale rahvale oli õpetatud vihkamist. Varsti toodi tagasi need patrioodid, kes Cattarosse saadetuist veel järele olid jäänud; nende tagasitulekut tähistati nagu rahvuspüha. Köhnaks jäänud vangide kahvatud näod ja suured üllatunud silmad olid veidraks kontrastiks kõikjal rõkkavale rõõmule. Nende tagasitulek oli kõige kompromiteeritumale perekondadele ärasõidusignaaliks. Markii del Dongo oli üks esimesi, kes oma Grianta lossi pages. Tähtsate perekondade pead olid täis viha ja hirmu, aga nende naised ja tütreid mäletasid veel prantslaste eelmise sealviibimise rõõme ja neil oli kahju lahkuda Milaa-

¹ *Marchesino* — hääldatakse markeziino. Kohaliku kombe järgi, mis on üle võetud Saksamaalt, antakse see nimetus markii poegadele samuti nagu *contino* krahvi poegadele ja *contessina* krahvi tütardele, jne. (Autori märkus.)

nost ning lõbusatest ballidest, mida kohe pärast Marengo lahingut *Casa Tanzi's** korraldati. Mõni päev pärast võitu märkas prantsuse kindral, kelle ülesandeks oli rahu ja korra alalhoidmine Lombardias, et ükski aadlimõisa talupoeg, ükski vana külaeit ei hoolinud põrmugi üllatavast Marengo võidust, mis muutis Itaalia saatust ja vallutas ühe päevaga tagasi kolmteist kindlust, vaid mõtlesid kõik ainult püha Giovi, Brescia esimese kaitsepühaku ettekuulutusele. Selle püha ennustuse järgi pidi prantslaste ja Napoleoni õnn pöörduma täpselt kolmteist nädalat pärast Marengot. Markii del Dongo ja teiste jonnivate, maale tagasitõmbunud aadlike õigustuseks on asjaolu, et nad tõepoolest, ilma vigurdamata, seda ennustust uskusid. Need inimesed polnud oma elu jooksul läbi lugenud nelja raamatutki; avalikult tegid nad ettevalmistusi kolmeteistkümne nädala pärast Milaanosse tagasiminekuks; aga aeg veeres ja tõi kaasa uut edu Prantsusmaale. Napoleon pöördus tagasi Pariisi ja arukate dekreetidega päästis revolutsiooni sisevaenlaste ohust, samuti nagu ta selle Marengos oli päästnud välisvaenlase käest. Siis avastasid oma lossidesse põgenenud Lombardia aadlikud, et nad olid Brescia püha kaitsja ennustust valesti mõistnud: tegemist ei olnud mitte kolmeteistkümne nädala, vaid kolmeteistkümne kuuga. Need kolmteist kuud möödusid, aga Prantsusmaa võimsus näis iga päevaga aina kasvavat.

Kümnel edu- ja õnneaastal 1800 kuni 1810 me pikemalt ei peatu; osa sellest ajast veetis Fabrizio Grianta lossis väikeste külapoiste seas vastastikku rohkesti rusikahoope jagades ega õppinud midagi, isegi mitte lugema. Hiljem saadeti ta Milaanosse jesuiitide kolleegiumi. Markii nõudis, et ta pojale ei õpetataks ladina keelt mitte vanade autorite järgi, kes räägivad aina vabariigist, vaid toredast, rohkem kui saja gravüüriiga kaunistatud köitest, mis oli XVII sajandi kunstnike meisterteos; see oli Valserrade, del Dongo markiide ladinakeelne genealoogia, välja antud 1650. aastal Parma peapiiskopi Fabrizio del Dongo poolt. Valserrade karjäär oli olnud enamasti sõjaväeline, seepärast kujutasid gravüürid rohkearvulisi lahinguid, kus alati oli näha mõnd Valserra nime kandvat kangelast vaenlasele võimsaid mõõgahoope jagamas.

See raamat meeldis noorele Fabrizioole väga. Ema, kes teda jumaldas, sai aeg-ajalt loa teda Milaanosse vaatama sõita, aga mees ei andnud talle nendeks sõitudeks kunagi raha; seda tegi ta meheõde, armastusväärne krahvinna Pietranera. Pärast prantslaste tagasitulekut oli krahvinnast saanud üks hiilgavamaid daame prints Eugène'i*, Itaalia asekuninga õukonnas.

Kui Fabrizio oli esimest korda armulaual käinud, sai krahvinna Pietranera ikka veel vabatahtlikus pagenduses viibivalt markiilt loa mõnikord Fabrizioot külla kutsuda. Ta leidis, et see omapärane, vaimukas ja väga tõsine, muidu aga ilus poiss ei mõju seltskonnadaami salongis ülearu häirivalt, kuigi ta oli naeruväärselt harimatu ja oskas vaevalt kirjutada. Krahvinna, kes nakatas kõiki talle omase entusiasmiga, töötas kolleegiumi juhatajale oma soosingut, kui ta vennapoeg Fabrizio teeb hiilgavaid edusamme õpinguis ja saab aasta lõpul rohkesti auhindu. Et anda talle võimalust nende ärateenimiseks, saatis ta igal laupäeva õhtul Fabrizio järele ja viis nooruki sageli ta õpetajate juurde tagasi alles kolmapäeval või neljapäeval. Kuigi asekuningas prints Eugène suhtus jesuiitidesse õrna armastusega, olid nad kuningriigi seaduste järgi. Itaaliast välja aetud, ja kolleegiumi rektor, kes oli taibukas mees, mõistis väga hästi, millist kasu ta võib saada suhetest õukonnas kõikvõimsa naisega. Ta ei tihannud Fabrizio puudumise pärast kaevata, ja nii harimatu kui viimane oligi, sai ta aasta lõpul viis esimest auhinda. Sel puhul tuli sädelev krahvinna Pietranera koos oma mehe, kaardiväediviisi kindrali ja viie või kuue asekuninga õukonna tähtsama isikuga jesuiitide juurde auhindade väljajagamisele. Rektor sai oma ülemustelt kiita.

Krahvinna viis oma vennapoja kõigile toredatele pidustustele, mis tähistasid meeldiva prints Eugène'i liiga lühikest valitsemisaega. Krahvinna eestkostel sai Fabrizio husaariohvitseriks ja kandis juba kaheteistkümneaastaselt husaarimundrit. Kord, vaimustatud oma vennapoja ilusast välimusest, palus krahvinna printsilt talle paažikohta, mis pidi tähendama del Dongo perekonna leppimist valitsusega. Järgmisel päeval pidi krahvinna kogu oma mõjuvõimu mängu panema, et asekuningas

lahkesti unustaks selle palve, mille täitmiseks ei puudunud midagi peale nõusoleku tulevase paaži isalt, mille nõusoleku andmisest viimane aga ägedasti oleks keeldunud. Õe mõtlematu tegu pani tõrksa markii värisema ja ta leidis ettekäände noore Fabrizio Griantasse tagasikutsumiseks. Krahvinna tundis ülimat põlgust oma venna vastu: ta pidas teda viletsaks lolliks, kes teeks kurja, kui tal selleks ainult võimu oleks. Aga krahvinna armastas Fabrizioot meeletult ja pärast kümme aastat kestnud vaikimist kirjutas markiile ning palus venna-poega enda juurde, ent ta ei saanud oma kirjale vastust.

Fabrizio pöördus tagasi sellesse õudsesse lossi, mille olid ehitanud ta kõige sõjakamad esivanemad. Sõjaväelised harjutused ja ratsutamine oli kõik, mis ta oskas. Krahv Pietranera, kes samuti nagu ta nainegi seda last meeletult armastas, oli teda sageli ratsutada lasknud ja teda endaga paraadidele kaasa võtnud.

Saabunud Grianta lossi, silmad alles punased pisa-raist, mis ta oma tädi ilusatest salongidest lahkumisel oli valanud, leidis Fabrizio eest ainult oma ema ja õdede palavad hellitused. Markii oli koos oma vanema poja marchesino Ascanioga oma kabinetti sulgunud. Seal meisterdas ta šifreeritud kirju, millele sai osaks au, et need Viini saadeti; isa ja poeg ilmusid ainult söögiaegadel nähtavale. Markii kinnitas tähtsalt, et ta õpetab oma seaduslikule pärijale kahekordset raamatupidamist kõigist mõisatest saadava naturaaltulu kohta. Tegelikult oli markii liiga võimuahne selleks, et rääkida neist asjust isegi oma pojale ja kõigi valduste pärijale. Ta kasutas poega viieteist- kuni kahekümneleheküljeliste kiirteadete šifreerimiseks, mis ta kaks või kolm korda nädalas Šveitsi saatis, kust need Viini läkitati. Markii arvas, et ta tutvustab oma seaduslikele valitsejatele Itaalia kuningriigi sisemist olukorda, mida ta aga ise sugugi ei tundnud. Ometi oli ta kirjadel suur edu. Ent millest see tuli: markii laskis mõnel ustaval agendil maanteel ära lugeda sõdurite arvu mõnes prantsuse või itaalia rügemendis, mis vahetas garnisoni, oma teadaandes Viini õukonnale aga koondas ta sõdurite arvu vähemalt veerandi võrra. Tema muide totrate kirjade vooruseks oli see, et

need lükkasid ümber teised, palju rohkem tõele vastavad kirjad ja seetõttu meeldisid. Veidi aega enne Fabrizio tagasitulekut oli markii saanud kõrge aumärgi — see oli viies, mis ta kammerhärramundrit kaunistas. Tõsi, oma suureks kurvastuseks ei tihanud ta väljaspool oma kabinetti sellesse mundrisse riietuda, aga ta ei lubanud endale iialgi vabadust dikteerida kiirteadet, ilma et poleks selga pannud seda tikitud mundrit koos kõigi oma ordenitega. Tema arvates oleks teisiti talitamine väljendanud lugupidamatust.

Markiis oli oma poja võluvusest vaimustatud. Kuid ta oli säilitanud harjumuse kirjutada kaks või kolm korda aastas kindral krahv d'A****le, nagu leitnant Robert'i nimi nüüd oli, ega suutnud valetada inimestele, keda ta armastas; ta küsitles oma poega ja oli selle teadmiste vähesusest jahmunud.

«Kui ta tundub harimatuna minule, kes ma mitte midagi ei tea, siis Robert, kes on nii tark, leiaks, et tal puudub igasugune haridus; aga praegu on see hädavajalik,» arutles markiis. Teine iseärasus, mis teda samavõrd üllatas, oli see, et Fabrizio võttis tõsiselt kõiki usuasju, mida talle jesuiitide juures oli õpetatud. Kuigi markiis oli ise väga jumalakartlik, kohutas teda lapse fanatism. «Kui markiil jätkub taipu seda mõjustamisvahendit kasutada, rõõvib ta mult poja armastuse.» Ta nuttis palju ja ta kiindumus Fabrizioosse aina kasvas.

Elu selles lossis, kus oli kolmkümmend või nelikümmend teenrit, oli väga igav; seepärast veetis Fabrizio oma päevad kas jahil või sõitis paadiga järvel. Varsti sai ta suureks sõbraks kutsarite ja tallipoistega; kõik nad olid tulised prantslaste poolehoidjad ja pilkasid avalikult vagasid toapoisse, kes olid kiindunud markiisse ja ta vanemasse pojasse. Peamine põhjus nende tähtsate isikute pilkamiseks oli see, et nad oma isandate eeskujul juukseid puuderdasid.

TEINE PEATÜKK

... Kui on Ehatäht me silmi värele,
siis uitab laotustes mu otsiv mõttelend.
Eks selge kirjaga ju märgi Jumal neile,
mis saatus määratud on loodud olendeile.
Ta inimestele võib osutada teed,
sest teda mõnikord nii liigutavad need;
neis tähtedes, mis ta on kirjutanud taeva,
on meie tulevik, kas õnne täis või vaeva;
ent inimhing, kes teed käib surma varju all,
ei hooli midagi sest kirjast üleval.

Ronsard.*

Markii kandis metsikut viha hariduse peale. «Just niimelt ideed hukutasid Itaalia,» ütles ta. Ta ei teadnud, kuidas ühendada seda püha hirmu teadmiste ees sooviga fäiendada oma poja Fabrizio haridust, mis jesuiitide juures nii hiilgava alguse oli saanud. Kõige ohutumaks pidas ta Fabriziole ladina keele õpetamise usaldamist Grinta küreele abt Blanèsile. Selleks oleks vaja olnud küree enda keeleoskust; too aga põlgas ladina keelt. Tema sellealased teadmised piirdusid mõne missaraamatus leiduva palve peastlugemisega, suuri vaevu suutis ta oma kogudusele nende mõtet seletada. Sellegipoolest peeti temast ümbruskonnas lugu ja isegi kardeti teda: ta oli alati kinnitanud, et ei lähe kolmeteistkümmet kuud ega kolmeteistkümmet nädalatki, kui Brescia kaitsja püha Giovita kuulus ennustus täitub. Ustavate sõpradega rääkides lisas ta veel, et arvu kolmteist tuleb tõlgendada viisil, mis üllataks paljusid, — kui ainult tohiks kõike ütelda (1813).

Asi seisab selles, et abt Blanès, kelles oli lihtsa inimese ausust ja tublidust ning lisaks ka arukust, veetis kõik ööd üleval kellatornis: ta oli hulluseni kiindunud astroloogiasse. Kui ta oli kasutanud oma päevad tähtede konjunksiooni ja seisuga väljaarvutamiseks, veetis ta suurema osa ööst neid taevas jälgides. Oma vaesuse tõttu ei olnud tal selleks muud riista kui papist toruga pikksilm. Võib kujutleda, millise põlgusega suhtus keelte õppimisse inimene, kes pühendas oma elu uurimisele,

millal varisevad kokku impeeriumid ja puhkevad revolutsioonid, mis maailma palet muudavad. «Mis ma sellega hobusest rohkem teada sain,» ütles ta Fabriziole, «kui mulle õpetati, et ta ladina keeles on *equus*?»

Talupojad kartsid abt Blanès'i: nad pidasid teda suureks nõiaks; teda see ei seganud, oli talle isegi meeltmööda, sest hirmu pärast, mida põhjustas ta viibimine kellatornis, ei julgenud nad varastada. Tema ametivennad, ümbruskonna küreed, kadestasid teda ta mõju pärast kogudusele ja vihkasid teda. Markii del Dongo lihtsalt põlgas teda, sellepärast et ta madalast seisusest inimese kohta liiga palju arutles. Fabrizio jumaldas teda. Et abtile meeldida, veetis ta mõnikord terved öhtud tohitud arve liites ja korrutades. Seejärel läks ta kellatorni: see oli suur au, mida abt Blanès polnud kunagi kellelegi osutanud, aga seda last armastas ta tema lihtsameelsuse pärast. «Kui sinust ei saa silmakirjateenrit, siis võib sinust saada tõeline inimene,» ütles ta Fabriziole.

Oma lõbustustes oli Fabrizio julge ja innukas; kaks või kolm korda aasta jooksul oleks ta peaaegu järve ära uppunud. Ta juhatas kõiki Grinta ja Cadenabia talupoiste uljaid retki. Lapsed olid hankinud endale mõned väikesed võtmed, ja kui öö oli hästi pime, püüdsid nad avada nende kettide tabasid, millega paadid olid kinnitatud mõne suure kivi või kaldal kasvava puu külge. Olgu öeldud, et Como järvel asetavad kalurid põhjaõnged kaldast õige kaugele. Õngenööri ülemine ots on ühendatud altpoolt korgiga kaetud lauakesega, mille küljes on painduv päklipuuoksake kellukesega, mis heliseb, kui õnge otsa sattunud kala nõõri sikutab.

Nende Fabrizio eestvedamisel sooritatud öiste retkede suureks eesmärgiks oli jõuda enne põhjaõngede juurde, kui kalurid kellukese märguannet kuulevad. Nendeks ohtlikeks sõitudeks valiti tormine ilm ja rannalt sõideti välja tund aega enne koitu. Kui poisid paati ronisid, arvasid nad, et neid ootab suur hädaoht, — see oli nende retke poeetiline külg —, ja järgides oma isade eeskujut, lugesid nad hardalt Ave Mariat. Sageli juhtus, et just enne ärasõitu, hetkel, mis järgnes Ave Maria lugemisele, haaras Fabrizio mingi eelaimus. See oli ta sõbra abt Blanèsi astroloogiaharrastuste vili, kuigi ta

selle ennustustesse sugugi ei uskunud. Ta noore kujutlusvõime alusel ennustas see aimus kindlasti, kas on oodata edu või mitte, ja kuna Fabrizio oli otsustusvõimelisem kui teised ta seltsimehed, sai pikkamööda kogu kambale harjumuseks otsustada ennete järgi, ja kui kaldalt lahkumise hetkel nähti kaldal preestrit või lendas vares vasakule poole, pandi paadi kett kiiruga tabasse ja kõik läksid koju magama. Niisiis polnud abt Blanès andnud Fabriziole teadmisi oma keerulises teaduses, aga eneselegi teadmata oli ta temasse sisendanud piiritu usu märkidesse, mis võivad ennustada tulevikku.

Markii mõistis, et mingi äpardus ta šifreeritud kirjavahetuses võib teha ta sõltuvaks oma õest; sellepärast lubas ta igal aastal püha Angela päeval, krahvinna Pietranera sünnipäeval, Fabrizio üheks nädalaks Milaanosse. Kogu aasta elas nooruk ainult neid päevi oodates või meenutades. Selle tähtsa sündmuse puhul andis markii pojale tolle poliitilistel kaalutlustel toimuva reisi jaoks neli eküüd, oma abikaasale aga, kes Fabriziot saatis, nagu tavaliselt, mitte midagi. Ent kokk, kuus toapoissi ja kutsar kahe hobusega sõitsid päev enne reisi algust Como kaudu ette ning markiisil oli Milaanos kasutada tõld ja kaheteistkümnele inimesele kaetud lõunalaud.

Mossitava markii del Dongo eluviis ei olnud kahtlemata kuigi lõbus, kuid sellel oli oma eelis: nimelt said need perekonnad, kes selle omaks võtsid, põliselt rikkaks. Markii sai üle kahesaja tuhande liivri rendist ega kulutanud sellest veeranditki: ta elas lootustest. Kolmeteistkümne aasta jooksul 1800 kuni 1813 uskus ta pidevalt ja vääramatult, et Napoleon kukutatakse lähema poole aasta jooksul. Võite ise otsustada, missuguses vaimustuses ta oli, kui ta 1813. aasta algul Berezinaa katastroofist kuulis. Teade Pariisi langemisest ja Napoleoni kukutamisest röövis talt peaaegu mõistuse: ta lubas endale oma naise ja õe suhtes kõige haavavamaid märkusi. Ja lõpuks, pärast neliteistkümme aastat kestnud ootamist, sai talle osaks sõnul väljendamatul rõõm näha Austria väeosi Milaanosse tagasi tulemas. Viinist saadud korralduste alusel võttis Austria kindral markii del Dongo vastu lugupidamisega, mis peaaegu

sarnanes aukartusega; talle pakuti üht tähtsamat ametikohta valitsuses, mille ta vastu võttis kui võla tasumise. Ta vanem poeg võeti leitnandiks Austria monarhia ühte uhkemasse rügementi, teine poeg aga ei tahtnud mingi hinna eest talle pakutavat kadeti auastet vastu võtta. See triumf, mida markii harukordse ülbusega nautis, kestis ainult mõned kuud, siis järgnes alandav tagasilangus. Markii polnud kunagi olnud andekas riigitegelane; oma toapoiste, notari ning arsti seltskonnas maal veedetud neliteistkümme aastat koos lähenevast vanadusest tingitud paha tujuga aga olid teinud temast täiesti saamatut inimest. Kuid Austria valdustes ei ole võimalik säilitada tähtsat ametikohta, kui puudub eriline andekus, mida nõuab selle vana monarhia aeglane ja keeruline, kuid seejuures üsna arukas valitsemissüsteem. Markii del Dongo väärsammud tekitasid ta alluvates nõrdimust, mõnikord aga isegi takistasid asjakäiku. Ta ultramonarhistlikud väljendused ärritasid rahvast, keda taheti suigutada unne ja ükskõiksusse. Ühel heal päeval sai ta teada, et tema majesteet oli suvatsenud vastu tulla tema errumineku palvele ja vabastanud ta valitsuse teenistusest, nimetades ta ühtlasi Lombardia-Veneetsia kuningriigi peamajordoomuse teiseks abiks. Markii oli raevunud kohutavast ebaõiglusest, mille ohvriks ta oli langenud; tema, kes nii väga jälestas trükivabadust, avaldas trükis «kirja sõbrale». Lõpuks kirjutas ta keisrile, et ta ministrid teda reedavad ja et nad on kõik jakobiinlased. Kui ta need teod oli sooritanud, sõitis ta kurvalt oma Grianta lossi tagasi. Siin sai ta lohutava teate. Pärast Napoleoni langust lasksid mõningad Milaanos võimukad isikud tänaval tappa krahv Prina, endise Itaalia kuningriigi ministri ja väga teeneka inimese. Krahv Pietranera pani ministrit päästa püüdes oma elu kaalule, ent ohver peksti surnuks vihmavarjudega, nii et ta enne hingerohkemist veel viis tundi piinles. Keegi vaimulik, markii del Dongo pihhiisa, oleks võinud Prina päästa, kui oleks avanud San Giovanni kiriku võretatud ukse, mille ette õnnetu minister lohistati ja kuhu ta hetkeks koguni üksinda tänavarentslisse jäeti, aga irtades keeldus ta ust avamast. Kuus kuud hiljem hankis markii talle rõõmuga suure ametikõrgenduse.

Markii vihkas oma õemeest krahv Pietranerat, kes ei saanud viitkümmet luidoorigi rendist, aga julges olla enesega rahul, osutades pealegi visalt oma truudust sellele, mida oli armastanud kogu eluaja; tal jätkus häbematus jutlustada igaühele, hoolimata isikust, õiglusevaimu, mida markii nimetas nurjatuks jakobiinluseks. Krahv oli keeldunud teenimast Austria armees; seda keeldumist hinnati vastavalt ja mõni kuu pärast Prina surma saavutasid needsamad inimesed, kes olid maksnud ta mõrtsukaile, kindral Pietranera vangistamise. Otsekohe võttis ta naine reisipassi ja tellis posthobused, et sõita Viini ja öelda keisrile tõtt. Prina mõrtsukad löid kartma ja üks neist, proua Pietranera onupoeg, tõi talle südaöösel, tund aega enne ärasõitu Viini, ta mehe vabastamiskäsu. Järgmisel päeval kutsus Austria kindral krahv Pietranera enda juurde, võttis teda vastu suurima lugupidamisega ja kinnitas, et ta pensioni küsimus lahendatakse viivitamatult ning kõigiti soodsalt. Vapper kindral Bubna*, kes oli tark ja heasüdamlik inimene, tundis Prina tapmise ja krahvi vangistamise pärast piinlikkust.

Pärast seda tormihoogu, mida vältis krahvinna kindel iseloom, elas abielupaar kuidagiviisi ära pensionist, mis tänu kindral Bubna soovitusel ei lasknud end kaua oodata.

Õnneks oli krahvinna juba viis või kuus aastat olnud sõbralikus vahekorras kellegi rikka noormehega, kes oli ühtlasi krahvi südamesõber; too andis viivitamatult nende käsutusse Milaano parima inglise rakendi, oma looži «La Scala» teatris ja lossi maal. Kuid krahv, kes oli teadlik oma väärtusest ja ülla loomuga, ägestus kergesti ja lubas endale siis teravaid väljendusi. Kord, kui ta oli koos mõnede noormestega jahil, hakkas üks neist, kes oli teeninud teise lipu all kui tema, pilkama Tsisalpiini Vabariigi* sõdurite vaprust; krahv andis talle kõrvakiilu, samas peeti kahevõitlus ja krahv, kes oli üksinda kõigi nende noormestega keskel, tapeti. Sellest omapärasest kahevõitlusest räägiti palju ja inimesed, kes sellest osa olid võtnud, pidasid paremaks Šveitsi reisida.

Taoline naeruväärne vaprus, mida nimetatakse saatusele alistumiseks, rumala vahvus, kes laseb end sõna

lausumata üles puua, ei olnud sugugi omane krahvinnale. Ta oli tulivihane mehe surma pärast ja oleks tahtnud, et Limercati, toosama rikas noormees, tema lähedane sõber, oleks pähe võtnud Šveitsi sõita, et krahv Pietranera mõrtsukale karabiinilasuga või kõrvakiiluga kätte maksta.

Limercati leidis, et see plaan on täiesti totter, krahvinna aga märkas, et põlgus oli tapnud temas armastuse. Ta kahekordistas oma tähelepanu Limercati vastu; ta tahtis temas taas elustada kustuvat armastust, et ta siis maha jätta ja teda meeletele ajada. Et niisugune kättemaksuplaan oleks arusaadav Prantsusmaal, pean ütleva, et Milaanos, mis on meie maast õige kaugel, oldi veel meeletele armastuse pärast. Isegi leinariietuses jättis krahvinna kõik oma võistlejad varju; ta hakkas noorte seltskonnalõvidega koketeerima ja üks neist — krahv N***, kes kogu aeg oli öelnud, et Limercati mõistus on liiga raskepärane ja tuim nii vaimuka naise jaoks, armus krahvinnasse meeletult. Krahvinna kirjutas Limercatile:

«Kas te ei võiks kordki käituda aruka mehena? Kujutlege, et te pole mind kunagi tundnud.

Võtke vastu minu lugupidamine ja võib-olla pisut põlgust. Teie alandlik teener

Gina Pietranera.»

Limercati luges selle kirja läbi ja sõitis otsekohe ühte oma lossi; ta armastus lõi lõkkele, ta oli arust ära, ta rääkis, et laseb endale kuuli pähe, — ebatavaline võte neis maades, kus usutakse pörgut. Järgmisel päeval pärast maalejõudmist kirjutas ta krahvinnale ja pakkus talle oma kätt ning kahtsada tuhandet liivrit rendist. Krahvinna saatis krahv N*** tallipoisiga talle kirja avamatult tagasi. Seepeale veetis Limercati kolm aastat oma maavaldustes, käies iga kahe kuu tagant Milaanos, aga ei leidnud kunagi julgust sinna jäämiseks. Ta tüütas kõiki sõpru oma kirgliku armastusega krahvinna vastu ja lõputute juttudega sellest, kui hea oli krahvinna kunagi ta vastu olnud. Algul lisas ta, et krahv N***ga läheb ta hukka ja et niisugune ühendus on krahvinnale häbistav.

Tegelikult ei armastanud krahvinna krahv N****i ja ütles seda ka krahvile, kui ta oli Limercati meeleheites täiesti kindel. Krahv, kes oli seltskonnainimene, palus südamedaami mitte levitada seda kurba tõde, mis too talle teatavaks oli teinud. «Kui teil jätkub halastust,» lisas ta, «siis võtke mind endiselt vastu ja osutage mulle tähelepanu nagu õnnelikule armukesele, võib-olla leian ma siis endale sobiva koha.»

Pärast seda kangelaslikku avaldust ei soovinud krahvinna enam ei krahv N****i hobuseid ega ta looži teatris. Aga viieteistkümne aasta jooksul oli ta harjunud küllusliku eluga; nüüd pidi ta lahendama raske või õigemini öelda lahendamatu probleemi: elada Milaanos tuhande viiesaja frangise pensioniga. Ta lahkus lossist, kus ta elas, üüris kaks tuba viiendal korrusel ja vallandas kõik oma teenijad, isegi toatüdrukku, kelle asemele võttis ühe vana naise passijaks. Selline ohver polnudki tegelikult nii kangelaslik ja nii raske, kui see meile näib: Milaanos ei peeta vaesust naeruväärseks ja järelikult ei tundu ta kohutavana nagu kõige hirmsam õnnetus. Krahvinna elas mõned kuud selles suursuguses vaesuses, kusjuures talle pidevalt kirju läkitas Limercati ja isegi krahv N****, kes samuti soovis temaga abielluda. Siis juhtus, et markii del Dongo, kes tavaliselt oli näruselt ihne, hakkas mõtlema, et ta vaenlased võivad tunda võidurõõmu ta õe viletsusest. Kuidas siis nii! Del Dongo suguvõsast naine on sunnitud elama pensionist, mida annab oma kindralite leskedele Viini õukond, kes oli markiid rängalt solvanud!

Ta kirjutas oma õele, et Grianta lossis ootavad teda eluruumid ja talle väarikas elujärg. Krahvinna elav hing võttis vaimustusega vastu mõtte uuest eluviisist: kakskümmend aastat oli ta eemal viibinud sellest auväärsest lossist, mis suursuguselt kõrgub vanade Sforzade ajal istutatud kastanite keskel. «Seal leian ma rahu ja kas see pole minu aastates õnn?» ütles ta enesele. (Ta oli kolmekümne ühe aastane ja arvas, et see on aeg tagasitõmbumiseks.) «Oivalise järve kaldal, kus ma olen sündinud, ootab mind lõpuks õnnelik ja rahulik elu.»

Ma ei tea, kas ta eksis, kuid on kindel, et see kirklik olevus, kes nii kergelt keeldus kahest tohutust varandu-

sest, tõi Grianta lossi õnne. Ta kaks vennatütart olid rõõmust meeleatud. «Sa tõid mulle ilusad nooruspäevad tagasi,» ütles markiis teda emmates, «päeval enne su tulekut olin ma saja aastane.» Koos Fabrizioga külastas krahvinna kõiki Grianta ümbruse veetlevaid kohti, mida ülistavad kõik reisijad: villa Melzit teisel pool järve otse lossi vastas, mille akendest ta on näha, läheduses kõrguvat Sfondrata püha hiit ja neeme, mis jaotab järve kaheks — nii palju naudingut pakkuvaks kääruks, mis suundub Como poole, ja rangeks Lecco suunas minevaks haruks: ülevad ja kaunid vaatepildid, mille ilu on võrreldav maailma kuulsaima paigaga — Napoli lahaga —, ega jää sellest põrmugi maha. Vaimustusega tundis krahvinna, kuidas elustusid mälestused ta varasest noorusest, ja võrdles neid oma praeguste tunnetega. «Como ei ole nagu Genfi järv ümbritsetud avaratest, tarastatud põldudest, mis on haritud parimate meetodite järgi ja meenutavad raha ning spekulatsiooni,» arutles ta. «Siin näen ma igast küljest erineva kõrgusega künkaid, mida katavad korrapäratult paiknevad salud ja mida inimese käsi pole veel rikkunud ega sündinud sissetulekut andma. Keset neid imetlusraske kujuga ja järsult järve langevate omapäraste nõlvadega künkaid võin ma säilitada illusiooni Tasso* ja Ariosto kirjeldustest. Kõik on õilis ja hell, kõik kõneleb armastusest, miski ei meenuta tsivilisatsiooni inetusi. Külad, mis asuvad mäejalamil, on peitunud suurte puude alla, üle puude latvade aga kõrguvad kirikute kauni arhitektuuriga võluvad kellatornid. Kui siin-seal kastanite ja metskirsside vahel paistabki mõni väike, viiekümne sammu laiune põld, on meeldiv vaadata, kuidas taimed seal palju võimsamalt ja vabamalt kasvavad kui mujal. Mäekinkude taga, mille harjadel on üksikclamud, kus igaühes tahaks elada, avaneb imestunud pilgule vaade igilumega kaetud Alpide tippudele ja nende range karmus meenutab eluraskusi, mis on vajalikud käesoleva hetke naudingute suurendamiseks. Kujutlus heldib mõne puude vahele peitunud küla kirikukella kaugest helinast. Helid kanduvad vee kohale, muutuvad mahedamaks ja võtavad õrna melanhoolia- ning alistumisevarjundi; näib, nagu ütleksid nad inimesele: «Elu kaob, ära ole nii

nõudlik, võta seda õnne, mis sulle on kättesaadav, kiirusta nautimisega.» See, mida jutustasid need oiivalised maakohad, millel ei ole võrdseid kogu maailmas, andis krahvinnale tagasi kuueteistaastase tütarlapse südame. Talle oli arusaamatu, kuidas ta oli võinud elada nii palju aastaid seda järve nägemata. «Kas ma tõesti alles vanaduse künnisel kohtan õnne, mis mu eest on pagenud?» ütles ta endale. Ta ostis paadi, mida nad Fabrizio ja markiisiga üheskoos ise käsitsi kaunistasid, sest neil polnud kunagi raha, kuigi majas valitses toreus: pärast oma ebaedu oli markii del Dongo väljaminekuid aristokraatliku hiilguse esiletõstmiseks veelgi suurendanud. Näiteks järvelt kümne sammu laiuse maariba võitmiseks kuulsa, plataaniallee juures, mis suundub Cadenabia poole, laskis ta ehitada tammi, mis läks maksma kaheksakümmend tuhat franki. Tammi lõpus kõrgus kuulsa markii Cagnola jooniste järgi tervenisti tohutuist graniitplokkidest ehitatud kabel, kus töötas Milaanos moes olev skulptor Marchesi: ta ehitas markiile hauakambrit, mille arvukad bareljeefid pidid kujutama tema esivanemate kangelastegusid.

Fabrizio vanem vend, marchesino Ascanio, mõtles daamide jalutuskäikudest osa võtta, aga ta tädi pritsis ta puuderdatud juustele vett ja leidis iga päev mõne uue viguri ta väarikuse tõgamiseks. Lõpuks vabastas ta lõbusa grupi, kes tema juuresolekul isegi naerda ei tihanud, oma paksu kahvatu näo nägemisest. Arvati, et ta spioneerib oma isa kasuks; seda karmi despooti, kes pärast oma pealesunnitud erruminekut oli alati tulivihane, pidi kohtlema ettevaatlikult.

Ascanio vandus Fabriziole kättemaksu.

Kord tormi ajal sattusid nad hädaohtu; kuigi neil oli lõpmata vähe raha, maksid nad rikkalikult kahele aerutajale, et need ei räägiks sellest midagi markiile, kes niigi juba oli halvas tujus, et ta tütreid kaasa võeti. Nad sattusid veel teist korda tormi kätte; sel ilusal järvel tekivad need järsku ja on kohutavad: kahest vastastikku asetsevast mäelõhest sööstavad ootamatult tuuleiilid ja peavad vee peal lahingut. Just raju ajal, kui kõmasid kõuekärgatused, tahtis krahvinna maabuda keset järve asuval üksikul kaljul, kinnitades, et sellelt väikese toa

suuruselt saarekeselt avaneks talle erakordne vaatepilt: ta näeks, kuidas metsikud lained teda igast küljest piiravad; aga kui ta hakkas paadist välja hüppama, kukkus ta vette. Fabrizio hüppas talle järele, et teda päästa, kuid vool viis mõlemad õige kaugele. Kahtlemata ei ole kuigi mõnus uppuda, aga igavus oli oma üllatuseks nüüdsest peale feodaallossist välja aetud. Krahvinna oli lihtsamelset abt Blanèsi ja tema astroloogiat armastama hakanud. Kogu paadiostust järelejäänud vähese raha kulutas ta väikese pruugitud teleskoobi ostmiseks, ja peaaegu igal õhtul läks ta koos oma vennatütarde ning Fabrizioga lossi ühe gooti torni platvormile. Fabrizio oli selle seltskonna teadusemees ja nad veetsid seal, eemal nuuskuritest, palju lõbusaid tunde.

Peab tunnistama, et oli ka päevi, mil krahvinna ei rääkinud kellegagi sõnagi; teda võis näha süngesse mõtteisse vajunult kõrgete kastanipuude all kõndimas: ta oli liiga arukas selleks, et mõnikord mitte tunda, kui raske on, kui pole kellegagi mõtteid vahetada. Kuid juba järgmisel päeval naeris ta jälle endiselt; see oli tavaliselt vaid ta vennanaise, markiisi kurtmine, mis loomult nii toimekas inimeses süngeid meeleolusid tekitas.

«Kas peame oma viimased nooruspäevad selles mornis lossis veetma!» hüüdis markiis.

Enne krahvinna tulekut polnud tal julgust olnud seda isegi kahetseda.

Nii elati 1814.—1815. aasta talvel. Hoolimata oma vaesusest sõitis krahvinna kahel korral paariks päevaks Milaanosse: oli ju vaja vaadata Vigano* oiivalist balletti, mida esitati «La Scala» teatris, ja meheõe saatmist markii oma naisele ei keelanud. Krahvinna sai oma väikese veerandaasta-pensioni kätte, ja see oli vaene Tsisalpiini Vabariigi kindrali lesk, kes pururikkale markiis del Dongole mõned tsekiinid* andis. Need sõidud olid võluvad: kutsuti vanu sõpru lõunale ja lohutati end laste kombel kõige üle naerdes. Sütitav ja sundimatu itaalia lõbusus pani unustama sünge nukruse, mida markii ja ta vanema poja pilgud nende ümber Griantas olid külvanud. Hiljuti kuueteistkümnelt aastaseks saanud Fabrizio tuli oiivaliselt toime majaperemehe osaga.

7. märtsil 1815. aastal jalutasid daamid ilusal pla-

taaniialeel, mida alles hiljuti kuni järve kaldani oli pikendatud; nad olid just paari päeva eest veetlevalt Milaano-reisilt tagasi jõudnud. Como suunast tuli nähtavale paat, millelt anti imelikke signaale. Paadis oli markii usaldusmees, too hüppas tammile: Napoleon oli äsja Juani lahes* maabunud. Euroopa oli küllalt lihtsameelne, et selle sündmuse puhul hämmastuda, markii del Dongot aga ei üllatanud see põrmugi; otsekohe kirjutas ta oma isevalitsejale kirja, tulvil ülevoolavaid tundeid, pakkudes oma võimeid ja hulga miljoneid ta käsutusse, ning kinnitas veel kord, et Tema Kõrguse ministrid on jakobiinlased, kes on ühel nõul Pariisi salasepitsejatega.

8. märtsil kell kuus hommikul, täies mundris ja kõigi aumärkidega, laskis markii oma vanemat poega endale dikteerida kolmanda poliitilise sisuga kiirteate mustandit; tähtsalt kirjutas ta selle oma ühtlase ilusa käekirjaga puhtalt ümber paberile, mille vesimärk kujutas isevalitseja portreed. Samal hetkel laskis Fabrizio endast teatada krahvinna Pietranerale.

«Sõidan ära,» ütles ta. «Lähen keisri juurde, ta on ka Itaalia kuningas ja oli nii sõbralik sinu abikaasa vastu! Lähen Šveitsi kaudu. Mu sõber Vasi, see, kes kaupleb baromeetritega, andis täna öösel Menagios mulle oma passi; leia mulle nüüd mõned napoleoonid*, sest mul on ainult kaks tükki; aga kui vaja, siis lähen jalgsi.»

Krahvinna nuttis rõõmust ja ahastusest. «Suur jumal! Miks pidi see mõte sulle tulema!» hüüdis ta, surudes Fabrizio käsi.

Ta tõusis ja võttis pesukapist sinna hoolikalt peidetud väikese pärlitega kaunistatud rahakoti: selles oli kogu ta vara.

«Võta,» ütles ta Fabriziotele, «aga jumala nimel, ära lase end tappa. Mis saab su õnnetust emast ja minust, kui sind enam ei ole? Aga uskuda Napoleoni edusse on võimatu, mu vaene sõber: meie isandad oskavad teda hukutada. Kas sa ei kuulnud nädal aega tagasi Milaanos seda lugu, kuidas teda kahekümne kolmel korral tappa kavatseti ja kõik oli nii hästi ette valmistatud, et ta ainult imekombel pääses? Ja tol korral oli ta kõikvõimas. Sa ju näed, et me vaenlastel ei puudu tahe temast vaba-

neda. Pärast tema lahkumist ei olnud Prantsusmaa enam mitte midagi.»

Sügava erutusega rääkis krahvinna Fabriziote Napoleoni tulevase saatuses. «Lubades sul minna tema juurde, ohverdan talle kõige kallima, mis mul siin maailmas on,» ütles ta. Fabrizio silmad täitusid pisarast ja ta nuttis krahvinnat kaelustades, aga ta lahkumistsus ei löönud hetkekski kõikuma. Sütitavalt seletas ta oma armsale sõbratarile kõik põhjused, mis sundisid teda seda otsust tegema; me võtame endale vabaduse leida, et need olid õige kentsakad.

«Eile õhtul, seitse minutit enne kella kuut, jalutasime, nagu sa tead, järve kaldal plataaniialeel allpool Casa Sommarivat ja suundusime lõuna poole. Just seal märkasid ma kauguses Como poolt tulevat paati, mis tõi selle suure uudise. Vaatasin seda paati, ilma et ma üldse oleksin mõelnudki keisrile, ja ainult kadestasin neid, kes võivad reisida, kui mind äkki haaras mingi sügav erutus. Paat randus; teatetooja rääkis tasakesi isaga, kes läks näost valgeks ja kutsus meid kõrvale, et hirmsat uudist teatada. Pöördusin järve poole, et varjata rõõmupisaraid, mis mu silmi täitsid. Järsku märkasid tohutult kõrguses endast paremal kotkast, Napoleoni lindu; ta lendas majesteetlikult, võttes suuna Šveitsi poole, see tähendab, Pariisi poole. Sel hetkel ütlesin endale, et lähen kotka kiirusel läbi Šveitsi ja annan sellele suurele inimesele küll õige vähe, aga ometi kõik, mis ma saan anda, — oma nõrga käe toetuse. Tema tahtis anda meile kodumaa ja armastas mu onu. Kui kotkas ei olnud veel täiesti silmist kadunud, kuivasid millegipärast järsku mu pisarad; ja tõenduseks, et too mõte tuli mulle ülevalt, on see, et samal minutil tegin ilma arutlemata otsuse ja nägin võimalusi, kuidas seda reisi läbi viia. Silmapilk oleks nagu jumalik hingus ära viinud mu kurbuse, mis, nagu sa tead, mu elu mürgitab, eriti pühapäeviti. Mu silme ette tekkis võimas kujutlus, kuidas Itaalia tõuseb sellest porist, kuhu sakslased ta on tõuganud; ta sirutab oma verme-

* Kõneleb kirglik inimene, kes annab proosas edasi kuulsat Monti* mõningaid värssse. (Autori märkus.)

tes ja veel pooleldi aheldatud käed oma kuninga ja oma vabastaja poole. Ütlesin endale: «Mina, selle õnnetu ema veel tundmatu poeg, lähen, lähen, et surra või võita, koos selle saatusest märgitud inimesega, kes tahtis meilt maha pesta põlguse, mida tunnevad meie vastu isegi kõige orjalikumad ja närusemad Euroopa elanikest.»

«Kas tead,» lisas ta tasa, lähenedes krahvinnale ja suunates talle pilgu, kus sädeles tuli, «kas tead seda noort kastanipuu, mille mu ema oma käega mu sünniaastal istutas metsa oja kaldale, siit kahe ljöö kaugusel: enne, kui midagi ette võtan, tahtsin selle puu juurde minna. On alles varakevad, mõtlesin endamisi, aga kui minu puu lehib, on see mulle heaks endeks. Pean vabana sellest tardumusest, milles ma siin nukras ja külmas lossis kõdunen. Kas sa ei leia, et need vanad mustunud müürid, mis nüüd on despotismi sümboliks, vanasti aga olid selle relvaks, on kurva talve tõetruuks kujutiseks? Minule on nad sama mis talv minu puule.

Kas sa usud seda, Gina, et eile õhtul kell pool kaheksa, kui ma jõudsin oma kastanipuu juurde, olid sellel lehed, ilusad, juba üsna suured lehekesed! Suudlesin neid, hoidudes neile viga tegemast. Kobestasin ettevaatlikult mulda oma armsa puu ümber. Otsekohe, tulvil uut indu, läksin mööda mägirada Menagiosse; mul oli vaja passi Sveitsi pääsemiseks. Aeg lendas ja kell oli juba üks öösel, kui Vasi ukse ette jõudsin. Arvasin, et mul tuleb kaua koputada, enne kui ta üles tõuseb; aga ta oli üleval koos oma kolme sõbraga. Juba minu esimeste sõnade juures kaelustas ta mind ja hüüdis: «Sa ühined Napoleoniga!» Ka teised kaelustasid mind kirklikult. «Miks olen ma abielus!» ütles üks neist.»

Proua Pietranera oli muutunud mõtlikuks; ta arvas, et ta kohus on esitada mõningaid vastuväiteid. Kui Fabrizio olaks olnud vähekenegi kogemusi, oleks ta mõistnud, et krahvinna ise ka ei usu neid mõistlikke põhjendusi, mida ta kiirustas Fabriziole ette tooma. Kuid kogemuste asemel oli tal otsustavust; ta ei võtnud vaevaks neid põhjendusi kuulatagi. Varsti piirdus krahvinna nõudmisega, et ta vähemalt emale oma kavatsusest teataks.

«Ta räägib sellest mu õdedele, ja ilma et nad ise tai-

paksidki, reedavad need naised mul!» hüüatas Fabrizio mingi uhke põlastusega.

«Rääkige ometi lugupidavamalt naistest, sest nemad aitavad teil elus õnne saavutada,» ütles krahvinna, naeratahes läbi pisarate, «meestele ei meeldi te kunagi, teis on liiga palju tuld, see häirib proosalisi hingi.»

Markiis uppus pisaraisse, kui oma poja ootamatust kavatsusest kuulis; ta ei leidnud selles kangelaslikkust ja tegi kõik, mis tema võimuses, et poega tagasi hoida. Kui ta oli veendunud, et peale vanglamüüride miski siin maailmas Fabriziot tagasi ei suuda hoida, andis ta pojale selle väheste raha, mis tal oli; siis meenus talle, et markii oli eelmisel õhtul usaldanud ta kätte kaheksa või kümme väikest briljanti umbes kümne tuhande frangi väärtuses, et ta need Milaanos laseks raamida. Fabrizio õed tulid ema tuppa parajasti siis, kui krahvinna neid briljante meie kangelase reisiriietesse õmbles; Fabrizio andis naistele nende vähesed napoleonid tagasi. Fabrizio õed olid ta kavatsusest ääretult vaimustatud ja suudlesid teda nii lärmaka rõõmuga, et Fabrizio haaras need briljandid, mis veel riietesse polnud õmmeldud, ja tahtis silmapilk lahkuda.

«Te reedate mu tahtmatult,» ütles ta oma õdedele. «Kuna mul on nii palju raha, ei ole mõtet kaasa võtta igasugust riidekraami, seda saab kõikjalt osta.» Ta kaelustas talle nii kalleid inimesi ja asus kohe teele, ilma et oleks oma tuppa enam pilkugi heitnud. Ta kartis, et ratsamehed teda jälitavad, ja kõndis nii kiiresti, et jõudis juba õhtuks Luganosse. Tänu jumalale, nüüd oli ta juba Sveitsis ega kartnud enam, et isa poolt palgatud sandarmid ta kuskil üksikul teel kinni võtavad. Luganost kirjutas ta isale kaunisõnalise kirja — lapselik nõrkus, mis markii viha ainult õhutas. Posthobustega sõitis Fabrizio läbi Gotthardi mäekuru; kogu ta reis läks väga ruttu, ja peatselt astus ta Pontarlier's Prantsusmaa pinnale. Keiser oli Pariisis. Siin algasid Fabrizio äpardused. Ta oli teele asunud kindla kavatsusega keisriga kõnelda; talle polnud kunagi pähe tulnud, et see polegi nii lihtne asi. Milaanos nägi ta prints Eugène'i kümme korda päevas ja võis teda kõnetada. Pariisis läks ta igal hommikul Tuileries' lossi õuele, kus Napoleon

sooritas vägede ülevaatust, kuid kunagi ei õnnestunud tal keisrile läheneda. Meie kangelane arvas, et kõik prantslased on nagu temagi sügavasti erutatud äärmise hädaohu tõttu, mis nende isamaad ähvardab. Võõraste majas, kus ta peatus, ei teinud ta ühises lõunalauas saladust oma kavatsusest ega oma kiindumusest Napoleo-nisse; tema lauakaaslaste seas oli väga meeldivaid ja armastusväärseid noormehi, kes olid veel rohkem vaimustatud kui tema ja mõne päeva jooksul kogu ta raha ära varastasid. Õnneks ei olnud ta puhtast tagasihoidlikkusest emalt saadud briljantidest sõnagi rääkinud. Kui ta ühel hommikul pärast pummeldamist avastas, et ta paljaks on varastatud, ostis ta kaks toredat hobust, palkas teenriks erusõduri, hobuseparisniku tallipoisi, ja, täis meelepaha Pariisi noorte ilukõnelejate vastu, sõitis armeesse. Ta ei teadnud armeest muud midagi, kui et see koondus kuskile Maubeuge'i ümbrusse. Jõudnud piiri äärde, leidis ta, et oleks veider peatuda elumajas ja soojendada end kolde ees, samal ajal kui sõdurid on laagris lageda taeva all. Kuidas küll ta teener, kes oli arukas inimene, teda ka ei manitsenud, läks Fabrizio siiski mõtlematult välileeri, mis asus otse piiril, Belgiasse viiva tee ääres. Vaevalt jõudis ta esimese tee ääres asuva pataljoni juurde, kui sõdurid hakkasid uudistama seda noort kodanlast, kelle riietuses ei olnud midagi mundrit meenutavat. Saabus öö, puhus külm tuul. Fabrizio lähenes ühele lõkkele ja palus luba end soojendada, lubades selle eest maksta. Sõdurid vaatasid üksteisele otsa, eriti üllatas neid tasu pakkumine, kuid tegid talle tule ääres heasüdamlikult ruumi; ta teener püstitas tuulevarju. Aga tund aega hiljem, kui rügemendi adjutant läks välileerist mööda, jutustasid sõdurid talle, et sinna tuli välismaalane, kes kõneleb halvasti prantsuse keelt. Adjutant küsitles Fabrizio, too jutustas oma vaimustusest keisri vastu väga kahtlase võõrapärase aktendiga, mistõttu allohvitser palus Fabrizio tulla koloneli juurde, kes asus naabruses olevas talus. Fabrizio teener lähenes mõlema hobusega. Nende nägemine ilmselt hämmastas allohvitseri adjutanti ja samas muutis ta oma kavatsust ning hakkas küsitlema ka teenrit. Vana sõdur taipas kohe oma kaasvestleja rünnakukava, rää-

kis, missugused soosijad on ta peremehel, ja lisas veel, et neid toredaid hobuseid keegi talt üle ei löö. Silmapilk kutsus adjutant sõduri, kes haaras teenril kraest kinni, teine sõdur võttis hobused enda hoolde; Fabriziole andis adjutant range käsu talle vastuvaidlematult järgneda.

Ta laskis Fabriziool jalgsi ära käia terve löö pimeduses, mida veelgi süvendasid igast küljest silmapiiri valgustavad laagrituled. Adjutant andis Fabrizio üle sandarmiohvitserile, kes karmil ilmel ta pabereid küsis. Fabrizio näitas talle oma passi, mille järgi ta oli baromeetrite kaupmees, kes veab oma kaupä.

«On nad küll lollid!» hüüdis ohvitser, «see on juba liig!»

Ta esitas küsimusi meie kangelasele, kes rääkis keisrist ja vabadusest kõige elavama vaimustusega, mis ajas sandarmiohvitseri meeletult naerma.

«Kurat võtku, sa pole just eriti kaval,» hüüdis ohvitser. «See, et nad julgevad siia saata sinusuguseid kollanokki, läheb juba üle igasuguse piiri!» Fabrizio rääkis, kuidas oskas, ja püüdis igati selgitada, et tegelikult ta polegi baromeetrite kaupmees, kuid ohvitser saatis ta siiski lähedal asuva väikese B *** linna vanglasse, kuhu meie kangelane jõudis hommikul kella kolme paiku vihast meeletuna ja väsimusest poolsünnuna.

Fabrizio oli algul üllatunud, siis maruvihane, ta ei taibanud sugugi, mis temaga oli juhtunud; nii veetis ta selles viletsas vanglas kolmkümmend kolm pikka päeva. Ta kirjutas kindluse komandandile kirja kirja järel ja vangivalvuri naine, ilus kolmekümne kuue aastane flaamlanna, lubas need adressaadile kätte toimetada. Aga kuna ta ei soovinud, et see ilus poiss, kes pealegi hästi maksis, maha lastaks, viskas ta kõik nooruki kirjad tulle. Hilistel öhtutundidel tuli ta vangi juurde tolle kaebeid kuulama. Ta oli oma mehele öelnud, et sel kollanokal on raha, mille peale arukas vangivalvur andis naisele vabad käed. Naine kasutas seda võimalust ja sai Fabrizioolt mõned napoleoonid; adjutant oli ära võtnud ainult hobused, aga sandarmiohvitser polnud üldse midagi konfiskeerinud. Kord ühel juunikuu pärastlõunal kuulis Fabrizio kaugusest tugevat kahurimürinat. Lõ-

puks ometi käib võitlus! Ta süda paisus kannatamatusest. Ka linnast kuuldus valju kära, toimusid suured vägede ümberpaigutused, B*** st läks läbi kolm diviisi. Kui õhtul kella üheteistkümne paiku vangivalvuri naine tuli Fabrizioga ta muresid jagama, oli Fabrizio ta vastu veel armastusväärsem kui tavaliselt; ta haaras naise käed ja ütles:

«Aidake mind siit välja. Vannun oma au juures, et tulen tagasi vanglasse, kui lahing on lõppenud.»

«Mis loba see siis nüüd on! On sul seda samastki?» Fabrizio oli ärevuses, ta ei teadnud, mis tähendab see samane. Valvurinaine märkas ta erutust ja otsustas, et poiss on kuival; selle asemel et hakata rääkima napoleoonidest, nagu ta oli kavatsenud, tegi ta juttu ainult frankidest.

«Kuula,» ütles ta Fabriziole, «kui sa saad mulle sada franki anda, siis sülen ma topeltnapoleooniga mõlemad silmad kapralil, kes tuleb öösel tunnimeest vahetama. Ta võib su lahkumisele läbi sõrmede vaadata, ja kui ta rügement siit homme ära läheb, siis on ta muidugi nõus.»

Kaup tehti kindlaks. Valvurinaine lubas Fabrizio isegi oma tuppa peita, kust tal oleks hommikul kergem põgeneda.

Hommikul vara, veel enne koitu, ütles naine Fabriziole õrnalt:

«Kulla poja, sa oled liiga noor niisuguse jäleda töö jaoks; usu mind, jätta see maha!»

«Miks?» vastas Fabrizio. «Kas siis kodumaa kaitsmine on kuritegu?»

«Aitab. Pea alati meeles, et ma su elu päästsin; sinu asi oli selge, sind oleks maha lastud. Aga ära räägi sellest kellelegi, muidu kaotame mehega oma koha. Ja ära enam korda oma rumalat lugu Milaano aadlikust, kes on riietunud baromeetrite müüjaks, see on liiga totter jutt. Pane hästi tähele: ma annan sulle ühe husaari riided, kes üleeile vanglas suri. Räägi nii vähe kui võimalik, aga kui mõni allohvitser või ohvitser hakkab sind küsitlema, nii et sa oled sunnitud vastama, siis ütle, et sa olid haigena ühe taluniku juures, kes haleduse pärast su maanteekraavist välja tõmbas, kus sa palavikust värisesid. Kui selle vastusega rahule ei jääda, siis ütle, et

oled teel oma rügementi. Sind võidakse siiski su aktsendi pärast areteerida; sel juhul ütle, et sa oled sündinud Piemontes, et sind võeti nekrutiks ja jäid möödunud aastal Prantsusmaale jne. jne.»

Esimest korda pärast kolmkümmend kolm päeva kestnud meeletut viha mõistis Fabrizio, milles ta õnnetuste põhjus seisis. Teda peeti salakuulajaks. Ta püüdis valvurinaist, kes sel hommikul eriti õrn oli, veenda, ja selal kui too, nõel peos, husaari mundrit kitsamaks õmbles, jutustas Fabrizio üllatunud naisele üsna otsekoheselt kogu oma loo. Hetkeks jäigi naine uskuma: Fabriziol oli nii puhtsüdamlik ilme ja husaarimuundtis oli ta nii ilus!

«Kui sul on nii kange tahtmine võidelda,» ütles ta lõpuks pooleldi veendunult Fabrizio siiruses, «siis oleksid sa pidanud Pariisi jõudes mõnda rügementi astuma. Oleksid kostitanud mõnd allohvitseri ja su asi oleks korras olnud!» Valvurinaine andis Fabriziole palju häid nõuandeid, kuidas tulevikus käituda, ja lõpuks, päeva hakul, saatis ta välja, olles teda enne sadu kordi vannutanud, et ta mitte iialgi, mis ka ei juhtuks, nende nime ei nimetaks. Kui Fabrizio, husaari mõök kaenla all, reipalt sammudes linnakesest välja oli jõudnud, hakkasid teda vaevama kahtlused. «Siin ma siis nüüd olen,» ütles ta enesele, «vanglas surnud husaari mundris ja tema reisipassiga. Vanglasse olevat ta, nagu räägitakse, sattunud lehmavarguse ja lauahõbeda varastamise pärast. Olen nii-öelda tema seisundi pärija, kuigi ma seda sugugi ei tahtnud ega mingil viisil ette ei näinud. Täheandab, hoidu vanglast!... Ennustus on selge, mul tuleb veel palju vanglas vaevelda!»

Polnud möödunud tundigi sellest, mil Fabrizio oma heategijast oli lahkunud, kui hakkas nii tugevasti sadama, et vastne husaar vaevalt suutis edasi sammuda: teda takistasid suured, rasked saapad, mis polnud tema jala järgi tehtud. Teel kohtas ta talumeest, kes ratsutas viletsal hobusekronul. Fabrizio tegi talumehele märkide abil selgeks, et ostab ta hobuse ära; valvurinaine oli soovitanud tal tema aktsendi pärast võimalikult vähe rääkida.

Samal päeval oli armee võitnud Ligny* lahingu ja liikus kiirmarsil Brüsseli peale; see oli Waterloo

lahingu eelpäev. Paduvihma all edasi liikudes kuulis Fabrizio keskpäeval suurtükimürinat; see õnn pani teda unustama kõik õudsed meeleheitehetked, mis ta ebaõiglasest vangistuses üle oli elanud. Ta ratsutas kuni hilise õõni ja kuna ta juba mõistlikumalt arutlema hakkas, läks ta ööbima talumajja, mis asus teest õige kaugel. Talumees nuttis ja kinnitas, et temalt on kõik ära võetud, Fabrizio andis talle ühe eküü ja peremees leidis hobuse jaoks kaeru. «Mu hobune on küll vilets,» mõtles Fabrizio, «aga ta võib hakata mõnele adjutandile meeldima,» ja ta heitis magama talli, hobuse kõrvale. Järgmisel päeval, tund aega enne koitu, oli Fabrizio juba teel ja sai pika patsutamise peale oma hobuse niikaugemale, et see traavima hakkas. Kella viie paiku kuulis ta suurtükimürinat: see oli Waterloo lahingu algus.

KOLMAS PEATÜKK

Peatselt kohtas Fabrizio markitante, ja äärmine lugupidamine, mis tal B*** vangla valvurinaise vastu oli, ergutas teda nende poole pöörduma; ta küsis ühelt neist, kus on 4. husaarirügement, kuhu ta kuulub.

«Parem ära kiirusta nii kangesti, kulla sõdurike,» ütles naine, keda Fabrizio kahvatus ja ilusad silmad liigutasid. «Sinu käsi pole veel küllalt kindel mõõgahoopide jaoks, mis täna langevad. Oleks sul vähemalt püss, ma ei ütleks midagi, võiksid paugutada nagu teisedki.»

See nõu ei meeldinud Fabrizioole; aga ta võis ajada oma hobust niipalju kui tahtis, markitandi vankrist loom ette ei jõudnud. Vahetevahel oleks suurtükimürin nagu lähemalt kostnud, ja see takistas neil teineteist kuulmast. Fabrizio oli oma õnnes ja vaimustuses niivõrd roopast väljas, et oli uuesti vestlust alustanud. Naise iga sõna aina suurendas ta õnne ja ta tunnetas seda üha selgemini. See naine näis talle nii lahkena, et lõpuks jutustas Fabrizio talle kõik, välja arvatud oma õige nimi ja põgenemine vanglast. Naine oli väga üllatunud ega mõistnud midagi sellest, mis ilus noor sõdur talle jutustas.

«Taipasin!» hüüdis ta lõpuks võidukal ilmel. «Teie, noorhärä, olete armunud mõnesse 4. husaarirügemendi kapteni naisesse. Teie kallike kinkis teile selle mundri, mida te kannate, ja nüüd tahate talle järele jõuda. Tõsi nagu jumal taevas — te ei ole kunagi sõdur olnud; aga te olete vahva poiss, ja kuna te rügement tules on, ei taha te argpüks olla ja otsustasite kohale ilmuda.»

Fabrizio oli kõigega päri, see oli ainus võimalus hea nõu saamiseks. «Mul pole prantslaste kommetest aimugi,» mõtles ta, «ja kui keegi mind oma hoolde ei võta, võin jälle asja ees, teist taga vanglasse sattuda ning mu hobune varastatakse ära.»

«Kõigepealt, mu kallis,» ütles markitant, kes temasse üha sõbralikumalt suhtuma hakkas, «tunnista üles, sa pole veel kahekümne ühe aastanegi: kõige rohkem võib sulle seitseteist anda.»

See oli õige ja Fabrizio kinnitas seda meeleldi.

«Tähendab, sa pole isegi nekrut ja ainult ühe daami ilusate silmade pärast oled valmis oma pea tulle pistma. Tont võtku! Tal pole halb maitse. Kui sul veel mõni kõlisev neist, mis ta sulle andis, järel on, siis esimene asi, osta endale uus hobune. Väata, kuidas su kronu kõrvad kikki ajab, kui suurtükimürin veidi lähemalt kostab. See on talupoja hobune ja tema tõttu lüüakse sind kohe maha, niipea kui eesliinile jõuad. Näed sa valget suitsu põõsastara kohal, see on sõdurite püssitulest, kullake! Seepärast ole valmis: niipea kui kuuled kuulide vingumist, on sul hirm nahas. Sa teeksid hästi, kui praegu natuke sööksid, kuni veel aega on.»

Fabrizio toimis selle nõuande järgi ja andis markitandile napoleoni, paludes võtta nii palju kui vaja.

«Hale on teda vaadata!» hüüdis naine. «Vaeseke ei oska isegi raha välja anda. Sulle kuluks tõesti ära, et ma su kuldraha tasku pistaksin ja hobusele piitsa annaksin: katsu sa oma setukal meile järele jõuda! Mis sa, lollike, teeksid, kui ma ajama paneksin? Tea seda, et kui suurtükid mürisevad, siis ei tohi kunagi kellelegi kulda näidata. Siin on sulle tagasi kaheksateist franki ja viiskümmend santiimi, su hommikueine maksis kolmkümmend soud. Varsti on küllalt hobuseid müügil. Kui loom on väike, siis annad ta eest kümme franki, aga mitte

mingil juhul üle kahekümne frangi, olgu see või Aymoni nelja poja* hobune.»

Kui hommikueine lõppes, katkestas markitandi vadis-
tamise keegi naine, kes tuli põldude vahelt teele.

«Hallo! Hei, Margot!» hüüdis ta. «Sinu kuues kerge on seal paremal!»

«Pean sinust lahkuma, kullake,» ütles markitant meie kangelasele. «Aga mul on sinust tõepoolest kahju. Ausõna, sa hakkasid mulle meeldima. Sa ei tea mitte kui midagi, sind röövitakse paljaks nii kindlasti kui jumal on taevas! Tule parem koos minuga kuuendasse kergessel!»

«Ma tean, et ma ei mõista midagi,» vastas talle Fabrizio, «aga ma tahan võidelda ja olen otsustanud minna sinna selle valge suitsu suunas.»

«Vaata, kuidas su hobune kõrvu lingutab! Kui sa sinna jõuad, ei suuda sa teda pidada, kuigi ta on nõrgake, ta hakkab kihutama ja viib su jumal teab kuhu. Usu mind. Kui sa sõdurite juurde jõuad, otsi endale maast püss ja padrunitasku, asu nende kõrvale ja tee täpselt seda mis nemadki. Oh jumal küll! Vean kihla, et sa ei oska isegi padrunit avada.»

Fabrizio oli väga solvunud, kuid kinnitas siiski oma uuele sõbrale, et too oli õigesti arvanud.

«Vaeseke! Ta tapetakse kohe ära. Jumala tõsi, kaugel see ei ole. Sa pead tingimata minuga kaasa tulema,» jätkas markitant autoriteetse tooniga.

«Aga ma tahan võidelda.»

«Sa ju võitledki! Kuues kerge on tore rügement ja täna jätkub tööd kõigile.»

«Kas me varsti teie rügementi jõuame?»

«Kõige rohkem veerand tunni pärast.»

«Kui see hea naine mind soovitab,» arutles Fabrizio, «siis ei peeta mind mu täieliku teadmatuse pärast salakuulajaks ja ma saan võidelda.» Sel hetkel kõvenes kahurimürin, üks pauk järgnes teisele. «Just nagu lükitaks palvehelmeid,» ütles Fabrizio.

«Juba on püssipaukegi kuulda,» ütles markitant ja nähvas oma väikesele hobusele, kes näis tulevahetusest üsna elevile minevat, piitsaga.

Markitant pöördus paremale külavahetele, mis kulges

aasade vahel. Teel oli jalapaksuselt pori ja väike vanker oleks peaaegu kinni jäänud: Fabrizio tõukas rattast. Ta hobune kukkus kaks korda. Edasi muutus tee küll kiu-
vemaks, aga ühtlasi ka kitsamaks, loogeldes nagu jalgrada rohus. Fabrizio polnud viitsadat sammugi sõitnud, kui ta kronu järsku peatus: risti üle tee lamas laip, mis hirmutas nii hobust kui ka ratsanikku.

Fabrizio nägu, mis oli juba loomult kahvatu, võttis nüüd selgesti märgatava roheka varjundi. Markitant vaatas laipa ja ütles endamisi: «See pole meie diviisist.» Siis tõstis ta pilgu meie kangelasele ja pahvatas naerma.

«Ha-ha-haa! Noh, poiss! Vaat kus kompu!» hüüdis ta. Fabrizio oli hirmust tardunud. Teda panid kõige rohkem jahmatama laiba räpased paljad jalad; saapad olid langenul juba jalast ära varastatud nagu kõik muugi, olid jäänud vaid räbalad verised püksid.

«Tule hobuse seljast maha ja mine talle lähemale,» ütles markitant, «sa pead harjuma.» «Näe!» hüüatas naine, «ta on saanud otse pähe.»

Kuul, mis oli nina kõrvalt sisse läinud ja meelekohalt välja tulnud, oli laipa jäledalt moonutanud; üks silm oli tal lahti.

«Tule ometi maha, kullake,» ütles markitant, «suru ta kätt, vaata, võib-olla vastab ta sulle.»

Kõhklemata hüppas Fabrizio hobuse seljast maha, kuigi ta oli peaaegu suremas vastikusest, võttis laiba kae ja surus seda tugevasti; siis jäi ta nagu naelutatult paigale: ta tundis, et tal ei jätku jõudu hobuse selga hüpata. Kõige jubedam oli see lahtine silm.

«Markitant peab mind argpüksiks,» mõtles ta kibestunult, kuid tundis, et niipea kui ta ühe liigutuse teeb, nii ta kukub. See oli õudne hetk: Fabrizio oli äärepealt minestusse langemas. Markitant märkas seda, hüppas nobedasti oma väikeselt vankrilt maha ja ulatas talle sõna lausumata klaasi viina, mille Fabrizio ühe sõõmuga tühjaks jõi; siis ronis ta hobuse selga ja jätkas vaikides teed. Markitant vaatles teda aeg-ajalt silmanurgast.

«Homme hakkad võitlema, kullake, täna jääd minu juurde,» ütles ta lõpuks. «Sa ju näed isegi, et pead sõduriametit veel õppima.»

«Just vastupidi, ma tahan kohe praegu võidelda!» hüüdis meie kangelane niisuguse sünge ilmega, et see näis markitandile hea endena. Suurtükimürin tugevnes ja paistis lähenevat. Üksikute laskude vahel ei olnud vahet ja paugud moodustasid nagu pideva bassitooni, mis meenutas kauge kärestiku mürinat; selle bassitooni taustal võis selgesti eraldada püssipauke.

Parajasti viis tee väikesse puudesallu; markitant nägi kolme-nelja meie sõdurit tuhatnelja nende suunas jooksmas; ta hüppas kärmesti vankrist maha, jooksis teest viieteist-kahekümne sammu kaugusele ja peitis end ühte auku, mis oli tekkinud sellest, et sealt oli suur puu kõigi juurtega välja kistud. «Noh, nüüd vaatame, kas ma olen argpüks,» ütles Fabrizio enesele. Ta peatus väikese vankri kõrval, mille markitant oli maha jätnud, ja tõmbas mõõga. Sõdurid ei pannud teda tähelegi ja jooksid läbi salu teest vasakul.

«Need on meie omad,» ütles markitant rahulikult, tulles hingeldades oma vankri juurde tagasi... «Kui su hobune oleks võimeline nelja ajama, siis ütleksin: sõida metsaservani ja vaata, kas seal legendikul on meie omi.» Fabrizio ei lasknud seda endale kaks korda öelda, ta murdis paplioksa, laasis selle lehtedest ja hakkas kõigest jõust oma hobust vihtuma. Kronu hakkaski kap-pama, aga hetke pärast sörkis jälle harjunud kombel edasi. Markitant oli ka oma hobuse galoppi ajanud. «Oota ometi! Jää seisma!» hüüdis ta Fabrizioole. Varsti olid mõlemad salust väljas. Kui nad legendiku servale jõudsid, kuulsid nad kohutavat mürinat, suurtükid ja püssid paugutasid igast küljest: paremalt, vasakult, selja tagant. Kuna metsasalu, kust nad välja tulid, asus künkal, mis kerkis kaheksa või kümme jalga üle tasandiku, oli neil üsna hästi näha üks nurk lahinguväljast; aga aasal salu ümbruses ei olnud kedagi. Umbes tuhande sammu kaugusel neist kasvas aasal pikk rida tihedaid pajupõõsaid; pajude kohal oli näha valget suitsu, mis mõnikord keereldes taeva poole tõusis.

«Kui ma vähemalt teaksin, kus meie rügement asub!» ütles markitant murelikult. «Sellest suurest aasast ei või otse üle minna. Aga mis sinusse puutub,» ütles ta Fabrizioole, «kui vaenlase sõdurit näed, siis püüa ta mõõ-

gaga läbi torgata, ära hakka end raiumisega lõbus-tama.»

Sel hetkel nägi markitant nelja sõdurit, kellest me juba rääkisime; nad tulid metsasalust vasakul pool teed välja. Üks neist oli ratsa.

«See on sulle paras hobune,» ütles naine Fabrizioole. «Hell!» hüüdis ta sellele, kes oli ratsa, «tule võta pits viinal!» Sõdurid lähenesid.

«Kus on kuues kerge?» hüüdis ta.

«Siit viie minuti tee, selle kanali ees, mis kulgeb piki pajuderida. Just äsja tapeti seal kolonel Macon.»

«Kuule, tahad saada viis franki oma hobuse eest?»

«Viis franki! Teed päris head nalja, emake. See on ohvitseri hobune, veerand tunni jooksul müün ta maha viie napoleooni eest.»

«Anna mulle üks napoleoon!» ütles markitant Fabrizioole, läks siis ratsaniku juurde ja ütles sellele:

«Tule kohe maha. Siin on sulle napoleoon.»

Sõdur tuli maha, Fabrizio hüppas rõõmsalt sadulasse, markitant hakkas reisipauna kronu sadula küljest lahti võtma.

«Aidake mind ometi,» ütles ta sõduritele. «Kuhu see siis kõlbab, daam teeb tööd ja teie vaatate pealt!»

Niipea kui püütud hobune tundis reisipauna, ajas ta end tagumistele jalgadele püsti, ja Fabrizio, kes oli hea ratsanik, suutis vaid suuri vaevu teda pidada.

«Hea tundemärk,» ütles markitant. «See saks pole harjunud, et reisipaun tal selga kōditaks.»

«Kindrali hobune!» hüüdis sõdur, kes looma oli müünud. «Selle ratsu eest on kümme napoleoonigi võileiva hind!»

«Siin on sulle kakskümmend franki,» ütles talle Fabrizio, rõõmust pöörane, et istus elaval liikaval ratsul.

Sel hetkel lendas üks suurtükikuul viltu läbi pajude-rea ja Fabrizio vaatas uudishimulikult, kuidas oksad nagu vikatilöögist laiali lendasid.

«Näe, suurtükituli tuleb lähemale,» ütles sõdur ja võttis temalt kakskümmend franki. Oli kella kahe paiku päeval.

Ikka veel vaimustatult mõtles Fabrizio huvitavale vaatamängule, kui üle avara aasa nurga, mille serval ta sei-

sis, ratsutas grupp kindraleid, keda saatis umbes kaks-kümmend husaari. Fabrizio hobune hirnus, ajas end paar korda püsti, ja tõmbas siis peaga tugevasti ratsmeid, mis teda tagasi hoidsid. «Olgu!» mõtles Fabrizio.

Vaba voli saanud hobune kihutas kindraleid saatvale eskordile järele. Fabrizio luges ära neli tressidega ääristatud mütsi. Veerand tundi hiljem taipas Fabrizio mõnest tema kõrval ratsutava husaari lausunud sõnast, et üks neid kindraleid oli kuulus marssal Ney*. Fabrizio oli õnnejoovastuses, kuid mitte kuidagi ei osanud ta ära arvata, missugune neist neljast kindralist on marssal Ney: ta oleks andnud kõik siin maa peal, et seda teada saada, aga tal oli meeles, et ta ei tohi rääkida. Eskort peatus, et üle minna laiast, suurte puudega ääristatud kraavist, mis pärast eelmisel öhtul sadanud vihma oli vett täis; vasakul lõppes kraav aasal, mille serval Fabrizio endale hobuse oli ostnud. Peaaegu kõik husaarid olid hobuse seljast maha tulnud; kraavikallas oli järsk ja väga libe, vesi voolas seal kolm-neli jalga aasa pinnast madalamal. Fabrizio oli õnnest uimane, ta mõtles rohkem marssal Neyle ja kuulsusele kui oma hobusele, kes oma ägeduses hüppas kraavi, nii et vesi kõrgele üles pritsis. Üks kindraleid sai üleni märjaks ja kirus kõva häälega: «Kuradi tobu!» Fabrizio tundis end sellest sõimust sügavalt solvatuna. «Kas ma võin temalt vabandust nõuda?» mõtles ta. Kuid esialgu tahtis ta näidata, et ta polegi nii saamatu, ja otsustas teisest kaldast üles ratsutada, see aga oli püstloodis ja umbes viie-kuue jala kõrgune. Kavatsusest tuli loobuda; siis sõitis ta vastuvoolu ülespoole. Vesi ulatus hobusele peani. Lõpuks leidis ta paiga, kus kallas ei olnud järsk, see oli arvatavasti loomade jootmiskoht, kust ta kerge vaevaga teisele kaldale sai. Fabrizio oli kogu eskordist esimesena üle saanud, ta hakkas uhkelt mööda kallast traavima. Kraavipõhjas askeldasid husaarid, kes olid kaunisti kimbatutes, sest kohati oli vesi kuni viis jalga sügav. Kaks-kolm hobust ehmatasid ja püüdsid ujuda, pritsides kohutavalt vett üles. Allohyitser oli selle mitte sugugi sõjaväelise välimusega kollanoka manöövrit märganud.

«Sõitke vastuvoolu! Vasakul on jootmiskoht!» hüüdis ta ja vähehaaval said kõik üle.

Teisel kaldal leidis Fabrizio kindralid üksi, suurtükimürin näis kõvenevat, vaevalt ta kuulis kindrali häält, kelle ta oli märjaks pritsinud, kuigi see talle lausa kõrva karjus:

«Kust sa selle hobuse said?»

Fabrizio oli nii erutatud, et vastas itaalia keeles:

«L'ho comprato poco fa.» (Ostsin äsja.)

«Mis sa ütlesid?» karjus kindral.

Mürin läks sel hetkel nii tugevaks, et Fabrizio ei saanud talle vastata. Peame tunnistama, et meie kangelane sarnanes sel minutil õige vähe kangelasega. Ometi oli hirm temas teisel kohal, teda häiris tugev müra, mis tekitas kõrvus valu. Eskort hakkas kappama, sõideti mööda küntud põldu, mis algas otse kanali äärest ja oli üleni täis laipu.

«Punased mundrid! Punased kuued! *» hüüdsid husaarid rõõmsalt. Fabrizio ei taibanud algul midagi, siis märkas ta, et peaaegu kõik laibad olid tõepoolest punastes mundrites. Korraga läbis teda hirmuvärin: ta nägi, et paljud neist õnnetest punastest mundritest elasid veel; nad karjusid, tõenäoliselt hüüdsid nad appi, aga keegi ei peatunud, et neile abi anda. Meie kangelane, kes oli loomult kaastundlik, püüdis kõigest väest, et ta hobune ühelegi neist punastest mundritest peale ei astuks. Eskort peatus. Fabrizio, kes ei osutanud küllalt tähelepanu oma sõdurikohustele, ratsutas üht õnnetut haavatut vaadates edasi.

«Kollanokk, pea ometi kinni!» hüüdis talle vahtmeister. Fabrizio märkas, et ta oli umbes kahekümne sammu võrra kindralitest ees paremal ja et nad vaatavad pikksilmadest just selles suunas. Fabrizio tuli tagasi, et asuda oma kohale teiste husaaride ritta, kes olid jäänud mõni samm kindralitest tahapoole. Ta nägi, et kõige paksem kindral rääkis oma naabriga, ka kindraliga, väga tähtsal ilmel ja peaaegu nagu noomis teda; ta koguni vandus. Fabrizio ei suutnud oma uudishimu taltsutada ja hoolimata valvurinaise nõuandest, kes soovitas tal vait olla, koostas ta ühe pisikese, hästi prantsuspärase ja täpselt õige lause ning küsis oma naabrit:

«Kes see kindral on, kes oma naabrit p i n n i b?»

«Säh sulle! See on ju marssal!»

«Missugune marssal?»

«Marssal Ney, tobu! Kus sa siis senini oled teeninud?»

Kuigi Fabrizio oli väga tundlik, ei mõelnudki ta selle solvamise peale vihastada; lapseliku imetlusega vaatles ta kuulsat Moskova vürsti, vapramaist vapramat.

Äkki kihutati kiires galopis edasi. Mõne hetke pärast nägi Fabrizio endast paarkümmend sammu eespool künatud põldu, mis oli imelikul kombel liikuma hakanud. Vagude vahed olid vett täis ja märg muld, mis moodustas vagude harju, lendas mustade kamakadena kolme-nelja jala kõrgusele õhku. Fabrizio vaatles möödudes seda kummalist pilti ja hakkas siis jälle marssali kuulsusest mõtisklema. Ta kuulis enda lähedal lühikest karjet; suurtükikuulist tabatuna kukkusid kaks husaari sadulast. Ta pöördus neid vaatama ja nägi, et nad olid selle aja jooksul juba paarkümmend sammu eskordist maha jäänud. Kõige õudsem oli vaadata üleni verist hobust, kes rabeles ülesküntud põllul, takerdudes jalgadega omaenese soolikaisse: ta tahtis tõusta ja teistele järgneda; veri voolas mööda pori.

«Lõpuks olen ometi tule all!» ütles ta endale. «Sain tuleristsed!» kinnitas ta rahuldustundega. «Nüüd olen tõeline sõjamees.» Samal ajal kihutas eskort tuhatnelja ja meie kangelane taipas, et need olid suurtükikuulid, mis mullakamakaid lennutasid. Kuipalju ta ka ei vaadanud selles suunas, kust mürsud tulid, nägi ta ainult valget suitsu, sest patareid olid väga kaugel; ometi tundus talle, et korrapärase ja pideva suurtükimürina sekka kuuleb ta kogupauke palju lähemalt; ta ei saanud enam millestki aru.

Sel hetkel laskusid kindralid ja eskort kitsale, veest üleujutatud teele, mis kulges nõlvakul viie jala võrra põllust madalamal.

Marssal peatus ja vaatas uuesti pikksilmaga. Seekord sai Fabrizio teda vaadata nii palju kui tahtis. Ta leidis, et marssal on väga heledate juuste ja laia punase näoga. «Meil Itaalias ei ole niisuguseid nägusid,» mõtles ta. «Mina, kes ma olen nii kahvatu ja kastanpruunide juustega, ei saa ilmaski selliseks,» lisas ta kurvalt. Tema meelest tähendasid need sõnad: «Ma ei saa ilalgi kangelaseks.» Ta vaatas husaare; peale ühe olid kõigil kollased

vurrud. Fabrizio vaatas eskorteerivaid husaare ja nemad vaatasid teda. Nende pilgud panid ta punastama ja kimbatusest pääsemiseks pööras ta pilgu vaenlase poole. Seal oli hargriviis punaseid inimesi ja teda hämmastas väga, et nad näisid imetillukestena. Nende pikad read, mis kujutasid rügemente või diviise, näisid talle niisama madalatena kui heki pöösad. Üks rida punaseid ratsanikke traavis selle tee poole nõlvakul, mida mööda marssal ja eskort poris tammudes sammu sõitsid. Suits takistas midagi nägemast selles suunas, kuhu nad liikusid; ainult mõnikord eraldus valgest suitsust galopeerivaid ratsanikke.

Äkki nägi Fabrizio, et vaenlase poolt tuli kihutades neli ratsanikku. «Ah! meid rünnatakse,» mõtles ta, aga nägi siis, et kaks neist meestest kõnelevad marssaliga. Seepeale ratsutas üks kindraleist vaenlase poole, talle järgnes kaks husaari eskordist ja need neli meest, kes äsja sealt olid tulnud. Teised sõitsid edasi; nende tee viis üle kitsa kanali. Kui kõik olid selle ületanud, sattus Fabrizio allohvitseri kõrvale, kes näis olevat päris kena mees. «Ma peaksin temaga rääkima,» mõtles Fabrizio, «võib-olla ei vahi nad siis mind enam.» Ta arutles kaua, mida ütelda.

«Härra, võtan esimest korda lahingust osa,» ütles ta lõpuks allohvitserile. «Aga kas see ikka on päris lahing?»

«On ikka ka. Aga kes te olete?»

«Olen ühe kapteni naisevend.»

«Kuidas selle kapteni nimi on?»

Meie kangelane oli hirmsas kimbatuses; ta ei olnud seda küsimust arvestanud. Õnneks hakkasid marssal ja eskort jälle kappama. «Missuguse prantsuse nime ma ütleksin?» mõtles ta. Lõpuks tuli talle meelde võõraste majapidaja nimi, kelle juures ta Pariisis oli elanud; ta sõitis allohvitseri kõrvale ja karjus kõigest väest:

«Kapten Meunier!» Teine kuulis suurtükimürina tõttu halvasti ja vastas: «Ah, kapten Teulier? Ta sai surma.» «Braavo!» mõtles Fabrizio. «Kapten Teulier; tuleb teha nagu, nagu kurvastaksin.»

«Oh, mu jumal küll!» hüüatas ta haleda näoga.

Nad olid nõlvakul kulgevalt teelt välja jõudnud ja kihutasid nüüd üle väikese aasa; uuesti hakkas sadama suur-

tükikuule; marssal ratsutas ratsaväedivisjoni juurde. Eskort sattus laipade ja haavatute keskele, aga see vaatepilt ei avaldanud meie kangelasele enam niisugust muljet nagu varem; ta mõtles nüüd muudest asjadest.

Kui eskort peatus, märkas ta kellegi markitandi väikest vankrit, ja õrnad tunded, mis tal selle auväärse kutseala vastu olid, võtsid temas võimust ning ta kappas vankrile järele.

«Paigale jääda!» hüüdis talle allohvitser.

«Mis võib ta mulle siin teha?» mõtles Fabrizio ja jätkas kappamist markitandi suunas. Kannustades hobust lootis ta, et see on tema hommikune hea markitant; hobused ja väike vanker olid väga sarnased, aga nende omanik oli hoopis keegi teine ja meie kangelane leidis naise tigea näoga olevat. Vankri juurde sõites kuulis Fabrizio, kuidas markitant kellelegi ütles: «Ta oli ikkagi väga ilus mees!» Siin ootas meie algajat sõdurit väga ebameeldiv vaatepilt: ühel ratsaväelasel amputeeriti jalga; see oli ilus viie jala kümne tolli pikkune noormees. Fabrizio pani silmad kinni ja jõi järjest neli klaasi viina ära.

«Küll aga trimpab, nigerik!» hüüdis markitant.

Viina mõjul tekkis tal hea mõte: «Pean ostma oma kaaslaste, eskordi husaaride heatahtlikkuse.»

«Andke mulle kõik, mis pudelisse jäi!» ütles ta markitandile.

«Kas sa ka tead, et niisugusel päeval nagu täna maksab see kümme franki?»

Kui Fabrizio kapates eskordile järele jõudis, hüüdis allohvitser:

«Ah, sa tood meile märjakest! Sellepärast sa siis putkasidki minema? Anna siia!»

Pudel käis käest kätte; viimane, kes pudeli tühjaks jõi, viskas selle kõrgele õhku.

«Aitäh, seltsimees!» hüüdis ta Fabrizioole.

Kõik silmad vaatasid teda heatahtlikult. Need pilgud võtsid Fabrizio südamele sajanaelase raskuse; tema süda oli peenekoeline, see vajab teda ümbritsevate inimeste sõbralikkust. Nüüd ei vaadanud ta kaaslased talle enam viltu, ta oli leidnud nendega ühise keele. Fabrizio tõmbas sügavalt hinge ja ütles siis allohvitserile reipa häälega:

«Kui nüüd kapten Teulier on tapetud, kust ma siis võiksin oma õe leida?» Ta pidas end väikeseks Macchiavelliks*, et ütles nii ladusasti «Teulier» «Meunier'» asemel.

«Seda saate teada täna õhtul,» vastas allohvitser.

Eskort hakkas jälle liikuma ja ratsutas jalaväediviisi poole. Fabrizio tundis, et ta on päris vintis; ta oli joonud liiga palju viina ja kõikus pisut sadulas; just õigel ajal tuli talle meelde, mida oli öelnud ta ema kutsar: «Kui oled liiga palju võtnud, siis vaata otse hobuse kõrvade vahele ja tee nii, nagu teeb naaber.» Marssal läks ratsaväeüksuste juurde, kus ta viibis kaunis kaua, ja andis korraldusi rünnakuks; paari tunni vältel ei olnud meie kangelane teadlik mitte millestki, mis ta ümber toimus. Ta tundis end väga väsinuna, ja kui hobune kappas, ripnes ta raskelt sadulas.

Järsku hüüdis allohvitser oma meestele:

«Kas te, lurjused, ei näe siis! Keiser!» Silmapilk karjusid husaarid täiest kõrist: «Elagu keiser!» Võib juba arvata, et meie kangelane vahtis, nii kuidas silmad võtsid, aga ta nägi ainult galoppis kihutavaid kindrleid, keda samuti saatis eskort. Pikad tutid, mis rippusid keisrit saatvate dragunite kiivrite küljes, ei võimaldanud tal nägusid eraldada. «Nii ma siis ei näinudki keisrit lahinguväljal, ja kõik selle neetud viina pärast.» Need mõtted kainestasid ta lõplikult.

Laskuti jällegi teele, mis oli üleni vee all. Hobused tahtsid juua.

«See oli siis keiser, kes mööda sõitis?» ütles Fabrizio oma naabrile.

«Aga muidugi. See, kelle munder ei olnud kullaga tikiatud. Kuidas te teda ometi ei näinud?» vastas seltsimees talle heatahtlikult. Fabrizio oli kange tahtmine keisri eskordile järele sõita ja sellega ühineda. Missugune õnn oleks päris tõsiselt sõjast koos niisuguse kangelasega osa võtta! Selleks oligi ta Prantsusmaale tulnud. «Ma võingi seda teha,» arutles ta, «järgnesin neile kindralitele ju ainult sellepärast, et mu hobune otsustas neile järele kapata.» Fabrizio jäi kohale ainult sellepärast, et ta uued seltsimehed, husaarid, suhtusid temasse väga lahkelt; ta pidas end nende sõdurite lähedaseks sõbraks,

kellega ta oli mõne tunni koos ratsutanud. Ta tundis enda ja nende vahel seda Tasso ja Ariosto kangelaste õilsat sõprust valitsevat. Kui ta ühineks keisri eskordiga, oleks vaja uuesti tutvust sobitada; pealegi võidaks teda seal halvasti vastu võtta, sest kõik teised ratsanikud on tragunid, tema aga kannab husaari mundrit nagu kõik marssali saatjaskonnas. Nad vaatasid temale nüüd nii sõbralikult, et meie kangelane oli ülimalt õnnelik; ta oleks teinud kõik siin maailmas oma seltsimeeste heaks. Kogu oma hinge ja mõtetega hõljus ta pilvedes. Kõik tema ümber oli muutunud, sestsaadik kui ta tundis, et on sõprade seas; tal oli vastupandamatu soov neid küsitleda. «Ma olen veel veidi vintis,» ütles ta endale, «pean meele pidama valvurinaise nõuandeid.» Kui nad lagunenud teelt lahkusid, ei saanud eskort enam marssal Ney'd; pikal kõhnal kindralil, kellele nad järgnesid, oli range nägu ja hirmuäratav pilk.

See kindral oli krahv d'A ***. toosama, keda 15. mail 1796 tundsime leitnant Robert'i nime all. Kui õnnelik oleks ta olnud Fabrizio del Dongot nähes!

Juba tükk aega ei lennanud Fabrizio silme ees enam suurtükikuulidest purustatud mullakamakaid. Nad jõudsid kürassiiride rügemendi juurde ja peatusid selle taga. Fabrizio kuulis selgesti kartetšikuule vastu pantsereid plaksatavat ja nägi, kuidas mitu meest surnult maha langes.

Päike oli juba õige madalale vajunud ja hakkas loojuma, kui eskort läks õnesteelt üles väikesele, kolmenelja jala kõrgusele nõlvakule ja liikus edasi mööda ülesküntud põldu. Fabrizio kuulis päris enda lähedal ime likku heli: ta pööras pead — neli meest olid koos hobusega langenud; ka kindral oli hobuse seljast kukkunud, aga ta tõusis üleni verisena jalule. Fabrizio vaatas mahapaisatud husaare: kolm meest tegid veel kramplikke liigutusi, aga neljas karjus: «Tõmmake mind välja!» Allohvitser ja paar-kolm meest olid hobustelt maha tulnud, et kindralile appi tõtata, kes adjutantile toetudes püüdis paar sammu astuda: ta tahtis kaugemale minna oma hobusest, kes lamas maas ja jalgadega raevukalt peksles.

Allohvitser tuli Fabrizio juurde. Samal hetkel kuulis meie kangelane selja taga päris oma kõrva juures öel-

davat: «See on ainuke, kes veel kapata jõuab.» Ta tundis, kuidas teda haarati jalust ja üles tõsteti, kusjuures teda kaenla alt toetati; siis tõmmati ta üle hobuse laudja, nii et ta istuli maha libises.

Adjutant haaras Fabrizio hobuse valjastest, allohvitser altas kindrali hobuse selga ja too kappas minema. Kuus meest, kes olid veel järele jäänud, järgnesid talle kiiresti. Fabrizio oli tulivihane, ta tõusis püsti ja hüüdis neile järele joostes: «Ladri! Ladri!» (Vargad! Vargad!) Naljakas oli keset lahinguvälja vargaid taga ajada.

Peatselt kadusid nii eskort kui ka kindral krahv d'A *** pajuderea taha. Vihast meeletuna jõudis ka Fabrizio selle pajudereani; seal oli sügav kraav, millest ta läbi läks. Jõudnud teisele kaldale, hakkas ta jälle kiruma, kuna nägi uuesti, aga juba õige kaugel, kindralit ja eskorti puude vahele kadumas. «Vargad! Vargad!» hüüdis ta nüüd prantsuse keeles. Meeleheitel mitte niivõrd oma hobuse kaotuse pärast kui kaaslaste reetlikkuse tõttu, laskus ta surmväsinult ja näljaselt kraavikaldale. Kui vaenlane oleks võtnud ära ta toreda hobuse, poleks ta sellest väljagi teinud, aga et teda reetsid ja riisusid allohvitser, keda ta nii väga armastas, ja husaarid, kellesse ta suhtus kui oma vendadesse, see purustas ta südame. Sellele alatusele mõeldes ei suutnud ta rahuneda; ta toetus seljaga vastu pajutüve ja hakkas kibedasti nutma. Üks haaval purunesid kõik ta ilusad unelmad rüütellikust ja õilsast sõprusest, nagu see «Vabastatud Jeruusalema» kangelaste vahel valitseb. Ei ole raske surmale silma vaadata, kui sind ümbritsevad kangelaslikud ja õrnad südamed, õilsad sõbrad, kes suruvad su kätt sinu viimisel hingetõmbel! Aga kuidas säilitada entusiasmi, kui su ümber on ainult viletsad kaabakad!!! Fabrizio liialdas nagu nõrdinud inimene ikka. Pärast veerand tundi kestnud härdust märkas ta, et suurtükikuulid hakkasid jälle lendama puuderivini, mille varjus ta mõtiskles. Ta tõusis üles ja püüdis orienteeruda. Ta nägi enda ees avarat aasa, mida ääristas lai kanal tiheda pajudereaga. Talle tundus see koht tuttavana. Ta märkas jalaväekorpust, kes ületas kraavi ja tuli aasale umbes veerand lööd temast eespool. «Oleksin peaaegu magama jäänud,» mõtles ta, «peaasi, et ma vangi ei langeks,» ja hakkas kiiresti as-

tuma. Edasi minnes rahunes ta peatselt, tundes ära sõdurite mundrid; ta oli kartnud, et need rügemendid lõikavad ta omadest ära, aga need olid prantslased. Ta pöördus paremale, et neile järele jõuda.

Peale moraalse kannatuse, et teda nii alatult reedeti ja paljaks rööviti, andis end nüüd iga hetkega ikka valusamini tunda teine häda: tal oli kohutav nälg. Ta oli äärmiselt rõõmus, kui ta pärast kümneminutilist käimist või õigemini jooksmist märkas, et jalaväeksus, kes samuti väga kiiresti sammus, peatus, nagu kavatseks ta positsioonile asuda. Mõne minuti pärast oli ta juba esimese sõdurite grupi seas.

«Seltsimehed, kas te võiksite mulle müüa tükikese leiba?»

«Vaata, see seal peab meid pagariteks!»

See karm nali ja üldine irvitamine, mis sellele järgnes, masendasid Fabriziot lõplikult. Sõda polnud enam sugugi õilis ja üksmeelne kuulsust armastavate südamete tuhin, nagu ta seda Napoleoni üleskutsete järgi oli kujutlenud! Ta istus või, õigemini, kukkus murule ja läks näost väga kahvatuks. Sõdur, kes talle nina peale oli andnud, oli peatunud kümne sammu kaugusel, et puhastada taskurätikuga oma püssi tulerauda. Ta tuli Fabriziole lähemale ja viskas talle tüki leiba; nähes aga, et Fabrizio leiba üles ei võta, pani sõdur ise talle leivatüki suhu. Fabrizio avas silmad ja sõi vaikides leiva ära, tal ei olnud jõudu sõnagi lausuda. Kui ta lõpuks silmadega seda sõdurit otsima hakkas, et talle maksta, leidis ta, et ta on üksi. Isegi need sõdurid, kes äsja ta lähedal olid viibinud, olid juba umbes saja sammu kaugusel ja marsisid edasi. Ta tõusis masinlikult ja järgnes neile. Ta jõudis metsa ja, väsimusest kokku langemas, otsis pilguga sobivat kohta puhkamiseks, kui ta järsku oma suureks rõõmuks nägi tuttavat hobust, siis vankrit ja lõpuks ka hommikust markitanti. Naine jooksis Fabrizio juurde ja kohkus ta ilmest.

«Saad sa veel natuke käia, kullake?» ütles ta. «Oled sa haavatud? Kus su ilus hobune on?» Nii kõneldes viis ta Fabrizio oma vankri juurde ja aitas ta kaenla alt toetades vankrile. Vaevalt vankrisse jõudnud, jäi meie väsimusest kurnatud kangelane kohe sügavasti magama.

NELJAS PEATÜKK

Miski ei äratanud teda, ei otse väikese vankri juures kõlavad püssipaugud, ei hobuse kihutamine, keda markitant kõigest jõust piitsutas. Rügementi, kes kogu päev oli uskunud võidusse, ründas äkki terve pilv preisi ratsaväge ja nüüd taganes ta või, õigemini öelda, põgenes Prantsusmaa suunas.

Ilus noor keigarlik kolonel, kes asendas langenud Maconi, raiuti mõõgaga surnuks; pataljoniülem, kes tema järel komando üle võttis, oli hallipäine rauk; ta käskis rügemendil peatuda. «Kurat!» karjus ta sõduritele. «Vabariigi ajal ikka oodati põgenemisega seni, kuni vaenlane selleks sundis... Kaitske iga tolli sellest maast, surge, aga pidage vastu,» hüüdis ta vandudes. «See on kodumaa pind, mida preislased vallutada tahavad!»

Väike vanker peatus ja Fabrizio ärkas kohe üles. Päike oli ammugi looja läinud; Fabrizio oli üllatunud, et oli juba peaaegu päris pime. Sõdurid jooksid korratult igasse külge, mis meie kangelast väga hämmastas; talle näis, et nad on ähmi täis.

«Mis lahti on?» küsis ta markitandilt.

«Mitte midagi. Me saime peksta, mu kullake, preisi ratsavägi annab meie omadele mõõkadega valu. Muud midagi. Lollakas kindral arvas alguses, et see on meie ratsavägi. Tule ruttu, aita mul trengi parandada, see rebenes puruks.»

Kümne sammu kaugusel kõlasid püssipaugud. Meie kangelane oli välja puhanud ja kõigeks valmis, ta ütles enesele: «Tegelikult pole ma päeva jooksul üldse võidelnud, ma ainult eskorteerisin üht kindralit.» — «Ma pean võitlusse minema,» ütles ta markitandile.

«Ole rahulik, küll sa veel jõuad võidelda, ja rohkem, kui sulle meeldib! Meiega on läbi.»

«Aubry, mu poiss!» hüüdis ta ühele kapralile, kes mööda läks. «Vaata ikka vahetevahel, kus mu väike vanker asub!»

«Kas te lähete võitlusse?» küsis Fabrizio Aubry'lt.

«Ei, panen tantsukingad jalga ja lähen ballile.»

«Ma tulen teiega.»

«Võid selle husaarikese kaasa võtta,» hüüdis markitant. «See noorhärä on tubli poiss.» Kapral kiirustas vaikides edasi. Kaheksa või kümme sõdurit jõudsid talle joostes järele, ta viis nad suure põldmarjapõõsastega ümbritsetud tamme taha. Seal paigutas ta nad ikka sõna lausumata hargrivi metsaservale; üks oli teisest vähemalt kümne sammu kaugusel.

«Vaadake siis, et te ei tulista enne, kui käsklus on antud,» ütles kapral, katkestades lõpuks vaikuse. «Pidage meeles, et teil on ainult kolm padrunit.»

«Mis siin ometi sünnib?» küsis Fabrizio endalt. Kui ta lõpuks kapraliga üksi jäi, ütles ta sellele:

«Mul ei ole püssi.»

«Esiteks ole vait! Mina sinna, umbes viiekümne sammu kaugusel metsaservast leiad mõne vaese sõduri meie rügemendist, kes mõõkadega surnuks raiuti; võta temalt padrunitasku ja püss. Vaata, et sa mõnelt haavatult ei võta! Võta padrunitasku ja püss sellelt, kes on päris kindlasti surnud, ja kiirusta, muidu jääd meie omade tule alla.» Fabrizio jooksis minema ja oli varsti püssi ning padrunitaskuga tagasi.

«Lae oma püss ära ja asu selle puu taha. Peaasi aga — ära lase enne, kui ma käsin... Püha jumal!» ütles kapral, katkestades korralduste andmise. «Ta ei oska isegi püssi laadida!...» Ta aitas Fabriziot, ise edasi kõneldes: «Kui vaenlase ratsaväelane sinu poole kihutab, et sind mõõgaga raiuda, mine puu taha ja lase ainult õige lähedalt, kui ratsanik on sinust kolme sammu kaugusel, nii et su tääk peaaegu ta mundrit puudutab.»

«Viska ometi oma suur mõõk ära!» hüüdis kapral. «Tahad sa sellele otsa kukkuda või? Kurat võtku! Küll aga antakse meile praegu sõdureid!» Nende sõnade juures võttis ta ise mõõga ja virutas selle vihaselt eemale.

«Puhasta ninarätikuga oma püssi tulekivi. Oled sa üldse kunagi püssi lasknud?»

«Ma olen jahimees.»

«Taevast olgu tänatud!» ütles kapral sügava kergendushkega. «Peaasi, et sa ei laseks ilma minu käsklusetal!» Ja ta läks ära.

Fabrizio juubeldas. «Lõpuks ometi hakkab tõsiselt

võitlema, vaenlasi tapma!» ütles ta enesele. «Hommi-
kul pommitasid nad meid suurtükikuulidega ja mina ei teinud midagi, ainult panin oma elu ohtu, narr tegevus!» Ta vaatas äärmise uudishimuga ümberringi. Hetke pärast kuulis ta päris lähedal seitset või kaheksat püssipauku. Aga kuna tal polnud korraldust tulistamiseks, seisis ta vaikselt puu taga. Õõ lähenes, talle tundus, et ta on varitsuspaigas karujahil Tramezzina mägedes ülalpool Griantat. Talle tuli meelde jahimeeste võte: ta tõmbas padrunitaskust padrunit ja eemaldas sellest kuuli. «Kui ma teda näen, ei või ma mööda lasta,» ütles ta ja lükkas ka teise kuuli rauda. Ta kuulis kaht lasku päris oma puu kõrval, ühtlasi nägi ta sinises mundris ratsanikku, kes kihutas tema ees paremalt vasakule. «Ta ei ole küll kolme sammu kaugusel, aga selle vahemaa pealt taban ma kindlasti,» mõtles ta. Fabrizio sihtis hoolikalt ja surus siis päästikule: ratsanik kukkus koos hobusega. Meie kangelane arvas, et ta on jahil, ja jooksis rõõmsalt oma tapetud jahisaagi juurde. Ta peaaegu juba puudutas meest, kes, nagu talle näis, oli suremas, kui kaks preisi ratsanikku talle uskumatu kiirusega lähenesid, et teda mõõgaga raiuda. Fabrizio pani, nii et kannad välkusid, metsa poole, ja et kergem oleks joosta, viskas püssi ära. Preisi ratsanikud olid temast vaevalt kolme sammu kaugusel, kui ta jõudis noorte, umbes käsiarvejärele sirgete tamme tihnikusse, mis olid metsaservale istutatud. Need väikesed tammed peatasid hetkeks ratsanikke, aga nad pääsesid läbi ja jätkasid Fabrizio jälitamist metsalagendikul. Nad oleksid ta jällegi peaaegu kätte saanud, aga Fabrizio pugus läbi seitsme-kaheksa jämeda puu tüve vahelt. Sel hetkel lasti tema ees viiest või kuuest püssist nii lähedalt, et Fabrizio peaaegu kõrvetas oma näo. Ta langetas pea ja kui ta uuesti üles vaatas, seisis ta silm silma vastas kapraliga.

«Tapsid ühe ära?» küsis kapral Aubry.

«Jah, aga ma kaotasin oma püssi.»

«Püssidest pole meil puudu. Sa oled täitsa poiss; kuigi näed armetu välja, pole sa seda päeva asjatult raisanud; see-eest aga ei tabanud noid teised neid kaht, kes sind taga ajasid, ometi olid nad täiesti nende nina ees; minu juurest nad ei paistnud. Nüüd laseme kähku jalga; rüge-

ment peaks õige lähedal olema, pealegi on seal väike aas, kus võime poolringi asuda.»

Rääkides sammus kapral kiiresti oma kümne mehe eesotsas. Kahesaja sammu kaugusel, kui nad parajasti väikesele aasale jõudsid, millest kapral oli rääkinud, kohatasid nad haavatud kindralit, keda kandsid ta adjutant ja teener.

«Andke mulle neli meest,» ütles ta kapralile vaevalt kuuldava häälega. «Mind on vaja ambulantsi viia, mu jalg on purustatud.»

«Käi p...! Sina ja kõik teised kindralid!» vastas kapral. «Kõik te reetsite täna keisri.»

«Kuidas!» hüüdis tulivihane kindral. «Te ei täida minu korraldusi? Kas te teatē, et ma olen kindral krahv B***, teie diviisi komandör.» Ja nii edasi, ja nii edasi; ta tõi kuuldavale palju kõlavaid lauseid. Adjutant tormas sõduritele kallale. Kapral torkas talle täägiga käsivarde ja pani siis kiiresti oma meestega minema. «Murtagu teil kõigil käed-jalad nagu sinul!» ütles kapral vandudes. «Kergatsite kamp! Kõik nad on end Bourbonidele maha müünud ja keisri reetnud!» Hämmastunult kuulas Fabrizio seda kohutavat süüdistust.

Kella kümne paiku õhtul jõudis väike salk rügemendile järele suure küla juures, mis koosnes mitmest kitsast tänavast. Fabrizio pani tähele, et kapral Aubry vältis ohvitseri ega rääkinud ühegagi neist. «Ei pääse läbi!» hüüdis kapral. Kõik tänavad olid täis kiilutud jalaväge ja ratsaväge, eriti aga suurtükiväe laskemoona- ja koorma-vankreid. Kapral püüdis kordamööda kolme tänava kaudu läbi pääseda, aga igal pool tuli paarikümne sammu järel peatuda. Kõikjal sõimati ja vannuti.

«Jälle mõni äraandja kamandab!» hüüatas kapral. «Kui vaenlasel on taipu küla ümber piirata, oleme kõik vangis nagu koerad. Minu järel!» Fabrizio vaatas ringi: kaprali juurde oli jäänud ainult kuus sõdurit. Suure avatud värava kaudu läksid nad karjaaeda, sealt talli ja tallist väikese ukse kaudu aeda. Natuke aega ekslesid nad seal ringi, minnes huupi kord siia-, kord sinnapoole. Lõpuks läksid nad läbi heki ja jõudsid suurele tatra-põllule. Vähem kui poole tunni pärast, juhitud hüüetest ja segasest mürast, jõudsid nad küla taga uuesti maan-

teele välja. Maanteekraavid olid täis äravisatud püsse. Fabrizio valis sealt ühe endale. Kuigi tee oli lai, oli ta nii täis tuubitud põgenikke ja vankreid, et kapral ja Fabrizio poole tunni jooksul vaevalt viissada sammu edasi jõudsid. Räägiti, et tee viib Charleroi'sse. Kui küla kirikukell lõi üksteist, hüüdis kapral:

«Lähme jälle mööda põlde!» Väike salk koosnes veel ainult kolmest sõdurist, kapralist ja Fabrizioost. Nad olid jõudnud vaevalt veerand ljöö kaugusele suurest teest, kui üks sõdur ütles:

«Ma ei jõua enam.»

«Mina kah,» lisas teine.

«Tore lugu! Meil on kõigil sama häda,» ütles kapral. «Kuulake mu sõna ja varsti on teil asjad joones.» Kraavikaldaal keset tohutu suurt viljavälja nägi ta viit-kuut puud. «Läki sinna!» ütles ta meestele. Kui kohale jõuti, käsutas ta: «Pikali!» ning lisas: «Peaasi, ärge tehke lärmi. Aga enne magamaheitmist tuleks süüa. Kellel on leiba?»

«Minul,» ütles üks sõdur.

«Anna siia!» ütles kapral käskivalt; ta jaotas leiva viieks lõiguks ja võttis ise kõige väiksema.

«Veerand tundi enne päikese tõusu,» ütles ta süües, «on vaenlase ratsavägi teil kaelas. Me ei tohi lasta end puruks raiuda. Kui neil lagedail väljadel üksinda ratsaväe eest põgeneda, siis on lõpp käes, aga viiekesi võib pääseda. Hoidke minuga ühte ja tulistage ainult õige lähedalt. Kinnitan teile, et homme õhtuks viin teid Charleroi'sse.» Tund aega enne koitu äratas kapral oma mehed ja käskis neil püssid uuesti laadida. Maanteelt kostis ikka kära, mis ei olnud kogu öö jooksul vaibunud: see oli nagu kauge kose mürin.

«Põgenevad nagu lambakari,» ütles Fabrizio kapralile puhtsüdamlikult.

«Pea suu, kollanokk!» käratas kapral pahaselt, ja need kolm sõdurit, kes koos Fabriziooga ta armee moodustasid, vaatasid teda vihaselt, nagu oleks ta jumalat teotanud. Ta oli solvanud rahvust.

«See on juba liig!» mõtles meie kangelane. «Märkasid seda juba varemgi, asekuninga juures Milaanos. Nemad ei põgene, ei! Prantslastele ei ole lubatud tõtt

öelda, kui see nende edevust riivab. Aga selle peale ma vilistan, et nad mind nii tagedalt vahivad, pean seda neile veel mõista andma.» Nad hakkasid edasi liikuma, hoidudes ikka umbes viiesaja sammu võrra kõrvale põgenejate voolust, mis maanteed täitis. Ühe löö kaugusel läks kapral oma salgaga üle suure teega ühineva külahetee, kus magas palju sõdureid. Fabrizio ostis sealt endale neljakümne frangi eest päris hea hobuse, igasse kanti laiali loobitud mõokade seast aga otsis endale hoolikalt pika, sirge mõõga. «Kuna öeldakse, et peab tor-kama,» mõtles ta, «siis on see parim.» End niiviisi varustanud, andis ta hobusele kannuseid ja kappas järele kapralile, kes oli juba hulga maad ette jõudnud. Toetudes tugevasti jalustele, võttis ta vasaku käega oma sirge mõõga tupest ja ütles neljale prantslasele:

«Need inimesed, kes siin maanteel põgenevad, on nagu lambakari... lähevad nagu hirmunud lambad...»

Fabrizio rõhutas eriti sõna l a m m a s, aga tema seltsimehed olid juba unustanud, et see sõna neid tund aega tagasi vihastas. Selles ilmneb itaallaste ja prantslaste iseloomu erinevus; kahtlemata on prantslased õnnelikumad, nad libisevad üle elusündmuste ega pea viha.

Me ei varja seda, et Fabrizio oli enesega väga rahul, et ta oli vihjanud l a m m a s t e l e. Vesteldes jätkasid nad teed. Käidi veel kaks lööd; kapral oli väga üllatunud, et ta vaenlase ratsaväge ei näinud, ja ütles Fabrizioole:

«Teie olete meie ratsavägi. Kapake selle talu juurde, mis asub väikesel künkal, ja küsige peremehelt, kas ta ei annaks meile hommikueinet r a h a e e s t, ütlege kindlasti, et oleme ainult viiekesi. Kui ta köhkleb, siis andke talle oma rahast viis franki ette. Olge rahulik, pärast hommikueinet võtame selle halja mündi tagasi.»

Fabrizio vaatas kapralit ja nägi tema ilmes vankumat tähtsust, tõelist moraalist üleolekut, ning kuuletus. Kõik läks nii, nagu ülemjuhataja ette oli näinud, ainult Fabrizio nõudis, et talumehelt väevõimuga neid viit franki tagasi ei võetaks, mis ta oli maksnud.

«See on minu raha,» ütles Fabrizio oma seltsimeestele. «Ma ei maksa teie eest, ma maksan kaarte eest, mis ta mu hobusele andis.»

Fabrizio kõneles nii halvasti prantsuse keelt, et tema

seltsimeestele tundus, nagu väljendaksid ta sõnad mingit üleolekut; nad olid väga solvunud ja pikkamööda küpses neis plaan anda talle õhtul õppetund. Nad leidsid, et ta neist täiesti erineb, ja see häiris neid. Fabrizio tundes aga, just vastupidi, muutusid nende vastu üha sõbralikumaks.

Vaikides kõndisid nad oma paar tundi, järsku hüüdis kapral rõõmutuhinas: «Meie rügement!» Nad ruttasid teele, aga oh häda! Kotka ümber ei olnud kahtsada meestki. Varsti silmas Fabrizio markitanti: ta käis jalgsi, ta silmad olid punased ja ta nuttis vahetevahel. Asjatult otsis Fabrizio väikest vankrit ja hobust.

«Paljaks riisutud, hävitatud, varastatud!» hüüdis markitant vastuseks meie kangelase pilkudele. Fabrizio tuli sõna lausumata hobuse seljast maha, hoides looma valjaist, ja ütles markitandile: «Istuge selga.» Too ei lasknud seda endale kaks korda öelda.

«Tee jalused lühemaks,» ütles markitant.

Kui ta end mugavasti sadulasse oli seadnud, hakkas ta Fabrizioole jutustama kõiki õnnetusi, mis öö jooksul olid juhtunud. Pärast lõpmatult pikka juttu, mida meie kangelane sõprustundest markitandi vastu ahnelt kuulas, kuigi ta sellest ausalt öelda põrmugi aru ei saanud, lisas naine:

«Ja mõelda, et need olid prantslased, kes mind paljaks riisusid, peksid ja sõimasid...»

«Kuidas! Need ei olnudki siis vaenlased?» küsis Fabrizio lapselikul ilmel, mis tegi ta ilusa, tõsise ja kahvatu näo veetlevaks.

«Küll oled sa rumal, mu vaeseke!» ütles markitant läbi pisarate, «aga sa oled siiski väga armas.»

«Ja sellegipärast laskis ta preislase toredasti maha,» ütles kapral Aubry, kes üldises segaduses oli juhuslikult teisele poole markitandi hobuse kõrvale sattunud. «Aga ta on uhke,» jätkas kapral... Fabrizio tegi kannatamatu liigutuse. «Kuidas su nimi on?» küsis kapral. «Kui tuleb esitada raport, siis tahaksin sind nimetada.»

«Mu nimi on Vasi,» vastas Fabrizio kohmetunud näol, «see tähendab Boulot,» parandas ta ruttu.

Boulot oli reisipassi omaniku nimi, mille valvurinaise B *** vanglas talle oli andnud. Päev varem oli ta teel

olles seda hoolikalt uurinud, sest ta hakkas juba natuke mõtlema ega üllatunud enam kõigi sündmuste puhul. Peale husaar Boulot' reisipassi hoidis ta hoolega Itaalia passi, mille järgi ta võis pretendeerida Vasi, baromeetrite kaupmehe õilsale nimele. Kui kapral talle ette oli heitnud, et ta on uhke, pidi ta äärepealt vastama: «Mina, ja uhke! Mina, Fabrizio Valserra, *marche-sino del Dongo*, kes olin nõus kandma baromeetrite müüa Vasi nime!»

Sellal, kui ta mõtiskles ja enesele kinnitas: «Ma ei tohi unustada, et mu nimi on Boulot, muidu ei pääse ma vanglast, millega saatus mind ähvardab,» olid kapral ja markitant tema kohta rohkesti sõnu vahetanud.

«Ärge mõtelge, et olen uudishimulik,» ütles markitant talle, jättes sinatamise. «Ma küsin teie enda kasu pärast. Ütelge, kes te õieti olete?»

Fabrizio ei vastanud kohe. Ta arutles, et vaevalt leiab ta ustavamaid sõpru, kellelt nõu küsida, ja tal oli tungiv vajadus nõuannete järele. «Me jõuame varsti kindlusse, komandant tahab teada, kes ma olen. Mind pannakse vangi, kui mu vastustest selgub, et ma ei tunne kedagi 4. husaarirügemendist, mille mundrit ma kannan.» Austria kodanikuna teadis Fabrizio väga hästi, millist tähtsust tuleb passile omistada. Kuigi ta perekonnaliikmed olid aadliseisusest ja vagad inimesed ning kuulusid võimulolevasse parteisse, oli neil üle kahekümne korra passi pärast ebameeldivusi olnud. Seepärast Fabrizioot markitandi küsimus ei solvanudki. Tal läks vastamisega aega, sest ta otsis arusaadavamaid prantsuskeelseid sõnu; markitanti vaevas uudishimu ja Fabrizio rääkima õhutamiseks lisas ta: «Kapral Aubry ja mina anname teile head nõu, kuidas käituma peaksite.»

«Ma ei kahtle selles,» vastas Fabrizio. «Mu nimi on Vasi ja ma olen Geenuast. Minu õde, keda peetakse iluduseks, abiellus ühe kapteniga. Ma olen ainult seitsmeteistkümne aastane ja ta kutsus mu enda juurde, et ma näeksin Prantsusmaad ja täiendaksin end siin. Ma ei leidnud teda Pariisis ja kuna ma teada sain, et ta on selle armee juures, tulin ma siia. Olen otsinud teda kõikjalt, aga pole kuskilt leidnud. Minu aktsent äratas sõdurite tähelepanu ja nad lasksid mu areteerida. Siis oli mul

veel raha, kinkisin selle sandarmile, kes andis mulle reisipassi ja mundri ning ütles: «Lase jalgal! Aga vannu, et sa kunagi mu nime ei nimeta.»

«Mis ta nimi oli?» küsis markitant.

«Ma andsin oma sõna,» ütles Fabrizio.

«Tal on õigus,» ütles kapral. «Sandarm on lurjus, aga meie seltsimees ei või ta nime öelda. Aga kuidas selle kapteni, teie õemehe nimi on? Kui me ta nime teame, siis saame teda otsida.»

«Teulier, 4. husaarirügemendi kapten,» vastas meie kangelane.

«Niisiis pidasid sõdurid teid võõrapärase aktsendi pärast salakuulajaks,» ütles kapral kaunis kavalalt.

«Näete, missugune nurjatus!» hüüdis Fabrizio põlevail silmil. «Mina, kes ma nii väga armastan keisrit ja prantslasi! See solvamine kurvastab mind kõige enam.»

«Siin te eksite, mingit solvamist ei olnud. Sõdurite eksitus oli täiesti loomulik,» ütles kapral Aubry rangelt.

Siis selgitas ta Fabrizioole väga õpetlikult, et armees peab kuuluma mingisse väeossa ja kandma mundrit, vastasel korral peetakse teid üsna loomulikult salakuulajaks. Vaenlane saadab neid hulgaliselt meie juurde, selles sõjas on reetureid igal sammul. Nüüd avanesid Fabrizio silmad; esmakordselt mõistis ta, et ta ise oli süüdi kõiges, mis temaga viimase kahe kuu jooksul oli juhtunud.

«Kullake peab jutustama meile kõik,» ütles markitant, kes põles uudishimust. Fabrizio kuulas sõna. Kui ta oli oma jutu lõpetanud, ütles markitant kapralile tõsiselt:

«Tõtt öelda pole see laps kellegi sõjaväelane; meie käsi käib selles sõjas halvasti, pärast seda kui lüüa saime ja meid reedeti. Miks peaks ta siin oma konte murdma *gratis pro Deo*?»

«Ta ei oska isegi püssi laadida,» ütles kapral, «ei kaheteistkümne võttega ega vabalt. Mina lükkasin rauda kuuli, millega ta preislase maha kõmmutas.»

«Pealegi näitab ta oma raha igaühele,» lisas markitant. «Ta varastatakse paljaks, kui tal meid enam kaasas pole.»

«Esimene ratsaväe-allohvits, keda ta kohtab,» tähendas kapral, «võtab talt raha ära, et maksta viina eest,

ja teda võidakse koguni vaenlase sõjaväkke värvata, sest nüüd reedavad kõik. Esimene vastutulija annab talle käsu järgneda ja ta lähebki. Ta teeks kõige paremini, kui meie rügementi tuleks.»

«Ei, palun väga, kapral!» hüüdis Fabrizio kähku, «hobusega on palju kergem edasi liikuda, pealegi ei oska ma püssi laadida, aga te ise nägite, et hobustega oskan ma ümber käia.»

Fabrizio oli väga uhke selle väikese kõne peale. Me ei hakka edasi andma pikki arutlusi tema edaspidise saatuse üle, mis kaprali ja markitandi vahel toimusid. Fabrizio märkas, et nad vesteldes kolm või neli korda ta loo üksikuid episoodide kordasid: sõdurite kahtlustused, sandarm, kes müüs talle reisipassi ja mundri, kuidas ta eelmisel päeval marssali eskorti sattus, kuidas nägi keisrit mööda kihutamas, kuidas temalt hobune «ära tõmmati» jne. jne.

Naiseliku uudishimuga tuli markitant ikka jälle tagasi selle juurde, kuidas Fabrizioolt ära võeti hea hobune, mille ta noorukile oli ostnud:

«Sa tundsid, et sind haarati jalust, tõmmati tasakesi üle hobuse saba alla ja lasti istukile maha kukkuda!» — «Milleks korrata nii palju seda, mida me kõik kolm väga hästi teame?» mõtles Fabrizio. Ta ei teadnud veel, et Prantsusmaal koguvad lihtsad inimesed sel kombel mõtteid.

«Kui palju sul raha on?» küsis markitant järsku. Fabrizio vastas kõhklemata. Ta oli kindel, et sellel naisel on õilis hing: see ongi Prantsusmaa positiivne külg.

«Kõik kokku on mulle jäänud kolmkümmend napoleoni ja kaheksa või kümme viefrangist eküüd.»

«Sel juhul on sul kõik teed lahtil!» hüüdis markitant. «Jäta see põgenev armee sinnapaika, pöördu kõrvale ja mine mööda esimest ettejuhtuvat teed, mis viib paremale, kihuta oma hobust takka ja sõida armeest kaugemale. Esimesel võimalusel osta endale erariided. Kui oled kaheksa või kümme lüü kaugusel ega näe enam sõdureid, sõida postitöllas mõnda kenasse linna, puhka seal nädal aega ja söö biifsteeki. Ära ütle kellelegi, et sa armees olid, sandarmid võtavad su kinni kui väejooksiku; ja kuigi sa kullake oled väga armas, ei ole sa küllalt osav

sandarmitele vastust andma. Nii kui sa erariided selga saad, rebi oma reisipass tuhandeks tükiks ja nimeta end oma õige nimega, ütle, et oled Vasi. Mis ta peaks ütlema, kust ta tuleb?» pöördus ta kaprali poole.

«Cambrai'st Schelde äärest, see on väike kena linnake, kas kuuled? Seal on kirik ja Fénelon *.»

«Õigus,» ütles markitant. «Ära ütle kunagi, et sa lahingus oled olnud, ära hingagi B *** linnast ega sandarmist, kes sulle reisipassi müüs. Kui tahad tagasi Pariisi jõuda, siis mine kõigepealt Versailles'sse ja läbi sealpoolsete väravate Pariisi, mine jalgsi ja pikkamööda, nagu oleksid jalutuskäigul. Ömble oma napoleonid püksivärvli vahele ja peaasi: kui sa millegi eest maksad, siis ära näita, et sul on rohkem raha, kui sa just parajasti pead maksma. Mind kurvastab see, et sul nahk üle kõrvade tõmmatakse, sult lüüakse üle kõik, mis sul on, ja mis sa siis ilma rahata peale hakkad, sa ei oska ju õieti käituda! jne...»

Hea markitant rääkis veel tükk aega; kapral kinnitas ta seisukohti peanoogutustega, leidmata võimalust sõnagi vahele öelda. Järsku hakkas rahvahulk, kes suurel teel liikus, sammu kiirendama, ületas silmapilgu vältel kitsa maanteekraavi, mis oli teest vasakul, ja pani jooksu, nii et kannad välkusid. «Kasakad! Kasakad!» hüüti igalt poolt.

«Võta oma hobune tagasi!» hüüdis markitant.

«Jumal hoidku!» ütles Fabrizio. «Kihutage! Põgenege! Annan ta teile. Tahate, annan teile raha uue vankri jaoks. Pool kõigest, mis mul on, kuulub teile.»

«Ütlen sulle, võta oma hobune!» hüüdis markitant vihaselt ja tahtis hobuselt maha tulla. Fabrizio haaras mõõga. «Hoidke kõvasti kinni!» hüüdis ta markitandile ja andis lapiti mõõgaga kaks-kolm hoopi hobusele, kes sedamaid kappama hakkas ja põgenikele järgnes.

Meie kangelane vaatles maanteed, kus alles äsja kolm või neli tuhat inimest edasi olid kiirustanud, tungeldes nagu talupojad kirikurongkäigus. Pärast sõna «kasakad» ei olnud teele enam ühtegi hingelist jäänud; põgenikud olid maha visanud kiivrid, püssid, mõõgad jm. Üllatunud Fabrizio läks väljale paremal pool teed, mis oli kaks-kümmend kuni kolmkümmend jalga teest kõrgemal. Ta

vaatas maanteed ja legendikku, aga ei näinud kasakatest jälgegi. «Imelikud inimesed need prantslased,» ütles ta endamisi. «Kuna ma niikuinii pean paremale poole minema,» mõtles ta, «miks siis mitte kohe minna. Küllap neil inimestel oli jooksupistmiseks mingi põhjus, mida mina ei tea.» Ta võttis maast ühe püssi, kontrollis, kas see on laetud, puistas süütepannile püssirohtu, pühkis tulekivi puhtaks, valis siis endale pungil täis padrunitasku ja vaatas uuesti ringi; ta oli ihuüksi sellel äsja nii rahvarohkel legendikul. Väga kaugel oli veel näha põgenikke, kes jooksmist jätkasid ja juba puude taha kaduma hakkasid. «See on tõesti imelik!» ütles ta endale, ja meenutades kaprali manöövrit eelmisel päeval, läks istus keset viljapõldu. Ta ei eemaldunud teest, kuna lootis uuesti näha oma sõpru, markitanti ja kapral Aubry'd.

Viljapõllul istudes veendus ta, et tal on ainult kaheksateist napoleooni, mitte kolmkümmend, nagu ta oli arvanud. Aga tal olid veel alles väikesed briljandid, mis ta tol hommikul valvurinaise toas B*** linnas husaari-saabaste voodri vahele oli pannud. Ta peitis oma napoleoonid nii hästi kui oskas, ja mõtles selle äkilise põgenemise üle järele. «Võib-olla on see mulle halvaks endeks?» ütles ta endale. Kõige enam kurvastas teda see, et ta polnud kapral Aubry käest küsinud: «Kas ma võtsin osa tõelisest lahingust?» Enda meelest oli ta ikkagi osa võtnud ja ta oleks meeletult õnnelik olnud, kui oleks võinud selles kindel olla.

«Igatahes olin lahingus vangi nime all,» arutles ta, «mul oli taskus vangi reisipass ja, veelgi enam, mul olid seljas tema riided! See on minu tuleviku suhtes saatuslik. Mida ütleks selle kohta abt Blanès? Vaene Boulot suri vanglas! Kõik see on kohutav ennustus; saatus viib mu vanglasse.» Fabrizio oleks andnud kõik siin maailmas, et teada saada, kas husaar Boulot oli tõesti süüdi. Ta püüdis meelde tuletada ja talle meenus, nagu oleks valvurinaise B*** linnast talle öelnud, et husaar polnud kinni võetud mitte üksnes lauahõbeda varguse pärast, vaid et ta oli ka varastanud lehma ühelt talupojalt, kelle ta poolsurnuks oli peksnud. Fabrizio ei kahelnud, et ta ühel heal päeval mingi eksimuse pärast, mis millegi poo-

lest sarnaneb Boulot' kuriteoga, vangi pannakse. Ta mõtles oma sõbra küree Blanèsi peale; mis ta kõik oleks andnud, kui oleks saanud temaga nõu pidada! Siis meenus talle, et ta polnud pärast Pariisist lahkumist tädile kirjutanud. «Vaene Gina!» ütles ta endamisi ja pisarad valgusid talle silma. Järsku kuulis ta üsna lähedal tasast müra: keegi sõdur hoidis oheliku otsas kolme hobust, kellelt ta valjad ära oli võtnud, ja söötis neid viljas; hobused olid ilmselt nälga suremas. Fabrizio sööstis püsti nagu põldpüü, sõdur ehmus. Meie kangelane märkas seda ja andis järele mõnule mängida hetkeks husaari osa.

«Üks neist hobustest kuulub mulle, lürjus!» hüüdis ta. «Aga ma annan sulle viis franki selle eest, et sa vaevaks võtsid ja ta siia tõid.»

«Pilkad sa mind või?» küsis sõdur. Fabrizio sihtis ta pihta kuue sammu pealt.

«Anna hobune või ma kõrvetan sulle!»

Sõduril oli püss rihmal, ta tegi õlaga liigutuse, et relva haarata.

«Kui sa end natukenegi liigutad, oled surmalaps!» hüüdis Fabrizio ja tormas tema poole.

«Hea küll, andke viis franki ja võtke üks hobune,» ütles sõdur jahmunult, heitnud kahetseva pilgu maanteele, kus ei olnud mitte kedagi. Fabrizio hoidis vasaku käega oma püssi üleval, paremaga aga viskas sõdurile kolm viiefrangilist raha.

«Tule maha, kui elu sulle kallis on... Valjasta must ja mine teistega eemale... Kui tõrgud, siis lasen.»

Sõdur alistus tuseselt. Fabrizio tuli hobuse juurde ja võttis valjad vasakusse kätte, laskmata silmist sõdurit, kes eemaldus aeglaselt. Kui too oli jõudnud umbes viiekümne sammu kaugusele, hüppas Fabrizio osavalt sadulasse. Vaevalt sai ta hobuse selga ja kobas parema jalaga jalust, kui kuulis lähedalt mööda lendava kuuli vihinat: sõdur laskis püssist tema pihta. Fabrizio oli maruvihane ja pani kappama sõduri poole, kes pistis kõigest väest jooksmas. Varsti nägi Fabrizio, et ta hüppas ühele oma kahest hobusest ja kihutas minema. «Noh, nüüd on ta laskekaugusest väljas,» ütles ta endale. Ostadud hobune oli oiuline, aga näis olevat surmani nälgi-

nud. Fabrizio tuli maanteele, kus ikka veel polnud elavat hingegi, läks üle tee ja ajas hobuse traavima, et jõuda vasakul asuvasse väikesesse orgu, kus ta lootis leida markitandi. Kui ta jõudis väikese künka tipule, nägi ta rohkem kui ühe löö kaugusel ainult üksikuid sõdureid. «Tähendab, on ette määratud, et ma enam ei näe seda vahvat ja head naist,» ütles ta ohtes. Kaugel paremal pool teed nägi ta talu ja ratsutas sinna. Hobuselt maha tulemata maksis ta raha ette ja käskis anda kaeru oma hobusele, kes oli nii näljane, et näris küna. Tund aega hiljem traavis Fabrizio juba maanteel ebamäärases lootuses leida markitant või vähemalt kapral Aubry. Ümbrust silmas pidades sõitis ta ikka edasi, kuni jõudis soise kaldaga jõeni, millest viis üle kitsas purre. Enne purret, paremal pool teed, asus üksik maja, millel oli silt: «Valge Hobuse» võõrastemaja. «Seal ma lõunatan,» mõtles Fabrizio. Purde juures nägi ta ratsaväeohvitseri, kellel oli käsi sidemes. Too istus väga tusa-selt oma hobuse seljas, temast kümme sammu eemal aga seisis kolm ratsaväelast ja toppisid piipu.

«Nad on küll seda nägu, et tahavad mu hobuse veel odavamalt ära osta, kui ma ta ise sain,» mõtles Fabrizio. Haavatud ohvitser ja kolm jalameest vaatasid teda, nagu oodates ta kohalejõudmist. «Ma ei tohi sellele sil-lale minna, vaid pean sõitma mööda jõekallast paremale, see oleks tee, mida soovitas markitant, et ma ebameeldi-vustest pääseksin...», mõtles meie kangelane. «Jah, aga kui ma põgenen, siis homme häbeneksin ma seda; pealegi on minu hobusel head jalad, ohvitseri oma aga on tõenäoliselt väsinud. Kui ta mõtleb mind sadulast maha visata, kihutan minema.» Nõnda arutledes hoidis Fabrizio hobust tagasi ja liikus nii aeglaselt kui vähegi sai.

«Tulge ometi edasi, husaar!» hüüdis ohvitser talle käskivalt.

Fabrizio sõitis mõne sammu ja peatus.

«Te tahate mu hobuse ära võtta?» hüüdis ta.

«Ei mingil juhul. Tulge siia!»

Fabrizio vaatas ohvitseri: tal olid hallid vurrud ja kõige ausam ilme. Rätik, millega ta vasak käsi oli kaela seotud, oli üleni verine ja ka ta parem käsi oli verise

lapiga seotud. «Küllap need jalamehed tahavad haarata mu hobust valjastest,» mõtles Fabrizio, aga kui ta neid lähemalt vaatas, nägi ta, et nad olid samuti haavatud.

«Au nimel, jääge siia valvepostile,» ütles ohvitser, kes kandis koloneli õlakuid, «ja ütelge igale tragunile, kütile ja husaarile, keda te näete, et kolonel Le Baron on selles kõrtsis ja ma käsin neil minuga ühineda.» Vanal kolonelil oli valust vaevatud ilme ja juba esimeste sõnade-ga võitis ta meie kangelase sümpaatiat, kes vastas talle arukalt:

«Ma olen selleks liiga noor, härra, et mind kuulataks. Peaks olema teie kirjalik korraldus.»

«Tal on õigus,» ütles kolonel, vaadates teda tähelepanelikult. «Kirjuta korraldus, La Rose, sul on parem käsi terve.»

Sõnagi lausumata võttis La Rose taskust pärgament-kaantega märkmiku, kirjutas mõned read, rebis lehe välja ja andis Fabriziole. Kolonel kordas talle oma käsku ja lisas, et korra kohaselt vahetab üks haavatud ratsaväelastest ta kahe tunni pärast välja. Seepeale läks ta oma meestega võõrastemajja. Fabrizio vaatas neile järele, seistes liikumatult purde juures, olles nende kolme inimese süngest ja vaiksest valust sügavalt vapustatud. «Just nagu head vaimud,» mõtles ta. Lõpuks avas ta kokkumurtud paberi ja luges järgmist käsku:

«6. dragunirügemendi kolonel Le Baron, 14. korpuse esimese ratsaväedivisjoni teise brigaadi komandör, käsib kõigil ratsaväelastel, tragunitel, laskuritel ja husaaridel siia poole silda jääda ja koguneda silla lähedal asuva «Valge Hobuse» võõrastemaja juurde, kus on koloneli peakorter.

Peakorteris Sainte'i silla juures 19. juunil 1815.

Paremast käest haavatud kolonel Le Baroni eest ja tema käsul

vahtmeister La Rose.»

Fabrizio oli vaevalt pool tundi olnud valvepostil silla juures, kui nägi tulevat kuut kütiti ratsa ja kolme jalgsi. Ta tegi neile koloneli käsu teatavaks. «Me tuleme tagasi,» ütlesid neli kütiti, kes olid ratsa ja sõitsid kiires

traavis üle purde. Fabrizio hakkas rääkima kahe ülejäänud ratsanikuga. Selle ägeda sõnavahetuse ajal läksid kolm jalameest purdest üle. Üks ratsanikke nõudis veel kord korraldust näha ja võttis selle ära, öeldes:

«Viin selle oma seltsimeestele, kes tulevad kahtlemata tagasi; oodake neid kindlasti.» Ja ta ratsutas seltsimehe saatel minema. Kõik see toimus ainsa silmapilgu vältel.

Fabrizio oli maruvihane, ta kutsus ühe haavatud sõdureist, kes ilmus «Valge Hobuse» võõrastemaja aknale. Too sõdur, kellel Fabrizio nägi vahtmeistri paelu, tuli trahterist välja Fabrizio juurde ja käratas:

«Mõõk kätte! Te ometi seisate valvepostil!» Fabrizio kuuletus, siis ütles talle:

«Nad viisid käsu kaasa.»

«Nad on veel eilset järke halvas tujus,» vastas sõdur süngelt. «Annan teile ühe oma püstoli; kui teid jälle ei kuulata, siis tulistage õhku, ma tulen siia, või ilmub kolonel ise.»

Fabrizio oli väga hästi märganud allohvitseri üllatust, kui ta teatas, et käsk ära viidi. Ta mõistis, et see oli isiklik solvamine, mis talle osaks oli saanud, ja andis endale sõna, et ei lase end enam ninapidi vedada.

Relvastatud allohvitseri ratsaväepüstoliga, asus Fabrizio uhkelt oma vahipostile. Varsti nägi ta seitset husaari, kes lähenesid ratsa. Ta tõkestas neile tee purdele ja tegi koloneli käsu teatavaks; husaarid ilmutasid ilmselt vastumeelsust ja kõige julgem neist püüdis läbi pääseda. Fabrizio talitas oma sõbra markitandi targa nõuande järgi, kes eelmise päeva hommikul talle oli öelnud, et tuleb torgata, mitte raiuda; ta langetas oma pika sirge mõõga ja tegi näo, nagu tahaks ta käsust ülastujale hoobi anda.

«Ah see kollanokk tahab meid tappa!» hüüdsid husaarid, «just nagu poleks meid eile küllalt tapetud!» Nad tõmbasid kõik korruga mõõgad välja ja tormasid Fabrizioole kallale. Too arvas surmatunni käes olevat, siis aga mõtles ta vahtmeistri üllatusele ja otsustas mitte enam põlgusväärne olla. Purdele taganedes püüdis ta mõõgaga torgata. Ta oli nii naljakas, kui ta oma pika sirge ratsaväemõõgaga vehkis, mis oli tema jaoks liiga

raske, nii et husaarid kohe taipasid, kellega neil tegemist on. Nad püüdsid teda mitte haavata, vaid ainult ta mundrit puruks rebida. Sel viisil kriimustasid nad kolm-neli korda Fabrizio käsivart. Tema aga oli truu markitandi õpetusele ja püüdis kõigest hingest torgata. Õnnetuseks haavas ta tõepoolest üht husaari käest. Husaar vihastas, et teda haavas niisugune hädasõdur, ja vastas torkega, mis tabas Fabrizio reit. Ta sai pihta sellepärast, et meie kangelase hobune mitte ainult et ei kartnud võitlust, vaid näis sellest koguni lõbu tundvat ja tormas pealetungijatele vastu. Nähes, et Fabriziool volub paremast käest verd, kartsid nad, et on oma naljaga liiga kaugele läinud, surusid ta vasakule poole purde käsipuu vastu ja kappasid minema. Niipea kui Fabrizio vabaks sai, tulistas ta oma püstolist õhku, et koloneli märku anda.

Purdele lähenesid neli husaari ratsa ja kaks jalgsi samast rügemendist, kust olid olnud eelmisedki husaarid; nad olid umbes kahesaja sammu kaugusel, kui kõlas püstolipauk. Tähelepanelikult jälgisid nad sillal toimuvat ja jõudsid arvamisele, et Fabrizio tulistas nende seltsimehi. Neli ratsanikku haarasid mõõgad ja sööstisid talle kallale; see oli tõeline rünnak. Kolonel Le Baron, hoiatatuna püstolilasust, avas võõrastemaja ukse ja tormas purdele samal hetkel, kui husaarid kappates sinna jõudsid, ning andis neile käsu peatuda.

«Siin pole enam mingisuguseid kolonele!» hüüdis üks neist ja kannustas hobust. Ärritatud kolonel katkestas oma manitsuskõne ja haaras oma haavatud parema käega vasakult valjastest kinni.

«Seis, sõdurinäru!» karjus ta husaarile. «Ma tunnen sind, sa oled kapten Henriet' kompaniist.»

«Noh ja siis! Andku kapten ise mulle korraldus! Kapten Henriet sai eile surma,» lisas ta irvitades. «Aga sina käi p...!»

Nende sõnade juures tahtis ta läbi tungida ja ajas vanale koloneli peale, kes kukkus purdele istuli. Fabrizio oli purdel temast kahe sammu kaugusel, näoga võõrastemaja poole, ja sel hetkel, kui ründaja hobune koloneli, kes valjaid lahti ei lasknud, rinnaga maha tõukas, andis vihane Fabrizio husaarile mõõgateraga tugeva hoobi.

Ent husaari hobune, kes tundis, et teda tõmmatakse maa ligi valjastest, mida kolonel käes hoidis, hüppas kõrvale, nii et Fabrizio pika raske ratsaväemõõga tera üle husaari rinnaesise libises ja kogu pikkuses tolle silme ees väl-gatas. Raevunud husaar pöördus ümber ja andis kõi-gest jõust mõõgahoobi, mis rebis puruks Fabrizio var-ruka ja tungis sügavale käsivarde: meie kangelane kukkus.

Üks jalgsi olevaid husaare nägi, et mõlemad purde kaitsjad lamavad maas, kasutas juhust Fabrizio hobuse enda valdusse saamiseks, hüppas sadulasse ja kihutas galopis purdele.

Võorastemajast jooksis välja allohvitser: ta oli näi-nud, kuidas kolonel kukkus, ja arvas, et ta on raskesti haavatud. Allohvitser hakkas Fabrizio hobust taga ajama ja torkas oma mõõga vargale selga; too kukkus. Hu-saarid nägid, et sillale oli jäänud ainult üks jalamees — vahtmeister —, ajasid oma hobused kappama ja kadusid kiiresti. Teine husaar, kes oli jalgsi, põgenes põllule.

Allohvitser tuli haavatute juurde. Fabrizio oli juba püsti tõusnud; tal polnud suuri valusid, aga ta oli palju verd kaotanud. Kolonel tõusis aeglasemalt; ta polnud saanud uusi haavu, kuid oli kukkumisest täiesti uimane.

«Mul pole midagi viga,» ütles ta allohvitserile, «ainult vana kähaav valutab.»

Vahtmeisteri poolt haavatud husaar oli suremas.

«Kurat temaga!» ütles kolonel vahtmeistrile ja kahele juurderutanud ratsaväelasele. «Hoolitsege parem selle noormehe eest, kelle ma asjatult hädaohtu saatsin. Jään ise purdele ja püüan neid märatsejaid kinni pidada. Viige noormees võorastemajja ja siduge ta käsi kinni; võtke selleks üks minu särk.»

VIIES PEATÜKK

Kõik see oli toimunud minuti vältel. Fabrizio haavad olid tühised, ta käsi seoti koloneli särgi küljest lõigatud riideribadega kinni. Talle taheti teha ase võorastemaja teisele korrusele.

«Aga sel ajal, kui siin teisel korrusel minu eest hel-

lalt hoolt kantakse, hakkab mu hobusel tallis igav ja ta läheb teise peremehega minema,» ütles Fabrizio allohvitserile.

«Pole halb noorsõduri kohta!» ütles allohvitser ja Fab-rizio asetati värsketele õlgedele sõime, mille külge oli seotud ta hobune.

Kuna Fabrizio oli väga nõrk, tõi allohvitser talle kau-alkesega sooja veini ja vestles temaga veidi. Jutuaja-misel tegi ta mõningaid kiitvaid märkusi meie kangelase kohta ja see tundis end nagu seitsmendas taevas.

Fabrizio ärkas alles järgmise päeva koidikul; hobused hirsusid pikalt ja tegid hirmsat müra, tall oli suitsu täis. Algul ei taibanud Fabrizio sellest kärast midagi, ta ei teadnud isegi, kus ta viibib; lõpuks, suitsust pooleldi lämbunud, taipas ta, et maja põleb. Silmapilgu vältel oli ta tallist väljas ja hobuse seljas. Ta vaatas üles: talli peal asuvast kahest aknast tuli paksu suitsu ja kogu katus oli kaetud keerlevate mustade suitsupilyedega. Oo jooksul oli «Valge Hobuse» võorastemajja tulnud sada-kond põgenikku; kõik karjusid ja kirusid. Need viis-kuus, keda Fabrizio lähemalt nägi, näisid olevat täiesti purjus, üks neist tahtis teda kinni pidada ja karjus: «Kuhu sa mu hobuse viid?»

Fabrizio ei vaadanud enne tagasi, kui oli juba vee-rand lõõr kaugusel: keegi ei järgnenud talle, maja oli leekides. Fabrizio tundis purde ära, mõtles oma haavale ja alles siis tundis, et side pigistab ning käsi kuumab. «Aga mis sai vanast kolonelist? Ta andis oma särgi minu käe sidumiseks.» Sel hommikul oli meie kange-lane haruldaselt külmavereline; suur verekaotus oli va-bastanud ta kõigist romantilistest iseloomujoontest.

«Paremale!» ütles ta endale, «ja jalga lasta!» Ta sõitis rahulikult mööda jõe kallast, mis silla taga pöördus pa-remale. Ta meenutas hea markitandi nõuandeid. «Mis-sugune sõprus!» ütles ta endale, «missugune aval ise-loom!»

Pärast tunnipikkust ratsutamist tundis ta end väga nõrgana. «Mis see siis on? Hakkab ma õige meelemär-kust kaotama?» arutas ta. «Kui ma minestan, varasta-takse mu hobune ära ja võib-olla ka riided, aga koos riietega ka kogu vara.» Tal ei jätkunud enam jõudu

hobust juhtida, ta püüdis ainult sadulas püsida. Keegi talumees, kes maantee ääres maad kaevas, nägi ta kahvatust ja tõi talle klaasi õlut ning leiba.

«Vaatasin, kui kahvatu te olete, ja mõtlesin, et küllap olete üks neist, kes said suures lahingus haavata!» ütles talumees. Kunagi pole abi tulnud õigemal hetkel. Kui Fabrizio hakkas rukkileiba purema, virvendas tal juba silme ees, kui ta enda ette vaatas. Ta toibus natuke ja tänas. «Kus ma olen?» küsis ta. Talumees ütles, et kolmveerand lüüka kaugusel on Zonders'i alevik, kus tema eest hästi hoolitsetakse. Fabrizio jõudis sinna peaaegu teadvuseta olekus; kogu aja mõtles ta ainult sellele, et ta ei tohi hobuselt kukkuda. Nähes suurt avatud väravat, läks ta sealt sisse: see oli «Hobusesoa» võorastemaja. Kohe jooksis ta juurde hiiglapaks heasüdamlik perenaine; kaastundest väriseva häälega kutsus ta abi. Kaks noort neidu aitasid Fabrizio sadulast maha; vaevalt jõudis ta maha tulla, kui kaotas kohe meelemärguse. Kutsuti haavaarsti, see laskis tal aadrit. Nii sel kui ka järgmistel päevadel ei teadnud Fabrizio, mis temaga tehti, ta magas peaaegu vahetpidamata.

Torkehaav reies oli ohtlik mädaniku tõttu. Kui Fabrizio meelemärgusele tuli, palus ta, et ta hobuse eest hoolitsetaks, ja kinnitas korduvalt, et tasub hästi, mis lahket võorastemajaperenaist ja ta tütreid solvas. Kaks nädalat oli tema eest oivaliselt hoolitsetud ja ta hakkas juba paranema, kui ta ühel õhtul märkas, et pererahvas on väga erutatud. Varsti astus ta tuppa saksa ohvitser: sellele vastati mingis keeles, mida Fabrizio ei mõistnud, aga ta märkas, et jutt on temast; ta teeskles, nagu magaks ta. Mõne aja pärast, kui ta arvas, et ohvitser võiks olla ära läinud, kutsus ta pererahvast:

«Kas see ohvitser tuli mind sõjavangide nimekirja panema?» Silmad vees, kinnitas seda perenaine.

«Teate, minu dolmanis on raha!» hüüdis ta end üles ajades. «Ostke mulle erariided ja öösel ratsutan ma oma hobusega minema. Kord te juba mu elu päästsite, andes mulle ulualust siis, kui oleksin kukkunud ja tänaval surnud, päästke mind veel kord, seega annate mulle võimaluse ema juurde tagasi minna.»

Mõlemad perenaise tütreid hakkasid nutma; nad kart-

sid Fabrizio pärast. Nad mõistsid halvasti prantsuse keelt, seepärast tulid nad ta voodi juurde ja hakkasid teda küsitama. Nad vaidlesid emaga millegi üle flaami keeles, aga ühtelugu pöördusid nende helditud pilgud meie kangelase poole. Ta mõistis, et ta põgenemine võib neid väga halba olukorda asetada, aga et nad tahavad siiski riskida. Ta pani käed kokku ja tänas neid südamlikult. Keegi kohalik juut muretses talle kõik vajalikud riided ja tõi need kohale kella kümne paiku õhtul. Võrreldes neid riideid Fabrizio dolmaniga, nägid neid kohe, et need tuleb palju kitsamaks teha. Nad asusid otsemaid tööle, aega ei olnud kaotada. Fabrizio näitas, kuhu ta riietesse olid peidetud mõned napoleoonid, ja palus need ära ostetud riietesse. Koos riietega oli toodud ka paar ilusaid uusi saapaid. Kõhklemata palus Fabrizio lahkeid neidusid husaarisaapad näidatud kohast lahti lõigata ja ta väikesed briljandid peideti uute saabaste voodri vahele. Suur verekaotus ja sellele järgnenud nõrkus olid põhjustanud imeliku nähtuse: Fabrizio oli peaaegu täiesti unustanud prantsuse keele. Ta pöördus oma pererahva poole itaalia keeles, nemad kõnelesid flaami murrakut, nii et üksteist mõisteti ainult märkide abil. Kui tütarlapsed briljante nägid, ei olnud nende väimustusel piire, kuigi nad olid täiesti omakasupüüdmatud: nad pidasid Fabrizio ümberriietunud printsiks. Aniken, noorem ja lapselikum õde, suudles Fabrizio puhtsüdamlikult. Fabrizio omalt poolt leidis, et nad mõlemad on võluvad, ja kesköö paiku, kui arst lubas tal veidi veini juua, sest tal seisis ees teekond, ei olnudki tal peaaegu enam tahtmist lahkuda. «Kus võiks mul parem olla kui siin?» ütles ta. Siiski pani ta end kella kahe paiku öösel riietesse. Kui ta oma toast välja tuli, ütles perenaine, et ohvitser, kes mõne tunni eest majas oli käinud, oli ta hobuse ära viinud.

«Ah, kaabakas!» hüüdis Fabrizio vandudes, «varastada haavatult!» Noor itaallane ei olnud küllaldaselt määralt filosoof, et meelde tuletada, missuguse hinnaga ta ise hobuse oli ostnud.

Nuttes teatas talle Aniken, et nad on tema jaoks hobuse üürinud; ta oleks tahtnud, et Fabrizio poleks lahkunud. Jumalagajätt oli väga õrn. Kaks pikka noormeest,

lahke perenaise sugulased, tõstsid Fabrizio sadulasse; teel toetasid nad teda, et ta hobuse seljast maha ei kukuks, kolmas noormees käis väikesest rühmast mõni-sada sammu eespool ja uuris, kas teel pole kahtlast patrulli. Pärast kahetunnist rännakut peatuti «Hobusesoa» perenaise onutütre juures. Kuidas Fabrizio oma saat-jaid ka veenis, ei tahtnud noormehed temast mingi hinna eest lahkuda. Nad kinnitasid, et keegi ei tunne metsa-radu paremini kui nemad.

«Aga homme hommikul, kui mu põgenemine avasta-takse ja nähakse, et ka teid ei ole linnas, toob teie ära-olek teile palju ebameeldivusi,» ütles Fabrizio.

Asuti uuesti teele. Õnneks varjas tasandikku koidu ajal paks udu. Kella kaheksa paiku hommikul jõuti ühe väikese linna lähedale. Üks noormehi läks vaatama, kas posthobused pole ära varastatud. Postijaama peremehel oli olnud aega neid ära peita ja oma talli viletsad kro-nud hankida. Mindi sohu sinna peidetud hobuseid otsima ja kolme tunni pärast istus Fabrizio väikesse õige lagu-nenud kaarikusse, aga selle ette olid rakendatud kaks head posthobust. Ta oli taas jõudu kogunud. Lahkumine noormeestest, perenaise sugulastest, oli äärmiselt liigu-tav. Kuidas Fabrizio ka ei püüdnud neile tasumiseks mõnd sõbralikku ettekäänet leida, keeldusid nad ikkagi raha vastu võtmast.

«Teie oma seisukorras, härra, vajate seda rohkem kui meie,» vastasid vaprad noormehed. Lõpuks asusid nad teele, viies kaasa Fabrizio kirjad, kus ta liikumisest natuke turgutatuna püüdis pererahvale oma tundeid väl-jendada. Kirjutades olid Fabrizio pisarad silmis ja kind-lasti leidis armastust selles kirjas, mis oli määratud väikesele Anikenile.

Edasine teekond möödus eriliste vahejuhtumiteta. Fab-rizio Amiens'i jõudmisel hakkas torkehaav reies talle suurt vaeva tekitama; maa-arst polnud haava korrali-kult puhastanud ja aadrilaskmisest hoolimata oli mä-danik tekkinud. Nende kahe nädala jooksul, mis Fab-rizio veetis Amiens'i võõrastemajas, mida pidas lipitsev ja kasuahne perekond, vallutasid liitlased Prantsusmaa ja Fabrizio jõudis sügavalt järele mõtelda kõige üle, mis temaga oli juhtunud; ta muutus nagu teiseks ini-

meseks. Ainult ühes punktis oli ta lapseks jäänud: kas nähtu oli olnud tõeline lahing, ja kas see lahing oli Waterloo? Esimest korda elus tundis ta mõnu lugemi-sest, ikka veel lootis ta ajalehtedest või jutustustest leida selle lahingu kohta mõnd kirjeldust, mis võimaldaks tal ära tunda neid paiku, kust ta marssal Ney kaaskonnas ja hiljem koos teise kindraliga läbi oli sõitnud. Amiens'is viibimise ajal kirjutas ta peaaegu iga päev oma headele sõpradele «Hobusesoas». Niipea kui ta oli paranenud, sõitis ta Pariisi; oma võõrastemajast leidis ta paarküm-mend kirja emalt ja tädilt, kes anusid teda ruttu koju tulla. Ühes krahvinna Pietranera viimastest kirjadest oli mingi mõistatuslik vihje, mis teda väga erutas. See kiri hävitas kõik ta õrnod unelmad. Tema iseloomu juures oli küllalt ühest sõnast, et ta tulevikus ainult suuri õnne-tusi näeks. Ta kujutlusvõime maalís kohe need õnnetu-sed kõige õudsemate peensustega ta silme ette.

«Ära kirjuta alla neile kirjadele, milles teatad meile uudiseid enesest,» ütles krahvinna. «Tagasi tulles ära tule otsekohe Como järve äärde, vaid peatu Luganos, Sveitsi territooriumil.» Ta pidi minema sellesse väike-sesse linna Cavi nime all; suurimas võõrastemajas leiab ta krahvinna toapoisi, kes teatab talle, mis teha tarvis. Tädi lõpetas sõnadega: «Varja kõigiti seda rumalust, mis sa oled teinud, ja peaasi, ära kanni kaasas ühtki trüki-tud ega kirjutatud paberit; Sveitsis ümbritsevad sind sõbrad Püha Margareeta tänavalt¹. Kui raha saan, saa-dan kellegi Genfi «Kaalude» hotelli, ja sa saad teada kõik üksikasjad, mida ma ei saa kirjutada, aga mida sul enne tulekut siiski on vaja teada. Kuid jumala nimel, ära viibi enam ühtegi päeva Pariisis; meie nuhid tun-nevad su seal ära.» Fabrizio kujutlusvõime hakkas looma kõige veidramaid sündmusi ja ta oli võimetu mõtlema millestki muust kui sellest, missuguseid imelikke sala-dusi võis tädi tahta talle teatada. Reisil läbi Prantsusmaa areteeriti ta kaks korda, aga ta oskas välja rabelda. Nende ebameeldivuste eest võlgnes ta tänu oma itaalia

¹ Tänu härra Pellicole* üle Euroopa tuntud kõnekäänd; nii nimetatakse Milaanos tänavat, kus asuvad poliitsei peavalitsus ja vangla. (Autori märkus.)

passile ja ebatavalisele baromeetrite kaupmehe ametile, mis sugugi ei sobinud ta noore näo ja sidemes käega.

Lõpuks jõudis ta Genfi ja sai kokku krahvinna teenriga, kes krahvinna nimel jutustas, et Milaano politseisse oli teatatud, nagu oleks Fabrizio sõitnud Napoleoni juurde mingite ettepanekutega vandenõulaste salaanorganisatsiooni poolt, mis eksisteeris endises Itaalia kuningriigis. Kui see ei olnud tema reisi siht, oli öeldud kaebuses, miks pidi ta siis võõra nime võtma? Ta ema püüab esile tuua tõde, ja nimelt:

1. Et Fabrizio pole Šveitsist ära sõitnudki.

2. Et ta lahkus lossist ootamatult pärast tüli oma vanema vennaga.

Fabrizio tundis seda lugu kuulates uhkust. «Ma oleksin olnud nagu mingi saadik Napoleoni juures,» ütles ta enesele, «mul oleks au olnud rääkida selle suure inimesega, kui jumal oleks tahtnud.» Ta meenutas, et tema esiisal seitsmendast põlvest, sellesama del Dongo poja-pojal, kes oli tulnud Milaanosse koos Sforzadega, oli au olnud kaotada oma pea hertsogi vaenlaste käe läbi, kes tabasid ta ootamatult, kui ta Šveitsi läks, et auväärsetele kantonitele ettepanekuid teha ja sõdureid värvata. Ta silme ette kerkis seda sündmust kujutav gravüür del Dongode sugukonnaraamatus. Fabrizio küsitles toapoissi ja meelepahahoos lipsas sellel suust asjaolu, mida krahvinna oli tal korduvalt keelanud avaldamast. Kaebuse Milaano politseile oli esitanud tema vanem vend Ascanio. See julm teade pani meie kangelase meeletult raevutsema. Genfist Itaaliasse minnes tuleb läbida Lausanne; ta tahtis silmapilk hakata jalgsi minema ja ära käia kümme või kaksteist lööd, kuigi kaks tundi hiljem pidi Lausanne'i sõitma postitööl. Enne Genfist lahkumist noris ta ühes viletsas šveitsi kohvikus tüli kellegi noormehega, kes Fabrizio meelest oli teda imelikult vaadanud. See oli täiesti õige, noor flegmaatiline ja mõistlik Genfi elanik, kes mõtles ainult rahast, pidas teda hulluks; kohvikusse tulles oli Fabrizio maruvihase ringi vaadanud ja siis talle toodud kohvitassi oma pükstele valanud. Selles kakluses oli Fabrizio esimene samm täiesti XVI sajandi vaimus: selle asemel et noore genflasega kahevõitlusest rääkida, haaras ta pist-

oda ja sööstis vastasele kallale, et teda läbi torgata. Pahameeleuimas unustas Fabrizio kõik õpitud aureeglid, temas võimutses instinkt või õigemini varase lapsepõlve mälestused.

Usaldusmees, keda ta Luganos kohtas, suurendas veelgi ta metsikut raevu uute üksikasjade teatamisega. Kuna Fabriziot Griantas väga armastati, ei oleks keegi temast sõnakestki lausunud. Ilma venna armastusväärse vahelesegamiseta oleksid kõik näo teinud, nagu uskusid nad, et Fabrizio on Milaanos, ja ta äraolek poleks üldse Milaano politsei tähelepanu äratanud.

«Kahtlemata on piirivalvel andmed teie välimuse kohta,» ütles talle tädi saadik, «ja kui läheme mööda maanteed Lombardia-Veneetsia kuningriigi piirile, areteeritakse teid.»

Fabrizio ja ta kaaslased tundsid iga rada mägedes, mis eraldasid Luganot Como järvest. Nad riietusid nagu jahimehed, see tähendab nagu salakaubavedajad, ja kuna nad olid kolmekesi ning väga otsustava ilmega, siis piirivalvurid, keda nad kohtasid, ainult tervitasid neid. Fabrizio korraldas nii, et ta jõudis lossi kesköö paiku; ta isa ja kõik puuderdatud parukatega toapoissid olid sel kellaajal juba ammugi magama heitnud. Hõlpsasti laskus ta sügavasse kraavi ja ronis väikese keldriakna kaudu lossi: seal ootasid teda ema ja tädi, varsti jooksid kohale ka õed. Vaimustusepuhangud, õrnused ning pisarad järgnesid kaua üksteisele, ja kui nad lõpuks mõistlikult rääkima hakkasid, teatasid esimesed koidukiired neile enda arvates õnnetutele inimestele, et aeg lendab.

«Loodan, et su vend ei aima su tagasitulekust midagi,» ütles proua Pietranera. «Pärast ta mõtlematut tegu ei räägi ma enam temaga, mis minu suureks auks ta enesearmastust haavab. Täna õhtusöögi ajal suvatse-sin ma temaga kõnelda. Mul oli vaja ettekäänet oma metsiku rõõmu varjamiseks, mis oleks võinud temas kahtlust äratada. Kui ma märkasin, et ta selle arvatava lepituskatse pärast väga uhke oli, kasutasin ta rõõmu, et teda rohkesti jooma meelitada; täna ei tulnud ta kindlasti mõttele kuskil luurata ja spioneerida, nagu see tal kombeks on.»

«Peame meie husaari sinu ruumidesse peitma,» ütles markiis, «ta ei saa praegu ära sõita, praegusel hetkel pole me võimelised mõistlikult arutama; peame leidma mooduse, kuidas hirmsat Milaano politseid üle trumbata.»

Nii tehtigi; aga markii ja ta vanem poeg märkasid järgmisel päeval, et markiis viibis pidevalt oma mehe-õe toas. Me ei hakka kirjeldama neid õrnuse- ja rõõmupuhanguid, mis sel päeval neid õnnelikke olevusi valdasid. Palju rohkem kui meie inimesi vaevavad itaallaste südant kahtlused ja meeletud mõtted, mida sünnitab nende leegitsev kujutlusvõime, seevastu tunnevad nad ka rõõmu tugevamini ja kestmalt kui meie. Sel päeval olid krahvinna ja markiis nagu aru kaotanud. Fabrizio pidi uuesti oma lugu jutustama. Lõpuks otsustati minna Milaanosse, et peita seal oma õnne, — nii raske näis olevat seda kauem markii ja tema poja Ascanio politseiliku järelevalve eest varjata.

Comosse sõitsid nad oma paadiga, teisiti talitades oleksid nad tuhandeid kahtlusi äratanud. Kui nad Como sadamasse jõudsid, tuli markiisile järsku meelde, et ta oli unustanud väga tähtsad dokumendid Griantasse; kiiruga saatis ta sõudjad neile järele ja meestel polnud võimalust sõnakestki lausuda sellest, kuidas kaks daami Comos oma aega kasutasid. Kohe pärast kohalejõudmist üürisid nad ühe neist sõidukeist, mis ootavad sõitjaid kõrge keskaegse torni juures, mis kõrgub Milaano väravate kohal. Sõideti kohe minema, nii et kutsar ei saanud kellegagi sõnagi vahetada. Veerand lõõ kaugusel linnast kohtasid nad daamidele tuttavat noort jahimeest, kes, nähes, et daamid sõidavad üksi, end lahkelt neile kuni Milaano linna väravani, kuhu ta jahti pidades nagunii pidi jõudma, saatjaks pakkus. Kõik läks hästi. Daamid vestlesid lõbusalt oma noore reisikaaslasega, kui äkki selle käänaku tagant, kust tee pöördub metsaga kaetud võluva San-Giovanni künka poole, kolm erariietes sandarmit välja hüppasid ja hobustel väljaist kinni haarasid. «Ah, mu mees reetis meid!» hüüatas markiis ja minestas. Vahtmeister, kes oli jäänud veidi tahapoole, lähenes vankrile õotsuval kõnnakul ja ütles joodikuhäälega:

«Kahetsen väga, et pean selle ülesande täitma, aga ma areteerin teid, kindral Fabio Conti.»

Fabrizio arvas, et vahtmeister teda kindraliks nimetades pilkab. «See läheb sul veel kalliks maksma,» ütles ta endamisi. Ta vaatas erariides sandarmeid ja varitses sobivat hetke vankrist mahahüppamiseks ja üle põllu jooksu pistmiseks.

Krahvinna naeratas igaks juhuks ja ütles siis vahtmeistrile:

«Aga kulla vahtmeister, kas te tõesti peate seda kuuelstaastast last kindral Contiks?»

«Kas te ei ole kindrali tütar?» küsis vahtmeister.

«Vaadake, siin on mu isa,» ütles krahvinna Fabriziole osutades. Sandarmid pahvatasid täiest kõrist naerma.

«Esitage oma passid ja ärge vaielge vastu,» ütles vahtmeister, keda üldine lõbusus riivas.

«Need daamid ei võta Milaanosse sõites kunagi passe kaasa,» ütles kutsar filosoofilise rahuga. «Nad tulevad oma Grianta lossist. See on proua krahvinna Pietranera ja too — proua markiis del Dongo.»

Täiesti segadusse viidud vahtmeister läks hobuste juurde ja pidas oma meestega nõu. Nõupidamine oli kestnud juba oma viis minutit, kui krahvinna Pietranera palus härrasid lubada paar sammu edasi sõita, et sõidukit vilusse viia. Kuumus oli talumatu, kuigi oli alles kell üksteist hommikul. Fabrizio vaatas teraselt ringi, otsides põgenemisvõimalust; ta nägi, kuidas põldude vahel looklevalt väikeselt teerajalt astus tolmuga kaetud maanteele nelja- või viieteistaastane noor tütarlaps, kes taskurätti näo ees hoidis ja nutta tihkus. Ta kõndis kahe mundris sandarmi vahel, temast kolm sammu taga-pool, samuti kahe sandarmi vahel, sammus pikk kõhetu mees rõhutatult tähtsa ilmega nagu prefekt pidulikus rongkäigus.

«Kust te nad ometi leidsite?» küsis vahtmeister, kes oli nüüd juba täiesti purju jäänud.

«Nad jooksid põldude vahel ja passi ei ole neil mingisugust.»

Vahtmeister näis täiesti pea kaotavat: kahe asemel oli tal nüüd viis vangi. Ta läks oma meestega veidi eemale, jättes vangide juurde ainult kaks inimest: ühe majes-

teetlikku vangi valvama ja teise hobuseid hoidma, et need edasi ei sõidaks.

«Jää siia,» ütles krahvinna Fabriziole, kes oli juba maha hüpanud. «Kõik läheb hästi.»

Oli kuulda, kuidas üks sandarm hüüdis:

«Mis see loeb! Passe neil ei ole, tähendab nad on ikkagi õieti kinni võetud.» Näis, et vahtmeister ei olnud selles päris kindel; krahvinna Pietranera nimi tegi ta rahutuks. Ta oli krahvi tundnud ega teadnud, et ta on surnud. «Kindral pole niisugune mees, kes andestaks, kui ma asja ees, teist taga ta naise areteerin,» mõtles ta.

Selle pikaleveniva nõupidamise ajal hakkas krahvinna vestlema neiuga, kes seisis kalessi kõrval teetolmus; krahvinna oli rabatud ta ilust.

«Teil võib päikese käes halb hakata, preili. See kena sõdur,» lisas ta, vaadates sandarmile, kes hobuseid hoidis, «lubab teil kindlasti kalessi tulla.»

Fabrizio, kes lonkis sõiduki ümber, tuli lähemale, et aidata neiut sisse astuda. Neiu oli juba astmelaua ja Fabrizio toetas teda käest, kui tähtsa ilmega mees, kes seisis kuue sammu kaugusel vankri taga, hüüdis jämeda häälega, et oma tähtsust näidata:

«Jääda maanteele! Ärge astuge vankrisse, mis teile ei kuulu!»

Fabrizio ei kuulnud seda käsku; selle asemel, et kalessi astuda, tahtis neiu maha tulla, aga kuna Fabrizio teda ikka veel toetas, langes neiu ta käte vahele. Fabrizio naeratas, neiu punastas üleni; kui neiu oli end ta käte vahelt vabastanud, jäid nad hetkeks teineteisele otsa vaatama.

«Ta oleks kenaks seltsiliseks vanglas,» mõtles Fabrizio. «Missugune mõtete sügavus ta laubal peegeldub! Ta oskaks armastada.»

Vahtmeister lähenes tähtsa ilmega:

«Kes daamidest on Clelia Conti?»

«Mina,» ütles neiu.

«Ja mina,» hüüdis vanem mees, «olen kindral Fabio Conti, tema kõrgeaususe Parma vürsti kammerhärä. Lisan, et on lubamatu jälitada minu seisukohaga meest nagu mingit varast.»

«Üleeile, kui Como sadamas paati astusite, saatsite

politseiinspektori, kes teie passi küsis, põrgusse. Noh, aga täna saadab tema teid, kuhu vaja.»

«Olin oma paadiga juba eemal ja mul oli väga kiire, ilm oli tormine. Keegi erariides mees hüüdis mulle kailt, et tulgu ma sadamasse tagasi, ütlesin talle oma nime ja jätkasin sõitu.»

«Aga täna hommikul põgenesite te Comost?»

«Minu seisukohaga inimesed ei võta passi kaasa, kui lähevad Milaanost järve vaatama. Täna hommikul öeldi mulle Comos, et mind linnavärvate juures areteeritakse; lahkusin linnast jalgsi koos oma tütreaga. Lootsin kohata teel mõnda sõidukit, mis viiks mu Milaanosse, kus ma viivitamatult esitan kaebuse provintsi kindral-kubernerile.»

Vahtmeistril langes ilmselt kivi südamele.

«Noh, hästi, kindral, te olete areteeritud ja ma viin teid Milaanosse. Aga kes teie olete?» küsis ta Fabriziolt.

«Minu poeg,» vastas krahvinna. «Diviisikindral Pietranera poeg Ascanio.»

«Ilma passita, proua krahvinna?» küsis vahtmeister, kes oli pehmeks muutunud.

«Ta ei ole veel nii vana, et passi võtta; ta ei reisi kunagi üksi, ta on alati minuga koos.»

Selle jutuajamise vältel sõneles kindral sandarmitega, ilmutades üha enam oma solvatud väarikust.

«Ei maksa nii palju sõnu teha,» ütles üks neist. «Olete areteeritud ja küllalt.»

«Te võite õnnelik olla,» ütles vahtmeister, «et lubame teil mõnelt talupojalt hobuse üürida, muidu tuleks teil hoolimata tolmust ja kuumusest ja teie Parma kammerhärä auastmest meie hobuste vahel jalgsi käia.»

Kindral hakkas kiruma.

«Ole vait!» ütles sandarm. «Kus su kindralimunder on? Iga vastutulija võib öelda, et ta on kindral.»

Kindral oli täiesti välja vihastatud. Kalessis aga läks samal ajal kõik hästi.

Krahvinna andis sandarmitele korraldusi, nagu oleksid need tema teenijad. Ta andis eküü ühele sandarmile, et see tooks veini ja peaasi — värsket vett kõrtsist, mis paistis kahesaja sammu kaugusel. Tal oli jätkunud aega Fabrizio rahustamiseks, kes kõigest väest tahtis põge-

neda künkal kasvavasse metsa. «Mul on head püstolid,» ütles ta. Vihase kindrali viis krahvinna niikaugele, et see lubas tütrele tõlda istuda. Kindral, kes armastas rääkida endast ja oma perekonnast, teatas sel puhul daamidele, et ta tütar on ainult kaheteistkümne aastane, sündinud 27. oktoobril 1803, aga kõik peavad teda neljateistkümne või viieteistkümneaastaseks, kuna ta on väga arukas.

«Kui labane inimesel!» ütles krahvinna pilk markiisile. Tänu krahvinnale lahenes kõik pärast tund aega kestnud läbirääkimisi. Kui krahvinna ütles: «Saate kümme franki,» oli ühel sandarmil järsku asja naaberkülla ja ta üüris oma hobuse kindral Contile. Vahtmeister sõitis koos kindraliga, teised sandarmid jäid puu alla vilusse nelja tohutu suure õlgkorvis veinipudeliga, mida üks talumees oli kõrtsi saadetud sandarmil aidanud kohale tuua. Väärikas kammerherra lubas Clelia Contil Milaanosse sõitmiseks vastu võtta koha daamide tõllas ja kellelgi ei tulnud mõttesegi vapra kindrali krahv Pietratera poega areteerida. Pärast esimesi sõiduminuteid, mis olid pühendatud vastastikuste viisakussõnade vahetamisele ja äsja lõppenud vahejuhtumi arutamisele, märkas Clelia Conti, et krahvinna, haruldaselt ilus daam, suhtus Fabrizioosse isemoodi vaimustusega; kindlasti ei olnud ta tema ema. Eriti äratasid tema uudishimu korduvad vihjed millelegi kangelaslikule, vaprale ja äärmiselt hädaohtlikule, mis Fabrizio hiljuti oli sooritanud; kuid kogu oma tarkuse juures ei osanud noor Clelia mõistatada, milles asi seisis.

Üllatunult vaatas ta noort kangelast, kelle silmist veel praegugi selle kangelasteo tuld näis hõõguvat. Fabriziot aga tegi kaheteistkümneaastase tütarlapse erakordne ilu kohmetuks ja ta pilgud panid tütarlapse punastama.

Üks lüü enne Milaanot ütles Fabrizio, et ta tahab külastada oma onu, ja jättis daamidega hüvasti.

«Kui ma pääsen sellest loost,» ütles ta Cleliale, «tulen ma Parmasse sealseid oivalisi maale imetlema. Suvatsege meeles pidada mu nime: Fabrizio del Dongo.»

«Tore!» ütles krahvinna. «Näed, kuidas sa inkognitot säilitada oskad! Preili, palun suvatsege meeles pidada,

et see paha poiss on minu poeg ja ta nimi on Pietratera, aga mitte del Dongo.»

Väga hilja õhtul tuli Fabrizio Milaanosse Renza värava kaudu, mis viis jalutuspaigana moes olevale puisteseele. Kahe teenri saatmine Šveitsi oli markiisi ja ta meheõe väikesed säästud ära kulutanud; õnneks olid Fabriziol veel mõned napoleoonid ja üks teemant, mis otsustati ära müüa.

Mõlemaid daame tunti ja armastati kogu linnas; Austria ja klerikaalse partei kõige mõjukamad isikud kostsid Fabrizio eest politseiülem parun Binderi juures. Need härrad ei mõistnud, nagu nad väitsid, kuidas võis võtta tõsiselt kuueteistaastase poisikese tempu, kes tülitsetes vanema vennaga ja jooksis isamajast minema.

«Minu amet on kõike tõsiselt võtta,» vastas vaikselt parun Binder, arukas ja nukker mees. Ta rajas tol ajal kurikuulsat Milaano politseid ja oli seadnud endale ülesandeks vältida niisugust revolutsiooni, nagu oli 1740. aastal, mil austerlased Genuast välja aeti. Milaano politsei, mis oli saanud kuulsaks härrade Pellico ja d'Andryane'i * seikluste kaudu, ei olnud sõna otseses mõttes julm; ta viis vaid mõistlikult ja halastamatult täide rangeid seadusi. Keiser Franz II tahtis itaallaste jultunud mõtteid terroriga maha suruda.

«Andke mulle tõestatud andmed selle kohta, mida noor marchesino del Dongo päev-päevalt tegi,» vastas parun Binder Fabrizio kaitsjatele. «Alustame tema Griantast lahkumise hetkest 8. märtsil kuni tema tagasitulekuni eile õhtul siia linna, kus ta end varjab oma ema korteris, ja ma olen valmis teda kohtlema kui kõige armastusväärsemat vallutat noorukit selles linnas. Kui te ei suuda mulle päev-päevalt täpselt ära näidata, kus noormees pärast oma lahkumist Griantast viibis, siis, hoolimata ta kõrgest päritolust ja lugupidamisest ta perekonna sõprade vastu, on minu kohus lasta teda areteerida. Pean hoidma teda vanglas, kuni ta on mulle tõendanud, et ta ei läinud Napoleoni juurde nende väheste rahulolematute ülesandel, keda Lombardias Tema Keiserliku ja Kuningliku Kõrguse alamate seas võib-olla esineb. Arvestage veel seda, härrased, et kui noor del Dongo saab end õigustada selles punktis, jääb

ta siiski süüdlaseks selles, et ta läks välismaale ilma seaduspärase passita, esines võõra nime all ja kasutas teadlikult lihtsale käsitöölisele antud passi, see tähendab, isiku passi, kes kuulub temast tohutu palju madalamasse klassi.»

Politseiülem andis selle rangelt loogilise seletuse täie aupaklikkuse ja lugupidamisega, mida markiis del Dongo ja tema eest kostvate tähtsate isikute kõrge seisukoht nõudis.

Markiis oli parun Binderi vastust kuuldes meeleheitel.

«Fabrizio areteeritakse!» hüüdis ta nuttes. «Ja kui ta juba on vanglas, jumal teab, millal ta sealt ükskord välja tuleb! Isa salgab ta maha!»

Proua Pietranera ja ta vennanaine pidasid nõu kahekolme lähedase sõbraga ja hoolimata kõigest, mis need ütlesid, soovis markiis kindlalt, et ta poeg järgmisel ööl ära sõidaks.

«Sa näed ju ometi,» ütles krahvinna talle, «et parun Binder teab, et su poeg on siin; ta ei ole sugugi halb inimene.»

«Seda küll, aga ta tahab keiser Franzile meeldida.»

«Kui ta peaks oma edutamiseks vajalikuks Fabriziot vanglasse heita, siis oleks Fabrizio juba seal. Kui lasta tal põgeneda, oleks see paruni vastu solvava usaldamatuse ülesnäitamine.»

«Kui ta meile tunnistab, et ta teab, kus Fabrizio on, tahtis ta sellega meile öelda: saatke ta ära! Ei, ma ei saa elada teadmisega, et veerand tunni pärast võib mu poeg olla trellide taga! Ükskõik millist eesmärki parun Binder ka taotleb,» lisas markiis, «ta peab oma isikliku seisukoha pärast meie maal vajalikuks rõhutada heasoovlikkust niisuguse positsiooniga inimeste suhtes, nagu minu abikaasa, ja selles omapäras avameelsuses, millega ta väidab, et teab, kust mu poega leida, näen ma öeldule kinnitust. Veelgi enam, parun annab lahkesti üksikasjalise seletuse kahe seadusest üleastumise kohta, milles ta vääritud vend teda oma kaebuses süüdistab, ja teatab, et nende üleastumiste eest ähvardab vangla. Kas ta ei taha sellega meile mõista anda, et kui eelistame pagendust, siis tuleb meil endil valida?»

«Kui sa valid pagenduse,» vaidles krahvinna vastu,

«süü ei näe me teda enam iial.» Fabrizio võttis sellest nõupidamisest osa koos ühe markiisi vana sõbra, nüüdse, Austria poolt moodustatud tribunali nõunikuga, kes oli kindlas veendumuses, et tuleb põgeneda. Ja tõepoolest, samal öhtul lahkus Fabrizio lossist, peidetuna tõlga, mis viis ta ema ja tädiga «La Scala» teatrisse. Kutsarit nad ei usaldanud, aga kui see läks nagu harilikult veidikeks kõrtsi istuma ja hobuste juurde jäi toapoiss, kes oli ustav inimene, poetus talumehena rietatud Fabrizio tõlast välja ja lahkus linnast. Järgmisel päeval ületas ta niisama õnnelikult piiri ja mõne tunni pärast jõudis oma ema mõisa Piemontes Novara lähedal, täpsemalt öeldes Romagnanos, seal kus sai surma Bayard*.

Võib arvata, kui tähelepanelikult kuulasid daamid elendust oma loožis «La Scala» teatris. Nad olid läinud teatrisse ainult selleks, et pidada nõu paljude oma sõpradega, kes kuulusid liberaalsesse parteisse ja kelle ilmumist del Dongo lossi politsei oleks võinud valesti mõista. Loožis otsustati veel kord parun Binderi poole pöörduda. Raha pakkumine ei tulnud kõne alla, sest see kõrge aukandja oli läbinisti aus inimene, pealegi olid daamid väga vaesed, nad olid sundinud Fabriziot kaasa võtma kogu raha, mis teemandi müügist järele oli jäänud.

Igal juhul oli väga tähtis teada saada paruni lõplikku otsust. Sõbrad meenutasid krahvinnale kedagi kanoonik Bordat, väga armastusväärset noormeest, kes omal ajal oli olnud ta austaja ja käitunud üsna inetult: kuna tal polnud krahvinna juures edu olnud, oli ta läinud kindral Pietranerale krahvinna ja Limercati sõprusest teatama, mispeale ta välja visati nagu lurjus. Seesama kanoonik mängis nüüd igal öhtul paruniproua Binderiga kaarte ja oli loomulikult mehe hea sõber. Krahvinna otsustas sooritada selle õudselt raske käigu ja minna kanooniku juurde; järgmisel hommikul varakult, kui kanoonik polnud veel välja läinud, laskis ta endast teatada.

Kui kanooniku ainus teener nimetas krahvinna Pietranera nime, kaotas Borda erutusest peaaegu kõnevõime ega märganud kohendada oma lihtsat kodust rõivastust.

«Paluge ta sisse ja kasige minema,» ütles ta tuhmi häälega. Krahvinna tuli sisse; Borda viskus põlvili.

«Ainult niisuguses asendis võib õnnetu hull vastu võtta teie korraldusi,» ütles ta krahvinnale, kes sel hommikul oma lihtsas riietuses oli vastupandamatult erutav. Sügav kurbus Fabrizio pagenduse pärast, enese vägivaldne sundimine minekuks selle mehe juurde, kes teda nii alatult oli kohelnud, kõik see andis ta silmadele kirjeldamatu sära.

«Ainult niisuguses asendis tahan vastu võtta teie korraldusi!» hüüdis kanoonik. «Ilmselt tahate te minult mingit teenet paluda, muidu poleks te oma siinolekuga õnnetu hullu vaest maja austanud. Kunagi, kihutatuna armastusest ja armukadedusest, käitusin ma teie suhtes alatult, kui mulle selgus, et ma teie poolehoidu ei võida.»

Need sõnad olid siirad ja seda enam kiiduväärt, et kanoonik oli parajasti väga mõjuvõimas isik. Krahvinna oli pisarateni liigutatud: alandus ja hirm olid ta südant ängistanud, hetke pärast aga asendasid neid heldimus ja lootussäde. Alles äsja oli ta väga õnnetu olnud ja sai silmapilgu vältel peaaegu õnnelikuks.

«Suudle mu kätt,» ütles ta, ulatades kanoonikule käge, «ja tõuse üles. (Olgu teada, et Itaalias on sinatamine nii siira sõpruse kui ka õrnemate tunnete tunnuseks.) Ma tuln sinult paluma heategu oma vennapojale Fabriziole. Sulle kui vanale sõbrale jutustan kogu tõe, midagi varjamata. Kuueteist ja poole aastase tegi ta hiljuti suure rumaluse. Olime Grianza lossis Como järve ääres. Ühel õhtul kella seitsme ajal tõi Comost tulnud paat teate, et keiser on maabunud Juani lahes. Järgmise päeva hommikul lahkus Fabrizio, et minna Prantsusmaale, ta oli saanud passi kelleltki oma sõbralt lihtrahvast, kelleltki Vasi-nimeliselt baromeetrite müüjalt. Fabrizio ei näe sugugi välja nagu baromeetrite müüja, ja vaevalt oli ta Prantsusmaal kümme lööd edasi jõudnud, kui ta areteeriti; tema vaimustatud kõne halvas prantsuse keeles tundus kahtlasena. Mõne aja pärast ta põgenes ja tal õnnestus Genfi pääseda. Me saatsime talle Luganosse vastu...»

«See tähendab Genfi,» ütles kanoonik naeratades.

Krahvinna rääkis oma loo lõpuni.

«Ma teen teie heaks kõik, milleks inimene on suuteline,» vastas kanoonik kirglikult. «Olen täiesti teie käsu-

tuses. Ma olen isegi valmis mõtlematusi tegema,» lisas ta. «Oelge, mida ma pean tegema, alates sellest hetkest, mil see taevalik ilmutus, kelle tulek tähistab uut ajastut mu elus, mu armetust salongist lahkub?»

«Minge parun Binderi juurde ja oelge talle, et te armastate ja tunnete Fabrizio t tema sündimisest saadik, et te külastasite meid sageli ja ta kasvas teie silma all, ja lõpuks, sõpruse nimel, mida ta tunneb teie vastu, anuge teda, et ta kõigi oma spioonide kaudu selgitaks, kas Fabrizio oli enne Šveitsi sõitmist vähimatki kokku puutumist kellegagi neist liberaalidest, keda ta silmas peab. Kui parunil on hoolsad abilised, siis ta näeb, et siin on tegemist tõesti ainult nooruse mõtlematusega. Te teate, et minu toredas korteris Dugnani lossis oli mul gravüüre, mis kujutasid Napoleoni poolt võidetud lahinguid; veerides nende gravüüride pealkirju, õppis mu vennapoeg lugema. Kui ta oli viie aastane, jutustas mu kadunud abikaasa talle neist lahinguist; me panime talle mu mehe kiivri pähe, poiss tiris enda järel ta suurt mõõka. Noh, ja ühel heal päeval saab ta teada, et keiser, mu mehe ebajumal, on tulnud tagasi Prantsusmaale, ta sõidab nagu meeletu sinna, et temaga ühineda, aga see ei õnnestu tal. Küsige parunilt, missuguse karistuse ta kavatseb määrata selle hetkelise meeletuse eest.»

«Ma unustasin midagi,» hüüatas kanoonik. «Te näete, et ma natukenegi väärin teie andestust, mida te mulle olete kinkinud. Vaadake,» ütles ta, otsides laualt paberite seast, «siin on selle alatu *col torto* (silmakirjateenri) kaebekiri, näete siin on Ascanio Valserra del Dongo allkiri, kes kogu seda lugu alustas. Võtsin selle kaebekirja eile õhtul politsei kantseleist ja läksin «La Scala» teatrisse, lootuses leida sealt kedagi teie looži tavalistest külastajatest, et tolle kaudu selle paberi sisu teile teatavaks teha. Ärakiri sellest on juba ammugi Viinis. See ongi vaenlane, kellega meil tuleb võidelda.» Kanoonik luges krahvinnale kaebekirja ette ja nad leppisid kokku, et päeva jooksul saadab ta ustava inimesega sellest krahvinnale ärakirja. Röömsana pöördus krahvinna tagasi del Dongo lossi.

«On võimatu olla viisakam, kui oli see endine luras,» ütles ta markiisile. «Täna õhtul «La Scalas» saa-

dame kõik oma külastajad, kui teatri kell on kolmveerand üksteist, loožist välja, kustutame küünlad ja suleme ukse. Kell üksteist tuleb kanoonik isiklikult meile ütleva, mis ta on suutnud teha. Leidsime, et nii on see talle kõige ohutum.»

Kanoonik oli küllalt tark, et kohtamisele tulla. Ta väljendas täielikku heatahtlikkust ja südamlikku siirust, mida võib leida ainult neis maades, kus edevus kõigi teiste tunnete üle ei võimutse. Et ta kunagi oli kaevanud krahvinna peale tema mehele kindral Pietranerale, valmistas talle suurt südametunnistusepiina, ja nüüd leidis ta vahendi sellest vabanemiseks.

Hommikul, kui krahvinna tema juurest lahkus, mõtles ta kibestunult: «Küllap tal on suhted oma vennapojaga.» Kanoonik ei olnud veel oma kirest paranenud. «Nii uhke naine ja ta tuli minu juurde!... Pärast vaese Pietranera surma keeldus ta õudusega minu aupaklikest teenetest, kuigi kolonel Scotti, ta endine armuke, tegi talle väga taktiliselt vastava ettepaneku. Piltilus krahvinna Pietranera eelistas elada 1500-frangisest pensionist!» lisas kanoonik, kõndides ärritatult toas edasi-tagasi. «Ja siis sõita Grinta lossi, elada seal koos vastiku *seccatore*'ga*, markii del Dongo'ga!... Nüüd on kõik selgel! Noorel Fabriziool on tõepoolest rohkesti meeldivaid külgi, ta on pika kasvuga, ilusa kehaehitusega, alati lahkesti naeratava näoga... ja kõige meeldivam on veel ta pilk täis mahedat naudingut... ja näoilme nagu Correggio* maalidel,» lisas kanoonik kibedalt.

«Vanusevahe... see polegi nii suur... Fabrizio sündis pärast prantslaste tulekut, vist 98. aastal; krahvinna on kahekümne seitsme, kahekümne kaheksa aastane ja on võimatu olla temast ilusam, jumalikum. Meie maal on palju kaunitare, aga ta ületab need kõik; Marini, Gherardi, Ruga, Aresi, Pietrargua — ta on kõigist neist naistest kaunim. Nad elasid õnnelikult, varjatuna seltskonna eest, ilusa Como järve kaldal, kui noormees korraga Napoleoni juurde jooksis... On veel vapraid hingi Itaalias, tehku nad mis tahes!... Kallis isamaa!... Ei,» jätkas see armukadedusest leegitsev süda, «reisiti on võimatu seletada seda alistuvat nõusolekut elada maal, kus iga päev, igal söögiajal peab vastikusega vaatama

markii del Dongo hirmsat nägu ja lisaks veel marchesino Ascanio alatut kahvatut lõusta, kellest tuleb veel nurjatum inimene kui ta isa!... Hästi, ma teenin teda ausalt. Vähemalt on mul siis rõõm näha teda mitte ainult läbi binokli.»

Kanoonik Borda selgitas daamidele asjakäigu üksikasjaliselt ära. Südamepõhjas on Binder kõigiti nende poolt, tal on hea meel, et Fabrizio põgenes, enne kui Viinist võimalikud erikorraldused kohale jõuavad. Binderil ei ole õigust iseseisvalt midagi otsustada, ta ootab korraldusi nii selles kui ka kõigis teistes küsimustes. Iga päev saadab ta Viini täpse ärakirja kõigist andmetest ja jääb siis ootama.

Oma vabatahtlikus pagenduses Romagnanos peab Fabrizio:

1. Käima iga päev missal, võtma endale pihisaks targa ja monarhiale ustava vaimuliku ning avaldama talle pihil ainult kiiduväärseid tundeid.

2. Ta ei tohi läbi käia ühegi inimesega, keda arukaks peetakse, ja kui tuleb juttu ülestõusust, peab ta sellest rääkima õudusega nagu täiesti lubamatust asjast.

3. Ta ei tohi käia kohvikus, ei tohi lugeda muid ajalehti peale Torinos ja Milaanos väljaantavate ametlike lehtede; peab üldiselt ilmutama vastumeelsust lugemise vastu, ja peaasi, mitte lugema teoseid, mis on ilmunud pärast 1720. aastat, kusjuures erandi võib teha ainult Walter Scotti romaanide suhtes.

4. «Ja lõpuks,» lisas kanoonik kelmikalt, «peab ta tingimata avalikult külge lööma mõnele kohalikule iludusele, loomulikult kõrgeist seisusest daamile; see näitaks, et ta ei ole andunud süngetele ja rahulolematutele mõtetele nagu tulevane vandeseltslane.»

Enne magamaheitmist kirjutasid krahvinna ja markiis Fabriziole lõpmatult pika kirja, milles nad veetleva agarusega talle kõik Borda korraldused edasi andsid.

Fabriziol polnud mingit soovi vandeseltslaseks hakata: ta armastas Napoleoni ja aadlikuna arvas end õnnelikumaks eluks loodud olevat, kodanlased aga tundusid talle naeruväärsetena. Pärast kolleegiumist lahkumist polnud ta ühtki raamatut avanud, ja seal oli ta ainult jesuiitide koostatud teoseid lugenud. Fabrizio oli elama asu-

nud Romagnano lähedale imetoredasse lossi, mis oli kuulsa arhitekti San Micheli* üks meistriteoseid. Ent kuna loss oli kolmkümmend aastat tühi seisnud, siis jooksid laed läbi ja ühtki akent ei saanud sulgeda. Fabrizio kasutas oma äranägemise järgi valitseja hobuseid ja ratsutas päevade viisi nendega ringi, ta ei rääkinud kellegagi ja mõtiskles palju. Nõuanne otsida endale armuke mõnest *ultra** perekonnast tundus talle lõbusana ja ta täitis selle täpipealt. Pihisaks valis ta endale noore vaimuliku, intrigandi, kes tahtis saada piiskopiks (nagu Spielbergi* pihisagi¹); kuid seejuures käis ta kolm lööd jalgsi, et läbitungimatu saladuskatte all, nagu talle tundus, lugeda «Constitutionneli»*, mida ta pidas oivaliseks. «See on niisama kaunis kui Alfieri* ja Dante!» hüüdis ta sageli. Selle poolest, et ta tegeles palju suurema huviga oma hobuse ja lemmikajalehega kui oma truualamliku armukesega, sarnanes Fabrizio õigemini noore prantslasega. Aga selles naiivses ja tugevas hinges ei olnud veel soovi olla teiste sarnane ja ta ei leidnud Romagnano linnakese seltskonnas sõpru; tema lihtsust peeti kõrkuseks ega teatud, mida ta ise loomu kohta öelda. «Noorem poeg, kes on solvunud, et ta ei ole vanem poeg,» ütles küree.

KUUES PEATÜKK

Tunnistame avameelselt, et kanoonik Borda armukadedus polnud mitte täiesti alusetu; pärast tagasijõudmist Prantsusmaalt näis Fabrizio krahvinna Pietranerale kauni tundmatuna, kes oli kunagi olnud tema hea tuttav. Kui Fabrizio oleks rääkinud talle armastusest, oleks krahvinna temasse armunud, sest eks kutsunud ta käitumine ja kogu ta isik krahvinnas esile kirgliku ja võiks öelda piiritu imetluse. Kuid Fabrizio suudles teda nii südamlikult süütu tänulikkuse ja siira sõprusega, et krahvinna oleks ise enda käitumisest kohkunud, kui ta oleks otsinud mingeid muid tundeid selles peaaegu pojalikus

¹ Vaata Andryane'i kummalisi memuaare, mis on lõbusad nagu muinasjutt ja lähevad ajalukku nagu Tacitus*. (Autori märkus.)

sõpruses. «Tõsi küll,» ütles krahvinna endale, «mõned sõbrad, kes tundsid mind kuue aasta eest prints Eugène'i õukonnas, võivad mind veel ilusaks ja isegi nooreks pidada, aga temale olen ma auväärne daam... ja kui juba rääkida avameelselt, halastamata omaenese armastusele — siis aastates naine.» Krahvinna pettis end elu selle ajajärgu suhtes, kuhu ta oli jõudnud, aga hoopis teisiti kui labased naised. «Muide, tema aastates,» lisas krahvinna, «on noormehed üleliia tundlikud selle hävitustöö suhtes, mida aeg naise juures teeb; võib-olla mõni küpsemas eas mees...»

Krahvinna, kes oli oma salongis* edasi-tagasi kõndinud, peatus peegli ees ja naeratas siis. Peab ütlema, et juba mitu kuud ründas proua Pietranera südant tõsiselt keegi ebatavaline inimene. Varsti pärast Fabrizio ärasõitu Prantsusmaale hakkas krahvinna, ilma et ta ise sellest teadlik oleks olnud, üha rohkem temast mõtlema ja langes sügavasse kurvameelsusse. Kogu ta tegevus tundus talle rõõmutuna ja — kui nii võib väljenduda — lallana; ta kujutles, et Napoleon itaallaste poolehoiu võitmiseks Fabrizio oma adjutandiks võtab. «Ta on mulle kadunud!» hüüdis ta nuttes. «Ma ei näe teda enam iial; ta kirjutab küll mulle, aga kes olen ma talle kümne aasta pärast?»

Niisuguses hingelises seisundis tegi ta reisi Milaanosse; ta lootis sealt saada täpsemaid uudiseid Napoleoni kohta ja kes teab, võib-olla kaudselt ka teateid Fabrizioost. Tema elav loomus hakkas alateadlikult tundma tühimust üksluisest maaelust. «See on lihtsalt elu sees hoidmine,» ütles ta endale, «aga eluks ei saa seda nimetada. Vaadata iga päev nende puuderdatute nägusid — venda, vennapoeg Ascaniot, nende toapoisel! Mida pakuvad väljasõidud järvele ilma Fabrizioota?» Tema ainukeseks lohutuseks oli sõprus, mis sidus teda markiisiga. Aga juba mõnda aega ei leidnud ta lähedastest suhetest Fabrizio emaga, kes oli temast märksa vanem ja elust pettunud, enam endist meeldivust.

Proua Pietranera oli imelikus olukorras: pärast Fabrizio ärasõitu polnud tal enam erilisi tulevikulootusi; ta süda vajab lohutust ja uudsust. Milaanos hakkas ta

huvituma ooperist, mis oli tol ajal moes; ta veetis palju tunde üksinda «La Scalas», sulgudes oma vana sõbra kindral Scotti looži. Inimesed, kellega ta tahtis kohtuda, et saada uudiseid Napoleoni ja tema armee kohta, tundusid talle labased ja toored. Jõudnud tagasi koju, improviseeris ta klaveril kella kolmeni hommikul. Kord õhtul «La Scalas» ühe sõbratari loožis, kuhu ta oli läinud kuulama uudiseid Prantsusmaalt, tutvustati talle krahv Moscat, Parma ministrit; see oli väga meeldiv inimene ja tema jutt Prantsusmaast ning Napoleonist andis krahvinna südamele uusi põhjusi nii lootusteks kui ka kartusteks. Ta läks järgmisel päeval uuesti sinna looži ja kohtas seal jälle toda vaimukat meest, kellega vestles mõnuga kogu etenduse aja. Fabrizio ärasõidust peale polnud ta ühtki õhtut nii elavas vestluses veetnud. Mees, kes oskas teda lõbustada, krahv Mosca della Rovere Sorezana, oli kuulsä Parma vürsti Ernesto IV sõja-, poliitsei- ja rahandusminister. Vürst oli kuulus oma ranguse poolest, mida Milaano liberaalid nimetasid julmuseks. Mosca oli umbes neljakümne või neljakümne viie aastane mees tugevate näojoontega, milles ei olnud jälgegi tähtsusest, just vastupidi, tal oli lihtne ja rõõmus ilme, mis rääkis tema kasuks. Ta oleks olnud päris ilus, kui vürsti veider soov poleks teda sundinud puuderdama oma juukseid, mis oli tema meelest poliitilise ustavuse tunnuseks. Kuna Itaalias ei kardeta riivata edevust, siis muutub vestlus kiiresti intiimseks ja hakatakse kõnelda isiklikest asjust. Kui tuntakse end solvatuna, siis ei kohtuta enam — niisugune võimalus on paranduseks selle kombe juurde.

«Ütelge ometi, krahv, miks te oma juukseid puuderdate?» küsis temalt proua Pietranera nende kolmandal kohtumisel. «Puuderdatud juuksed! Niisugusel inimesel nagu teie, kes te olete veel noor, armastusväärne ja pealegi tegite meiega kaasa sõja Hispaanias!»

«Sellepärast, et ma Hispaaniast midagi ei varastanud, aga elama peab. Ma unistasin kuulsusest, üksainus meelitussõna meie komandörit, prantsuse kindral Gouvion-Saint-Cyri oli tookord minu jaoks kõik. Pärast Napoleoni langust selgus, et sellal, kui mina tema teenistuses elasin oma varandusest, oli mu isa, suure kujut-

lusvõimega mees, kes nägi mind juba kindralina, hakanud mulle Parmas lossi ehitama. 1813. aastal koosnes kogu mu varandus pooleliolevast lossist ja pensionist.»

«Pension! Kolm tuhat viissada franki nagu mu abi-kaasal?»

«Krahv Pietranera oli diviisikindral. Minu, vaese eskadroniülema pension pole kunagi olnud suurem kui kaheksasada franki ja sedagi hakati maksma alles siis, kui sain rahandusministriks.»

Kuna loožis ei olnud kedagi peale selle omaniku, väga vabameelsete vaadetega daami, jätkus jutuaamine niisama avameelselt. Krahv Mosca vastas krahvinna küsimustele ja jutustas oma elust Parmas. «Hispaanias, kindral Saint-Cyri juhtimise all, tormasin ma püssikuu- lide ette, et saada aumärki ja natuke kuulsust, nüüd riletun nagu mingi tegelane komöödiast, et laialt elada ja teenida mõni tuhat franki. Kui ma kord juba olin alustanud seda omamoodi malemängu, nõrdisin oma ülemuste ülbusest ja otsustasin jõuda ühele esimestest kohtadest; ma saavutasin selle. Aga minu kõige õnneli- kumad päevad on ikkagi need, mis ma aeg-ajalt saan veeta Milaanos. Siin elab veel, nagu mulle näib, Itaalia armee vaim.»

Avameelsus, *la disinvoltura** nii kardetud vürsti ministri väljendustes äratas krahvinna uudishimu; selle aunime all oli ta uskunud leidvat kõrki pedanti, aga ta nägi inimest, kes oma kõrget seisukohta häbenes. Mosca oli talle lubanud teatada kõiki uudiseid, mis tal õnnestub Prantsusmaalt saada: Waterloo lahingule eelneval kuul tähendas see Milaanos suurt julgust; küsimuses oli Itaalia olemasolu ja Milaanos põdesid kõik kas lootuse- või hirmupalavikku. Keset seda üldist ärevust püüdis krahvinna rohkem teada saada mehest, kes nii kergel toonil rääkis oma kadedusväärsest ametikohast, mis oli ta ainuke elatumisvõimalus.

Proua Pietranera kuulis tema kohta palju kummalisi ja erakordselt huvitavaid asju; talle räägiti, et krahv Mosca della Rovere Sorezana saab varsti peaministriks ja Parma isevalitseja, ühe Euroopa rikkaima valitseja Ranuccio Ernesto IV tunnustatud favoriidiks. Krahv olekski juba sellel kõrgel kohal, kui ta oleks käitunud

tõsisemalt; räägitakse, vürst lugevat talle sageli selle pärast moraali.

«Kas Teie Kõrgusele ei ole ükskõik, missugune on minu eluviis, kui ma vaid tema riigi asju hästi ajan?» vastab ta julgelt.

«Favoriidi õnn ei ole okasteta,» lisati juurde. «Ta peab meeldima valitsejale, kes kahtlemata on terve mõistusega ja arukas mees, aga näib olevat kaotanud pea pärast seda, kui asus isevalitseja troonile: teda painavad igasugused kahtlustused nagu mõnd preilikest.»

Ernesto IV on vapper ainult sõjas. Lahinguväljal viis ta kümneid kordi sõjaväe rünnakule nagu vahva kindral. Aga kui ta pärast oma isa, Ernesto III surma tuli tagasi Parmasse, kus talle kahjuks kuulub piiramatu võim, hakkas ta pidama jaburaid kõnesid vabameelsete ja vabaduse vastu. Varsti hakkas ta ette kujutama, et teda vihatakse; lõpuks, ühel pahameelehetkel, laskis ta üles puua kaks liberaali, kes võib-olla polnudki süüdi; selleks teoks andis talle nõu keegi Rassi-nimeline kaabakas, kes oli midagi kohtuministri taolist.

Sellest saatuslikust hetkest peale muutus vürsti elu: teda hakkasid vaevama kõige veidramad kahtlused. Ta polnud veel viiekümne aastanegi, aga hirmu tõttu oli ta sel määral kokku kuivanud, kui nii võib öelda, et nägi välja nagu kaheksakümne aastane, eriti siis, kui ta rääkis jakobiinlastest ja Pariisi juhtiva komitee kavatsustest; ta langes mingisse väikelapse mõttetusse hirmuseisundisse. Tema favoriit, peafiskaal (ehk peakohtunik) Rassi, mõjutas oma isandat ainult hirmu abil; kui ta kartis, et ta mõju hakkab vähenema, avastas ta kiiresti mõne uue, äärmiselt viirastusliku ja kuritegeliku vandenõu. Juhtub, et kolmkümmend ettevaatamatut inimest kogunevad lugema uut «Constitutionneli» numbrit: Rassi kuulutab nad kohe vandeseltslasteks ja saadab vangi kuulsasse Parma kindlusesse, mis on kogu Lombardia hirm. Tohutul legendikul paistab see kaugele, kuna ta on väga kõrge — räägitakse, et sada kaheksakümmend jalga. Sellest vangitornist jutustatakse õudseid lugusid ja juba ta väline kuju tekitab siisugust hirmu, et ta valitseb kogu tasandikku Milaanost Bolognani.

«Kas te usute,» ütles krahvinnale keegi teine reisija,

«et Ernesto IV väriseb öösel oma lossi neljandal korral, kuigi teda valvab kaheksakümmend tunnimeest, kes iga veerand tunni järel hüüavad terve pika lause. Kõik ukSED on suletud kümne lukuga, toad, mis asuvad ta magamistoa all ja peal, on täis sõdureid, — nii väga kardab ta jakobiinlasi. Kui parketilaud naksub, haarab ta püstolid ja arvab, et mõni liberaal on end tema voodi alla ära peitnud. Samal hetkel helisevad lossis kõik kellad ja adjutant jookseb krahv Moscat äratama. Jõudnud lossi, ei hakka politseiminister vandenõu eitama, just vastupidi: hambuni relvastatult otsib ta koos vürstiga läbi kõik eluruumide nurgad, vaatab voodite alla, ühe sõnaga, teeb igasuguseid lollusi nagu mõni vanaeit. Kõik need ettevaatusabinõud oleksid vürstile endalegi tundunud alandavatena neil õnnelikel aegadel, kui ta veel sõda pidas ja inimesi ainult lahingus tappis. Kuna ta on lõpmatult tark inimene, siis häbeneb ta ise neid ettevaatusabinõusid; need tunduvad talle naeruväärsed juba samal hetkel, kui ta neid tarvitusele võtab. Krahv Mosca tohutu mõju põhineb ta osaval käitumisel, mille tõttu vürst ei pruugi tema juuresolekul kunagi punastuda. Mosca kui politseiminister nõuab, et läbi otsitaks mööblite alused ja, nagu Parmas räägitakse, isegi kontrabasside kastid. Vürst vaidleb sellele vastu ja naerab oma ministrit üleliigse agaruse pärast. «See on auküsimus,» vastab talle krahv Mosca. «Kujutlege, missuguste satiiriliste sonettidega jakobiinlased meid üle külvavad, kui teid ära laseme tappa. Me ei kaitse ainuüksi teie elu, vaid ka omaenda au.» Näib aga, et vürst usub teda ainult pooleldi, sest kui järgmisel päeval linnas keegi tihkab öelda, et lossis veedeti jälle unetu öö, saadab peafiskaal Rassi jultunud naljataja kindlusse; kui keegi kord juba satub sellesse kõrgesse hoonesse ehk värsket õhku hingama, nagu Parmas öeldakse, on lme, kui keegi veel vangi meenutab. Krahv Mosca on sõjaväelane ja Hispaanias on ta, püstol käes, kümneid kordi end vaenlaste ootamatute rünnakute vastu kaitsnud, sellepärast eelistab vürst teda Rassile, kes on märksa pugejalikum ja alatum. Õnnetuid vange hoitakse kindluses kõige karmimas üksikvangistuses ja neist jutustatakse kohutavaid lugusid. Liberaalid kinnitavad,

et Rassi korraldusel räägivad vangivalvurid ja vaimulikud vangidele, et keskmiselt kord kuus viiakse üks neist hukkamisele. Sel päeval on vangidel lubatud minna platvormile torni tipus, saja kaheksakümne jala kõrgusel, kust nad näevad rongkäiku, milles mõni nuhk eten-dab vaese surmamineja osa.

Nii need jutud kui ka kümned teised samasisulised ja sugugi mitte vähem tõele vastavad äratasid proua Pietra-neras elavat huvi; järgmisel päeval küsis ta krahv Mos-calt kõike täpsemalt ja naeris teda, tehes krahvile lõbu-salt selgeks, et too on põhiliselt peletis, ilma et ta ise seda teaks. Kord oma võõrastemajja tagasi jõudes mõtles krahv: «Krahvinna Pietranera pole mitte üksnes võluv naine: kui ma veedan õhtu tema looži, õnnestub mul unustada mõningaid Parmasse puutuvaid küsimusi, mille meenutamine on mulle piinav.» Hoolimata oma vä-lisest muretusest ja galantsetest maneeridest ei olnud sel ministril prantsuse pärast hinge; ta ei osa-nud muresid unustada. «Kui ta peatsis leidus okkaid, pidi ta need tingimata ära murdma või nüristama, vigas-tades nendega oma värisevaid sõrmi.» Palun vabandada selle itaalia keelest tõlgitud lause pärast. Päeval pärast seda avastust leidis krahv, et hoolimata ametiasjust, mille pärast ta Milaanos viibis, oli päev kohutavalt pikk; ta ei suutnud paigal püsida ja ajas ära oma hobu-sed, päev otsa tõllas ringi sõites. Kella kuue paiku sõi-tis ta ratsa Corsole; ta lootis seal kohata proua Pietra-nerat. Ta ei leidnud teda sealt ja meenutas, et kell ka-heksa avatakse «La Scala»; ta läks sinna; tohutu suu-res saalis oli ainult kümmekond inimest. Tal oli veidi piinlik, et oli sinna läinud. «On see võimalik,» mõtles ta, «et neljakümne viie aastaselt teen rumalusi, mis pa-neksid punastama isegi alamleitnandi! Õnneks ei aima neid keegi.» Ta pages sealt ja hulkus ajaviiteks kauni-tel tänavatel, mis «La Scala» teatrit ümbritsevad. Need tänavad on täis kohvikuid, mis sel kellaajal on tulvil külastajaid, iga kohviku ees istuvad tänavale asetatud laudade ääres uudishimulikud, kes söövad jäätist ja ar-vustavad möödakäijaid. Krahv oli tähelepanuvääriv mööduja; nii sai talle osaks rõõm, et ta ära tunti ja teda kõnetati. Kolm või neli pealetükkivat isikut nende hul-

gast, keda polnud võimalik otseselt tagasi tõrjuda, kasu-lasid juhust nii võimsalt ministrilt audientsi saamiseks. Kaks inimest andsid talle palvekirjad; kolmas leppis sel-lega, et jagas talle ohtrasõnalisi nõuandeid ta poliitilise tegevuse kohta.

«Liiga palju mõistust ei lase magada, liiga suur võim aga takistab jalutamast,» mõtles krahv ja läks teatrisse tagasi. Talle tuli mõte võtta loož kolmandal rõdul, sealt võiks ta märkamatuult silmas pidada teise rõdu looži, kus ta lootis näha krahvinnat. Kaks pikka tundi ootamist ei tundunud armunule pikana; olles kindel, et teda ei nähta, andus ta oma meeletusele mõnuga. «Vanadus väljendub kõigepealt selles,» ütles ta endale, «et inimene ei ole enam võimeline niisugusteks meeldivateks lapsikusteks.»

Lõpuks krahvinna ilmus. Binokkel käes, uuris krahv teda vaimustatult. «Noor, hiilgav, kerge nagu lind,» ütles ta endamisi, «talle ei anna üle kahekümne viie aasta. Ilu ei ole ta peamine võlu: kust võib veel leida niisugust siirast hinge, mis kunagi ei tegutse mõist-likult, vaid laseb end täielikult haarata hetkelisest muljest, ja on alati valmis süttima uutest elamustest! Nüüd mõistan ma krahv Nani meeletusi.»

Krahv leidis oma mõtlematusele oivalisi õigustusi, kuna ta unistas ainult sellest, kuidas saavutada õnne, mida ta oma silma ees nägi. Kuid ta oli märksa vähem kindel neis õigustustes, kui ta hakkas mõtlema oma va-nusele ja muredele, mis ta elu täitsid ja mõnikord väga rasked olid kanda. «Osav inimene, kellelt hirm on röö-vinud mõistuse, annab mulle palju raha ja võimaluse laialt elada selle eest, et olen tema minister; aga kui ta mu homme lahti laseb, olen ma vana ja vaene, mis on sin maa peal kõige põlastusväärsem, — tõepoolest meeldiv elukaaslane krahvinnale!» Need mõtted olid liiga sünged, ta suunas oma pilgu uuesti proua Pietra-nerale, väsimata teda vaatamast, ja et temast parem ei võiks mõelda, ei läinudki ta krahvinna looži. «Nagu räägitakse, võttis ta Nani endale armukeseks ainult sel-leks, et kätte maksta tobedale Limercatile, kes ei taht-nud tema mehe mõrtsukale mõõgahoopi anda või vähe-malt lasta kellelgi teda pistodaga läbi torgata. Aga mina läheksin tema pärast kakskümmend korda kahevõitlu-

sele!» hüüatas krahv vaimustusehoos. Iga hetk vaatas ta teatri kella, mille helendavad numbrid mustal foonil iga viie minuti järel vaheldusid, näidates aega, mil oli juba sobiv sõprade loože külastada. Krahv ütles endale: «Võin viibida kõige rohkem pool tundi tema loožis, meie tutvus on alles väga lühike. Kui ma kauemaks jään, reed- dan ma enda, aga minu eas ja pealegi nende neetud puuderdatud juustega näen ma niisama kütkestav välja nagu Cassandro*.» Järsku viis üks mõte ta kindlale otsusele: «Aga kui ta äkki lahkub loožist, et minna kedagi külastama! See oleks mulle paras tasu ihnsa kokku- hoidlikkuse eest, millega ma endale seda rõõmu jagan.» Ta tõusis, et minna looži, kus ta nägi krahvinnat, ja äkki tundis, et tal pole mingit soovi sinna minekuks. «On alles kena lugu!» mõtles ta ennast naerdes ja peatus tre- pil. «See on vast tõeline pelglikkus! Juba kakskümmend viis aastat pole minuga enam midagi niisugust juhtu- nud.»

Ta astus looži, end selleks peaaegu sundides. Targa inimesena oskas ta oma kohmetust ära kasutada ega püüdnudki käituda vabalt või hiilata teravmeelsustega, alustades mõnd lõbusat lugu; tal oli julgust olla häbe- lik ja kasutada mõistust oma erutuse näitamiseks, ole- mata sealjuures naeruväärne. «Kui see talle ei meeldi,» mõtles krahv, «siis olen lõplikult kadunud. Naeruväärt! Häbelikkus ja puuderdatud juuksed, mis puudrita olek- sid hallid! Kuid lõpuks, mu erutus on tõeline ja võib näida naeruväärsena ainult siis, kui ma püüan seda rõ- hutada või sellega uhkustada.» Krahvinna oli Grianta lossis sageli igavlenud oma venna, vennapoja ja mõ- nede tüütute vanameelsete naabrite puuderdatud päid vaadates, nii et ta oma uue austaja soengut tähelegi ei pannud.

Krahvinnal oli kaitsekilp, mis takistas teda naerma pahvatamast, kui krahv looži astus; ta ootas kannata- matult uudiseid Prantsusmaalt, mida Mosca alati ainult temale jutustas, kui ta looži tuli, — muidugi mõista mõt- les ta need ise välja. Arutades sel õhtul temaga viima- seid uudiseid, märkas krahvinna, et ta pilk on mahe ja heatahtlik.

«Mõtlen, et Parmas oma orjade juures ei ole teil nii

meeldiv pilk,» ütles talle krahvinna. «See rikuks kõik ära ja annaks neile ehk veidigi lootust, et neid üles ei pooda.»

Täielik edevuse puudumine niisuguse mehe juures, keda peeti Itaalia esimeseks diplomaadiks, näis krah- vinnale imelikuna; ta leidis isegi, et krahv on võluv. Lõ- puks rääkis krahv ju alati huvitavalt ja elavalt, ning krahvinna ei leidnud selles midagi häirivat, kui ta ühel õhtul otsustas mängida tähelepanelikku armunut, loomu- likult ilma tagajärgedeta.

Igal juhul oli see suur samm edasi ja pealegi väga ohtlik samm; ministri õnneks, kes Parmas ei leidnud vastuseisu daamide poolt, oli krahvinna alles mõne päeva eest tulnud Griantast, kus ta mõistus oli igavast maaelust jäigistunud. Ta oli seal nagu unustanud nalja- tamise, ja kõik, mis elegantse ning kerge elu juurde kuulus, oli võtnud ta silmis püha uuduse varjundi; ta polnud võimeline midagi välja naerma, isegi mitte nelja- kümne viie aastast häbelikku armunut. Nädal hiljem oleks krahvi hulljulgus võinud leida hoopis teistsuguse vastuvõtu.

«La Scala» teatris on kombeks, et visiidid tuttavate loožidesse ei kesta üle kahekümne minuti; krahv veetis kogu õhtu selles loožis, kus tal oli õnn kohata proua Pietranerat. «See naine andis mulle tagasi kõik noo- ruse meeletused,» ütles ta endale. Aga ta tundis, et see on ohtlik. «Kas minu kõikvõimsa paša seisund siit nelja- kümne löö kaugusel vabandab seda rumalust? Mul on ju Parmas lõpmatult igav!» Igatahes andis ta endale iga veerand tunni järel sõna, et nüüd läheb ära.

«Pean tunnistama, armuline proua,» ütles ta krahvin- nale naerdes, «et Parmas ma suren igavusest ja mulle peaks olema lubatud joobuda rõõmust, kui seda oma teel kohtan. Lubage siis mul ühelainsal õhtul, millel ei oleks mingeid tagajärgi, esineda teie ees armunu osas. Kah- juks olen ma mõne päeva pärast juba õige kaugel sellest loožist, mis paneb mind unustama kõik mured ja isegi, nagu teie võiksite öelda, igasuguse viisakuse.»

Nädal aega pärast seda ennekuulmatult pikka visiiti «La Scala» loožis ja paljude pisikeste vahejuhtumite tõttu, millest jutustamine veniks ehk pikale, oli krahv

Mosca meeletult armunud ja krahvinna mõtles juba, et vanus ei tohiks olla takistuseks, kui inimene muidu on meeldiv. Nad mõlgutasid parajasti niisuguseid mõtteid, kui kuller kutsus Mosca tagasi Parmasse. Ilmselt oli vürstil üksinda hirm. Krahvinna pöördus tagasi Grian-tasse; ta kujutlusvõime ei kaunistanud enam seda ilusat paika, mis näis talle nüüd tühja kõrbena. «Kas ma olen tõesti kiindunud sellesse inimesesse?» küsis ta endalt. Mosca kirjutas talle, kinnitades täiesti avameelselt, et lahusolek on võtnud temalt kõigi ta mõtete allika; ta kir-jad tõid meelelahutust ja neid võeti hästi vastu. Et väl-tida markii del Dongo kommentaare, kes ei armastanud tasuda kirja kohaletoomise eest, saatis ta oma kirjad kulleriga, kes andis need posti Comos, Leccos, Vareses või mõnes muus järve ümbruses asuvas ilusas linnake-ses. Sellega taotles ta, et sama kuller talle ka vastuse tooks, ja ta saavutaski selle.

Varsti kujunesid kulleri tuleku päevad krahvinnale sündmuseks; kullerid tõid lilli, puuvilja, väikesi väärtu-setuid kingitusi, mis aga nii temale kui ka ta vennanai-sele palju lõbu tegid. Mälestustega krahvist segunes mõte ta tohutust võimust; krahvinna kuulas uudishimu-likult kõike, mis temast räägiti, isegi liberaalid osutasid ta vaimuannetele lugupidamist.

Krahvi halva kuulsuse peamiseks põhjuseks oli see, et teda peeti Parma õukonnas *ultra* te partei juhiks, sa-mal ajal kui liberaalse partei eesotsas oli tohutu rikas intrigant markiis Raversi, kes oli võimeline kõigeks — isegi edu saavutamiseks. Vürst käitus väga ettevaatli-kult, et opositsioonipartei lootust ei kaotaks; ta teadis, et ta jääb valitsejaks ka siis, kui koostab kabineti proua Raversi salongi alalistest küllastajatest. Griantas jutus-tati neist intriigidest tuhandeid üksikasju; Mosca eemal-viibimine, keda kõik kirjeldasid kui haruldaset andekat ministrit ja teovõimelist inimest, pani unustama ta puu-derdatud juuksed — kõige loiu ja nukra sümboli; see oli tähtsusetu pisiasi, kohustus õukonnas, kus Mosca eten-das nii tähtsat osa. «Õukond, see on naljakas, aga lõbus,» ütles krahvinna markiisile. «See on nagu huvitav mäng, kus peab arvestama mängureegleid. Kas kellelgi tuleb pähe pahandada whisti veidrate reeglite pärast? Ja kui

oled kord juba nendega harjunud, on mõnus slämmi mängida.»

Krahvinna mõtles sageli rohkearvuliste armastus-väärsete kirjade autorile; päev, mil ta kirja sai, oli talle meeldivaks päevaks. Ta istus paati ja sõitis kirja lugema mõnda ilusasse paika järve kaldal, *Plinianasse*, *Belanosse* või *Sfondrata* metsasallu. Need kirjad nagu lohutasid teda natuke Fabrizio äraolekul. Ta ei saanud ju krahvile keelata armunud olemast, ja ei möödunud kuudki, kui krahvinna ta peale mõtles juba õrna sõprustundega. Krahv Mosca omalt poolt pakkus päris ausalt, et ta läheb erru, esitab lahkumispalve, loobub ministrikohast ja vee-dab elu koos krahvinnaga Milaanos või kuskil mujal. «Mul on nelisada tuhat franki,» lisas ta, «mis annaks meile kindlasti viisteist tuhat liivrit rendist.» — «Jälle loož, oma hobused ja kõik muu!» mõtles krahvinna; need olid meeldivad unistused. Oivalised vaated ilusale Como järvele hakkasid teda jälle veetlema. Järve kaldal unis-tas ta, et hiilgav ja ebatavaline elu saab talle tegelikkuse kluste nüüd jälle võimalikuks. Ta nägi end Milaano Cor-sol õnnelikuna ja lõbusana nagu asekuninga ajal. «Minu noorus või vähemalt aktiivne elu algab uuesti!»

Mõnikord varjas elav kujutlusvõime tema eest tege-likkuse, kuid kunagi polnud tal tahtlikke pettekujutlusi, mida tekitab argus. Ta oli naine, kes oli kõigepealt enda suhtes otsekohene. «Olen natuke liiga vana meeletuste tegemiseks,» ütles ta endale, «ja kadedus, mis nagu ar-mastuski tekitab illusioone, võib mürgitada mu elu Milaanos. Pärast abikaasa surma austati mind mu suur-suguse vaesuse ja kahest tohutust varandusest keeldu-mise pärast. Vaesel armsal krahv Moscal pole kaheküm-nendikkugi sellest rikkusest, mille panid mu jalge ette kaks tobedat — Limercati ja Nani. Suure vaevaga saa-dud armetu lese pension, ei ühtki teenijat, mis tekitas palju kõmu, väike tuba kuuendal korrusel, aga kaksküm-mend tõlda maja ees — kõik see oli kunagi omapärane vaatemäng. Kui ma asun Milaanosse oma lese pensio-niga, mis on mu ainuke vara, ja elan seal parajas jõuku-ses, mida võimaldab Mosca viieteisttuhandene rendis, kui ta erru läheb, võib mul tekkida väga ebameeldivaid hetki, ükskõik kui osavalt ma ka ei käituks. Tugevaks

vastuväiteks, mille kadedus muudab võimsaks relvaks minu vastu, on see, et Mosca on abielus, kuigi ta juba pikemat aega elab oma naisest lahus. Parmas teatakse seda, aga Milaanos on nende lahuselu uudiseks ja see pannakse minu arvele. Ja siis, jumalaga ilus «La Scala» teater, jumalaga nõiduslik Como järv, jumalaga!»

Kui krahvinnal oleks olnud väikenegi varandus, oleks ta hoolimata kõigist oletatavaist ebameeldivusist Mosca errumineku pakkumise vastu võtnud. Ta pidas end aastates naiseks ja õukond tekitas temas hirmu. Siinpool Alpo näib see täiesti ebatõenäolisena, aga krahv oleks rõõmuga andnud lahkumispalve. Vähemalt õnnestus tal selles veenda oma sõbratari. Igas oma kirjas anus ta üha suureneva tulisusega uut kohtumist Milaanos ja sai nõusoleku. «Ma ei taha teile valetada ja öelda, et tunnen teie vastu meeletut kirge,» ütles krahvinna talle ühel päeval Milaanos. «Oleksin väga õnnelik, kui ma saaksin armastada nii, nagu armastasin kunagi kahekümne kahe aastaselt, aga ma olen juba kolmkümmend täis! Ma olen näinud purunemas nii mõndagi, mida ma pidasin igaveseks. Ma tunnen teie vastu kõige õrnamat sõprust, ma usaldan teid piiritult ja eelistan teid kõigile teistele meestele.» Krahvinna arvas, et ta räägib täiesti siiralt, ometi oli tema tunnistuse lõpus väike vale. Võib-olla, kui Fabrizio oleks tahtnud, oleks ta võinud krahvinna südames esimene olla. Aga krahv Mosca silmis oli Fabrizio ainult laps. Kui ta tuli Milaanosse kolm päeva pärast mõtlematu noormehe ärasõitu Novarasse, kiirustas ta kohe tema huvides parun Binderile visiiti tegema. Krahv arvas, et pagendus on parandamatu õnnetus.

Mosca ei tulnud Milaanosse üksi, ta tõllas sõitis kaasa hertsog Sanseverina-Taxis, meeldiv väike kuuekümne kaheksa aastane vanamees, hallipäine, väga viisakas, väga puhas, tohutult rikas, aga mitte küllalt kõrgeast soost. Tema vanaisa oli Parma riigi maksurentnik ja ajas kokku miljoneid. Ta isa nimetati Parma vürsti saadikuks *** õukonda järgmiste põhjenduste alusel: «Teie Kõrgus maksab oma saadikule *** õukonnas kolmkümmend tuhat franki ja ta on seal võrdlemisi kahvatu kuju. Kui te suvatseksite määrata mind sellele kohale, paluksin ma ainult kuus tuhat franki palka, minu väljaminekud ***

õukonnas aga ei oleks kunagi alla saja tuhande frangi aastas ja minu asjadevalitseja maksaks igal aastal kakskümmend tuhat franki Parma välisministeeriumi kassasse. Selle summaga võiks minu juures pidada ükskõik missugust saatkonnasekretäri ja ma ei tunneks mingit huvi diplomaatiliste saladuste vastu, kui neid peaks olema. Minu sihiks on anda niilgust oma hiljuti saadud aadlitiitlile ja teha ta kuulsaks tähtsa riigiameti abil.»

Hertsog, tolle saadiku poeg, oli olnud küllalt ettevõttevaimatu esinema pooleldi liberaalina ja oli nüüd juba kaks aastat üliõnnetu. Napoleoni ajal oli ta kaotanud kaks või kolm miljonit: kangekaelselt keeldus ta välismaalt tagasi tulemast ja siiski ei õnnestunud tal pärast korra jaluleseadmist Euroopas saada teatud ordenilinti, mida võis näha ta isa portreel; murest ordenilindi puudumise pärast oli ta päris otsa jäänud.

Itaalias järgneb armastusele südamlikkus ja kahe armunu vahel ei tekitanud edevus mingit tõket. Seetõttu ütles Mosca jumaldatud naisele täiesti lihtsalt:

«Mul on teile pakkuda kaks-kolm kava selle kohta, kuidas oma elu korraldada; need on hästi läbi mõeldud; juba kolm kuud ei mõtle ma enam millestki muust.

1. Ma lähen erru ja me hakkame elama korralike kodanikena Milaanos, Firenzes, Napolis või kus te tahate. Me saame viisteist tuhat liivrit rendist, arvestamata vürsti heategusid, mis kestaksid veel pikemat või lühemat aega.

2. Te suvatseksite tulla sinna riiki, kus mul on teatud võimu, ja ostaksite ühe mõisa, näiteks Sacca. Seal on võluv maja mäekünkal Po kaldal; ostulepingu võite saada nädala pärast. Vürst võtab teid oma õukonda. Aga siin on üks suur takistus. Õukonnas võetakse teid hästi vastu, kartusest minu ees ei julgeks keegi teie peale viltu vaadata, pealegi peab vürstinna end õnnetuks, ja teid silmas pidades osutasin talle hiljuti mõningaid teeneid. Aga siin kerkib teele üsna tõsine takistus: vürst on väga jumalakartlik ja, nagu te teate, olen ma saatuse tahtel ikka veel abielus. Sellest järgneb miljon igasugust ebameeldivust. Te olete lesk ja see auväärne nimetus tuleks vahetada teisega, sellel põhinebki mu kolmas ettepanek.

Teile võiks leida uue mehe, kes ei oleks teile tüütav. Kõigepealt peaks ta olema kõrges eas, sest te ei taha ometi võtta minult lootust, et ma ühel päeval teda asendaksin. Ühe sõnaga, ma leppisin selles omapärases küsimuses kokku hertsog Sanseverina-Taxisega, kes loomulikult tulevase hertsoginna nime ei tea. Ta teab ainult seda, et ta määratakse saadikuks ja talle antakse ordenilinti, nagu oli ta isal, mille puudumine teeb ta kõige õnnetumaks surelike seas. Välja arvatud see veidrus, ei olegi hertsog nii rumal; oma riided ja parukad tellib ta Pariisist. Temalt ei ole mingil juhul kuritahtlikke sepiatusi oodata; ta usub siiralt, et au seisneb ordenilindis, ja tal on oma varanduse pärast piinlik. Aasta eest tegi ta mulle ettepaneku asutada haigla, et seda ordenilinti saada; ma naersin ta välja, aga tema ei naernud mind välja, kui tegin talle ettepaneku abielluda. Minu esimene tingimus oli loomulikult, et ta iial oma jalga Parmasse ei tõstaks.»

«Kas te ka teate, et teie ettepanek on väga ebamoraalne?» ütles krahvinna.

«Mitte ebamoraalsem kui kõik see, mida tehakse meie õukonnas ja kahekümnes teises õukonnas. Piiramatul võimul on see eelis, et ta muudab rahva silmis kõik pühaks; aga kui naeruväärsust ei märgata, siis tähendab, seda ei ole. Meie poliitika tähendab veel paarkümmend aastat hirmu jakobiinlaste ees, ja veel missugust hirmu! Igal aastal tunneme end seisvat 93. aasta * lävel. Loodan, et te kuulete, missuguseid kõnesid ma selle kohta vastuvõttudel pean. Toredad kõned! Kõik, mis natukenegi seda hirmu võiks vähendada, on aadlike ja vagade inimeste silmis ülimalt moraalne. Aga Parmas istuvad kõik vanglas, kes pole aadlikud ja vagad, või valmistavad endale toidupakki sinna minekuks. Võite kindel olla, et see abielu näib meie juures imelikuna alles sel päeval, kui ma ebasoosingusse satun. Selles loos ei peta keegi kedagi, ja mulle tundub, et see on peaasi. Vürst, kelle helduse arvel me kaupleme ja elame, annab oma nõusoleku ainult ühel tingimusel: tulevane hertsoginna peab olema kõrgest soost. Möödunud aastal kulutasin ma oma arvestuste järgi oma ametikohal sada seitse tuhat franki; minu üldine sissetulek oli sada

kakskümmend kaks tuhat; kakskümmend tuhat panin Lyoni panka. Nii et valige ise: suurejooneline elu võimalusega kulutada sada kakskümmend kaks tuhat franki aastas, mis Parmas on vähemalt niisama hea kui neli-sada tuhat Milaanos, ja abielu võrdlemisi vastuvõetava mehega, keda te näete ainult kord altari ees. Või tagasihoidlik väikekodanlik elu viieteistkümne tuhande frangiga Firenze või Napolis. Olen teiega päri — Milaanos jumaldati teid liialt, kadedus hakkab meid taga kiusama ja võib-olla suudabki meie tuju rikkuda. Suurejoonelisel elul Parmas oleks ka mõningaid uudsuse varjundeid isegi teie silmis, kes te olete näinud prints Eugène'i õukonda; oleks mõistlik enne seda elu tundma õppida, kui endale tee sinna sulgeda. Ärge mõtelge, et ma tahan teie otsust mõjutada. Aga mis minusse puutub, alla minu valik on tehtud: eelistan elada koos teiega viiendal korrusel, selle asemel et jätkata oma luksuslikku elu üksinda.»

Iga päev arutasid armastajad selle veidra abielu võimalust. Krahvinna nägi «La Scala» ballil hertsog Sanseverina-Taxist, kes näis talle küllaltki esinduslikuna. Ühel viimasel jutuajamisel tegi Mosca oma ettepanekust niisuguse järelduse: tuleb anda kindel otsus, kui me tahame oma ülejäänud elupäevad lõbusalt mööda saata ja mitte enneaegselt vananeda. Vürst andis oma nõusoleku; Sanseverina on pigem hea kui halb inimene; talle kuulub kõige ilusam loss Parmas ja määratu varandus; ta on kuuekümne kaheksa aastane ja igatseb meeletult ordenilinti; aga tema elu rikub suur hääbetege — kunagi oli ta kümne tuhande frangi eest ostnud Canova * Napoleoni büsti. On veel teine patt, mis viib ta hauda, kui te talle appi ei tule: ta laenas kakskümmend viis napoleoni Ferrante Pallale, ühele meiekandi poolearuga luuletajale, kes on teatud määral geenius, aga varsti pärast seda mõistsime ta surma, õnneks tagaselja. Too Ferrante on kirjutanud oma elus kakssada võrratut värssi; kunagi loen need teile ette, see on niisama kaunis kui Dante. Vürst saadab Sanseverina *** õukonda, ta abiellub teiega ärasõidu päeval; oma reisiloleku teisel aastal, mida ta nimetab saadikuks olemiseks, saab ta *** ordenilindi, milleta ta ei suuda elada. Teie suhtes oleks ta nagu vend

ega põhjustaks teile mingisuguseid ebameeldivusi; ta on nõus andma juba ette oma allkirja kõigile paberitele, mida ma tahan, pealegi näete te teda õige harva või üldse mitte, kui seda vajalikuks peate. Tal endal ei ole mingit tahtmist Parmasse ilmuda, kus teda häirib mälestus ta vanaisast maksurentnikust ja ta enda nõndanimetatud liberalismist. Meie timukas Rassi kinnitab, et hertsog on luuletaja Ferrante Palla vahendusel salaja tellinud «Constitutioneli» ja see laim oli kaua aega tõsi-seks takistuseks vürsti nõusoleku saamisel.»

On see kuritegu, kui ajaloolane oma jutustuses kõik talle teadaolevad üksikasjad tõetruult edasi annab? On see tema süü, kui jutustuse tegelased, alludes kirele, mida tema oma õnnetuseks nendega ei jaga, sooritavad sügavalt ebamoraalseid tegusid? Tõsi küll, sedalaadi asju ei toimu enam riigis, kus ainukese kirena on püsima jäänud rahaahnus, sest raha rahuldab edevust.

Kolm kuud pärast neid sündmusi, millest me jutustasime, üllatas hertsoginna Sanseverina-Taxis Parma õukonda oma armastusväärse ja suursuguse selge mõistusega; tema maja oli vaieldamatult kõige meeldivam kogu linnas. Seda oli krahv Mosca oma käskijale lubanudki. Valitsev vürst Ranuccio-Ernesto IV ja vürstinna, tema abikaasa, kellele hertsoginnat esitlesid maa kaks kõige tähtsamat daami, võtsid teda väga heatahtlikult vastu. Hertsoginnat huvitas vürsti, oma armastatu saatuse peremehe nägemine: ta tahtis vürstile meeldida, kellest olenes tema armastatu saatuse; ja see õnnestus tal liigagi hästi. Ta nägi pikakasvulist tusedavõitu meest, kelle juuksed, vurrud ja tohutu põskhabe olid oivaliselt blondid, nagu õukondlased ütlesid; mujal oleksid need oma pleekinud värvusega esile kutsunud põlastava väljenduse — takud. Suurest paksust näost paistis hädavaevalt üsna pisike, peaaegu naiselik nina. Aga hertsoginna pani tähele, et vürsti iluvead olid märgatavad ainult siis, kui ta näojooni tähelepanelikult uurida. Üldiselt jättis ta targa ja kindla iseloomuga mehe mulje. Tema hoiak ja käitumine olid suursugused, aga sageli, eriti kui ta tahtis oma kaasvestlejale muljet avaldada, sattus ta segadusse ja hakkas siis ühtesoodu jalalt jalale tammuma. Muide, Ernesto IV-l oli läbitungiv võimas

pilk, ta žestid olid suursugused ja ta kõne mõõdukas ning napolisõnaline.

Mosca oli hertsoginnale öelnud, et suures kabinetis, kus vürst annab audientse, on tal Louis XIV elusuurune portree ja väga ilus Firenze *scagliola** laud. Hertsoginna leidis, et jäljendamine oli rabav; oma vaate ja suursuguse kõnega püüdis vürst ilmselt sarnaneda Louis XIV-le ja toetus *scagliola* lauale täpselt nagu Josef II. Kohe pärast esimesi tervitussõnu hertsoginnale vürst istus, et anda hertsoginnale võimalust kasutada istet, mis kuulus kõrgeist seisusest daamidele. Parma õukonnas on ainult hertsoginnadel, printsessidel ja Hispaania grandede abikaasadel õigus istuda, teised daamid ootavad, kuni vürst või vürstinna neile selleks loa annab ja seisusevahe rõhutamiseks lasevad need lugupeetud isikud hertsoginna seisusesse mittekuluvaid daame alati natuke oodata, enne kui neid istuda paluvad. Hertsoginna leidis, et ajuti jäljendas vürst pisut liiga silmatorkavalt Louis XIV-ndat, — näiteks tema viis pead tahapoole hoides heatahtlikult naeratada.

Ernesto IV kandis harilikult Pariisi moe järgi frakke; iga kuu saadeti talle sellest linnast, mida ta vihkas, frakk, redingoot ja kübar. Aga sel päeval, kui ta vastu võttis hertsoginnat, koosnes ta riietus veidrast segust mitmesuguse moe järgi: tal olid jalas punased põlvpüksid, siidsukad ja kinnised kingad, nagu neid võib näha Josef II portreedel.

Ta võttis proua Sanseverina lahkelt vastu ning vestles temaga vaimukalt ja peenelt, aga hertsoginna märkas väga hästi, et erilist heasoovlikkust selles vastuvõtus ei olnud. «Kas teate, miks?» küsis temalt krahv Mosca, kui ta audientsilt tuli. «Sellepärast, et Milaano on palju suurem ja ilusam kui Parma, ja ta kartis, et kui ta võtab teid vastu, nagu ma arvestasin ja milleks ta mulle lootust andis, näib ta provintslasena, keda pealinnast tulnud ilusa daami võlud vaimustavad. Kahtlemata häirib teda veel üks iseärasus, mida ma ei tihka teile öeldagi: vürst ei näe oma õukonnas ühtki naist, kelle ilu võiks võrrelda teie omaga. Eile õhtul enne magamaminekut ta ainult sellest rääkiski oma vanema toapoisil Pernizloga, kes suhtub minusse hästi. Näen ette väikest

revolutsiooni õukonna etiketis; minu kõige suurem vaenlane õukonnas on keegi tobu, kelle nimi on kindral Fabio Conti. Kujutlege veidrikku, kes kogu oma elu jooksul on võib-olla ainult ühe päeva sõjas olnud ja sel alusel jäljendab Friedrich Suurt. Peale selle püüab ta järele aimata ka kindral Lafayette'i suursugust lahkust ja nimelt sellepärast, et ta on siinse liberaalse partei juht (jumal teab mis liberaalid need küll on!).»

«Ma tunnen Fabio Contit,» ütles hertsoginna. «Kohtasin teda hiljuti Como lähedal; ta tülitseis seal sandarmitega.» Hertsoginna jutustas sellest väikesest seiklusest, mida lugeja võib-olla veel mäletab.

«Ühel päeval saate teada, proua, kui teie mõistus meie etiketi sügavustesse suudab tungida, et neid viiakse õukonda alles pärast abiellumist. Vürst on nii kirglikult haaratud patriootlikest tunnetest, et ta tahab igati näidata Parma üleolekut teistest linnadest, ja vean kihla, et ta leiab mooduse, kuidas õukonnas vastu võtta väikest Clelia Contit, meie Lafayette'i tüdrit. Too on tõesti võluv ja nädal tagasi võis teda pidada kõige ilusamaks vürstriigis.

Ma ei tea,» jätkas krahv, «kas need õudsed lood, mida vaenlased meie isevalitseja kohta levitavad, on Grianta lossi jõudnud; teda kujutatakse koletisena, inimsööjana. Tegelikult oli Ernesto IV-ndal kunagi terve hulk väikesi voorusi, ja võib lisada, et kui ta oleks olnud haavamatu nagu Ahhilles, oleks ta jäänudki eeskujulikuks valitsejaks. Kuid ühel tusa- ja vihahetkel ning võib-olla ka selleks, et veidi jäljendada Louis XIV-ndat, kes laskis pea maha raiuda kellelgi Fronde'i * kangelasel, kel jätkus häbematus viiskümmend aastat pärast Fronde'i elada vaikselt oma mõisas Versailles' ümbruses, käskis Ernesto IV üles puua kaks liberaali. Näib, et need ettevõetamatud inimesed tulid teatud päevadel kokku vürsti kiruma ja taeva poole härdaid palveid saatma, et tulgu või katk Parmasse, kui see vaid vabastaks neid türannist. Tehti kindlaks, et oli tarvitatud sõna türann. Rassi nimetas seda vandenõuks ja laskis mõlemad surma mõista; üks neist, krahv L***, hukati metsikult. See kõik toimus enne mind. Alates sellest saatuslikust hetkest,» lisas krahv häält tasandades, «kannatab vürst

hirmuhoogude all, mis ei ole mehe väärilised, kuid ainult tänu sellele naudin vürsti püsivat soosingut. Ilma selle vürstliku hirmuta peetaks mind liiga järsuks, liiga karmiks selle õukonna jaoks, mis lollidest lausa lubiseb. Kas te usute, et enne magamaminekut vaatab vürst oma eluruumides voodite alla ja kulutab terve miljoni, mis Parma oludes vastab neljale miljonile Milaanos, tubli politsei ülalpidamiseks; te näete enda ees, proua hertsoginna, selle hirmsa politsei ülemat. Politsei abil, see tähendab hirmu abil sain ma sõjaministriks ja rahandusministriks; siseminister on nimeliselt minu ülemus, ja kuna politsei allub temale, hoolitsesin selle eest, et see portfell antaks krahv Zurla-Contarinile, tobedale tööloomale, kellele pakub lõbu kirjutada iga päev kaheksakümmend kirja. Täna hommikul sain ühe niisuguse dokumendi, millele krahv Zurla-Contarinil oli rõõm oma käega kirjutada nr. 20 715.»

Hertsoginna Sanseverinat esitleti nukrale Parma vürstlinnale Clara-Paolinale, kes sellepärast, et ta mehel oli armuke (päris ilus naine, markiis Balbi), pidas ennast kõige õnnetumaks inimeseks maailmas ja oli võib-olla just selletõttu muutunud maailma kõige igavamaks naiseks. Hertsoginna kohtas õige suurt ja väga kõhna naist, kes ei olnud veel kolmekümne kuue aastane, aga nägi välja nagu viiekümne. Korrapäraste joontega suursugust nagu oleks võinud peaaegu ilusaks nimetada, kui suured, ümmargused, väga lühinägelikud silmad seda poleks rikkunud ja kui vürstinna poleks oma välimust hooletusse jätnud. Ta võttis hertsoginnat vastu nii arglikult, et mõned õukondlased, krahv Mosca vaenlased, julgesid öelda, et vürstinna näeb välja, nagu oleks hooletusse jätnud ja nagu oleks hertsoginna olnud valitsev isik. Hertsoginna oli üllatatud ja sattus peaaegu segadusse, kuna ta ei osanud leida muid väljendusi enda madalamale kohale asetamiseks kui need, mis vürstinna ise valis. Soovides vaest vürstinnat veidi julgustada, kes põhiliselt polnud sugugi rumal, ei tulnud hertsoginnal midagi paremat meelde, kui alustada botaanikast ning lasta sel teemal pidada terve loengu. Seda ala tundis vürstinna hästi, tal olid toredad kasvuhooned paljude troopiliste taimedega. Hertsoginna püüdis ainult kimba-

tusest pääseda, aga tagajärjeks oli, et ta võitis igaveseks vürstinna Clara-Paolina sümpaatia, kes audientsi algul oli arglik ja kidakeelne, pikapeale hakkas end aga täiesti vabalt tundma, nii et esimene audients kestis kõigi etiketireeglite vastaselt vähemalt tund ja veerand. Järgmisel päeval laskis hertsoginna osta eksootilisi taimi ja kinnitas, et ta on suur botaanikasõber.

Vürstinna veetis oma elu Parma peapiiskopi isa Landriani seltskonnas, kes oli teadusemees ja sealjuures isegi arukas, läbi ja läbi aus inimene, kuid jättis väga veidra mulje, istudes oma erepunase sametiga kaetud toolil (see oli tema koht seisuse järgi) vürstinna tugitooli vastas, mida ümbritsesid kojaneitsid ja kaks seltsidaami. Vana pikkade hallide juustega prelaat oli vürstinnast veelgi häbelikum — kui see üldse mõeldav on; nad kohtusid iga päev ja iga kord vaikisid nad mõlemad audientsi algul oma tubli veerand tundi. Üks seltsidaame, krahvinna Alvizi, oli kujunenud teatud määral vürstinna lemmikuks, sest ta oskas ergutada neid rääkima ja vaikust katkestama.

Hertsoginna tutvustamine õukonnas lõppes tema esitlemisega tema kõrgusele troonipärijale, kes oli veel pikem mees kui ta isa ja märksa tagasihoidlikum kui ta ema. Ta oli kuueteist aastane ja tundis hästi mineraloogiat. Ta läks üleni punaseks, kui hertsoginna sisse astus, muutus täiesti segaseks ega osanud midagi välja mõelda, mida nii ilusale daamile ütelda. Ta oli kena noormees ja veetis kogu oma aja metsas, vasar käes. Sel hetkel, kui hertsoginna vaikiva vastuvõtu lõpetamiseks tõusis, hüüdis troonipärija:

«Mu jumal, küll te olete ilus, proua!» Esitletav daam seda väga ebaviisakaks ei pidanud.

Kaks-kolm aastat enne hertsoginna Sanseverina ilmumist Parmasse peeti itaaliapärase ilu täiuslikuks kehastuseks veel markiis Balbit, kahekümne viie aastast noort daami. Nüüdki veel olid tal maailma ilusaimad silmad ja imearmas naeratus, aga lähedalt vaadates oli näha, et ta nagu oli kaetud lõpmatu hulga peente kortsukestega, mis andis markiisile noorusliku vanakese ilme. Kaugelt vaadates, näiteks teatriloožis, võis teda veel kaunitariks pidada, ja parteris istuvad inimesed

leidsid, et vürstil on väga hea maitse. Vürst veetis alati õhtud markiis Balbi juures, aga sageli ei teinud ta suudki lahti, ja murest, et vürst tema seltskonnas igavust tunneb, oli vaene naine täiesti otsa jäänud. Ta uskus, et tal on haruldaselt peen mõistus, ja naeratas alati kavalalt, tal olid silmapaistvalt ilusad hambad ja kavala naeratusega püüdis ta oma sõnadele mingi varjatud tähenduse anda. Krahv Mosca ütles, et lakkamatud naeratused, mis varjasid seesmist haigust, olidki nende paljude kortsude põhjuseks. Balbi tungis kõigisse äriasjadesse ja riik ei teinud isegi tuhandefrangist lepingut, ilma et markiisile poleks jäänud sellest mälestust (viisakas väljendus, mida Parmas sel puhul kasutati). Rahva jutu järgi oli ta Inglismaal kuus miljonit franki panka pannud, tegelikult aga ei tõuse ta varandus hiljutiste andmete järgi üle poolteise miljoni frangi. Enese kindlustamiseks Balbi riugaste eest ja ta sõltuvuses hoidmiseks hakkaski krahv Mosca rahandusministriks. Markiisi ainsaks kireks oli hirm vaesuse ees, milline tunne oli muutunud näruseks ihnsuseks. «Ma suren õlgedel,» ütles ta mõnikord vürstile, keda niisugune väljendus äärmiselt ärritas. Hertsoginna märkas, et Balbi lossi kullatisest säteandavat eestuba valgustas ainult üks rasvaküünal, mis oli sulades kallihinnalisele marmorlauale laiali voolanud, ja et ta salongi ukсед olid teenrite sõrmejälgedest määrdunud.

«Ta võttis mind vastu nii, nagu oleks ta oodanud mult viitkümmend franki oma teenete eest,» ütles hertsoginna oma sõbrale.

Hertsoginna edu tumestas pisut vastuvõtt õukonna kõige kavalama naise juures; kuulus markiis Raversi, kirglik intrigant, seisis krahv Mosca vastase partei eesotsas. Ta tahtis Moscat kukutada ja see soov oli eriti suurenenud viimastel kuudel, sest markiis oli hertsog Sanseverina õetütar ja kartis, et uue hertsoginna võlud ründavad ta pärandust. «Niisugust naist nagu Raversi ei või alahinnata,» ütles krahv oma armsamale. «Ma pean teda kõigeeks võimeliseks ja ma läksin oma naisest lahku ainult seepärast, et ta ei loobunud mõttest võtta endale armukeseks rüütel Bentivoglio, kes on üks markiis Raversi sõpru.» See mehetaoline süsimustade juus-

tega suurekasvuline daam, kes paistis silma sellega, et kandis briljante juba hommikust peale ja värvis oma põsed punaseks, oli end juba ette hertsoginna vaenlaseks kuulutanud ja teda enda juures vastu võttes püüdis kohe sõda alustada. Kirjade järgi, mis hertsog Sanseverina saatis, näis too olevat vaimustatud oma saadikukohast ja eriti lootusest ordenilindile, nii et ta sugulased hakkasid kartma, et ta jätab osa oma varandusest naisele, keda ta väikeste kingitustega lausa üle külvas. Kuigi Raversi oli inetu naine, oli tema armukeseks krahv Baldi, õukonna kõige ilusam mees, ja tavaliselt saavutas ta kõik, mis ta ette võttis.

Hertsoginna maja oli hiilgav. Sanseverina loss oli alati olnud üks toredamaid Parma linnas; lähtudes oma saadikuametist ja tulevase ordenilindist, kulutas hertsog suuri summasid lossi kaunistamiseks; hertsoginna juhatas ehitustöid.

Krahv oli õigesti arvanud: mõni päev pärast hertsoginna esitlemist tuli noor Clelia Conti õukonda; temast oli tehtud kanoniss. Et pareerida hoopigi, mida see soosing krahvi mõjuvõimule näis avaldavat, andis hertsoginna oma aia sisseõnnistamise ettekäändel balli ja oma meeldival viisil tegi ta Cleliast, keda ta nimetas oma nooreks sõbraks Como järve kaldalt, õhtu kuninganna. Nagu juhuslikult olid peatransparentidel tema nimetähed. Noor Clelia oli veidi mõtlik, aga ta meenutas väga armsalt vahejuhtumit järve ääres ja avaldas hertsoginnale siirast tänu. Räägiti, et ta on väga jumalakartlik ja armastab üksindust. «Vean kihla,» ütles krahv, «ta on küllalt taibukas, et oma isa pärast häbeneda.» Hertsoginna tegi sellest noorest neiust oma sõbra, ta tundis tema vastu poolehoidu ega tahtnud näida kadedana ja tõmbas seepärast Clelia kaasa kõigisse oma lõbustustesse; üldiselt oli tema sihiks vähendada vihkamist, mida krahvi vastu tunti.

Kõik naeratas hertsoginnale; teda lõbustas õukonna elu, kus iga hetk võis karta tormi; ta hakkas nagu uuesti elama. Krahvi vastu tundis ta õrna kiindumust, too aga oli õnnest lausa meeletu. Tänu sellele meeldivale seisundile ilmutas krahv täielikku külma verd kõige suhtes, mis oli ühenduses auahnusega. Vaevalt kaks kuud pärast hertsoginna Parmasse tulekut sai ta peaministriks, kel-

lele ettenähtud auavaldused on väga sarnased neile, mida osutatakse isevalitsejale endale. Krahvil oli täielik mõju oma valitseja üle; see leidis Parmas kinnitust viisil, mis kõiki vapustas.

Kümne minuti tee kaugusel linnast kagu poole kõrgub kurikuulus kindlus, mida Itaalias hästi tuntakse ja mille saja kaheksakümne jala kõrgune suur torn on kaugele näha. Torn on ehitatud XVI sajandi algul Farnesede, Paul III * pojapoegade poolt Roomas asuva Hadrianuse mausoleumi eeskujul ja on nii paks, et torni otsa ehitati loss kindluse komandandi jaoks ja uus vangla, mida nimetatakse Farnese torniks. Vangla, mis oli ehitatud Ranuccio-Ernesto II vanema poja auks, kellest sai oma kasuema armuke, on oma omapärase iluga tuntud kogu maal. Hertsoginna tahtis seda vaadata. Päeval, mil ta vanglat külastas, oli Parmas lämmatavalt kuum, kõrgel tornis aga oli jahe; hertsoginna oli sellest nii võlutud, et veetis seal mitu tundi. Agaralt avati tema jaoks kõik Farnese torni ruumid.

Suure torni ülemisel platvormil kohtas hertsoginna vangi, vaest liberaali, kes oli tulnud nautima oma poole-tunnist jalutuskäiku, mida talle lubati iga kolme päeva järel. Jõudnud tagasi Parmasse, rääkis hertsoginna sellest mehest, kes oli talle jutustanud kogu oma loo; ta ei tundnud veel ainuvalitseja õukonnas vajalikku vaikimiskust. Markiis Raversi partei haaras hertsoginna jutust kinni ja levitas seda laialt, lootuses, et see tekitab vürstis pahameelt. Ernesto IV kordas sageli, et kõige olulisem on rabada alamate kujutlusvõimet. «Alati — see on võimas sõna,» ütles ta, «ja palju hirmsam Itaalias kui kuskil mujal.» Järelikult polnud ta kordagi elus armu andnud. Nädal aega pärast oma külaskäiku kindlusse sai hertsoginna vürsti ja ministri allkirjaga armuandmiskirja, tühistamiskäsu, kus karistusluse nime koht oli tühjaks jäetud. Vang, kelle nime hertsoginna sinna võis kirjutada, pidi tagasi saama kogu oma vara ja loa asuda kuni oma elupäevade lõpuni Ameerikasse. Hertsoginna kirjutas sinna mehe nime, kellega ta oli rääkinud. Kahjuks oli see pooleldi lurjus ja näruse hingega; just tema tunnistuste põhjal oligi kuulus Ferrante Palla surma mõistetud.

Niisugune erakorraline armulikkus parandas tohutult proua Sanseverina seisundit. Krahv Mosca oli õnnest meeletu, see oli ilusaim aeg tema elus ja sel oli otsustav tähtsus Fabrizio saatusele. Too oli ikka veel Romagnanos Novara lähedal, käis pihil, pidas jahti, ei lugenud midagi ja kurameeris ühe aadlisoost daamiga, nagu instruksioonides oli ette nähtud. See viimane vajadus häiris hertsoginnat ikka veel pisut. Oli veel teine märk, millel polnud krahvi silmis mingit tähendust: hertsoginna oli temaga igas suhtes täiesti avameelne, isegi avaldas tema juuresolekul valjusti oma mõtteid, aga Fabrizioost rääkides kaalus ta enne iga väljendit.

«Kui soovite,» ütles krahv talle ühel päeval, «võiksin kirjutada teie armastusväärsele vennale Como järve ääres ja sundida markii del Dongot paluma armu teie kenale Fabrizioole, minule ja minu sõpradele ***'s ei oleks see kuigi raske. Kui see on tõsi, milles ma muidugi ei kahtle, et Fabrizio on rohkem arenenud kui need noormehed, kes ratsutavad oma inglise hobustel mööda Milaano tänavaid, — mida siis pakub elu kaheksateistkümne aastasele, kes midagi ei tee ja kellele ka tulevik töötab igavest tegevusetust! Kui taevast oleks teda õnnistanud mingi tõelise kirega, ükskõik, mis see ka oleks, kas või õngitsemine, siis austaksin ma seda; aga mida hakkab ta tegema Milaanos, isegi kui talle armu antakse? Teatud kellaajal ratsutab ta Inglismaalt tellitud hobusel, muul ajal viib tegevusetus ta armukese juurde, keda ta armastab vähem kui oma hobust... Aga kui teie käsitate, püüan ma teie vennapojale niisugust elu võimaldada.»

«Tahaksin, et temast saaks ohvitser,» ütles hertsoginna.

«Kes soovitaks isevalitsejal usaldada ametikohta, mis teatud päeval võib omada tähtsust, noormehel, kellel esiteks on kalduvus vaimustusepuhanguiks ja kes teiseks on seda juba ilmutanud Napoleoni suhtes koguni sellisel määral, et läks tema juurde Waterloo alla? Mõelge, mis meist kõigist oleks saanud, kui Napoleon oleks Waterloo võitnud! Tõsi küll, siis poleks meil enam vaja olnud liberaale karta, aga vanade dünastiate liikmed oleksid saanud valitseda ainult siis, kui nad oleksid abiellunud ta marssalite tütardega. Sõjaväeline karjäär

oleks seega Fabrizio jaoks sama mis orava elu puuris ratas: palju liikumist, aga mitte mingit edasijõudmist. Tal oleks kurb vaadata, kuidas alandlik põobel temast ette jõuab. Praegusel ajal, see tähendab veel umbes viiekümne aasta jooksul, mil isevalitsejad tunnevad hirmu ja usku pole uuesti jalule seatud, on noorte meeste peamiseks vooruseks mitte sattuda vaimustusse ja mitte omada mõistust.

Ma mõtlesin midagi välja, mis esialgu põhjustab pahameelehüüatusi, mulle aga tekitab lõputuid sekeldusi — ja rohkem kui üheks päevaks. Tegelikult on see meeletus, aga ma tahaksin seda teha teie pärast. Õelge, kas on mingit meeletust, mida ma ei oleks valmis tegema, et saada teilt tasuks naeratust!»

«Ja mis see oleks?» küsis hertsoginna.

«Kolm teie perekonna liiget on olnud Parmas peapiiskopiks: Ascanio del Dongo, kes õnnistati ametisse 1600 millegagi, Fabrizio — 1699 ja teine Ascanio — 1740. Kui Fabrizio sooviks hakata prelaadiks ja paistaks silma oma vooruste poolest, annaksin talle kuskil piiskopikoha ja siis peapiiskopikoha Parmas, muidugi kui minu võim püsib. Peamine takistus seisab selles: kas ma jään nii kauaks ministriks, et ellu viia seda ilusat plaani, milleks on vaja hulka aastaid? Vürst võib surra, tal võib tekkida rumal tuju mind ära saata. Igatahes oleks see ainuke võimalus teha Fabrizio jaoks midagi, mis oleks teie vääriline.»

Nad vaidlesid kaua; sest see mõte oli hertsoginnale väga vastumeelne.

«Tõestage mulle,» ütles ta krahvile, «et Fabriziool ei ole võimalust muul teel karjääri teha.» Krahv tõestas. «Teil on kahju hiilgavast mundrist,» lisas ta, «kuid sinna ei saa ma midagi parata.»

Pärast ühte kuud mõtlemisaega, mida hertsoginna oli palunud, nõustus ta ohates krahvi mõistlike väidetega. «Ratsutada kõrgil ilmel mõnes suures linnas inglise hobuse seljas,» kordas krahv, «või võtta see tema seisusele täiesti vääriline koht, mida ma pakun, — muud võimalust ma ei näe. Kahjuks ei või aadlik saada arstiks või advokaadiks, aga meie sajand on just advokaatide päralt.

Pidage alati meeles, proua,» kordas krahv, «et te võite pakkuda oma vennapojale Milaanos niisugust elu, mida temavanustest noortest võivad nautida ainult kõige rikkamad. Kui talle on armu antud, võite anda talle viisteist, kakskümmend või kolmkümmend tuhat franki aastas; teile pole see tähtis, sest ei teie ega mina kavatse hakata raha koguma.»

Hertsoginna oli tundlik kuulsuse suhtes; ta ei tahtnud, et Fabrizio oleks lihtsalt raha tuulde pilduja; ta jäi oma armukese plaani juurde.

«Pange tähele,» ütles talle krahv, «et ma ei kavatse teha Fabrizioost eeskujulikku preestrit, nagu te neid kõigjal näete. Ei, kõigepealt peab ta olema kõrge aukandja; kui talle meeldib, võib ta jääda täiesti harimatuks, sellegipoolest saab temast piiskop ja peapiiskop, kui ainult vürst mind endiselt endale vajalikuks inimeseks peab. Kui te suvatseksite oma käsuga muuta mu ettepanekud vääramatuks seadusteks, siis ei tohi Parma meie lemmikut näha madalas auastmes,» lisas krahv. «Ta kiire edu häiriks inimesi, kui teda on siin nähtud tavalise preestrina; ta võib ilmuda Parmasse ainult lillades sukka¹ ja sobivas seisusekohases tõllas. Kõik taipaksid siis, et teie vennapojast peab saama piiskop, ja keegi ei oleks pahane.

Uskuge mind, saatke Fabrizio kolmeks aastaks Napoli usuteadust õppima. Vaimuliku akadeemia õppevaheaegadel võiks ta minna, kui tal soovi on, Pariisi või Londonit vaatama; aga ta ei tohiks ilmuda Parmasse.» Need sõnad tekitasid hertsoginnas külmavärina.

Ta saatis käskjala vennapoja juurde ja määras talle kohtamise Piacenzas. Kas on vaja öelda, et käskjalg viis kaasa suure rahasumma ja kõik vajalikud dokumendid?

Fabrizio, kes oli esimesena Piacenzasse jõudnud, tormas hertsoginnale vastu ja süleles teda nii suure vaimustusega, et hertsoginnal tulid pisarad silma. Tal oli

¹ Itaalias saavad noored mehed, kellel on vastav protektsioon või haridus, *monsignore*'deks ja *prelaatideks*, mis ei tähenda veel piiskoppi; nad kannavad lillasid sukki. Et saada *monsignore*'ks, ei pruugi anda vandetootust; lilladest sukka¹dest võib loobuda ja abielluda. (Autori märkus.)

hea meel, et krahvi selle kohtumise juures ei olnud; esimest korda kogu nende armastuse jooksul tekkis tal selline tunne.

Fabrizio oli sügavalt liigutatud, hertsoginna plaanid tema suhtes aga kurvastasid teda; ta oli alati lootnud, et hakkab sõjaväelaseks, kui ta Waterloo seikluse küsimus lahendatakse. Üks asjaolu üllatas hertsoginnat, suurendas veelgi romantilist kujutlust, mis ta oma vennapojast oli loonud: too keeldus otsustavalt kohvikuelust mõnes suures Itaalia linnas.

«Kujutle, kuidas sa sõidad Firenzé või Napoli Corsol puhast tõugu inglise hobustega!» ütles hertsoginna. «Õhukuks tõld, ilus korter jne.» Ta kirjeldas mõnuga seda labast õnne ja nägi, et Fabrizio keeldus sellest põlgusega. «Ta on kangelane,» mõtles hertsoginna.

«Ja mis ma saavutan selle muretu eluga kümne aasta pärast?» küsis Fabrizio. «Kes ma siis olen? Küpses eas noormees, kes peab taganema esimese ettejuhtuva ilusa nooruki ees, kes alustab seltskonnaelu ja samuti ratsutab inglise hobusel.»

Algul jättis Fabrizio pahameelega kõrvale ka vaimulikukarjääri; ta ütles, et sõidab New Yorki, hakkab Ameerika kodanikuks ja vabariigi sõduriks.

«Millise vea sa teed! Sõidada sul ei tule ja sind ootab samasugune jõudeelu kohvikutes, ainult ilma elegant-
sita, muusikata, armastuseta,» vastas hertsoginna. «Usu mind, nii sulle kui ka mulle oleks see Ameerika elu kurb.» Ta seletas Fabrizioole, et Ameerikas valitseb üks jumal — dollar — ja et seal peab lugupidavalt kohtlema tänavakäsitöölisi, kuna nende hääled otsustavad kõik. Seepeale võeti uuesti kõne alla kiriklik karjäär.

«Enne kui pahandad,» ütles talle hertsoginna, «saa ometi aru, mida krahv sinult nõuab: sinust ei pea sugugi saama vaene enam-vähem eeskujulik ja vooruslik preester nagu abt Blanès. Tuleta meelde, kuidas sinu onud Parmas oma peapiiskopi-ametit pidasid; loe veel kord kirjutisi nende elu kohta meie perekonnakroonika lisast. Sinu nimega inimene peab kõigepealt olema suur härra, õilis, helde õigusekaitsja, kes juba ette on määratud oma seisust juhtima... ja kogu oma elu jooksul tuleks sul tegemist teha ainult ühe kelmusega, mis aga on üpris tulus.»

«Niisiis on purunenud kõik mu unistused,» ütles Fabrizio sügavalt ohates. «Ohver on ränk! Tunnistan, et ma pole kunagi selle peale tulnud, et vaimustus ja mõistus põhjustavad nüüdsest peale isevalitsejais hirmu isegi siis, kui see neile kasuks on.»

«Arvesta seda, et mõni üleskutse või tuhin võib kergestivaimustuva inimese kihutada nende vastu, keda ta on teeninud kogu elu!»

«Mina ja kergesti vaimustuv!» kordas Fabrizio. «Veider süüdistus! Ma ei suuda isegi armuda!»

«Kuidas?» hüüatas hertsoginna.

«Kui mul on au olla isegi mõne kõrgeisündinud ja vaga iluduse austaja, mõtlen ma tema peale ainult siis, kui teda näen.»

Niisugune ülestunnistus jättis hertsoginnale erakordse mulje.

«Anna mulle üks kuu aega,» jätkas Fabrizio. «Pean Novaras jumalaga jätma proua C-ga ja, mis veelgi raskem, kogu elu jooksul ehitatud õhulossidega. Ma kirjutan emale ja palun teda tulla minuga kohtuma Belgiratesse Lago Maggiore Piemonte-poolsel kaldal ning kolmekümne esimesel päeval pärast tänast kokkusaamist tulen inkognito Parmasse.»

«Ära seda tee!» hüüatas hertsoginna. Ta ei tahtnud, et krahv Mosca näeks tema kohtumist Fabrizioga.

Nad kohtusid uuesti Piacenzas; hertsoginna oli seekord väga erutatud: õukonnas oli puhkenud torm ja markiis Raversi partei peaaegu võidutses. Oli võimalik, et krahv Mosca asendatakse kindral Fabio Contiga, kes oli selle partei juht, mida Parmas nimetati liberaalseks. Hertsoginna jutustas Fabriziole kõik, jättes nime tamata ainult krahvi võistleja, kes oli tõusmas vürsti soosingusse. Ta arutas uuesti Fabrizio tuleviku väljavaateid, arvestades isegi võimalust, et jääb ära krahvi kõikvõimas proteksioon.

«Ma veedan kolm aastat Napoli vaimulikus akadeemias!» hüüdis Fabrizio. «Aga kuna ma pean eelkõige olema noor aadlik ja sa ei sunni mind elama voorusliku seminaristi ranget elu, ei kohuta Napolis olemine mind põrmugi, see pole halvem kui elu Romagnanos, kus kohalik hea seltskond hakkas mind juba jakobiinlaseks pi-

dama. Pagenduses ma avastasin, et ma ei oska mitte midagi, isegi mitte ladina keelt ega õigekirjutust. Kavatsesin täiendada oma haridust Novaras, aga nüüd hakkab meeleldi õppima usu teadust Napolis; see on keeruline teadus.» Hertsoginna oli vaimustatud. «Kui meid ära aetakse,» ütles ta Fabriziole, «tuleme Napolisse sulle kõlla. Kuna sa oled kuni võimalike uute korraldusteni nõus kandma lillasid sukki, tegi krahv, kes hästi tunneb tänapäeva Itaaliat, mulle ülesandeks sulle teatada: sa võid uskuda või mitte uskuda seda, mida sulle õpetatakse, aga ära kunagi esita mingeid vastuväiteid. Kujutle, et sulle õpetatakse whistireegleid, — kas sa hakkaksid neile vastu vaidlema? Ütlesin krahvile, et sa oled usklik, ta rõõmustas sinu pärast; see on vajalik nii siinses kui ka tulevases elus. Aga kui sa usud, ära siiski lasku sellise labasuseni, et kõneled õudusega Voltaire'ist, Diderot'st, Raynalist* ja teistest arulagedatest prantslastest, kahekojalise parlamendi eelkäijaist. Võta võimalikult harva neid nimesid suhu, aga kui see on vältimatu, siis kõnele neist härradest rahuliku irooniaga. Nende õpetused on ammugi juba ümber lükatud ja nende rünnakutel ei ole enam mingit tähtsust. Usu pimedast peast kõike, mis sulle akadeemias räägitakse. Pea meeles, et leidub inimesi, kes truult üles märgivad sinu pisimadki vastuväited; sulle andestatakse väike armuseiklus, kui sa seda osavalt korraldad, aga kahtlust ei andestata; aastatega väheneb armukihk, kahtlus aga kasvab. Sama põhimõtte järgi talita ka pihil. Sa saad soovituskirja ühele piiskopile, Napoli peapiiskopi ja kardinali usaldusmehele; ainult temale võid sa rääkida oma käigust Prantsusmaale ja viibimisest Waterloo ümbruses 18. juunil. Aga ka temale jutusta õige lühidalt, katsu seda seiklust kirjeldada nõrgemates värvides, tunista üles ainult selleks, et sulle varjamise pärast hiljem etteheiteid ei tehtaks. Sa olid tol ajal ju nii noor!

Teiseks palus krahv sulle teatada: kui sulle tuleb pähe mõni hiilgav argument, hävitav repliik, mis võib muuta kogu vestluse käiku, ära anna järele kiusatusele hiilata, vaiki; taiplikud inimesed näevad juba silmist su mõistust. Sul on küllalt aega näidata oma vaimuteravust, kui oled piiskop.»

Fabrizio alustas oma elu Napolis tagasihoidliku tõlla ja nelja teenriga, tublide milaanolastega, kelle tädi talle oli saatnud. Pärast aasta kestnud õpinguid ei pidanud teda keegi targaks inimeseks, tema peale vaadati kui kõrgeist seisusest usinale noormehele, kes on küll suuremeelne, aga pisut kerge.

See aasta, mis oli Fabriziole kaunis lõbus, osutus hertsoginnale kohutavaks. Kolm-neli korda oli krahv äärepealt langemas. Vürst oli sel aastal haige ja seetõttu veel kartlikumaks muutunud kui varem. Ta arvas, et krahvi lahtilaskmisega vabaneks ta vastutusest jäledate hukkamiste eest, mis olid toimunud küll enne, kui krahv ministrikohale oli asunud. Vürsti tõeliseks lemmikuks oli Rassi, keda ta iga hinna eest tahtis säilitada. Krahvi ohtliku seisundi tõttu kiindus hertsoginna temasse kirklikult, ta ei mõelnud enam Fabriziole. Et nende võimalikule tagasitõmbumisele sobivat varjundit anda, leidis ta järsku, et Parma kliima, mis tõesti on niiskevõitu nagu mujalgi Lombardias, on ta tervisele kahjulik. Pärast neid ebasoosingu puhanguid, mis läksid nikaugemale, et krahv, olgugi peaminister, ei saanud mõnikord kolme nädala jooksul vürstiga nelja silma all kõnelda, võitis siiski Mosca. Ta saavutas selle, et niinimetatud liberaal kindral Fabio Conti nimetati kindluse komandandiks, kus hoiti vangis Rassi poolt süüdimõistetud liberaale. «Kui Conti on vangide vastu heatahtlik,» ütles Mosca oma armukesele, «satub ta ebasoosingusse kui jakobiinlane, kes unustab kindrali kohustused oma poliitiliste veendumuste kasuks. Kui ta aga käitub rangelt ja halastamatult, milleks tal minu arvates näib olevat kalduvust, ei ole ta enam oma partei juht ja kõik perekonnad, kellel on mõni lähedane inimene kindluses, muutuvad ta vastu vaenulikuks. See armetu mees oskab vürstile lähenedes võtta hardalt aukartliku ilme; vajaduse korral on ta valmis neli korda päevas ümber riietuma, on võimeline arutama etiketküsimusi, kuid ta mõistus pole suuteline leidma seda ainsat keerulist teed, mida mööda ta võib olukorrast pääseda; pealegi olen ma igal ajal valmis vahele astuma.»

Järgmisel päeval pärast kindral Fabio Conti nimetamist, millega valitsuskriis ühtlasi lõppes, sai teata-

vaks, et Parmas hakkab ilmuma ultramonarhistlik ajaleht.

«Kui palju tüli see hakkab põhjustama!» ütles hertsoginna.

«Mõte ajalehe väljaandmisest on võib-olla minu meistrisaavutus,» vastas krahv naerdes. «Vähehaaval lasen ma, muidugi vastu enda tahtmist, ultramonarhistidel ajalehe juhtimise üle võtta. Tegin juba korralduse, et toimetajatele kõrget palka makstaks. Neid kohti hakatakse ägedasti ründama. Lugu kestab kuu või paar, selle aja jooksul aga unustatakse oht, mis mind ähvardas. Kaks tähtsat isikut, P. ja D., juba kandideerivad sellele kohale.»

«Aga see ajaleht on ju vihasamapanevalt mõttetu.»

«Seda ma just arvestangi,» vastas krahv. «Vürst hakkab seda lugema igal hommikul ja imetleb mu seisukohti, sest mina olen ju lehe asutaja. Üksikute piasjades ta kas nõustub või vihabub nende üle; nii möödub kaks tundi ajast, mis ta tööle pühendab. Ajaleht põhjustab muidugi sekeldusi, aga selleks ajaks, kui ilmuvad tõsised kaebused, s. t. kaheksa või kümne kuu pärast, on ta täielikult ultramonarhistide käes. Vastust peab andma see partei, mis mind segab, ja mina astun selle ajalehe vastu välja; aga õigust öelda, parem sada metsikut torust kokku kirjutada, kui üksainus inimene üles puua. Kes mäletab rumalust, mis oli ametlikus ajalehes, kaks aastat pärast selle ilmumist? Aga poodu pojad ja sugulased kannavad mu peale viha, mis kestab niisama kaua kui mu elu ja võib-olla koguni lühendab seda.»

Hertsoginna oli alati millestki huvitatud, alati tegevuses, mitte kunagi ei istunud ta käed rüpes, tal oli rohkem mõistust kui kogu Parma õukonnal kokku, aga tal ei jätkunud kannatust ja külmaverelisust edu saavutamiseks intriigides. Siiski oli ta nüüd hakanud tähelepanellikult mitmesuguste parteide võitlust jälgima ja koguni vürstile isiklikult mõju avaldama. Valitsev vürstinna Clara-Paolina oli ümbritsetud austusest, kuid viibis äärmiselt iganenud etiketi kammitais ja pidas end kõige õnnetumaks naiseks maa peal. Hertsoginna Sanseverina hakkas temale tähelepanu osutama ja otsustas talle selgeks teha, et ta ei olegi nii hirmus õnnetu. Olgu öeldud,

et vürst nägi oma abikaasat ainult lõunasöögi ajal: lõuna kestis kolmkümmend minutit, ja juhtus, et vürst nädalate viisi Clara-Paolinaga sõnagi ei rääkinud. Proua Sanseverina püüdis kõike seda muuta; ta lõbustas vürsti ja see õnnestus tal seda enam, et ta oskas oma sõltumatust säilitada. Isegi kui hertsoginna oleks tahtnud, ei oleks ta saanud jätta solvamata neid tobedaid, kellest õukond kubises. Sellise omapoolse täieliku oskamatusega nende vastu halastust tunda kutsus ta välja õukondlaste põlguse, kõigi nende krahvide ja markiide viha, kes said keskmiselt viis tuhat liivrit rendist. Ta mõistis seda eba-meeldivust juba esimestel päevadel ja püüdis meeldida ainult isevalitsejale ja ta abikaasale, kellel oli täielik mõjuvõim troonipärija üle. Hertsoginna oskas vürsti lõbustada, ja kasutades ära asjaolu, et too tähelepanelikult iga ta sõna kuulas, naeris osavalt välja õukondlasi, kes teda vihkasid. Sellest ajast peale, kui vürst oli Rassi õhutusel rumalusi teinud — verised rumalused aga ei ole parandatavad —, tundis ta sageli hirmu ja kannatas alati igavuse all, mis oli viinud ta väiklase kadeduseni. Ta ei lõbutsenud kunagi ja muutus süngeks, kui märkas teisi lõbutsemas; teiste õnne nägemine ajas ta marru. «Peame oma armastust varjama,» ütles hertsoginna oma sõbrale ja andis vürstile mõista, et ta tunded krahvi suhtes on märksa jahenenud, kuigi peab teda väga austusväärseks inimeseks.

See avastus pakkus Tema Kõrgusele lõbu terveks päevaks. Aeg-ajalt poetas hertsoginna mõne sõna oma kavatsusest võtta igal aastal paar kuud puhkust, et sõita mööda Itaaliat, mida ta õieti ei tundvatki; ta külastaks Napolit, Firenzet, Roomat. Miski aga ei kurvastanud vürsti rohkem kui niisugune näiline põgenemiskavatsus; tema suuremaid nõrkusi oli kibestumine iga sammu puhul, mida võis võtta kui põlgust ta pealinna vastu, see otse torkas talle südamesse. Ta tundis, et ei seisa tema võimuses proua Sanseverinat kinni pidada, aga proua Sanseverina oli ilmselt kõige hiilgavam daam Parmas. Haruldane asi itaalia laiskuse juures: Parma ümbruse aadlikud sõitsid linna, et osa võtta hertsoginna neljapäevadest, mis kujunesid tõelisteks pidudeks; peaaegu alati oli tal varuks midagi uut ja põnevat. Vürst

lausa põles soovist osa võtta ühest neist neljapäevadest, aga kuidas seda läbi viia? Külastada lihtsat eraisikut! Ei tema isa ega ta ise polnud kunagi midagi selletaolist teinud.

Kord ühel neljapäeval päeval sadas vihma ja oli külm ilm. Öhtupoolikul kuulis vürst alatasa tõllarataste põrinat lossiplatsi sillutisel; sõideti proua Sanseverina juurde. Vürst muutus tusaseks: teised lõbutsevad, aga tema, valitsev vürst, isevalitseja, kes peaks lõbutsema rohkem kui keegi teine, kannatab igavuse all! Ta helistas ja kutsus oma adjutandi — oli vaja kohe paigutada tosin ustavat inimest tänavale, mis viis Tema Kõrguse paleest Sanseverina lossi. Lõpuks, pärast tunniajalist ootamist, mis tundus vürstile terve sajandina ja mille vältel tal tekkis kakskümmend korda kiusatus välja minna ilma igasuguste ettevaatusabinõudeta ja mitte hoolida pistodadest, astus ta lõpuks proua Sanseverina esimesse salongi. Oleks välk sinna sisse löönud, poleks see suutnud niisugust jahmatust esile kutsuda. Seda-mööda kuidas vürst salongides edasi liikus, asendus lärm ja lõbu igal pool kartliku vaikusega; kõik vaatasid teda pärani silmi. Õukondlased olid segaduses, ainult hertsoginna ei paistnud sugugi üllatatud olevat. Kui lõpuks kõnevõime tagasi tuli, oli kõigi kohalviibijate esimeseks mureks lahendada tähtis küsimus: kas hertsoginnale oli sellest visiidist ette teatatud või oli see talle samasuguseks üllatuseks kui kõigile teistelegi?

Vürst veetis aega lõbusalt ja meil on võimalus näha hertsoginna siirast iseloomu ning piiramatut võimu, mille ta oli saavutanud, osavalt vihjates oma võimalikule ärasõidule.

Ära saates vürsti, kes ütles talle rohkesti meelitusi, tuli hertsoginnale kummaline idee ja ta julges seda väljendada üsna lihtsalt nagu kõige tavalisemat asja:

«Kui Teie Kõrgus suvatseks öelda vürstinnale mõned neist meeldivaist lauseist, millega te mind üle külvate, oleksin ma kindlasti palju õnnelikum kui meelituste üle minu ilu kohta. Mitte mingi hinna eest ei tahaks ma, et vürstinna võiks vaadata viltu meeldivale tähelepanuavaldusele, mida Teie Kõrgus mulle osutas.» Vürst vaatas talle teraselt otsa ja vastas kuivalt:

«Arvatavasti on mul õigus minna sinna, kus mulle meeldib.»

Hertsoginna punastas.

«Ma tahtsin ainult,» vastas ta silmapilkselt, «et Teie Kõrgus sellise sõiduga endale asjatult tüli ei teeks, sest see on mu viimane neljapäev; ma sõidan mõneks ajaks Bolognasse või Firenzesse.»

Kui hertsoginna salongi tagasi tuli, arvasid kõik, et ta on saavutanud ülima soosingu, ja ta oli tõepoolest julgenud teha seda, mida Parmas nii kaua kui mäletatakse, veel keegi pole sõandanud teha. Ta andis krahvile märku, too jättis oma whistipartii ja järgnes hertsoginnale väikesesse heledasti valgustatud tühja saali.

«Te käitusite väga julgelt,» ütles krahv talle, «ma ei oleks teile seda soovitanud. Aga kuumalt armastavates südames suurendab õnn armastust,» lisas ta naerdes, «ja kui te homme hommikul lahkute, sõidan ma homme õhtul teile järele. Mind peab veidi kinni ainult rahandusministeerium, koormus, mille ma rumalast peast endale võtsin, aga kui neli tundi hoolega töötada, võib nii mõnegi kassa üle anda. Lähme külaliste juurde, kallid sõber, ja laseme ministriupsakusel vabalt, ilma igasuguse tagasihoidlikkusega hiilata; see on võib-olla viimane etendus, mis me selles linnas anname. Kui vürst arvab, et teda trotsitakse, siis on ta kõigeks valmis; seda nimetab ta hirmutamiseks. Pärast külaliste äraminekut peame nõu, kuidas teid selleks ööks barrikadeerida; kõige õigem oleks teil võib-olla kohe sõita oma Sacca mõisa Po ääres, sealt on õnneks ainult poole tunni tee Austria piirini.»

Hertsoginna armastusele ja enesearmastusele oli see meeldiv hetk; ta vaatas krahvile otsa ning ta silmad täitusid pisarast. Võimas minister, keda ümbritseb õukondlaste hulk, kes osutavad talle samasugust lugupidamist nagu vürstile endalegi, on tema pärast nii varmtalt valmis kõike seda maha jätma!

Ta läks rõõmust särades salongi tagasi. Kõik lipitseti tema ümber.

«Kuidas õnn on hertsoginnat muutnud!» rääkisid õukondlased omavahel. «Teda ei tunne äragi. Lõpuks ometi suvatses see kõrk daam, kes peab end kõigist kõrgemal

seisvaks, hinnata tohutut soosingut, mida valitseja talle äsja osutas!»

Ohtu lõpul tuli krahv tema juurde: «Pean teile uudiseid rääkima.» Otsekohe eemaldusid külalised, kes hertsoginna ümber olid.

«Pärast lossi tagasijõudmist laskis vürst endast teatada oma abikaasale,» jätkas krahv. «Kujutlege, missugune üllatus! «Tulin teile teatama,» olevat ta öelnud oma abikaasale, «kui meeldiva, tõeliselt mõnusa õhtu ma täna veetsin proua Sanseverina juures. Ta palus, et kirjeldaksin teile peensusteni, kuidas ta selle vana tahmunud lossi ümber on korraldanud.» Seejärel olevat vürst istunud ja hakanud iga teie salongi kirjeldama.»

Ta veetis oma abikaasa juures, kes rõõmu pärast nuttis, üle kahekümne viie minuti; hoolimata oma mõistusest ei suutnud vürstinna leida ainsatki sõna, mis oleks hoidnud vestlust selles kerges toonis, nagu Tema Kõrgus soovis.»

Paljud, mis itaalia liberaalid rääkisid, aga vürst polnud sugugi halb inimene. Tõsi küll, ta oli lasknud kaunike hulgaga liberaale vanglasse heita, aga ta tegi seda hirmu pärast ja vahetevahel kordas ta, nagu lohutades end mõningate mälestuste pärast: parem tappa kurat, kui lasta kuradil end tappa. Järgmisel päeval pärast ülal kirjeldatud õhtut oli ta väga lõbus, ta oli teinud kaks ilusat tegu: oli käinud hertsoginna neljapäeval ja kõnelnud oma abikaasaga. Lõunalauas kõnetas ta vürstinna järele; ühe sõnaga, proua Sanseverina neljapäeval oli põhjustanud lossis koduse revolutsiooni, millest kajatas kogu Parma; proua Raversi oli rabatud ja hertsoginna rõõmustas kahekordselt: ta oli olnud kasulik oma armukesele ja veendus, et too armastab teda rohkem kui kunagi varem.

«Ja kõik ühe ettevaatamatu mõtte pärast, mis mulle järsku pähe tuli!» ütles ta krahvile. «Muidugi oleksin ma Roomas või Napolis palju vabam, aga kas ma seal nii kütkestavat mängu leian? Ei! Ei iialgi, ja teie, mu kallid krahv, olete mu õnn.»

SEITSMES PEATÜKK

Tähtsusetud õukonnaelu pisiküsimused nagu see, millest me äsja jutustasime, täitsid järgneva nelja aasta ajalugu. Igal kevadel tuli markiis oma tütardega kaheks kuuks Sanseverina lossi või Sacca mõisa Po kaldal; neil kohtumistel oli palju meeldivaid hetki, kõneldi Fabriziost, aga krahv ei lubanud talle kunagi ühtainsatki külaskäiku Parmasse. Hertsoginnaval ja ministril tuli vahetevahel küll siluda mõningaid ta mõtlematu tegusid, kuid üldiselt järgis Fabrizio korralikult käitumisreegleid, mis talle ette olid kirjutatud, ja jättis kõrge isanda mulje, kes õpib usuteadust ega pane edasijõudmisel kõiki lootusi ainuüksi oma vooruslikkusele. Napolis oli ta hakanud elavat huvi tundma antiikaja vastu ja tegeles väljakaevamistega; see kirg oli peaaegu asendanud huvi hobuste vastu. Ta oli oma inglise hobused ära müünud, et jätkata väljakaevamisi Misenos, kus ta oli leidnud büsti, mis kujutas Tiberiust noorena; see leid kuulub nüüd kaunimate antiikaja mälestusmärkide hulka ja valmistas Fabriziole rohkem rõõmu kui kõik muu Napolis. Ta oli selleks liiga õilsa hingega, et püüda jäljendada teisi noormehi ja omistada armuseiklustele mingit tõsisemat tähendust. Muidugi ei puudunud tal armukesed, aga need ei jätnud ta ellu mingeid jälgi; võib öelda, et hoolimata oma eest ei tundnud ta armastust; teda ennast aga ei armastatud sellepärast sugugi vähem. Miski ei takistanud teda olemast külmavereline, sest üks noor ja ilus naine oli tema jaoks täiesti võrdne teise noore ja ilusa naisega; ainult et kõige viimane seiklus tundus talle alati kõige huvitavamana. Tema viimasel Napolis viibimise aastal oli üks imetusväärsemaid kohalikke daame teinud tema pärast küllalt meeletusi, mis Fabriziot algul lõbustas, hiljem aga talle niivõrd tüütavaks muutus, et ta Napolist rõõmuga lahkus, vabanedes seega võluva hertsoginna d'A *** tähelepanuavaldustest. 1821. aastal sooritas ta kaunis hästi oma eksamid, ta õpingute juhataja või kasvataja sai risti ja kingituse ning Fabrizio sõitis Parmasse, et lõpuks näha linna, millest ta sageli oli mõelnud. Ta oli *monsignore* ja sõitis neljahobusetõllas; viimases postijaamas enne Parmat laskis ta ainult kaks

hobust ette rakendada ja tegi linnas esimese peatuse San Giovanni kiriku ees. Seal asus peapiiskop Ascanio del Dongo, tema vaaronu, ladinakeelse genealoogia autori tore haud. Fabrizio palvetas haul ja läks siis jalgsi hertsoginna paleesse, kes ootas teda alles mõne päeva pärast. Hertsoginna salongis oli palju rahvast, kuid varsti jäeti ta üksi.

«Noh, kas oled minuga rahul?» küsis Fabrizio teda kaalustades. «Tänu sinule veetsin Napolis õnnelikult neli aastat, selle asemel et Novaras igavust tunda oma poliitisel poolt lubatud armukesega.»

Hertsoginna ei suutnud hämmastusest toibuda, ta ei oleks Fabriziot, kui oleks teda tänaval kohanud, ära tundnud; ta leidis, et Fabrizio on üks ilusamaid mehi Itaalias, ja seda ta oligi — eriti võluv oli ta nägu. Kui hertsoginna ta omal ajal Napolisse saatis, käitus ta veel nagu mõni hulljulge võrukael, ja ratsapiits, mida ta alati kaasas kandis, näis olevat ta lahutamatu osa; nüüd aga käitus ta võõraste juuresolekul suursuguselt ja tagasihoidlikult, kuid omavahel olles avastas hertsoginna temas endise noorustule. Ta oli nagu teemant, mis polnud lihvimisega midagi kaotanud. Polnud möödunud tundigi Fabrizio tulekust, kui ilmus krahv Mosca; ta tuli natuke liiga vara. Noormees kõneles kõige valitumate väljendustega Parma ristist, mille ta kasvataja oli saanud, ja avaldas äärmiselt taktirikkalt siirast tänu teiste heategude eest, millest ta ei tihanud täiesti avameelselt rääkida, nii et ministril jäi temast esimesel pilgul hea mulje. «Teie vennapoeg,» ütles ta sosinal hertsoginnale, «kaunistab iga väärikat ametikohta, mida te edaspidi tema jaoks taotlete.» Kõik läks hästi, kuni minister, kes Fabrizioga väga rahul oli, pani tähele ainult ta väljendusi ja käitumist. Kui ta aga hertsoginna peale vaatas, nägi ta tolle silmis kummalist sära. «Noormees avaldab siin väga omapärast mõju,» mõtles ta. See oli mõru mõte; krahv oli jõudnud viienda aastakümne künnisele ja nende sõnade kogu karmi tähendust võib mõista ainult pööraselt armunud mees. Ta oli hea inimene ja vääris armastust, kui mitte arvestada ta rangust ministrina. Aga julm sõna viiskümneend heitis tema silmis tumedat varju kogu ta elule ja võis ta ka eraelus julmaks

teha. Sellest ajast peale, kui ta viie aasta eest oli hertsoginnat veennud Parmasse tulema, oli ta sageli tundnud armukadedust, eriti algul, aga kunagi polnud hertsoginna talle selleks tõsiselt põhjust andnud. Ta isegi arvas ja täiesti õigustatult, et hertsoginna osutab näiliselt soosivat tähelepanu mõnele õukonna ilusamale noormehele ainult selleks, et end krahvi südames veelgi paremini kindlustada. Ta oli näiteks täiesti kindel, et hertsoginna lükkas tagasi vürsti austusavaldused, kes tegi sel puhul väga õpetliku märkuse.

«Kui ma oleksin Teie Kõrguse austusavaldustele reageerinud,» ütles hertsoginna talle naeratades, «missuguse näoga oleksin ma siis krahvi ette ilmunud?»

«Ma oleksin samuti segaduses olnud nagu teiegi. See kallis krahv! Minu sõber! Aga seda raskust on kerge kõrvaldada, olen sellele juba mõelnud: krahv heidetakse kindlusse kuni oma elu lõpuni.»

Fabrizio saabumise hetkel viibis hertsoginna niisuguses õnnejoovastuses, et ta ei mõelnudki sellele, missugused mõtted võivad tekkida krahvil ta silmade ilmet nähes. Need mõttemõlgutused aga olid tõsised ja kahtlused parandamatud.

Vürst võttis Fabrizio vastu kaks tundi pärast ta saabumist; nähes ette, missugust mõju see kiire vastuvõtmine seltskonnas avaldab, taotles hertsoginna seda juba kaks kuud; selline armulikkus asetab Fabrizio kohe erilisse seisundisse; ettekäändeks võeti see, et ta on Parmas ainult läbisõidul, minnes Piemontesse oma emaga kohatama. Sel hetkel, kui hertsoginna võluva kirjakesega vürstile teatas, et Fabrizio on saabunud ja ootab tema korraldusi, kannatas Tema Kõrgus igavuse all. «Nüüd saan näha üht lolli pühakukest, ilmetut ja salakavalat nägu,» mõtles ta. Kohalik komandant oli talle juba teatanud Fabrizio esimesest visiidist peapiiskopist vaaronu hauale. Vürst nägi suurekasvulist noormeest, keda ta oleks pidanud nooreks ohvitseriks, kui too poleks lillasid sukki kandnud.

See väike üllatus peletas igavuse. «Sellele uljaspeale hakatakse minult jumal teab missuguseid soosinguid paluma,» ütles ta endale, «kõike, mida ma suudan pakuda. Ta saabus alles äsja, kindlasti on ta erutatud; kõne-

len temaga poliitikast, näitan end jakobiinlasena, vaatame natuke, kuidas ta vastab.»

Pärast esimesi armastusväärseid sõnu ütles vürst Fabrizioole:

«Kuidas on, *monsignore*, kas Napolis on rahvas õnnelik? Kas kuningat armastatakse?»

«Teie Kõrgus,» vastas Fabrizio hetkegi kõhklemata, «tänavail liikudes imetlesin ma Tema Kuningliku Kõrguse mitmesuguste rügementide sõdurite oivalist rühti; hea seltskond austab oma valitsejaid, nagu see peabki olema; aga tunnistan, et ma pole kunagi sallinud, et alamast seisusest inimesed räägiksid minuga millestki muust kui tööst, mille eest ma neile maksan.»

«Kurat võtaks!» mõtles vürst. «Vaata mul harakat! See linnuke on hästi välja õpetatud, siin räägib Sanseverina valm.» Vürst oli mängust haaratud ja püüdis osavalt Fabrizioot sel kahtlasel teemal kõnelema panna. Noormees, keda hädahoht erutas, leidis õnneks oivalisi vastuseid. «Avalikult kuulutada armastust oma kuninga vastu on peaaegu jultumus,» ütles ta, «meie kohus on talle pimedast peast alistuda.» Nähes nii palju ettevaatlikkust, vürst isegi pahandas: «Tuleb välja, et Napolist sõitis siia tarkpea, mina aga ei salli seda tõugu; tark mees võib küll niipalju kui tahes püüda järgida parimaid põhimõtteid ja teha seda isegi heas usus, aga kuskilt kandist on ta ikka Voltaire'i ja Rousseau sugulane.»

Äsja vaimuliku kooli lõpetanud noormehe laitmatuis kommetes ja ta vastustes, millele ei saanud kuskilt külge hakata, tundis vürst endale nagu väljakutset; ei läinud nii, nagu ta oli arvanud. Otsekohe võttis ta heasüdamliku tooni ja, öelnud mõne sõna ühiskonnakorralduse ning riigi tähtsatest põhimõtetest, deklameeris vastavalt olukorrale paari Fénéloni lauset, mis ta juba lapsena pähe oli õppinud avalike vastuvõttude jaoks.

«Need põhimõtted muidugi üllatavad teid, noormees,» ütles ta Fabrizioole (audientsi algul oli ta teda nimetanud *monsignore*'ks ja kavatses talle ka lahkumisel öelda *monsignore*, aga vestluses pidas ta palju mõistlikumaks ja kohasemaks tarvitada pateetilistel kohtadel lihtsat, sõbralikku sõna), «need põhimõtted üllatavad teid, noormees. Tunnistan, et nad ei sarnane sugugi a b s o -

lutismi präänikutetele (just nii ta ütles), mida võib iga päev lugeda minu ametlikus ajalehes... Aga, jumal hoidku, mida ma küll teile räägin? Te ei tunne ju üldse meie ajalehe kirjamehi.»

«Andestage, palun, Teie Kõrgus, ma mitte ainult ei loe Parma ajalehti, mis minu arvates on päris hästi kirjutatud, vaid ma leian nagu see ajalehtki, et kõik, mis on toimunud pärast Louis XIV surma 1715. aastal, on ühtaegu kuritegu ja rumalus. Kõige suurem õnn inimesele on ta hingeõnnistus, selles suhtes ei saa kaksipidi arvamist olla, kuna see õndsus kestab igavesti. Sõnad vabadus, õigus, õnn võimalikult paljudele inimestele on alatud ja kuritegelikud: nad külvavad harjumust vaidlusteks ja usaldamatuseks. Saadikutekoda võib avaldada umbusaldust sellele, mida need inimesed nimetavad ministrite kabinetiks. Ent kui saatustlik harjumus umbusaldada on kord omaks võetud, rakendab inimlik nõrkus seda kõiges; inimene jõuab niikaugele, et hakkab kahtlema piiblis, kiriklikes seadustes, traditsioonides jne. jne. ja see ongi ta hukatus. Ole tame, et umbusaldus jumalast seatud valitsejate autoriteedi suhtes, mis on kohutavalt vale ja kuritegelik isegi öelduna, annaks õnne kahekümneks või kolmekümneks aastaks, s. o. kogu eluks, mida igaüks meist võib arvestada, aga mis tähendab pool sajandit või isegi terve sajand õnne, võrreldes igaveste piinadega? Jne.»

Oli näha, et Fabrizio püüdis oma mõtteid väljendada kuulajale kõige kergemini arusaadaval viisil, oli ilmne, et ta ei jutustanud päheõpitud ülesannet.

Varsti ei hoolinudki vürst enam võistlusest noormehega, kelle lihtsad ja tagasihoidlikud maneerid teda häirisid.

«Hüvasti, *monsignore*,» ütles ta järsku. «Ma näen, et Napoli vaimulikus akadeemias antakse oivaline kasvatus, ja on üsna loomulik, et kui need õilsad eeskirjad leiavad eest nii peene mõistuse, siis on ka tulemused hiilgavad. Head aega!» ja ta pööras Fabrizioole selja.

«Ma ei meeldinud sellele elajale,» mõtles Fabrizio.

«Nüüd on ainult tarvis vaadata, kas see noormees on võimeline mingisuguseks kireks,» mõtles vürst, kui ta oli üksi jäänud, «sel juhul on ta täiuslik... Kas võib veel

targemini korrata oma tädi õpetusi? Mulle tundus, nagu kuuleksin hertsoginna juttu. Kui minu riigis kunagi toimub revolutsioon, siis hakkab Sanseverina «*Moniteuri*» * toimetajaks, nagu kunagi San Felice * Napolis! Aga hoolimata kahekümne viiest eluaastast ja ilust poodi too San Felice siiski üles! Hoiatus liiga tarkadele naistele.» Vürst eksis, arvates, et Fabrizio on oma tädi õpilane; isegi targad inimesed, kes sünnivad troonil või selle läheduses, kaotavad peatselt meeletavuse ja peenetundelisuse; nad ei salli, kui nendega vabalt vesteldakse: nad peavad seda jämeduseks; nad tahavad enda ümber näha ainult maske ja püüavad sealjuures veel hinnata näojume ilu. See on seda naljakam, et endi arvates on neil väga terav pilk. Käesoleval juhul näiteks uskus Fabrizio peaaegu kõike, mida ta rääkis, kuigi ta tõttõelda neile tähtsatele põhimõtetele vaevalt kaks korda kuus tähelepanu osutas. Tal oli elujanu, tal oli mõistust, aga ta oli usklik.

Vabaduseiha, enamik ünnemoodne kultus, mille vastu üheksateistkümnendal sajandil huvi tunti, oli tema silmis ainult ketserlus, mis möödub nagu teisedki taolised ideed, olles enne viinud hukatusse palju inimesi, nagu katk oma võimutsemise ajal kuskil piirkonnas tapab rohkesti inimesi. Sellest hoolimata luges Fabrizio mõnuga prantsuse ajalehti, nende muretsemiseks koguni ettevaatamatuid samme astudes.

Kui Fabrizio täiesti segadusse viiduna audientsilt tagasi tuli ja tädi vürsti mitmesugustest rünnakutest jutustas, ütles hertsoginna talle:

«Sa pead otsekohe minema isa Landriani, meie hea peapiiskopi juurde. Mine sinna jalgsi, trepist mine üles tagasihoidlikult, ootetoas püsi vaikselt; kui sind oodata lastakse, siis seda parem, tuhat korda parem! Ühe sõnaga — käitu apostellikult!»

«Mõistan,» ütles Fabrizio, «meie peapiiskop on Tartuffe.»

«Sugugi mitte, ta on voorus ise.»

«Isegi pärast seda, mis ta on teinud?» vastas Fabrizio üllatunult. «Hoolimata tema osast krahv Palanza hukkamises?»

«Jah, mu sõber, hoolimata sellest. Meie peapiiskopi isa

oli rahandusministeeriumi ametnik, väikekodanlane, see seletab kõik. *Monsignore* Landriani on elava, avara ja sügava mõistusega inimene; ta on otsekohene, ta armastab vooruslikkust. Olen veendunud, et kui keiser Decius * tuleks tagasi maa peale, läheks peapiiskop märtrisurma nagu Polyeucte * ooperis, mida mängiti möödunud nädalal. See on medali üks pool, aga sellel on ka teine: valitseja või isegi peaministri juuresolekul on ta pimestatud nende tähtsusest, ta läheb segi, punastab ja on lihtsalt füüsiliselt võimetu ei ütlemata. See põhjustaski tegusid, mis tõi talle õudse kuulsuse kogu Itaalias. Aga seda ei teata, et kui avalik arvamus asus selgitama krahv Palanza protsessi põhjusi, hakkas ta pattu kahetsema ja otsustas elada vee ja leiva peal kolmeteistkümme nädalat, nii mitu nädalat, kui palju on tähti *Davide Palanza* nimes. Meil on õukonnas Rassi-nimeline haruldaselt tark kaabakas, ülemkohtunik või peafiskaal, kes krahv Palanza hukkamise puhul isa Landriani otsekui ära nõidis. Tema kolmeteistkümmen nädalase lihasuretamise vältel kutsus krahv Mosca teda haledusest ja teatud määral ka viguri pärast üks või isegi kaks korda nädalas lõunale; et talle headmeelt teha, sõi tubli peapiiskop nagu kõik teisedki. Ta arvas, et oleks mässumeelsus või jakobiinlus valitseja poolt heakskiidetud teo pärast avalikult pattu kahetseda. Aga oli teada, et pärast iga lõunat, kus tema truualamlikkus kohustas teda sööma nagu teisedki, lisas ta oma lihasuretamisele veel kaks päeva vee ja leiva peal.

Monsignore Landrianil, erakordse mõistusega inimesel ja esmaklassilisel teadusemehel on ainult üks nõrkus: ta tahab, et teda armastataks; niisiis vaata talle otsa õrnusega ja juba kolmandal külaskäigul ilmutsi lausa oma armastust. Koos sinu sünnipärase seisukohaga on sellest küllalt, et ta kohe sind jumaldama hakkab. Ära lase märgata üllatust, kui ta sind trepini saadab; tee, nagu oleksid sa niisuguse suhtumisega harjunud; see mees on sündinud aadli ees põlvili olema. Üldse ole lihtne, apostellik, ära püüa näidata oma mõistust ega hiilata ootamatute vastustega. Kui sa ei tekita temas hirmu, on tal sinu seltskonnas meeldiv; mõtle sellele, et ta peab oma vabal tahtel sinust peavikaari tegema. Meie krahviga oleksime liiga kiire edutamise pärast üllatu-

nud ja isegi pahased, see oleks vajalik meie valitseja pärast.»

Fabrizio tõttas peapiiskopi lossi; tal oli harukordselt õnne: tubli prelaadi toapoiss oli kurdivõitu ega kuulnud *del Dongo* nime; ta teatas, et on tulnud Fabrizio-nimeline noor preester. Peapiiskopi juures oli keegi mitte just eeskujulike elukommetega küree, kelle ta oli välja kutsunud noomimiseks. Noomituse tegemine oli peapiiskopile väga vastumeelne toiming ja ta püüdis kõik südamest ära öelda. Nii laskis ta kuulsa peapiiskopi *Ascanio del Dongo* sugulasel kolmveerand tundi oodata.

Kas on võimalik kirjeldada peapiiskopi vabandusi ja meeleteid, kui ta oli küree eeskotta saatnud ja läbi ootetoa tagasi minnes seal ootavalt mehelt küsis, millega ta võib talle kasulik olla, ning ta lillasid sukki märkas ja Fabrizio *del Dongo* nime kuulis? Kogu lugu tundus meie kangelasele nii lõbusana, et ta juba esimesel visiidil tihkas õrnusehoos püha prelaadi kätt suudelda. Oleks pidanud kuulma, kui meeletehlikult peapiiskop kordas: «Üks *del Dongo* ootab minu ootetoas!» Vabanduseks tundis ta end kohustatud olevat jutustama Fabriziole kogu loo küree, tolle eksimustest, eneseõigustest jne.

«On see võimalik,» mõtles Fabrizio *Sanseverina* lossi tagasi jõudes, «et see on mees, kes kiirustas tolle vaese krahv *Palanza* hukkamise täideviimisega!»

«Mis Teie Ekstsellents arvab?» küsis krahv Mosca temalt naerdes, kui Fabrizio hertsoginna juurde tagasi tuli (krahv ei tahtnud, et Fabrizio teda ekstsellentsiks nimetab).

«Olen nagu pilvist kukkunud. Ma ei mõista midagi inimeste iseloomust! Kui ma poleks ta nime teadnud, oleksin võinud kihla vedada, et ta ei või isegi pealt vaadata, kuidas kana tapetakse.»

«Ja oleksite võitnud,» vastas krahv. «Kuid vürsti või isegi minu juuresolekul ei saa ta ei öelda. Tõsi küll, soovitud mõju saavutamiseks pean olema vormirüütluses, lai kollane ordenilint üle rinna; kui olen frakis, võib ta mulle vastu vaielda, seepärast võtan teda alati vastu vormirüütluses. Meie asi ei ole hävitada võimu prestiiži, prantsuse ajalehed tulevad sellega küllaltki kergesti toime;

vaevalt et aupa klikkuse maania nii kaua elab kui meie, teie aga, mu vennapoeg, elate sellest kauem. Teist saab veel tubli mees!»

Fabriziole meeldis väga krahvi seltskonnas olla: too oli esimene väljapaistev inimene, kes rääkis temaga ilma vigurdamata; pealegi oli neil ühine huvi antiikkunsti ja väljakaevamiste vastu. Krahv oli omakorda meelitatud, et noormees teda äärmise tähelepanuga kuulas; ühes suhtes oli tal aga tõsiseid vastuväiteid: Fabrizio elas Sanseverina lossis, oli kogu aeg hertsoginnaga koos ja laskis kõige süütumal kombel välja paista, et see lähedane sõprus teeb teda õnnelikuks, ja Fabriziool olid lootusetult ilusad silmad ning värske jume.

Ranuccio-Ernesto IV, kes naiste juures harva vastu-panu leidis, oli ammust ajast solvunud, et hertsoginna õukonnas hästi turtud vooruslikkus ei olnud vürsti suhtes erandit teinud. Me nägime, et Fabrizio mõistus ja enesevalitsemine tekitasid temas meelepaha juba esimesest päevast peale. Nüüd pani ta pahaks ka hertsoginna ja Fabrizio tihedat sõprust, mida nad mõlemad mõtlematult välja paista lasksid, ja hakkas hoolega õukondlaste lõputuid jutte kuulama. Noormehe saabumine ja erakorraline audients, mis talle võimaldati, üllatasid ja andsid õukonnale tervelt kuuks ajaks kõneainet, mille tõttu vürstil tekkis idee.

Tema ihukaitseväs oli lihtsõdur, kes võis piiramatul hulgal juua; see mees veetis kogu oma aja kõrtsides ja kandis isiklikult valitsejale sõjaväe meeolelust ette. Carlone oli harimatu mees, muidu oleks ta ammugi aukõrgendust saanud. Tema kohustuseks oli ilmuda lossi iga päev, kui tornikell lööb kaksteist. Ühel päeval läks vürst ise veidi enne kella kahtteist alumise korruse tuppa, mis oli ühenduses Tema Kõrguse riietusruumiga, ja laskis seal kokkulepitud viisil varbkardina alla. Natuke aega pärast seda, kui kell oli löönud kaksteist, läks ta sinna tagasi, kus sõdur juba ootas. Vürstil oli kaasas paberileht ja kirjutustarbed; ta dikteeris sõdurile järgmise kirja:

«Teie Ekstsellents on kahtlemata väga tark ja tänu teie sügavale mõistusele valitsetakse meie riiki hästi. Aga, kallid krahv, teie suur edu kutsub kindlasti esile natuke

kadedust, ja ma kardan, et te muutute naerualuseks, kui teie teravmeelsus ei aita teil ära arvata, et kellelgi ilusal noormehel oli õnn, võib-olla vastu ta enda tahtmist, äratada väga omapärasest armastusest. See õnnelik surelik on, nagu räägitakse, ainult kahekümne kolme aastane, aga teie ja mina, kallid krahv, oleme temast tublisti rohkem kui kaks korda vanemad, mis teeb küsimuse väga raskeks. Ohtul ja teatud kaugusest vaadates olete te võluv, te olete elav, tark, armastusväärne, aga hommikul, inimlikes õhkkonnas, on uustulnuk tõenäoliselt märksa meeldivam. Meie, naised, hindame väga nooruse värskest, eriti kui oleme juba üle kolmekümne. Kas ei räägita juba, et peaks selle kena nooruki meie õukonda jätma ja talle mõne hea koha andma? Missugune daam räägib Teie Ekstsellentsile sellest kõige sagedamini?»

Vürst võttis kirja ja andis sõdurile kaks eküüd.

«See on palgale lisaks,» ütles ta süngel ilmel. «Et mitte keegi sellest sõnakestki ei kuuleks, muidu — kõige niiskem maa-alune vangikong kindluses.» Vürstil oli kirjutuslaua laekas terve hulk ümbrikke enamiku õukondlaste aadressidega, mis olid sama sõduri kirjutatud, keda peeti kirjaoskamatuks; ta ei kirjutanud kunagi, isegi mitte oma politseiaruandeid. Vürst otsis vajaliku ümbriku välja.

Mõni tund hiljem sai krahv Mosca posti teel kirja; oli täpselt välja arvestatud, millal kiri võis kohale jõuda, ja niipea kui nähti kirjakandjat, väike kirjake käes, ministeeriumihoonesse minevat ning sealt lahkuvat, kutsuti Mosca Tema Kõrguse juurde. Kunagi varem polnud favoriit olnud nii mustas meeolelus, ja et veel rohkem ta kurbust nautida, hüüdis vürst talle:

«Mul on vaja veidi puhata, lobisedes sõbraga, aga mitte töötada ministriga. Mul on täna õhtul õudne peavalu, mind valdavad sünged mõtted.»

Vaevalt on vaja ütelda, missuguses õudses meeolelus peaminister krahv Mosca della Rovere sel hetkel oli, kui tal tema lugupeetud valitseja juurest lahkuda lubati. Ranuccio-Ernesto IV oskas väga osavalt inimese südant pliinata; ei olekski väga ebaõiglane, kui võrdleksin teda tiigriga, kes armastab oma saagiga mängida.

Krahv käskis galoppis koju kihutada; sisse joostes hüüdis ta, et tema juurde ei lastaks ühtki elavat hinge, laskis valvekorra audiitorile öelda, et ta on vaba (teadmine, et keegi elusolevus ta läheduses viibib, oli talle vastik), kiirustas pildigaleriisse ja sulgus sinna. Seal võis ta lõpuks oma metsikule vihale voli anda; kogu õhtu kõndis ta valgustamata ruumis edasi-tagasi. Ta püüdis oma südant rahulikuks sundida, et koondada kogu jõudu ja tähelepanu plaanidele, kuidas edaspidi käituda. Sügavas ahastuses, mis oleks äratanud kaastunnet isegi ta kõige kurjemas vaenlases, ütles ta endale: «Inimene, keda ma põlgan, elab hertsoginna juures, veedab kogu oma aja temaga. Kas ma peaksin katsuma mõnd toatüdrukut rääkima panna? See oleks äärmiselt ohtlik; ta on nende vastu nii hea ja maksab hästi, nad jumaldavad teda! (Helde taevast, kes siis teda ei jumaldaks!) Küsimus on selles,» jätkas ta raevunult, «kas lasta tal aimata armukadedust, mis mind närib, või sellest üldse mitte rääkida.

Kui ma vaikin, ei varja nad minu eest midagi. Ma tunnen Ginat, ta tegutseb alati hetkel tekkinud tunnete ajal, ta käitumine on sageli talle endalegi ootamatu. Kui ta oma käitumist ette kavandab, ajab ta kõik segi; kui on vaja tegutseda, tuleb tal pähe uus mõte, mis näib talle parimana, ta talitab selle järgi ja rikub kõik ära.

Kui ma ei kõnele sõnagi oma kannatustest, siis ei varja nad minu eest midagi ja ma näen kõike, mis sünnib...

Jah, aga kui ma räägin, võib-olla tekib siis teistsugune olukord: ta hakkab järele mõtlema; ma saaksin neid õudseid asju, mis juhtuda võivad, vältida... Võib-olla eemaldada ta (krahv hingas sügavalt), siis on partii peaaegu võidetud; isegi kui hertsoginna algul pahandab, rahustaksin ma teda... see meelepaha oleks ka täiesti loomulik. Ta armastab Fabriziot nagu oma poega juba viisteist aastat. Selles seisabki kogu mu lootus: nagu oma poega; hertsoginna ei ole teda näinud ta Waterlooosse põgenemisest saadik, aga Napolist tuli tagasi hoopis teine inimene, eriti Gina silmis. Hoopis teine inimene,» kordas ta raevuga, «ja see inimene on võluv. Peaasi, tal on puhtsüdamlik ja lahke ilme ning

naeratavad silmad, mis töötavad nii palju õnnel! Hertso-
ginna ei ole harjunud õukonnas taolisi silmi nägema!...
Silmsel inimestel on sünge või sardoniline pilk. Nagu
ma isegi; pidevalt olen tegevuses ametiasjadega, olen
võimu juures ainult oma isikliku mõju tõttu inimesele, kes
tahaks mind naerualuseks teha, — missugune pilk võib
mul sageli olla? Kuidas ma ka ei püüaks, mu vaade on
vana ja reedab mu! Mu lõbusus on alati äärepealt iroo-
nia... Ütlen rohkemgi, siin juba tuleb olla avameelne:
kas mu lõbususes ei peitu võim, piiramatu võim... ja
tõdedus? Kas ma mõnikord ei ütle endale, eriti kui mind
ärritatakse: ma võin teha kõik, mis tahan! Ja lisan veel
sellise rumaluse: ma pean olema õnnelikum kui teised,
sest mul on seda, mis neil puudub: piiramatu võim
kolmes neljandikus riigiasjadest... Hea küll, olgem õig-
lased: harjumusniiviisi mõelda peab mu naeratust rik-
kuma... peab andma mulle egoistliku, rahuloleva ilme.
Ja kui veetlev naeratus tal on! Temast õhkub nooruse
kerget õnne ja see sütitab õnne ka teistes.»

Krahvi õnnetuseks oli õhtu kuum, lämmatav, lähenes
äike; ühe sõnaga, oli siisugune ilm, mis neis paigus tõu-
kab inimese äärmusesse. Kuidas anda edasi kõiki arut-
lusi, kõiki mõtteid juhtunust, mis kolme tapva tunni väl-
tel seda kirgliku loomuga inimest piinasid? Lõpuks võitis
arukus, ja ainult tänu järgmisele kaalutlusele: «Arvata-
vasti olen hull, mulle näib, et ma arutlen, aga tegelikult
ma ei arutle sugugi; ma ainult nihutan end paigast paika,
otsides vähem piinarikast asendit; kahtlemata on olemas
lahendus, aga ma ei näe seda, kuna olen rängast valust
pimestatud. Kasutame reeglit, mille on heaks kiitnud kõik
targad inimesed, nimelt e t t e v a a t u s t.

Pealegi, kui ma kord juba kasutan saatustlikku sõna
a r m u k a d e d u s, on minu osa igaveseks kindlaks mää-
ratud. Aga kui ma ei ütle täna midagi, on mul võimalus
öelda homme, ja ma jään seisukorra peremeheks.» Kriis
oli liiga tugev ja kui see oleks kauem kestnud, oleks
krahv hulluks läinud. Mõneks hetkeks leevendas ta valu
anonüümikiri, mis köitis ta tähelepanu. Kes võis selle
saata? Ta hakkas läbi arutama nimesid ja juurdlema
iga nime juures; see oli vahelduseks. Lõpuks tuli krah-
ville meelde õelusehelk, mis sähvas vürsti silmist, kui ta

audientsi lõpul ütles: «Jah, kallid sõber, peame tunnistama, et ka täiesti rahuldatud auahnuse ja isegi piiramatut võimu rõõmud ja mured ei ole midagi intiimse õnne kõrval, mida annavad õrna armastuse suhted. Kõigepealt olen inimene, mitte vürst, ja kui mul on õnn armastada, näeb minu armsam minus inimest, mitte vürsti.» Krahv kõrvutas seda õelat, enesega rahul olevat väljendust ühe lausega kirjust: «*Tänu teie sügavale mõistusele valitsetakse meie riiki hästi.*» — «Selle lause on kirjutanud vürst!» hüüdis ta. «Õukondlase poolt oleks see mõttetu ettevaatamatus; kirja saatis Tema Kõrgus.»

Ta oli selle küsimuse lahendanud, kuid seda väikest rahuldustunnet, mida pakkus rõõm oma taiplikkusest, tumestas kohe Fabrizio võluva meeldivuse halastamatu meenutamise. Kõik tuli uuesti meelde ja langes nagu tohutu raskus õnnetu mehe südamele. «Kas pole ükskõik, kes selle anonüümkirja saatis!» hüüdis ta metsikus vihas. «Eks jää fakt, mida ta paljastab, sellegipoolest püsima! See kapriis võib muuta kogu mu elu,» ütles ta nagu oma meeletuse õigustamiseks. «Kui hertsoginna armastab teda eeldatud viisil, ei takista miski teda Fabrizioga Belgiratesse, Šveitsi või ükskõik kuhu maailma nurka sõitmast. Hertsoginna on rikas, pealegi ei häiriks teda sugugi, kui ta peaks elama ainult mõneluudoorise aastasissetulekuga. Kas ei kinnitanud ta mulle alles nädal tagasi, et tema tore, hästisisustatud palee on ta ära tüüdanud? Nii noor hing vajab uudsust! Ja kui lihtsalt see uus õnn ta ette kerkis! Ta tõmmatakse kaasa, enne kui ta ohtu märkab, enne kui tal mõttesegi tuleb mind haletseda! Ja ometi olen ma nii õnnetu!» hüüdis krahv kibedaid pisaraid valades.

Ta oli endale vandunud, et ei lähe sel õhtul hertsoginna juurde, aga ta ei suutnud sõna pidada; kunagi polnud ta silmad nii janunenud Gina järele. Kesköö paiku ilmus ta hertsoginna juurde; ta leidis Gina koos oma vennapojaga. Kell kümme oli hertsoginna kõik külalised ära saatnud ja maja uksed sulgeda lasknud.

Nähes seda õrna intiimsust, mis nende vahel valitses, ja hertsoginna puhtsüdamlikku rõõmu, kerkis krahvi silme ette kohutav ja ootamatu raskus; pika arutluse ajal

pildigaleriis ei olnud ta üldse mõelnud, kuidas oma armukaadedust varjata.

Ta ei teadnud, missugust ettekäänet abiks võtta, ta teatas, et vürst oli teda sel õhtul eriti vaenulikult vastu võtnud, oli kõigile ta väidetele vastu vaieldud jne. jne. Ta nägi kurbusega, et hertsoginna vaevalt kuulas teda ega pööranud üldse tähelepanu asjaoludele, mis kahe päeva eest oleksid põhjustanud lõputuid arutlusi. Krahv vaatas Fabriziot: kunagi varem ei olnud see ilus lombardia nagu paistnud talle nii lihtsa ja õilsana! Fabrizio tundis nende ebameeldivuste vastu, millest krahv jutustas, suuremat huvi kui hertsoginna.

«Tõsi,» ütles ta endale, «selles näos on ühinenud ääretu headus ja mingi harukordne vastupandamatu puhtsüdamlik ja õrn rõõm. See näib ütlevat: «Kõige tähtsam maa peal on armastus ja armuõnn.» Satub aga kõne alla mingi tühiasigi, kus on vaja mõistust, elavneb ta pilk, ta üllatab teid ja viib segadusse.

Tema silmis on kõik lihtne, sest ta vaatab kõigele ülevalt. Suur jumal, kuidas siisugust vaenlast võita? Aga mis on mulle elu ilma Gina armastuseta? Kui vaimustatult kuulab ta selle noore mõistuse veetlevaid, sädelevaid naljatusi, mis naisele peaksid tunduma ainulaadseina maailmas!»

Metsik mõte haaras krahvi nagu pihtidega: «Torgata ta läbi siin, Gina ees, ja siis enda elu lõpetada.»

Ta kõndis läbi toa vaevalt jalul püsites, aga ta käsi pigistas kramplikult pistoda pidet. Kumbki neist ei pannud teda tähele. Ta ütles, et läheb annab korraldusi oma teenrile, teda ei kuulnudki; hertsoginna naeris lahkelt selle peale, mis Fabrizio talle oli öelnud. Esimeses võõrastetoas läks krahv lambi juurde ja vaatas, kas ta pistoda ots on hästi terav. «Selle noormehega peab olema lahke ja viisakas,» mõtles ta tagasi tulles ja nende juurde minnes.

Ta peas oli kõik segi; talle näis, et nad teineteise poole kummardudes tema silma all suudlesid. «Ei ole võimalik, et minu juuresolekul,» ütles ta endale. «Ma kaotan mõistuse. Ma pean rahunema. Kui ma olen toores, võib hertsoginna lihtsalt solvatud enesearmastusest temaga Belgiratesse sõita; ja seal või tee peal võib juhuslikult pude-

neda sõna, mis annab nime sellele, mida nad teineteise vastu tunnevad, sellele aga järgneb silmapilkselt ka kõik muu.

Üksindus teeb selle sõna otsustavaks, pealegi, mis saab minust, kui hertsoginna ära sõidab? Kui ma saangi üle rohketest takistustest, mida vürst mulle teeb, ja nad Belgirates mu vana murelikku nägu näevad, mis osa etendaksin siis mina nende kahe õnnest joobunud armastaja juures?

Isegi siin pole ma muud kui *terzo incomodo* (ilus itaalia keel on lausa loodud armastuse jaoks)! *Terzo incomodo* (tülakas kolmas isik)! Kui valus on targal inimesel tunda, et mängid seda armetut osa, ometi ei jätku jõudu tõusmiseks ja lahkumiseks!

Krahv tundis, et iga hetk võib ta viha välja pahvatada või vähemalt reedab moondunud näoilme ta kannatusi. Ta kõndis mööda salongi, ja leides end äkki ukse juurest, jooksis minema, hüüdes lahke ning sõbraliku häälega: «Head tervist teile!» — «Peab vältima verevalamist,» mõtles ta.

Järgmisel päeval pärast seda õudset öhtut ja ööd, mil ta kord loendas kõiki Fabrizio eeliseid, kord piinles julma armukadeduse kohutavates hoogudes, tuli krahvil mõte kutsuda enda juurde üks oma noor toapoiss, kes kura-meeris Cecchina-nimelise noore neiuga, hertsoginna lemmiktoatüdrukuga. Onneks oli see noor teener väga korralike kommetega ja isegi ihnus, ta unistas uksehoidjakohast mõnes Parma ametiasutuses. Krahv andis talle käsu Cecchina, ta kallike, otsekohe sinna tuua. Teener kuulas sõna ja tund aega hiljem ilmus krahv ootamatult tuppa, kus neiu istus koos oma tulevasega. Krahv jahmatas neid mõlemaid, andes neile suure hulga kulda, ning küsis siis väriselt Cecchinalt, talle tungivalt otsa vaadates:

«Kas hertsoginnal on *monsignore*'ga armuvahekord?»

«Ei,» ütles neiu pärast lühikest järelemõtlemist. «Ei, veel mitte, aga ta suudleb sageli proua käsi, tõsi küll, naerdes, aga kirglikult.»

Seda tunnistust täiendati veel vastustega krahvi saajale maruvihasele küsimusele. Vaesekesed olid täiel määral ära teeninud selle raha, mis rahutust kirest haaratud

krahv nende ette oli visanud. Lõpuks hakkas ta uskuma, mida talle räägiti, ja oli vähem õnnetu. «Kui krahvinna kunagi sellest jutuaajamisest teada saab,» ütles ta Cecchinale, «saadan teie peigmehe kahekümneks aastaks kindlusse ja te näete teda uuesti juba hallipäisena.»

Möödusid mõned päevad ja selle aja jooksul kaotas Fabrizio omakorda kogu lõbususe.

«Kinnitan sulle,» ütles ta hertsoginnale, «et krahv Mosca tunneb minu vastu antipaatiat.»

«Seda halvem Tema Ekstsellentsile,» vastas hertsoginna pahaselt.

See ei olnud tõeline põhjus rahutuseks, mis Fabrizio lõbususe röövis. «Saatus on mu väljakannatamatusse olukorda asetanud,» ütles ta endale. «Olen kindel, et Gina ei hakka kunagi sellest rääkima, ta kardab liiga tähendusriikast sõna nagu verepattu. Aga kui ta mõnel öhtul pärast mõtlematut ja meeletut päeva peab oma südametunnistusega aru ja arvab, et ma aiman kiindumust, mida ta mu vastu näib tundvat, millist osa ma siis tema silmis etendaksin? Tõeline *casto Giuseppe* * (itaalia väljendus, mis vihjab Joosepi naeruväärsele osale eunuhh Potivari naise juures).

Aga kui talle tunnistada, et ma pole võimeline tõeliseks armastuseks? Mul ei ole küllalt oskust öelda talle seda niisugusel kujul, et mu ülestunnistus ei sahaneks häbematusena nagu kaks tilka vett teineteisega. Mulle jääb eneseõigustuseks ette tuua ainult suur armastus, kes jäi Napolisse; sel juhul peaksin üheks päevaks sinna sõitma; mõistlik väljapääs, aga kas see tasub vaeva? Jääb veel üle armulugu mõne alamast seisusest Parma daamiga, aga see võib-olla ei meeldi talle. Kuid iga olukord on parem, kui mängida vastikut mehe osa, kes ei soovi mõista, et teda armastatakse. Viimane moodus, tõsi küll, võib halvasti mõjuda mu tulevikule; tuleb vähendada öhtu, peab käituma ettevaatlikult ja maksma vaikimise eest. Kõige kurvem nende mõtiskluste juures oli see, et tegelikult armastas Fabrizio hertsoginnat rohkem kui kedagi teist maa peal. «Olen tõesti väga saamatu,» ütles ta endale vihaselt, «et kardan talle kinnitada seda, mis on tõde!» Ta ei suutnud olukorrast väljapääsu leida ja jäi süngeks ning kurvaks. «Jumal hoidku! Mis saab mi-

nust, kui ma lähen tülili ainukese inimesega, kellesse olen sügavalt kiindunud?» Teisest küljest ei suutnud Fabrizio magusat õnne mõne ebadiskreetse sõnaga kuidagi hävitada. Ta elu oli täis veetlust. Nii armastusväärse ja ilusa naise lähedane sõprus oli ülimalt sulnis! Elu labasemast seisukohast vaadatuna lõi hertsoginna eestkostetalle meeldiva positsiooni õukonnas, mille keerulised intriigid, tänu hertsoginna selgitustele, lõbustasid teda nagu komöödia. «Kuid iga hetk võib mind äratada mõni ootamatu saatuselöök,» ütles ta endale. «Lõbusad mugavad õhtud kahekesi niivõrd kütkestava naisega võivad viia veelgi kaugemale: ta hakkab minus armastajat nägema; ta ootab minult kirge, meeletusi, mina aga võin talle pakuda ainult kõige soojemat sõprust, kuid ilma armastuseta; loodus on mu sellest ülevast meeletusest ilma jättnud. Kui palju etteheiteid on mul selle tõttu taluda tulnud! Ma kuulen praegugi veel hertsoginna d'A *** sõnu, aga mis tähendas tema mulle! Ta arvab, et mul puudub armastus tema vastu, aga minus puudub üldse armastus; kunagi ei saa ta minust aru! Sageli, kui ta on meeldival ja lõbusal viisil, mida ainult tema üksi suudab, jutustanud mõne lõbusa loo õukonnast, mis on mulle muide väga õpetlik, suudlen ta käsi ja mõnikord isegi põske. Mida teha siis, kui see käsi surub paljutähendavalt minu oma?»

Fabrizio ilmus iga päev Parma kõige väarikamatesse ja kõige igavamatesse majadesse. Järgides hertsoginna tarku nõuandeid, osutas ta taiplikult tähelepanu mõlemale vürstile — isale ja pojale —, vürstinna Clara-Paolinele ja samuti *monsignore*'le. Tal oli edu, kuid see ei lohutanud teda, tal oli surmahirm, et võib hertsoginnaga tülili minna.

KAHEKSAS PEATÜKK

Polnud veel möödunud kuud aega Fabrizio saabumistest õukonda, kui ta juba sai tunda õukondlase meelehärmi kogu selle kibeduses, ja lähedane sõprus, tema eluõnn, oli mürgitatud. Häiritud neist mõtteist, lahkus ta kord õhtul hertsoginna salongist, kus jättis juba liiga ilmselt valitseva armukese mulje; hulkudes mööda linna, sattus ta valgustatud teatri juurde ja läks sisse. See oli

tema seisundiga inimese kohta ettevaatamatu tegu; senini oli ta Parmas, mis on ikkagi ainult väike, neljakümne tuhande elanikuga linn, taolisi samme vältinud. Tõsi küll, juba esimestest päevadest peale ei kandnud Fabrizio ametlikku riietust; õhtuti, kui ta ei läinud kõrgemasse seltskonda, oli tal seljas lihtne must ülikond, mis oli nagu leinariietus.

Teatris võttis ta looži kolmandal rõdul, et mitte nähtaval kohal olla; mängiti Goldoni «Mirandolinat». Fabrizio vaatles saali ja peaaegu ei pööranud pilkugi lavale. Rohkearvuline publik pahvatas iga hetk naerma; Fabrizio heitis pilgu noorele näitlejannale, kes mängis võorastemaja perenaist, ja leidis, et see on naljakas. Ta vaatas teda tähelepanelikumalt ja märkas, et neiu on üsna kena, peaasi aga — sundimatu käitumisega: see oli noor naiivne tütarlaps, kes naeris ise esimesena meeldivate naljade üle, mis Goldoni laskis tal ütelda ja mida ta väljendas väga üllatunud ilmel. Fabrizio küsis ta nime, talle vastati: Marietta Valserra.

«Näe,» mõtles ta, «ta on võtnud minu nime.» Vastupididi oma kavatsusele lahkus ta teatrist alles etenduse lõpul. Järgmisel päeval tuli ta uuesti, kolme päeva pärast teadis ta Marietta Valserra aadressi.

Sama päeva õhtul, mil ta küllaltki suurte raskustega oli saanud aadressi, märkas ta, et krahv oli tema vastu eriti armastusväärne. Vaene armukade armastaja, kellele maksis kohutavat vaeva hoida end mõistlikkuse piirides, oli saatnud nuhid noormehe jälile ja talle meeldis Fabrizio mõtlematu seiklus. Kuidas kirjeldada krahvi rõõmu, kui ta järgmisel päeval pärast õhtut, mil ta oli suutnud end kokku võtta ja Fabriziot lahkelt kohelda, teada sai, et viimane oli riietunud pikka sinisesse redingooti ning läinud Marietta Valserra viletsasse korterisse, mis asus teatri taga ühe vana maja viiendal korrusel? Ta rõõm oli kahekordne, kui ta teada sai, et Fabrizio oli esinenud vale nime all ja et tal oli au teha armukadedaks kedagi Giletti-nimelist lurjust, kes linnas mängis kolmandajärgulisi toapoisiosi, külades aga esines kõietantsijana. See Marietta õilis armuke külvas Fabrizio mõimuga üle ja ähvardas ta ära tappa.

Ooperitripid koostab impressario, kes palkab

siit-sealt näitlejaid, kellele ta suudab rohkem maksta või kes on parajasti ilma kohata; niisugune juhuslikult kokkukorjatud trupp püsib koos ühe või äärmisel juhul kahe hooaja vältel. Teisiti on lugu komöödiatruppidega; sõites linnast linna ja muutes oma asukohta iga kahe-kolme kuu tagant, muutub trupp nagu ühtseks perekonnaks, mille liikmed üksteist armastavad või vihkavad. Neis näitetruppides esineb perekondlikke suhteid, ja nende linnade südametemurdjail, kus trupp esineb, on mõnikord suuri raskusi niisuguse paari lahutamisega. Just samuti juhtus ka meie kangelasega; väike Marietta armus temasse, aga ta kartis kohutavalt Giletti, kes pidas end tema ainukeseks käskijaks ja valvas teda hooliga. Too kuulutas igal pool, et tapab *monsignore*, sest ta oli Fabriziot jälginud ja ta õige nime avastanud. Giletti oli äärmiselt inetu ja mitte sugugi armastuse jaoks loodud: ta oli mõõtnatult pikk, õudselt kõhn, tugevasti rõugearmiline ja veidi kõõrdi silmadega. Peale selle oli tal oma ametialaga seoses olevaid võimeid: tavaliselt tuli ta kulisside taha, kus ta seltsimehed koos olid, hundiratast visates või mõnd muud trikki tehes. Ta triumfeeris neis osades, kus näitleja ilmub lavale jahuga valgeks võõbatud näoga ja peab kas saama või andma rohkesti kepihoope. Fabrizio auväärne võistleja sai kolmkümmend kaks franki kuus ja pidas end väga rikkaks.

Krahv Mosca pöördus nagu haua äärelt tagasi, kui ta agendid talle kõigi nende peensuste kohta aru andsid. Ta sai tagasi oma südamerahu; hertsoginna salongis oli ta lõbusam ja meeldivam seltsiline kui kunagi varem, aga ta ei rääkinud hertsoginnale sõnagi sellest väikesest seiklusest, mis talle elurõõmu tagasi andis. Ta isegi võttis tarvitusele abinõud, et hertsoginna sellest kõigest võimalikult hiljem teada saaks. Lõpuks leidis ta endas mehisust kuulata mõistuse häält, mis talle juba kuu aega asjata kinnitas, et kui armastaja väarikus armastatu silmis kahvatub, peab armastaja ära sõitma.

Tähtsa asja pärast pidi ta Bolognasse sõitma; kaks korda päevas tõid ministeeriumi kullerid talle sinna mitte niivõrd ametlikke dokumente kui just uudiseid väikese Marietta armuasjust, hirmuäratava Giletti vihast ja Fabrizio ettevõtlikkusest.

Ühe krahvi agendi nõudmisel etendati teatris mitu korda «Arlekiini», skeletti ja pirukat», mis oli Giletti tõmbenumber (ta hüppab pirukast välja hetkel, kui tema võistleja Brighella hakkab pirukat lahti lõikama, ja peksab ta läbi); etendus oli ettekäändeks Gilettile saja franki saatmiseks. Giletti, kes siples võlgades, hoidus sellest ootamatust tulust kõnelemast, aga hakkas ennast väga tähtsaks pidama.

Haavatud enesearmastus ergutas Fabrizio tuju (tema aastaks ollakse juba niikaugel, et omatakse tujusid!). Edevus sundis teda etendustel käima; väike neiuke mängis lustakalt ja lõbustas teda; pärast teatrist lahkumist oli ta tund aega temasse armunud. Krahv sõitis Parmasse tagasi, sest ta sai teate, et Fabriziot ähvardab tõsine oht. Giletti, kes oli kunagi teeninud ühes Napoleoni parimas tragunirügemendis, oli tõsiselt otsustanud Fabrizio ära tappa ja tegi ettevalmistusi, et seejärel kohe Romagnasse põgeneda. Kui lugeja on väga noor, paneb ta meie imetlust krahvi õilsameelsuse suhtes pahaks. Ometi oli krahvi tagasitulek Bolognast teatud määral kangelastegu: hommikuti oli tal sageli luitunud näovärv, Fabriziool seevastu oli nii palju nooruslikku värskust, nii palju hingelist siredest. Kes oleks tulnud mõttele teha talle etteheiteid Fabrizio surma pärast, mis juhtus tema äraolekul ja nii rumalal põhjusel? Aga krahvil oli harukordne süda, mida igavesti närvis südame-tunnistusepiin, kui ta mõne suuremeelse teo, mida ta oleks võinud teha, jättis tegemata. Pealegi ei talunud ta mõtet, et hertsoginna peab kurvastama, liiatigi veel tema süü tõttu.

Krahv jõudis tagasi; ta märkas, et hertsoginna on vaikiv ja süng. Vahepeal oli juhtunud järgmist: nooruke toatüdruk Cecchina, keda vaevasid südame-tunnistusepiinad, oli haigeks jäänud. Ta otsustas oma eksimuse tähtsuse üle summa suuruse järgi, mis ta selle kordasaatmise eest oli saanud. Hertsoginna armastas teda väga ja läks kord õhtul Cecchina tuppa. Neiu ei suutnud sellele lahkusele vastu panna: ta puhkes nutma ja tahtis raha, mis tal tollest summast veel järel oli, oma perenaisele anda, lõpuks võttis ta oma julguse kokku ning tunnistas üles, mida krahv temalt oli küsinud ja

mis ta oli vastanud. Hertsoginna jooksis ja kustutas lambi, siis ütles Cecchinale, et andestab talle sel tingimusel, et ta mitte iial mitte kellelegi ei räägiks sõnakestki sellest imelikust jutuajamisest. «Vaene krahv,» lisas ta naljatavalt, «nagu kõik mehed, kardab ka tema näida naeruväärsena.»

Hertsoginna läks kiiresti oma tuppa. Niipea kui ta oli ukse lukutanud, hakkas ta nutma; talle tundus õudsenas segi mõelda armusuhetest Fabrizioga, kes sündis tema silma all. Aga mida ta käitumine siis tähendas?

See oli esimene põhjus süngeks melanhooliaks, milles krahv ta leidis. Krahvi tulek tegi hertsoginna kärsituks tema ja isegi Fabrizio suhtes: ta ei tahtnud neid kumbagi enam näha, teda pahandas, et Fabrizio mängib tema silmis naeruväärset osa väikese Marietta juures; krahv oli talle kõik ära rääkinud, sest armunud inimesed ei ole võimelised saladust hoidma. Hertsoginna ei suutnud selle õnnetusega harjuda: tema ebajumal ei olnud puudusteta; ühel sõbraliku kooskõla hetkel küsis ta krahvilt nõu; see oli ülendav silmapilk krahvile, ja ilus vaevatasu õilsate kannatuste eest, mis ta Parmasse tagasi tõid.

«Mis võib veel lihtsam olla!» ütles krahv naerdes, «noored mehed tahavad kõiki naisi omaks nimetada, aga järgmisel päeval ei mõtle nad enam nende peale. Kas Fabrizio ei pidanud sõitma Belgiratesse markiis del Dongoga kohtuma? Sõitku siis! Tema äraolekul palun komöödiatrupil sõita mujale oma talente näitama ja maksan nende sõidukulud kinni. Aga küll te näete, varsti armub ta mõnesse teisesse ilusasse naisesse, kelle juhus ta teele toob. See on asja loomulik käik ja ma ei tahakski seda teistsugusena näha... Kui see peaks vajalik olema, laske markiis kutsuda teda kirja teel.»

Mõte, mida krahv väljendas täieliku ükskõiksuse ilmega, oli hertsoginnale nagu valgusekiir: ta kartis Giletti. Ohtul teatas krahv nagu juhuslikult, et kuller, kes sõidab Viini, läheb Milaano kaudu; kolm päeva hiljem sai Fabrizio emalt kirja. Ta sõitis ära väga tusa-selt, sest Giletti armukadeduse pärast ei olnud ta veel saanud teostada Marietta häid kavatsusi, mille kohta talle kinnitust tõi *mammia*, s. t. vanaeit, kes oli Mariettale ema eest.

Fabrizio kohtas oma ema ja üht õde Belgirates, suures Piemonte külas Lago Maggiore paremal kaldal; järve vasak kallas kuulus Milaanole, järelikult Austriale. See järv, mis paralleelselt Como järvega laiub põhjast lõunasse, asub umbes kakskümmend lõõd lääne pool. Mägede õhk, kauni järve majesteetlik ja rahulik ilu meenutas Fabriziole järve, mille kaldal oli möödunud tema lapsepõlv, kõik oli nagu loodud selleks, et Fabrizio meelepaha, mis oli peaaegu viha, mahedaks nukruks muuta. Hertsoginnat meenutas ta nüüd lõpmatu õrnusega, ja talle näis, et kaugusest tunneb ta tema vastu seda armastust, mida ta veel kunagi ühegi naise vastu tundnud pole; tema meelest oli kõige raskem piin hertsoginnast igavesti lahus olla. Kui hertsoginna tema taolise hingeseisundi juures oleks mõelnud veidikenegi koketeerida või näiteks talle võistlejat vastu seada, oleks ta tema südame võitnud. Aga ta oli kaugel niisugusest otsustavast tegevusest, veel enam, ta tegi endale ägedaid etteheiteid, et ta mõtted kogu aja kaugelviibiva noore ränduri juures püsisid. Ta oli enda peale pahane selle tuju pärast, nagu ta ikka veel nimetas oma tunnet, mis tema silmis oli mingi jubedus; ta oli kahekordselt tähelepanelik ja lahke krahvi vastu, kes võlutuna ta leebusest ei kuulanud tervet mõistust, mis soovitas tal veel ühe reisi Bolognasse ette võtta.

Markiis del Dongo, kellel oli vähe aega vanema tütre pulmaste pärast, kes anti naiseks kellelegi Milaano hertsogile, võis veeta ainult kolm päeva oma kalli pojaga; kunagi varem polnud poeg ta vastu nii õrna sõbralikkust ilmutanud. Üha enam valdas Fabrizio hinge nukrus, ja äkki tuli talle imelik, isegi naljakas mõte ning ta teostaski selle kohe. Vaevalt tihkame öelda, et ta tahtis nõu pidada abt Blanèsiga. Too tore taadike oli täiesti võimetu mõistma kaheks peaaegu ühetugevuseks lapsikuks kireks lõhestatud südame piinu; pealegi oleks tal kulunud vähemalt nädal, et uduseltki aimata kõiki neid eri huvisid, mida Fabrizio Parmas arvestama pidi; aga tulles mõttele temaga nõu pidada, sai Fabrizio tagasi kuueteistaastase nooruki tunnete värskuse. Kas seda usutakse? Fabrizio tahtis temaga kõnelda lihtsalt kui targa mehega, kui täiesti ustava sõbraga; selle reisi

siht ja tunded, mis erutasid meie kangelas viiekümne tunni vältel, nii kaua, kui reis kestis, on niivõrd absurd-
sed, et jutustuse huvides oleks kahtlemata parem neist
vaikida. Kardan, et Fabrizio kergeusklikkus võib temalt
röövida lugeja sümpaatia; aga mis siis ikka, siisugune
ta oli; milleks ilustada teda rohkem kui teisi? Ma ju ei
ilustanud ei krahv Moscat ega vürsti.

Niisiis, kui on juba otsustatud kõik ära ütelda, saatis
Fabrizio oma ema Laveno sadamani, mis asub Lago
Maggiore vasakul kaldal, Austria kaldal, kus ema läks
maale kella kaheksa paiku õhtul. (Järve loetakse neut-
raalseks pinnaks ja neilt, kes maale ei lähe, passi ei kü-
sita.) Vaevalt jõudis saabuda öö, kui Fabrizio randus
Austria kaldal väikeses metsas, mis ulatub otse järveni.
Ta üüris *sediola*, maal tarvitatava kiire kabrioleti, mille
abil ta võis järgneda ema tõllale viiesaja sammu pealt;
ta oli riidetatud nagu *casa del Dongo* teener ja ühelgi
paljudest politsei- ja tolliametnikest ei tulnud mõttesse
temalt passi küsida. Veerand lõõ kaugusel Comost, kus
markiis ja ta tütar peatusid, et öömajale jääda, pöördus
ta vasakule mööda rada, mis viib ümber Vico alevi ja
suundub alles hiljuti üsna järve kaldale rajatud kitsale
teele. Oli kesköö ja Fabrizio võis loota, et ta ühtki san-
darmit ei kohta. Teerada läks läbi väikeste metsasalude,
kus puude ladvad tumedalt joonistusid kergelt uttu loo-
ritatud tähistaeva taustal. Vee peal ja taevas valitses
sügav rahu; Fabrizio hing ei suutnud sellele ülevale ilule
vastu panna: ta peatus, siis istus järve ulatuvale kaljule,
mis moodustas nagu väikese neeme. Üldist vaikust häiris
korrapäraste vaheaegade järel ainult järve väikeste lai-
nete loksumine vastu kallast. Fabrizio oli itaallase süda,
vabandan selle pärast tema nimel; see puudus, mis tegi
ta vähem armastusväärseks, seisnes peamiselt selles, et
edevus esines tema juures vaid hooti, aga maastiku
suursugune ilu tekitas temas heldimust ja murdis ta elu-
murede teravad ning valusad okkad. Istudes pimedas öö
ja ääretu vaikuse kaitse all üksikul kaljul, kus tal pol-
nud vaja olla valvel politseiagentide pärast, tungisid
leevendavad pisarad talle silma ja ootamatult nautis ta
seal õnnehetki, milliseid ta elus juba ammu polnud
olnud.

Ta otsustas hertsoginnale mitte iialgi valetada; sel
hetkel armastas ja jumaldas ta teda, seepärast töötas ta
endamis hertsoginnale mitte ilmaski tunnistada, et ta
teda armastab; eales ei võta ta tema kuuldes
suhu sõna «armastus», sest kirk, mida nii nimetatakse,
on ta südamele võõras. Suuremeelsete ja vooruslike tun-
nete puhangus, mis teda sel hetkel õnnelikuks tegid,
otsustas ta hertsoginnale esimesel võimalusel kõik
öelda: tema süda ei ole kunagi armastust tundnud. Kui
ta selle julge otsuse vastu oli võtnud, vabanes ta nagu
suurest raskusest. «Võib-olla ütleb ta, mulle midagi Ma-
rietta kohta? Tühja kah! Väikest Mariettat ei näe ma
enam iial,» vastas ta endale isegi lõbusalt.

Päeval valitsenud lämmatav kuumus hakkas vähe-
nema, andes maad jahedale hommikutuulele. Juba näi-
tas kahvatu koiduvalgus Alpide teravaid tippe, mis kõr-
gusid Como järvest põhja ja ida pool. Mäehiiglased,
mida katab valge lumi isegi juunis, eraldusid selgesti
heledalt sinava ja neis kõrgustes alati puhta taeva taust-
tal. Üks Alpide harusid suundub lõunasse õnneliku Itaa-
lia poole, eraldades Como järve Garda järvest. Fabri-
zio jälgis pilguga nende võimsate mägede kõiki ahe-
likke; üha suurenevas aovalguses olid näha orud mägede
vahel; sügavatest lõhedest tõusis kerge udu.

Juba mõnda aega liikus Fabrizio edasi; ta läks üle
künka, mis moodustab Durini poolsaare, ja lõpuks oli
ta silme ees Grinta küla kirikutorn, kus ta nii sageli
abt Blanèsiga tähti oli uurinud. «Kui harimatu ma tol ajal
olin!» ütles ta. «Ma ei saanud aru isegi naljakast ladina
keelest astroloogia õpperaamatutes, mida mu õpetaja
lehitses. Arvan, et suhtusin neisse lugupidamisega just
sellepärast, et mõistsin ainult üksikuid sõnu ja et mu ku-
jutlusvõime neile kõige romantilisema tähenduse andis.»

Järk-järgult võtsid ta unistused teise suuna. Kas sel-
les teaduses on midagi reaalselt? Mille poolest erineb ta
teistest teadustest? Näiteks, teatud hulk lolle ja osavaid
inimesi lepivad omavahel kokku, et nad mõistavad me h-
hiko keelt; see omadus tõstab neid seltskonna sil-
mis, kes neid austab, ja valitsuse silmis, kes neile mak-
sab. Nad külvatakse üle austusega just nimelt selle-
pärast, et neil puudub mõistus, ja valitsus ei pruugi

karta, et nad õhutaksid rahvast ülestõusule või ärataksid õilsate tunnete arvel vaimustust! Näiteks isa Bari, kellele Ernesto IV määras neli tuhat franki pensioni ja andis kõrge ordeni selle eest, et ta taastas üheksateist värssi mingist kreeka ditürambist!

Aga, püha jumal! Kas mul on õigus neid asju naeruväärseks pidada? Kas võin mina nende üle nuriseda?» mõtles ta äkki ja peatus. «Kas see pole sama aumärk, mis anti ka mu Napoli kasvatajale?» Fabriziot haaras ebamugav tunne; kaunis vooruslikkusepuhang, mis äsja ta südame põksuma pani, muutus varga alatuks rõõmuks, kes on saanud oma osa noosist. «Olgul!» ütles ta lõpuks ja ta silmis oli kustunud pilk nagu inimesel, kes enesega rahul pole. «Kui mu päritolu annab mulle õiguse neist kuritarvitustest kasu saada, oleks kuulmatu rumalus oma osa mitte võtta; ainult et siis ei või ma neid avalikult kiruda.» Neil arutlustel ei puudunud alus; aga Fabrizio oli alla langenud üleva õnne kõrgustest, kus ta tunni aja eest oli hõljunud. Mõte eesõigustest oli kuivanud selle hapra taime, mida nimetatakse õnneks.

«Kui ei või uskuda astroloogiasse,» jätkas ta, püüdes ebameeldivaist mõtteist vabaneda, «kui see teadus, nagu kolmveerand kõigist mittematemaatilistest teadustest, on ainult vaimustatud lollide ja osavate sulide kamba vaimusünitus, kellele maksavad need, kelle huvides nad töötavad, mispärast ma siis nii sageli ja nii erutatult sellest saatuslikust asjaolust mõtlen? Kunagi tulin ma välja B*** vanglast sõduri riiete ja reisipassiga, kes oli põhjendatult vanglasse heidetud.»

Fabrizio arutlused ei jõudnud kunagi kaugemale; ta keerles igateviisi takistuse ümber, aga iialgi ei õnnestunud tal seda ületada. Ta oli veel liiga noor; jõudehetkedel nautis ta hing vaimustusega romantilistest olukordadest tekitatud tunnetusi, millega ta kujutlusvõime alati valmis oli teda varustama. Ta ei osanud kasutada oma aega tõeliste elunähtuste kannatlikuks vaatlemiseks ja siis nende põhjuste leidmiseks. Tegelikkus näis talle lameda ja räpasena; ma saan aru, et tegelikust ei taheta vaadelda, aga siis ei maksaks ka selle üle otsustada. Eriti aga ei tohi esitada vastuväiteid, kui need koosnevad üksnes teadmatusekillukestest.

Kulgi Fabrizio polnud rumal, ei näinud ta ometi, et see pooliti uskumine ennustustesse oli talle kujunenud usuks, sügavaks muljeks, mille ta ellu astudes kaasa oli saanud. Mõelda sellele usule tähendas talle tunda, õnnelik olla. Ja visalt püüdis ta lahendada küsimust, kuidas teha sellest teadust, tõelist, tõestatut teadust, umbes sellist, nagu näiteks geomeetria. Hardusega otsis ta oma mälust kõiki juhuseid, kus ta täheldatud ennetele ei järgnenud rõõmsaid või kurbi sündmusi, mida nad pidid ennustama. Ta kujutles, et mõtleb loogiliselt ja püüab tõe poole, ning meenutas õnnelikult neid juhu-
seid, kus ennustusele ilmselt järgnes rõõmus või kurb sündmus, mida see Fabrizio arvates ette teatas, ja see täitis ta hinge lugupidamise ning hardusega. Ta oleks tundnud võitmatut vastumeelsust inimese vastu, kes end ei usu, eriti veel, kui too oleks neist kõnelnud ironiseerivalt.

Fabrizio oli nii tegevuses oma abitute arutlustega, et ärakäidud teed üldse ei märganud, ja kui ta järsku pea tõstis, nägi ta enda ees oma isa aeda ümbritsevat müüri. Ole neljakümne jala kõrge müür asus paremal pool teed ja oli aluseks kaunile terrassile. Tahutud kividest simss ülal balustraadi juures andis müürile monumentaalse ilme. «Pole halb,» mõtles Fabrizio külmalt, «ilus ehituskunst, peaaegu rooma stiilis.» Ta kasutas oma hiljuti saadud teadmisi antiikkunstist. Siis pöördus ta tülga-
suga kõrvale; talle meenus isa karmus, eriti aga ta venna Ascanio salakaebus tagasipöördumise puhul Prantsusmaalt.

«See loomuvastane kaebus pani aluse mu praegusele elule. Ma võin teda vihata, võin teda põlata, aga just see kaebus muutis mu saatust. Mis oleks minust saanud Novaras, kuhu olin välja saadetud ja kus isa mõisavalitseja mind vaevalt talus, või kui mu tädi armsamaks ei oleks kõikvõimas minister? Ja kui tädi ise oleks tuima ja labase hingega, mitte aga õrn ja kirglik, ega armastaks mind üllatava tulisusega? Kus oleksin ma praegu, kui hertsoginna oleks samasuguse hingega nagu ta vend markii del Dongo?»

Karmid mälestused rõhustid Fabrizio ja ta samm polnud enam nii kindel; ta jõudis vallikraavi kaldale just lossi toreda fassaadi vastas. Vaid vilksamisi heitis ta pilgu sellele tohutu suurele, aja jooksul mustjaks muutunud ehitusele. Arhitektuuri õilis kõne jättis ta külmaks, mälestus vennast ja isast sulges ta hinge igasuguse ilu tunnetamiseks. Kogu ta tähelepanu oli silmakirjalike ja ohtlike vaenlaste läheduse tõttu koondunud valvsusele. Ta vaatas korraks, aga ilmse põlgusega, selle neljanda korruse toa väikest akent, kus ta oli elanud enne 1815. aastat. Isa iseloom oli röövinud ta lapsepõlvemälestustelt kogu nende võlu. «Ma pole käinud oma toas pärast seda, kui lahkusin sealt 7. märtsi õhtul kell kaheksa,» mõtles ta. «Läksin siis Vasi juurde passi järele, järgmisel päeval aga kiirustasin äraminekuga, kuna kartsin spioone. Kui ma pärast Prantsusmaa-reisi siia tagasi tulin, ei olnud mul aega isegi oma tuppa minna, et kas või oma gravüüre vaadata, ja seda tänu mu venna kaebusele.»

Fabrizio pööras jälestusega pea kõrvale. «Abt Blanès on juba üle kaheksakümne aasta vana,» ütles ta kurvalt. «Ta peaaegu ei käigi enam lossis, nagu mu õde rääkis; vanaduse põdurus on teinud oma töö. Kindlameelne ja õilis süda on aastatega jahtunud. Jumal teab kui kaua ta enam oma kellatornis pole käinud! Ma peidan end ta keldrisse toobrite või viinamarjapressi taha, kuni ta ärkab; ma ei lähe hea vanakese und häirima. Küllap ta on mu välimuse unustanud; kuus aastat loeb selles eas palju! Ma leian eest ainult sõbra haua! On tõesti lapsikus,» lisas ta, «tulla siia võitlema vastikusega, mida isa loss minus tekitab.»

Fabrizio jõudis väikesele kirikuesisele väljakule; üllatuse ja vaimustusega nägi ta, et kõrget kitsast akent igivana kellatorni kolmandal korrusel valgustas abt Blanès väike latern. Abtil oli kombeks, kui ta üles laudpuuri läks, mis oli ta observatooriumiks, jätta latern aknalauale, et valgus ei segaks tal planisfääri lugemist. Taevakaart oli laotatud suurele savianumale, milles varem oli kasvanud üks lossiaia apelsinipuu. Anuma põhjas väikeses avases põles imepisike lamp, peenike plekkтору viis suitsu nõust välja ja toru vari märkis kaardil põhja-

kaart. Mälestused neist lihtsaist seadmetest täitsid Fabrizio südame liigutuse ja õnnetundega.

Enesele märkamata tõstis ta mõlemad käed suu juurde ja vilistas lühidalt ning tasa: see oli kunagi olnud märguandeks, et teda sisse lastaks. Otsekohe kuulis ta, kuidas ülalt observatooriumist mitu korda nõõri tõmmati, et avada riivi kellatorni ukse ees. Liigutatult ja erutatult tormas Fabrizio trepist üles; ta leidis abti oma tavaliselt kohalt puust tugitoolis; ühe silmaga uuris ta midagi läbi seinakvadrandida varustatud väikese pikksilma. Abt andis vasaku käega märku, et teda ta vaatlustes ei segataks; hetke pärast kirjutas ta mingi arvu ühele mängukaardile, pöördus siis oma tugitoolil ja sirutas käed meie kangelasele vastu, kes pisaraid valades ta käte vahele viskus. Abt Blanès oli talle tõeliseks isaks.

«Ootasin sind,» ütles Blanès pärast esimest õrnusepuhangut. Kas oli abt tõesti teadusemees, või mõtles ta nii sageli Fabriziole, et mõni astroloogiline nähtus täiesti juhuslikult ta tagasitulekut ennustas?

«Mu surm on lähedal,» ütles abt Blanès.

«Kuidas nii!» hüüdis Fabrizio liigutatult.

«Jah,» jätkas abt tõsisel, aga mitte kurval toonil, «nägin sind uuesti ja viie ja poole või kuue ja poole kuu pärast kustub mu elu, mis on saavutanud õnne piiri,

come face al mancar dell alimento

(nagu väike lamp, milles õli otsa saab). Enne viimset tundi veedan tõenäoliselt üks või kaks kuud vaikides, mille järel mind meie isa rüppe võetakse, kui ta leiab, et olen täitnud oma kohuse kohal, kuhu ta mu valvama pani.

Oled roidunud väsimusest ja erutusest ja sulle tükib uni peale. Sellest ajast peale, kui sind ootama hakkasin, hoian oma suures instrumentide kastis leiba ja pudelit viina. Kosuta end ja püüa jõudu koguda, et mind veel mõni hetk kuulata. Minu võimuses on sulle palju asju öelda, enne kui päev asendab ööd; praegu näen ma tulevikku palju selgemini, kui ma seda võib-olla homme näen. Mu laps, me kõik oleme alati nõrgad ja seda nõrkust tuleb arvestada. Vana inimene, maapealne inimene minus on homme võib-olla seotud ettevalmistustega oma surma puhuks, aga homme õhtul kell üheksa pead sa minust lahkuma.»

Fabrizio kuuletus vaikides, nagu see tal kombeks oli. «See on siis tõsi,» jätkas vanake, «et kui sa tahtsid Waterlood näha, sattusid kõigepealt vangi?»

«Jah, mu isa,» vastas Fabrizio üllatunult.

«Näed sa, see oli haruldane õnn, sest nüüd, kus sa saad hoiatuse minu suu läbi, võib su hing end ette valmistada teise vangla vastu, mis on palju karmim ja hirmsam! Tõenäoliselt pääsed sa sealt ainult kuritöö tõttu, aga tänu taevale, seda kuritööd ei tee sina. Ära tee kunagi kurja, kui suur su kiusatus ka ei oleks! Ma arvan, küsimus on ühe süütu inimese tapmisest, kes enese teadmata sinu õigused on omastanud. Kui sa raskele kiusatusele, mis näib aumehe seisukohalt õigustatud olevat, vastu paned, kujuneb su elu väga õnnelikuks inimeste silmis..., ja mõõdukalt õnnelikuks targa silmis,» lisas ta hetkelise mõtlemise järel. «Sa sured nagu mina, mu poeg, istudes puust tugitoolis, kaugel kõigest luksusest, ära pöördununa luksusest, ja nagu minulgi, ei tarvitse sul enesele mingisuguseid ränki etteheiteid teha.

Nüüd on meie jutt tulevikust lõppenud, mul pole öeldud midagi tähtsat lisada. Püüdsin asjatult näha, kui pikk see vangistus on; kestab see kuus kuud, aasta, kümme aastat? Ma ei suutnud midagi avastada; nähtavasti eksisin milleski ja taevas tahtis mind karistada, pannes mind selle ebaselguse pärast muretsema. Nägin ainult, et pärast vanglat, aga võib-olla just vanglast lahkumise hetkel, toimub see, mida ma nimetan kuritööks, aga õnneks arvan kindlasti teadvat, et sina seda ei tee. Kui sa aga oled nõrk ja saad selle kuritöö kaasosaliseks, on kõik mu arvestused ainult pikk eksituste rida. Sel juhul ei sure sa südamerahus puutoolil istudes ja valgesse rõivastunult.» Öelnud need sõnad, tahtis abt Blanès üles tõusta; nüüd alles nägi Fabrizio, missugust hävitustööd aeg oli teinud; tal kulus terve minut istmelt tõusmiseks ja Fabrizio poole pöördumiseks. Viimane seisis liikumatult ja vaikides paigal ega läinud talle appi. Abt kaelustas teda mitu korda ja surus ta ääretu õrnusega oma rinnale. Siis ütles ta oma endiseaegse lõbususega: «Katsu end mu instrumentide vahel kuidagi mugavamalt magama seada; võta mu kasukad, mul on neid terve hulk, ja kõik kallihinnalised. HertsoGINNA Sanse-

verina saatis need mulle nelja aasta eest. Ta palus minult ennustust sinu kohta, seda ma talle küll ei saatnud, kasukad ja selle ilusa kvadrandi aga jätsin endale. Igasugune tuleviku ennustamine on ohtlik vahelesegamine, sest see võib sündmusi muuta, mispuhul kogu teadus kokku langeb nagu laste mänguehitus, pealegi oleks tulnud ilusale hertsoginnale karmi tõtt ütelda. Muide, ära ehmata, kui sa unepealt oma kõrva ääres kohutavat lärmi kuuled — kellad helisevad hommiku kella seitsmesele missale; hiljem lüüakse alumisel korrusel suurt kella, mis kõik mu instrumendid värjsema paneb. Täna on märtri ja sõjamehe, püha Giovita päev — sa tead ju, väikesel Griahta külal ja suurel Brescia linnal on ühine pühak, mis muuseas mu kuulsa õpetaja Giacomo Marini Ravennast naljakalt eksiteele viis. Korduvalt ennustas ta mulle, et saavutan suurt edu vaimuliku tegevuspöhlul, ta arvas, et minust saab Brescia toreda Püha Giovita kiriku küree; mina aga olin väikese, seitsmesaja viiekümne majapidamisega küla preestriks! Aga nii oli parem. Veidi vähem kui kümme aastat tagasi ma nägin, et kui ma oleksin olnud Brescia küree, oleks saatust viinud mu Spielbergi vanglasse, mis asub ühel künkjal Määrimaal. Homme toon sulle igasuguseid peeni toite, mis on varastatud suurelt dineelt, mille ma annan ümbruskonna preestritele, kes koos minuga suurele missale teenima tulevad. Ma panen toidud alla, aga ära tule sinna mind vaatama, ära mine alla nende maiuspalade järele, enne kui kuuled, et olen ära läinud. Päeval ei tohi sa minuga kokku saada. Päike loojub homme kakskümmend seitse minutit pärast seitset, tulen sind kaelustama alles kella kaheksa paiku. Sa pead lahkuma, kuni täistunde loetakse alles üheksa, see tähendab enne, kui kell on löönud kümme. Ole ettevaatlik, et sind kellatorni aknast ei nähtaks: sandarmitel on su tunnused teada ja nad on nii-öelda su venna käsutuses, kes on tuntud türann. Markii del Dongo kipub jõuetuks jääma,» lisas Blanès kurvalt, «ja kui ta sind näeks, pistaks ta sulle võib-olla pisut raha pihku. Aga heldus, mida rüvetab pettus, ei sobi sinusugusele inimesele, kelle tugevus on kord ta puhtas südametunnistuses. Markii vihkab oma poega Ascaniot ja just sellele pojale jääb kogu ta viie- või kuuemiljoni-

line vara. Niisugune on õiglus. Sina saad tema surma järel nelja tuhande frangise pensioni ja viiskümmend küünart musta riiet oma teenijaskonna leinariieteks.»

ÜHEKSAS PEATÜKK

Fabrizio oli vanakese jutustusest, sügavast tähelepä-nust, millega ta seda kuulas, ja ääretust väsimusest ülimalt erutatud. Suure vaevaga jäi ta magama ja ta und häirisid nägemused, võib-olla tuleviku ennustused. Kell kümme hommikul äratas teda värin, mis läbis kogu kellatorni, ja hirmus müra, mis näis tulevat väljastpoolt. Fabrizio tõusis ja arvas kohkunult, et maailma lõpp on käes, seejärel näis talle, et ta on vangis. Võttis aega, enne kui ta tundis ära suure kella helina, mida tähtsa pühaku Giovita auks helistasid nelikümmend talumeest, kuigi oleks piisanud kümnest.

Fabrizio otsis sobiva koha, kust ta sai välja vaadata, ilma et teda nähtaks. Ta märkas, et sellest suurest kõrgusest olid hästi näha ta isa aiad ja isegi lossi siseõu. Ta oli oma isa peaaegu unustanud. Mõte isast, kes on jõudnud oma elu piirini, muutis ta tundeid. Ta nägi selgesti isegi varblasi, kes otsisid leivaraasukesti suurel söögitoa rõdul. «Nende varblaste järglased, keda ma omal ajal taltsaks harjutasin,» mõtles ta. Nii sellel kui ka kõigil teistel lossi rõdudel oli rohkesti apelsinipuid, mis olid istutatud mitmesuguses suuruses savianumatesse. See vaatepilt tegi ta härdaks. Vaade siseõuele, mida kaunistasid teravate piirjoontega varjud ja eredad päikeselaigud, oli tõesti suurepärane.

Uuesti tuli talle meelde, et ta isa on vanaks ja jõuetuks jäänud. «See on tõesti imelik,» ütles ta endamisi. «Isa on ainult kolmkümmend viis aastat minust vanem; kolmkümmend viis ja kakskümmend kolm on ainult viiskümmend kaheksa!» Ta vaatas selle karmi mehe toa akendele, kes polnud teda kunagi armastanud, ja ta silmad täitusid pisaraist. Värin käis tast läbi ja külmajudin jooksis üle selja, talle tundus, et isa läks üle apelsinipuudega kaunistatud terrassi, mis asus ta toa ees; aga see oli ainult toapoiss. Otse kellatorni alla oli kogune-

nud terve hulk valgetes kleitides tütarlapsi; nad jagunesid rühmadeks ja hakkasid punastest, sinistest ja kollastest lilledest mustritega tänavaid kaunistama, mida mööda pidi tulema protsessioon. Kuid üks teine vaatepilt ütles Fabriziole märksa rohkem: kellatornist olid näha mõlemad järve harud mitme ljöö kaugusele; selle üleva vaate mõjul unustas ta peatselt kõik teised; see äratas temas kõige õilsamaid tundeid. Kõik ta lapsepõlvemälestused tulvasid talle meelde, ja see päev, mis ta veetis kellatorni suletuna, oli võib-olla kõige õnnelikum ta elus.

Onn kandis ta mõtete kõrgusele, mis ei olnud ta ise-loomule omased; üsna noorukesena vaatles ta elusünd-musi, nagu oleks ta juba elu viimse piirini jõudnud. «Peab tunnistama,» mõtles ta lõpuks pärast paljusid meeldivates unistustes veedetud tunde, «et Parmasse jõudmisest saadik pole ma kordagi tundnud rahulikku ja segamatut rõõmu nagu Napolis, ratsutades Vomero tee-del või hulkudes Miseno kallastel. Kõik selle väikese tige da õukonna keerulised intriigid on minugi tige daks teinud... Vihkamine ei paku mulle mingisugust lõbu, arvan isegi, et mind ei rõõmustaks alandada oma vaen-lasi, kui mul neid oleks, aga mul ei ole vaenlasi... Hei, peal!» mõtles ta järsku. «Giletti on ju mu vaenlane... Küll on veider,» arutles ta. «Saata see inetu mees ku-radile pakuks mulle rohkem lõbu kui mu kerge kiindu-mus Mariettasse... Ta ei saa hertsoginna d'A*** lähe-dalegi, keda ma Napolis pidin armastama, kuna olin talle õelnud, et olen temasse armunud. Jumal hoidku, kui sa-geli oli mul igav neil pikkadel kohtumistel, mida ilus hertsoginna mulle võimaldas; aga kunagi ei tundnud ma igavust viletsas toakeses, mis täitis ühtlasi köögi aset, kus Marietta mind kaks korda vastu võttis, ja mõlemal korral ainult kaheks minutiks.

Jumal küll, mida need inimesed söövad! Lihtsalt hale vaadata! Oleksin pidanud temale ja *mammia*'le mää-rama pensioni — kolm tasuta biifsteeki päevas... Väike Marietta lahutas mu süngeid mõtteid,» lisas ta, «mis õukonna lähedusest tekkisid.

Võib-olla oleksin parem pidanud valima kohvikus loge-leja elu, nagu hertsoginna ütles; ta kaldus rohkem selle

otsuse poole ja ta on minust palju targem. Tänu tema heategudele või isegi ainult isa nelja tuhande frangise pensioni ja neljakümne tuhandega, mis ema minu jaoks Lyoni panka pani, võin ma alati hobust pidada ja jääb veel mõni eküü üle väljakaevamiseks ning kollektsiooni asutamiseks. Kuna näib, et mulle pole määratud armastust tunda, jääb see mu ammendamatuks rõõmuallikaks. Enne surma tahaksin minna vaatama Waterloo lahinguvälja ja katsuda üles otsida aasa, kus mind nii lõbusasti hobuselt maha tõsteti ja rohule istuma pandi. Pärast seda palverännakut tuleksin sageli siia imeilusa järve äärde, mis on kõige kaunim maa peal, vähemalt minu südamele. Milleks otsida õnne kaugelt, ta on siinsamas mu silma ees!

Ah!» ütles Fabrizio nagu enesele vastu vaieldes. «Politsei ajab mu Como järvelt minema. Aga ma olen palju noorem kui need inimesed, kes politsei tegevust juhivad. Siin ei leia ma hertsoginna d'A***'d,» lisas ta naerdes, «aga ma leiaksin ühe kena tütarlapse nende seast, kes seal tänavale lilli seavad, ja tõesti, ma ei armastaks teda vähem: silmakirjalikkus tekitab minus külmavärinaid isegi armastuses, aga meie tähtsatel daamididel on liiga suured nõudmised. Napoleon sisendas neile kõlbluse ja kindluse idee.

Kurat!» ütles ta järsku, tõmbudes aknast eemale, nagu oleks ta kartnud, et ta ära tuntakse ka tohutu varbakardina varjus, mis kaitses kelli vihma eest. «Tulevad paraadmundris sandarmid.» Tõepoolest, küla peatänaval lõpul ilmus nähtavale kümme sandarmit, kellest neli olid allohvitserid. Vahtmeister paigutas sandarmid saja sammu kaugusele üksteisest piki teed, mida mööda pidi tulema protsessioon. «Siin tunnevad mind kõik: kui mind nähakse, lähen Como kaldalt otse Spielbergi, kus mu jalgade külge saja kümne naelased ahelad pannakse. Kuidas see hertsoginnat kurvastaks!»

Fabriziol kulus kaks või kolm minutit, enne kui ta taipas, et esiteks oli ta rohkem kui kaheksakümne jala kõrgusel ja koht, kus ta viibis, suhteliselt pime, inimestele aga, kes oleksid võinud teda näha, paistis silma ere päike, pealegi jalutasid nad pärani silmi ringi vahtides tänavatel, kus püha Giovita päeva auks kõik majad

värskest valgeks olid lubjatud. Hoolimata nii ilmsetest järeldustest ei saanud Fabrizio itaallase hing enne mingit rõõmu nautida, kui ta vana riidetükiga, mille ta akna ette naelutas, end sandarmitest oli eraldanud; sinna sisse löikas ta kaks auku silmade jaoks.

Juba minutit kümme kõmises õhk kellalöökidest, protsessioon väljus kirikust, mürtsusid *mortaretti*'d. Fabrizio pöördus ja nägi järve kaldal käsipuuga piiratud väljakut, kus ta lapsepõlves sageli vaatamas käis, kuidas *mortaretti*'d ta jalge ees pauguvad; sellepärast ei lasknud ema teda pidupäeva hommikul enda juurest ära.

Olgu teada, et *mortaretti*'d (või väikesed mortiiirid) pole midagi muud kui püssirauad, mis on nelja tolli pikkuselt ära saetud; nende tegemiseks korjavad talupojad aplalt püssiraudu, mida Euroopa poliitika 1796. aastast peale Lombardia lagendikele heldelt on külvanud. Need nelja tolli pikkused rauajupid laetakse suudmeni täis, asetatakse püsti maha ja nende vahele puistatakse püssirohku; kaks-kolmsada taolist toru asetatakse kolme ritta nagu pataljon selle tee lähedusse, kust protsessioon peab mööduma. Kui armulaualeiva astja läheb, süüdatakse püssirohi, ja siis algab kiirtuli: üksteise järel kõlavad kiired lühikesed paugud, see on kõige korrapäratum ja naljakam laskmine; naised on rõõmust lausa joobunud. Pole midagi lõbusamat, kui kuulata *mortaretti*'de laske, mis kanduvad üle järvevee ja muutuvad mahedamaks lainete õõtsumisest. See omapärane paugutamine, mis meie kangelasele lapsepõlves nii sageli rõõmu oli valmistanud, hajutas liiga tõsised mõtted, mis teda olid vallanud. Ta võttis abti suure astronoomilise pikksilma ja tundis selle abil ära enamiku mehi ja naisi, kes protsessioonile järgnesid. Paljud armsad väikesed tüdrukud, kes olid üheteistkümne või kaheistkümne aastased, kui Fabrizio ära sõitis, olid nüüd kasvanud kauniteks naisteks, olid õitsele puhkenud oma ilus ja nooruslikus jõus; nad tõid uuesti mehisuse meie kangelase südamesse ja neidudega kõnelemiseks oleks ta valmis olnud koguni sandarmeid trotsima.

Protsessioon läks mööda ja suundus kirikusse külguks kaudu, mida Fabrizio ei näinud; varsti muutus kuumus lämmatavaks isegi ülal kellatornis; rahvas läks

laiali oma kodudesse ja küla vajus sügavasse vaikusse. Hulk paate sõitis järvele Belagio, Menagio ja teiste järveäärsete külade talupoegadega, kes koju tagasi pöördusid. Fabrizio kuulis selgesti iga aerulööki ja sattus sellest tavalisest helist lausa vaimustusse, see rõõm laskis teda puhata kõigist õnnetustest ja ebameeldivustest õukonna keerulises elus. Missugune õnn oleks praegu sõita mõni lõõ sellel ilusal vaikselt järvel, mis nii meeldivalt taevassügavust peegeldab. Ta kuulis, et all avati kellatorni uks; abt Blanèsi vana teenija tõi suure korvi; Fabriziole maksis palju vaeva, et temaga mitte rääkima hakata. «Ta armastab mind peaaegu niisama palju kui ta peremees,» mõtles ta «pealegi sõidan ma täna õhtul kell üheksa ära; kindlasti tootab ta vaikida, kas ta siis ei suudaks mõni tund saladust pidada? Ei,» mõtles Fabrizio, «ma teeksin oma sõbrale meelegärra! Pealegi võib tal tulla ebameeldivusi sandarmitega,» ja ta laskis Ghital lahku, ilma et oleks teda kõnetanud. Ta lõunatas oivaliselt ja seadis end siis mõneks minutiks magama. Ta ärkas alles kell pool üheksa õhtul, kui abt Blanès teda käest raputas; oli juba pime.

Blanès oli väga väsinud ja nagu viiekümne aasta võrra vanemaks läinud. Ta ei rääkinud enam tõsisest asjust, istus puust tugitooli ja ütles Fabriziole: «Kaelusta mind!» Mitu korda surus ta Fabrizio oma rinnale. «Surm lõpetab varsti mu pika elu,» ütles ta lõpuks, «aga ta ei ole nii hirmus kui see lahkumine. Ma jätan oma rahakoti Ghita kätte, ta võib võtta sealt raha oma vajadusteks, aga sel tingimusel, et annab sulle kõik, mis järele on jäänud, kui sa kunagi tuled ja abi vajad. Ma tunnen teda, niisuguse nõuande peale on ta võimeline sinu jaoks sel määral kokku hoidma, et ei osta liha isegi nelja korda aastas, kui sa ise talle täpseid korraldusi ei anna. Võib juhtuda, et sa satud raskustesse, siis kuluvad vana sõbra veeringud marjaks ära. Oma vennalt ära oota midagi peale julmuse, püüa raha teenida tööga, mis oleks kasuks ühiskonnale. Ma näen ette enneolematuid torme; võib-olla viiekümne aasta pärast ei taheta enam jõudeelu elavaid inimesi näha. Sul võivad puududa ema ja tädi, aga õed peavad oma meeste sõna kuulama... Mine nüüd, mine! Jookse!» hüüdis

Blanès kiirustades. Ta kuulis kergelt raginat kellas, mis tähendas, et kohe lööb kell kümme, ta ei tahtnud isegi enam lubada, et Fabrizio teda viimast korda kaelustaks.

«Kiirusta! Kiirusta!» hüüdis ta. «Sul läheb vähemalt üks minut trepist alla minekuks; vaata, et sa ei kuku, see oleks kohutav ennustus.» Fabrizio tormas trepist alla ja jooksis üle väljaku. Ta oli vaevalt isa lossi ette jõudnud, kui kell kümme lõi; iga kellalöök kajatas ta rinnas vastu ja täitis ta südame omapärase erutusega. Ta seisatas, et järele mõelda, õigemini öelda, et anda vaba voli kergelkäigule vaimustusele, mis tal selle majesteetliku ehituse vaatlemisel tekkis, kuigi ta seda eelmisel õhtul nii külmalt oli arvustanud. Keset unistusi äratasid teda inimese sammud; ta vaatas ümber ja nägi nelja sandarmit. Tal oli kaks toredat püstolit, ta oli need lõuna ajal uuesti laadinud; väike heli, mis kuke vinna tõmbamisel tekkis, äratas ühe sandarmi tähelepanu, ja too oli seda-maid valmis teda areteerima. Fabrizio märkas, missugune oht teda ähvardab, ja otsustas tulistada esimesena; selleks oli tal õigus: see oli ainus võimalus neljale hästi relvastatud mehele vastu panna. Õnneks olid sandarmid ringkäigul mööda kõrtse, et sinna istuma jäänud koju ajada; nad polnud jäänud ükskõikseks kostituste vastu neis meeldivais paikades; mistõttu nad ei otsustanud küllalt kiiresti oma kohust täita. Fabrizio pistis kõigest väest jooksu. Sandarmid jooksid mõne sammu talle järele ja hüüdsid: «Seis! Seis!», siis jäi kõik jälle vaikseks. Kolmesaja sammu kaugusel Fabrizio peatus, et hinge tagasi tõmmata. «Püstolike klõpsatus oleks mu peaaegu kinni viinud; hertsoginna ütleks sel puhul, kui ma veel kunagi ta ilusaid silmi nägema peaksin, et mulle pakub lõbu kujutleda sündmusi, mis võib-olla toimuvad kümne aasta pärast, aga ma ei näe seda, mis parajasti mu ümber juhtub.»

Fabrizio võpatas, mõeldes hädaohule, millest ta äsja oli pääsenud; ta lisan sammu, aga peatselt ei suutnud end enam tagasi hoida ja pistis jooksmas, mis ei olnud kuigi mõistlik, sest ta tõmbas endale paljude koduteel olevate talupoegade tähelepanu. Ta peatus alles mäenõlval, mis oli rohkem kui lõõ kaugusel Griantast, ja

lasegi seal kattus ta keha külma higiga, kui ta Spielbergi peale mõtles.

«On alles hirm!» ütles ta valjult ja selle sõna kõla kuuldes tundis peaaegu häbi. «Tädi ütleb mulle ikka, et kõigepealt pean õppima endale andestama. Ma võrdlen end alati mingi olematu täiuslikkuse eeskujuga. Hea küll, ma andestan oma hirmu, sest teisest küljest olin ma ju valmis oma vabadust kaitsma ja kindlasti poleks nad kõik neljakesi püsti jäänud, et mind vanglasse viia. Aga mis ma praegu teen, see pole sugugi sõjaväeline,» lisas ta. «Ma täitsin oma ülesande ja küllap vist häirisin vaenlasi; aga selle asemel et kiiresti tagasi tõmbuda, tegelen oma lõbuks kujutlustega, mis on veelgi naeruväärsemad kui kõik hea abti ennustused.»

Ja tõepoolest, selle asemel et minna kõige lähemat teed mööda Lago Maggiore kaldale, kus teda ootas paat, tegi ta tohutu ringi, et minna oma puud vaatama. Lugeja vist mäletab Fabrizio armastust kastanipuu vastu, mille ta ema kakskümmend kolm aastat tagasi oli istutanud. «Vennast võib uskuda, et ta selle puu maha laskis raiuda,» ütles ta endale. «Ei, temasugused inimesed ei mõista helli tundeid, tal ei tulnud seda mõttesegi. Ja kui raiuski, siis ei oleks see halb enne,» lisas ta kindlas usus.

Kaks tundi hiljem vapustas ta pilku ebameeldiv vaatepilt: ulakad või torm olid murdnud noore puu ühe suurema oksa; kuivanud ja närbunud, rippus see elutult tüvepidi alla. Fabrizio lõi oksa ettevaatlikult oma pistodaga ära, löikekohta aga silus hoolikalt, et vesi ei saaks tüvesse tungida. Aeg oli kallis, sest hakkas juba koitma, aga armastatud puu ümber mulda kobestades veetis ta selle juures ikkagi tubli tunni. Kui ta kõigi nende narrustega valmis oli jõudnud, asus ta kiiresti Lago Maggiore poole tee. Üldiselt polnud ta sugugi nukker: puu oli hästi kasvanud, ta oli tugevam kui kunagi varem ja viie aasta jooksul peaaegu poole pikemaks sirgunud. Murtud oks puule suurt viga ei teinud; nüüd, kus see ära oli lõigatud, ei kahjustanud ta enam puud, viimane töötas koguni veel sihvakamaks kasvada, kuna võra algas nüüd kõrgemalt.

Fabrizio polnud veel lõõdki ära käinud, kui pimesta-

vall hele viirg idataevas siinses paikkonnas kuulsa mäe *Resegon di Lec'i* teravad tipud nähtavale tõi. Teel hakkas liikuma palju talupoegi, aga selle asemel et sõjakalt meelestatud olla, Fabrizio heldis, imetledes Como järve ümbruse metsade kord ülevat, kord liigutavat ilu. Neist kaunimaid ei leidu vist kuskil maailmas; ma ei taha sellega öelda, et nad, nagu Sveitsis räägitakse, uusi rahaid sisse toovad, aga südamele kõnelevad nad rohkem kui kõik muu. Kuulata nende kõnet seisukorras, milles oli Fabrizio, riskides endale tõmmata Lombardia-Veneetsia härrade sandarmite tähelepanu, oli täielik lapsikus. «Olen poole lööo kaugusel piirist,» ütles ta endale lõpuks, «kindlasti kohtan ma piirivalvureid ja sandarmeid, kes oma hommikust ringkäiku teevad, mu peenest kalevist ülikond äratav neis kahtlust ja nad küsivad mu passi. Passil aga on selgesti kirjutatud nimi, mis töötab mulle vanglat; niisiis seisab mul ees meeldiv vajadus sooritada mõrv. Kui sandarmid käivad kahekaupa, nagu neil tavaliselt kombeks on, ei saa ma tulistamisega kenasti ootama jääda, kuni üks neist mõtleb mul kraest kinni haarata; kui ta mind kukkudes ainsagi hetke kinni peab, olen Spielbergis.» Fabrizio oli õudne mõelda, et tema peab tulistama esimesena, võib-olla koguni oma onu, krahv Pietranera vana sõdurit; ta jooksis teelt kõrvale ja peitis end tohutu suure kastanipuu õõnsasse tüvesse. Ta raputas püssirohtu süütepannile ja kuulis äkki, et metsas ratsutab keegi, lauldes väga hästi üht *Mercadante** kaunist aariat, mis tol ajal Lombardias moes oli.

«Hea enne!» ütles Fabrizio endamisi. Lauluviis, mida ta hardalt kuulatas, leevendas viha, mis oli juba hakanud ta arutlustesse tungima. Ta vaatles teed tähelepanelikult mõlemast küljest, kuid ei näinud seal kedagi. «Laulja tuleb mööda mõnd metsarada,» mõtles ta. Peaaegu samal hetkel nägi ta väga korralikult inglise moodi järgi riietatud toapoissi, kes lähenes sammu sõites tavalise hobuse seljas, hoides oheliku otsas ilusat, vahest ehk natuke liiga kõhna tõuhobust.

«Ah, kui ma suudaksin arutleda nagu Mosca!» mõtles Fabrizio. «Ta ütleb, et hädaohud, mis inimest ähvardavad, on alati mõõdupuuks tema õiguste kohta ligimese

suhtes. Ma kihutaksin toapoisiile kuuli pähe, hüppaksin sellele peenele ratsule ja vilistaksin kogu maailma sandarmite peale. Parmast saadaksin kohe raha tolele inimesele või ta lesele... aga see oleks kohutav!»

KUMNES PEATÜKK

Lugedes endale moraali, hüppas Fabrizio maanteele, mis viib Lombardiast Šveitsi; selles kohas kulges tee allamäge, nelja-viie jala võrra metsast madalamal. «Kui mees lööb kartma,» arutles Fabrizio, «kihutab ta galopis minema ja ma jään siia juhmilt seisma.» Sel hetkel oli ta kümne sammu kaugusel toapoisist, kes enam ei laulnud. Fabrizio nägi ta silmist, et mees kartis; võib-olla mõtles ta hobused ümber pöörata. Ilma et ta veel oleks otsustanud, kuidas toimida, hüppas Fabrizio alla ja haaras kõhnal hobusel valjastest.

«Mu sõber,» ütles ta toapoisiile, «ma ei ole tavaline varas, sest kõigepealt annan ma teile kakskümmend franki, aga ma olen sunnitud teilt laenama teie hobuse. Mind tapetakse, kui ma kohe plehku ei pane. Mul on kannul neli venda Rivat, kuulsad kütid, keda te kahtlemata tunnete. Nad tabasid mu oma õe toast, hüppasin aknast välja ja siin ma nüüd olen. Nad on koerte ja püssidega metsas. Peitsin end selle jämeda kastanipuu õõnsasse tüvesse, sest nägin üht neist üle tee minevat; nende koerad saavad mulle jälile. Istun teie hobuse selga ja ratsutan ühe lõõ Como järvest eemale; sõidan Milaanosse ja heidan asekinga jalge ette. Kui te nõustute vabatahtlikult oma hobust andma, siis jätan selle koos kahe napoleoniga teie jaoks postijaama. Kui te teete vähimatki katset vastu hakata, lasen teid selle püstoliga maha. Kui te aga mulle sandarmid järele saadate, siis juba hoolitseb mu onupoeg, vapper krahv Alari, keisri tallmeister, selle eest, et teie luud puruks murdaks.»

Fabrizio esitas oma improviseeritud loo kõige rahuarmastavamal toonil.

«Muide,» ütles ta naerdes, «mu nimi pole mingi saladus; olen *marchesino* Ascanio del Dongo, meie Grianta

loss on siin päris lähedal. Kurat!» hüüdis ta kõrgendatud häälel, «laske ometi hobune lahti!» Jahmatanud toapoiss ei hinganud sõnagi. Fabrizio võttis püstoli vasakusse kätte, haaras valjastest, mis teine lahti laskis, hüppas sadulasse ja kappas minema. Sõitnud kolmsada sammu, tuli talle meelde, et oli unustanud anda lubatud kakskümmend franki; ta peatus. Tee peal ei olnud kedagi peale toapoisi, kes talle järele kappas. Fabrizio lehvitas ninarätikuga, et ta lähemale tuleks, ja kui toapoiss oli viiekümne sammu kaugusel, viskas Fabrizio teele peotäie raha ning sõitis edasi. Ta nägi kaugelt, kuidas toapoiss maast raha korjas. «Vaata kus, on tõesti mõistlik inimene,» mõtles Fabrizio naerdes, «mitte ühtki ülearust sõna.» Ta ratsutas kiiresti lõuna poole, peatus ühes üksikust majas ja mõne tunni pärast asus uuesti teele. Kell kaks öösel jõudis ta Lago Maggiore kaldale, varsti nägi ta oma paati järvel tiirlevat; kokkulepitud signaali peale tuli paat kaldale. Fabrizio ei näinud ühtki talumeest, kellele hobust üle anda, ta laskis õilsa looma vabaks; kolm tundi hiljem oli ta Belgirates. Seal, sõbralikul maal, puhkas ta ennast välja; ta oli väga lõbusas meeleolus, sest kõik oli oivaliselt õnnestunud. Kas me tihkame ta lõbususe tõelisi põhjusi avaldada? Ta puu oli toredasti kasvanud ja sügav heldimus kohtumisest abt Blanèsiga ta hinge värskendanud. «Kas ta tõesti usub kõiki ennustusi, mis ta minu kohta ütles,» mõtles Fabrizio, «või, arvestades seda, et vend on loonud mulle jakobiinlase kuulsuse, on teinud minust inimese, kel pole usku ega kohusetunnet ja kes on kõigeks võimeline, tahtis abt mind ainult kaitsta, et ma järele ei annaks kiusatusele mõne elaja pea, kes mulle vahest kurja vembu on mänginud, puruks lüüa?» Päev hiljem jõudis Fabrizio Parmasse. Hertsoginnal ja krahvil oli väga lõbus kuulata, kuidas ta äärmise täpsusega nagu alati oma reisisündmusi kirjeldas.

Fabrizio oli tulles märganud, et portjee ja ka kõik teised Sanseverina lossi teenrid on leinariietes.

«Kelle me oleme kaotanud?» küsis ta hertsoginnalt.

«Armastusväärne inimene, keda minu abikaasaks nimetati, suri Badenis. Ta jättis mulle selle lossi, nagu kokku oli lepitud, aga oma sõpruse tähisena lisas sellele

kolmesaja tuhande frangi suuruse summa, mis mind väga häirib. Ma ei taha sellest loobuda tema õetütrel, markiis Raversi kasuks, kes mulle iga päev alatuid trikke mängib. Sina tunned kunsti, otsi mulle hea skulptor, ja ma lasen hertsogile kolmesaja tuhande frangi eest hauakambri ehitada.» Krahv hakkas Raversist anekdoote rääkima.

«Asjatult püüdsin teda igasuguste heategudega meelitada,» ütles hertsoginna. «Hertsogi õe- ja vennapojad olen ma kõik kolonellideks või kindraliteks teinud. Vastutasuks saadavad nad mulle iga kuu vastikuid anonüümkirju; olin sunnitud võtma sekretäri, kes sedasorti kirju loeks.»

«Anonüümkirjad on veel nende kõige väiksem patt,» ütles krahv Mosca, «aga nad saadavad virnade viisi alatuid salakaebusi. Kakskümmend korda oleksin ma võinud kogu selle kliki kohtulikule vastutusele võtta, ja Teie Kõrgeausus võib juba arvata,» lisas ta Fabrizio poole pöördudes, «et minu tublid kohtunikud oleksid nad süüdi mõistnud.»

«See rikubki kõik ära!» vastas Fabrizio naiivselt, mis õukonnas väga meeldis. «Parem oleks, kui nende üle mõistetak kohut südametunnistuse järgi.»

«Üpris liigutav! Kuna te õppereise sooritate, siis võib-olla saate mulle niisuguste kohtunike aadressid anda, ma kirjutaksin neile veel täna enne magamaheitmist.»

«Kui ma oleksin minister, haavaks ausate kohtunike puudumine minu enesearmastust.»

«Mulle näib,» vastas krahv, «et Teie Kõrgeausus, kes nii väga armastab prantslasi ja kes koguni pakkus kunagi neile oma võitmatu käe abi, unustab käesoleval hetkel ühe nende targa põhimõtte: «Tapa kurat, muidu tapab tema sinu!» Tahaksin näha, kuidas teie valitseksite noid tuliseid hingi, kes iga päev loevad Prantsuse revolutsiooni ajalugu, kui kohtunikud mõistavad õigeks inimesed, keda mina süüdistan. Need kohtunikud jõuaksid niikaugemale, et mõistaksid õigeks sulid, kelle süü on ilmne, ja peaksid end Brutuseks. Ma tahan teid natuke õrritada: kas teie tundeline südametunnistus ei tee teile mingisuguseid etteheiteid selle veidi kõhna, aga toreda hobuse pärast, kelle te Lago Maggiore kaldale maha jätsite?»

«Otsustasin kindlasti tasuda hobuse omanikule kõik hobuse kadumisega seotud kulud, nagu ajalehekuulutus ja kõik muu,» ütles Fabrizio täie tõsidusega, «talupojad kindlasti leidsid hobuse ja viisid talle tagasi. Loen tähelepanelikult Milaano ajalehte, et otsida sealt kuulutust kadumaläinud hobuse kohta; hobuse tundemärgid on mulle hästi teada.»

«Ta on tõesti lihtsameelne!» ütles krahv hertsoginnale. «Ja mis oleks Teie Kõrgeaususest saanud,» jätkas ta naerdes, «kui laenatud hobune, kellega te kõigest väest kihutasite, oleks komistanud? Te oleksite olnud Spielbergis, mu kallid vennapoeg, ja kogu mu mõjuvõim oleks vaevalt küündinud ainult selleni, et vähendada kolmekümne naela võrra ahelate raskust teie kummagi jala küljes. Te oleksite veetnud selles meeldivas paigas kümme aastat; võib-olla oleksid teie jalad turşunud ja oleksite saanud gangreeni, siis oleks need korralikult maha lõigatud...»

«Oh, halastage, ärge jätkake seda kurba romaani!» hüüdis hertsoginna, kelle silmad olid täis pisaraid. «Ta ju tuli tagasi...»

«Ja see rõõmustab mind veel rohkem kui teid, võite kindel olla,» vastas krahv täiesti tõsiselt. «Aga miks see julm laps ei küsinud minult sobiva nimega passi, kui ta tahtis Lombardiasse minna? Esimese teate puhul ta areteerimisest oleksin sõitnud Milaanosse ja mu sealsed sõbrad oleksid meeleldi silma kinni pigistanud ning väitnud, et nende sandarmid areteerisid Parma vürsti alama. Jutustus teie retkest on meeldiv ja lõbus, tunnistan seda meeleldi,» jätkas krahv vähem süngel toonil. «Teie tulek metsast maanteele meeldib mulle kaunikesti, aga, omavahel öeldud, kuna teie elu oli selle toapoisi käes, oli teil õigus võtta tema oma. Me valmistame Teie Kõrgeaususele hiilgavat karjääri, vähemalt soovib seda hertsoginna, ja minu arvates ei või isegi mu suurimad vaenlased mind selles süüdistada, et oleksin kunagi ta käsud täitmata jätnud. Missugune surmav hoop oleks olnud temale ja minule, kui teie lahja hobune sel takistussõidul oleks komistanud! Sel juhul oleks tõesti parem olnud, kui hobune teil kaela oleks murdnud.»

«Te näete täna õhtul kõike väga traagiliselt, mu sõber,» ütles hertsoginna erutatult.

«Meid ümbritsevad traagilised sündmused,» vastas krahv samuti erutatult. «Me ei ole Prantsusmaal, kus kõik lõpeb laulukese või ühe-kaheaastase vangistusega, ja ma teen halvasti, et räägin teile neist asjust naljatoonis. Niisiis, mu kallis vennapoeg, eeldatavasti õnnestub mul ühel päeval anda teile piiskopikoht, sest ma ei saa teid ju kohe Parma peapiiskopiks teha, nagu seda väga mõistlikult soovib siinviibiv proua hertsoginna; ütelge meile, misugune oleks teie poliitika, kui te elate oma piiskopkonnas, kaugel meie tarkadest nõuannetest?»

«Tappa kurat, enne kui ta minu tapab, nagu väga hästi ütlevad mu sõbrad prantslased,» vastas Fabrizio välkuvate silmadega. «Säilitada kõigi võimalike vahenditega, sealhulgas ka püstolipaukudega, positsiooni, mille te mulle olete võimaldanud. Lugesin del Dongode genealoogiast lugu ühest meie esivanemast, kes ehitas Grianta lossi. Ta hea sõber, Milaano hertsog Galeazzo, saatis ta tema elu lõpul üle vaatama üht kindlust meie järvel: oli karta uut sissetungi Sveitsist. «Pean viisakuse pärast kirjutama paar sõna komandandile,» ütles Milaano hertsog teda ära saates. Ta kirjutas kaks rida ja andis kirja mu esiisale, siis küsis selle uuesti tagasi, et kinni pisseerida. «Nii on viisakam,» ütles ta. Vespasiano del Dongo asus tee. Järvel sõites meenus talle vana kreeka legend — ta oli õpetatud mees. Ta avas oma hea valitseja kirja ja leidis selles käsu lossikomandandile tappa saadik kohe saabumisel. Sforza oli liiga haaratud olnud komöödiast, mida ta mu esivanemaga mängis, ja tähelepanematusel kirja viimase rea ning oma allkirja vahele vaba ruumi jätnud; Vespasiano del Dongo kirjutas sinna korralduse alluda temale kui kõigi järveäärsete kindluste kindralkubernerile, kirja alguse aga hävitas ära. Kui ta oli lossi jõudnud ja tunnustust leidnud, heitis ta komandandi maa-alusesse vangikongi, kuulutas Sforzale sõja, ja mõne aasta pärast vahetas ta oma kindluse nende tohutute maavalduste vastu, millest sai alguse meie perekonna kõigi harude rikkus ja mis ühel päeval hakkab mulle andma neli tuhat liivrit rendist.»

«Te räägite nagu akadeemik!» hüüdis krahv naerdes.

«Te jutustasite meile toredast leidlikkusest, kuid meeldiv juhus sooritada taolisi põnevaid asju esineb vaid kord kümne aasta kohta. Sageli õnnestub pooltobedal olevusel, kes on tähelepanelik ja alati ettevaatlik, rikka kujutlusvõimega inimestest võitu saada. Just taltsutamatu kujutlusvõime viis Napoleoni, kes oleks pidanud püüdma Ameerikasse jõuda, ettevaatliku *John Bulli* kätte. John Bull naeris oma kontoris kindlasti mõnusalt tema kirja üle, kus ta Themistoklest * tsiteerib. Igal ajajärgul võtavad alatud sancho panzad õilsate don quijotede üle võimust. Kui te olete nõus igasugustest ebatavalistest tegudest loobuma, siis, ma ei kahtle, saab teist kui just mitte väga auväärne, siis väga lugupeetud piiskop. Igal juhul jään ma oma märkuse juurde; Teie Kõrgeausus käitus selles hobuseloos kergemeelselt ja oleks seetõttu äärepealt eluksajaks vangi sattunud.»

Need sõnad panid Fabrizio võpatama ja ta jäi sügavasse hämmeldusse. «Kas see oligi vangla, mis pidi mind ähvardama?» arutles ta. «Kas see oli kuritegu, mida ma ei tohtinud teha?» Blanèsi ennustused, mille üle ta naeris, omandasid ta silmis usaldusväärse ettekuulutuse tähenduse.

«Mis sul ometi on?» ütles hertsoginna üllatunult. «Krahv viis su süngetele mõtetele.»

«Mind valgustab uus tõde ja selle asemel, et temaga võidelda, võtab mu hing ta omaks. On tõsi, et olin väga lähedal eluaegsele vangistusele! Aga see toapoiss oli nii ilus oma ingliselõikelises ülikonnas, et kahju oli teda tappa!»

Minister oli ta kombekusest vaimustatud.

«Ta on igatepidi haruldaselt meeldiv,» ütles Mosca ja vaatas hertsoginnale otsa. «Pean teile ütlema, mu sõber, et olete saavutanud võidu, ja võib-olla kõige väärtuslikuma kõigist võitudest.»

«Ahl!» mõtles Fabrizio, «ta pilkab mind Marietta pärast.» Ta eksis; krahv lisas:

«Teie evangeelne lihtsus võitis meie auväärse peapiiskopi, isa Landriani südame. Lähemal päevil teeme teist peavikaari, kõige lõbusam kogu loos aga on see, et kolm praegust peavikaari, väarikad ja töökad inimesed, kellest kaks olid minu teada peavikaarid juba enne

teie sündimist, paluvad peapiiskopile adresseeritud kirjas, et teid määrataks esimesele kohale nende seas. Need härrad põhjendavad oma soovi kõigepealt teie voorustega, teiseks sellega, et olete kuulsa peapiiskopi Ascanio del Dongo sugulane. Kui ma kuulsin, kuidas teie voorusi austatakse, nimetasin otsekohe kõige vanema peavikaari vennapoja kapteniks; ta oli leitnant sellest ajast peale, kui marssal Suchet * piiras Taragonat.»

«Mine kohe, nii nagu sa oled, oma peapiiskopi juurde talle oma õrnamaid tundeid avaldamal» hüüdis hertsoginna. «Jutusta talle oma õe abiellumisest; kui ta kuuleb, et su õde hertsoginnaks saab, leiab ta sinus veel rohkem apostellikke omadusi. Muidugi ei tohi sa midagi teada sellest, mis krahv sulle su tulevase määramise kohta usaldas.»

Fabrizio tõttas peapiiskopi paleesse; ta käitus seal lihtsalt ja tagasihoidlikult, mis tal äärmiselt kergesti õnnestus; tähtsa isanda osa mängimine seevastu nõudis talt jõupingutust. Kuulates *monsignore* Landriani veidi pikale venivat juttu, mõtles ta endamisi: «Kas ma oleksin pidanud tulistama toapoissi, kes hoidis kõhna hobust valjaidpidi?» Ta mõistus ütles «jah», aga ta süda ei suutnud leppida kujutlusega, et see ilus noormees hobuse seljast veriselt ja moondunud näoga maha kukub.

«Kas vangla, mis oleks mind neelanud, kui hobune oleks komistanud, oli see vangla, millega mind nii paljudes ennustustes ähvardatakse?»

See küsimus oli talle kõige olulisema tähendusega, peapiiskop aga oli rahul, et ta nii keskendunud ilmel kuulab.

ÜHETEISTKUMNES PEATÜKK

Peapiiskopi juurest lahkudes ruttas Fabrizio kohe väikese Marietta juurde; juba kaugelt kuulis ta Giletti jämedat häält, kes oli lasknud veini tuua ja oma sõprade — etteütleja ning küünalde tahlõikajaga lõbutses. Ainult *mammia*, kes ema ülesandeid täitis, vastas Fabrizio signaali peale.

«Meil on uudiseid!» hüüdis ta. «Paari-kolme meie näitlejat süüdistatakse selles, et nad korraldasid joomapeo

suure Napoleoni sünnipäeva tähistamiseks, meie vaene trupp kuulutati jakobiinlikuks ja talle anti käsk Parma riigist kaduda, säh sulle, elagu Napoleon! Aga räägitakse, et minister olevat meie eest hoolitsenud. Kindel on igatahes see, et Giletil on raha, ma ei tea kui palju, aga nägin tal peotäit eküüsid. Marietta sai meie direktorilt viis eküüd reisikuludeks Mantuasasse ja Veneetsiasse ja mina ühe. Ta on endiselt sinusse armunud, aga kardab Giletti. Kolme päeva eest, viimase etenduse ajal, mis me andsime, tahtis Giletti ta ära tappa; ta andis Marietta kaks tublit kõrvakiilu, ja mis kõige hullem, rebis ta sinise salli puruks. Kui sa talle uue sinise salli kingiksid, siis oleksid tõesti tore poiss, me ütleksime, et võitsime selle loteriil. Karabinjeeride trummilööja korraldab homme vehklemisvõistlused — igal tänavanurgal on kuulutused väljas, kus on öeldud, mis kell need algavad. Tule meid vaatama; kui Giletti läheb võistlustele ja kui võib loota, et ta kauemaks ära jääb, siis olen akna peal ja annan sulle märku. Katsu meile midagi hästi ilusat kaasa tuua. Ja kuidas küll Marietta sind armastab!»

Raske südamega laskus Fabrizio mööda selle rāpase majalogu keerdtreppi alla. «Ma ei ole sugugi muutunud,» arutles ta, «kõik kaunid otsused, mis ma meie järve kaldal tegin, kui elule filosoofilise pilguga vaatasin, on tuulde lennanud. Mu hing oli kaugel igapäevasest elust, kõik see oli vaid unistus, mis kokkupuutumisel karmi tegelikkusega kadus. On aeg tegutseda,» ütles Fabrizio, kui ta kella üheteistkümnelt öhtul Sanseverina lossi tagasi tuli. Aga asjatult otsis ta oma südamest mehisust rääkida ülla siirusega, mis näis talle nii lihtsana sel ööl, mis ta veetis Como järve kaldal. «Ma ainult vihasin inimest, keda üle kõige maailmas armastan; kui ma rääkima hakkan, siis jätan endast ainult viletsa komödiandi mulje. Tegelikult on mul veidike väärtust ainult kirgliku vaimustuse hetkel.»

«Krahv on minu vastu haruldaselt kena,» ütles ta hertsoginnale pärast seda, kui oli talle jutustanud oma visiidist peapiiskopi juurde. «Ma hindan tema teguviisi seda enam, et ma, nagu mulle näib, talle eriti ei meeldi; minu käitumine tema suhtes peaks seetõttu olema seda korrektsem. Ta on endiselt hullupööra vaimustatud oma

väljakaevamistest *Sanguigna's*, vähemalt otsustades tema üleeilse sõidu järgi: ta ratsutas kaksteist lööd selleks, et olla kaks tundi seal oma tööliste juures. Võib-olla leitakse selle antiikse templi vundamendi juurest, mille ta avastas, raidkujude osi, ja ta kardab, et need võidakse ära varastada. Tahaksin teha talle ettepaneku veeta *Sanguignas* kolmkümmend kuus tundi. Homme kella viie paiku pean uuesti minema peapiiskopi juurde, ja ma võiksin õhtul välja sõita, kasutades reisiks öist jahedust.»

Hertsoginna ei vastanud algul midagi.

«Võib arvata, nagu otsiksid sa ettekäandeid minust eemal olemiseks,» ütles ta lõpuks eriti õrnalt. «Vaevalt sa jõudsid tagasi Belgiratest, kui sul juba on jälle põhjus ärasõiduks.»

«Nüüd on sobiv juhus rääkida,» mõtles Fabrizio. «Aga seal järvel ei olnud ma päris mõistuse juures, ma ei märganud oma otsekohesuse vaimustushoos, et mu kiidulaul lõpeb jämedusega; ma pean ütlema: «Minu armastus sinu vastu on kõige truum ja andunum sõprus jne., jne., aga teistsuguseks armastuseks ei ole mu süda võimeline.» Kas see pole sama, kui ütelda: «Ma näen küll, et te armastate mind, aga olge ettevaatlik — ma ei saa teile samaga tasuda?» Kui hertsoginna mind tõesti armastab, siis võib ta vihastada, et ma seda taipasin, kui ta aga minu vastu ainult siirast sõprust tunneb, pahan-dab teda minu jämedus... ja niisuguseid solvamisi ei andestata.»

Sel ajal kui Fabrizio neid küsimusi kaalus, kõndis ta hajameelselt salongis edasi-tagasi, ilme range ja uhke nagu inimesel, kes näeb õnnetust endast kümne sammu kaugusel.

Hertsoginna vaatas teda vaimustusega; see polnud enam laps, keda ta sündimisest saadik oli näinud, see polnud enam vennapoeg, kes oli alati valmis tema sõna kuulama; see oli tõsine mees, kelle armastatu olla oleks oiuline. Ta tõusis diivanilt, kus oli istunud, ja viskus kirklikult Fabrizio käte vahele.

«Sa tahad siis minu juurest ära joosta?» küsis ta.

«Ei,» vastas Fabrizio Rooma keisri ilmega, «aga ma tahan mõistlik olla.»

Sellest vastusest võis mitmeti aru saada. Fabrizio ei

tundnud endas mehisust kaugemale minna ja võluva naise haavamisega riskida. Ta oli liiga noor, laskis end liiga kergesti liigutada; ta mõistus ei esitanud talle ühtki meeldivat lauset, mille abil ta oleks saanud mõista anda seda, mis ta tahtis ütelda. Loomusunnilise kirepuhangu ajal unustas ta kõik oma arutlused, haaras võluva naise käte vahele ja külvas ta üle suudlustega. Sel hetkel oli kuulda krahvi tõlla mürinat, mis sõitis õuele, ja peaaegu otsekohe ilmus ta ise salongi; tal oli väga erutatud ilme.

«Te sisendate enda vastu ebatavaliselt õrnu tundeid,» ütles ta Fabrizioole, kes neist sõnadest suurde kohmetusse sattus.

«Peapiiskop oli täna Tema Kõrguse juures audientsil, nagu igal neljapäeval; vürst jutustas mulle äsja, kuidas peapiiskop täiesti erutatult oli esinenud väga targa pähe-õpitud kõnega, millest vürst algul mitte midagi aru polnud saanud. Lõpuks oli Landriani deklareerinud, et Parma kirikule on väga tähtis, et *monsignore* Fabrizio del Dongo nimetataks esimeseks peavikaariks, ja kui ta saab kahekümne nelja aastaseks — tema abiks ning tulevaseks järglaseks.»

Pean tunnistama, et see jutt kohutas mind,» ütles krahv. «See on liigne kiirustamine ja ma kartsin vürsti poolt ägedat vastuseisu. Tema aga vaatas mulle naerdes otsa ja ütles prantsuse keeles: «Need on puha teie tembud, härra!»

«Võin jumala ja Teie Kõrguse ees vanduda,» hüüdsin ma nii alandlikult kui võimalik, «et mul pole tulevase järglasest aimugi. Siis kõnelesin tõtt, seda, mis me siin mõne tunni eest rääkisime. Lisasin õhinal, et peaksin Tema Kõrguse eriliseks armulikkuseks, kui ta algul suvatseks anda ühe väikese piiskopkonna. Arvata-vasti uskus vürst mind, sest ta pidas vajalikuks üles näidata suuremeelsust ja ütles mulle ülima lihtsusega: «See on peapiiskopi ja minu vaheline ametlik asi, teie sellesse ei puutu. Mehike pöördus minu poole pika ja küllaltki lgava ettekandega, mis lõpuks välja viis ametliku ettepanekuni; vastasin talle väga jahedalt, et kõnealune isik on õige noor, pealegi alles üsna hiljuti minu õukonda vastu võetud, ühtlasi võib ta määramine näida nagu minu poolt mingi võlakirja tasumisena, mille keiser mulle

esitas, tehes ettepaneku anda nii väärikas koht Lombardia-Veneetsia kuningriigi kõrge aukandja pojale. Peapiiskop kinnitas, et selles suhtes pole ta mingisuguseid soovitusi saanud. Missugune rumalus seda mulle rääkida! mind üllatas see nii aruka inimese poolt, aga ta on alati segaduses, kui ta minu poole pöördub, ja täna õhtul oli ta veel rohkem erutatud kui tavaliselt; sellest järeldasin, et ta kirglikult oma palve rahuldumist ihaldab. Ütlesin talle, et tean paremini kui tema, et del Dongo kasuks pole kõrgemalt poolt mingisuguseid korraldusi olnud, et minu õukonnas keegi ta võimetes ei kahtle, et ta kommete kohta ei saa midagi halba ütelda, ainult ma kardan, et ta satub liiga kergesti vaimustusse, ja ma olen endale töötanud sedalaadi hulle mitte kunagi väljapaistvatele kohtadele edutada, sest nende puhul ei või ma milleski kindel olla. Seejärel,» jätkas Tema Kõrgus, «tuli mul ära kuulata peaaegu niisama pikk poliitiline kõne, kui oli esimene; peapiiskop hakkas ülistama entusiasmi kiriku teenimisel. Mõistmatu inimene,» mõtlesin ma, «sa eksid teelt, sa ise takistad määramist, mis oli juba peaaegu otsustatud; oleksid pidanud kiiresti lõpetama ja mind palavalt tänama. Aga ei: ta jätkas oma jutlust naeruväärse südidusega; mina mõtlesin, mida vastata, nii et see ei oleks noorele del Dongole liiga ebasoodne. Leidsingi kaunis õnneliku vastuse, nagu te ise võite otsustada. «*Monsignore*,» ütlesin talle, «Pius VII oli suur paavst ja püha inimene; kõigist ainuvalitsejast oli tema ainuke, kes julges öelda ei türannile, kes nägi kogu Euroopat oma jalge ees! Näete! Aga tal oli kalduvus kergesti vaimustusse sattuda, ja kui ta oli Imola piiskopiks, kirjutas ta oma kuulsa kodanik kardinal Chiaramonti* karjasekirja, milles ta ülistab Tsisalpiini vabariiki.»

Vaene peapiiskop oli täiesti jahmatanud, ja et teda lõplikult rabada, ütlesin äärmiselt karmil toonil: «Head aega, monsinjoor, võtan endale kakskümmend neli tundi teie ettepaneku üle järelemõtlemiseks.» Vaene mees lisas veel mõned kaunis segased ja ebakohased sõnad oma palvele, kui ma olin juba öelnud head aega. Aga nüüd, krahv Mosca della Rovere, teen teile ülesandeks teatada hertsoginnale, et ma ei taha kakskümmend nell

tundi viivitada asjaga, mis võib olla talle meelepärane; istuge ja kirjutage peapiiskopile, et olen nõus, ja lõpetame sellega kogu loo.» Kirjutasin kirja, ta kirjutas alla ja ütles mulle: «Viige see kohe hertsoginnale!» Siin on kiri, proua, ja tänu sellele oli mul õnn teid täna õhtul veel kord näha.»

Hertsoginna luges kirja vaimustusega. Krahvi pika jutustuse vältel oli Fabriziool aega ennast koguda: ta tegi näo, nagu ei üllataks see vahejuhtum teda sugugi, ta suhtus asjasse nagu tõeline ülik, kes loomulikult kogu aeg eeldas, et tal on õigus erakorralisteks edutamisteks ja armulikkuse avaldusteks, mis iga kodanlase tasakaalust välja viiksid; oma tänulikkust väljendas ta väga väärikalt ja ütles lõpuks krahvile:

«Hea õukondlane peab järele kiitma oma soosijate harrastusi; eile te avaldasite kahtlust, et töölised võivad Sanguignas varastada antiiksete kujude fragmendid, mis nad avastavad; ma armastan väga väljakaevamisi; kui te lubaksite, ma läheksin vaataksin fööliste järele. Homme õhtul, pärast vajalikke tänuavaldusi vürsti ja peapiiskopi juures, sõidaksin Sanguignasse.»

«Arvake välja,» ütles hertsoginna krahvile, «millest heasüdamlikul peapiiskopil äkki niisugune armastus Fabrizio vastu tekkis?»

«Mul pole vaja mõistatada; peavikaar, kelle vend on kapten, ütles mulle eile: «Isa Landriani lähtub täiesti õigest põhimõttest, et peapiiskop on ametiastmelt kõrgem kui koadjuutor, ta rõõmul pole piire, et saab oma alluvusse ühe del Dongo ja võib talle soosingut osutada.» Kõik, mis Fabrizio kõrget päritolu esile tõstab, suurendab ta varjatud rõõmu: niisugune isik on tema adjutantiks! Pealegi meeldis *monsignore* Fabrizio talle, ta ei muutu Fabrizio ees häbelikuks ja lõpuks kannab ta täiesti mõistetavalt juba kümme aastat viha Piacenza piiskopi peale, kes laialt kuulutab oma kavatsusi saada tema järglaseks Parma peapiiskopi toolil, kuigi ta on ainult möldri poeg. Selle tulevikukavatsuse täideviimise sihiga lõi Piacenza piiskop lähedased suhted markiis Raversiga ja nüüd ohustavad need suhted peapiiskopi edu ta lemmikkavatsuse läbiviimisel — saada oma staapi keegi del Dongo suguvõsast ja anda talle korraldusi.»

Ulejärgmisel päeval juhatas Fabrizio vara hommikul väljakaevamistöid Sanguignas, Colorno juures (Parma printside Versailles); väljakaevamised toimusid legendikul maantee ääres, mis viib Parmast Casal-Maggiore — lähimasse Austria linna. Töölised kaevasid risti üle legendiku pika, kaheksa jala sügavuse ja võimalikult kitsa kraavi; iidse rooma tee ääres otsiti teise templi varemeid, mille kohta paikkonnas kõneldi, et see olnud olemas veel keskajal. Hoolimata vürsti korraldustest vaatasid paljud talupojad viltu neile pikkadele kraavidele, mis läbi nende maa läksid. Ükskõik mis neile ka räägiti, aga nemad kujutlesid, et otsitakse mingit varandust, ja Fabrizio juuresolek osutus väga vajalikuks väikese mässu vältimiseks. Fabrizio ei olnud igav, ta jälgis huviga väljakaevamistöid; aeg-ajalt leiti mõni vana raha ja ta valvas, et töölised ei saaks omavahel kokku rääkida ja seda üle lüüa.

Ilm oli ilus, oli kella kuue paiku hommikul: Fabrizio oli laenanud vana üheraudse püssi ja laskis lõokesi; üks haavatud lõoke kukkus maanteele. Fabrizio läks sellele järele ja nägi kauguses Parma poolt tulevat tõlda, mis sõitis Casal-Maggiore piiripunkti poole. Kuni Fabrizio uuesti oma püssi laadis, lähenes lagunenu talle aeglaselt; ta nägi väikest Mariettat, kes istus pika vibaliku Giletti ja vana naise vahel, keda ta emaks nimetas.

Giletti kujutles, et Fabrizio seisab püssiga keset teed, et teda teotada ja võib-olla temalt koguni Marietta üle lüüa. Ta oli julge mees ja hüppas vankrist maha, vasakus käes suur roostetanud püstol ja paremas — tupes mõök, mida ta kasutas, kui oldi trupi huvides sunnitud talle mõne markii osa andma.

«Ah, nurjatu!» hüüdis ta. «Mul on väga hea meel, et sain su kätte siin, ühe lõõ kaugusel piirist; nüüd õiendan ma sinuga arved; siin su lillad sukad sind ei kaitse.»

Fabrizio naeratas Mariettale ega teinud armukadedad Giletti karjumisest väljagi, kuni ta järsku nägi kolme jala kaugusel oma rinnast roostetanud püstolit; kasutades oma püssi nagu keppi, jõudis ta selle vaevalt kõrvale lüüa; püstol läks lahti, aga keegi ei saanud haavata.

«Kas sa kurat pead kinni!» hüüdis Giletti *vetturino*'le; samal ajal haaras ta osavalt oma vastase püssi otsast

kinni ja suunas selle oma kehast mööda. Fabrizio ja Giletti tirisid mõlemad kõigest jõust püssi enda poole. Giletti oli palju tugevam, ta pani kordamööda ühe käe teise ette ja jõudis nii püssilukuni. Ta oleks äärepealt püssi enda kätte saanud, kui Fabrizio tulistas, et Giletti püssi kasutada ei saaks. Ta oli selle eest hoolitsenud, et püssitoru üle kolme tolli Giletti õlast kõrgemal oleks, siiski kõlas pauk otse viimase kõrva ääres. Too jahmus hetkeks, aga kogus end silmapilkselt.

«Ah sa tahad mul pealuu sodiks lasta, kaabakas! Küll ma sinuga arved õiendan!» Giletti viskas oma lavamööga tupe minema ja sööstis imetlusväärse kiirusega Fabrizioole kallale. Ilma relvata jäänud Fabrizio tundis, et ta on kadunud mees. Ta jooksis tõlla poole, mis oli kümne sammu kaugusel Giletti selja taga peatuma jäänud, jõudis vasakult poolt tõlla juurde, haaras vedrust kinni, pöördus kähku ümber ja möödus üsna parempoolse ukse lähedalt, mis oli avatud. Pikakoivaline Giletti ajas teda taga, tal ei tulnud pähe tõllavedrust kinni haarata, nii et ta ei saanud kohe peatuda, vaid jooksis mitu sammu mööda teed edasi. Hetkel, mil Fabrizio avatud tõllauksest möödus, kuulis ta, kuidas Marietta talle sosinal ütles:

«Hoi end; ta tapab su. Säh!»

Samal silmapilgul nägi ta, et ukse vahelt kukkus välja mingi suur jahinuga. Fabrizio kummardus, et seda üles võtta, kuid sai samal hetkel Gilettilt möögahoobi õla pihta. Fabrizio tõusis püsti, ta oli kuue tolli kaugusel Gilettist, kes talle möögapidemega kohutava hoobi näkku andis; hoop oli nii tugev, et lõi Fabrizio segaseks; sel momendil oli tal surm silme ees. Tema õnneks oli Giletti talle liiga lähedal, et möögaga torgata. Kui Fabrizio jälle mõistuse juurde tuli, pistis ta kõigest jõust jooksmas, viskas jooksu pealt jahinoa tupe maha ja pöördus siis järsku ümber; ta oli kolme sammu kaugusel Gilettist, kes talle järele jooksis. Giletti jooksis edasi, Fabrizio andis talle noahoobi, aga Giletil õnnestus jahinoa otsa möögaga ülespoole lüüa ning ta sai hoobi vasakusse põske. Giletti sööstis Fabrizioost õige lähedalt mööda ja too tundis ägedat valu reies: Giletti oli jõudnud lahti teha oma liigendnoa. Fabrizio tegi hüppe paremale ja

pöördus ümber; lõpuks olid vastased võitluse alustamiseks teineteisest parajas kauguses.

Giletti vandus kui pöörane. «Ma lõikan sul kõri maha, preestrinäru!» kordas ta kogu aeg. Fabrizio hingeldas ega saanud rääkida. Mõõgapideme hoop näkku tegi talle suurt valu, ninast jooksis ohtrasti verd; Fabrizio pareeris oma jahinoaga rohkesti hoope ja lõi ka ise, kuigi ta polnud täie teadvuse juures, talle näis ähmaselt, et ta esineb mingil avalikul turniiril. Selle mõtte sisendas talle tööliste juuresolek, kes kahekümne viie või kolmekümnekesi moodustasid ringi võitlejate ümber, aga hoidusid aupaklikku kaugusse, sest võitlejad vahetasid iga hetk kohta ja tormasid teineteisele kallale.

Võitlus näis nagu räugevat; hoobid ei järgnenud enam endise kiirusega, kui Fabrizio järsku mõtles: «Otsustades selle järgi, kuidas mu nägu valutab, on ta mu välimuse täiesti ära rikkunud.» See mõte tiivustas ta viha ja ta sööstis vaenlasele kallale, jahinuga enda ees hoides. Nuga tungis Gilettile paremalt poolt rinda ja tuli vasaku öla kohalt välja, samal hetkel läbis Giletti mõõk kogu pikkuses Fabrizio õlavarre, aga mõõk libises naha alt ja tekitas ainult tähtsusetu haava.

Giletti kukkus; sel hetkel, kui Fabrizio talle lähenes, pidades silmas ta vasakut kätt, mis nuga hoidis, avanes käsi ja laskis relva kukkuda.

«Lurjus on surnud,» mõtles Fabrizio ja vaatas ta nägu; Giletil voolas suust rohkesti verd. Fabrizio jooksis tõlla juurde.

«On teil peeglit?» hüüdis ta Mariettale. Marietta vaatas talle otsa, ta oli väga kahvatu ega vastanud midagi. Vana naine avas külmavereliselt rohelise käsitöökoti ja ulatas Fabrizioole peopesasuuruse käepidemega peegli. Fabrizio vaatas end peeglist ja kompas oma nägu. «Silmad on terved,» ütles ta endamisi, «hea seegi.» Ta vaatas hambaid, need polnud murdunud. «Miks mul siis nii valu on?» ütles ta endamisi poole häälega.

Vana naine vastas talle:

«Giletti mõõgapide litsus teie põse vastu sarnaluud. Põsk on kohutavalt paistetunud ja sinine; kohe tuleb kaanid panna ja kõik läheb mööda.»

«Kohe kaanid panna!» ütles Fabrizio naerdes ja sai

oma enesevalitsemise tagasi. Ta nägi, et töölistes olid Giletti ümber kogunenud, vaatasid teda, aga ei julgenud puudutada.

«Aidake seda inimest ometi!» hüüdis ta neile. «Võtke tal riided seljast ära...» Ta tahtis veel midagi öelda, aga tõstis pilgu ja nägi maanteel kolmesaja sammu kaugusel viit või kuut meest, kes kiirustamata ja ühtlasel sammul sündmuskohale lähenesid.

«Need on sandarmid,» mõtles ta, «nad näevad tapetud meest ja areteerivad mu ja mul on au pidulikult Parma linna sisse marssida. See oleks vast lõbus sündmus Raversi sõpradele õukonnas, kes mu tädi vihkavad!»

Silmapilk viskas ta jahmunud töölistele välgukiirusel kõik raha, mis tal taskus oli, ja hüppas tõlda.

«Takistage sandarmeid, et nad mind jälitama ei hakkaks,» hüüdis ta töölistele, «ja ma teen teid rikkaks; öelge neile, et ma olen süütu ja et see mees tuli mulle kallale ja tahtis mind tappa.»

«Ja sina,» ütles ta *vetturino*'le, «anna oma hobustele valu. Saad neli napoleoni, kui üle Po jõuad, enne kui need inimesed mu kätte saavad.»

«Hästi!» ütles *vetturino*. «Aga ärge kartke, need mehed on jalgsi, ja kui mu hobusekesed ainult traavivadki, jäävad nad meist kenakesti maha.» Lõpetanud oma jutu, ajas ta hobused kappama.

Meie kangelast haavasid kutsari sõnad ärge kartke: tal oli tõesti hirm, kui ta mõõgapidemega hoobi näkku sai.

«Meile võivad vastu tulla ratsamehed,» ütles mõistlik *vetturino*, kes mõtles neljale napoleonile, «ja need, kes meid taga ajavad, võivad neile hüüda, et nad meid kinni peaksid.» Need sõnad tähendasid: laadige oma relvad...

«Küll sa oled vahva, mu kallid abt!» hüüdis Marietta Fabrizioot kaelustades. Vanaeit vaatas tõllaaknast välja, veidi aja pärast tõmbas ta pea tagasi.

«Keegi ei aja teid taga, härra,» ütles ta Fabrizioole külmavereliselt, «ja eespool ei ole tee peal ka kedagi. Te teate, missugused tähenärijad on Austria politseis: kui nad näevad, et me niimoodi Po kaldatammile kihutame, areteerivad nad teid kahtlemata.»

Fabrizio vaatas tõllaaknast välja.

«Traavi,» ütles ta kutsarile. «Missugune pass teil on?» küsis ta vanaeidelt.

«Meil on neid tervelt kolm tükki,» vastas see, «ja igaüks maksis neli franki. Lihtsalt õudne vaestele näitlejatele, kes aasta läbi reisivad! Siin on härra Giletti, draamanäitleja pass, see olete teie; siin on Marietta ja minu omad. Aga kogu meie raha oli Giletti taskus, mis meist nüüd saab?»

«Kui palju tal oli?» küsis Fabrizio.

«Nelikümmend ilusat viiefrangilist eküüd,» ütles vanaeit.

«See tähendab kuus eküüd ja peenraha,» ütles Marietta naerdes. «Ma ei taha, et mu abtikest petetaks.»

«Kas see pole üsna loomulik, härra,» jätkas vanaeit täiesti külmavereliselt, «et ma teilt kolmkümmend neli eküüd välja õngitseda tahan? Mis loeb teile kolmkümmend neli eküüd? Meie aga oleme kaotanud oma kaitsja; kes muretsseb nüüd meile korteri, kes kaupleb *vetturino*'dega, kui reisil oleme, ja ajab kõigile hirmu nahka? Giletti ei olnud ilus, aga ta oli kasulik, ja kui pisike poleks olnud loll ja teisse armunud, poleks Giletti kunagi midagi märganud ja te oleksite meile kõlisevaid eküüsid andnud. Kinnitan teile, et oleme väga vaesed.»

Fabrizio oli liigutatud; ta võttis oma rahakoti ja andis vanaeidele mõned napoleonid.

«Näete,» ütles ta eidele, «mulle jäi ainult viisteist tükki, nii et edaspidi ei maksa minult enam raha norida.»

Marietta langes talle kaela ja vana naine suudles ta käsi. Hobused traavisid edasi. Kui kaugelt hakkas paistma kollane, mustade triipudega tõkkepuu, mis tähistas Austria valdusi, ütles vana naine Fabrizioole:

«Teil oleks parem minna jala, Giletti pass taskus; meie peatume hetkeks ettekäändel, et meil on vaja oma tualetti korraldada. Pealegi vaatavad tollivalvurid meie asjad üle. Aga teie, uskuge mind, minge mõõdukalt sammul läbi Casal-Maggiore, astuge isegi kohvikusse, jooge klaas viina, aga kui linnast välja jõuate, kiirustage nagu jalad võtavad. Austria valdustes on politsei kuradi valvas; ta saab varsti teada, et keegi mees tapeti; teie reisite võõra passiga, sellest on juba küllalt, et kaheks aastaks vangi sattuda. Kui linnast välja jõuate, pöör-

duge paremale ja minge Po kaldale, üürige paat ja põgenege Ravennasse või Ferrarasse; Austria valdustest kaduge võimalikult kiiresti! Kahe luidoori eest võite mõnelt tolliametnikult uue passi osta, Giletti pass võib teile saatustlikuks saada; pidage meeles, et tapsite inimese.»

Lähenedes jalgsi Casal-Maggiore paadisillale, luges Fabrizio tähelepanelikult Giletti passi. Meie kangelane kartis kohutavalt, tal oli elavalt meeles kõik, mis krahv Mosca Austria valdustes ootavatest ohtudest talle oli rääkinud; kahesaja sammu kaugusel nägi ta õudset silda, mis pidi ta viima sellesse riiki, mille pealinnaks oli tema silmis Spielberg. Aga mida siis teha? Modena hertsogiriik, mis asub Parma riigi lõunapiiril, annab erilise konventsiooni alusel kõik põgenikud välja; Genua-poolne riigipiir, mis ulatub mägedesse, on liiga kaugel; ta ebameeldiv seiklus on Parmas enne teada, kui ta mägedesse jõuab. Ei jää muud üle, kui minna Austria valdustesse Po vasakul kaldal. Enne kui Austria võimudele jõutakse saata nõudmine ta areteerimiseks, kulub võib-olla kolmkümmend kuus tundi või koguni kaks päeva. Kui Fabrizio oli kõik läbi kaalunud, süütas ta sigari ja põletas sellega oma isikliku passi; parem olla Austria valdustes hulgas kui Fabrizio del Dongo, ja väga võimalik, et ta läbi otsitakse.

Mõtte juures usaldada oma elu õnnetu Giletti passi kätte tundis nooruk üsna loomulikult vastikust, peale selle oli dokumendil veel puhtpraktilisi ebameeldivusi. Fabrizio oli kõige rohkem viis jalga ja viis tolli pikk, mitte viis jalga ja kümme tolli, nagu passil seisis; ta käis kahekümne neljandat aastat, aga nägi välja palju noorem, Giletti oli kolmekümne üheksa aastane. Tunnistame, et meie kangelane jalutas tubli pool tundi tammil pontoonsilla läheduses, enne kui otsustas sillale minna. «Mida ma soovitaksin teisele inimesele, kes minu seisukorras oleks?» küsis ta endalt lõpuks. «Iseenesestki mõista minna üle silla: ohtlik on Parma riiki jääda. Võidakse saata sandarm otsima inimest, kes tappis teise inimese, olgugi et enesekaitseks.» Fabrizio vaatas kõik taskud läbi, rebis kõik paberid puruks, jättes alles ainult ninarätiku ja sigaritoosi; talle oli oluline läbivaatust piiripunktis lühendada. Ta mõtles kohutavale küsimu-

sele, mida talle võidakse esitada ja millele ta ammen-davat vastust ei leidnud: ta ütleb, et ta nimi on Giletti, aga kogu ta pesu on märgitud tähtedega F. D.

Nagu näete, oli Fabrizio üks neid õnneluid, keda nende eneste kujutlusvõime piinab, — see puudus on Itaalias sageli muidu tarkadel inimestel. Iga prantsuse sõdur, kel oleks olnud niisama palju või isegi vähem julgust kui Fabriziool, oleks otsekohe läinud sillale, mõtlemata võimalikele raskustele ja kaotamata külma verd. Fabrizio aga polnud kaugeltki külmavereline, kui silla lõpul väike hallides riietes mees talle ütles: «Astuge politsei-jaoskonda passi kontrolliks.» Politseijaoskonna määrdu-nud seintesse oli löödud naelu, mille otsas rippusid ametnike piibud ja määrduvad mütsid. Suur kuusepuust laud, mille ääres nad istusid, oli täis tindi- ja veini-plekke; kaks-kolm rohelises nahkköites registrit olid kae-tud igavärviliste plekkidega, nende lehekülgede servad olid käte puudutustest määrduvad. Virna laotud regist-rite peal olid üksteise otsas kolm toredat loorberipärga, mida kahe päeva eest oli kasutatud keiserliku püha puhul.

Fabrizio oli kõigist neist üksikasjust rabatud, ta süda tõmbus kokku, — nii tasus ta siis oivalise luksuse ja värskuse eest, mis ta ruumides Sanseverina lossis hiil-gas. Ta oli sunnitud tulema siia räpasesse jaoskonda nagu mõni alamast soost isik ja laskma end üle kuu-lata.

Väikesekasvuline tõmmu ametnik sirutas kollase käe, et võtta ta passi; ta kaelasidemes oli messingist lipsu-nõel. «See mees on pahura iseloomuga,» mõtles Fabri-zio. Ametnik näis passi lugedes äärmiselt üllatatuna ja see lugemine kestis vähemalt viis minutit.

«Teil juhtus vist mingi õnnetus?» ütles ta, pilku Fab-rizio põsele heites.

«Vetturino ajas meid Po tammil ümber.» Jälle tekkis vaikus, ametnik heitis reisijale metsikuid pilke.

«Olen vahele jäänud,» mõtles Fabrizio, «nüüd ütleb ta mulle, et tal on väga kahju, kuid ta peab mulle tea-tama halva uudise, et olen areteeritud.» Meie kangelane ei olnud sel hetkel kuigi loogiline ja ta peas liikusid igasugused pöörased mõtted. Näiteks mõtles ta põge-

neda jaoskonna ukse kaudu, mis lahti oli jäänud. «Hei-dan riided seljast ja hüppan Po jõkke, kahtlemata õnnes-tub mul teisele kaldale ujuda. Iga olukord on parem kui Spielberg.» Ametnik vaatas teda tungivalt, sellal kui ta kaalutles, kas sel tembul oleks eduväljavaateid; kaks toredat nägu vastamisi. Mõistliku inimese teeb oht geni-aalseks, see nii-öelda tõstab ta iseendast kõrgemale, ku-jutlusvõimega inimesele aga sisendab romantilisi kavat-susi, julgeid, tõsi küll, aga sageli absurdseid.

Oleks maksnud vaadata meie kangelase vihast pilku, millega ta messingist lipsunõelaga politseiametniku uurivat vaadet talus. «Kui ma taapan,» arutles Fabri-zio, «mõistetakse mind kahekümneks aastaks galeeridele või surma, aga see pole ikkagi nii hirmus kui Spielberg saja kahekümne naelase ahelaga kummagi jala küljes ja kaheksa untsi leivaga, mis on kogu toit. Ja see kestab kakskümmend aastat, tuleksin sealt välja neljakümne nelja aastasena.» Nende kaalutluste juures oli Fabrizio täiesti unustanud, et kuna ta oli põletanud oma passi, ei võinud politseiametnik millestki järeldada, et ta on mässaja Fabrizio del Dongo.

Nagu näeme, oli meie kangelane võrdlemisi hirmunud; ta oleks veel rohkem kartnud, kui ta oleks teadnud, mis-sugused mõtted politseiametnikku erutasid. See mees oli Giletti sõber; võite kujutleda ta üllatust, kui ta nägi Giletti passi kellegi teise käes; tema esimene mõte oli see inimene areteerida, siis aga hakkas ta mõtlema, et Giletti võis müüa oma passi sellele ilusale noormehele, kes nähtavasti oli Parmas millegagi hakkama saanud. «Kui ma ta areteerin,» ütles ta endale, «tekib Giletti ebameeldivusi, avastatakse, et ta on oma passi müünud; teisest küljest, mida ütlevad mu ülemused, kui kindlaks tehakse, et mina, Giletti sõber, viseerisin tema passi, mis oli võõra inimese käes?» Ametnik tõusis haigutades ja ütles Fabrizioole: «Oodake, härra,» siis lisas politsei harjumuse kohaselt: «On üles kerkinud mõningad rasku-sed.» Fabrizio ütles endale: «On üles kerkinud küsi-mus mu põgenemisest.»

Ametnik lahkus ruumist ja jättis ukse enda järel lahti; pass oli jäänud kuusepuust lauale. «Oht on silmanäh-tav,» mõtles Fabrizio; «võtan passi ja lähen pikkamööda

üle silla tagasi. Kui sandarm küsib midagi, siis ütlen, et unustasin oma passi viseerida lasta politseikomissari juures Parma riigi viimases külas.» Fabrizio oli juba pass näpuvahel, kui ta oma kirjeldamatuks üllatuseks kuulis, kuidas messingist lipsunõelaga ametnik kellelegi ütles:

«Tõesõna, ma ei pea enam vastu, kuumus lämmatab. Lähen joon kohvikus tassi kohvi. Minge kantseleisse, kui olete oma piibutäie ära suitsetanud, üks pass tuleks viseerida, välismaalane ootab seal.»

Fabrizio hiilis ukse poole ja sattus vastamisi ilusa noore mehega, kes kõneles enda ette laulvalt: «Hea küll, viseerime selle passi ära ja paneme sinna oma allkirja.»

«Kuhu härra soovib minna?»

«Mantuasse, Veneetsiasse ja Ferrarasse.»

«Ferrara, hästi,» vastas ametnik vilistades, võttis pitsati, lõi passile sinise templi ja märkis kiiresti selleks ettenähtud tühjale kohale sõnad «Mantua, Veneetsia, Ferrara», tegi siis käega õhus mitu ringi, kirjutas alla, võttis uuesti tinti ning vedas aeglaselt ja lõpmata hoolikalt kaunistusi allkirja ümber. Fabrizio jälgis kõiki sule liigutusi, ametnik imetles oma allkirja, lisas sinna viis või kuus punkti ja andis lõpuks passi Fabrizioole, öeldes lõbusalt: «Head reisi, härra!»

Fabrizio lahkus, püüdes oma kiirustamist varjata, kui järsku tundis, et keegi võtab kinni ta vasakust käsivarrest; instinktiivselt pani ta käe pistoda pidemele ja kui ta poleks parajasti majade vahel seisnud, oleks ta võib-olla mõtlematult talitanud. Mees, kes teda puudutas, märkas ta kohkumist ja ütles nagu vabandades:

«Hüüdsin teid kolm korda, aga te ei vastanud. On teil midagi tollimiseks esitada?»

«Mul pole muud kui ninarätik; ma lähen siia lähedusse ühe sugulase juurde jahile.»

Ta oleks kauniste kimbatuses olnud, kui oleks selle sugulase nime küsitud. Suure kuumuse ja erutuse tõttu oli Fabrizio higist läbimärg, nagu oleks ta Po'sse kukkunud. «Mul jätkub mehisust näitlejatega kokkupuutumisel, aga messingist lipsunõeltega politseiametnikud viivad mu roopast välja. Luuletan sel teemal hertsoginale koomilise soneti.»

Casal-Maggiore pöördus Fabrizio kohe paremale, viletsale teele, mis viis Po kaldale. «Vajan tungivalt Bacchuse ja Cerese abi,» ütles ta endale ja astus söögi-majja, mille ukse kohal rippus kepi külge kinnitatud hall kalts, pealkirjaga *Trattoria* *. Kahe õhukese puurõnga küljes rippus ukse ees viletsast riidest voodilina, mis ulatus kolme jala kõrgusele maast ja pidi varjama *Trattoria* ust otseloodis langevate päikesekiirte eest. Poolpaljas väga ilus naine võttis meie kangelas seal lahkesti vastu, mis teda kangesti rõõmustas, ja ta kiirustas ütleva, et on nälga suremas. Sellal kui naine hommikueinet valmistas, tuli sisse umbes kolmekümneaastane mees; sisse astus ta ilma tervitamata. Järsku tõusis ta pingilt, kus oli koduselt istet võtnud, ja ütles Fabrizioole: «*Eccellenza, la riverisco* (tervitan Teie Kõrgeausust)!» Fabrizio oli sel hetkel väga lõbus ja selle asemel, et süngeid plaane haududa, ütles naerdes:

«Kust kuradi kohast sa mu kõrgeausust tunnend?»

«Kuidas! Kas Teie Kõrgeausus ei tunne ära Ludovicot, proua hertsoginna Sanseverina üht endist kutsarit? Maamajas Saccas, kus me iga aasta käisime, jäin ma ikka palavikku. Palusin hertsoginnat, et ta annaks mulle pensioni, ja tulin töölt ära. Nüüd olen ma rikas; mul oleks õigus olnud saada kõige rohkem kaksteist eküüd aastat, aga proua ütles, et mul peab olema vaba aega sonettide tegemiseks — ma ju kirjutan maakeeles luuletusi —, ja ta annab mulle seepärast kaheteistkümneme asemel kakskümmend neli, ja härra krahv ütles, et kui mul kunagi mingi õnnetus juhtub, siis tulgu ainult tema jutule. Mul oli au sõidutada *monsignore*'t üks postijaamavahe, kui teie hea kristlasena Velleja kloostriisse palverännakule sõitsite.»

Fabrizio vaatas meest ja tundis ta lõpuks uduselt ära. Too oli üks *casa Sanseverina* edevamaid kutsareid, aga nüüd, kus ta oli rikas, nagu ta ütles, oli tal seljas ainult lame lõhkine särk ja kunagi musta värvi olnud püksid, mis talle vaevalt põlvini ulatusid; seda ülikonda täiendasid paar kingi ja närune müts. Pealegi polnud ta vähemalt paar nädalat habet ajanud. Fabrizio sõi omletti ja vestles temaga täiesti nagu omasugusega. Talle tundus, et Ludovico on trahteripidaja armuke. Fabrizio lõpetas

kiiresti oma eine ja ütles siis Ludovicole poolsosinal: «Mul oleks teile paar sõna öelda.»

«Teie Kõrgeausus võib tema kuuldes vabalt rääkida, ta on tõesti hea naine,» ütles Ludovico õrna ilmega.

«Hea küll, mu sõbrad,» jätkas Fabrizio kõhklemata, «mul juhtus õnnetus ja ma vajan teie abi. Minu loos ei ole midagi tegemist poliitikaga; ma lihtsalt tapsin ära ühe mehe, kes tahtis mind maha lüüa sellepärast, et kõnelesin ta armukesega.»

«Vaene noormees!» ütles perenaine.

«Teie Kõrgeausus võib mind arvestada!» hüüdis kutsar ja ta silmad särasid siirast ustavusest. «Kuhu Teie Kõrgeausus soovib minna?»

«Ferrarasse. Mul on pass, aga meelsamini ei astuks ma sandarmitega kõnelusse, sest neil võib see lugu juba teada olla.»

«Millal te selle mehe teise ilma saatsite?»

«Täna hommikul kell kuus.»

«Kas Teie Kõrgeaususel ei ole riiete peal vereplekke?» küsis perenaine.

«Ma juba mõtlesin selle peale,» lisas kutsar, «pealegi on teie ülikond liiga peenest riidest, siisugust pole meie kandis kuigi tihti näha, see torkab silma ja teid hakatakse vaatama; ostan teile juudi juurest teised riided. Teie Kõrgeausus on enam-vähem minu kasvu, ainult kõhnem.»

«Jumala pärast, ärge nimetage mind enam Kõrgeaususeks, see võib tähelepanu äratada.»

«Jah, Kõrgeausus,» vastas kutsar trahterist välja minnes.

«Pidage, pidage!» hüüdis Fabrizio, «aga raha! Tulge tagasi!»

«Mis te rahast räägite!» ütles perenaine. «Tal on kuuskümmend seitse eküüd, mis on kõik teie käsutuses. Minul endal,» lisas ta häält tasandades, «on neljakümne eküü ümber, olen kõigest südamest valmis need teile andma. Ei ole ju alati raha kaasas, kui mõni õnnetus juhtub.»

Trattoria'sse tulles oli Fabrizio palavuse pärast kuue seljast ära võtnud.

«Kui keegi siia tuleb, võib siisugune vest, nagu teil on, meile pahandusi tekitada; hea inglise kalev

äratab tähelepanu.» Ta andis meie põgenikule oma mehe mustast riidest vesti. Tagaruumidest tuli kõrtsituppa suurekasvuline noor mees; tema riietuses võis teatavat elegantset joont märgata.

«See on minu mees,» ütles perenaine. «Pietro-Antonio,» ütles ta oma mehele, «härja on Ludovico sõber. Täna hommikul juhtus tal teisel pool jõge õnnetus, ta kavatseb Ferrarasse põgeneda.»

«Hästi, toimetame ta edasi,» ütles mees väga viisaka tooniga. «Carlo-Giuseppel on paat.»

Niisama ausalt, nagu jutustasime oma kangelase hirmust politseijaoskonnas silla juures, tunnistasime ka tema teist nõrkust — talle tungisid pisarad silma, ta oli sügavalt liigutatud täielikust usaldusest, mida ta nende talupoegade juures kohtas. Ta mõtles ka oma tädi loomupärasele headusele; ta oleks tahtnud need inimesed varaga üle külvata. Ludovico tuli tagasi, pakk käes.

«Nii et head tervist!» ütles peremees talle sõbrameelikult.

«Asi ei seisa selles,» vastas Ludovico väga ärritatud toonil, «juba liiguvad teie kohta jutud, märgati teie kõhklemist, enne kui meie *vicolo'sse** pöördusite, ja seda, kuidas te peatänavalt ära pöörates end nagu varjata püüdsite.»

«Minge ruttu meie tuppa,» ütles perenaise abikaasa.

Väga suures ja ilusas magamistoas oli mõlema akna ees ruutude asemel hall riie; seal oli neli voodit, igaüks kuus jalga lai ja viis jalga kõrge.

«Ruttu, ruttu!» ütles Ludovico. «Meile tuli hiljuti üks ninakas sandarm, kes tahtis külge lüüa sellele ilusale naisele, keda te all nägite, ennustasin talle, et ta võib kuuli kerre saada, kui maanteele ringkäigule läheb. Kui see koer Teie Kõrgeaususest kuuleb, tahab ta meile kätte maksta ja püüab teid areteerida siin, et Theodolinda *trattoria*'le halba kuulsust luua.

«Vaataks!» jätkas Ludovico, kui ta nägi Fabrizio üleni verist särki ja taskurätikutega kinniseotud haavu, «tähendab see *porco** siis kaitses ennast? Siin on teie areteerimiseks juba sada korda rohkem põhjust kui vaja; aga särki ma ei ostnud.» Ilma pikema jututa avas ta peremehe riietekapi ja andis Fabriziole ühe tema särki. Varsti

oli Fabrizio riides nagu jõukas maamees. Ludovico võttis seinal rippuva võrgu, pani Fabrizio riided kalakorvi, jooksis trepist alla ja läks ruttu tagaukse kaudu välja; Fabrizio järgnes talle.

«Theodolinda,» hüüdis ta kõrtsitoast möödudes, «peida see ära, mis üleval on; me ootame pajuvõsas; sina, Pietro-Antonio, saada meile kiiresti paat, makstakse hästi.»

Ludovico laskis Fabriziool vähemalt kahekümnest kraavist üle minna. Kõige laiematel kraavidel olid sillaks õige pikad ja väga vetruvad lauad; Ludovico tõmbas need lauad ära, kui nad üle olid läinud. Viimaselt kraavilt eemaldas ta laua eriti hoolega. «Tõmbame nüüd hinge,» ütles ta, «sõndarmist koer peab ära käima üle kahe lõõ, et Teie Kõrgeausust kätte saada. Te olete väga kahvatu,» ütles ta Fabrizioole; «ma ei unustanud väikest viinapudelit kaasa võtta.»

«See kulub ära, reiehaav hakkab end tunda andma, pealegi kartsin ma hirmsasti politseijaoskonnas silla juures.»

«Võib arvata,» ütles Ludovico, «ma ei saa üldse aru, kuidas te julgesite niisuguse üleni verise sargiga taolisse kohta minna. Aga mis haavadesse puutub, siis seda ala ma tunnen: viin teid vilusse kohta, kus saate tunnikese magada; sinna tullakse meile paadiga järele, kui üldse õnnestub paati saada. Kui ei, siis läheme veel kaks lõõd jalgsi, kui olete veidi puhanud, ja ma viin teid veski juurde, kust juba ise paadi saan. Teie Kõrgeausus on palju targem kui mina — proua on meeletu, kui ta sellest õnnetusest kuuleb; talle räägitakse, et olete surmavalt haavatud, võib-olla koguni, et tapsite selle mehe reeturlikul viisil. Markiis Raversi laseb muidugi liikvele ebameeldivaid kuulujutte, mis prouat kurvastavad. Teie Kõrgeausus võiks kirja kirjutada.»

«Aga kuidas seda ära saata?»

«Veskipoisid saavad seal, kuhu me läheme, kaksteist soud päevas. Parmasse minekuks kulub neil poolteist päeva, seega läheks reis maksma neli franki, kaks franki saabaste kulumise eest; seega kuus franki, kui nad teeksid selle käigu minusuguse vaese mehe jaoks, aga kuna see on tähtsa isanda ülesanne, annaksin kaksteist.»

Kui nad jõudsid puhkepaika tihedas varjulises lepa- ja pajuvõsas, läks Ludovico rohkem kui tunniks ajaks ära, tinti ja paberit otsima. «Oh, jumal, kui hea siin on!» hüüdis Fabrizio. «Hüvasti, karjäär, minust ei saa liial peapiiskoppi!»

Kui Ludovico tagasi tuli, magas Fabrizio sügavasti ja Ludovico ei tahtnud teda äratada. Paat tuli alles päikeseloojangul; kui Ludovico seda kaugelt nägi, ajas ta Fabrizio üles ja too kirjutas kaks kirja.

«Teie Kõrgeausus on palju targem kui mina,» ütles Ludovico mureliku häälega, «ja ma kardan, et südamepõhjas võib ta minu peale pahaseks saada, kui ma teile veel midagi ütlen, — ehkki ta seda välja ei näita.»

«Ma ei ole nii tobe, nagu te arvate,» vastas Fabrizio, «ükskõik, mida te ka ei ütleks, minu silmis jääte te ikka mu tädi truuks teenriks ja inimeseks, kes tegi kõik, mis suutis, et mind väga raskest olukorrast päästa.»

Oli vaja veel terve hulk kinnitusi, et Ludovicot rääkima õhutada, ja kui ta lõpuks otsustas ütelda, alustas ta sissejuhatusega, mis kestis vähemalt oma viis minutit. Fabrizio hakkas juba kannatust kaotama, siis aga ütles enesele: «Kes selles süüdi on? Meie edevus, mida ta kõrgel pukis istudes väga hästi nägi.» Kiindumus oma pere- rahvasse sundis Ludovicot lõpuks siiski avameelselt rääkima.

«Markiis Raversi oleks nõus andma kullerile ükskõik missuguse summa, et saada oma kätte need kaks kirja, mis te Parmasse saadate. Nad on teie käega kirjutatud, järelikult on nad juriidiliseks tõendiks teie vastu. Teie Kõrgeausus võib mu ettepanekut pidada ebasüüdsaks uudishimuks, teisest küljest te võib-olla häbenete lasta proua hertsoginnal mu viletsat kutsarikäekirja lugeda; igatahes sunnib mure teie julgeoleku pärast mind rääkima, kuigi te võite mind häbematuks pidada. Kas Teie Kõrgeausus ei dikteeriks mulle need kirjad? Siis olen mina ainus kahtlusalune ja see ei tähenda mulle midagi, vajaduse korral aga võiksin öelda, et kohtasin teid põlul, ühes käes sarvest tindipott, teises püstol, ja te sunniste mind kirjutama.»

«Andke mulle käsi, kallid Ludovico!» hüüdis Fabrizio. «Tõenduseks, et mul ei ole mingisuguseid saladusi nii-

suguse sõbra ees nagu teie, võtke ja kirjutage need kirjad ümber niisugustena nagu nad on.» Ludovico hindas seda usaldust kõrgelt ja oli väga liigutatud, aga kui ta oli mõne rea kirjutanud, nägi ta, et paat läheneb mööda jõge üsna kiiresti.

«Ma lõpetaksin kirjad rutem,» ütles ta Fabriziole, «kui Teie Kõrgeausus võtaks vaevaks neid mulle dikteerida.» Kui kirjad olid valmis, kirjutas Fabrizio ühe kirja viimasele reale «A», teisele «B», siis kirjutas väikesele paberikillule prantsuse keeles «Uskuge «A-d» ja «B-d»,» ja kortsutas selle kokku. Kirja viija pidi selle kokkukägaratud paberitüki hoolikalt oma riiete vahele peitma.

Paat jõudis kuuldekaugusesse, Ludovico hüüdis aerutajaid, aga mitte neinde oma nimedega; nad ei vastanud ja sõitsid kaldale viissada sülda allpool, ise vaatasid kogu aeg ringi, kas mõni tollivalvur neid pole märganud.

«Olen teie käsutuses,» ütles Ludovico Fabriziole. «Kui soovite, viin ise kirjad Parmasse, kui soovite, saadan teid Ferrarasse.»

«Saata mind Ferrarasse on teene, mida ma peaaegu poleks julgenud teilt paludagi. Kui randume, peab püüdma linna minna, ilma et oleks vaja passi näidata. Tunnistan, et mul on väga vastumeelt reisida Giletti nime all, ja ma ei tea kedagi peale teie, kes võiks mulle uue passi osta.»

«Miks te ei rääkinud sellest Casal-Maggiore? Ma tean üht spiooni, ta oleks mulle toreda passi müünud ja mitte kallilt, nelja- või viiekümne frangi eest.»

Üks sõudjatest, kes oli sündinud Po paremal kaldal ega vajanud seetõttu Parmasse minekuks välispassi, võttis kirjade kohaleviimise enda peale. Ludovico oskas sõuda ja lubas koos teise mehega paadi kohale viia.

«Po alamjooksul on rohkesti relvastatud politseipaate,» ütles ta, «aga ma oskan neist eemale hoida.» Rohkem kui kümme korda tuli neil end väikeste madalate saarte vahele peita, kus kasvasid pajud, kolm korda mindi maale, et politseipaadid näeksid endist mööduvat ainult tühja venet. Ludovico kasutas neid pikki puhkehetki ja luges Fabriziole oma sonette ette. Tunded olid neis tõelised, aga kuidagi ähmaselt väljendatud, nii et poleks üldse maks-

nud neid kirja panna. Imelik, et see endine kutsar, kes oli krglik, erksa ja omapärase elutundega inimene, muutus külmaks ja labaseks, niipea kui ta kirjutama hakkas. «Kõrgemas seltskonnas näeme just vastupidist,» mõtles Fabrizio, «nüüd osatakse kõike meeldivalt väljendada, aga südametel pole midagi ütelda.» Ta mõistis, et võib valmistada oma ustavale teenrile suurimat rõõmu, kui parandab ära ta sonettide õigekirjutusvead.

«Mind naerdakse, kui ma oma vihikut näitan,» ütles Ludovico, «aga kui Teie Kõrgeausus suvatseks mulle täht-tähelt ette ütelda sõnade õigekirjutust, ei oleks kadedatel muud öelda, kui et õigekirjutus ei tee veel geeniusiks.» Alles kolmanda päeva öösel õnnestus Fabriziol lepasalus, üks lüü enne *Ponte Lago Oscuro*'t ohutult kaldale minna. Kogu järgmiseks päevaks jäi ta peitu kanepipõllule, Ludovico läks üksinda Ferrarasse. Seal üüris ta väikese toa vaese juudi käest, kes taipas kohe, et võib raha teenida, kui oskab wait olla. Öhtul videvikus ratsutas Fabrizio väikese hobuse seljas linna; hobust oli tal hädasti vaja, jões sõites oli päike talle liiga teinud ja noahaava reies ning mõõgahaava õlas, mis Giletti nende võitluse algul lõi, oli tekkinud põletik, mis kutsus esile palaviku.

KAHETEISTKÜMNES PEATÜKK

Juudist korteriomani oli kutsunud usaldusväärse haavaarsti, kes omakorda mõistis, et siin saab hästi teenida, ja ütles Ludovicole, et tema südame tunnistus kohustab teda teatama politseile noore mehe haavast, keda Ludovico oma vennaks nimetab.

«Seadus on selge,» lisas ta, «on ilmne, et teie vend ei haavanud end ise, nagu ta jutustab, kuna ta olevat redelilt alla kukkunud, lahtine nuga käes.»

Ludovico vastas ausale haavaarstile külmalt, et kui ta kavatses talitada oma südame tunnistuse hääle järgi, siis enne, kui ta Ferrarast lahkuks, on tal au arstile täpselt näidata, mida teeb lahtine nuga käes. Kui ta Fabriziole sellest vahejuhtumist teatas, noomis see teda; aga ei

võinud enam hetkegi kaotada, tuli põgeneda. Ludovico ütles juudile, et vennal on vaja värsket õhku hingata; ta tõi tõlla ja meie sõbrad lahkusid sellest majast, et mitte iial enam sinna tagasi pöörduda. Kahtlemata leiab lugeja, et jutustus kõigist neist keerdkäikudest, mis passi puudumisel osutuvad vajalikuks, on liiga pikk: Prantsusmaal sedasorti muret enam ei tunta, aga Itaalias, eriti Po ümbruses, muust ei räägitagi kui passist. Kui nad nagu jalutuskäiku tehes ilma takistusteta Ferrarast välja olid jõudnud, saatis Ludovico sõiduki tagasi ja läks ise teise värava kaudu uuesti linna, ta tuli Fabrizioole järele *sediola*'ga, mille ta oli üürinud kaheteistkümne lüüa pikkuseks sõiduks. Kui me sõbrad Bologna lähedale jõudsid, lasksid nad end üle põldude sellele teele sõidutada, mis Firenzest Bolognasse viib; öö veetsid nad kõige viletsamas võõrastemajas, mis nad leidsid. Järgmisel päeval tundis Fabrizio, et ta suudab veidike käia, ja nad tulid Bolognasse nagu jalutajad. Giletti passi olid nad ära põletanud; kahtlemata oli näitleja surm juba teada ja oli ohutum lasta end areteerida passita isikutena kui tapetu passi ettenäitajatena.

Ludovico tundis Bolognas paari-kolme teenrit jõukat test majadest; lepidi kokku, et ta läheb nende käest teateid hankima. Ta rääkis neile, et tuleb Firenzest ja reisib koos oma noorema vennaga. Tundes end veel unisena, olevat vend jäänud võõrastemajja magama, kui Ludovico sealt tund aega enne päikese tõusu teele asus. Vend pidi talle järele tulema küllasse, kus Ludovico kavatses peatuda, et kõige palavamatel keskpäevatundidel puhata. Aga kuna vend polnud tulnud, olevat Ludovico tagasi läinud ja leidnud ta haavatult. Mingisugused inimesed olid temaga tüli norinud, virutanud talle kiviga, löönud hulga noahaavu ja kõigele lisaks ta veel paljaks varastanud. Vend on ilus noormees, oskab hobuseid juhtida ja neid puhastada, mõistab lugeda ja kirjutada ning tahaks meeleldi leida kohta mõnes korralikus majas. Vajaduse korral otsustas Ludovico lisada, et kui Fabrizio maha lamama jäi, olid vargad põgenenud, viies kaasa ta pambu, kus oli vendade pesu ja passid.

Kui Fabrizio Bolognasse jõudis, tundis ta end väga väsinuna; ilma passita ei julgenud ta kuskile võõrastemajja minna, vaid läks tohutu suurde Püha Peetruse kirikusse. Seal oli mõnusalt jahe ja varsti tundis ta end päris tugevana. «Ma olen tänamatu,» mõtles ta järsku, «tulen kirikusse, et istuda siin nagu kohvikus!» Ta laskus põlvili ja tänas kõigest südamest jumalat, kes ilmselt oli teda kaitsnud sellest ajast peale, kui ta oma õnnetuseks oli Giletti tapnud. Tal jooksis praegugi veel hirmuvärin üle ihu, kui ta mõtles, missugune oht teda oleks ähvardanud, kui teda Casal-Maggiore politseijaoskonnas ära oleks tuntud. Endamisi mõtles ta: «Kuidas küll see ametnik, kelle silmist paistis nii palju kahtlust ja kes mu passi kolm korda luges, ei märganud, et ma pole viis jalga kümme tolli pikk, et ma pole kolmekümne kaheksa aastane, et ma pole rõugearmiline? Kui tänulik ma olen, oh jumal! Ja mina, tühine põrm, viivitasin su jalge ette heitmisega siamaani! Oma uhkuses uskusin, et armetu inimlik tarkus päästis mind Spielbergist, mis oli juba valmis mind alla neelama!»

Fabrizio viibis rohkem kui tund aega üliras harduses, tundes enda lähedal jumala tohutut headust. Ta ei kuulnudki, millal Ludovico tuli ja ta ette seisma jäi. Fabrizio hoidis pead käte vahel, ta tõstis pilgu ja truu teener nägi pisaraid voolamas mööda ta põski.

«Tulge tunni aja pärast,» ütles Fabrizio talle üsna järsult.

Oma jumalakartlikkuses andestas Ludovico selle tooni. Fabrizio luges mitu korda seitset patukahetsuse psalmi, mis tal peas olid; mõttes peatus ta kaua nende sõnade juures, millel oli midagi ühist tema praeguse olukorraga.

Fabrizio palus jumalalt andestust paljude tegude pärast, aga tähelepanuvääriv on see, et tal ei tulnud pähegi pidada patuks seda, et tal oli kavatsus saada peapiiskopiks ainuüksi sellepärast, et krahv Mosca oli peaminister ja pidas seda kõrget kohta ning suurejoonelisi elutingimusi, mis see võimaldas, hertsoginna vennapojale kohaseks. Tõsi küll, algul ta seda kohta nii väga ei ihaldanudki, kuid hiljem mõtles sellest nagu ministri või kindrali ametikohast. Tal ei tulnud mõttesegi, et hertsoginna

plaanid puudutavad ka tema südametunnistust. Selle omapärase joone eest võlgnes ta tänu religioonile, mida talle olid õpetanud Milaano jesuiidid. Taoline usklikkus rõõvib julguse mõelda millestki ebatavalisest, eriti aga keelab iseenese kallal juurdlemise kui suurima patu, kuna see on samm protestantismi poole. Et teada saada, milles sa süüdi oled, tuleb küsida oma küree käest, või lugeda pattude nimekirja, mis on trükitud raamatutes pealkirjaga «Ettevalmistused patukahetsuse sakramendiks». Fabrizio teadis seda ladinakeelset pattude nimekirja peast, ta oli seda õppinud Napoli vaimulikus akadeemias. Korrates seda pattude nimestikku, jõudis ta peatükini «tapmine» ja kahetses sügavalt jumala ees, et on tapnud inimese, olgugi et enesekaitseks. Peatükkidest, mis käsitlesid *simoonia* pattu (kiriklike ametikohade omandamine raha eest), läks ta ruttu mööda, osutamata neile vähimatki tähelepanu. Kui talle oleks tehtud ettepanek anda sada luidoori, et saada Parma peapiiskopi esimeseks peavikaariks, oleks ta selle idee õudusega tagasi lükanud; seejuures tal ei tulnud kordagi pähe, kuigi ta polnud rumal ja oli väga loogiline, et krahv Mosca mõju, mida too kasutas tema huvides, ongi *simoonia*. Niisugune on jesuiitide kasvatus viil: õpetada inimest mitte tähele panema päevaselgeid asju. Isiklike huvide ja Pariisi iroonia miljöös üleskasvanud prantslane oleks puhtast südamest võinud süüdistada Fabriziot silmakirjalikkuses just sel hetkel, kui meie kanglane kõige suurema siiruse ja sügavama hardumusega avas oma hinge jumalale.

Fabrizio lahkus kirikust alles siis, kui ta tundis, et on valmis pihile minema, mida ta kavatses teha järgmisel päeval. Ludovico istus avara kivist sammaskäigu astmetel, mis kõrgub Püha Peetruse kirikuehisel, ja ootas teda. Nagu pärast tugevat äikest muutub õhk puhtamaks, nii valitses ka Fabrizio hinges nüüd rahu ja õnn, ta oli nagu värskenenud.

«Mu enesetunne on väga hea, ma peaaegu ei tunne enam oma haavu,» ütles ta Ludovicole tema juurde jõudes, «aga kõigepealt pean teilt vabandust paluma, et teile tigidalt vastasin, kui te mind kirikus kõnetasite;

ma pldasin siis aru oma südametunnistusega. Noh, kuidas siis asjad edenevad?»

«Kõik läheb hästi, võtsin korteri, mis, tõsi küll, ei ole kuigi sobiv Teie Kõrgeaususe väärikusele, ühe oma sõbra naise juurde. Naine on ilus ja pealegi kõige soojemates suhetes ühe tähtsama politseiagendiga. Homme lähen ja teatan, nagu oleksid meie passid ära varastatud ja see avaldus võetakse heatahtlikult vastu; ainult mul tuleb tasuda kulud, mis tekivad politseil kirja saatmisega Casal-Maggiorese, et teada saada, kas selles kogukonnas elab Ludovico San-Micheli nimeline isik, kelle vend Fabrizio on hertsoginna Sanseverina teenistuses Parmas. Kõik on korras, *siamo a cavallo*.» (Itaalia vana sõna: «Me oleme päästetud.»)

Fabrizio muutus järsku tõsiseks: ta palus Ludovicot hetke oodata ja läks peaaegu joostes kirikusse tagasi, kus ta kohe uuesti põlvili laskus ja alandlikult kiviplaate suudles. «Issand, see on ime!» hüüdis ta pisarsilmil. «Kui sa nägid, et mu hing pöördus õigele teele, päästsid sa minu. Suur jumal, võib juhtuda, et mind ühel päeval mõnes kakkuses tapetakse, — mõtle siis mu surmahetkel mu hinge praegusele seisundile.» Ja pulbitseva rõõmuga luges Fabrizio uuesti seitset patukahetsuse psalmi. Enne kirikust väljumist läks ta vana naise juurde, kes istus suure jumalaema kuju ees raudkolmnurga kõrval, mis asetses vertikaalselt samast metallist jala küljes. Kolmnurga servades olid ogad, kuhu palvetajad aetasid väikesed küünlad, mis süüdati kuulsa Cimabue* madonna ees. Kui Fabrizio lähenes, põlesid ainult seitse küünalt; ta jättis endale mällu selle asjaolu, kavatsedes hiljem, kui on aega, selle üle järele mõelda.

«Mis küünlad maksavad?» küsis ta naiselt.

«Kaks *baiocco*'t* tükk.»

Tegelikult polnud küünlad jämedamad hanesulest ja olid lühemad kui üks jalg.

«Mitu küünalt saab veel panna teie kolmnurgale?»

«Kuuskümmend kolm, sest seitse põlevad juba.»

«Ah!» mõtles Fabrizio, «kuuskümmend kolm ja seitse on seitsekümmend, seda peab ka meeles pidama.» Ta maksis küünalde eest, aetas nad ise kohale, süütas esi-

mesed seitse küünalt ja laskus siis põlvill, et anda oma ohver. Püsti tõustes ütles ta vanaeidele:

«See on tänuks issanda halastuse eest.»

«Olen nälga suremas,» ütles ta Ludovicole, kui tema juurde jõudis.

«Ei maksa kõrtsi minna, lähme oma korterisse; perenaine ostab teile, mis eineks vaja; ta varastab selle pealt kakskümmend soud, aga seda innukamalt ta uut üürilist teenib.»

«Nii et mul tuleb veel terve tund aega nälga kannatada,» ütles Fabrizio lapseliku muretusega naerdes ja astus Püha Peetruse kiriku lähedal asuvasse kõrtsi. Oma suurimaks üllatuseks nägi ta seal naaberlauas istumas Pepet, oma tädi esimest toapoissi, sedasama, kes kunagi talle Genfi vastu oli tulnud. Fabrizio andis talle märku vait olla, lõpetas ruttu eine ja tõusis, õnnelik naeratus huulil. Pepe järgnes talle ja juba kolmandat korda astus meie kangelane Püha Peetruse kirikusse. Ludovico jäi tagasihoidlikkusest väljakule jalutama.

«Oh jumal, monsinjoor! Kuidas teie haavadega on? Proua hertsoginna on hirmsasti mures; esimesel päeval ta arvas, et olete tapetud ja et teid jäeti mõnele Po saarekesele; saadan otsekohe tema juurde käskjala. Otsin teid juba kuus päeva; kolm päeva olin Ferraras ja käisin kõik võorastemajad läbi.»

«Kas tõite mulle passi?»

«Koguni kolm: üks Teie Kõrgeaususe kõigi nimede ja tiitlitega; teine ainult teie nimega ja kolmas väljamõeldud nimega — Giuseppe Bossi. Igal passil on märgitud kaks teekonda, nii et Teie Kõrgeausus võib öelda, et tuleb Firenzest või Modenast. Ainult teil tuleb korraks linnast välja jalutada. Härra krahv näeks meeleldi, et te peatuksite «Del Pelegrino» võorastemajas, mille peremees on ta sõber.»

Fabrizio sammus nagu juhuslikult kiriku parempoolsesse löövi ja läks selle kohani, kus põlesid ta küünlad; ta heitis pika pilgu Cimabue madonnale, laskus põlvill ja ütles Pepele: «Tahan jumalat tänada.» Pepe põlvitas samuti. Kirikust lahkudes märkas Pepe, et Fabrizio andis kahekümnefrangise esimesele kerjusele, kes armuandi palus; kerjus avaldas oma tänu nii valju häälega, et iga-

auguste kerjaste kari, kes tavaliselt Püha Peetruse väljakut kaunistavad, helde andja juurde tormas. Igaüks tahtis napoleoonist osa saada. Naised, kes olid kaotanud lootuse rahasaajat ümbritsevast summast läbi tungida, tormasid Fabrizio juurde ja nõudsid karjades, et ta kindlaks oma kavatsust raha võrdselt kõigi issanda vaeste vahel ära jagada. Pepe viibutas oma kuldnupuga keppi ja käskis Tema Kõrgeaususe rahule jätta.

«Ah, Teie Kõrgeausus!» kisasid naised veel läbilõikavamalt. «Andke vaestele naistele ka üks napoleoon!» Fabrizio lisas sammu, naised ja ümbruskonna tänavailt kokkujooksnud meeskerjused järgnesid talle, tekkis nagu valke mäss. Kogu see kohutavalt räpane ja tarmukas rahvahulk karjus: «Kõrgeausus!» Fabrizio nägi palju vaeva, et sellest lärmavast jõugust vabaneda; see stseen lõi ta tagasi maa peale. «Sain, mis ma ära olin teeninud,» ütles ta endale, «milleks oli vaja hulgustega tegemist teha.»

Kaks naist järgnesid talle kuni Saragossa väravateni, mille kaudu ta linnast lahkus; Pepe peatas nad, ähvardades neid tõsiselt keppiga, ja viskas neile mõned mündid. Fabrizio tõusis võluvale San-Michele in Bosco künkale, tegi ringi väljaspool linnamüüre, läks mööda jalgrada vilssada sammu edasi ja jõudis Firenze tee, mida mööda läks tagasi Bolognasse ja ulatas politseiametnikule tähtsalt oma passi, kuhu ta tunnused väga täpselt sisse olid kantud. Passi järgi oli ta Giuseppe Bossi, usu-teaduse üliõpilane. Fabrizio märkas passi parempoolses alumises nurgas nagu juhuslikult tekkinud väikest punast tindiplekki. Kaks tundi hiljem oli tal juba nuhk kannul, sest ta kaaslane oli teda Püha Peetruse väljaku kerjaste ees kõrgeaususeks nimetanud, tema passil polnud aga ühtki tiitlit, mis annaks inimesele õiguse lasta oma teenritel end kõrgeaususeks nimetada.

Fabrizio märkas nuhki ja naeris selle üle; ta ei mõelnud enam ei passist ega politseist, vaid tundis kõigest rõõmu nagu laps. Pepel oli korraldus jääda Fabrizio juurde, kuid nähes, et viimane on Ludovicoga kõigiti rahul, eelistas ise hertsoginnale häid teateid viia. Fabrizio kirjutas kaks väga pikka kirja talle kallitele inimes-

tele, siis tuli tal mõte kirjutada kolmas kiri lugupeetud peapiiskop Landrianile. Sellel kirjal, milles ta jutustas täpselt oma võitlusest Gilettiga, oli oiuline mõju. Hea peapiiskop oli väga heldinud ja kiirustas vürstile kirja ette lugema, kes kuulas meeleldi, sest teda huvitas, kuidas noor *monsignore* nii kohutavat mõrva õigustada püüab. Tänu markiis Raversi rohkearvulistele sõpradele uskus vürst samuti nagu kogu Parma linn, et Fabrizio kutsus endale kaks-kolmkümmend talumeest appi, et tappa vilets näitleja, kellel oli jultumust võistelda temaga Marietta pärast. Despootlikes õukondades moonutab iga osav intrigant tõe, nii nagu seda Pariisis väärab mood.

«Kurat küll!» ütles vürst peapiiskopile. «Niisuguseid asju lastakse teisel inimesel teha; ei ole kombeks neid asju ise õiendada, pealegi ei tapeta Giletti-taolisi, vaid nad ostetakse ära.»

Fabriziol polnud vähimatki aimu, mis Parmas toimus. Tegelikult püüti seal lahendada küsimust, kas näitleja surm, kes oma eluajal teenis kolmkümmend kaks franki kuus, põhjustab ultrarojalistliku ministeeriumi ja selle juhi krahv Mosca langemise.

Saanud Giletti surmast kuulda, käskis vürst, kes oli pahane sõltumatu käitumise pärast, mida hertsoginna endale lubas, peafiskaal Rassil protsess läbi viia nii, nagu oleks tegemist liberaaliga. Fabrizio omakorda mõtles, et tema seisusest inimene seisab väljaspool seadust; ta ei arvestanud, et riikides, kus tähtsaid isikuid kunagi ei karistata, võib intriig kõik teha, isegi nende kahjuks. Sageli rääkis ta Ludovicole, et varsti tunnistatakse ta täielikku süütust; tema peamine argument oli, et ta tõepoolest süüdi polnud. Ühel päeval ütles Ludovico talle seepeale: «Ma ei saa aru, Teie Kõrgeausus, miks teie, nii tark ja haritud inimene, räägite mulle, oma ustavale teenrile, niisuguseid asju; Teie Kõrgeausus on liiga ettevaatlik minu suhtes, taolisi asju räägitakse avalikkuse ees või kohtus.» — «See inimene peab mind mõrtsukaks ja armastab mind sellegipärast endiselt,» mõtles Fabrizio hämmastunult.

Kolm päeva pärast Pepe lahkumist sai Fabrizio oma suureks üllatuseks väga mahuka kirja, mis oli siidnöö-

riga suletud nagu Louis XIV ajal ja adresseeritud Tema Kõrgeausus monsinjoor Fabrizio del Dongole, Parma piiskopkonna esimesele peavikaarile, kanoonikule jne.

«Kas ma siis kannan veel kõiki neid tiitleid?» ütles ta endale naerdes. Peapiiskop Landriani kiri oli loogika ja selguse meistriteos; üheksateistkümmel suurel leheküljel oli oiuliselt jutustatud kõik, mis toimus Parmas seoses Giletti surmaga.

«Kui prantsuse armee Marssal Ney juhatusel oleks rünnanud linna, poleks see suutnud sügavamalt muljet avaldada,» ütles hea peapiiskop. «Peale hertsoginna ja minu, mu armas poeg, usuvad kõik, et te võtsite endale õiguse tappa veiderdaja Giletti. Ja kui teiega niisugune õnnetus oleks juhtunudki, siis summutataks taolised asjad kahesaja luidoori ja kuuekuuse reisiga; aga markiis Raversi tahab selle juhtumi abil krahv Moscat kukutada. Seltskond ei heida teile ette kohutavat tapmise pattu, vaid k o h m a k u s t või õigemini häbematus jätta *bulo* (teatud liiki palgaline kõriloikaja) abi kasutamata. Annan teile siin selge ülevaate juttudest, mis mind ümbritsevad; sellest kahetsemisväärsest õnnetusest saadik käin iga päev kolmes meie linna tähtsamas majas, et leida võimalust teie õigustamiseks. Ma pole vist kunagi kasutanud pühamaks otstarbeks vähest kõnevõimet, millega taevast mind on õnnistanud.»

Kate langes Fabrizio silmilt; oma arvukates kirjades täis kirglikke, sõbralikke sõnu, ei vaevunud hertsoginna kunagi jutustama linnas toimuvatest sündmustest. Hertsoginna vandenõu, et lahkub igaveseks Parmast, kui Fabrizio sinna peatselt võitjana tagasi ei pöördus. «Krahv teeb sinu heaks kõik, mis inimese võimuses,» ütles ta kirjas, mis tuli koos peapiiskopi kirjaga. «Mis minusse puutub, siis muutis su tore temp mu iseloomu; olen nüüd ihnus nagu pankur Tombone; andsin lõpparve kõigile oma töölistele, veel enam: dikteerisin krahvile oma varanduse nimekirja, mis osutus märksa väiksemaks, kui ma arvasin. Pärast haruldase inimese, krahv Pietranera surma, — muide, parem oleksid võinud selle eest kätte maksta, kui võidelda Giletti-taolise inimesega, — jäi mulle tuhat kakssada lüvrit rendist ja viis tuhat franki võlgu; mulle meenub

muuseas, et mul oli kaks ja pool tosinat Pariisist tellitud valgeid sataänkingi ja ainult üks paar tänavakingi. Olen peaaegu otsustanud võtta need kolmsada tuhat franki, mis hertsog mulle jättis ja mida ma tahtsin kasutada talle toreda hauakambri ehitamiseks. Markiis Raversi on su peamine vaenlane, õieti-öelda minu vaenlane; kui sul on Bolognas igav, ütle ainult ja ma tulen sind vaatama. Saadan sulle veel neli vekslit» jne. jne.

Hertsoginna ei kirjutanud Fabriziole sõnakestki sellest, mida Parmas ta loost arvati; kõigepealt tahtis ta teda lohutada, pealegi leidis hertsoginna, et niisuguse naeruväärse inimese surma nagu Giletti, ei saa ühele del Dongole tõsiselt ette heita. «Kui palju igasuguseid Giletisid meie esivanemad teise ilma saatsid,» ütles ta krahvile, «ilma et kellelgi pähe oleks tulnud neile etteheiteid teha!»

Fabrizio, kes oli äärmiselt üllatunud ja esimest korda asjade tõelist seisundit nägi, hakkas peapiiskopi kirja uurima. Onnetuseks arvas peapiiskop, et Fabrizio on asjadega rohkem kursis, kui ta tegelikult oli. Fabrizio mõistis, et markiis Raversi võidutsemise aluseks oli see, et polnud võimalik leida saatusliku võitluse tunnustajaid — pealtnägijaid. Toapoiss, kes esimesena viis Parmasse teateid sündmuse kohta, oli võitluse ajal Sanguigna küla kõrtsis; Marietta ja vanaeit, kes oli neiule ema eest, olid kadunud, *vetturino* aga, kes tõlida juhtis, oli markiis ära ostnud ja too andis nüüd õudseid tunnustusi.

«Kuigi juurdlust ümbritseb sügavaim saladuskate,» kirjutas hea peapiiskop oma tsiitserolikus stiilis, «ja seda juhib peafiskaal Rassi, kellest ainult kristlik halastus mind halba takistab kõnelemast, kuid kes on elus edasi jõudnud, jälitades õnnetuid kaebealuseid niisama metsikult nagu jahikoer jäneseid, ma ütlen, olgugi et just Rassi, kellest tooremat ja müüdavamast inimest te ei oska kujutleda, sai vihaleaetud vürstilt ülesandeks protsessi juhtida, õnnestus mul siiski lugeda *vetturino* kolme tunnustust. Õnneks räägib see õnnetu iseendale vastu. Kuna ma kirjutan oma peavikaarile, kes pärast mind hakkab seda piiskopkonda juhtima, siis lisan veel, et kutsusin enda

juurde selle koguduse küree, kus eksinud patune elab. Ütlen teile, mu palavalt armastatud poeg, kuid tingimusel, et peate pihtimise saladust — see küree teab juba *vetturino* naise kaudu, mitu eküüd mees markiis Raversilt sai; ma ei julge kinnitada, et markiis nõudis temalt teie vastu valetunnistust, kuid see on tõenäoline. Raha andis üle keegi vilets preester, kes täidab markiisi juures ebaväärikaid ülesandeid ja kellele me olime sunnitud juba teist korda missapidamise keelama. Ma ei tüüta teid jutustusega kõigist oma sammudest, mida te ka õigusega võisite minult oodata ja mis niikuinii minu ülesannete hulka kuuluvad. Keegi kanoonik, teie kolleeg kapiitlist, kes muuseas liiga sageli meenutab võimu, mida annavad talle ta perekonnavarandused, mille ainaks pärijaks ta jumala tahtmisel on saanud, võttis endale õiguse öelda siseministri härra krahv Zurla juures, et tema silmis on teie süü selles tühises loos tõestatud (ta kõneles õnnetu Giletti tapmisest). Kutsusin ta enda juurde ja oma ülejäänud kolme peavikaari, majapreestri ning kahe küree juuresolekul, kes olid ootetoas, palusin teda meile, oma vendadele, teatada, millel põhineb tema poolt avaldatud kindel veendumus oma kapiitli kolleegi süü. Vaeseke pomises mingisuguseid põhjendamatuid seletusi; kõik tõusid tema vastu, ja kuigi ma pidasin oma kohuseks lisada veel ainult mõne sõna, puhkes ta nutma ning kutsus meid oma eksimuse puhtsüdamliku pihtimuse tunnustajateks. Seepeale lubasin talle enda ja kõigi juuresolijate nimel hoida seda saladuses tingimusel, et ta kogu innuga püüaks parandada vale muljet, mis võis tekkida juttudest, mis ta viimase kahe nädala jooksul on rääkinud.

Ma ei hakka enam kordama seda, mida te, mu armas poeg, kindlasti juba ammugi teate, nimelt et kolmekümne neljast talumehest, kes olid palgatud krahv Mosca väljakaevamistöodele ja kelle kohta markiis Raversi ütleb, et nad olid teie poolt palgatud kuriteole kaasa altama, olid kolmkümmend kaks sügavas kaevikus ja tegid oma tööd, kui teie haarasite jahinoa ja kasutasite seda enesekaitseks inimese vastu, kes ootamatult teile kallale tungis. Kaks meest, kes olid väljas, hüüdsid teistele: «Monsinjoor tapetakse!» Juba see hüüe üksi näitab

täie selgusega teie süütust. Ilus! Aga peafiskaal Rassi väidab, et mõlemad need mehed on kadunud. Peale selle on leitud kaheksa neist meestest, kes olid kaevikus; nende esimese ülekuulamise ajal olid kuus meest teatanud, et nad kuulsid hüüdu «monsinoor tapetakse!». Olen kaudsel teel teada saanud, et kui neid viiendat korda üle kuulati, mis toimus eile õhtul, olid viis meest öelnud, et nad ei mäleta hästi, kas nad ise kuulsid hüüet või jutustas sellest neile mõni kaaslane. Andsin korralduse, et mulle teatataks nende mullatöölise elukoht, ja nende küreed teevad neile selgeks, et nad hukutavad oma hinge, kui nad mõne eküü eest kiusatusele järele annavad ja tõde võltsivad.»

Heasüdamlik peapiiskop laskus lõpututesse detailidesse, nagu näeme juba selle järgi, mis me seni edasi oleme andnud.* Lõpuks lisas ta veel, kasutades selleks ladina keelt:

«Kogu see lugu pole muud kui katse luua uut valitsust. Kui teid süüdi mõistetakse, määratakse teid sunnitööle või tehakse surmaotsus. Sel juhul astun ma vahele ja kuulutan peapiiskopi kantslist, et olen teadlik teie süütuses ja et te ainult kaitsesite oma elu, kui röövel teile kallale tungis, ja lõpuks, et keelasin teil Parmasse tulla, seni kuni teie vaenlased siin võidutsevad; otsustasin isegi häbimärgistada peafiskaali, nagu ta seda ära on teeninud. Vihkamine selle inimese vastu on niisama üldine kui lugupidamine tema iseloomu vastu on haruldane. Ja lõpuks, sama päeva õhtul, kui fiskaal selle ebaõiglase otsuse välja kuulutab, lahkub hertsoginna Sanseverina linnast ja võib-olla üldse Parma riigist; kahtlemata annab krahv sel juhul lahkumisavalduse. Tõenäoliselt saab siis kindral Fabio Conti valitsuse juhiks ja markiis Raversi võidutseb. Kõige halvem teie loos on see, et teie süütuse päevavalgele toomine ja tunnistajate äraostmise paljastamine pole usaldatud kogenud inimese kätte, kes vastavaid samme astuks. Krahv arvab, et ta täidab seda ülesannet, aga ta on liiga võimas isik mitmesugustesse pisasjadesse laskumiseks, pealegi oli ta politseiministrina kohe alguses sunnitud teie suhtes kõige karmimaid korraldusi andma. Ja pealegi, kas ma tihkan

seda öelda? Meie auväärseim valitseja peab teid süüdlaseks või vähemalt teeskleb sellist arvamust, mis tilgutab sappi sellesse loosse.»

(Sõnad meie auväärseim valitseja ja teeskleb sellist arvamust olid kreeka keeles ja Fabrizio oli üpris liigutatud, et peapiiskop oli julgenud seda kirjutada. Selle rea lõikas ta kirjast taskunoaga välja ja hävitas otsekohe ära.)

Fabrizio oli nii erutatud, et kirja lugemise paarikümnel korral katkestas; teda valdas tuline tählikkusepuhang ja ta vastas peapiiskopile kohe kaheksaleheküljelise kirjaga. Sageli pidi ta näo kirja kohalt üles tõstma, et pisarad paberile ei langeks. Järgmisel päeval, kui ta hakkas kirja kinni pitseerima, leidis ta, et selle toon on liiga ilmalik. «Kirjutan ladina keeles,» mõtles ta, «see näib sündsamana väärika peapiiskopi suhtes.» Püüdes koostada hästi pikki, ilusaid ladinakeelseid lauseid, mis sarnaneksid Cicero omadega, meenus talle, et ühel päeval, kõneldes Napoleonist, oli peapiiskop teda rõhutatult nimetanud Buonaparteks; silmapilk hajusid kõik õrnemad tunded, mis eelmisel päeval teda pisarateni olid liigutanud. «Oo, Itaalia kuningas!» hüüdis ta; «kui paljud vandenõud sulle truudust, kui sa elasid, aga minu truudus püsib ka pärast su surma. Kahtlemata armastab ta mind, aga sellepärast et mina olen del Dongo ja tema väikekodanlase poeg.» Et ta ilus itaaliakeelne kiri raisku ei läheks, tegi Fabrizio selles mõned vajalikud muudatused ja adresseeris kirja krahv Moscale.

Samal päeval kohtas Fabrizio tänaval väikest Marietta; neiu punastas rõõmu pärast ja andis Fabriziole märku talle eemalt järgneda. Marietta läks kiiresti ühte tühja väravaalusesse, tõmbas veelgi ettepoole musta pitsrätiku, mis kohaliku kombe kohaselt ta pead kattis, nii et keegi poleks võinud teda ära tunda, ja pöördus siis ruttu Fabrizio poole:

«Kuidas see võimalik on, et te täiesti vabalt ringi kõnnite?» Fabrizio jutustas talle oma loo.

«Püha jumal! Te olite Ferraras! Ja mina otsisin teid sealt. Teate, me läksime vanaeidega tülli; ta tahtis mind Veneetsiasse viia, aga ma teadsin, et te ei lähe sinna

iaal, kuna olete Austrias mustas nimekirjas. Müüsin Bolognasse sõiduks ära oma kullast kaelakee, — eelaimus ütles mulle, et siin ootab mind õnn ja ma kohtan teid. Vanaeit tuli kahe päeva pärast mulle järele. Sellepärast ma teid meile ei kutsu, ta hakkab jälle alatult raha norima ja mulle on see nii piinlik. Oleme päris viisakalt elanud pärast seda saatuslikku päeva, mida te teate, ometi pole me kulutanud veeranditki sellest, mis te talle andsite. Ma ei tahaks tulla teie juurde *Pelegri*no võõrastemajja, see oleks enda avalikkuse ette toomine. Katsuge üürida tuba mõnes vaiksuses tänavas, *Ave Maria* ajal (videviku saabumisel) aga ootan teid siinsamas värava all.» Öelnud need sõnad, jooksis ta minema.

KOLMETEISTKÜMNES PEATÜKK

Kõik tõsised mõtted kadusid selle armsa olevuse ootamatu ilmumisega. Fabrizio elas Bolognas rõõmsalt ja täielikus julgeolekus. Lihtsameelne kalduvus tunda rõõmu kõigest, mis täitis ta elu, tungis ka kirjadesse, mis ta hertsoginnale saatis, ja viimane tundis sellest pahameelt. Fabrizio vaevalt märkas seda; ta ainult kirjutas lühendatud kujul oma kella numbrilauale: «Kui kirjutan h-le, siis mitte öelda, kui ma olin prelaat, kui ma olin kiriku teener; see vihastab teda.» Ta oli ostnud endale kaks väikest hobust, kes talle väga meeldisid; need rakendas ta üürikalessi ette iga kord, kui Marietta soovis vaatama minna Bologna ümbruse võluvast maastikku; peaaegu igal õhtul viis ta Marietta *Reno* jõe juurde. Tagasiteel peatusid nad armastusväärse Crescentini juures, kes teatud määral pidas end Marietta isaks.

«Ausõna, kui see ongi see kohvikuelu, mis näis mulle naeruväärsena vähegi silmapaistva isiku jaoks, siis tegin küll halvasti, et sellest loobusin,» ütles Fabrizio endale. Ta unustas, et ta käis kohvikus ainult selleks, et «Constitutionnel'i» lugeda, ja et teda Bologna kõrgemas seltskonnas üldse ei tuntud, mille tõttu edevuse lõbud ta õnne ei seganud. Kui ta ei viibinud koos Mariettaga, võis teda

näha observatooriumis, kus ta kuulas astronoomia kursust; professor tundis ta vastu sooja poolehoidu ja Fabrizio laenas talle pühapäeviti oma hobused, et ta *Montagnola Corsol* võiks koos oma abikaasaga hiilata.

Talle oli vastumeelt teha halba kellelegi, nii vääritu, kui see inimene oligi. Marietta oli kindlalt selle vastu, et ta vanaeidega kohtuks, kuid ühel päeval, kui *mammacia* oli kirikus, ligines Fabrizio viimasele ja tervitas teda. Vanaeit läks viha pärast punaseks, kui nägi Fabriziot sinna astuvat. «Sobiv juhuse näidata end tõelise del Don-gona,» ütles Fabrizio endale.

«Kui palju Marietta kuus teenib, kui ta trupiga esi-neb?» küsis ta nii tähtsa ilmega, millisega endast lugu-pidavad noormehed lähevad Pariisis «Bouffe'i» teatri rõdule.

«Viiskümmend eküüd.»

«Te valetate nagu alati; kõnelge tõtt või, jumala eest, te ei saa santiimigi.»

«Hea küll, ta sai kaksikümmend kaks eküüd meie trupis Parmas, siis kui me õnnetuseks teiega tuttavaks saime. Mina teenisin kaksteist eküüd, kolmandiku oma alusetulekust andsime kumbki oma kaitsjale Gilettile. Seejuures aga tegi Giletti peaaegu iga kuu Mariettale kingituse, mis maksis vähemalt kaks eküüd.»

«Te valetate ikka veel; te saite ainult neli eküüd. Aga kui te olete hea Marietta vastu, palkan ma teid, nagu oleksin impressaario: saate iga kuu kaksteist eküüd endale ja kaksikümmend kaks Marietta jaoks; kui ma aga peaksin nägema Mariettal nutetud silmi, kuulutan end pankrotti.»

«Mis te uhkustate! Teie tore heldus laostab meid,» vastas vana naine tigidalt. «Me kaotame *avviamento* (klientuuri). Kui Teie Kõrgeausus meie suureks õnnetuseks meid enam ei peaks soosima, ei tunne meid enam ükski trupp, igal pool on koosseis juba täis; me ei saa enam lepingut ja peame teie pärast nälga surema.»

«Käi kuradile!» ütles Fabrizio ja läks minema.

«El lähe ma ühtigi kuradile, neetud jumalavallatu, vaid üsna lihtsalt politseisse, ja seal nad siis kuulevad minu käest, et te olete *monsignore*, kes viskas vaimuliku-kuu kus seda ja teist, ja et teie olete sama vähe Giu-

seppe Bossi kui mina.» Fabrizio, kes oli juba paar astet trepist alla läinud, tuli tagasi.

«Esiteks teab politsei mu õiget nime paremini kui sina, aga kui sa mõtled mind üles anda, kui sa teed seda alatusi,» ütles Fabrizio talle karmilt, «siis räägib sinuga Ludovico ja sa vana kondibukett ei saa mitte kuus noa-
hoopi, vaid kaks tosinat, ja sul tuleb kuus kuud haiglas olla, pealegi ilma tubakata.»

Vana naine kahvatas ja kiirustas Fabrizio poole, et ta kätt suudelda.

«Võtan tänuga vastu saatuse, mis te Mariettale ja minule olete määranud. Teil on nii heasüdamlik ilme, et pidasin teid kohtlaseks; ärge seda unustage, sest ka teised võivad samuti eksida; soovitan teil edaspidi harjutada end rohkem suure härra moodi esinema.» Siis lisas ta veel imetlusväärse häbematusena: «Mõtelge mu hea nõu üle järele ja tehke Mariettale ning mulle kingitus, sest talv pole enam kaugel: ostke meile ilusad mantlid heast inglise riidest, mis on müügil paksu kaupmehe juures Püha Peetruse väljakul.»

Ilusa Marietta armastus avas Fabrizioole kõige õrnema sõpruse võlud, mis pani teda mõtlema, et samasugust õnne oleks ta võinud leida ka hertsoginna juures.

«Kas see pole imelik,» mõtles ta mõnikord, «et mul pole üldse eeldusi selleks pulbitsevaks ja kirglikuks erutuseks, mida nimetatakse armastuseks? Olen ma oma suhetes, mida juhus mulle Novaras või Napolis tõi, kunagi kohanud naist, kelle juuresolekut ma kas või tutvuse esimestel päevadel oleksin eelistanud ratsutamisele ilusal, mulle veel tundmatul hobusel? On siis see, mida armastuseks nimetatakse, jällegi vale?» lisas ta. «Muidugi ma armastan, aga samuti nagu mul on hea söögiisu kella kuue ajal! Kas tõesti sellest küllaltki vulgaarsest kalduvusest on valetajad loonud Othello armastuse, Tankredi armastuse? Või peab arvama, et olen loodud teistsugusena kui teised inimesed? Kas minu hinges puudub ükiri kirg? Miks? See oleks omapärane saatus!»

Eriti just viimasel ajal oli Fabrizio Napolis kohanud naisi, kes olid uhked oma päritolu, oma ilu ja oma austajate seltskondliku seisukoha peale, keda nad tema pärast ohvriks olid toonud, ja soovisid seetõttu tema üle

valitseda. Niipea kui Fabrizio neid kavatsusi märkas, lõpetas ta suhted kiiresti ja äärmiselt jämedalt. Fabrizio mõtles: «Kui ma lasen end kunagi haarata kiusatusest maitsta õnne, mida õrnad suhted selle kauni naisega, kelle nimi on hertsoginna Sanseverina, kahtlemata ülimal määral pakuvad, olen ma täpselt nagu see mõtlematu prantslane, kes tappis kuldmune muneva kana. Hertsoginnale võlgnen ma tänu ainukese õnne eest, mida võivad mulle anda õrnemad tunded: meie sõprus on minu elu; ja üldse, mis oleksin ma ilma temata? Vaene välja-
saadetud, kes on sunnitud virelema, lagunenud lossis Novara ümbruses. Mäletan, kuidas ma suurte sügiseste vihmade ajal ebameeldivate üllatuste vältimiseks avatud vihmavarju voodi peatsisse kinnitasin. Ratsutasin mõisavalitseja hobustega, ta talus seda lugupidamisest mu
s i n i v e r e vastu, aga talle tundus mu sealviibimine liiga pikale venivat; isa määras mulle ülalpidamiseks tuhat kakssada franki ja pidas end seepärast patuseks, et peab ülal jakobiinlast. Mu vaene ema ja mu õed loobusid uutest kleitidest, et mul oleks võimalus oma armukestele väikesi kingitusi teha. Niisugune heldus vaevab mu südant. Inimesed hakkasid juba mu viletsust taipama ja ümbruskonna noored aadlikud haletsesid mind. Varem või hiljem oleks mõni keigar väljendanud oma põlgust vaese jakobiinlasest hädavarese suhtes, sest nende inimeste silmis polnudki ma midagi muud. Ma kas oleksin andnud või ise saanud mõne mõõgahoobi, mis oleks viinud mu Fennestrello kindlusse, või oleksin jällegi pidanud põgenema Šveitsi sellesama tuhande kaheksa frangise pensiooniga. Mul on õnn võlgneda hertsoginnale tänu selle eest, et olen pääsenud kõigist neist hädadest; kõigile lisaks tunneb just tema minu vastu seda sügavaimat poolehoidu, mida õieti mina peaksin tema vastu tundma.

Naeruväärse ja armetu elu asemel, mis oleks teinud minust igava lollpea, elan ma juba neli aastat suures linnas, mul on oiuline töld, mul pole vaja tunda kadedust ega teisi madalaid, provintslikke tundeid. Tädi on koguni liiga hea, ta nuriseb, et ma ei võta pankurilt küllalt palju raha. Tahan ma oma toreda elukorra igaveseks ära rikkuda? Tahan ma kaotada ainsa sõbra, kes mul on maa peal? On vaja ainult üht v a l e t, on vaja

öelda võluvale naisele, kelle sarnast pole ehk teist maailmas ja kelle vastu ma tunnen kõige sügavamalt kiindumust: «Armastan sind», kuigi ma ei tea, mis on tõeline armastus. Siis süüdistaks ta mind päevade viisi, et mul puudub kirg, mis on mulle tundmatu. Marietta seevastu ei näe mu südamesse, ta võtab iga hellitust hingeliigutusena, arvab, et olen meeletult armunud, ja peab end kõige õnnelikumaks naiseks.

Tegelikult olen seda õrna rahutust, mida vist nimetataksegi armastuseks, veidike tundnud ainult noore Anikeni vastu Zondersi võõrastemajas Belgia piiri ääres.»

Jutustame siin kahetsusega ühest Fabrizio halvemast teost: keset rahulikku elu torkas tema armastusest puutumatu südant edevuseokas ja viis ta väga kaugele. Temaga ühel ajal viibis Bolognas kuulus Fausta F***, vaieldamatult pärim lauljanna meie sajandil ja võib-olla kõige isekam naine, keda kunagi on nähtud. Suurepärase Veneetsia poeet Burati oli teinud tema kohta kuulsa satiirilise soneti, mis tol ajal oli kõigil suus, vürstidest kuni uulitsapoisteni.

«Tahta ja mitte tahta, jumaldada ja põlata ühel ja samal päeval, olla õnnelik ainult truudusetuses, vihata, mida kõik jumaldavad, samal ajal kui kõik teda jumaldavad, — just need puudused on Faustal ja veel palju teisigi. Ära vaata sellele mao peale. Kui sa, ettevaatamatu, tema peale vaatad, unustad kõik ta tujud. Kui sul on õnn teda kuulda, unustad sa iseenese ja ühe hetkega teeb armastus sinuga sama, mida Kirke tegi Odüsseuse reisi-kaaslastega.»

Seda kauniduse imet võlusid momendil noore krahvi M*** tohutu põskhabe ja ülbe kõrkus, nii et teda isegi ei seganud krahvi vastik armukadedus. Fabrizio nägi krahvi Bologna tänavail ja teda häiris krahvi üleolev ilme, kui too suvatses tänaval liikudes rahvale oma võlusid näidata. Noormees oli väga rikas ja arvas, et talle on kõik lubatud; kuna ta *prepotenza*'d* kutsusid välja vaenulikkust, ilmus ta avalikkuse ette alati ümbritsetuna kaheksast või kümnest livreesse riietatud *bulo*'st (kõriloikajast), kelle ta oli kohale kutsunud oma mõisatest Brescia ümbrusest. Kui Fabrizio oli paar korda hirmu-

äratava krahviga pilke vahetanud, juhtus ta kord Faustale kuulma. Fabrizio ütles Faustale hääle ingellik mahedus, ta ei osanud midagi selletaolist kujutledagi, ja ta võlgnes lauljatarile tänu ülima õnne hetkede eest, mis moodustasid kauni kontrasti tema tolleaegse üksluise eluga. «On see siis lõpuks armastus?» küsis ta endalt. Fabrizio oli suur huvi seda tunnet tundma õppida, pealegi pakkus talle lõbu ärritada krahvi M***i, kelle ilme oli palju hirmuäratavam kui ükskõik missugusel ülemtrummaril, ja meie kangelane sai hakkama lapsikusega, et kõndis väga sageli Tanari lossi ees, mille krahvi M*** Faustale oli üürinud.

Kord õhtul, kui Fabrizio püüdis endale tõmmata Fausta tähelepanu, kuulis ta eriti rõhutatud naerupahvatust, millega teda tervitasid krahvi *bulo*'d, kes olid kogunenud Tanari lossi väravasse. Fabrizio jooksis koju, võttis hea relva ja kõndis uuesti lossist mööda. Fausta varjas end varbkardinate taga ja ootas seda tagasitulekut, ta hindas Fabrizio julgust. M***, kes oli armukade kogu maailma peale, muutus eriti armukadedaks härra Giuseppe Bossi peale ja laskis ägeduses kuuldavale naeruväärseid ähvardusi, mille peale meie kangelane saatis falle igal hommikul järgmise kirja:

«Härra Giuseppe Bossi hävitab tülikaid putukaid, elab «Pelegrino» võõrastemajas *via Larga* nr. 79.»

Krahvi M***, kes oli harjunud lugupidamisega, mida talle kõikjal kindlustasid ta tohutu varandus, siiniveri ja kolmekümne teenri uljus, ei tahtnud väikese kirjakese mõtet mõista.

Faustale kirjutas Fabrizio hoopis teistsuguseid kirju. M*** ümbritses spioonidega võistleja, keda võib-olla tagasi ei lükatud. Kõigepealt sai ta teada ta õige nime, siis ka selle, et Fabrizio ei või Parmas oma nägu näidata. Mõne päeva pärast sõitis krahvi M*** koos oma *bulo*'de, oiivaliste hobuste ja Faustaga Parmasse.

Fabrizio oli mängust haaratud ja sõitis neile järgmisel päeval järele. Tubli Ludovico pateetilised manitsused olid asjatud; Fabrizio saatis ta kus seda ja teist, ja Ludovico, kes oli ka ise julge mees, hakkas teda imetlema;

pealegi võimaldas see reis tal kokku saada oma ilusa armukesega, kes elas Casal-Maggiore. Ludovico hoolitses selle eest, et kaheksa või kümme endist Napoleoni rügementide sõdurit asusid teenritena härra Giuseppe Bossi teenistusse. Otsustades teha selle mõttetuse ja Faustale järele sõita, arutles Fabrizio: «Kui mul pole mingit kokkupuutumist politseiministri krahv Moscaga ega hertsoginnaga, sean ma ohtu ainult iseenda. Hiljem aga ütlen tädile, et läksin otsima armastust, seda kaunist tunnet, mida ma pole veel kunagi kohanud. Fakt on, et ma mõtlen Fausta peale isegi siis, kui ma teda ei näe... Aga kas ma armastan mälestust ta häälest või teda ennast?» Fabrizio ei mõelnud enam vaimulikukarjäärist ja oli kasvatanud endale vurrud ning peaaegu niisama tohutu põskhabeme nagu krahv M***'il, see muutis veidi ta välimust. Oma peakorterit ei seadnud ta sisse Parmasse, mis oleks olnud juba liiga mõtlematu, vaid ühte metsa sees asuvasse ümbruskonna külla Saccasse viiva tee ääres, kus oli ta tädi loss. Ludovico nõuandel nimetas ta end külas tähtsa ja rikka inglase toapoisiks, kelle isand on veidrik ja kulutab aastas sada tuhat franki jahilõbude peale; peatselt pidi ta kohale saabuma Como järve äärest, kus peatus, et forelle püüda. Õnneks asus väike ilus loss, mille krahv M*** oli üürinud kaunile Faustale, Parma lõunapoolses servas just Sacca tee ääres ja Fausta akendest avanes vaade ilusale, suurte puudega alleele, mille kohal kõrgub suur kindlustorn. Fabrizioot selles tühjas kvartalis ei tuntud; ta laskis krahv M***'i valvata ja kord, kui too imetlusväärse lauljanna juurest lahkus, oli Fabriziool häbematust ilmuda päise päeva ajal ta lossi ette tänavale; tõi küll, ta ratsutas väga heal hobusel ja oli hästi relvastatud. Rändmoosekandid, keda Itaalia linnade tänavail sageli kohata võib ja kelle hulgas mõnikord on suuri meistreid, asusid oma kontrabassidega Fausta akende alla. Nad mängisid algul prelüüdi ja laulsid siis üsna kenasti kantaadi tema auks. Fausta tuli aknale ja loomulikult märkas kohe väga viisakat noormeest, kes seisis oma hobusega keset tänavat; noormees kõigepealt tervitas teda, siis aga hakkas talle vägagi selgestimõistetavaid pilke heitma. Hoolimata Fabrizio liialdatult inglaslikust ülikonnast,

tundis Fausta temas kohe ära kirglike kirjade autori, mis olid ta Bolognast lahkumise põhjuseks. «Vaat kus imeilik inimene,» ütles ta endamisi, «näib, et hakkab teda armastama. Mul on sada luidoori, ma võin koleda krahv M*** minema saata. Tegelikult pole ta ei teravmeelne ega originaalne, ta on pisut huvitav ainult oma teenrite metsiku ilme tõttu.»

Järgmisel päeval sai Fabrizio teada, et iga päev kella ühetelstümne ajal läheb Fausta missale kesklinna, samasse San Giovanni kirikusse, kus asus tema vanaonu peapiiskop Ascanio del Dongo haud, ja tal oli julgust Faustale järgneda. Tõsi küll, Ludovico oli muretsenud talle toreda inglise paruka imeilusatest punastest juustest. Nende juuste kohta, mis olid sama värvi kui ta südant kõrvetavad leegid, kirjutas Fabrizio soneti; Faustale meeldis see; tundmatu käsi oli soneti Fausta klaverile asetanud. Selline lahingutegevus kestis juba nädal aega, ja Fabrizio leidis, et hoolimata igasugustest manöövritest ei olnud ta reaalseid tulemusi saavutanud; Fausta keeldus teda vastu võtmast. Ta ületas oma veidrustega kõik piirid; hiljem olevat Fausta öelnud, et ta kartis. Fabrizioot hoidis Parmas vaid nõrk lootus saada tunda seda, mida nimetatakse armastuseks, kuid sageli tundis ta igavust.

«Härra, lähme ära,» käis Ludovico peale. «Te pole üldse armunud, ma näen, et teil on lootusetult palju külma verd ja selget mõistust. Pealegi ei saavuta te mingit edu, juba häbi pärast tuleb jalga lasta.» Esimeses pahameelepuhangus oli Fabrizio valmis lahkuma, aga siis kuulis ta, et Fausta pidi hertsoginna Sanseverina juures laulma. «Võib-olla see jumalik hääl siiski sütitab mu südame,» mõtles ta ja läks ümberrietatult julgesti lossi, kus kõik teda tundsid. Võib kujutleda hertsoginna erutust, kui ta kontserdi lõpul märkas salongi uksele jahimeheriietuses meest, kelle välimuses oli midagi tuttavat. Ta otsis üles krahv Mosca, kes alles siis talle Fabrizio ennekuulmatust ja tõesti mõeldamatust lollusest rääkis. Krahv suhtus sellesse hästi. Talle meeldis väga, et Fabrizio armastab kedagi teist, aga mitte hertsoginnat. Väljaspool poliitilisi küsimusi oli krahv alati väga viisakas inimene ja tegutses põhimõtte järgi, et ta saab õn-

nelik olla ainult siis, kui hertsoginna on õnnelik. «Ma päästan ta tema enda käest,» ütles ta oma sõbratarile. «Kujutlege, kuidas meie vaenlased rõõmustavad, kui ta selles lossis areteeritakse. Mul on siin üle saja minu teenri, sellepärast küsisingi teilt veetorni võtmeid. Fabrizio kujutleb, et ta on meeletult armunud Faustasse, aga senini pole ta teda krahv M***¹lt, kes sellele tujukale daamile kuningliku elu võimaldab, üle suutnud lüüa.» Hertsoginna nagu reetis, kuidas ta kannatas: kas siis Fabrizio on tõesti ainult ameleja, kes on täiesti võimetu igasuguseks tõsiseks ja õrnaks tundeks! «Ja ta ei tulnudki meid vaatama! Seda ei suuda ma talle iialgi andestada!» ütles hertsoginna lõpuks. «Ja mina saadan talle iga päev Bolognasse kirju.»

«Ma hindan väga tema tagasihoidlikkust,» vastas krahv, «ta ei taha meid oma tembuga kompromiteerida; huvitav oleks kuulda tema enda jutustust selle kohta.»

Fausta oli liiga mõtlematu, et vaikida sellest, mis ta meeli köitis. Päeval pärast kontserti jutustas ta krahv M***¹le tundmatust austajast, pikakasvulisest kütiriituses noormehest, kellele ta kontserdi ajal oli pilkudega pühendanud kõik oma aariad. «Kus te teda kohtate?» küsis krahv metsiku häälega. «Tänaval, kirikus,» vastas Fausta segadusse sattudes. Ta tahtis kohe oma mõtlematust parandada või vähemalt kahtlust Fabrizioolt kõrvale juhtida ja hakkas pikalt-laialt kirjeldama suurekasvulist, punapäist noormeest, kellel on sinised silmad; kahtlemata oli ta keegi väga rikas ja saamatu mees, võib-olla mingi vürst. Krahv M***¹il, kes ei hiilanud just eriti oma tähelepanuvõimega, tuli viimaste sõnade juures mõte, mis ta edevust meelitas, nimelt et ta võistleja pole keegi muu kui Parma kroonprints. Too õnnetu kurvameelne noormees, keda valvasid viis või kuus kasvatajat, kasvatajate abi, koduõpetajat jne. jne., kes ei lasknud teda majast välja minna, enne kui olid omavahel nõu pidanud, — too vaeseke heitis imelikke pilke kõigile enam-vähem kenadele naistele, kellele tal luba oli läheneda. Kontserdi ajal hertsoginna juures oli ta oma seisuse kohaselt istunud kõige ees üksikus tugi- toolis kolme sammu kaugusel ilusast Faustast ja tema pilgud olid krahv M***¹i äärmiselt häirinud. Eddevust

piitsutav naeruväärne kujutlus, et krahvi võistlejaks on prints, tegi Faustale lõbu ja ta kinnitas meeleldi seda arvamust, jutustades puhtsüdamliku ilmega sadu üksik- asju.

«Kas teie suguvõsa on niisama vana kui Farnesede oma, kuhu see noormees kuulub?» küsis ta krahvilt.

«Mis te sellega tahate ütelda? Niisama vana! Meie perekonnas ei ole sohilapsi¹ olnud.»

Juhus tahtis, et krahv M*** ei saanud oma kujutleta- vat võistlejat kunagi korralikult vaadata, ja see kinnitas meeldivat mõtet, et tema vastaseks on prints. Tegeli- kult veetis Fabrizio aega Sacca ümbruse metsades ja Po kallastel, kui just ta ettevõttega seotud huvid teda Par- masse ei kutsunud. Sellest ajast peale, kui krahv M*** arvas, et tal on Fausta südames eelistatud koht printsi kõrval, muutus ta üha uhkemaks, aga ühtlasi ka ette- vaatlikumaks; ta palus Faustat tõsiselt käituda igas suhtes äärmiselt tagasihoidlikult. Siis põlvitas ta Fausta jalge ette nagu armukade ja kirglik armuke kunagi ja teatas talle, et tema au on riivatud, kui Fausta printsi pettuse ohvriks langeb.

«Lubage! Ma ei ohverdaks ju midagi, kui ma teda armastaksin. Ma pole veel kunagi ühtki printsi oma jalge ees näinud.»

«Kui te talle järele annate,» ütles krahv kõrgil ilmel, «ei saa ma võib-olla printsile kätte maksta, aga kätte maksan ma siiski.» Krahv lahkus ja lõi ukseid paukudes kinni. Oleks Fabrizio sel hetkel seal olnud, oleks ta partii võitnud.

«Kui teile elu kallis on,» ütles krahv Faustale õhtul, teda etenduselt koju saates, «siis hoolitsege selle eest, et ma kunagi teada ei saaks, et prints teie majas on käinud. Temale ei saa ma midagi teha, kurat võtaks! Aga ärge sundige mind meenutama, et teiega võin ma kõik teha!»

«Oh, mu kallis Fabrizio!» mõtles Fausta. «Kui ma vaid teaksin, kust sind leida!»

Haavatud edevus võib rikka noormehe, kes juba häl-

¹ Pietro-Lodovico, esimene hertsog Farnese suguvõsast, mis oli kuulunud oma vooruste poolest, oli, nagu teada, püha paavsti Paul III-nda ebaseaduslik poeg. (Autori märkus.)

list peale on alati meelitajaist ümbritsetud olnud, kaugele viia. Krahv M***i siiras kirk Fausta vastu puhkes uuesti metsiku jõuga; teda ei peatanud isegi ohtlik välja-vaade võidelda isevalitseja ainukese pojaga, kelle valdustes ta viibis; kuid tal ei jätkunud taipu püüda printsiga kokku saada või vähemalt lasta teda jälitada. Krahv ei julgenud printsi rünnata, seepärast otsustas ta teda naeruvääristada. «Mind aetakse Parma riigist igaveseks minema,» ütles ta endale, «olgu! Mis mul sellest!» Kui krahv M*** oleks püüdnud vaenlase positsiooni tundma õppida, oleks ta teada saanud, et vaene prints käib väljas ainult kolme või nelja vanakese, nelja tüütava etikettivalvuri saatel, ja ainus enda valitud lõbu, mis talle lubati, oli mineraloogiaga tegelemine. Fausta väikest lossi, kus oli alati rohkesti inimesi Parma kõrgemast seltskonnast, peeti silmas päeval ja öösel; M***'le teatati tund-tunnilt, mis ta tegi, eriti aga, mis ta ümber tehti. Peab sellele armukadetsejale ta osavuse pärast kiitust avaldama: algul see nii kapriisne naine ei märganudki, et valvet ta järele oli kahekordistatud. Agendid kandisid krahv M***'le ette, et keegi punase parukaga väga noor mees ilmub sageli Fausta akende alla, ja iga kord erinevas riietuses. «Ilmselt on see prints,» mõtles M***, milleks muidu see moondamine? Kurat võtku, minu sugune mees ei või talle järele anda! Veneetsia vabariigi vägivallata oleksin ma samuti valitsev vürst.»

Püha Stefani päeval võtsid nuhkide ettekanded süngema värvingu: Fausta oli innukale tundmatule austajale nagu vastama hakanud. «Võiksin silmapilk selle naisega ära sõita,» arutles M***. «Aga kuidas siis! Bolognast põgenesin del Dongo eest, siit põgenen printsi eest! Mida see noormees ütleks? Ta mõtleks, et on mulle hirmu nahka ajanud! Seda ei ole! Olen niisama kõrgest soost kui temagi.» M*** oli maruvihane, aga lisaks oma õnnetusele pidas tingimata vajalikuks oma naeruväärset armukadedust Fausta eest varjata, sest ta teadis, et viimane on pilkehimuline naine. Püha Stefani päeval viibis ta tunni Fausta seltsis, pidades seejuures ta lahketa vastu võttu äärmiseks silmakirjatsemiseks, ja lahkus kella ühe teistkümnepaiku, jättes Fausta San Giovanni kirikusse missale minekuks ümber riietuma. Krahv M*** läks

koju, riietus noore usuteadlase musta kulunud ülikonda ja jooksis San Giovanni kirikusse; ta valis endale koha ühe haua taga paremal pool kolmandas kabelis; kõike kirikus toimuvat nägi ta kardinali kaenla alt, keda oli kujutatud põlvitavana oma haua; kuju jättis kabeli pimedusse, varjates teda täiesti. Varsti nägi ta Faustat tulevat — kaunimana kui kunagi varem. Ta oli uhkes tualetis ja teda saatsid kaksikümmend kõige kõrgemasse seltskonda kuuluvat austajat. Naeratus ja rõõm särasid ta silmist ja huulilt. «Ilmselt loodab ta siin näha meest, keda ta armastab,» ütles õnnetu armukade krahv endamisi, «ja kellega ta võib-olla tänu minule pole enam ammu kokku saanud.» Järsku löid Fausta silmad veel rohkem õnnest särama. «Mu võistleja on kohal,» mõistis M*** ja ta solvatud enesearmastusest tekkinud raevul polnud piiri. «Missugune hale kuju ma ümberriietatud noore printsi kõrval olen!» Kuid kõigist pingutustest hoolimata ei õnnestunud tal avastada võistlejat, keda ta pilgud kõikjalt ahnelt otsisid.

Fausta aga laskis iga hetk oma pilgul rännata läbi kogu kiriku ja pööras siis silmad, millest säras armastus ja õnn, pimedale nurga poole, kus oli varjul M***. Kirikus südames võib armastus üle hinnata ka väiksemaid rõõmsusi ja neist kõige veidramaid järeldusi teha; vaene M*** kinnitas endale lõpuks, et Fausta nägi teda, ja hoolimata ta pingutustest oma kohutavat armukadedust varjata, oli Fausta seda märganud ning tegi talle nüüd etteheiteid, ühtlasi lohutades oma õrnade pilkudega.

Kardinali hauamonument, mille taha M*** oli valinud oma varitsuskoha, kerkis neli või viis jalga üle San Giovanni kiriku marmorpõranda. Moesolev missa lõppes kella ühe paiku; enamik usklikke lahkus, Fausta saatis linna seltskonnaliikmeid minema ettekäändel, et tahab palvetada; ta jäi oma kohale põlvitama ja ta pilk, mis muutus veelgi õrnemaks ja säravamaks, oli suunatud M***'i poole; nüüd, kus kirikus oli vähe rahvast, ei vaadanud Fausta enam ringi, enne kui pööras õnnest tulvil pilgu kardinali kujule. «Missugune delikaatsus!» mõtles krahv M***, kujutledes, et vaadatakse teda. Lõpuks Fausta tõusis, tegi kätega mingeid imelikke liigutusi ja sööstis välja.

Joobunud armastusest ja peaaegu täiesti vabanenud oma meeletust armukadedusest, lahkus M*** oma kohalt, et lennata armukese lossi ja talle tuhandekordset tänu avaldada. Kardinali hauamonumendi eest möödudes märkas ta järsku üleni musta riietatud noormeest; too saatuslik isik oli kogu aja põlvitanud üsna hua epitaafi juures, nii et armukadede armukese pilgud, mis teda otsisid, läksid üle ta pea ega võinud teda tabada.

Noormees tõusis, astus kiiresti ukse poole ja oli hetke pärast ümbritsetud seitsmest või kaheksast võrdlemisi imeliku välimusega mehest, kes näisid tema teenistuses olevat. M*** kiirustas talle järele, aga sissekäigu juures olevas puust tuulekojas peatasid ta nagu kogemata need veidrad mehed, kes ta võistlejat kaitsesid; kui ta lõpuks nende kannul tänavale pääses, nägi ta ainult, kuidas löödi kinni kaunis viletsa tõlla uks, mille ette imeliku kontrastina oli rakendatud kaks toredat hobust; hetke pärast oli tõld ta silmist kadunud.

Vihast hingeldades jõudis ta koju; varsti saabusid ta nuhid, kes talle külmalt ette kandsid, et sel päeval oli saladuslik armunu vaimuliku riietuses hardalt põlvitanud hua juures, mis asub San Giovanni kiriku ühe pimedas kabelis sissekäigu ees. Fausta oli jäänud kirikusse, kuni see peaaegu tühjaks jäi, oli siis tundmatuga kiiresti mingeid imelikke märguandeid vahetanud ja kätega nagu ristimärke teinud. M*** tormas oma truudusetu armsama juurde. Esimest korda ei suutnud Fausta oma erutust varjata ja kirglikult armunud naise naiivse valelikkusega jutustas ta, et käis nagu harilikult San Giovanni kirikus, aga ei märganud seal oma jälgi. Nende sõnade juures kaotas M*** enesevalitsuse, kohtles teda kui kõige viimast jätist ja jutustas, mis ta ise oli näinud. Mida ägedamalt ta süüdistas, seda osavamalt Fausta valetas. Siis haaras ta pistoda ja tormas naisele kallale. Fausta ütles talle täiesti külmavereiselt:

«Hästi! Kõik, mille üle te kurdate, on puhas tõde, kuid ma püüdsin seda teie eest varjata, kartes, et te oma vahvuses hakkate tegema mõtlematuid kättemaksuplaane, mis võivad meid mõlemaid hukutada. Võtke ükskord ometi teatavaks, et minu arvamuse järgi mees, kes mind

oma tähelepanuga jälgib, ei tunne takistusi oma tahtele, vähemalt mitte selles riigis.» Siis andis Fausta M***'le peenelt mõista, et tal pole tema peale mingeid õigusi, ja ütles lõpuks, et arvatavasti ei lähe ta enam San Giovanni kirikusse. M*** oli meeletuseni armunud ja tundis end relvituna, kuna kerge koketeerimine noore naise südames oli nüüd ühinenud ettevaatusega. Ta mõtles Parmast ära sõita; kogu oma võimu juures ei saa noor prints talle järgneda, aga kui järgneb, siis on ta temaga võrdsetes tingimustes. Ent uhkus ütles talle jälle, et lahkumine jätkaks põgenemise mulje, ja krahv M*** keelas endal sellest mõeldagi.

«Ta ei aimagi, et mu kallis Fabrizio on Parmas,» mõtles lauljatar võlutult, «ja me võime teda rahulikult tüsata!»

Fabriziol polnud oma õnnest aimugi; kui ta järgmisel päeval leidis, et kõik lauljanna aknad on hoolikalt suletud, teda ennast aga pole kuskil näha, tundus talle, et nali läheb liiga pikale. Südametunnistus hakkas teda vaevama. «Missugusesse olukorda ma vaese krahv Mosca — politseiministri panen! Teda peetakse minu kaassüüdlaseks. Minu siiasõit hävitab ta karjääri! Aga kui ma loobun plaanist, mida nii kaua olen püüdnud teostada, mida ütleb siis küll hertsoginna, kui talle oma armastuseotsinguist jutustan?»

Ühel õhtul, kui ta juba valmis oli sellest mängust loobuma ja endale moraali lugedes suurte puude all hulkus, mis eraldasid Fausta lossi kindlusest, märkas ta, et talle järgneb õige väikesekasvuline nuhk; temast vabanemiseks läks Fabrizio läbi mitme tänava, aga asjata, ikka oli tilluke olevus tal kannul. Fabrizio kaotas kannatuse ja jooksis üksildasse tänavasse, mis kulges piki Parma kallast, kus varitsesid tema mehed. Ta andis märku ja need tormasid vaesele väikesele spioonile kallale; too langes nende ette põlvili: see oli Bettina, Fausta toatüdruk; veetnud kolm päeva igavuses ja lossi üksilduses, oli ta selga pannud meheriided, et pääseda krahv M***'i pistodast, mida nii ta perenaine kui ka ta ise väga kartsid, ja otsustanud minna Fabriziole ütlema, et teda armastatakse kirglikult ja põletakse ihast teda näha, aga et Fausta ei saavat enam San Giovanni kirikusse

minna. «Viimaks ometi!» mõtles Fabrizio. «Elagu püsl-vus!»

Väike toatüdruk oli väga ilus ja Fabrizio unustas oma mõtisklused moraalist. Toatüdruk teatas talle, et M****'i spioonid valvavad puiesteed ning kõiki tänavaid, kus Fabrizio sel õhtul oli käinud, väga hoolsalt ja tähelepandamatult. Nad olid üürinud toad esimesel või teisel korrusel, varjasid end luukide taha ja jälgisid täielikus vaikuses kõike, mis sündis näiliselt tühjal tänaval, ja kuulsid kõik, mis seal räägiti.

«Kui spioonid mu hääle ära tunnevad,» ütles Bettina, «tapetakse mind pistodaga otsekohe, kui lossi tagasi jõuan, võib-olla aga ka mu vaene perenaine.»

Teda varitsev oht tegi ta Fabrizio silmis veetlevaks.

«Krahv M*** on maruvihane,» jätkas neiu, «ja proua teab, et ta on võimeline kõigeks... Ta palus teile öelda, et ta tahaks olla koos teiega siit saja ljöö kaugusel.»

Seejärel jutustas ta stseenist, mis oli toimunud püha Stefani päeval, ja M****'i metsikust vihast, kes oli näinud kõiki pilke ja märguandeid, mida Fabrizioosse sel hetkel meeletult armunud Fausta talle oli läkitanud. Krahv oli tõmmanud välja pistoda, haaranud Faustal juustest kinni, ja kui Fausta poleks säilitanud enesevalitsemist, oleks ta kadunud olnud.

Fabrizio viis kauni Bettina väikesesse korterisse, mis tal seal läheduses oli. Ta jutustas toatüdrukule, et ta on tähtsa isanda poeg Torinost, isa aga on praegu Parmas, mistõttu tuleb olla väga ettevaatlik. Bettina vastas talle naerdes, et ta on palju suurem aukandja, kui ta välja laseb paista. Meie kangelasel kulus veidi aega, enne kui ta taipas, et veetlev neiu ei pea teda mitte kellekski muuks kui troonipärijaks endaks. Fausta oli hakanud Fabriziot armastama ja tundis tema pärast hirmu; ta oli otsustanud ta nime oma toatüdrukule ütlemata jätta ja talle selle asemel printsist rääkida. Fabrizio ütles lõpuks kenale neiu, et too on õigesti aimanud. «Aga kui avallikuks tuleb, kes ma olen,» lisas ta, «siis, hoolimata mu suurest kirest, mida su käskijannale korduvalt olen tõestanud, ei saa ma temaga enam kohtuda, ja mu isa ministrid, need tigedad veidrikud, kellest ma tulevikus kavatsen vabaneda, saadavad Faustale kindlasti otsekohe käsu

lahkuda maalt, mida ta senini oma kohalviibimisega on kaunistanud.»

Vastu hommikut tegi Fabrizio väikese toatüdrukuga rohkesti plaane Faustaga kohtumiseks; ta kutsus Ludovico ja ühe teise väga osava mehe oma teenijaskonnast, kes Bettinaga kokku leppisid, seni kui ta Faustale äärmiselt ekstravagantset kirja kirjutas; olukorras oli palju tragöödiat omast liialdatusest ning Fabrizio ei jätnud seda kasutamata. Päev hakkas juba koitma, kui ta väikesest toatüdrukust lahkus, kes noore printsi käitumisega väga rahule jäi.

Oli kindlalt kokku lepitud, et nüüd, kus Fausta on oma armastatuga ühel nõul, ei lähe too enam väikese lossi akende alla, enne kui Fausta saab teda vastu võtta ja talle selleks märku annab. Fabrizio aga oli armunud Bettinasse, ja eeldades, et lugu Faustaga peagi laheneb, ei suutnud ta enam püsida külas, kahe ljöö kaugusel Parmast. Järgmisel õhtul, kesköö paiku, tuli ta ratsa koos tugeva saatjaskonnaga Fausta akende alla, et laulda üht tol ajal moes olevat laulu, mille sõnad ta vastavalt ümber oli teinud. «Nii vist talitavad armunud härrasmehed?» mõtles ta.

Sellest ajast peale, kui Fausta oli avaldanud soovi temaga kohtuda, tundus kogu see lugu Fabriziole liiga pikana. «Ei, ma ei armasta enam,» ütles ta endale, lauldes kaunis halvasti väikese lossi akende all, «Bettina on mu meelest sada korda meeldivam kui Fausta, tahaksin praegu, et tema mind vastu võtaks. Fabrizio! hakkas igav ja ta asus tagasiteele oma külla. Viiesaja sammu kaugusel Fausta lossist tungisid talle kallale viisteist kuni kakskümmend meest; neli meest haarasid ta hobuse valjastest, kaks hoidsid ta käsi kinni. Ludovico ja Fabrizio *bravo*'dele tungiti samuti kallale, kuid neil õnnestus põgeneda, tulistades mitu korda püstolitest. Kõik see toimus hetke jooksul: ja nagu nõiaväel ilmusid silmapilk nähtavale viiskümmend meest leegitsevate tõrvikutega. Kõik nad olid hästi relvastatud. Kuigi Fabriziot kinni hoiti, oli ta hobuselt maha hüpanud ja püüdis meestesummast vabaneda; ta isegi haavas üht meest, kes hoidis ta käsi nagu pihtide vahel; tema suureks üllatuseks ütles see mees talle väga julgupidavalt:

«Saadud haava eest määrab Teie Kõrgus mulle hea pensioni, see on mulle palju kasulik, kui teotada valitsejat, paljastades mõõga oma printsi vastu.»

«Just paras karistus mu lolluse eest,» mõtles Fabrizio, «ma saatsin end hukka patu pärast, mis polnud mulle sugugi ahvatlev.»

Vaevalt oli väike kokkupõrge lõppenud, kui ilmus hulk paraadlivrees teenreid kullatud ja veidralt maalitud kandetooliga; see oli üks neid koomilisi toole, mida kostümeeritud isikud karnevali ajal kasutavad. Kuus meest, pistodad käes, palusid Tema Kõrgust kandetooli astuda, öeldes, et öine jahe õhk võib ta häält kahjustada; käituti kõige suurema lugupidamisega, kusjuures iga hetk tarvitati sõna «prints», seda otse kisendati. Rongkäik hakkas liikuma. Fabrizio luges tänaval üle viiekümne tõrvikuga mehe. Oli kella ühe paiku öösel, akendele oli kogunenud rahvast, rongkäik toimus küllaltki suure pidulikkusega. «Arvasin, et mul on krahv M***i poolt oodata pistodahoopet,» mõtles Fabrizio, «aga ta piirdub mu naeruvääristamisega; ei oleks arvanudki, et tal on nii palju peent maitset. Või mõtleb ta tõesti, et on tegemist printsiga? Kui ta teada saab, et olen ainult Fabrizio, ei pääse ma noahoobist!»

Viiskümmend tõrvikukandjat ja kakskümmend relvastatud meest peatusid tükk aega Fausta akna all ja läksid siis pidulikus rongkäigus linna toredamate paleede ette. Ülemteenrid, kes kõndisid kummaldi pool kandetooli kõrval, küsisid aeg-ajalt Tema Kõrguselt, kas tal mingeid käske pole. Fabrizio ei kaotanud pead; tõrvikute valgusel nägi ta, et Ludovico ja ta mehed rongkäigule järgnevad. Fabrizio mõtles: «Ludovicol on ainult kaheksa või kümme meest, ta ei julge peale tungida.» Oma kandetoolist nägi Fabrizio väga hästi, et need, kes temaga kurja nalja tegid, olid hambuni relvastatud. Ta naeris sunnilt koos ülemteenritega, kes olid pandud tema eest hooldama. Pidulik rongkäik oli kestnud juba üle kahe tunni, kui Fabrizio nägi, et suundutakse tänavasse, mille lõpul asub Sanseverina loss.

Niipea kui nad sellesse tänavasse pöördusid, avas Fabrizio kiiresti ukse, mis oli kandetooli esiküljel, hüppas üle kandepuu, lõi pistodahoobiga pikali ühe teenri,

kes teda tõrvikuga valgustas, sai ise noahoobi õlga; sekundi vältel kõrvetas teine tooli kõrval sammuv teener ta habet, aga juba jõudiski ta Ludoviconi ja hüüdis talle: «Anna neile! Tapa kõik, kellel on tõrvikud!» Ludovico vabastas ta mõõgahoopidega kahest mehest, kes talle südilt järgnesid. Fabrizio jõudis joostes Sanseverina lossi ukseni; uudishimulik uksehoidja oli avanud suure ukse sisse ehitatud väikese kolme jala kõrguse ukse ja vaatas sealt üllatunult rohkearvulisi tõrvikuid. Ühe hüppega oli Fabrizio väikesest uksest sees ja sulges selle enda järel; ta jooksis läbi aia ja pääses väravast tühjale tänavale. Tunni aja pärast oli ta linnast väljas, hommikuvalges ületas ta Modena hertsogiriigi piiri ja oli väljaspool ohtu. Öhtul saabus ta Bolognasse. «Tore seiklus,» ütles ta endale, «ma ei saanud oma kaunitariga isegi rääkida.» Ta hakkas kiiresti krahvile ja hertsoginnale vabanduskirju kirjutama; need olid ettevaatlikud kirjad, kus oli juttu ainult sellest, mis toimub ta südames, vaenlasele ei oleks need midagi reetnud. «Olin armunud armastusse,» kirjutas ta hertsoginnale, «tegin kõik, et seda tundma õppida, kuid näib, et loodus pole mulle andnud südant armastamiseks ja nukrutsemiseks; ma ei suuda tõusta kõrgemale labasest naudingust jne. jne...»

Võimatu on kujutleda, millist kõmu see seiklus Parmas sünnitas. Saladuslikkus äratas uudishimu. Paljud inimesed olid tõrvikuid ja kandetooli näinud. Aga kes oli see inimene, kes ära rööviti ja kellele nii rõhutatult lugupidamist osutati? Järgmise päeva hommikul ei puudunud linnast ükski tuntud isik.

Lihtrahvas, kes elas tänavas, kus vang põgenes, rääkis, et olevat nähtud laipa, aga kui valgeks läks ja elanikud majadest välja julgesid tulla, ei leidnud nad muid lahingujälgi kui rohkesti verd sillutisel. Rohkem kui kakskümmend tuhat uudishimulikku käis päeva jooksul seda tänavat vaatamas. Itaalia linnades ollakse ebatavaliste vaatamängudega harjunud, aga alati teatakse, mis ja kuidas. Käesoleval juhul häiris Parmat asjaolu, et isegi kuu aega hiljem, kui tõrvikuterongkäik polnud enam ainus jutuaine, ei aimanud keegi, tänu krahv Mosca ettevaatlikkusele, krahv M***i võistleja nime,

kes talt Faustat üle tahtis võtta. Armukade ja kättemaksuhimuline armuke oli ise kohe jalutuskäigu alguses linnast põgenenud. Krahvi käsul pandi Fausta kindlusse. Hertsoginna naeris selle väikese ebaõigluse üle, milleks krahv oli sunnitud, et vältida vürsti uudishimu, kes muidu oleks võinud Fabrizio nime välja uurida.

Parmasse oli ilmunud keegi õpetlane, ta tuli põhja poolt ja kavatses kirjutada keskaja ajalugu; ta otsis raamatukogudest käsikirju ja krahv oli andnud talle selleks kõikvõimalikud load. See õpetlane, veel õige noor mees, oli väga kergesti ärrituv; näiteks arvas ta, et kõik inimesed Parmas tahavad teda pilgata. Tõsi küll, tänavapoisid jooksid talle mõnikord järele ta lopsakate erapunaste juuste pärast, mis uhkelt õlgadele langesid. Ta uskus, et võõrastemajas nõutakse temalt kõige eest kõrgemat hinda, ega maksnud pisimagi teene eest, enne kui otsis välja selle hinna «Madam Starke'i reisidest», millest on ilmunud kaksikümmend trükki, sest ettevaatlikud inglased saavad sellest raamatust teada kalkuni, õuna, klaasi piima jne. hinna.

Samal õhtul, kui Fabrizio sooritas oma pealesunnitud jalutuskäiku kandetoolis, oli punase lakaga õpetlane võõrastemajas metsikult vihaseks saanud, ta oli tõmmanud taskust kaks väikest pistolist, et kätte maksta *cameriere'*le*, kes küsis temalt kaunis viletsa persiku eest kaks soud. Ta areteeriti, sest ka väikeste pistolite kandmine on suur kuritegu!

Kergesti ärrituv õpetlane oli pikk ja kõhn; järgmisel hommikul tuli krahvil idee kirjeldada teda vürstile kui hulljulget meest, kes krahv M***'ilt Faustat üle tahtis lüüa ja seetõttu müstifikatsiooni ohvriks langes. Parmas karistati taskupistolite kandmise eest kolmeaastase sunnitööga, kuid seda karistust ei rakendatud kunagi. Viieteistkümmne päeva jooksul, mis õpetlane vangis istus, oli ta ainult üht advokaati näinud ja too tegi talle kohutavat hirmu karmide seadustega, mida võimukandjate argus kasutab inimeste vastu, kes salaja relvi kannavad. Siis külastas teda teine advokaat, ja jutustas talle krahv M***'i poolt tundmatule võistlejale korraldatud jalutuskäigust. Politsei ei taha vürstile tunnistada, et ta teada ei saanud, kes see võistleja oli. «Tunnistage, et

te tahtsite Faustale muljet avaldada, et viiskümmend röövlit viisid teid ära, kui te tema akna all laulsite, ja kandsid teid kandetoolis tund aega ringi, kusjuures teid koheldi väga lugupidavalt. Selles ülestunnistuses pole midagi alandavat, teid palutakse vaid üks sõna öelda. Kui te selle olete öelnud, pääseb politsei kimbatusest, teid pannakse otsekohe postitõlda ja saadetakse piirini, kus teile head teed soovitakse.»

Õpetlane pani kuu aega vastu; kaks-kolm korda oli vürstil soov lasta ta siseministriumisse kutsuda ja isiklikult ülekuulamise juures viibida. Aga siis unustas ta ajaloolase. Viimane tundis igavust ja otsustas lõpuks üles tunnistada, misjärel ta piirini saadeti. Vürst jäi teadmise juurde, et krahv M***'i võistlejal on peas punaste juuste pahmakas.

Fabrizio varjas end Bolognas, koos truu Ludovicoga võttis ta tarvitusele kõik abinõud, et krahv M***'i leida. Kolm päeva pärast rongkäiku sai ta teada, et ka krahv ennast varjab — nimelt mägikülas Firenze tee ääres. Krahvil oli kaasas ainult kolm *bulo'*t; järgmisel päeval, kui ta jalutuskäigult tagasi tuli, vahistasid ta kaheksa maskeeritud meest, kes nimetasid end Parma politseinikeks. Ta silmad seoti kinni ja ta viidi kaks lööd kaugemale mägedesse ühte kõrtsi, kus teda ootas kõige lugupidavam vastuvõtt ja rikkalik õhtusöök. Talle serveeriti parimaid itaalia ja hispaania veine.

«Olen ma vangistatud riikliku kuriteo pärast?» küsis krahv.

«Mitte sinnapoolegi,» vastas maskeeritud Ludovico talle väga viisakalt. «Te solvasite tavalist eraisikut, lastes teda kandetoolis ringi jalutada. Homme hommikul tahab ta teiega kahevõitlust pidada. Kui te ta tapate, on teie käsutuses kaks head hobust, raha ja valmistellitud vahetushobused Genuasse viival teel.»

«Kuidas selle tülinorija nimi on?» küsis vihane krahv.

«Ta nimi on *Bombace*. Teie valite relvad, tunnistajad on head, täiesti ausad inimesed; aga üks teist kahest peab surema.»

«See on ju tapmine!» ütles krahv M*** ehmunult.

«Hoidku jumal! See on ainult kahevõitlus elu ja surma peale noormehega, keda te lasksite öösel mööda Parma

tänavaid ringi kanda; ta jääb teotatuks, kuni teie elate. Üks teist on maa peal üleliigne, nii et püüdke teie teda tappa. Te võite valida epeed, püstolid, ratsaväemõõgad, igasugused relvad, mida oli võimalik mõne tunniga muretseda, sest oli vaja kiirustada; Bologna politsei on väga karme, nagu te arvatavasti teate. Ei või lasta tal takistada kahevõitlust, mis on vajalik noormehe au päästmiseks, keda te naeruvääristasite.»

«Aga kui see noormees on prints...»

«Ta on tavaline inimene nagu teiegi, pealegi kaugeltki mitte nii rikas kui teie, aga ta tahab võidelda elu ja surma peale ja, hoiatan teid, ta sunnib teid võitlema.»

«Ma ei karda midagi siin maa peal!» hüüdis M***.

«Seda loodab teie vastane suurima igatsusega,» vastas Ludovico. «Homme hommikul varavalges olge valmis kaitsma oma elu, mida ründab inimene, kellel on põhjust teid vihata ja kes te peale ei halasta. Kordan, et teie valite relvad; ja tehke oma testament.»

Järgmisel hommikul kella kuue paiku toodi krahv M***'ile hommikueine, seejärel avati toa uks, kus teda kinni oli peetud, ja soovitati minna külavõõrastemaja hoovi. Hoovi ümbrises hekk koos kaunis kõrge taraga, mille väravad olid hoolikalt suletud.

Hoovi ühes nurgas oli laud, krahv M*** kutsuti selle juurde; laualt leidis ta mõned veini- ja viinapudelid, kaks püstolit, kaks epeed, kaks ratsaväemõõka, paberit ja tinti; umbes kakskümmend talupoega olid võõrastemaja hoovipoolsetel akendel. Krahv palus neilt halastust. «Mind tahetakse tappa!» hüüdis ta. «Päästke mu elu!»

«Te eksite või tahate teisi eksiteele viia!» hüüdis talle Fabrizio, kes seisis teises hoovinurgas relvadega kaetud laua juures. Ta oli kuue seljast ära võtnud ja ta nägu kattis traatmask, nagu neid kasutatakse vehklemissaalides.

«Palun teid,» lisas Fabrizio, «võtke traatmask, mis teie ees laual on, ja astuge mulle kas mõõga või püstolitega vastu; nagu teie eile õhtul öeldi, valite teie relvad.»

Krahv M*** tõi kuuldavale lõputult palju vastuväiteid, ta ilmselt ei tahtnud võidelda; Fabrizio omakorda kartis politsei ilmumist, kuigi nad olid mägedes tublisti viie löö kaugusel Bolognast. Lõpuks hakkas ta oma vasta-

sele kõige tooremaid sõimusõnu ütlema, millega tal õnnestus krahv M***'i vihale ajada, see haaras mõõga ja lähenes Fabriziole; kahevõitlus algas kaunis loiult.

Mõne minuti pärast katkestas selle suur lärm. Meie kangelane teadis väga hästi, et ta oli laskunud sekeldus-tesse, mis võivad kogu ta elu vältel põhjustada talle etteheiteid või vähemalt laimavaid süüdistusi. Ta oli saatnud Ludovico külla tunnistajate järele. Ludovico andis raha sissesõitnud metsatöölisele, kes töötasid naabruses. Need jooksid suure kisaga, kohale, sest nad arvasid, et on vaja tappa tolle mehe vaenlane, kes mak-
sab. Kui nad võõrastemajja jõudsid, palus Ludovico neid teraselt vaadata, et neil ei jääks tähele panemata, kui üks võitlevatest noormeestest peaks alatuid võtteid või lubamatuid eeliseid kasutama.

Talupoegade metsiku kisa pärast katkenud võitlus ei alanud kohe uuesti, seepärast solvas Fabrizio krahvi enesearmastust veelkordselt. «Härja krahv!» hüüdis ta, «kui ollakse häbematu, siis peab ka julge olema. Ma mõistan, et tingimused on teile rasked, te eelistate ju palgatud, julgeid mehi.» Krahv solvus uuesti ja hakkas karjuma, et ta on kaua aega käinud kuulsa Battistini vehklemissaalis Napolis ja oskab Fabrizio jultumust karistada. Ta oli jälle vihane ja võitles üsna kindlalt, mis aga ei takistanud Fabriziot talle rindu väga õnnestunud mõõgahoopi andmast, mis ta mitmeks kuuks voodisse pani. Ludovico andis haavatule esmaabi ja sosistas talle kõrva: «Kui te sellest kahevõitlusest politseile teatate, lasen teid voodis pistodaga surnuks lüüa.»

Fabrizio põgenes Firenzesse; Bolognas oli ta end varjanud ja nii sai ta alles Firenzes kõik hertsoginna etteheited kirjad kätte. Hertsoginna ei suutnud talle andestada, et Fabrizio oli tulnud tema kontserdile, aga polnud katsetki teinud temaga rääkida. Fabrizio oli vaimustatud krahv Mosca kirjadest, millest õhkus siirast sõprust ja õilsaid tundeid. Ta mõistis, et krahv oli Bolognasse kirjutanud, kõrvaldades seega kahtlustused, mis seoses kahevõitlusega talle võisid langeda. Politsei talitas täiesti õiglaselt: ta konstateeris, et kaks välismaalast, kellest ainult üks, haavatu, oli tuntud (krahv M***), võitlesid epeedel rohkem kui kolmekümne talupoja ees, kelle sekka

duelli lõpul ilmus ka küla preester, tehes asjatuid pingutusi võitlejate lahutamiseks. Kuna Giuseppe Bossi nime üldse ei mainitud, sõandas Fabrizio vähem kui kahe kuu pärast uuesti Bolognasse ilmuda; ta oli veendunud, et saatust on talle määranud mitte iialgi kogeda armastust selle õilsast ja hingelisest küljest. Talle pakkus lõbu seda hertsoginnale pikalt-laialt seletada; ta oli üksildasest elust tüdinud ja mõtles igatsusega nende meeldivate õhtute peale, mis ta koos krahvi ja tädiga oli veetnud. Pärast lahkumist nende juurest polnud ta enam meeldiva seltskonna õdusust tundnud.

«Olen nii tüdinud sellest armastusest, mida ma endale peale püüdsin sundida,» kirjutas ta hertsoginnale, «ja Faustast, et isegi siis, kui tema meeleolud mulle soodsad oleksid, ei sõidaks ma kahtkümmet ljöödki, et temalt lubaduse täitmist nõuda; sa ei pruugi karta, nagu sa mulle kirjutad, et järgnen talle Pariisi, kus ta esinemisel näib olevat tohutu menu. Kuid ma sõidaksin ükskõik kui palju ljöösid, et veeta ühe õhtu sinu ja krahviga, kes on nii hea oma sõprade vastu.»

TEINE OSA .

«Oma lakkamatu kisaga takistaks see vabariik meil nautimast parimat kõlgist monarhiaist.»

*«Parma klooster» (XXIII peatükk.)**

NELJATEISTKÜMNES PEATÜKK

Sel ajal, kui Fabrizio oli armastuse jahil Parma lähedal külas, jätkas peafiskaal Rassi, kes ei aimanud, et ta viibib nii lähedal, tema asja arutamist, nagu oleks tege mist liberaaliga; ta tegi näo, nagu ei leiaks ta tunnis tajaids, kes räägiksid süüaluse kasuks, tegelikult aga hir mutas ta neid; ja lõpuks, peaaegu aastapikkuse väga oskusliku töö tulemusena, umbes kaks kuud pärast Fab rizio viimast sõitu Bolognasse, teatas õnnest joobunud markiis Raversi ühel kolmapäeval oma salongis, et tunni aja eest langetati noore del Dongo kohta kohtuotsus, mis järgmisel päeval esitatakse vürstile allakirjutamiseks ja kinnitamiseks. Mõne minuti pärast sai hertsoginna oma vaenlase sõnadest kuulda.

«Nähtavasti teenivad krahvi agendid teda halvasti!» mõtles ta. «Alles täna hommikul arvas ta, et kohtuotsust ei langetata enne nädala möödumist. Võib-olla ei ole tal midagi selle vastu, kui saab mu noort peavikaari Par mast eemal hoida, aga,» lisas ta lauldes, «me näeme tema tagasitulekut ja ühel päeval on ta meie peapiis kop.» Hertsoginna helistas.

«Kutsuge kogu teenijaskond, ka köögiteenijad, oote tupp,» ütles ta oma tööpoisile, «minge ja võtke linna komandandilt luba nelja posthobuse üürimiseks ja poole tunni pärast olgu need hobused mu landoo ette raken datud.» Kõik naisteenijad hakkasid kohvreid pakkima, hertsoginna riietus kiiruga reisiülikonda; kõigest sellest aga ei teatanud ta krahvile midagi, talle tegi rõõmu mõte krahvi veidi pilgata.

«Mu sõbrad,» ütles ta kokkutulnud teenijatele, «sain teada, et mu vaene vennapoeg mõistetakse tagaselja süüdi selle eest, et tal oli julgust kaitsta oma elu hullu-

nud kallaletungija vastu; just Giletti plaanitses mõrva. Igaüks teist on näinud, kui pehme ja leebe iseloom on Fabriziol. Olen õigustatult solvunud selle metsiku ülekohtu pärast ja sõidan Firenzesse; igaüks teist saab oma palka edasi kümne aasta jooksul; kui teil on millestki puudu, kirjutage mulle, ja kuni mul on veel üksainuski tsekiin, leidub alati teiegi jaoks midagi.»

Hertsoginna mõtles täpselt seda, mida ütles, ja tema viimaste sõnade juures puhkesid kõik teenijad nutma; ka tal endal olid silmad niisked ja ta lisas liigutatud häälel:

«Paluge jumalat minu eest ja monsinjoor Fabrizio del Dongo, piiskopkonna esimese peavikaari eest, kes homme hommikul mõistetakse sunnitööle või surma, mis oleks vähem totter.»

Teenijad valasid üha ohtramalt pisaraid ja vähehaaval muutus nende nutt peaaegu mässuliseks kisaks; hertsoginna istus tõlda ja käskis vürsti lossi ette sõita. Hoolimata ebasobivast kellaajast palus ta valveadjutant kindral Fontana kaudu audientsi; ta ei olnud suures õukonnatualetis, mis adjutanti sügavalt hämmastas. Vürst seevastu polnud sugugi üllatanud, ja veel vähem vihas-tas teda see audientsi palumine. «Kohe näeme, kuidas voolavad pisarad kaunitest silmadest,» mõtles ta käsi hõõrudes. «Ta tuleb armu paluma; lõpuks ometi alandab see uhke iludus ennast! Oma sõltumatu käitumisega on ta lihtsalt väljakannatamatu! Iga kord, kui mõni pisimgi asi teda häiris, näisid ta väljendusrikkad silmad mulle ütlevat: «Napolis või Milaanos oleks hoopis meeldivam elada kui teie väikeses Parma linnas.» Aga kuigi ma pole ei Napoli ega Milaano valitseja, tuleb see tähtis daam minult ometi paluma seda, mis sõltub ainuüksi minu tahtest ja mida ta kõigest hingest ihkab; mõtlesin kohe, et tolle vennapoja ilmumine võimaldab mul ta tiibu kärpida.»

Vürst naeratas nende mõtete juures ja tegi igasuguseid meeldivaid oletusi, kõndides oma suures kabinetis edasi-tagasi, mille uksele seisis kindral Fontana valv-seisangus nagu sõdur püssi all. Nähes vürsti säravaid silmi ja mõeldes hertsoginna reisiriitusele, arvas ta, et monarhia on kokku varisemas. Tema hämmastusel polnud enam piiri, kui vürst talle ütles: «Paluge proua

hertsoginnat veerand tundi oodata.» Kindraladjutant tegi täispöörde nagu sõdur paraadil; vürst naeratas ikka veel. «Fontana pole sellega harjunud,» ütles ta endamisi, «et uhke hertsoginna ootama peab. Üllatunud ilme, millega ta teatab hertsoginnale, et sel tuleb veerand tundi oodata, valmistab ette liigutavaid pisaraid, mis varsti siin kabinetis voolama hakkavad.» See veerand tundi oli vürstile väga meeldiv; ta kõndis kindlal ja ühtlasel sammul edasi-tagasi, ta valitses. «Ma ei või öelda ühtki ebakohast sõna; ükskõik missugused ka on mu tunded hertsoginna vastu, ei tohi unustada, et ta on üks tähtsamaid daame minu õukonnas. Kuidas kõneles Louis XIV oma tütarde printsessidega, kui tal oli põhjust nende peale pahandada?» ja ta pilk peatus suure kuninga portreel.

Kõige lõbusam kogu loos on see, et vürst ei mõelnudki endalt küsida, kas ta annab Fabriziole armu, ja kuidas seda teha. Kahekümne minuti pärast ilmus lõpuks truu Fontana uuesti uksele, aga ei öelnud sõnagi. «Hertsoginna Sanseverina võib sisse tulla!» hüüdis vürst teat-raalselt. «Pisarad hakkavad voolama,» ütles ta endale, ja nagu selleks vaatamänguks ette valmistudes võttis oma ninarätiku välja.

Nii õhuline ja nii ilus polnud hertsoginna veel kunagi olnud; talle ei oleks võinud kahtkümmend viit aastatki anda. Nähes, kuidas ta kergel sammul vaevalt vaipa puudutades kiiresti astus, pidi vaene adjutant peaaegu mõistuse kaotama.

«Pean tõesti Teie Kõrguselt vabandust paluma,» ütles hertsoginna lõbusalt oma õrna häälega, «et võtsin endale vabaduse ilmuda tema ette mitte just eriti sobivas riie-tuses, aga kuna olen nii harjunud Tema Kõrguse hea-dusega, siis julgesin ka veel seekord loota Tema Kõr-guse andestusele.»

Hertsoginna rääkis kaunis aeglaselt, et oleks aega vürsti ilmet nautida, — see oli oiuline: ta näos väljen-dus sügav hämmeldus, peahoiak ja käte asend aga ilmu-tasid ikka veel väarikust. Vürst seisis nagu välgust raba-tud; aeg-ajalt hüüdis ta oma peene kriiskava ja ärrita-tud häälega vaevalt sõnu hääldades: «Kui d a s! Kui d a s!» Lõpetanud oma vabanduse, andis hertsoginna

lugupidavalt talle aega vastamiseks, siis aga jätkas ise:

«Julgen loota, et Teie Kõrgus andestab mu riietuse sobimatuse.» Kui ta seda kõneles, särasid ta pilkavad silmad nii eredalt, et vürst ei suutnud seda taluda ja hakkas lakke vaatama, mis oli tema juures suurima kimbatuse tunnuseks.

«Kuidas! Kuidas!» ütles ta uuesti, siis aga läks tal õnneks korda leida järgmine lause: «Proua hertsoginna, palun, istuge ometi!» ja ta lükkas küllaltki armastusväärselt hertsoginnale tugitooli lähemale. Hertsoginna ei jäänud selle tähelepanuavalduse vastu ükskõikseks ja pehmendas rahulolematuse tulukest oma pilgus.

«Kuidas! Kuidas!» kordas vürst jälle, nihutades end oma tugitoolis, nagu ei leiaks ta kindlat asendit.

«Kasutan õist jahedust postitõllas reisimiseks,» jätkas hertsoginna, «aga kuna ma võib-olla jään kauemaks ära, ei tahtnud ma lahkuda Teie Kõrguse riigist, tänamata teda kogu headuse eest, mida ta viie aasta jooksul mulle on osutanud.» Nende sõnade juures vürst lõpuks taipas; ta läks kahvatuks: kõige rohkem kannatas temas seltskonnainimene, kes nägi, et ta lootused teda on petnud; seejärel võttis ta tähtsa ilme, mis täiesti vääris ta silme ees rippuvat Louis XIV portreed. «Tore,» mõtles hertsoginna, «ta on ikka mees.»

«Ja mis on teie äkilise ärasõidu põhjuseks?» küsis vürst kaunis rangel toonil.

«Mul oli see kavatsus juba ammugi,» vastas hertsoginna, ja «väike solvamine, mille osaliseks saab *monsignore* del Dongo, kes homme mõistetakse surma või sunnitööle, sundis mind ärasõiduga kiirustama.»

«Missugusesse linna te lähete?»

«Arvan, et Napoli.» Ta tõusis püsti ja lisas: «Mul jääb vaid üle Teie Kõrgusega hüvasti jätta ja teda ta endiste heategude eest alandlikult tänada.» Nüüd oli hertsoginna kord ranget tooni tarvitada ja vürst nägi väga hästi, et kahe sekundi pärast on kõik lõppenud; ta teadis, et kui see skandaal ärasõidu näol teoks saab, ei ole mingi leppimine enam võimalik. Hertsoginna ei ole sedasorti naine, kes oma otsustest taganeks. Vürst jooksis talle järele.

«Te teate ju väga hästi, proua hertsoginna,» ütles vürst tal käest kinni võttes, «et olen teid alati armastanud kui sõber, sellele tundele teise nime andmine olenes ainult teist. Tapmine on aset leidnud, seda ei saa eitada; usaldasin juurduse oma parimate kohtunike kätte...»

Nende sõnade juures ajas hertsoginna end kogu oma pikkuses sirgu, igasugune lugupidamine ja isegi viisakus kadus silmapilgu vältel: tema ees seisis solvatud naine ja see solvatud naine oli veendunud tema pahatahtlikkuses. Hertsoginna ütles vürstile viha ja isegi põlgusega, rõhutades iga sõna:

«Labkun igaveseks Teie Kõrguse riigist, et mitte kunagi enam kuulda fiskaal Rassist ja teistest alatutest mõrtsukatest, kes on surma mõistnud mu vennapoja ja palju teisi inimesi; kui Teie Kõrgus ei taha jätta mulle kibedat mälestust viimastest hetkedest, mis ma veedan vürstiga, kes on viisakas ja tark, kui teda ei peteta, siis palun kõige alandlikumalt, et ta ei tuletaks mulle meelde neid alatuid kohtunikke, kes müüvad end tuhande eküü või ordeni eest.»

Veendumus ja eriti siirus, millega neid sõnu lausuti, panid vürsti võpatama; hetkeks kartis ta, et tema väärrikust veel mõne otsesema süüdistusega riivatakse, üldiselt aga oli tal lõpuks koguni meeldiv tunne: ta imetles hertsoginnat; kogu selle isikust hoovas tol hetkel ülevat ilu. «Jumal küll! Kui ilus ta on!» ütles vürst endamisi. «Niisugusele erakordsele naisele tuleb mõndagi andestada, teist temataolist ei ole vist kogu Itaalias... Tore! Veel natuke peent poliitikat, ja vahest polegi see nii võimatu, et temast ühel ilusal päeval minu armuke saab; missugune vahe niisuguse olevuse ja selle nuku markiis Balbi vahel, kes pealegi iga aasta mu vaestelt alamatelt vähemalt kolmsada tuhat franki varastab... Aga kas ma kuulsin õieti?» mõtles ta järsku. «Ta ütles «surma mõistnud mu vennapoja ja palju teisi inimesi.» Viha sai jälle võimust ja vürst ütles pärast lühikest vaikust oma kõrgele seisusele väärilise tooniga:

«Ja mida peaks tegema, et proua ei lahkuks?»

«Midagi, milleks teie ei ole võimeline,» vastas hertsoginna tooniga, kust kostis kõige kibedamat irooniat ja varjamatut põlgust.

Vürst oli roopast väljas, aga isevalitseja amet oli andnud talle harjumuse esimesele tundesööstile vastu panna. «Pean saama selle naise,» ütles ta endamisi, «seda võlgnen ma endale, ja siis hävitan ta põlgusega... Kui ta sellest kabinetist lahkub, ei näe ma teda enam iialgi.» Kuid sel hetkel oli ta joobunud vihast ja põlgusest ega leidnud sobivat väljendust, mis poleks ta eneseväärikust riivanud, hertsoginna kohest lahkumist ta õukonnast aga ühtlasi takistanud. «Ei või korrata sama katset ega muuta seda naeruväärseks,» mõtles ta, asudes hertsoginna ja oma kabineti ukse vahele. Veidi aja pärast kuulis ta tasast koputust uksele.

«Kes on see tolván,» karjus ta vandudes, «kes on see tolván, kel jätkub totrust mu silma alla tulla?» Nähtavale ilmus vaese kindral Fontana kahvatu ja ehmunud nägu ja nagu surija ütles too vaevalt kuuldavalt: «Tema Kõrgeausus krahv Mosca palub seda au, et teda vastu võetaks.»

«Tulgu sisse!» karjus vürst, ja sellal kui Mosca tervitas, ütles talle:

«Noh, näete nüüd, proua hertsoginna Sanseverina soovib otsekohe Parmast lahkuda ja Napoli asuda, ning ütleb mulle pealekauba veel häbematusi.»

«Kuidas!» ütles Mosca kahvatades.

«Mis? Kas teie ei teadnudki sellest ärasõiduplaanist?»

«Mitte kõige vähematki; lahkusin proua juurest kell kuus, siis oli ta rõõmus ja kõigega rahul.»

Need sõnad avaldasid vürstile kirjeldamatut mõju. Kõigepealt vaatas ta Moscale otsa: krahvi üha süvenev kahvatus näitas, et ta polnud hertsoginna äkilise plaani kaasosaline. «Sel juhul,» mõtles vürst, «kaotan ta igaveseks; nauding ja kättemaks, kõik kaob mul korraga käest. Napoli hakkab ta oma vennapoja Fabrizioga väikese Parma vürsti suure viha kohta epigramme tegema.» Ta vaatas hertsoginnat; kõige teravam põlgus ja viha täitsid selle kauni naise südant, sel hetkel oli ta pilk suunatud krahv Moscale, ta ilus, peenelõikeline suu väljendas kõige kibedamat pettumust. Kogu ta ilme ütles: armetu õukondlane! «Niisiis,» mõtles vürst, olles teda tähelepanelikult vaadelnud, «ma kaotan vahendi, mis ta siia tagasi tooks. Hetkel, mil ta siit kabinetist lahkub,

on ta mulle kadunud. Jumal teab, mida ta Napoli mu kohtunikest rääkima hakkab... Aga ta ilu ja jumaliku veenmisjõu juures, mis taevast talle on andnud, usuvad teda kõik. Tema pärast saan ma naeruväärse türanni kuulsuse, kes tõuseb öösiti üles ja kontrollib oma voodi-riist...» Osava manöövriga, otsekui püüaks ta edasitagasi kõndimisega oma erutust vähendada, asetus vürst uuesti kabineti ukse ette; krahv seisis temast paremal, kolme sammu kaugusel, kahvatu, rõhutud, värisedes nii, et pidi tuge otsima tugitooli korjult, kus hertsoginna audientsi algul oli istunud ja mille vürst vihahoos eemale oli tõuganud. Krahv oli armunud. «Kui hertsoginna ära sõldab, järgnen ma talle,» ütles ta endale, «aga kas ta tahab seda? Selles ongi küsimus.»

Hertsoginna seisis vürstist vasakul; käed risti vastu rinda surutud, vaatas ta imetlusväärse jultumusega vürstile otsa; sügav kahvatus oli asendanud eredad värvid, mis alles äsja ta ülevat nägu olid elustanud.

Erinevalt neist kahest oli vürst näost punane ja erutatud ilmega; ta vasak käsi mängis närviliselt ristiga, mis rippus laia ordenilindi küljes, mida ta kandis fraki all; parema käega silitas ta oma lõuga.

«Mida tuleks teha?» pöördus ta peaaegu ebateadlikult krahvi poole, olles harjunud temalt kõiges nõu küsima.

«Ma tõesti ei tea, Teie Kõrgus,» vastas krahv niisuguse häälega, nagu oleks see ta viimne hingetõmme. Vaevalt suutis ta neid sõnu lausuda. Ta hääletoon oli vürstile esimeseks lohutuseks selle audientsi ajal, mil ta uhkus nii palju oli pidanud kannatama. See tagasihoidlik rõõm tõi talle pähe lause, mis säästis ta enesearmastuse.

«Hästi!» ütles ta. «Ma olen meist kolmest kõige arukam; olen nõus täiesti unustama oma seisukoha ja kõnema teiega kui sõber,» ja lisas siis armuliku naeratusena, mis jäljendas Louis XIV öndsaid aegu: «Nagu sõber, kes räägib sõpradega. Proua hertsoginna,» jätkas ta, «mida tuleks teha, et te oma ennatliku otsuse unustaksite?»

«Ausalt öelda, ma isegi ei tea,» vastas hertsoginna sügavalt ohates, «ma tõesti ei tea, niivõrd sisendab Parma mulle õudust.» Neis sõnades ei olnud pilke varjunditki, oli tunda, et tema suu kaudu räägib siirus.

Krahv pöördus järsult tema poole; õukondlane temas oli vapustatud; siis heitis ta vürstile anuva pilgu. Suure väarikuse ja külmaverelisusega pidas vürst hetkelise pausi ja ütles siis krahvile:

«Ma näen, et teie veetlev sõbratar on täiesti roopast väljas; see on täiesti mõistetav — ta ju jumalda oma vennapoega.» Seejärel pöördus ta hertsoginna poole ja lisas väga galantselt, aga ühtlasi toonil, millega tsiteeritakse mõnd lauset kuskilt komöödiast: «Mida tuleks teha, et need kaunid silmad rahule jääksid?»

Hertsoginnal oli olnud aega järelemõtlemiseks; ta vastas kindlalt ja aeglaselt, nagu oleks ta ultimaatumit dikteerinud:

«Teie Kõrgus kirjutab mulle armuandmiskirja, nagu ta seda nii oivaliselt oskab, ja teatab, et kuna ta Fabrizio del Dongo, peapiiskopi esimese peavikaari süüs pole veendunud, siis ta kohtuotsusele, kui see esitatakse talle kinnitamiseks, alla ei kirjuta ja et see ebaõiglane protsess mingeid halbu tagajärgi kaasa ei too.»

«Kuidas ebaõiglane!» hüüdis vürst, punastades kuni juustepuurteni, ja ta viha lõi uuesti lõkkele.

«See pole veel kõik!» vastas hertsoginna roomlanna uhkusega, «veel täna õhtul,» jätkas ta ja vaatas kella, «ja kell on juba veerand kaksteist; veel täna õhtul saadab Teie Kõrgus markiis Raversile kirja, soovitades tal maale minna välja puhkama väsimust, mida põhjustas teatud protsess, millest ta tänaõhtuse vastuvõtu algul oma salongis kõneles.» Vürst kõndis raevunult oma kabinetis edasi-tagasi.

«Kas on enne nähtud niisugust naist!...» hüüdis ta, «tal puudub minu vastu igasugune lugupidamine.»

Hertsoginna vastas täiesti sundimatult:

«Mul pole eluski mõttesse tulnud Teie Kõrguse suhtes lugupidamatu olla; kuid Teie Kõrgus suvatses ülima lahkusega öelda, et kõneleb nagu sõber sõpradega. Pealegi pole mul mingit soovi Parmasse jääda,» lisas ta, vaadates ülima põlgusega krahvi otsa. See pilk määras vürsti otsuse; senini oli ta veel kõhelnud, kuigi ta oma sõnadega nagu lubaduse oli andnud — aga sõnad ei tähendanud temale midagi.

Vahetati veel mõned laused ja lõpuks sai krahv Mosca korralduse kirjutada armuandmiskiri, mida hertsoginna nõudis. Ta jättis välja lause: «See ebaõiglane protsess ei too kaasa mingeid halbu tagajärgi.» «Sellest on küllalt,» mõtles krahv, «kui vürst lubab, et ta ei kirjuta alla otsusele, mis talle esitatakse.» Vürst tänas teda pilguga, kui ta kirjale alla kirjutas.

Krahv eksis rängalt; vürst oli väsinud ja oleks ükskõik millele alla kirjutanud; ta leidis, et ta on olukorrast hästi välja tulnud, ja kõige olulisem kogu selles loos oli tema meelest mõte: «Kui hertsoginna lahkub, valitseb nädala pärast minu õukonnas hirmus igavus.» Krahv märkas, et valitseja parandas kuupäeva ja kirjutas järgmise päeva daatumi. Ta vaatas kella, aeg lähenes keskööle. Ministri arvates toimus kuupäeva parandamine ainult pedantsest täpsuse tagaajamisest, mis on õiglase ja hea valitsemise tõenduseks. Mis puutub markiis Raversi väljasaatmisse, siis siin ei leidnud ta mingit vastupanu; vürst pagendas inimesi erilise heameelega.

«Kindral Fontana!» hüüdis ta ust paotades.

Kindral tuli, ta oli nii kohkunud ja nii naljaka näoga, et hertsoginna ja krahv lõbusa pilgu vahetasid, ja see pilk tegi rahu nende vahel.

«Kindral Fontana,» ütles vürst, «võtke minu tõld, mis ootab sammaskäigu all, sõitke markiis Raversi juurde ja laske talle endast teatada; kui ta on juba voodisse heitnud, siis lisage, et tulete minu ülesandel, minge tema tuppa ja öelge talle järgnevad sõnad, ja nimelt mitte teisiti: «Proua markiis Raversi, Tema Kõrgus kohustab teid homme hommikul enne kella kaheksat teie Velleja lossi sõitma; Tema Kõrgus teatab teile, millal võite Parmasse tagasi tulla.»

Vürst püüdis tabada hertsoginna pilku, kes ilma teda tänamata, nagu vürst oli oodanud, tegi suurimat austust avaldava reveransi ja lahkus kiiresti.

«Missugune naine!» ütles vürst, pöördudes krahv Mosca poole.

Krahv, kes oli õnnelik markiis Raversi pagenduse üle, sest see kergendas kogu ta tegevust ministrina, vestles vürstiga veel tubli pool tundi; paadunud õukondlasena

tahtis ta valitseja enesearmastust lohutada. Ta lahkus alles siis, kui oli vürsti veennud, et Louis XIV kohta säilinud ajaloolistes anekdootides ei ole ilusamat lehekülge kui see, mille vürst täna oma tulevastele ajalookirjutajatele kinkis.

Jõudnud koju, lukutas hertsoginna end oma tuppa ja käskis mitte kedagi vastu võtta, isegi mitte krahvi. Ta tahtis üksi olla ja asettleidnud stseeni üle järele mõelda. Ta oli tegutsenud huupi ja ka selleks, et olukorda nautida, aga ükskõik missuguseid samme ta selle tagajärjel ka poleks pidanud astuma, ta oleks teinud seda kõikumatu kindlusega. Ta ei oleks endale etteheiteid teinud ka hiljem, olles juba täiesti külmavereline, veel vähem oleks ta midagi kahetsenud; niisugune oli ta iseloom, tänu millele ta veel kolmekümne kuue aastasena oli õukonna ilusaim naine.

Momendil mõtles ta, missuguseid hüvesid Parma talle pakub, otsekui oleks ta saabunud pikalt reisilt, — kella üheksast kuni kella üheteistkümneni oli ta olnud täiesti kindel, et lahkuks sellest riigist igaveseks.

«Vaene krahv tegi õige kentsaka näo, kui ta vürsti juuresolekul mu ärasõidust kuulis... Tõepoolest, ta on väga armastusväärne inimene ja tal on haruldane südal. Ta oleks lahkunud oma ministriumidest, et mulle järgneda... Aga peab ütlema ka, et kõigi nende vile aasta jooksul pole tal kordagi põhjust olnud mulle truudusetust ette heita. Kui palju altari ees laulatatud naisi võivad oma isandale ja käskijale sedasama öelda? Peab tunnistama, et ta ei tee end tähtsaks ega ole pedant — mul pole olnud tahtmistki teda petta; alati tundub, nagu oleks tal minu ees oma võimu pärast piinlik... Küll oli ta oma isanda ja käskija juuresolekul naljakas! Oleks ta siin, siis suudleksin teda... Kuid mingi hinna eest maa peal ei hakkaks ma lõbustama ministrit, kes on ilma jäänud oma portfelist, see on haigus, mida parandab ainult haud... ja mis viib hauda. Milline õnnetus oleks noorelt ministriks saada! Pean talle kirjutama, niisugust asja peab ta täpselt teadma, enne kui oma vürstiga tülili läheb... Aga ma unustasin ju oma head teenijad!»

Hertsoginna helistas. Ta toatüdrukud pakkisid kohvreid; tõld oli ette sõitnud ja sinna kanti asju; teenrid,

kel polnud mingit ülesannet, seisis pisarsilmil tõlla ümber. Cecchina, kes ainsana võis tähtsatel puhkudel hertsoginna juurde minna, teatas talle kõigist neist üksikasjust.

«Kutsu nad üles,» ütles hertsoginna; hetke pärast läks ta ootetuppa.

«Mulle lubati,» ütles ta neile, «et valitseja (nii kõneldakse Itaalias) kohtuotsusele mu vennapoja kohta alla ei kirjuta, ma lükkan oma ärasõidu edasi. Näeme, kas mu vaenlastel on küllalt mõjuvõimu, et seda otsust muuta.»

Lühikese vaikuse järel hakkasid teenijad hüüdma: «Elagu proua hertsoginna!» ja plaksutasid innukalt käsi. Hertsoginna, kes oli juba kõrvaltuppa läinud, tuli tagasi nagu näitlejanna aplausi peale, kummardas lahkelt oma inimeste poole ja ütles: «Tänan teid, mu sõbrad.» Tal oleks sel hetkel tarvitsenud vaid üks sõna öelda ja kõik oleksid tormanud lossi ründama. Hertsoginna andis märku ühele oma ratsakutsarile, endisele salakaubavedajale, ustavale inimesele, kes talle järgnes.

«Riietu jõuka talupojana ja katsu kuidagi Parmast lahkuda, üüri sediola ja sõida nii kiiresti kui saad Bolognasse. Linna mine Firenze värava kaudu, nagu jaluuskäigult tulles, ja anna Fabriziole, kes elab «Pelegriino» võõrastemajas, kiri, mille Cecchina sulle toob. Fabrizio varjab ennast ja elab seal härra Giuseppe Bossi nime all; vaata, et sa teda kergemeelselt ei reeda, ära näita välja, et sa teda tunnend, võib-olla panevad mu vaenlased sulle nuhid kannule. Fabrizio saadab su mõne tunni või mõne päeva pärast siia tagasi: eriti just tagasiteel tuleb kahekordselt ettevaatlik olla, et teda mitte reeta.»

«Ah markiis Raversi omad!» hüüdis ratsakutsar, «tulgu aga! Kui proua soovib, teeme nendega kiiresti lõpu.»

«Võib-olla kunagi hiljem! Aga kui teie pea teile kallid on, siis vaadake, et te ilma minu korralduseta midagi ette ei võta.»

Hertsoginna tahtis Fabriziole saata ära kirja vürsti kirjast: ta ei suutnud loobuda lõbust talle rõõmu valmistada ja otsustas omalt poolt lisada mõne sõna stseeni kohta, mis selle kirja kirjutamist põhjustas. Neist mõ-

nest sõnast sai kümne lehekülje pikkune kiri. Ta laskis ratsakutsari uuesti kutsuda.

«Sa ei saa ära sõita enne kella nelja, kui väravad avatakse,» ütles ta mehele.

«Mõtlesin minna läbi suure roiskveekanali, vesi ulatub seal mulle kaelani, aga ma pääsen läbi...»

«Ei,» ütles hertsoginna, «ma ei või lubada, et üks minu ustavamaid teenreid palaviku saaks. Kas sa tunned kedagi monsinjoor peapiiskopi juurest?»

«Kutsari abi on mu sõber.»

«Siin on kiri püha prelaadi jaoks, katsu tähelepandamatult tema lossi pääseda ja lase end ta toapoisi juurde juhatada; ma ei tahaks, et monsinjoor üles äratataks. Kui ta juba oma magamistuppa on läinud, siis veeda öö lossis. Tavaliselt tõuseb ta koidikul, ja homme hommikul kella nelja ajal lase talle teatada, et oled tulnud minu ülesandel, palu püha peapiiskopi õnnistust ja anna talle see kiri üle; võib-olla annab ta sulle kirju Bolognasse viimiseks — siis võta need vastu.»

Hertsoginna saatis peapiiskopile vürsti kirja originaali, ja kuna kiri puutus piiskopi esimesse peavikaari, siis palus ta seda hoida peapiiskopkonna arhiivis, kus, nagu ta lootis, härrad peavikaarid ja kanoonikud, ta vennapoja kolleegid, sellega tutvuda soovivad, loomulikult kõige sügavama saladuskatte all.

Monsinjoor Landrianile kirjutas hertsoginna koduses toonis, mis pidi seda head kodanlast võluma; üksi allkiri võttis enda alla kolm rida, väga sõbralikule kirjale järgnesid sõnad: Angelina Cornelia Isola Valserra del Dongo, hertsoginna Sanseverina.

«Ma mõtlen, et ma pole nii pikalt alla kirjutanud sellest saadik, kui andsin allkirja abielulepingule vaese hertsogiga,» ütles hertsoginna naerdes, «aga niisugustele inimestele avaldab see muljet ja kodanlase silmis paistab naeruväärne toredana.» Ta ei saanud õhtut lõpetada, alistumata kiusatusele kirjutada vaesele krahvile kiri ja teda veidi tõgada; ta teatas krahvile ametlikult, et see oma suhetes kroonitud peadega teadmiseks võtaks, nagu ta ütles, et ta ei tundvat end võimelisena ebasoosingusse sattunud ministrit

lõbustama. «Vürst tekitab teis hirmu; kui teil pole enam võimalust teda näha, kas siis hakkab mina teile hirmu tegema?» Ta laskis kirja otsekohe ära viia.

Vürst omalt poolt kutsus järgmisel päeval juba kell seitse hommikul enda juurde siseministri krahv Zurla.

«Andke uuesti kõigile podestaadele*,» ütles ta, «kõige rangemad korraldused, et nad härra Fabrizio del Dongo areteerida laseksid. Meile teatatakse, et ta julgeb võib-olla uuesti meie riiki ilmuda. Põgenik on praegu Bolognas, kus ta nähtavasti naerab meie kohtu üle; pange agendid välja, kes teda isiklikult tunnevad 1) külladesse Bologna—Parma teel; 2) hertsoginna Sanseverina lossi ümbrusse Saccas ja tema maja ümber Castelnovos; 3) krahv Mosca lossi ümber. Arvestan teie suurt mõistust, härra krahv, ja loodan, et te suudate oma valitseja korraldusi krahv Mosca terava pilgu eest varjata. Võtke teadmiseks, see on minu soov, et härra Fabrizio del Dongo areteeritaks.»

Vaevalt oli minister lahkunud, kui läbi salaukse tuli vürsti juurde peafiskaal Rassi, kes lähenes küürutades ja lga sammu järel kummardades. Tolle lurjuse nägu oli väärt, et teda oleks maalitud: see vastas täielikult ta alatule osale, tema silmade rahutu ekslev pilk aga reetis, et ta on teadlik oma reputatsioonist, kuna ta enesekindlalt ja ülbealt kõverdunud huuled näitasid, et ta oskab põlgusega võidelda.

Kuna see isik peatselt küllaltki suurel määral Fabrizio saatust mõjutab, siis ütleksime tema kohta mõne sõna. Ta oli pikakasvuline, väga arukate ja ilusate silmadega mees, aga ta nägu oli rõugearmidest rikutud; mis puutub mõistusse, siis seda oli tal rohkesti, ja pealegi väga peent mõistust; teda peeti suureks asjatundjaks õlgusteaduses, kus ta hiilgas peamiselt oma leidlikkusega. Olgu kohtuprotsess milline tahes, alati leidis ta kergesti ja silmapilkselt seaduses ettenähtud moodused kaebealust kas süüdi või õigeks mõista; ületamatu meister oli ta süüdistusvõtete alal.

Sellel inimesel, kelle pärast suured riigid Parma vürsti kadestada võisid, oli ainult üks kirk — tähtsate isikutega intiimselt vestelda ja neile oma veiderdamisega meeldida. Ta ei hoolinud sellest, kas võimumees naeris

tema sõnade üle või teda ennast või tegi ebasüüdsat nalja proua Rassi arvel, peaasi ainult, et ta naeris ja teda familiaarselt kohtles, — siis oli Rassi õnnelik. Mõnikord ei teadnud vürst enam, kuidas selle suure kohtumehe väarikust alandada, ja andis siis talle jala-
hoope; kui Rassi haiget sai, hakkas ta nutma. Aga veiderdamisininstinkt oli temas nii võimas, et ta oma salon-
gis olemisele, kus ta võis despootlikult valitseda kogu riigi musti talaare, eelistas igapäevast käimist teda pilkava ministri kabinetis. Rassi oli loonud endale oma-
pärase seisundi, nii et ka kõige jultunud aadlikul polnud võimalik teda alandada, sest päev läbi kestnud sol-
vamised tasus ta sellega, et jutustas neist vürstile, kasu-
tades oma eesõigust talle kõike ütelda; tõi küll, sageli oli vastuseks tugev kõrvakiil, mis tegi valu, kuid sellest ei teinud ta väljagi. Peakohtuniku juuresolek lõbustas vürsti isegi kõige halvema meeleolu korral; siis lahutas ta oma meelt tema teotamisega. Nagu näeme, oli Rassi peaaegu täiuslik õukondlane: inimene ilma autundeta ja solvumatu.

«Kõigepealt hoida saladust!» hüüdis talle vürst, vastamata ta tervitustele ja koheldes teda täiesti hoolimatult, kuigi ta muidu oli kõigi vastu ääretult viisakas. «Mis kuupäev on kohtuotsusel?»

«Eilne, teie kõrgus.»

«Mitu kohtunikku alla kirjutas?»

«Kõik viis.»

«Ja missugune karistus määrati?»

«Kakskümmend aastat vangistust kindluses, nagu Teie Kõrgus käskis.»

«Surmanuhtlus oleks põhjutanud meelepaha,» ütles vürst nagu iseendaga kõneldes, «kahju! Kuidas see küll sellele naisele oleks mõjunud! Aga ta on del Dongo ja seda nime austatakse Parmas kolme peapiiskopi pärast, kes olid siin peaaegu järgemööda...

Te ütlesite, et kahekümneks aastaks kindlusesse?»

«Jah, Teie Kõrgus,» vastas fiskaal Rassi, kes ikka veel seisis maani kummardades, «tingimusel, et ta avalikult kahetseb pattu Teie Kõrguse pildi ees; lisaks igal reedel ja pühade eelpäevadel on vee ja leiva peal, kuna süüaluse jumalakartmatuse on üldiselt

tuntud. See on juurde lisatud tuleviku pärast, et ta karjääri hävitada.»

«Kirjutage,» ütles prints.

«Tema Kõrgus suvatses lahkesti ära kuulata kurjategija ema markiis del Dongo ja tema tädi hertsoginna Sanseverina alandlikud palved, kus ära näidatakse, et nende poeg ja vennapoeg oli kuriteo ajal väga noor, pealegi eksiteele viidud meelest kirest õnnetu Giletti naise vastu; hoolimata õudusest, mida niisugune mõrvaisendab, otsustas Tema Kõrgus muuta Fabrizio del Dongo määratud karistuse kaheteistkümnepäevaseks kindlusevangistuseks.»

«Andke, ma kirjutan alla.»

Vürst kirjutas alla ja pani eelmise päeva kuupäeva; otsust Rassi tagasi andes ütles ta: «Kirjutage tingimata mu allkirja alla: «Kuna hertsoginna Sanseverina end uuesti Tema Kõrguse jalge ette heitis, lubas vürst, et süüalune võib igal neljapäeval tund aega jalutada kindluse nelinurkse torni rõdul, mida rahvasuus Farnese torniks nimetatakse.»

«Kirjutage alla,» ütles vürst, «ja peaasi, pidage suu, ükskõik missuguseid arvamusi te ka linnas kuuleksite. Oelge nõunik De Capitanile, kes pooldas kaht aastat kindlusevangistust ja isegi võttis sõna selle veidra arvamuse kasuks, et soovitan tal uuesti seadused ja määrused läbi lugeda. Nii et veel kord — täielik vaikus, head aega!» Fiskaal Rassi tegi aeglaselt kolm sügavat kummardust, mida vürst ei vaadanudki.

See toimus hommikul kell seitse. Mõni tund hiljem levis linnas ja kohvikutes uudis markiis Raversi pagendamisest, kõik kõnelesid sellest tähtsast sündmusest üksteise võidu. Markiisi pagendamine peletas mõneks ajaks Parmast väikelinnade ja väikeõukondade paratamatu vaenlase — igavuse. Kindral Fabio Conti, kes end juba ministriks pidas, tõi ettekäändeks podagra, ega lahkunud mitu päeva kindlusest. Kodanlased ja seejärel ka lihtrahvas legid toimuvas järelduse, et vürst on ilmselt otsustanud Parma peapiiskopi koha *monsignore* del Dongole anda. Kavalad kohvikupoliitikud läksid isegi nii-

kaugele, et kinnitasid, nagu oleks praegusele peapiiskopile isa Landrianile antud käsk esitada haiguse ettekäändel lahkumispalve; selle eest olevat talle lubatud suurt pensioni tubakamonopoli sissetulekute arvel; nad olid selles täiesti kindlad. Kuulujutt jõudis ka piiskopini ja erutas teda väga, nii et ta agar hoolitsus meie kangelase eest mõneks päevaks soikus. Kaks kuud hiljem oli see kena uudis Pariisi ajalehtedes, ainult selle väikese muudatusega, et hertsoginna vennapoeg, kes pidi saama peapiiskopiks, oli krahv Mosca.

Markiis Raversi kees vihast oma Velleja lossis; tema ei kuulunud nõrga iseloomuga naiste hulka, kes maksavad vaenlasele kätte ainult solvavate juttude levitamise. Juba järgmisel päeval pärast ta ebasoosingusse sattumist läksid rüütel Riscara ja veel kolm tema sõpra ta korraldusel, vürsti juurde paluma luba talle Velleja lossi külla sõita. Tema Kõrgus võttis need härrad väga lahkelt vastu ja nende saabumine lossi oli markiisile suureks lohutuseks. Enne teise nädala lõppu oli tema juures lossis kolmkümmend inimest, kõik need, kellele liberaalne ministeerium kohad pidi andma. Igal õhtul pidas markiis reeglipäraselt nõu oma kõige paremini informeeritud sõpradega. Kord õhtul, kui ta oli Parmast ja Bolognast rohkesti kirju saanud, läks ta varakult oma ruumidesse; lemmiktoatüdruk juhatas sinna kõigepealt ta tunnustatud armukese krahv Baldi, kauni välimusega, kuid täiesti tühise noormehe; veidi hiljem ka selle eelkäija rüütel Riscara, kes oli must nii oma välimuselt kui ka hingelt: alustanud oli ta geomeetriaõpetajana Parma aadlikolleegiumis, nüüd aga oli riiginõunik ja mitme ordeni kavalier.

«Mul on hea harjumus,» ütles markiis mõlemale mehele, «mitte kunagi ühtki paberit hävitada, ja see osutus mulle kasulikuks; siin on üheksa kirja, mis Sanseverina mulle mitmesuguste sündmuste puhul on kirjutanud. Te sõidate mõlemad Genuasse ja otsite sunnitöölise seast välja endise notari, kelle nimi on Burati nagu kuulsal Veneetsia poeedil, aga võib-olla ka Durati. Teie, krahv Baldi, istuge mu kirjutuslaua taha ja kirjutage, mis ma teile dikteerin.»

«Mul tuli hea mõte ja kirjutan sulle sellest paar sõna. Lähen oma hurtsikusse Castelnovo lähedal, oleksin väga rõõmus, kui tahaksid veeta minuga kaksteist tundi; mulle näib, et see pole criti ohtlik pärast seda, mis on toimunud; pilved hakkavad juba laiali minema. Aga siiski, peatu enne Castelnovosse tulekut: keegi minu inimestest ootab sind teel, nad kõik armastavad sind pööraselt. See väike reis soorita loomulikult ikka Bossi nime all. Räägitakse, sul olevat pikk habe nagu kõige lugupeetavamal kaputsiinlasel, aga Parmas on sind nähtud ainult peavikaarile sobiva välimusega.»

«Möistad, Riscara?»

«Väga hästi; ainult Genuasse sõit on asjatu luksus: ma tunnen Parmas üht meest, kes, tõsi küll, ei ole veel sunnitööl, aga kindlasti jõuab sinna varsti. Ta teeks oivaliselt Sanseverina käekirja järele.»

Nende sõnade juures läksid krahv Baldi kaunid silmad pärani — alles nüüd ta taipas.

«Kui sina tunnend seda Parma auväärset isikut, kellele sa suuri lootusi paned,» ütles markiis Riscarale, «siis ilmselt tunneb ka tema sind; aga Sanseverina võib ta armukese, pihhiisa või sõbra ära osta; parem seda väikest nalja mõne päeva võrra edasi lükata, kui mingi juhuslikkusega riskida. Kahe tunni pärast sõitke ära nagu taltsad väikesed tallekesed, ärge näidake end Genuas kellelegi ja tulge hästi ruttu tagasi.» Rüütel Riscara jooksis naerdes minema, ta kepsles naljakalt ja rääkis läbi nina nagu Pulcinella*: «Peab asjad kokku panema.» Ta tahtis Baldi ta daamiga üksinda jätta. Viis päeva hiljem tõi Riscara markiisile ta krahv Baldi täiesti läbiklopitult tagasi: tee lühendamiseks kuue lüü võrra oli ta pidanud sõitma üle mäe muula seljas; ta vandus, et ta mingi hinna eest enam pikki reise ette ei võta. Baldi andis markiisile kolm eksemplari kirjast, mis too talle oli dikteerinud, ja viis või kuus sama käekirjaga kirja, mis Riscara oli koostanud, ja mida tulevikus võis tarvis minna. Ühes neist kirjadest pilgati lõbusalt vürsti õist hirmu ja ta armukese markiis Balbi haletsemisväärset kõhnust, kellest räägiti, et ta oma teravate kontidega augud tugitooli patja jätab, kui ta hetkeks sellele istub.

Oleks võinud vanduda, et kõik need kirjad olid kirjutatud proua Sanseverina käega.

«Nüüd ei ole mul enam kahtlust,» ütles markiis, «et tema südamesõber Fabrizio on Bolognas või selle ümbruses...»

«Ma olen täiesti haige,» hüüdis krahv Baldi teda katkestades, «halastage mu peale ja vabastage mind sellest teisest reisist või andke mulle vähemalt paar päeva puhkamiseks ja tervise kosutamiseks.»

«Ma seisan teie eest,» ütles Riscara, tõusis üles ja ütles midagi sosinal markiisile.

«Hea küll, olen nõus,» vastas markiis naeratades.

«Olge mureta, te ei sõida,» ütles markiis Baldile kaunis põlastaval ilmël.

«Täna!» hüüdis Baldi armunud häälel. Ja tõesti sõitiski Riscara üksi postitõllas minema. Ta oli vaevalt kaks päeva Bolognas olnud, kui nägi ühes tõllas Fabrizioot ja väikest Mariettat. «Kurat võtaks!» ütles ta endamisi, «näib, et meie tulevane peapiiskop sugugi ei häbene; see tuleks hertsoginnale teatavaks teha, küllap ta rõõmustaks.» Riscaral oli Fabrizio elukoha teadasaamiseks vaja ainult talle järgneda; järgmise päeva hommikul toodi Fabrizioole Genuas vabritseeritud kiri; ta leidis, et see on lühikesevõitu, kuid mingeid kahtlusi tal ei tekkinud. Mõte kokkusaamisest hertsoginna ja krahviga tegi ta rõõmust meeletuks, hoolimata Ludovico vastuväidetest, üüris ta postijaamast hobuse ja kihutas minema. Tal polnud aimugi, et veidi maa tagant järgnes talle rüütel Riscara, kes kuue löö kõrgusel Parmast, enne Castelnovo postijaama, nägi rõõmuga rahvahulka kohaliku vangla ees: meie kangelane oli parajasti sinna viidud; postijaamas, kus ta hobust vahetas, olid kaks krahv Zurla poolt välja otsitud ja sinna saadetud nuhki ta ära tundnud.

Rüütel Riscara väikesed silmad särasid rõõmust; harukordse kannatlikkusega uuris ta kõike väikeses külas toimuvat ja saatis siis käskjala markiis Raversi juurde. Seejärel lonkis ta mööda tänavaid, nagu tahaks ta huvitavat kirikut näha ja Parmigianino* maali üles otsida, mis kuulu järgi kuskil seal pidi asuma. Lõpuks kohtas ta podestaad, kes riiginõunikule kiirustas austust aval-

dama. Riscara teeskles üllatust, et too polnud vandenõulast, keda tal õnn oli olnud areteerida lasta, kohe Parma kindlusse saatnud.

«On karta,» lisas Riscara külmalt, «et ta rohkearvulised sõbrad, kes teda üleeile otsisid, et aidata tal läbi Tema Kõrguse riigi minna, sandarmitele kallale tungivad; neid mässajaid oli kaksteist või viisteist ratsameest.»

«*Intelligenti pauca!*» hüüdis podestaa kavala ilmega.

VIIETEISTKÜMNES PEATÜKK

Kaks tundi hiljem aheldati raudus kätega Fabrizio pika ketiga *sediola* külge, kuhu ta istuma asetati, ja saadeti kaheksa sandarmi valve all Parma kindlusse. Valvuritele oli antud korraldus võtta endaga kaasa kõik sandarmid küladest, kust nende rongkäik läbi läheb; podestaa ise saatis seda tähtsat vangi isiklikult. Kella seitsme ajal pärast lõunat sõitis *sediola* kõigi Parma uulitsaposte ja kolmekümne sandarmi saatel läbi kauni puistee, möödus lossi eest, kus mõni kuu tagasi oli elanud Fausta, ja jõudis kindluse välise värava ette just sel hetkel, mil kindral Fabio Conti ja ta tütar kavatsesid välja minna. Komandandi tõld peatus enne tõstesilda, et lasta sisse *sediola*, mille külge Fabrizio oli aheldatud; kindral hüüdis kohe, et kindluse väravad suletaks, tuli tõllast välja ja kiirustas kantseleisse, et teada saada, milles asi seisab. Ta oli kaunikesti üllatunud, kui tundis ära vangi, kes pikast sõidust *sediola* külge aheldatult päris kangeks oli jäänud; neli sandarmit olid ta maha tõstnud ja kandsid teda vanglakantseleisse. «Nüüd on see kuulus Fabrizio del Dongo siis minu võimuses,» mõtles edev komandant, «Parma kõrgem seltskond on nagu maha teinud juba terve aasta ainult temaga tegelda.»

Kakskümmend korda oli kindral teda kohanud õukonnas, hertsoginna juures ja mujal; nüüd aga hoidus ta avaldamast, et teda tunneb; ta kartis end kompromiteerida.

Vangla kirjutajale aga hüüdis ta: «Tehtagu mulle

üksikasjaline protokoll vangi üleandmise kohta auväärse Castelnovo podestaa poolt.»

Kirjutaja Barbone, kes oli hirmuäratav oma tohutu habeme ja sõjaka välimuse tõttu, võttis tavalisest veelgi tähtsama ilme — ta oli täiesti nagu saksa vangivalvur. Ta uskus, et just hertsoginna Sanseverina oli takistanud ta peremeest, komandanti, sõjaministriks saamast, ja kohtles vangi seetõttu veel häbematumalt kui harilikult; teda kõnetades tarvitas ta sõna *voi* *, mida Itaalias kasutatakse teenijatega rääkides.

«Ma olen püha Rooma kiriku prelaat,» ütles Fabrizio talle kindlalt, «ja siinse piiskopkonna peavikaar: juba üksnes mu päritolu tingib austavat kohtlemist.»

«Mina ei tea sellest midagi!» vastas kirjutaja ülbealt, «esitage dokumendid ja tõendid, mis kinnitavad, et tell nii kõrgete tiitlite peale õigus on.» Fabriziool ei olnud dokumente ja ta ei vastanud midagi. Kindral Fabio Conti seisis kirjutaja kõrval ja vaatas, kuidas too kirjutas, tõstmata silmi vangile, vältides sellega vajadust öelda, et too on tõepoolest Fabrizio del Dongo.

Clelia Conti, kes ootas tõllas, kuulis järsku kohutavat müra vahiruumis. Kirjutaja Barbone oli koostanud väga pika ja häbematu kirjelduse vangi isikust ja käskis tal nüüd end riidest lahti võtta, et kindlaks määrata Gilettiga peetud võitluses saadud kriimustuste hulka ja seisukorda.

«Ma ei saa,» ütles Fabrizio kibedalt naeratades: «ma ei ole võimeline teie käsku täitma, härra, käerauad segavad!»

«Mis!» hüüdis kindral lapsiku ilmega. «Vangil on käerauad! Kindluses! See on määruste vastu, selleks on vaja erikorraldust; võtke tal käerauad ära!»

Fabrizio vaatas teda. «Õige mul jesuiit!» mõtles ta. «Juba tund aega näeb, et mul on käerauad, mis mind kohutavalt segavad, aga nüüd teeskleb üllatust!»

Sandarmid võtsid käerauad ära. Nad olid teada saanud, et Fabrizio on hertsoginna Sanseverina vennapoeg, ja püüdsid nüüd kiiruga osutada talle mesimagusat viisakust, mis oli silmatorkavalt vastuolus kirjutaja toorusega; see vihastas kirjutajat ja ta käratas liikumatult seisvale Fabrizioole:

«Noh! Ritem! Näidake meile neid kriimustusi, mis te vaeselt Gilettilt mõrtsukatöö juures saite.» Uhe hüppega oli Fabrizio kirjutaja ees ja andis talle niisuguse kõrvakiilu, et Barbone lendas oma toolilt kindrali jalge ette. Sandarmid haarasid Fabriziool kätest kinni, ta ei pannud vastu; kindral ja kaks sandarmit, kes olid tema kõrval, kiirustasid üles tõstma kirjutajat, kelle nägu oli kohutavalt verine. Kaks kaugemal seisvat sandarmit jooksid kantselei ust sulgema, arvates, et vang tahab põgeneda. Neid käsutav brigadiir mõistis, et noor del Dongo ei võinud tõsiselt põgenemist kavatseda, oli ta ju kindluse alsemistes ruumides; sellegipärast lähenes ta aknale, n. ö. korra mõttes ja muidugi ka oma sandarmliku instinkti ajal. Otse avatud akna vastas paari sammu kaugusel seisis kindrali tõld: Clelia oli tõmbunud tõllanurka, et mitte kantseleis toimuvale kurvale stseenile tunnistajaks olla; kui ta lärmi kuulis, vaatas ta välja.

«Mis seal on?» küsis ta brigadiirilt.

«Noor Fabrizio del Dongo andis häbematu Barbonele toreda kõrvakiilu.»

«Mis? Kas see on härra del Dongo, kes vanglasse toodi?»

«Tema jah,» ütles brigadiir, «selle vaese mehe kõrge päritolu pärast ongi nii palju sekeldusi; ma arvasin, et preili teab kõike.» Clelia ei lahkunud enam aknalt ja kui laua ümber seisvad sandarmid veidi kaugemale läksid, nägi ta vangi. «Kes oleks võinud öelda,» mõtles ta, «kui me teel Como järve lähedal kohtusime, et teda järgmine kord niisuguses kurvas olukorras kohtan? ... Ta ulatas mulle käe ja aitas mind oma ema tõlda ... Nad olid siis koos hertsoginnaga. Võib-olla algas nende armastus juba siis?»

On vaja lugejale teatavaks teha, et liberaalses leeris, mida juhtisid markiis Raversi ja kindral Conti, ei antud meelega võimalust Fabrizio ja hertsoginna vaheliste õrnemate suhete olemasolus kahelda. Krahv Mosca, keda nad vihkasid, oli petetud armukesena nende pidevaks pilkealuseks.

«Niisiis on ta vang,» mõtles Clelia, «oma vaenlaste vang! Ja kuigi krahv Mosca olekski ingel, südamepõhjas peaks ta siiski rõõmustama, et ta vangistati.»

Kantseleist kostis mürisev naerupahvatus. «Jacopo,» küsis ta brigadiirilt erutatult, «mis seal sünnib?»

«Kindral küsis vangilt karmilt, miks ta Barbonet lõi; härra monsinjoor Fabrizio vastas külmalt: «Ta nimetas mind mõrtsukaks, esitagu dokumendid ja tõendid, mis annavad talle õiguse mind nii tituleerida.» Selle peale naerdaksegi.»

Keegi vangivalvur, kes oskas kirjutada, asendas Barbonet; Clelia nägi, kui viimane tuli välja, pühkides ninarätikuga verd oma vastikult näolt; ta vandus nagu voorimees. «See kuradi Fabrizio s...», karjus ta, «sureb veel minu käe läbi. Ma ei jäta teda timukale,» jne. jne. Ta oli kantselei akna ja kindrali tõlla vahele seisma jäänud, et Fabriziot vaadata, ja hakkas veel enam sõlmama.

«Minge edasi,» ütles talle brigadiir, «preili juuresolekul niimoodi ei vannuta.»

Barbone tõstis pea, et tõlda vaadata; ta kohtas Clelia pilku ja too karjatas õudusest; kunagi polnud ta lähedalt nii metsikut nägu näinud. «Ta tapab Fabrizio!» ütles ta endamisi, «pean don Cesaret hoiatama.» See oli tema onu, üks linna lugupeetumaid preestreid; tema vend kindral Conti oli muretsenud talle vangla ökonoomi ja peavaimuliku koha.

Kindral astus tõlda.

«Kas sa ei tahaks koju minna,» ütles ta tütrele, «sul tuleks mind lossiõuel võib-olla kaua oodata. Pean minema sellest kõigest valitsejale teatama.»

Fabrizio tuli kolme sandarmi saatel kantseleist välja; teda viidi talle määratud kongi. Clelia vaatas aknast välja, vang oli üsna tema lähedal. Sel hetkel vastas ta isa küsimusele sõnadega: «Ma tulen teiega.» Fabrizio kuulis seda lauset enda lähedal, tõstis silmad ja kohtas noore neiu pilku. Teda jahmatas neiu kurb ilme. «Küll on ta ilusaks läinud pärast seda, kui Como lähedal kohtusime!» mõtles Fabrizio, «missugune sügav vaimsus väljendub ta ilmes!... Täie õigusega võrreldakse teda hertsoginnaga; milline ingellik nägu!» Verine kirjutaja Barbone oli sihilikult tõlla juurde jäänud, ta andis käega märku, et kolm sandarmit, kes Fabriziot

viisid, peatuksid, ja läks tõlla tagant ringi akna juurde, kus istus kindral.

«Vang pani kindluses vägivallaakti toime,» ütles ta kindralile, «kas ei peaks teda vangla sisekorra paragrahvi 157 alusel kolmeks päeva raudu panema?»

«Käige kuradile!» karjus kindral, kes selle areteerimise pärast niigi kimbatuses oli. Ta ei tahtnud hertsoginnat ega krahv Moscat äärmuseni viia; üldse, polnud ju teada, kuidas krahv selle asja peale vaatab. Põhili- selt oli mingisuguse Giletti tapmine tühine asi, ainult intriig oli selle suureks paisutanud.

Selle lühikese kahekõne vältel seisis Fabrizio uhkelt sandarmite vahel, ilmes peegeldumas iseteadvus ja õilsus; ta peened näojooned ja huultel ekslev põlastav naeratus olid kaunis vastuolus teda ümbritsevate sandarmite toore välimusega. Aga see kõik oli nii-öelda ta olemuse väline külg, ta silmist peegeldus vaimustatud üllatus Clelia taevaliku ilu üle. Sügavasse mõtteisse vajunud Clelia ei olnud märganudki aknalt tagasi tõmbuda. Fabrizio tervitas teda lugupidava naeratusega ja hetke pärast ütles:

«Mulle näib, preili, et mul oli juba kord au teid kohata ühe järve ümbruses ja samuti sandarmite seltskonnas.»

Clelia punastas ja sattus nii segadusse, et ei leidnud vastamiseks sõnu. «Kui üllana ta näib nende tooreste olevuste seas!» mõtles ta hetkel, mil Fabrizio teda kõnetas. Sügav kaastunne, võiks isegi öelda heldimus, oli teda seevõrra haaranud, et tal puudus teravmeelsus vastuse leidmiseks; ta mõistis, et jääb vastuse võlgu, ja punastas veel enam. Sel hetkel tõmmati mürinal lahti kindluse peavärava riivid; kas polnud Tema Ekstsellentsi tõld juba terve minuti oodanud? Võlvialuses oli nii suur müra, et kui Clelia olekski leidnud mõne sõna vastuseks, ei oleks Fabrizio teda ikkagi kuulnud.

Kohe, kui hobused üle tõstesilla jõudsid, kihutasid nad galopis edasi. Clelia ütles endamisi: «Näisin talle vist väga rumalana!» Ja lisas siis äkki: «Ei, mitte ainult rumalana; ta arvas, et olen alatu hingega ega vastanud ta tervitusele sellepärast, et tema on vang ja mina komandandi tütar.»

See mõte viis noore õilsahingelise neiu meeleheitele.

«Minu teguviisi teeb veelgi alatumaks see,» lisas ta, «et kui me esimest korda kohtusime ja samuti sandarmite seltskonnas, nagu ta ütles, olin mina vang, aga tema osutas mulle teene ja päästis mu suurest ebameeldivusest... Jah, peab tunnistama, minu käitumine oli kohutav, see oli ühtaegu labane kui ka tänamatu. Vaene noormees! Nüüd, kus teda on tabanud õnnetus, leiab ta kõigilt ainult tänamatust. Tookord ütles ta mulle: «Kas meenutate mu nime Parmas?» Küll võib ta mind praegu põlata! Oleks nii kerge olnud mõni viisakas sõna öelda! Jah, peab tunnistama, kohtlesin teda julmalt. Kui tema ema poleks mind tol korral oma tõlda kutsunud, oleksin pidanud minema sandarmite vahel jalgsi mööda tolmust teed või, mis veel hullem, istuma hobuse laudjal mõne sandarmi selja taga; tookord oli minu isa areteeritud ja ma olin kaitsetu! Jah, mu teguviis oli kohutav. Ja temasugune inimene pidi seda eriti teravalt tundma! Missugune kontrast ta õilsa välimuse ja minu käitumise vahel! Missugune üllus! Missugune rahulikkus! Ta oli nagu kangelane, keda ümbritsevad alatud vaenlased! Nüüd ma mõistan hertsoginna kirge: kui ta on selline ebameeldivas olukorras, millel võivad olla kohutavad tagajärjed, missugune võib ta veel olla siis, kui ta süda on täis rõõmu!»

Kindluse komandandi tõld seisis üle poolteise tunni lossiõuel, aga kui kindral vürsti juurest tagasi tuli, ei tundunud Cleliale siiski, et ta kaua ära oleks olnud.

«Mida Tema Kõrgus otsustas?» küsis Clelia.

«Sõnades ütles ta: «Vangla,» aga ta pilk ütles: «Surm!»»

«Surm! Issand jumal!» hüüdis Clelia.

«Ole vait!» vastas kindral vihaselt; «küll ma olen loll, et lapse küsimustele vastan!»

Samal ajal läks Fabrizio kolmesaja kaheksakümne astmega trepist üles, mis viis Farnese torni, kõrgele suure torni otsa ehitatud uude vanglasse. Kordagi ei mõelnud ta, vähemalt mitte selgesti, suurest muutusest, mis ta saatuses toimus. «Missugune pilk!» mõtles ta, «kui palju tundeid see väljendas! Milline sügav kaastunne! Ta oleks nagu öelnud: «Kogu elu on vaid rida õnnetusi! Ärge olge väga kurb selle tõttu, mis teiega

juhtus! Me ju ainult selleks elamegi siin maa peal, et kannatada!» Kui püsivalt ta kaunid silmad mind vaatasid, isegi siis, kui tõld mürinal võlvialusesse sõitis!»

Fabriziol ei tulnud meeldegi õnnetu olla.

Clelia käis oma isaga paljudes salongides; hilisel pärastlõunal ei teadnud veel keegi uudist tähtsa kurtategija areteerimisest, nagu õukondlased paar tundi hiljem seda vaest ettevaatamatut noormeest nimetasid.

Kõik märkasid, et Clelial oli sel õhtul palju elavam nagu kui tavaliselt, ometi puudus sel kaunil neiul just elavus ja huvi kõige vastu, mis teda ümbritses. Kui ta ilu hertsoginna omaga oli võrreldud, siis olid just ta ükskõikne ilme ja käitumine, nagu oleks ta kõigest üle, vaekausi ta võistlejanna kasuks kallutanud. Inglismaal ja edeval Prantsusmaal oleks tõenäoliselt oldud just vastupidisel arvamusel. Clelia Conti oli veel liiga habras noor tütarlaps, keda võis võrrelda Guido* kaunite nägudega; me ei varja, et kõrvutatult kreeka ilumöödupuuga olid ta näojooned veidi tugevad, näiteks olid ta liigulavalt võluvad huuled natuke lopsakavõitu.

Ta näost kiirgas lapselikku veetlevust ja õilsa hinge taevalikku kaunidust, kusjuures võluv oli nimelt see, et ta oma harukordse ja erilise iluga ei saanud mingil moel kreeka raidkujude nägudega. Hertsoginna aga, just vastupidi, lähenes liiga palju tuntud iluideaalile, ta tõeline lombardia pea meenutas Leonardo da Vinci ilusate Herodiaste meelast naeratust ja õrna melanhooliat. Nii võrra kui hertsoginna oli elav, sädeleva mõistusega ja kelmikas, suhtudes kirega, kui nii võib öelda, kõigesse, mis vestlus ta vaimusilma ette tõi, — samavõrra oli Clelia oma tunneteavaldustes rahulik ja pikaldane, kas siis põlgusest ümbruse vastu või igatsusest mingi olematu kujutluse järele. Hulk aega arvati, et ta läheb kloostrisse. Kahekümneaastaselt oli tal vastikustunne ballide vastu ja ta võttis neist osa koos isaga ainult kuulekusest, et viimase auahneid plaane mitte kahjustada.

«Taevast on andnud mulle tütre, kes on kõige vooruslikum ja ilusam neiu meie valitseja riigis,» kordas labase hingega kindral endale sageli, «aga mul on täiesti või-

matu saada sellest mingit kasu edasijõudmiseks ametialal. Mu elu on liiga üksildane, mul pole maailmas kedagi peale tema, aga mul on tingimata vaja perekonda, kes oleks mulle toeks seltskonnas, kelle kaudu ma pääseksin salongidesse, kus mu väärtust ja peaasi, mu võimeid ministeeriumi juhtimiseks mu poliitilise karjääri alusena vaieldamatult tunnustataks. Aga mu tütar, ilus, tark, jumalakartlik, mossitab iga kord, kui mõni õukonnas lugupeetud noormees talle austust hakkab avaldama. Kui üks kandidaat on tagasi lükatud, muutub ta vähem süngeks, isegi lõbusaks, kuni ilmub uus kosilane. Ei meeldinud talle õukonna kõige ilusam mees, krahv Baldi: tema järel ilmus markii Crescenzi, kõige rikkam mees Tema Kõrguse riigis, aga Clelia kinnitab, et ta oleks temaga õnnetu.»

Mõnikord arutas kindral endamisi: «Kahtlemata on mu tütre silmad palju ilusamad kui hertsoginnal, eriti neil harvadel puhkudel, kui neis väljendub sügav tunne; aga millal ja kes näeb temas seda oivalist väljendust? Mitte kunagi pole seda märgata kuskil salongis, kus see teeks talle au, vaid ainult jalutuskäikudel koos minuga, kui ta näiteks heldib mõne vastiku talumatsi viletsusest. «Säilita vähemalt mälestuski sellest ülevast pilgust salongide jaoks, kuhu läheme õhtul,» ütlen talle mõnikord. Aga ei: kui ta minuga seltskonda suvatseb minna, on ta õilsal ja puhtal näol kõrgi ja passiivse kuulekuse vähejulgustav ilme.» Nagu näeme, ei säästnud kindral jõudu sobiva väimehe leidmiseks, aga ta kõneles tõtt.

Õukondlased, kellel pole oma hinges midagi vaadata, on teiste suhtes seda tähelepanelikumad: nad olid teinud avastuse, et just neil päevil, mil Clelia ei olnud suuteline oma kallitest unistustest vabanema ega millegi vastu huvi ilmutama, armastas hertsoginna ta kõrval peatuda, ahvatledes teda vestlusest osa võtma. Clelia olid tuhkblondid juuksed, mis ta õrnajumelistest pöskest mahedalt eraldusid, üldiselt aga oli ta jume veidi kahvatu. Juba üksnes ta lauba kuju järgi oleks tähelepanelik vaatleja võinud otsustada, et ta õilis ilme ja suursugune käitumine pole mitte labane edvistamine, vaid põhineb sügaval ükskõiksusel kõige vulgaarse suhtes. See oli huvipuudus ümbruse vastu, aga mitte võimetus

huvi tunda. Sellest ajast peale, kui ta isa oli kindluse komandant, tundis Clelia end oma nii kõrgel asuvas kodus õnnelikuna või vähemalt paljudest muredest vabana. Kohutav trepiastmete hulk, mis komandandi lossi asukohani jõudmiseks suure torni ülemisel platvormil ära tuli käia, hoidis ära igavad külalised ja tänu sellele väli-seele põhjusele nautis Clelia kloosterlikku rahu; ta oli peaaegu saavutanud selle õnne ideaali, millest ta kord oli unistanud, kavatsedes kloostrisse astuda. Teda haaras õudus juba ainuüksi mõtte juures, et ta peaks oma kalli üksilduse ja intiimsed mõtted loovutama mõnele noormehel, keda abikaasa tiitel õigustaks ta isiklikku ellu tungima. Kui üksindus ei andnud talle just õnne, siis vähemalt vältis see liiga valulisi elamusi.

Samal päeval, mil Fabrizio kindlusse toodi, kohtus hertsoginna õhtul Cleliaga siseminister krahv Zurla juures; kõik külalised koondusid nende ümber, sel õhtul jättis Clelia ilu hertsoginna oma varju. Noore neiu silmad väljendasid mingit harukordset ja sügavat tunnet, nii et nende pilk oli peaaegu pealetükkiv: selles pilgus oli kaastunnet, selles oli ka nõrdimust ja viha. Hertsoginna lõbusus ja sädelevad mõtted näisid mõnikord Clelias valu ja isegi õudust esile kutsuvat. «Kuidas küll nutab ja ägab see vaene naine,» mõtles ta, «kui kuuleb, et ta armsam, nii suuremeelne ja õilsa välimusega noormees, vangi heideti! Ja see valitseja pilk, mis ta surma mõistis! Oo, isevalitsus, millal lõpetad sa Itaalia rõhumisel! Oo, müüdavad ja alatud hinged! Ja mina olen vangivalvuri tütar! Ma ei teinud häbi sellele kõrgele tiitlile, kui Fabriziole vastata ei suvatsenud! Ja kunagi oli ta minu heategija! Mida mõtleb ta minust praegu, üksinda oma kongis, väikese lambi valgus?» Erutatuna sellest mõttest vaatas Clelia põlastusega siseministri salongide toredat valgustust.

Õukondlaste ringis, kes kahe üldtunnustatud kaunitari ümber kogunesid ja jutuajamisest osa võtta püüdsid, arutati, et nad pole kunagi omavahel nii elavalt ja intiimselt vestelnud. Aga võib-olla plaanitseb hertsoginna, kes alati valvsalt püüab vaigistada vaenu peaministri vastu, Clelia jaoks mõnd hiilgavat abielu? Seda oletust kinnitas asjaolu, mida õukonnas senini veel polnud nähtud:

noore neiu silmist peegeldus rohkem tuld ja isegi, kui nii võib öelda, rohkem kirge kui kauni hertsoginna silmist. Hertsoginna omakorda oli üllatunud ja — tema auks võib öelda — võlutud uutest veetlustest, mida ta noores üksiklases avastas; juba tund aega vaatles ta Cleliat mõnuga, mida võistleja vaatlemisel harva kohata võib. «Mis siis ometi on juhtunud?» küsis hertsoginna endalt. «Kunagi pole Clelia nii ilus ja, võiks koguni öelda, nii liigutav olnud: kas pole ta süda ärganud?... Aga sel juhul on kindlasti tegemist õnnetu armastusega, selles harjumatus elevuses on süngel valu... Kuid õnnetu armastus on vaikiv! Võib-olla tahab ta püsimat austaja tundeid tagasi võita eduga seltskonnas?» Ja hertsoginna vaatas tähelepanelikult neid ümbritsevaid noormehi. Ta ei näinud kellelgi erakordset ilmet; nagu alati oli see neil enam või vähem rahulolevalt edev. «Siin peitub midagi imelikku,» mõtles hertsoginna, keda häiris, et ta ei taibanud, milles asi seisab. «Kus see nii peene taibuga krahv Mosca on? Ei, ma ei eksi, Clelia vaatab mind tähelepanelikult, nagu oleks temas minu vastu hoopis uus huvi ärganud. Kas ta tõesti täidab oma isa, alatu õukondlase käsku? Arvasin, et see õilis noor hing ei ole võimeline end raha huvides alandama. Või kavatseb kindral Fabio Conti krahvile mõne olulise palve esitada?»

Kella kümne paiku läks üks hertsoginna sõpru tema juurde ja ütles talle tasakesi paar sõna; hertsoginna kahvatas; Clelia võttis ta käe ja sõandas seda suruda.

«Täna teid, nüüd ma mõistan... teil on kaunis hing!» ütles hertsoginna, end vaevu valitsedes. Nendeks vähesteks sõnadeks pidi ta kogu oma jõu kokku võtma. Piduperenaisele, kes tõusis, et saata teda salongi ukseni, kinkis ta rohkelt naeratusi; niisugust auavaldust osutati tavaliselt ainult printsessidele ja see tundus hertsoginnale ta praeguses olukorras karmi pilkena. Ta vastas krahvinna Zurlale rohkete naeratustega, kuid hoolimata kõigist meeleheitlikest pingutustest ei suutnud talle sõnagi öelda.

Clelia silmad täitusid pisarast, vaadates, kuidas hertsoginna läbis salonge, kuhu oli kogunenud seltskonna kõige hiilgavam osa. «Mis sellest vaesest naisest saab,»

küsis ta endalt, «kui ta üksinda oma tõllas on? Minust oleks ebadiskreetne end talle saatjaks pakkuda. Ma ei tihka... Kui lohutav oleks vaesele vangile, kes istub jubedas kongis väikese lambi valgel, teadmine, et teda nii tugevasti armastatakse! Ta on tõugatud kohutavasse üksindusse! Ja meie oleme siin hiilgavates salongides. Oudne! Kas ei leidu siis mingit võimalust talle kirjakest saata? Suur jumal, sellega reedaksin oma isa; ta olukord kahe partei vahel on niigi raske. Mis saab temast, kui ta peale langeb hertsoginna kirglik vihkamine? Oleneb ju hertsoginnast peaministri tahe, tema meelevalda kuulub aga kolm neljandikku kõigist riigiasjadest! Teisest küljest jälgib vürst pidevalt kõike kindluses toimuvat, ta ei armasta sel teemal naljatada: hirm on ta karmiks teinud... Igal juhul on kõige rohkem kahju Fabrizioost (Clelia ei öelnud enam härra del Dongo)!... Temale tähendab see rohkemat kui ainult ohtu kaotada tulus koht!... Ja hertsoginna!... Missugune hirmus tunne on armastus!... Ometi räägivad kõik suurilma luiskajad temast kui õnne allikast! Haletsetakse vanemaid naisi, kuna nad ei suuda enam armastust tunda ega seda äratada!... Ma ei unusta seda iialgi, mis ma nägin, — missugune järsk muutus! Kuidas hertsoginna ilusad säravad silmad pärast saatuslikke sõnu, mis markii N*** talle ütles, süngeks ja tuhmiks läksid!... Ilmselt on Fabrizio väärt, et teda armastatakse!...»

Clelia hing oli neist tõsiseist mõttest täielikult haaratud, seetõttu olid ümberolijate komplimendid talle veelgi ebameeldivamad kui tavaliselt. Nendest vabanemiseks läks ta avatud akna juurde, mida poolenisti varjas taft-eesriie; ta lootis, et kellelgi ei jätku häbematust talle niisugusesse pelgupaika järgneda. Aken avanes aias kasvavasse väikesse apelsinisaia; tõsi küll, igal talvel tuli seda varikatusega kaitsta. Clelia hingas naudinguga apelsiniõite lõhna ja see rahustas veidi ta hinge... «Fabrizio! on väga õilis välimus,» mõtles ta, «aga kuidas äratas ta sellises väljapaistvas naisel nii tugeva tunde!... Hertsoginnal oli au tagasi lükata vürsti lähemiskatsed; kui ta oleks soovinud, oleks ta võinud selle riigi kuninganna olla... Isa ütleb, et valitseja oli niivõrd haaratud kirest, et otsustas temaga abielluda, kui

kunagi vabaks saab!... Aga Fabriziot armastab ta juba kaua! Sellest on oma viis aastat möödas, kui me neid Como järve lähedal kohtasime!... Jah, viis aastat,» ütles ta endale, olles hetke jooksul järele mõelnud. «Juba tookord hämmastas see mind, kuigi palju mu lapsepilgule märkamata jäi! Kuidas küll mõlemad daamid Fabriziot jumaldasid!...»

Rõõmuga märkas Clelia, et ükski noormeestest, kes nii innukalt temaga kõnelda püüdsid, rõdule läheneda ei tihanud. Üks neist, markii Crescenzi, oli teinud paar sammu selles suunas, kuid oli siis ühe mängulaua juures peatunud. Clelia ütles endamisi: «Kui vähemalt mu väikese akna all kindluse lossis, mis ainsana päikesekiirte eest varjatud on, kasvaksid ilusad apelsinipuud nagu siin, siis ei oleks mu mõtted nii kurvad! Aga ma näen ainult Farnese torni hiiglasuuri tahutud kive... Ah!» hüüatas ta võpatades, «võib-olla just sinna ta pandigi! Kui saaksin kiiremini rääkida don Cesarega! Ta ei ole nii range kui kindral. Kindlasti ei ütle isa mulle midagi, kui me kindlusse tagasi jõuame, aga don Cesare kaudu saan ma kõik teada... Mul on raha, võiksin osta mõned apelsinipuud, ja kui need mu puuri akna alla asetada, takistaksid need mul Farnese torni tohutut müüri nägemast. Nüüd, kus ma tunnen üht inimest, kelle eest ta päevavalgust varjab, vihkan ma teda veel enam!... Jah, olen teda kolm korda näinud: kord õukonnas vürstinna sünnipäevaballil, täna, ümbritsetuna kolmest sandarmist, kui see kole Barbone nõudis, et ta käed raudu pandaks, ja siis tookord Como järve lähedal... Sellest on viis aastat möödas, missugune uljaspea ta tollal näis olevat, kuidas ta sandarmeid vaatas ja kui imelikke pilke ema ja tädi talle heitsid! Kindlasti oli sel päeval nende vahel mingi saladus, oli juhtunud midagi harukordset; mul tekkis hiljem mõte, et temagi kartis sandarmeid... Clelia võpatas: küll olin ma rumal! Kahtlemata tundis hertsoginna juba tol ajal ta vastu huvi... Kuidas ta meid kohe varsti naerma pani, kui daamid, hoolimata oma ilmsest rahutusest, võõra isiku juuresolekuga juba harjuma hakkasid!... Ja täna õhtul ei vastanud ma talle midagi, kui ta mind kõnetas!... Ah, mõistmatus ja häbelikkus, kui sageli sarnanete te kõige inetumale käitumi-

sele! Ja niisugune ma olen, kuigi olen juba kahekümne aastane!... Päris õigusega mõtlesin kloostrisse minnakule: olen loodud ainult tagasitõmbunud elu jaoks! «Vangivalvuri väarikas tütar!» ütleb ta endale minu kohta. Ta põlgab mind ja kohe, kui ta hertsoginnale kirjutada saab, jutustab ta mu ebaviisakusest; hertsoginna peab mind kahekeelseks tüdrukuks, sest täna õhtul oli tal põhjust uskuda, et ta õnnetusele kaasa tunnen.»

Clelia märkas, et keegi läheneb, kavatsedes ilmselt ta kõrvale aknaesisele rõdule tulla; see tekitas temas pahameelt, kuigi ta endale etteheiteid tegi; unistustel, milles teda taheti häirida, ei puudunud oma völu. «Küllap ma selle häbematu ilusti vastu võtan!» mõtles ta. Ta pööras pead ja heitis tulijale kõrgi pilgu; see oli häbeliku näoga peapiiskop, kes arglike, peaaegu märkamatu sammudega rõdule lähenes. «Sel pühäl mehel ei ole sugugi taktitunnet,» mõtles Clelia, «milleks tulla segama minusugust vaest tütarlast? Minu rahu on ainus, mis mul on.» Clelia tervitas teda aupaklikult, kuid siiski kõrgi ilmega. Prelaat ütles:

«Preili, kas te teate kohutavat uudist?»

Noore neiu silmad olid juba hoopis teise ilme võtnud, aga isa poolt sada korda korratud eeskirjade kohaselt vastas ta nagu täielikus teadmatuses, ehkki ta silmad hoopis vastupidist kõnelesid.

«Ma ei tea midagi, monsinjoor.»

«Mu esimene peavikaar, vaene Fabrizio del Dongo, kes on röövel Giletti surmas niisama vähe süüdi kui mina, rööviti Bolognast, kus ta elas Giuseppe Bossi nime all; ta pandi teie kindlusse; sinna saabus ta a h e l d a t u n a sõiduki külge, milles teda toodi. Mingisugune Barbone-nimeline vangivalvur, kellele kunagi anti armu vennatapmise pärast, tahtis Fabrizio kallal vägivalda tarvitada, aga mu noor sõber ei ole sedasorti inimene, kes end solvata laseb. Ta paiskas alatu vaenlase oma jalge ette, seejärel viidi ta kakskümmend jalga maa all asuvasse kongi ja pandi ta käed raudu.»

«Ei, raudu ei pandud.»

«Ah! Te teate siiski midagi!» hüüdis peapiiskop ja ta vanalt näolt kadus sügava meeleheite ilme. «Peab kiirustama, rõdule võidakse läheneda ja meie jutuajamist kat-

kestada. Kas te oleksite nii kaastundlik, et annaksite isiklikult don Cesarele mu karjasesõrmuse?»

Neiu võttis sõrmuse, aga ei teadnud, kuhu seda panna, et mitte ära kaotada.

«Pange endale pöidlasse,» ütles peapiiskop ja pani talle ise sõrmuse sõrme. «Võin ma loota, et te sõrmuse edasi annate?»

«Jah, monsinjoor.»

«Lubage mulle, et peate saladuses seda, mis ma teile nüüd ütlen, isegi juhul, kui te ei pea sobivaks mu palvet täita.»

«Muidugi, monsinjoor,» vastas neiu üleni värisedes, nähes, kui süngeks ja tõsiseks vanake järsku oli muutunud...

«Meie lugupeetud peapiiskop,» lisas neiu, «võib anda mulle ainult sellise käsu, mis on tema ja minu vääriline.»

«Õelge don Cesarele, et usaldan oma poja temale: ma tean, et politseiagendid, kes ta areteerisid, ei andnud talle aega palveraamatut kaasa võtta, seepärast palun don Cesaret anda talle oma raamat; ja kui teie härra onu homme kellegi minu juurde saadaks, asendaksin ma palveraamatu, mille ta Fabriziole annab, enda omaga. Ühtlasi palun don Cesaret anda härra del Dongole edasi sõrmus, mida see kaunis käsi praegu kannab.» Peapiiskopi jutu katkestas kindral Fabio Conti, kes oma tütrele järele tuli, et ta tõlda viia; seal leidis aset lühike vestlus, kus prelaat näitas end üsna osava mehena. Kordagi mainimata uut vangi, korraldas ta nii, et sai jutuajamise vältel viisakalt esile tuua moraalseid ja poliitilisi maksime nagu näiteks: õukondade elus esineb kriisihetki, mis pikaks ajaks määravad tähtsaimate isikute elukäigu; siis on eriti ohtlik üksnes ühiskondliku seisundi erinevustest tulenevaid, poliitilisi lahkarvamusi isikliku vihkamise pinnale viia. Haaratuna sügavast murest, mida ootamatu areteerimine põhjustas, läks peapiiskop koguni niikaugemale, et ütles: kindlasti tuleb kättevõidetud positsiooni säilitada, kuid on suur mõtlematus tõmmata endale ägedat viha, tegeldes teatud asjadega, mida ialgi ei unustata.

Kui kindral oma tütreaga tõllas istus, ütles ta viimasele:

«Seda võiks nimetada ähvarduseks... ähvardada minusugust meest!» Paarikümne minuti jooksul ei olnud isa ja tütre vahel enam rohkem juttu.

Peapiiskopi karjasesõrmust vastu võttes oli Clelia otsustanud väikesest teenest, mida prelaat temalt palus, isale tõllas rääkida. Kuid pärast vihaga öeldud sõna ähvardus oli ta kindel, et isa ei laseks tal ülesannet täita; ta varjas sõrmust vasaku käega, pigistas ehet tugevasti. Kogu tee siseministeeriumist kindluseni küsis ta endalt, kas see on kuritegu, kui ta isale midagi ei räägi. Ta oli väga jumalakartlik ja üsna hirmunud, ta tavaliselt nii rahulik süda peksis nüüd harjumatult tugevasti; lõpuks, kui kindluse värava kohal asuvalt vallilt kõlas sõiduki lähenedes tunnimehe «kes on?», ei olnud Clelia isa südame pehmendamiseks veel sobivaid sõnu leidnud, — nii väga kartis ta keeldumist! Ka kolmesaja kuuekümnest astmest üles komandandi lossi minnes ei leidnud Clelia vajalikke sõnu.

Ta kiirustas kõnelema oma onuga, too aga pahandas temaga ja keeldus midagi enda peale võtmast.

KUUETEISTKÜMNES PEATÜKK

«Näed nüüd!» hüüdis kindral, nähes oma venda don Cesaret, «hertsoginna kulutab meeleldi sada tuhat eküüd, et mind narriks teha ja vangi päästa!»

Momendil aga peame jätma Fabrizio ta vangikongi Parma kindluse tornitipus; teda valvatakse hästi ja mõne aja pärast leiame ta sealtsamast, kuigi võib-olla veidi muutununa. Tegeleme esialgu õukonnaga, kus ta saatust otsustavad osavalt põimitud intriigid, peamiselt aga õnnetu naise kirglik armastus. Minnes komandandi silma all üles oma vangikongi Farnese tornis kolmesaja üheksakümne astmega treppi mööda, märkas Fabrizio, kes oli seda hetke nii väga kartnud, et tal pole aegagi oma õnnetusele mõelda.

Jõudnud koju krahv Zurla vastuvõtult, saatis hertsoginna ainsa käeliigutusega oma toatüdrukud minema ja langes siis kõigi riietega voodile: «Fabrizio,» karjatas ta kõvasti, «on oma vaenlaste võimuses

ja võib-olla antakse talle minu pärast mürki!» Kuidas kirjeldada meeleheidet, millesse tunneline naine, hetkeliste muljete ori, kes pealegi nooresse vangisse, ilma seda endale tunnistamata, kirglikult armunud oli, pärast siisugust järelust langes? Siin oli segaseid karjeid, vihapurskeid, kramplikke liigutusi, aga ei ühtki pisarat. Ta oli toatüdrukud ära saatnud, et nende eest oma pisaraid varjata, ta arvas, et puhkeb nutma, niipea kui üksi jääb, kuid pisarad, suure valu esimesed kergendajad, jäid tulemata. Ta uhkes hinges valitsesid viha, nõrdimus ja alandav tunne, et ta on vürsti vastu võimetu.

«Kuidas mind küll on alandatud!» hüüdis ta iga hetk, «mind teotatakse, veelgi enam, Fabrizio elu on ohus ja ma ei saa kätte maksta! Oodake, vürst! Te tapate minu, olgu, see on teie võimuses; aga siis võtan mina teie elu. Oh, vaene Fabrizio, mis kasu on sinul sellest? Missugune erinevus, võrreldes päevaga, mil ma tahtsin Parmast lahkuda! Ja ometi pidasin ma end tookord õnnetuks... missugune pimedus! Oleksin siis vaid hävitanud mõnusa elu harjumused: oh häda! ma ei teadnudki, et läheneb sündmus, mis määrab igaveseks mu saatuse. Kui krahv poleks oma alatust labase meelitamise harjumusest maha tõmmanud sõnu ebaõiglane otsus saatuslikus kirjas, mille vürst oma edevuses mulle andis, oleksime me päästetud. Pean tunnistama, et mul oli rohkem õnne kui osavust, kui panin mängu vürsti enese-armastuse, vihjates talle armsale Parma linnale. Tookord ähvardasin ma lahkuda, tookord olin ma vaba! Jumal küll! Ma olen siis ori! Nüüd olen ma siia vastikusse kloaaki naelutatud ja Fabrizio on aheldatuna kindluses, kindluses, mis nii paljudele väljapaistvatele isikutele surma ootetoaks on olnud! Ja ma ei saa seda tiigrit enam kuulekusele sundida, ähvardades ta urkast lahkuda!

Ta on küllalt tark ja taipab, et ma ei lahku ialgi jõleda torni juurest, kuhu mu süda on aheldatud. Tolle isiku haavatud enesearmastus võib talle nüüd kõige veidramaid mõtteid sisendada, mille pentsik julmus ainult kannustaks ta enesearmastust. Kui ta hakkab uuesti oma imalaid armuavaldusi tegema, kui ta ütleb mulle: «Võtke vastu oma orja austusavaldused või Fabrizio hukub.»

Mis siis ikka, vana Juuditi lugu... Jah, minu jaoks on see ainult enesetapmine, Fabrizio suhtes aga mõrv; vürsti kohtlane järeltulija, meie kuninglik prints, ja alatu timukas Rassi poovad Fabrizio üles kui minu kaassüdlase.»

Hertsoginna oigas valjusti: teadmine, et pole mingit võimalust olukorrast pääseda, piinas ta õnnetu südant. Ta erutatud mõistus ei näinud tulevikus ühtki väljapääsu. Kümme minutit viskles ta nagu meeletu; lõpuks päästis rammetu uni ta mõneks hetkeks sellest kohutavast seisundist, ta elujõud oli täiesti välja kurnatud. Mõne minuti pärast ärkas ta võpatades ja istus voodile; talle näis, nagu oleks vürst tema juuresolekul tahtnud lasta Fabriziool pea maha raiuda. Missuguse eksleva pilguga vaatas hertsoginna enda ümber! Kui ta lõpuks veendus, et ta juures pole ei vürsti ega Fabrizioot, langes ta uuesti voodile ja kaotas peaaegu meelemärguse. Ta kehaline nõrkus oli nii suur, et tal ei jätkunud jõudu oma asendit muuta. «Oh, jumal! Kui ma saaksin surra!» ütles ta... «Aga see on ju argus! Fabrizio hädas maha jätta! Ma sonin... Peab tulema tagasi tegelikkusse; arutleme külmavereliselt jõledat olukorda, millesse ma nagu meeleaga olen sattunud. Milline saatustlik järelemõtlematus! Tulla elama isevalitseja vürsti, türanni õukonda, kes tunneb isiklikult iga oma ohvrit! Nende iga pilk tundub talle ähvardusena tema võimu vastu. Oh häda! Ei krahv ega mina näinud seda ette, kui ma Milaanost lahkusin: ma kujutlesin meeldiva õukonna veetlusi, midagi taolist nagu prints Eugène'i aegsed kaunid päevad, kuigi mitte just nii võluvad!

Eemalt vaadates pole meil aimugi, mida kujutab endast despoodi võim, kes näo järgi kõiki oma alamaid tunneb. Despotismi väline kuju on samasugune kui teistegi valitsusvormide puhul; kohtunikke on nii siin kui seal; despootlikus riigis on need aga Rassi-taolised. Too on koletis, tema silmis poleks midagi erilist puua üles oma isa, kui vürst käsib... ta nimetaks seda oma kohuseks... Rassi ära osta! Ma vaene õnnetu, mul pole selleks mingit võimalust! Mida ma võiksin talle pakkuda? Võib-olla sada tuhat franki! Räägitakse, et pärast ebaõnnestunud pistodahoopi, mille taeva viha selle õnnetu

maa vastu temast kõrvale juhtis, olevat vürst talle ehtelaekakeses saatnud kümme tuhat kuldtsekiini! Ja üldse, kas saabki teda mingisuguse summaga ära osta? See räpane hing, kes pole kunagi näinud inimeste pilgus muud kui põlgust, tunneb nüüd rõõmu, nähes seal hirmu ja isegi lugupidamist; ta võib saada politseiministriks, ja miks ka mitte? Kolmveerand riigi elanikest püüaksid talle meele järgi olla ja väriseksid ta ees niisama orjalikult, nagu tema ise väriseb valitseja ees.

Kuna ma ei saa siit vihatud paigast põgeneda, pean vähemalt kuidagi Fabriziole kasulik olema. Kui elaksin üksinduses ja tagasi tõmbunult, andudes kurvameelsusele, mida saaksin ma siis Fabrizio heaks teha? Mine, õnnetu naine, täida oma kohust, mine seltskonda ja teeskle, nagu ei mõtlekski sa enam Fabriziole... Teeselda, et olen sind unustanud, mu kallis ingel!»

Nende sõnade juures purskasid hertsoginna silmist pisarad; lõpuks ometi võis ta nutta. Tund aega alistus ta inimlikule nõrkusele, siis rahunes ta veidi, märgates, et ta mõtted hakkavad selginema. «Kui oleks lendav vaip,» ütles ta endale, «tooksin Fabrizio kindlusest ära ja põgeneksin temaga kuskile õnnelikule maale, kus meid jälitada ei saaks. Näiteks Pariisi. Algul elaksime seal tuhande kahesajast frangist, mida ta isa volinik mulle nii naermaajava täpsusega saadab. Võiksin koguda sada tuhat franki oma varanduse riismete müügist!» HertsoGINNA kujutlusse kerkisid üksikasjalised pildid elust kolmesaja lööo kaugusel Parmast ja see täitis ta mõneks hetkeks kirjeldamatu õndsusetundega. «Seal,» ütles ta endamisi, «võiks ta väljamõeldud nime all sõjaväetennisusse astuda... Mõnes vaprate prantslaste rügemendis saaks noor Valserra varsti kuulsaks ja lõpuks ka õnnelikuks.»

Need õnnestavad pildid kutsusid uuesti esile pisarad, kuid need olid magusad pisarad. Täheandab, ometigi leidub kuskil õnnel! Taoline seisund kestis kaua, vaene naine kartis kohutava tegelikkuse juurde tagasi tulla. Lõpuks, kui koiduvalguse hele viirg aias puulatvade kohale kerkis, võttis ta end jõuga kokku. «Mõne tunni pärast,» ütles ta endale, «olen ma lahinguväljal; mul tuleb tegutseda, aga kui miski mind ärritab, kui vürst

kõneleb mulle Fabriziost, ei ole ma kindel, et suudan külma verd säilitada. Peab otsekohe, viivitamata otsustama.

Kui mind kuulutatakse riiklikuks kurjategijaks, laseb Rassi konfiskeerida kõik, mis mul lossis on; käesoleva kuu esimesel päeval põletasime krahviga, nagu meil kombeks, kõik paberid, mida politsei meie vastu võiks kasutada, ja tema on politseiminister, see on vast lõbus! Mul on kolm kaunist hinnalist briljanti: Fulgence, mu vana sõudja Griantast, sõidab homme Genfi ja paneb nad seal kindlasse kohta. Kui Fabrizio õnnestub kunagi põgeneda — püha jumal, ole mulle armuline! — ja ta löi risti ette — «peaks ääretult alatu markii del Dongo patuks saata leivaraha inimesele, keda jälitab seaduslik vürst; siis saaks ta vähemalt minu briljandid ja tal oleks leiba.

Krahviga peab lõpetama... mul on võimatu olla temaga kahekesi pärast seda, mis on juhtunud. Vaene mees! Ta ei ole halb, just vastupidi, ta on ainult nõrk. See labane hing ei ole meiega samal tasemel. Vaene Fabrizio! Kui sa võiksid hetkekski minu juures olla, et nõu pidada, kuidas meid ähvardavatest ohtudest jagu saada!

Krahvi kartlik ettevaatlikkus häiriks mu kavatsusi, ja üldse, milleks hävitada teda koos endaga?... Türrann võib mind oma edevuse rahuldamiseks kergesti vangistada. Öeldakse, et plaanitsesin vandenõu... On's midagi veel kergem tõestada? Kui mind kindlusse pandaks ja kui ma kulla abil Fabrizioga kas või ainult ühe hetke kõnelda saaksin, kui vapralt me siis koos surma läheme! Aga jätame need meeletused; Rassi soovitab tal mind ära mürgitada, mu illumine tänavale surmamõistetute vankris võiks liigutada tä kallite parmalaste tundeid... Ah, mis! Ikka igasugused romaanid! Tuleb vaesele naisele, kelle tõeline saatust nii kurb on, need mõtetused andestada! Kõiges selles on ainult nii palju tõtt, et vürst ei saada mind surma, aga pole midagi kergemat, kui mind vanglasse heita ja seal kinni pidada; ta laseb kuskile nurka mu lossis mingeid kahtlasi pabereid peita, nagu ta tegi vaese L... ga. Siis jätkub kolmest kohtunikust, kes polegi kõige alatumad, sest on olemas a si-

tõendid, nagu nad neid nimetavad, ja kaksteist vae-
tunnistajat — sellest piisab. Kui vandenõulast võidakse
mind seega surma mõista, aga oma lõpmatus armulikku-
ses võtab vürst arvesse, et mul oli kunagi au kuuluda
ta õukonda, ja asendab surmaotsuse kümneaastase kind-
lusvangistusega. Mina aga, jäädes truuks oma alista-
matule iseloomule, mille kohta markiis Raversi ja teised
mu vaenlased on nii palju lollusi rääkinud, mürgitan
enda vapralt ära. Vähemalt publik usub seda heatahtli-
kult; kuid vean kihla, et Rassi ilmub mu kongi ja toob
mulle vürsti poolt armastusväärset pudelikese strühniini
või Pérouse'i oopiumi.

Jah, pean täiesti avalikult krahviga suhted katkestama,
ma ei taha teda koos endaga hukatusse saata, see oleks
alatu; vaene mees armastas mind nii siiralt! Tegin ruma-
lasti, arvates, et tõelisel õukondlasel on veel säilinud
hinge armastamiseks. Tõenäoliselt leiab vürst mingi
ettekäände mu vanglasse heitmiseks; ta kardab, et ma
avaliku arvamusel Fabrizio kasuks pööran. Krahv on
aumees ja teeb otsekohe seda, mida õukonna juhmid
oma üllatuses nimetavad meeletuseks: ta lahku õukon-
nast. Ma trotsisin vürsti autoriteeti tol õhtul, kui temalt
kirja nõudsin, nüüd võin ta haavatud enesearmastuselt
kõike oodata: kas vürstina sündinud inimene võib unus-
tada elamusi, mis ma talle tol õhtul valmistasin? Kui
ma krahvist lahku lähen, on ta Fabrizio aitamiseks pare-
mas seisukorras. Aga kui krahv, kelle mu otsus mee-
leitele viib, kätte tahab maksta? ... Ei, niisugust mõtet
ei tule tal pähegi; talle on vürsti madal alatus võõras;
krahv võib südamevaluga alatule dekreedile alla kirju-
tada, kuid tal on autunnet. Ja pealegi, mille eest kätte
maksta? Kas selle eest, et olen teda viis aastat armas-
tanud, vähimalgi määral ta armastust solvamata, ja
ütlen nüüd talle: «Kallis krahv, mul oli õnn teid armas-
tada, kuid see leek on kustunud; ma ei armasta teid
enam. Aga ma tunnen teie südant ja säilitan teie vastu
sügava lugupidamise, te jääte alati mu parimaks sõb-
raks.»

Mida võib galanine mees nii otsekohestele sõnadele
vastata?

Võtan uue armukese, vähemalt seltskond jääb seda

uskuma. Ütlen tolele armukesele: «Põhiliselt on vürstil
õigus Fabriziot ta mõtlematuse eest karistada, kuid oma
sünnipäeval kingib meie armuline valitseja talle kahtle-
mata vabaduse.» Nii võidan ma kuus kuud. Mõistlik oleks
võtta uueks armukeseks too müüdav kohtunik, alatu
timukas Rassi... see oleks talle suureks auks ja tegeli-
kult annaksin ma talle võimaluse heasse seltskonda pää-
seda. Andesta, kallis Fabrizio! See käib mul üle jõu! Kui-
das! See koletis, kes pole endalt veel maha pesnud krahv
P. ja D. verd! Kaotan õudusest meelemärguse, kui ta
mulle läheneb, ei, ennem haaran noa ja torkan selle ta
alatusse südamesse. Ära nõua minult võimatut!

Jah, kõige tähtsam on Fabrizio unustada! Ja mitte
vihkamise varjugi vürsti suhtes, olla lõbus nagu varemgi;
nelle räpastele hingede oleks see väga meeldiv esiteks
sellepärast, et näib, nagu oleksin ma nende valitseja
tahtele alistunud, ja teiseks sellepärast, et ma ei pilkaks
neid enam, vaid toaksin esile nende väikesi voorusi;
ütleksin, näiteks meelitusi krahv Zurlale tema kauni
valge kübarasule kohta, mille ta käskjalal Lyonist tuua
laskis ja mille pärast ta nii õnnelik on.

Valida armuke Raversi parteist... Kui krahv läheb
erru, saab sellest valitsev partei; nende käes oleks võim!
Kindluse komandandiks saab keegi Raversi sõber, sest
Fabio Conti läheb peaministri kohale. Kuidas küll selts-
kondlik ja vaimukas vürst, kes on harjunud koos töö-
tama armastusväärse krahviga, saab asju ajada selle
olnaga, juhvide kuningaga, kes kogu oma elu on tegel-
nud ülitähtsa probleemiga: kas Tema Kõrguse sõdurid
peavad kandma kuue rinnaesisel seitset või üheksat
nööpi? Kõik need harimatud lojused kadestavad mind,
see ongi sulle ohtlik, kallis Fabrizio! Need harimatud
lojused otsustavad minu ja sinu saatust! Niisiis, mitte
lasta krahvil erru minna! Jäägu, kuigi tal tuleb taluda
alandusi! Ta kujutleb, et errumine on suurim ohver,
mida peaminister võib tuua, ja iga kord, kui peegel talle
ütleb, et ta vananeb, pakub ta mulle seda ohvrit. Nii et
temaga täielikult lõpp teha, leppida ainult sel juhul, kui
pole muud võimalust takistada teda erru minemast.
Kindlasti lahkun temast suurimas sõpruses; kuid pärast
seda, kui ta alandlikkusest jättis vürsti kirjas vahele

sõnad ebaõiglane otsus, tunnen, et ei või teda mõni kuu näha, muidu hakkab teda vihkama. Tol otsustaval õhtul ma ta mõistust ei vajanud; oli ainult tarvis, et ta kirjutaks minu dikteerimise järgi, ja just need sõnad, mis ma olin saavutanud oma meelekindlusega; temas aga võtsid võimust alatu õukondlase harjumused. Järgmisel päeval ütles ta mulle, et ta ei võinud lasta vürstil alla kirjutada mõttetusele ja et on vaja armuandmiskirja. Oh, jumal küll, niisugustelt edevatelt ja kättemaksuhimulistelt koletistelt, keda nimetatakse *Farnese'*deks, võetakse, mis võtta annab!»

Selle mõtte juures süttis hertsoginna viha uuesti. «Vürst pettis mind,» ütles ta endamisi, «ja kui alatult veel!... Seda inimest ei saa vabandada: tema mõistuse, taiplikkuse ja otsustusvõime juures on tal madalad kired. Kakskümmend korda oleme krahviga märganud, et ta muutub labaseks, kui kujutleb, et teda taheti solvata. Olgu! Aga Fabrizio süütegu ei puutu poliitikasse, see on tavaline väike tapmine, milliseid Tema Kõrguse õnnelikes valdustes esineb sadade viisi, ja krahv vandus mulle, et ta on kogunud täpseid andmeid, mis Fabrizio süütust tõestavad. Giletil ei puudunud julgus: paari sammu kaugusel piirist tuli tal tahtmine õnnelikust võistlejast vabaneeda.»

Hertsoginna arutles kaua, kas on võimalik uskuda Fabrizio süüesse: mitte et ta oleks oma vennapoja taolise tähtsa isiku suhtes pidanud liiga suureks patuks arveteõiendamist häbematu veiderdajaga, vaid oma meeleheitel hakkas ta ähmaselt tajuma, et tal tuleb Fabrizio süütuse tõestamiseks võidelda. «Ei,» ütles ta lõpuks, «on ümberlökkamatu tõend; ta oli nagu kadunud Pietranera, kellel alati oli igas taskus relvi, aga tol päeval oli tal kaasas ainult vilets üheraudne püss ja sellegi oli ta laenanud ühelt tööliselt.

Vihkan vürsti sellepärast, et ta mind pettis ja veel nii alatult; kirjutas andestuskirja, aga seejärel käskis vaese poisi Bolognast ära röövida ja veel kõike muud. Kuid selle eest tuleb tal maksta!» Täiesti masendatuna kestvatest meeleheitelõugudest, helistas hertsoginna kella viie paiku hommikul oma toatüdrukutele; need tõst-

sid kisa, nähes teda täiesti riides, kõigi oma briljantidega, voodis lamavat: ta oli kahvatu nagu lina ja suletud silmi näis ta neile laibana, kes on asetatud toredasti ehitatud surivoodile. Nad oleksid arvanud, et ta on meele-märkuseta, kui neile poleks meenunud, et ta ise äsja helistas. Üksikud pisarad veeresid mööda ta liikumatuid põski; toatüdrukud mõistsid ta liigutusest soovi, et ta magama pandaks.

Pärast õhtut minister Zurla juures oli krahv kaks korda käinud hertsoginna juures, kuid kummalgi korral ei võetud teda vastu. Siis kirjutas ta hertsoginnale, et tahaks temalt nõu küsida isiklikes asjus: «Kas jääda oma ametikohale pärast solvamist, mis talle osaks sai?» Krahv lisas: «Noormees on süütu, aga kui ta olekski süüdi, kuidas võisid nad ta areteerida, teatamata sellest minule, tema tunnustatud soosijale?» Hertsoginna luges kirja alles järgmisel päeval.

Krahv ei pidanud lugu voorusest; võib isegi öelda, et see, mida liberaalid nimetasid vooruseks (taotleda enamiku õnne), näis talle pettusena; ta pidas oma kohuseks taotleda kõigepealt krahv Mosca della Rovere õnne, kuid tal oli tugev autunne ja ta rääkis oma erruminekust täiesti siiralt. Mitte kunagi elus polnud ta hertsoginnale valetanud; muide, too ei osutanud kirjale vähimatki tähelepanu; ta oli teinud oma otsuse, raske otsuse, teeseld, nagu oleks ta Fabrizio unustanud; pärast seda pingutust oli kõik talle ükskõik.

Järgmisel päeval kella kaheistkümnepaiku, kui krahv oli juba kümme korda Sanseverina lossis käinud, võeti ta lõpuks vastu; ta oli hertsoginna välimusest vapustatud... «Ta on neljakümne aastane!» ütles krahv endamisi, «ja alles eile oli ta nii särav, nii noor!... Kõik ütlesid mulle, et pika vestluse ajal Clelia Contiga nägi ta välja niisama noor kui too tütarlaps, aga märksa võlvam.»

Hertsoginna hääl ja toon olid samuti muutunud nagu ta välimuski. Tema toon, milles puudus igasugune kirk, igasugune inimlik huvi ja isegi viha, pani krahvi kahvatama; talle meenus üks sõpru, kes mõne kuu eest oma surivoodil pärast armulauda oli veel soovinud temaga kõnelda.

Alles mõne minuti möödudes suutis hertsoginna temaga rääkida. Ta vaatas krahvi kustunud pilguga:

«Lähme lahku, kallis krahv,» ütles ta nõrga häälega, aga väga selgesti, ja püüdes kõnelda võimalikult leebelt, «lähme lahku, nii on vaja! Taevas on tunnistajaks, et teil ei ole mulle midagi ette heita minu suhtumises teisse nende viie aasta jooksul. Tänu teile elasin ma hõlgavat elu, selle asemel et igavust tunda, mis oleks olnud mu kurvaks saatuseks Grianta lossis; ilma teieta oleks vanadus tulnud mõni aasta varem... Mina omalt poolt püüdsin vaid teid õnnelikuks teha. Just sellepärast, et ma teid armastan, teen teile ettepaneku lahku minna vastastikusel kokkuleppel, nagu Prantsusmaal öeldakse.»

Krahv ei saanud aru; hertsoginna oli sunnitud mitu korda kordama. Krahv muutus surnukahvatuks ja viskus ta voodi ette põlvili, ta ütles kõik, mida sügav üllatus ja seejärel terav meelega võisid tarka ja kirglikult armunud inimest ütleva sundida. Ta pani järjest ette erru minna ja järgneda oma sõbratarile kuskile üksikusse paika tuhande löö kaugusel Parmast.

«Te julgete mulle rääkida ärasõidust, aga Fabrizio on ju siin!» hüüdis hertsoginna lõpuks, tõustes poolistuli. Aga kuna ta nägi, et Fabrizio nimi jättis krahvisse masendava mulje, lisas ta pärast hetkelist vaikust, surudes kergelt krahvi kätt: «Ei, kallis sõber, ma ei hakka teile ütleva, et olen teid armastanud sellise kire ja kiindumusega, mida, nagu mulle näib, pärast kolmekümne aastat enam ei tunda, aga mina olen sellest eest juba kaugelt üle. Küllap on teile öeldud, et armastan Fabriziot, tean, et niisugune kuulujutt liikus selles õelas õukonnas. (Esimest korda selle vestluse ajal löid ta silmad särava, nimelt siis, kui ta ütles sõna *õel*.) Vannun teile jumala nimel, Fabrizio elu nimel, et tema ja minu vahel pole kunagi juhtunud midagi, mis poleks võinud taluda kolmanda isiku juuresolekut. Ma ei kinnita teile, et armastan teda nagu õde; armastan teda instinktiivselt, kui nii võib öelda. Armastan temas ta lihtsat ja täiuslikku mehisust, mida ta arvatavasti ise ei märkagi; mäletan, vaimustus tema vastu tekkis minus pärast ta tagasitulekut Waterloost. Ta oli alles päris

iaps, hoolimata oma seitsmeteistkümnest aastast; kõige enam tegi teda rahutuks mõte, kas ta ikka tegelikult võttis lahingust osa, ja kui võttis, kas ta siis võib öelda, et võitles, kuigi ei teinud kaasa ühtki rünnakut vaenlase patarai ega kolonni vastu. Meie tõsiste arutluste ajal selle tähtsa küsimuse üle hakkasin nägema ta veetlevat armsust. Tema suur hing avanes mulle; kui palju osavaid valesid oleks esitanud tema asemel iga hästikasvatatud noormees! Igatahes ei saa ma õnnelik olla, kui tema õnnelik ei ole. Need sõnad väljendavad, mida mu süda tunneb; kui see pole tõde, siis vähemalt on see kõik, mida mina näen.» Krahv, keda hertsoginna siiras ja südamluk toon julgustas, tahtis ta kätt suudelda: hertsoginna tõmbas oma käe nagu kohkudes tagasi. «Need ajad on möödas,» ütles ta krahvile, «ma olen kolmekümne seitsme aastane naine ja seisan vanaduse lävel, tunnen juba kogu ta lootusetust ja võib-olla seisan koguni haa äärel. Öeldakse, et see on kohutav hetk, ometi näib mulle, et igatsen seda. Ma tunnetan vanaduse halvimat sümptoomi: mu süda on selle koleda õnnetuse tõttu külmaks muutunud, ma ei suuda enam armastada. Ma näen teis, kallis krahv, ainult tolle inimese varju, kes mulle kunagi armas oli. Ütlen rohkemgi: ainult tänulikkuse tõttu räägin ma teiega niimoodi.»

«Mis saab minust?» küsis krahv, «tunnen, et armastan teid palju kirglikumalt kui esimestel päevadel, mil teid «La Scalas» kohtasin!»

«Kinnitan teile, kallis sõber, et jutt armastusest on mulle igav ja tundub ebasüdasana. Julgust!» lisas ta, püüdes asjatult naeratada, «olge teie ise, tark, otsustusvõimeline inimene, kes igast olukorrast oskab väljapääsu leida. Olge minugi suhtes see, keda teis õigustatult näevad kõrvalseisjad: osavaim ja suurim poliitik, keda Itaalia paljude sajandite järel on sünnitanud.»

Krahv tõusis ja kõndis mõni hetk vaikides edasi-tagasi.

«Võimatu, kallis sõber,» ütles ta lõpuks, «mind pureb kõige ägedam krig ja te nõuate, et pöörduksin oma mõistuse poole! Mul pole enam mõistust!»

«Ärgem rääkigem kirest, palun teid,» ütles hertsoginna kühvalt; see oli esimene kord kahetunnise vestluse jook-

sul, kus ta häälmingit tunnet väljendas. Krahv, kes ise oli meeleheitel, püüdis teda lohutada.

«Ta pettis mind,» hüüdis hertsoginna, jättes vastamata argumentidele, millega krahv püüdis temas lootust äratada. «Ta pettis mind kõige alatumal kombel!» Hetkeks kadus ta surnukahvatus, aga krahv märkas, et isegi selle tugeva erutuse ajal ei olnud ta suuteline kättki tõstma.

«Jumal küll! Võib-olla on ta ainult haige,» mõtles ta. «Sel juhul on aga tegemist mingi raske haiguse algusega.» Täis rahunust tegi ta ettepaneku kutsuda kuulus Razoni, Parma ja kogu Itaalia parim arst.

«Te tahate siis valmistada ühele võõrale lõbu näha kogu mu ääretut meeleheidet?... On see reeturi või sõbra nõuanne?» Ja ta vaatas krahvi kuidagi imeliku pilguga.

«See on lõpp,» mõtles krahv lootusetult, «ta ei armasta mind enam! Ta isegi ei loe mind enam kõige tavalisemate ausate inimeste kilda.»

«Tahtsin teile ütelda,» rääkis krahv kiirustades, «et soovisin kõigepealt teada saada üksikasju selle areteerimise kohta, mis meid meeleheitele viib... Ja nii imelik kui see ongi, ei tea ma veel õieti midagi. Lasksin küsitleda lähema postijaama sandarmeid; nad olid näinud areteeritud saabuvat Castelnovo maanteed mööda ja saanud käsu *sediolat* konvoeerida. Saatsin otsekohe teele Bruno, kelle agarust ja ustavust te tunnete; ta sai käsu minna postijaamast postijaama, et teada saada, kus ja kuidas Fabrizio areteeriti.»

Kuuldes Fabrizio nime, läbis hertsoginnat kerge värin.

«Andestage, mu sõber,» ütles ta krahvile, kui tundis endas jõudu kõnelemiseks, «need üksikasjad huvitavad mind väga, jutustage mulle kõik täpselt kuni viimaste pisiasjadeni.»

«Niisiis, proua,» jätkas krahv, püüdes kõnelda kergel toonil, et veidikegi ta meelt lahutada, «tahaksin saata usaldusväärse inimese Brunole järele, käsuga minna kuni Bolognani; võib-olla meie noor sõber just seal kinni võeti. Mis kuupäevast ta viimane kiri on?»

«Teisipäevast, viis päeva tagasi.»

«Kas see oli postil avatud?»

«Ei olnud märgata, et oleks avatud olnud. Pean ütlema, et kiri oli kirjutatud võimatule paberile; aadress oli kirjutatud naise käekirjaga ja adresseeritud vanale pesunaisele, mu toatüdruku sugulasele. Pesunaine arvab, et on tegemist mingi armulooga, ja Cecchina maksab talle postikulud, midagi lisamata.» Krahv oli hakanud kõnelema täiesti asjalikul toonil ja püüdis koos hertsoginnaga selgusele jõuda, mis päeval võis kinnivõtmine Bolognas toimuda. Krahv oli alati väga taktitundeline, aga seekord märkas ta alles nüüd, et tal tuli just niisugust tooni tarvitada. Need üksikasjad huvitasid õnnetut naist ja näisid pisut ta meelt lahutavat. Kui krahv poleks armunud olnud, oleks ta juba tuppa tulles seda nii lihtsat asja taibanud. Hertsoginna saatis ta ära, et ta saaks ustavale Brunole viivitamatult uusi korraldusi saata. Kui möödaminnes puudutati küsimust, kas kohtuotsus oli juba langetatud, kui vürst hertsoginna kirjale alla kirjutas, kasutas too kiiresti võimalust krahvile öelda: «Ma ei helda teile ette, et te kirjast, mis te kirjutasite ja millele vürst alla kirjutas, jätsite välja sõnad *e b a o i g l a n e p r o t s e s s*. Selleks sundis teid õukondlase instinkt. Te ei aimanudki, et eelistasite oma isanda huve oma sõbratari huvidele. Oma teod andsite te juba ammugi minu käsutusse, kallid krahv, kuid ei ole teie võimuses oma iseloomu muuta; te pole mitte üksnes suureandeline minister, vaid teil on otse vaist selle ameti jaoks. Sõna *e b a o i g l a n e* mahatõmbamine hävitab mu; kuid olen kaugel sellest, et seda teile mingil moel ette helata, siin oli süüdi vaist, aga mitte tahe.»

Pidage meeles,» lisas ta hoopis teisel toonil ja käskiva ilmega, «et Fabrizio areteerimine mind eriti ei kurvastagi, et mul pole olnud vähimatki soovi siit maalt lahkuda, ja et ma tunnen vürsti vastu suurimat lugupidamist. Seda tuleb teil rääkida ja minul on teile öelda järgmist: kavatsen edaspidi tegutseda oma äranägemise järgi ja seepärast tahan teist lahkuda sõbralikult nagu hea vana kaaslane. Arvestage, et ma olen kuuekümne aastane; noor naine minus on surnud, ma ei hooli siin maa peal enam millestki, ma ei suuda enam armastada. Kuid ma oleksin veelgi õnnetum, kui minu süü tõttu kannataks

teie karjäär. Võib-olla tuleb mul oma kavatsuste läbiviimiseks jätta mulje, nagu oleks mul noor armuke, ma ei tahaks, et see teid kurvastaks. Võin teile vanduda Fabrizio õnne nimel,» — öelnud selle nime, vaikis ta pool minutit, «et ma pole nende viie aasta jooksul teile kordagi truudust murdnud. See on kaunis pikk aeg,» ütles ta, püüdes naeratada; ta kahvatud põsed värahtasid, kuid huuled jäid kokkusurutuks. «Vannun, et mul pole kunagi olnud selleks soovi ega tahtmist. Nüüd, kus kõik on öeldud, jätke mind üksi.»

Meeleheitel lahkus krahv Sanseverina lossist: ta nägi, et hertsoginna oli otsustanud temast lahku minna, tema aga oli kirglikumalt armunud kui kunagi varem. See on küsimus, mida pean sageli puudutama, sest väljaspool Itaaliat on see mõeldamatu. Jõudnud koju, saatis ta tervele kuus isikut Castelnovo ja Bologna teele, andes neile kirjad kaasa. «Aga see pole veel kõik,» mõtles õnnetu krahv, «vürstile võib pähe tulla lasta õnnetu laps hukata, et kätte maksta tooni eest, millega hertsoginna temaga tolle saatusliku kirja kirjutamise päeval kõneles. Tundsin, et hertsoginna ületas piiri, millest ei tohi iialgi kaugeemale minna, ja püüdes ta viga parandada, tegin uskumatu rumaluse, tõmbasin maha sõnad ebaõiglase protsess — ainukese väljenduse, mis valitsejat sidus. Aga kas need inimesed üldse tunnevad end millegagi seotud olevat? See oli kahtlemata mu elu suurim viga, andsin juhuse meelevalda kõik, millel minu jaoks väärtust on; nüüd pean kiiresti ja osavalt tegutsema, et seda mõtlematust heaks teha. Aga kui ma midagi ei saavuta, isegi ohverdades osa oma väarikusest, siis jätan selle mehe maha. Vaatame, kuidas ta oma unistustega kõrge poliitikast ja ideedega saada Lombardia seaduslikuks kuningaks ilma minuta toime tuleb... Fabio Conti on lihtsalt loll, Rassil aga on annet ainult selleks, et lasta seaduslikult üles puua inimesed, kes valitsusele ei meeldi.»

Teinud kindla otsuse loobuda ministrikohast, kui arve-teõiendamine Fabrizioga tavalisest vangistusest kaugeemale läheb, ütles krahv endamisi: «Kuigi selle ennatu inimese edevuse tuju mu õnne maksab, jääb mulle vähemalt mu au... Kuna ma ministriportfelli ei hooli,

võin nüüd endale lubada talitada nii, nagu see mulle veel tänna hommikul täiesti võimatu tundus. Näiteks püüan ma teha kõik, mis inimese võimuses on, et aidata Fabriziol põgeneda... Jumal küll!» hüüdis krahv oma mõtisklusi katkestades, ta silmad olid pärani, nagu oleks ta oma silme ees ootamatut õnne näinud, «hertsoginna ei rääkinud sõnagi põgenemisest! Kas ta tõesti polnud seekord siiras ja me lahkuminekus peitub soov, et ma vürsti reedaksin? Ausõna, nii see on!»

Krahvi pilku oli uuesti tekkinud tavaline peen, pilkav ilme. «Valitseja maksab armastusväärsele fiskaal Rassile kohtuotsuste eest, mis meile Euroopas häbi teevad, aga see pole mees, kes keelduks minult raha vastu võtmast, et oma peremehe saladusi reeta. Sel tõpral on armuke ja pihliisa, aga ta armuke on liiga labast sorti, et temaga kõnelda saaksin; juba järgmisel päeval jutustaks ta meie kohtumisest kõigile puuviljamüüjatele oma naabruses.» Lootusesäde elustas krahvi ja ta asus kohe teele kiriku poole; imestades ise oma sammu kerguse üle, naeratas ta, hoolimata murest. «Vaata mida tähendab mitte enam minister olla!» ütles ta. See kirik oli lähikäiguks kahe tänava vahel, nagu seda on paljud itaalia kirikud, ja krahv nägi juba eemalt üht peapiiskopi vikaari, kes läbi löövi läks.

«Kuna ma teid juba kohtasin,» ütles krahv talle, «siis loodan, et olete nii hea ja vabastate podagrahaige väsitavast vaevast minna üles monsinjoor peapiiskopi juurde. Oleksin talle lõpmatult tänulik, kui ta suvatseks käärkambrisse tulla.» Peapiiskop oli sellest palvest vaimustatud, tal oli ministrile nii palju Fabrizio kohta rääkida. Aga minister taipas, et need olid tühipaljad sõnad, ega tahtnud midagi kuulda.

«Mis inimene on Püha Pauluse kiriku vikaar Dugnani?»

«Piiratud mõistus ja suur auahnus,» vastas peapiiskop, «veidi kõhklusi ja äärmine vaesus, sest me kõik oleme patused!»

«Jumala eest, monsinjoor!» hüüdis minister, «te jutustate nagu Tacitus,» ja ta lahkus peapiiskopist naerdes. Jõudnud tagasi ministeeriumi, laskis ta Dugnani enda juurde kutsuda.

«Te olete mu kalli sõbra peafiskaal Rassi pihhiisa, kas tal pole mulle midagi öelda?» Ja ilma ülearuste sõnade ja tseremooniata saatis ta Dugnani jälle minema.

SEITSMETEISTKÜMNES PEATÜKK

Krahvile tundus, nagu oleks ta juba ministrikohalt lahkunud. «Mõtleme järele,» ütles ta endamisi, «kui palju hobuseid me saame pidada pärast mu ebasoosingusse sattumist, sest nii ju mu erruminekut nimetatakse.» Krahv tegi oma varandusest kokkuvõtte: kui ta ministri kohale asus, oli tal kaheksakümmend tuhat franki; oma suureks üllatuseks leidis ta, et ta praegune varandus ei ulatunud viiesaja tuhande frangini. «See tähendab kõige rohkem kakskümmend tuhat liivrit rendist,» ütles ta. «Peab tunnistama, et olen suur pillaja! Iga Parma pärjel usub, et saan sada viiskümmend tuhat liivrit rendist; ja vürst on selles mõttes suurem kodanlane kui ükski teine. Kui nad näevad mind viletsuses, ütlevad nad, et oskan oma varandust hästi varjata. Pagan võtaks,» hüüdis ta, «kui ma veel kolm kuud minister olen, siis kahekordistan oma varanduse!» See idee oli ettekäändeks, et hertsoginnale kirjutada, ja ta asus innuga selle kallale; aga enese õigustamiseks, et ta nende praeguse vahekorra juures kirjutada julges, puistas ta kirja numbraid ja kalkulasioone täis. «Meile jääb ainult kakskümmend tuhat liivrit rendist,» kirjutas ta hertsoginnale, «niisuguse summaga saame Napolis kolmekesi ära elada — Fabrizio, teie ja mina. Meil Fabrizioga oleks üks ratsahobune kahe peale.» Minister oli just kirja ära saatnud, kui talle teatati peafiskaal Rassi tulekust; ta võttis Rassi vastu üleolevalt, pea-aegu häbematult.

«Kuidas seda mõista, härra?» ütles krahv talle. «Te lasete Bolognas areteerida pagulase, kes on minu soosik, vähe sellest, te tahate tal pea maha raiuda ega räägi mulle sellest sõnagi! Kas te vähemalt teate mu järglase nime? On see kindral Conti või teie ise?»

Rassi oli rabatud, tal oli liiga vähe kogumusi kõrgemast seltskonnast, et taibata, kas krahv räägib tõsiselt; ta punastas ja pomises midagi arusaamatut. Krahv vaat-

les teda ja nautis ta kimbatust. Järsku Rassi võpatas ja hüüdis täiesti sundimatult, naeratades nagu Almaviva poolt teolt tabatud Figaro:

«Ausõna, härra krahv, ma ei hakka Teie Ekstsellent-siga keerutama: mis te mulle annate, kui vastan kõigile teile küsimustele nagu oma pihhiisale?»

«Püha Pauluse risti (Parma orden) või raha, kui leiate selle maksmiseks ettekäände.»

«Eelistan Püha Pauluse risti, sest see tõstab aadliseisusse.»

«Kuidas, kallis fiskaal, kas te siis omistate mingit tähtsust meie viletsale aadliseisusele?»

«Kui ma oleksin sündinud aadlikuna,» vastas Rassi oma elukutsele omase häbematusega, «oleksid nende inimeste omaksed, keda ma olen lasknud üles puua, mind vihanud, aga mitte põlanud.»

«Hästi, ma päästan teid põlgusest,» ütles krahv, «aga vabastage mind teadmatusest. Mida te kavatsete Fabrizioga teha?»

«Ausõna, vürst on tõesti hädas: ta kardab, et võlutuna Armida* ilusatest silmadest — andestage, kui väljendun liiga vabalt, aga see on sõna-sõnalt valitseja enda ütlus, — ta kardab, et võlutuna imekaunistest silmadest, mis ka teda ennast on kütkestanud, jätate te ta sinna-palka, aga pole kedagi teist, kes Lombardia asjade ajamisega toime tuleks. Ütlen teile rohkemgi,» lisas Rassi häält tasandades, «teil on praegu hea juhus saavutada midagi, mille eest tasub mulle Püha Pauluse risti anda. Vürst oleks nõus kinkima teile oma isiklikest valdustest riikliku autasu nime all toreda mõisa, mille väärtus on kuussada tuhat franki, või siis andma rahalist tasu kolmesaja tuhande eküü suuruses summas, kui te nõustute Fabrizio del Dongo saatusesse mitte vahele segama või vähemalt ei kõnele sellest ialgi vürstiga nelja silma all.»

«Ootasid midagi paremat,» ütles krahv. «Mitte segada end Fabrizio asjadesse tähendab hertsoginnaga tülli minna.»

«Nojah, seda vürst just ütleski; omavahel öeldud, ta on proua hertsoginna peale maruvihane. Ta kardab, et nüüd, kus te olete lesk, palute te tollest armastusväärsest

daamist lahkumineku hüvituseks tema onutütre, vana printsessi Isota kätt, kes on ainult viiekümne aastane.»

«Ta arvab õieti!» hüüdis krahv, «meie valitseja on kõige targem mees kogu riigis.»

Mitte kunagi polnud krahvile pähe tulnud pentsikut mõtet abielluda vana printsessiga; miski poleks olnud ebameeldivam inimesele, keda õukonna tseremooniad surmani olid tüüdanud.

Ta hakkas tubakatoosiga tugitooli kõrval seisva väikese laua marmorplaadile kopsima. Rassi nägi selles kimbatust väljendavas liigutuses võimalust kasu saamiseks ja ta silmad löid särava.

«Olge mulle armuline, härra krahv!» hüüdis ta. «Kui Teie Ekstsellents nõustub kuuesajatuhandelise mõisa või rahalise hüvitusega, palun, ärge otsige siis kedagi teist vahetalitajaks, vaid võtke mind. Mina aga võtan enda peale,» lisas ta häält täsandades, «hoolitseda selle eest, et rahalist hüvitust suuredataks või et maale lisataks tubli juurdelõige metsaga. Kui Teie Ekstsellents suvatseks vürstiga veidi õrnemalt ja leebemalt kõnelda sellest tättinast, kes pokri pisteti, võib-olla lisab siis tänulik kodumaa mõisale ka hertsogitiitli. Kordan veel kord teie ekstsellentsile, et momendil jälestab vürst hertsoginnat, kuid ta on niisuguses kimbatuses, et ma mõnikord arvan, kas pole siin veel mingit saladust, mida ta ei tihka mulle avaldada. Põhiliselt on see meie jaoks kullasoon, tingimusel, et ma müün teile ta kõige intiimsemad saladused, ja ma saan seda täiesti vabalt teha, kuna mind peetakse teie vihasemaks vaenlaseks. Kuigi ta praegu hertsoginnat vihkab, siiski mõistab ta nagu meie kõik, et te olete ainus isik, kes on suuteline läbi viima tema salajasi kavatsusi Milaano valduste suhtes. Kas Teie Ekstsellents lubab mul valitseja sõnu sõna-sõnalt korrata?» küsis hoo- gusattunud Rassi. «Sageli peitub juba sõnade järjekorras tähendus, mida muidu pole kuidagi võimalik edasi anda, ja teie võite siin võib-olla näha mõndagi, mida mina ei näe.»

«Luban kõik,» ütles krahv hajameelsel ilmel, kuld- tubakatoosiga endiselt marmorlauale kopsides, «luban kõik ja olen tänulik.»

«Andke mulle peale risti päritava aadliseisuse paberid,

ja ma olen rahuldatud. Kui ma kõnelen vürstile aadliseisusse tõstmisest, vastab ta mulle: «Sinusugune lurjus ja aadlik! Kohe hommepäev tuleks pood kinni panna: Parmas ei tahaks enam keegi aadliseisusse tõusta.» Tuleme tagasi Milaano asja juurde. Kolme päeva eest ütles vürst mulle: «Peale selle kelmi ei suuda keegi meie intriigi mitte põimida; kui ma ta ära ajan, või kui ta hertsogin- nale järgneb, pean jätma lootuse näha end ühel päeval kogu Itaalia helde ja jumaldatud juhina.»»

Nende sõnade juures ohkas krahv kergendatult: «Fabrizio ei sure,» mõtles ta.

Mitte iialgi elus polnud Rasil õnnestunud peaminist- riga intiimsesse vestlusse astuda: ta oli õnnest meeletu; ta uskus, et on lähedal päev, mil ta vabaneb Rassi ni- mest, mis oli kogu maal saanud nurjatuse ja alatuse sünonüümiks; lihtrahvas andis hulludele koertele nimeks *Rassi*; hiljuti läksid kaks sõdurit kahevõitlusele, kuna üks kaaslane oli neid *Rassi*'ks nimetanud. Ei möödunud nädalatki, kui see õnnetu nimi ei esinenud mõnes jõledas sonetis. Tema poeg, noor süütu kuueteistkümnendaastane koolipoiss, aeti kohvikuist välja, kuna ta Rassi nime kandis.

See valus mälestus kõigist ta positsiooni nii meeldi- vaist külgedest tõukas teda mõtlematule ülestunnistusele.

«Mul on mõis,» ütles ta krahvile, tõmmates oma tooli ministri tugitoolile lähemale, «selle nimi on Riva, tahak- sin saada parun Rivaks.»

«Miks mitte?» ütles minister. Rassi oli täiesti roopast väljas.

«Hästi, härra krahv, luban endal olla pealetükkiv, julgen taibata te püüdluse sihti: te taotlete printsess Isota kätt ja see on õilis auahnus. Kord juba sugulaseks saa- nud, ei ähvarda teid enam ebasoosing, vürst on teil siis peos. Ma ei varja teie eest, et ta kardab printsess Isota abielu teiega; aga kui usaldada oma asjade aja- mine osavale inimesele, kellele hästi maksakse, ei pruugi edus kahelda.»

«Mina, kallid parun, ei usu edusse ja lükkan juba ette ümber kõik, mis te minu nimel edasi annate, aga päeval, mil see kuulus ühendus lõpuks mu soovid täide viib ja mulle riigis nii kõrge seisukoha annab, kingin ma teile

kolmsada tuhat franki oma isiklikust rahast või soovitan vürstil osutada teile heatahtlikkust niisugusel kujul, mida te eelistate rahale.»

Lugejale tundub see jutuajamine pikana, ometi oleme ta peale halastanud, seda rohkem kui poole võrra lühendades; see kestis koguni veel paar tundi. Rassi lahkus krahvi juurest pööraselt õnnelikuna; krahvi lootused Fabrizio päästmiseks olid suurenenud, ja ta otsus erru minna oli kindlam kui kunagi varem. Ta mõistis, et on vaja oma väärtust tõsta, lastes võimule niisugused inimesed nagu Rassi ja kindral Conti; ta nautis mõnuga võimalust vürstile kätte maksta. «Ta võib sundida hertsoginnat siit lahkuma,» hüüdis ta, «aga kurat võtku, siis jätku ka lootus kunagi Lombardia seaduslikuks kuningaks saada.» (See oli naeruväärne unistus, aga kuna vürst, kes oli muidu arukas inimene, lakkamatult sellele mõtles, oli ta sellesse ideesse lõpuks meeletult kiindunud.)

Krahv ei tundnud suurest rõõmust maad jalge all, kui ta hertsoginnale oma jutuajamisest fiskaaliga teatama jooksis. Teda ei võetud vastu: uksehoidja vaevalt julges talle edasi anda korralduse, mille ta oli saanud hertsoginnalt isiklikult. Krahv läks kurvalt ministeeriumi tagasi, saadud hoop kustutas kogu rõõmu, mis ta kõnelusest vürsti usaldusmehega tundis. Krahvil ei olnud tuju millegagi tegelda ja ta lonkis kurvalt oma pildigaleriis, kui talle veerand tundi hiljem toodi järgmine kiri:

«Mu armas ja hea sõber, nüüd, kus me oleme veel ainult sõbrad, võite mind külastada vaid kolm korda nädalas. Kahe nädala pärast vähendame neid mulle nii kalleid külastusi kahele korrale kuus. Kui te tahate mulle meele järgi olla, siis teatage meie lahkuminekust avalikult; kui te aga tahate, et armastaksin teid peaaegu niisamuti nagu varem, siis leidke endale uus armuke. Mis puutub minusse, siis on mul suured plaanid lõbusaks eluks: kavatsen hakata palju seltskonnas liikuma ja võib-olla leian isegi vaimuka mehe, kes aitaks mul mu muresid unustada. Kahtlemata jääb mu südamesse teile kui sõbrale alati esimene koht, kuid ma ei taha enam, et räägitaks, nagu juhiks teie mõistus minu tegevust, ja peaasi, ma tahan, et kõik teaksid, et olen kaotanud iga-

suguse mõju teie otsuste suhtes. Uhe sõnaga, kallid krahv, uskuge, te olete alati mu kõige kallim sõber, aga mitte midagi muud. Palun, ärge mõelge enam endise olukorra tagasipöördumisele, kõik on lõppenud. Arvestage alati minu sõprust.»

See viimane hoop oli liiga raske ja krahv kaotas julguse: ta kirjutas vürstile kauni kirja, milles palus end erru lasta ja loobus kõigist oma ametitest. Ta saatis kirja hertsoginnale palvega see lossi edasi saata. Samas sai ta oma lahkumisavalduse neljaks katkirebitult tagasi; ühele paberitükile oli hertsoginna suvatsenud kirjutada: «Ei, tuhat korda ei!»

Raske oleks kirjeldada vaese ministri meeleheidet. «Tal on õigus, tunnistan seda,» kinnitas ta endale iga hetk. «Sõnade ebaõiglane protsess väljajätmine oli kohutav õnnetus; võib-olla toob see kaasa Fabrizio surma ja siis ei jää mullegi muud üle kui surra.» Krahv ei tahtnud minna vürsti juurde lossi, enne kui teda sinna kutsutakse. Surm südames, kirjutas ta oma käega *motu proprio** Rassi nimetamisest Püha Pauluse ordeni kavaleriks ja talle päritava aadlitiitli andmisest; sellele lisas krahv pooleleheküljelise seletuse, kus ta esitas vürstile riigi huvidest lähtuvad põhjendused niisuguseks autasustamiseks. Mingi kurva rahuldustundega tegi ta neist pabereist hoolikalt ära kirjad ja saatis hertsoginnale.

Ta hakkas tegema igasuguseid oletusi, püüdes mõistatada, kuidas mõtleb tulevikus tegutseda naine, keda ta armastab. «Ta ei tea seda isegi,» ütles ta endale, «ainult üks on kindel — mitte miski maailmas ei sunni teda taganema oma otsusest, kui ta selle mulle kord juba teatavaks on teinud.» Krahv tundis end veelgi õnnetumana, kuna ei leidnud midagi, milles hertsoginnat süüdistada. «Ta tegi mu oma armastusega õnnelikuks ja lakkas mind armastamast minu vea tõttu, tõsi küll, tahtmatult tehtud vea tõttu, mis aga võib kohutavate tagajärgedeni viia. Mul pole mingit õigust kurta.» Järgmise päeva hommikul sai krahv teada, et hertsoginna oli uuesti hakanud seltskondlikust elust osa võtma; eelmisel öhtul oli ta külastanud kõiki maju, kus toimus vastuvõtt. Mis saab temast,

kui nad mõnes salongis kohtuvad? Kuidas kõnelda hertsoginnaga? Missuguses toonis tema poole pöörduda? Ei saa ju teda kõnetamata jätta!

Järgmine päev oli sünge; kõikjal levis jutt, et Fabrizio surma mõistetakse; kogu linn oli erutatud. Lisati veel, et arvestades hukkamõistetud kõrget päritolu, oli vürst armulikult otsustanud lasta hukkamise teostada pea maharaiumise teel.

«Mina olen tema tapja,» mõtles krahv, «ma ei või enam loota, et hertsoginnaga kunagi kohtun.» Hoolimata sellest üsna lihtsast järeldusest ei pidanud ta vastu ja käis kolm korda hertsoginna ukse eest mööda. Tõsi küll, et mitte endale tähelepanu tõmmata, läks krahv tema juurde jalgsi. Meeleheites julges ta hertsoginnale isegi kirjutada. Ta oli kaks korda lasknud kutsuda Rassit; fiskaal ei ilmunud. «Kaabakas petab mind,» mõtles krahv.

Järgmisel päeval häirisid Parma kõrgemat seltskonda ja isegi lihtrahvast kolm suurt uudist. Fabrizio surmamõistmine oli enam kui kindel, imelikuks lisanduseks sellele uudisele aga oli fakt, et hertsoginna ei olnudki eriti meeleheitel. Otsustades ta käitumise järgi, ei kahetsenudki ta väga oma noort armsamat, see-eest aga kasutas ta lõpmata oskuslikult huvitavat kahvatust, mida Fabrizio areteerimisega üheaegselt tekkinud tõsine terviserike põhjustas. Nende tunnuste põhjal veendus linnarahvas veel kord õukonda kuuluvate nooblite daamide südameetuses. Ainult sündsustundest, nagu tuues ohvri Fabrizio põrmule, oli ta katkestanud suhted krahv Moscaga. «Missugune ebamoraalsus!» hüüdsid Parma jansensid*. Vähe sellest, hertsoginna kuulas meeleldi — mil-line uskumatu lugu! — õukonna kaunite noormeeste meelitusi. Lisaks muudele iseärasustele märgati, et ta vestles väga lõbusalt krahv Baldiga, markiis Raversi armuke-sega, nokkides teda ta sagedaste käikude pärast Velleja lossi. Väikekodanlus ja lihtrahvas olid nõrдинud Fabrizio surmamõistmise pärast, mille need head inimesed kirjutasid krahv Mosca armukadeduse arvele. Õukonnas osutati krahvile samuti palju tähelepanu, kuid ainult selleks, et tema üle irvitada. Kolmas neist suurtest uudis-test, millest juttu oli, polnud midagi muud kui krahvi errumine; kõik naersid sõgedat armukest, kes viiekümne

kuue aastaselt ohverdab murest murtuna hiilgava positsiooni südameetu naise lahkumise pärast, kes juba ammu talle noort meest eelistas. Ainult peapiiskopil jätkus mõistust, või õigemini öelda südant, taibata, et autunne ei lubanud krahvil jääda peaministriks riigis, kus ilma temalt nõu küsimata kavatseti pea maha raiuda noormehel, kes oli tema soosik. Uudis krahvi erruminekust ravis korrapealt terveks kindral Fabio Conti podagra, millest me kõneleme hiljem, kui kirjeldame, kuidas vaene Fabrizio veetis aega kindluses sellal, kui kogu linn püüdis ta hukkamise tundi teada saada.*

Järgmisel päeval tuli krahvi juurde Bruno, truu teener, kelle ta oli Bolognasse saatnud; krahv oli liigutatud, kui too mees ta kabinetti astus: tema nägemine meenutas krahvile seda õnnelikku aega, mil ta Bruno Bolognasse saatis — siis olid nad hertsoginnaga peaaegu ühel nõul olnud. Bruno tuli tagasi, ilma et ta oleks Bolognas midagi teada saanud; Ludovicot, keda Castelnovo podestaa kohalikus türmis pidas, polnud ta leidnud.

«Saadan teid uuesti Bolognasse,» ütles krahv Brunole, «hertsoginnale teeb kurba headmeelt Fabrizio õnnetuse üksikasju teada saada. Pöörduge Castelnovo sandarmi-brigadiiri poole...»

«Ei!» hüüatas krahv oma otsust muutes. «Sõitke otsekohe Lombardiasse ja jagage seal kõigile meie agentidele rohkesti raha. Minu sihiks on saada neilt kõige julgustavamaid teateid.» Bruno mõistis väga hästi ülesande otsustarvet ja hakkas endale volikirju kirjutama. Kui krahv talle veel viimaseid juhtnööre andis, sai ta kirja, mis oli algusest lõpuni võlts, kuid väga hästi kirjutatud; oleks võinud öelda, et sõber sõbralt abi palub. Sõbraks, kes kirjutas, polnud keegi muu kui vürst ise. Kuulnud krahvi kavatsusest erru minna, anus ta oma sõpra krahv Moscat ministrikohale jääda; ta palus teda nende sõpruse ja isamaad ähvardava ohu nimel; ta käskis seda kui valitseja. Ta lisas, et*** kuningas andis tema käsutusse kaks kuninglikku ordenit, ühe neist võtab ta endale, teise aga saadab kallile krahv Moscale.

«See tõbras ongi mu õnnetuses süüdi!» hüüdis krahv maruvihaselt, pannes Bruno jahmatama. «Ta mõtleb mind nendesamade silmakirjalike lausetega ninapidi vedada,

mida me nii palju kordi oleme ühiselt koostanud, et mõnd lolli haneks võtta.» Oma vastuses loobus ta ordenist ja vihjas oma tervislikule seisundile, mis annab talle väga vähe lootust veel pikemat aega ministri raskeid kohustusi täita. Krahv oli maruvihane. Hetk hiljem teatati fiskaal Rassist, keda ta kohtles nagu neegerorja.

«Ah nii! Ma tegin teid aadlikuks ja nüüd te mõtlete ülbeks muutuda! Miks te oma otsest kohust ei täitnud ega eile mind tänama ilmunud, härra närukael?»

Rassile ei mõjunud solvamised, vürst rääkis temaga iga päev niisugusel toonil, aga ta tahtis paruniks saada ja kaitses end targalt. Talle oli see väga kerge.

«Vürst pidas mind kogu eilse päeva laua taga kinni, ma ei saanud lossist lahkuda. Hoolimata mu halvast prokurörikäekirjast laskis Tema Kõrgus mul terve virna diplomaatilisi dokumente ümber kirjutada; need olid nii rumalad ja ohtrasõnalised, et minu arvates oli vürsti tõeliseks sihiks mind vangis hoida. Kui ma lõpuks kella viie paiku, näljast nõrkemas, sain loa lahkuda, käskis vürst mul otse koju minna ja öhtu jooksul mitte enam kodunt lahkuda. Ja ma nägingi kaht tema isiklikku nuhki, keda ma hästi tunnen, keskoõni kõndimas tänaval, kus ma elan. Täna hommikul saatsin kohe tõlla järele ja lasksin end kiriku ukseni tuua. Väljusin tõllast kiirustamata, läbisin siis jooksusammul kiriku ja siin ma olen. Teie Kõrgeausus on praegusel momendil inimene, kellele ma suurima innuga meeldida tahaksin.»

«Mina aga, härra veiderdaja, ei ole küllalt rumal teie võrdlemisi hästi väljamõeldud lugusid uskuma! Üleeile keeldusite te minuga Fabriziost rääkimast; suhtusin teie kohusetruudusesse ja teie töötusse saladust pidada lugupidamisega, kuigi teiesuguse olevuse jaoks on töötus ainult kõrvalepõiklemise vahendiks. Täna tahan ma tõtt teada saada: kust on pärit rumalad kuuldused, et see noormees mõistetakse surma kui komödiant Giletti mõrtsukas?»

«Keegi ei saa Teie Kõrgeaususele neid kuulujutte paremini selgitada, sest mina ise levitasin neid valitseja käsul; arvan, et võib-olla pidaski ta mind eile kogu päeva vangis selleks, et takistada teile olukorrast teatamast. Vürst teab, et ma pole hull, ega kahelnud, et toon oma

ordeni teie kätte ja palun seda mulle nööpauku kinnitada.»

«Asja juurde!» hüüdis minister, «aitab sõnadest!»

«Kahtlemata sooviks vürst härra del Dongole surmanuhtlust, aga talle määrati, nagu te teate, ainult kakskümmend aastat ahelais vangistust, mille vürst ise järgmisel päeval pärast otsuse kuulutamist muutis kaheteistkümneaastaseks kindlusvangistuseks, sinna juurde kuuluv igareedese paastumisega vee ja leiva peal ja muu kirikliku värgiga.»

«Teadsin väga hästi, et talle oli mõistetud ainult kindlusvangistus, sellepärast mind linnas levinud kuulujutt peatsest hukkamisest jahmataski; mulle meenus, kui osavalt te krahv Palanza hukkamise korraldasite.»

«Just siis oleksin pidanud risti saama!» hüüdis Rassi segadusse sattumata. «Oli ainult vaja nupule vajutada, mis mul käes oli, seni kuni peremees seda surma soovis. Tol korral olin loll, aga nüüd, kus mul on kogemusi, julgen teile soovitada mitte minu eeskujul talitada.» (Nii-ugune võrdlus tundus Rassi kaasvestlejale äärmise häbematusena, nii et ta vaevalt suutis hoiduda Rassile jalahoopi andmast.)

«Esiteks,» jätkas fiskaal juriskonsuldi loogikaga ja inimese enesekindlusega, keda ei suuda ükski solvang riivata, «esiteks ei saa nimetatud del Dongo hukkamine kõne allagi tulla: vürst ei julge! Ajad on muutunud! Pealegi olen ma nüüd aadlik ja loodan teie kaasabil paruniks saada ega taha sellega oma käsi määrada. Nagu Teie Kõrgeausus teab, saab timukas käske ainult minult, aga ma vannun teile, et rüütel Rassi ei anna iialgi hukkamiskäsku härra del Dongo kohta.»

«Ja targasti teete,» ütles krahv, mõõtes teda karmi pilguga.

«Täpsustamel!» jätkas Rassi naeratades. «Mina vastutan ainult seadusliku surma eest, aga kui härra del Dongo kõhuvoolmete kätte sureb, ärge seda minu arvele pange! Vürst on millegipärast Sanseverina peale vihane (kolme päeva eest oleks seesama Rassi öelnud hertsoginna, aga nagu terve linn, nii teadis temagi hertsoginna ja peaministri lahkuminekust).» Krahv oli rabatud, kuuldes sellest suust hertsoginna nime ilma tiitlita, ja võib

kujutleda, kuivõrd vähe see talle rõõmu valmistas. Ta heitis Rassile pilgu täis ääretut vihkamist. «Mu kallie ingell!» mõtles ta siis, «ma saan sulle oma armastust näidata ainult pimesi su korraldusi täites.»

«Kinnitan teile,» ütles ta fiskaalile, et proua hertsoginna tujud mulle väga vähe huvi pakuvad, aga kuivõrd just tema tutvustas mulle seda raiskuläinud Fabrizioot, kes oleks pidanud jääma Napoli, aga mitte tulema siia meie asju segi ajama, ei soovi ma, et ta hukataks, seni kuni mina minister olen; annan teile sõna, et saate paruniks nädal aega pärast ta vanglast lahkumist.»

«Sel juhul, härra krahv, saan ma paruniks alles kahe teistkümneme aasta pärast, sest vürst on leppimatu ja ta vihkab hertsoginnat nii tugevasti, et püüab seda varjata.»

«Tema Kõrgus on väga lahke! Milleks peaks ta oma vihkamist varjama, tema peaminister ei soosi ju enam hertsoginnat? Kuid ma ei soovi, et mind süüdistataks alatuses, eriti aga just armukadeduses. Minu pealekäimisel tuli hertsoginna siia riiki ja kui Fabrizio vanglas sureb, ei saa teie paruniks, aga võib-olla saate otsa pistoda läbi. Kuid jätame need pisiasjad! Oluline on, et tegin kokkuvõtte oma varandusest, ja selgus, et mul on vaevalt 20 000 liivrit rendist, seepärast kavatsen valitsejalt alandlikult paluda errulaskmist. Mul on mõningaid lootusi astuda Napoli kuninga teenistusse. Suures linnas leiaksin meelelahutusi, mis on mulle käesoleval hetkel vajalikud ja mida niisugune kolgas nagu Parma pakkuda ei suuda. Jään siia ainult sel juhul, kui teie kaasabil printsess Isotaga abiellun,» jne. jne. Samas vaimus venis kõnelus lõpmatuseni. Kui Rassi tõusis, ütles krahv talle ükskõiksest:

«Teate, räägitakse, et Fabrizio olevat mind petnud, ta olla üks hertsoginna armuke siin olnud; ma ei usu taolist kuulujuttu ja selle ümberlõkkamiseks palun teid lasta Fabrizioole see rahakott edasi anda.»

«Aga, härra krahv,» ütles Rassi kohkunult, vaadates rahakotti, «siin on tohutu suur summa ja määrustik...»

«Teile, mu kallie, võib see summa tohutu suur olla,» vastas krahv põlglikul toonil, «teiesugune kodanlane arvaks, et laostab enda, kui annab kümme tsekiini sõbrale vanglasse saatmiseks, mina aga tahan, et Fab-

rizio saaks need kuus tuhat franki, ja peaasi, et lossis sellest saadetest midagi ei teataks.»

Hirmunud Rassi tahtis vastu vaielda, aga krahv sulges kannatamatult ta järel ukse. «Niisugused inimesed,» ütles ta endale, «näevad võimu ainult häbematuses.» Seejärel käitus võimas minister nii veidralt, et meil on lausa plinnlik seda kirjeldada: ta jooksis oma kirjutuslaua juurde, võttis laekast hertsoginna miniatuurportree ja kattis selle kirglike suudlustega. «Andesta, mu kallie ingell!» hüüdis ta. «Kui ma oma kätega aknast välja ei visanud seda lurjust, kes julges sinust kõnelda lugupidamatult, kui ma käitun nii kannatlikult, siis ainult sellepärast, et alistun su tahtele! Aga seda ma talle ei kingi, oodaku vaid!»

Pärast pikka vestlust portreega tuli krahvil suurest südamevalust hoolimata veider idee ja lapseliku innuga kiirustas ta seda täide viima. Ta laskis tuua endale esindusmundri kõigi ordenitega ja läks vanale printsess Isotale visiiti tegema. Mitte kunagi varem polnud ta seal muidu käinud kui uusaastavisiidil. Printsess võttis ta vastu suure hulga koerte keskel pidulikult rietatuna ja laegi briljantidega, nagu kavatses ta õukonda minna. Krahv väljendas kartust, et on tulnud ebasobival ajal, kuna Tema Kõrgus kavatses arvatavasti välja minna. Tema Kõrgus vastas ministrile, et austusest enda vastu peab Parma printsess alati niiviisi rietatud olema. Esimest korda pärast oma õnnetust muutus krahvi meeleolu rõõmsaks. «Tegin hästi, et siia tulin,» mõtles ta, «tuleb kohe talle armastust avaldada.» Printsess oli vaimustatud, et teda külastas üldiselt tunnustatud tark inimene ja pealegi veel peaminister; vaene vanatüdruk polnud taoliste visiitidega harjunud. Krahv alustas osava sissejuhatusega tohutust kaugusest, mis alati eraldab tavalist aadlikku valitseva perekonna liikmetest.

«Peab vahet tegema,» ütles printsess. «Kui näiteks Prantsuse kuninga tütrele ei ole kunagi lootust troonile pääseda, siis Parma valitsevas perekonnas on lood hoopis teisiti. Seepärast peame meie, Farnesed, alati säilitama välist väarikust, ja kuigi ma, nagu te näete, vaid vaene printsess olen, pole sugugi nii väga võimatu, et te ühel päeval minu peaminister olete.»

See ootamatu pentsik idee valmistas vaesele krahvile veel ühe tõeliselt lõbusa hetke.

Lahkudes printsess Isota juurest, kes oli sügavalt punastanud, kuuldes peaministri ülestunnistust ta kirglikest tunnetest, kohtas krahv lossi käskjalga: vürst nõudis teda kohe enda juurde.

«Olen haige,» vastas minister, tundes rõõmu võimalusest olla vürsti vastu häbematu. «Ah, te viite mu meeleheitele,» karjus ta maruvihaselt, «ja tahate veel, et ma teid teeniksin! Teadke, vürst, meie sajandil on vähe sellest, et jumal annab võimu, on vaja suurt mõistust ja tugevat iseloomu, et edukas despoot olla.»

Saatnud ära lossi käskjala, kes oli haige oivalisest tervisest täiesti segadusse viidud, külastas krahv vürsti kiuste kaht õukondlast, kellel oli kõige rohkem mõju kindral Fabio Contile. Kõige rohkem kohutas ministrit ja halvas ta mehisust asjaolu, et kindluse komandanti süüdistati, nagu oleks ta kunagi kellestki kaptenist, oma isiklikust vaenlasest, vabanenud *Perugia aquetta** abil.

Krahv teadis, et viimase nädala jooksul oli hertsoginna kulutanud tohutuid summasid kindlusega sidemeloamiseks; krahvi arvates oli selleks vähe lootust, kõik silmad olid veel liiga valvsad. Me ei hakka lugejale jutustama kõigist äraostmise katsetest, mida too õnnetu naine tegi: ta oli meeleheitel ja teda abistasid igasugused täiesti ustavad abimehed. Kuid on võib-olla ainult üht liiki asju, millega väikeste despootide õukondades oivalselt toime tulla, ja see on poliitiliste vangide valvamine. Hertsoginna kuld saavutas ainult seda, et kindlusest kaheksa või kümme mitmesuguses auastmes ametimeest vallandati.

KAHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK

Niisiis polnud ei hertsoginna ega krahv kogu oma täieliku andumuse juures vangi heaks kuigi palju ära teha saanud. Vürst oli vihane, õukond ja kõrgem seltskond olid meelestatud Fabrizio-vastaselt ja tundsid ta õnnetusest rõõmu: senini oli ta liiga õnnelik olnud. Hoolimata kullast, mida hertsoginna kamaluga loopis, polnud

ta kindluse piiramisel sammugi edasi saanud. Ei möödunud päevagi, mil markiis Raversi või kavalier Riscara poleks mõne hea nõuandega kindral Fabio Conti juures käinud. Nad toetasid teda ta nõrkuses.

Nagu me juba ütlesime, viidi Fabrizio oma esimesel vangistuse päeval kõigepealt komandandi lossi. See ilus väike hoone, mis oli ehitatud eelmisel sajandil Vanvitelli jooniste järgi, asus saja kaheksakümne jala kõrgusel tohutu suure ümmarguse torni otsas. Väikese lossi akendest, mis asus üksikuna suure torni otsas nagu küür kaameli seljal, nägi Fabrizio põlde ja kaugeid Alpe; pilguga jälgis ta, kuidas kindluse jalamil kobrutas karedavooluline Parma jõeke, mis nelja löö kõrgusel linnast paremale pöördus ja Po'sse suubus. Jõgi ilmus rohkeate põldude vahelt nähtavale suurte valgete laikude reana, ja kaugel vasaku kalda taga eraldas Fabrizio imetlev, võlutud pilk selgesti iga tippu tohutus müüris, mille Alpid Itaalia põhjapiiril moodustavad. Igilumega kaetud mäetipud meenutasid meeldivat jahedust keset hõõguvaid välju isegi nüüd, augustis. Pilk võis jälgida mägede pisimatki kurdu, kuigi need asuvad Parma kindlusest rohkem kui kolmekümne löö kõrgusel. Avarat vaadet kaunist komandandi lossist varjas lõunapoolses nurgas Farnese torn, kus kiiruga valmistati kongi Fabrizio jaoks. Too torn, nagu lugeja võib-olla mäletab, püstitati suure torni platvormile troonipärija mälestuseks, kes erinevalt Theseuse pojast Hippolytosest* polnud noore kasuema armastusest keeldunud. Vürstinna suri mõne tunni jooksul, vürsti poeg sai vabaduse tagasi alles seitseteistkümmend aastat hiljem, asudes pärast isa surma troonile. Farnese torn, kuhu Fabrizio kolmveerand tunni pärast viidi, kõrgub inetu ehitusena viiskümmend jalga üle peatorni platvormi ja on varustatud hulga piksevarrastega. Oma abikaasa käitumisest nõrkinud vürstil, kes selle kõikjalt silma paistva vangla ehitada laskis, oli veider soov oma alamatele selgeks teha, et torn on olnud seal juba ammust ajast, seepärast andis ta sellele nimeks *Farnese* torn. Oli keelatud torni ehitusest kõnelda, kuigi igast Parma linna otsast ja ümbruskonna väljadelt oli selgesti näha, kuidas müürsepad seda viisnurkset ehitist luues kivi kivi peale asetasi. Tõenduseks, et torn on

pärit iidsest ajast, asetati kaks jalga laia ja neli jalga kõrge torniukse kohale tore bareljeef, mis kujutab kuulsat kindralit Alessandro Farneset, kes sunnib Henri IV Pariisi alt lahkuma. Kauni väljavaatega Farnese torni alumisel korrusel asub nelikümmend sammu pikk ja vastava laiusega saal, mis on täis jändrikke sambaid, kuna tohutu ruumi kõrgus on ainult viisteist jalga. Siin asub vahtkonnaruum; saali keskelt läheb ühe samba ümbert üles filigraanne, vaevalt kahe jala laiune taotud rauast keerdtrepp. Mööda seda treppi, mis teda saatvate valvurite jalge all värises, läks Fabrizio teisele korrusele, toredatesse, üle kahekümne jala kõrgetesse ruumidesse. Omal ajal olid need luksuslikult sisustatud noore printsi jaoks, kes veetis siin seitseteistkümmend kõige ilusamat aastat oma elust. Uuele vangile näidati ka nende eluruumide juurde kuuluvat ülikkalkult kaunistatud kabelit; seinad ja võlv olid üleni kaetud musta marmoriga, mustad kaunite proportsioonidega sambad asusid reas seinte ääres, mida kaunistasid oivaliselt viimistletud hiiglasuured valgest marmorist surnupealuud kahe ristiseisva sääreluu kohal. «Vaata mida võib välja mõelda vihkamine, mis ei julge tappa,» mõtles Fabrizio. «Ja milline kuratlik mõte seda mulle näidata!»

Vangla kolmandale korrusele viib jällegi taotud rauast kerge, ažuurne samba ümber keerlev trepp. Neis kolmanda korruse ligi viisteist jalga kõrgetes tubades ilmutas kindral Fabio Conti juba aasta otsa oma geniaalsust. Kõigepealt pandi ta juhtimisel tugevad trellid nende tubade akendele, kus omal ajal olid elanud printsi teenijad ja mis asusid ümmarguse peatorni kiviplaadidest laest rohkem kui kolmkümmend jalga kõrgemal. Neisse tubadesse, millel igaühel on kaks akent, pääseb torni keskel asuva pimedade koridori kaudu. Selles kitsas koridoris märkas Fabrizio järjestikku kolme jämedatest varbadest raudust, mis ulatusid kuni võlvkaareni. Nende ilusate leiutiste plaanid küll otse-, küll külgsuunas võimaldasid kindralil kahe aasta jooksul iga nädal valitseja juures audientsil käia. Sellisesse kambris paigutatud vandenõulane ei võinud pöörduda avaliku arvamuse poole kurtmisega, et teda koheldakse ebainimlikult, seejuures aga ei saanud ta kellegagi ühendusse astuda ega vähi-

matki liigutust teha, ilma et teda poleks kuulnud. Kindral oli igasse kambrisse lasknud üles seada jämedad tammeprussid, mis moodustasid nagu kolme jala kõrgused pingid, see oligi too hiilgav väljamõeldis, mis talle õiguse oli andnud politseiministri kohale. Neile pinkidele laskis ta laudadest ehitada kümne jala kõrguse kõmiseva putka, mis ulatus seinani ainult akendepoolses küljes. Ülejäänud kolmest küljest jäi suurtest tahutud kividest vanglamüüri ja putka seina vahele kitsas nelja jala laiune koridor. Putka seinad olid tehtud kahekordsetest pähkli-, tamme- ja kuuselaudadest ja tugevasti kinnitatud raudpoltide ning lugematute naeltega.

Fabrizio juhiti ühte sellisesse kambris, mis oli ehitatud aasta tagasi. See oli kindral Fabio Conti meistriteos ja kandis kaunist nime «Passiivne alisiumine». Fabrizio jooksis akende juurde; läbi trellide avanes oivaline vaade, mida ainult loodest osaliselt varjas komandandi ilusa lossi galeriikatus. Loss oli kolmekorruline, alumisel asus kindlusegarnisoni kantselei. Kõigepealt köitis Fabrizio tähelepanu üks kolmanda korruse aken, kus ilusates puurides oli rohkesti igasuguseid linde. Sel ajal, kui vangivalvurid ta ümber õiendasid, kuulas Fabrizio mõnuga lindude laulu, kes otsekui oleksid õhtupäikese viimaste kiirtega jumalaga jätnud. Linnupuuridega aken asus tema omast umbes kahekümne viie jala kaugusel ja viis või kuus jalga madalamal, nii et ta nägi tупpa, kus linnud asusid.

Oli kuuvalge õhtu; kui Fabrizio oma vangikongi astus, tõusis kuu paremal pool majesteetlikult silmapiirile, kerkides Alpide aheliku tagant umbes Treviso kohal. Oli alles pool üheksa õhtul ja teisel pool, läänes, hõõgus kollakaspunane eha, mille taustal olid selgesti näha Monte Viso ja teiste Alpi mäetippude piirjooned, mis Nizzast Mont-Cenis' ja Torinoni kulgevad. Fabrizio ei mõelnudki oma õnnetusele, niivõrd oli ta liigutatud ja võlutud sellest ülevast vaatepildist. Ah siis sellises veetlevas maailmas elabki Clelia Conti! Nii mõtliku ja sügava hingega neiu peaks nautima seda vaadet rohkem kui keegi teine. Siin tunned end nagu mägede üksinduses saja lüüa kaugusel Parmast. Fabrizio veetis üle kahe tunni akna juures, imetledes vaadet, mis nii palju pakkus ta hingele;

ta pilk jäi sageli peatuma ka komandandi ilusal lossil. Korraga hüüatas ta: «On see siis vangla? Kas seda ma siis nii väga kartsingi?» Selle asemel et igal sammul märgata ebameeldivusi ja põhjusi kibestumiseks, andus meie kangelane vangla võludele.

Metsik lärm kutsus ta järsku toorelt tegelikkusse tagasi: ta puuritaoline ja väga kõmisev puust kamber vap-
pus kohutavalt; koera haukumine ja kriiskav kiunumine täiendasid seda üpris iseäralikku müra. «Mis on lahti? Kas ma tõesti võiksin juba nii ruttu põgeneda?» mõtles Fabrizio. Hetke pärast hakkas ta naerma, nagu vist küll veel kunagi vanglas pole naerdud. Kindrali korraldusel saadeti koos vangivalvuritega üles eriti tähtsaid vange valvama tige inglise tõugu koer. Loom pidi öösel viibima kavalasti ehitatud vahekaigus, mis Fabrizio puuri ümbritseis. Koerale ja vangivalvurile oli määratud koht kolme jala kõrguses vaheruumis, mis jäi toa kivi-plaatidest põranda ja puuri puust põranda vahele, nii et vang ei saaks sammugi astuda, ilma et teda ei kuul-
daks.

Enne Fabrizio tulekut oli «Passiivse alistumise» kong olnud elupaigaks sadadele suurtele rottidele, kes nüüd igas suunas laiali põgenesid. Koer, spanjeli ja inglise foksterjeri ristsugutis, ei olnud kuigi ilusa välimusega, see-eest aga väga väle. Ta oli pandud ketti kiviplaatidele, laudpõranda alla, ja kui ta tundis, et rotid ta lähedal jooksevad, hakkas ta end lahti rebima ning tal õnnestuski pea kaelarihmast välja tõmmata. Seejäres algaski tore lahing, mille kära äratas Fabrizio kaugeltki mitte kurba-dest mõtetest. Rotid, kes olid põgenema pääsenud, otsi-
sid esimese valuga varju puust kongis; koer sööstis nende järel üles kuuest trepiastmest, mis kivi-
põrandalt Fabrizio puuri viisid. Algas kohutav madin; puur värises kuni oma alustugedeni. Fabrizio naeris nagu pöörane, nii et pisarad silmis; valvur Grillo, kes ei naernud sugugi vähem, oli ukse kinni pannud. Kuna tuba oli täiesti lage, siis ei takistanud ükski mööbliese koera rotte taga aja-
mast; jahti pidava looma hüppeid segas ainult ühes nur-
gas seisev raudahi. Kui koer oli kõik oma vaenlased võit-
nud, kutsus Fabrizio ta enda juurde ja silitas teda; ilm-
selt õnnestus tal koerale meeldida. «Kui see loom peaks

mind kunagi nägema üle mõne müüri hüppamas, siis ta juba haukuma ei hakka,» mõtles Fabrizio. Aga see peen poliitika oli talle ainult ettekäändeks: ta praeguse hinge-
seisundi puhul oli see lihtsalt õnn, kui ta koeraga män-
gida sai. Mingil kummalisel põhjusel, mille üle ta ei
vaevunud järele mõtlema, valitses ta südames salajane
rõõm.

Tõmmates pärast koeraga müramist hinge, küsis Fab-
rizio vangivalvurilt:

«Mis teie nimi on?»

«Grillo. Olen Teie Kõrgeaususe teenistuses kõiges, mis
määrustega lubatud on.»

«Niisiis, mu kallis Grillo, keegi Giletti-nimeline ini-
mene tahtis mind maanteel ära tappa, ma kaitsesin en-
nast ja tapsin tema; ma tapaksin ta uuesti, kui see olu-
kord korduks, aga sellegipärast tahan lõbusalt elada,
kuni teie külaline olen. Küsige oma ülemuselt luba ja
minge tooge mulle Sanseverina lossist pesu; peale selle
ostke mulle veel tublisti *asti't*.»

Asti on päris hea vahuveini sort, mida valmistatakse
Piemontes, Alfieri kodumaal, ja millest eriti lugu peavad
vangivalvurite-taolised asjaarmastajad. Kaheksa või
kümme taolist isandat tassisid parajasti Fabrizio puust
kambrisse vanaaegset ohtrasti kullatud mööblit, mis toodi
teiselt korruselt printsi ruumidest; kõik näd pidasid har-
dalt meeles sõnu, mis asti ostmise kohta käisid. Mis ka
ei tehtud, aga Fabrizio tuba korraldati esimeseks ööks
kaunis armetult, kuid näis, et teda pahandab vaid pudeli
hea veini puudumine. «Ta näikse tore poiss olevat,» ütle-
sid vangivalvurid lahkudes, «jääb ainult loota, et meie
härrased talle raha lubavad saata.»

Kui Fabrizio oli üksi jäänud ja end pärast kogu seda
lärmakat saginat veidi kogunud, küsis ta endalt: «On see
tõesti vangla?» Ta heitis uuesti pilgu avarale horisondile
Trevisost Monte Visoni, pikale Alpi mäeahelikule, lumis-
tele tippudele, tähtedele ja kõigele muule. «Ja see on mu
esimene öö vanglas! Ma mõistan nüüd, miks Clelia Con-
telle see õhuline üksindus meeldib: siin oled tuhat lõõd
kõrgemal kõigist väiklustest ja õelustest, mis meie meeli
seal all köidavad. Kui need linnud mu akna all temale
kuuluvad, siis näen ma teda... Ei tea, kas ta punastab,

kui mind märkab?» Arutades seda tähtsat küsimust, uinus vang alles väga hilisel tunnil.

Järgmisel päeval pärast esimest vanglas veedetud ööd, mille jooksul tal polnud kordagi põhjust pahandamiseks, sai Fabrizio vestelda ainult inglise koera Foxiga. Valvur Grillo vaatas teda endiselt lahke pilguga, kuid uus korraldus oli ta suu sulgenud; ka ei toonud ta pesu ega veinil.

«Kas ma Cleliat näen?» mõtles Fabrizio ärgates. «Kas need ongi tema hoolealused?» Linnud hakkasid juba sädutama ja laulma, ja selles kõrguses oli see ainuke kuuldaolev heli. Fabrizioole oli siin kõrgel valitsev sügav vaikus uueks ja meeldivaks elamuseks: vaimustatult kuulas ta tasast, katkendlikku ja vallatut sirinat, millega ta tiivulised naabrid uut päeva tervitasid. «Kui linnud kuuluvad temale, tuleb ta vähemalt hetkekski sinna tuppa mu akna alla.» Ta vaatles Alpide tohutuid ahelikke, mille esimese madala seljandiku vastas Parma kindlus näis kaugelenihutatud eelpostina, kuid iga hetk pöördus ta pilk toredatele sidrunipuust ja punasest puust peene kulatud traatvõrega linnupuuridele keset valguserikast tuba, mis oligi linnumajaks. Alles hiljem sai Fabrizio teada, et see oli ainuke tuba lossi kolmandal korrusel, mis oli kella üheteistkümnest neljani varjus: Farnese torn varjas seda päikese eest.

«Küll oleks kurb,» mõtles Fabrizio, «kui oodatud taevajärgse mõtliku näo asemel, mis võib-olla punastab veidi mind märgates, ilmuks mõne labase toatüdruku lopsakas nägu, kelle ülesandeks on lindude eest hoolitseda! Aga kui ma näen Cleliat, kas ta märkab mind? Ei, tuleb jätta tagasihoidlikkus ja endale tähelepanu tõmmata; minu olukord peab ju mulle mõningaid eesõigusi andma, pealegi oleme me siin ainult kahekesi ja nii kaugel kogu maailmast! Ma olen vang, kuulun ilmselt nende hulka, keda kindral Conti ja teised sedaliiki lurjused oma alamateks nimetavad... Aga tema on nii tark, või õigemini öelda nii avara hingega, nagu krahv kinnitab, et ta võib-olla tõesti põlgab oma isa ametit; võib-olla sellepärast ongi ta nukker! Õilis põhjus kurbuseks! Ja üldse, ma polegi talle ehk täiesti võõras inimene. Millise tagasihoidliku graatsiaga ta mind eile õhtul tervitas! Mäletan hästi, et tookord meie kohtumisel Como järve juures ütlesin

talle: «Kunagi tulen Parmasse teie kauneid maale vaatama, kas jätate endale mu nime meelde: Fabrizio del Dongo?» On ta selle unustanud? Ta oli siis nii noor!»

«Muide,» mõtles Fabrizio äkki, imestusest oma mõttekäiku katkestades, «unustan vihastumisel! Olen ma tõesti üks neid mehiseid, suuri iseloomi, millistest meil antiikajast mõningaid näiteid on säilinud? Olen ma kangeline, ilma et ise seda teaksin? Kuidas! Mina, kes ma nii väga kartsin vanglat, olen nüüd siin ja mulle ei tule meeldegi kurvastada! On täiesti õige, et hirm on sada korda hullem kui häda ise. Kas pean endale siis tõesti loogilise arutluse abil selgeks tegema, et mul tuleb õnnetu olla selle vangistuse pärast, mis võib kesta kümme kuud või kümme aastat, nagu ütles Blanès? Võib-olla hajutab kogu selle harjumatu olukorra uudsus hingevalu, mida peaksin tundma? Võib-olla see minu tahtest ja mõistusest sõltumatu hea tuju lõpeb järsku ja hetke pärast langen ahastusse, nagu see peabki olema.

Igal juhul on väga üllatav vangis olla ja endale selgeks teha, et peaks kurvastama! Ausõna, tulen tagasi oma esialgse oletuse juurde, et mul on vist ikka mehine iseloom.»

Fabrizio mõtisklused katkestas kindluse puusepp, kes tuli aknavarjude jaoks mõõtu võtma; kambrit kasutati eesmakordselt ja oli unustatud seda nii vajaliku osaga täiendada.

«Niisiis,» mõtles Fabrizio, «varsti jään sellestki ülevast vaatepildist ilma,» ja ta püüdis selle kaotuse pärast kurb olla.

«Kuulge!» hüüdis ta järsku puusepale, «ma ei näe ju siis enam neid ilusaid linde?»

«Ah preili linde või? Ta armastab neid kangesti!» ütles mees lahkesti, «nad peidetakse, varjatakse ja eemaldatakse teie silma eest nagu kõik muugi.»

Puusepal oli nagu valvuritelgi rangelt keelatud vangiga kõnelda, kuid tal oli kahju vangi noorusest. Ta selatas Fabrizioole, et need tohutu suured aknavarjud asetatakse väljapoole akna aluslaua külge: nad tõusevad ülespoole, seinast kaugenedes, ja jätavad vangi pilgule vabaks ainult tükikese taevast. «Seda tehakse teie hinge- lise puhtuse pärast,» ütles ta, «tahetakse, et vangides

tekiks nende hinge päästmiseks vajalik kurbus ja soov end parandada. Kindral mõtles veel välja,» lisas puusepp, «võtta akendelt klaasid ära ja asendada need õlitatud paberiga.»

Fabriziole meeldis väga ta kaasvestleja epigrammiline toon, mis Itaalias nii haruldane on.

«Tahaksin väga üht lindu igavuse peletamiseks, armastan väga linde. Ostke mulle üks preili Clelia Conti toatüdruku käest!»

«Mis! Kas te tunnete teda?» hüüdis puusepp. «Te isegi teate ta nime!»

«Kes poleks siis nii tuntud kaunitarist kuulnud? Mul on pealegi olnud au teda mitu korda õukonnas kohata.»

«Vaesel preilil on siin väga igav,» ütles puusepp, «ta veedab oma elu seal lindude juures. Täna hommikul laskis ta osta kaks ilusat apelsinipuud, mis tema käsul asetati torni ukse juurde teie akna alla; kui poleks karniisi, võiksite neid näha.» Selles teates oli Fabrizioole väga kalleid sõnu; ta leidis mooduse, kuidas puusepale taktiliselt veidi raha anda.

«Tegin kaks süütegu korraga,» ütles mees, «räägin Teie Kõrgeaususega ja võtan raha vastu. Ülehomme, kui ma tulen aknavarje tooma, pistan ühe linnu tasku; kui ma ei tule üksi, siis teen, nagu laseksin linnu kogenemata lahti. Püüan ka tuua teile palveraamatu, teil on kindlasti väga raske, et te ei saa oma palveid lugeda.»

«Need on siis tema linnud,» ütles Fabrizio endamisi, kui ta üksi jäi, «aga kahe päeva pärast ei näe ma neid enam!» Selle mõtte juures võttis ta nagu kurva ilme. Lõpuks, pika ootamise ja valvamise peale, tuligi Clelia tema sõnul seletamatuks rõõmuks keskpäeva paiku oma lindude eest hoolitsema. Fabrizio seisis vaikselt hinge kinni pidades ja surus end tihedalt vastu jämedaid trelle. Ta pani tähele, et kuigi Clelia ei tõstnud silmi tema poole, oli ta liigutustes midagi sunnitud nagu inimesel, kes tunneb, et teda vaadatakse. Vaene neiu ei suutnud kuidagi unustada peent naeratust, mis eelmisel õhtul vangi huultel oli värelenud, kui sandarmid ta vahtkon-naruumi viisid.

Kuigi Clelia ilmselt jälgis suurima hoolega iga oma liigutust, punastas ta tugevasti hetkel, mil astus linnu-

maja akna alla. Trellide vastu liibunud Fabrizio esime-
seks mõtteks oli anda voli lapsikule soovile koputada
käega tasakesi raudvarbadele, et tagasihoidliku kröbi-
naga Clelia tähelepanu äratada; ent samas tekitas te-
mas õudust juba üksnes mõte sellest taktitusest. «Olek-
sin siis ausalt ära teeninud, et ta nädala jooksul saadaks
enda asemel toatüdruku lindude eest hoolitsema.» Niisu-
gune peenetundelisus polnud talle ei Napolis ega Nova-
ras omane olnud.

Põleva huviga jälgis ta Cleliat. «Muidugi,» mõtles
noormees, «ta läheb ära, suvatsemata pilkugi heita sel-
lele õnnetule aknale, olgugi et ta on otse akna vastas.»
Aga tulles toa kaugemast osast, mida Fabrizio ülalt hästi
nägi, ei suutnud Clelia vastu panna ja heitis talle käigu
pealt silmanurgast pilgu; sellest oli Fabrizioole küllalt, et
arvata endal õiguse olevat talle kummardada. «Me oleme
ju siin kahekesi eemal kogu maailmast!» kinnitas ta en-
dale julguse saamiseks. Tema tervituse peale neiu pea-
tus ja lõi silmad maha. Siis nägi Fabrizio, kuidas ta väga
aeglaselt pilgu tõstis ja ilmselt end sundides vangile
rangelt ning tõrjuvalt noogutas, aga oma silmi ei
saanud ta vaikima sundida: tõenäoliselt ei teadnud ta
isegi, et need sel hetkel sügavaimat kaastunnet väljen-
dasid. Fabrizio nägi, kuidas ta punastas, nii et õhetus
hetke jooksul õlgadele levis, millelt ta linnumajja tulles
kuumuse pärast musta pitssalli minema oli heitnud. Pilk,
millega Fabrizio tahtmatult ta tervitusele vastas, viis
tütarlapse veel rohkem segadusse. «Kui õnnelik see vaene
naine oleks,» ütles Clelia endamisi, mõeldes hertsogin-
nale, «kui ta ainult hetkekski teda näha saaks, nagu mi-
na praegu näen!»

Fabriziol oli nõrk lootus talle lahkumisel veel kord
kummardada, aga järjekordse viisakusavalduse vältimi-
seks leidis Clelia targa taganemistee: ta liikus puuri
juurest puuri juurde, nagu nõuaks seda lindude eest
hoolitsemine, ja lõpetas lindudega, kes asusid uksele
kõige lähemal. Lõpuks ta lahkus; Fabrizio seisis liikuma-
tult ja vaatas ust, mille taha Clelia kadus: temast oli
hoopis teine inimene saanud.

Sellest hetkest peale oli ta ainsaks mõtteks, mida ette
võtta, et ka edaspidi neiu näha, — isegi siis, kui nad

selle kohutava aknavarju komandandi lossi poolse akna ette panevad.

Eelmisel õhtul enne magamaheitmist oli ta end pikale ja igavale tööle sundinud: ta oli peitnud suurema osa rahast, mis tal oli, rohketesse rotiaukudesse, mis ta puust tuba kaunistasid. «Täna õhtul pean oma kella ära peitma. Räägitakse, et kui on kannatust, võib hambulise kella vedruga puud ja isegi rauda saagida. Ma võiksin aknavarju läbi saagida.» Kella peitmine nõudis tubli kaks tundi, aga see aeg ei tundunud talle pikana; ta mõtles mitmesugustele moodustele sihi saavutamiseks ja tuletas meelde, mida ta tunneb puusepatööst. «Kui osavalt teha,» ütles ta endale, «saaksin aknavarju tammelaual sellest osast, mis tugineb akna aluslauale, ilusti tüki välja saagida; selle tüki võiksin vajaduse järgi ette panna ja ära võtta. Annan Grillole kõik, mis mul on, kui ta ei suvatse mu riukaid märgata.» Nüüdsest peale sõltus kogu Fabrizio õnn võimalusest seda tööd läbi viia, ta ei mõelnud enam üldse millestki muust. «Kui ma ainult teda näeksin, oleksin õnnelik... Ei,» ütles ta siis, «ka tema peab nägema, et ma teda näen.» Kogu öö läbi oli ta pea täis leiutusi puusepatöö alalt ja vist mitte kordagi ei mõelnud ta Parma õukonnale, vürsti vihale ega millelegi muule taolisele. Tunnistame, et ta ei mõelnud ka murele, mis hertsoginnat kahtlemata vaevas. Kannatamatult ootas ta järgmist päeva, aga puusepp ei tulnud enam: tõenäoliselt peeti teda vanglas liiga vabameelseks; tema asemel saadeti teine, tõrjuva ilmega mees, kes vastas alati ainult kurjakuulutava urinaga kõigile lahketele sõnadele, millega Fabrizio tema poole pöörduda püüdis. Mõningad hertsoginna paljudest katsetest Fabrizioga ühendusse astuda olid markiis Raversi rohkearvuliste agentide poolt avastatud. Tema kaudu hoiatati ja hirmutati kindral Fabio Contit iga päev, ühtlasi kannustades ta enesearmastust. Iga kaheksa tunni järel vahetati alumise korruse suures saja sambaga saalis kuuest sõdurist koosnevat vahtkonda, peale selle pani komandant koridori kolme järjestikku asuva raudukse ette valvurid — iga ukse juurde ühe; vaesel Grillol, ainukesel, kes vangi nägi, lubati Farnese tornist lahkuda ainult kord nädalas, mis teda väga pahandas. Ta andis Fabriziole oma rahulole-

matust tunda, too aga oli küllalt tark, et vastata ainult mõne sõnaga: «Hästi palju astit, mu sõber!» ja anda talle raha.

«Ah, isegi seda, mis meid lohutab kõigis meie häda-des,» hüüdis Grillo nõrdinult, vaevalt niipalju häält tõstes, et vang teda kuuleks, «isegi seda ei lubata meil vastu võtta. Ma peaksin keelduma, aga ma võtan siiski. Kuid kõik see on mahavisatud raha: ma ei saa teile mitte midagi öelda. Aga te olete vist õige suur süüdlane, kogu kindlus on teie pärast pahupidi pööratud. Proua hertsoginna vigurite pärast on kolm mehesugust juba lahti lastud.»

«Kas aknavari saab enne keskpäeva valmis?» Selle tähtsa küsimuse pärast kloppis Fabrizio süda kogu pika hommikupoolle; ta luges iga veerandtundi, mida kindluse tornikell lõi. Lõpuks lõi kell kolmveerand kaksteist, aga aknavari ei olnud veel kohal. Clelia ilmus oma lindude juurde. Karm vajadus andis Fabriziole julgust ja oht, et ta teda enam ei näe, näis talle kõigest muust seevõrra tähtsamana, et ta julges Cleliale vaadates näidata liigutustega, nagu saeks ta aknavarju. Tõsi küll, niipea kui Clelia nägi neid vangla kohta nii mässulisi liigutusi, kummardas ta vaevalt tervituseks ja lahkus kohe.

«Mis see siis oli?» mõtles Fabrizio üllatunult. «Kas ta tõesti on nii taipamatu, et näeb labast pealetükkivust liigutuses, mida dikteerib äärmine vajadus? Tahtsin ainult paluda, et ta lindudega tegeldes suvatseks vahet vahel pilku heita vangla aknale isegi siis, kui seda katab suur puust vari; tahtsin talle näidata, et tema nägemiseks teen kõik, mis inimese võimuses on. Jumal hoidku, kas ta homme tõesti selle häbematu žesti pärast ei tule?» Kahtlus, mis röövis Fabriziolt une, õigustas end täielikult. Järgmisel päeval, kella kolme ajal, kui Fabrizio akende ette seati kaks suurt aknavarju, ei olnud Clelia veel ilmunud. Varju osad tõsteti torniplatvormilt üles plokide ja köite abil, mis olid väljastpoolt akna raudtrellide külge kinnitatud. Tõsi küll, varjates end oma toas varbkardina taha, oli Clelia ängistusega tööliste tegevust jälginud; ta oli väga hästi näinud Fabrizio surmavat rahutust, kuid tal jätkus mehisust endale antud lubadust pidada.

Clelia oli omamoodi väike tuline liberaal. Oma varases nooruses oli ta puhta kullana võtnud kõiki jutte liberalismist, mis ta oma isa seltskonnas kuulis, kuigi isa mõtles sealjuures ainult oma karjäärile; sellest oligi arenenud Clelia põlgus, peaaegu jälestus õukondlaste selgrootu iseloomu vastu, siit tulenes ka tema vastumeelsus abielu vastu. Fabrizio tulekust saadik vaevasid teda südametunnistusepiinad. «Vaata, missugune alatu süda mul on,» mõtles ta, «ta on nende inimeste poolt, kes tahavad mu isa reeta! Ta julges mulle liigutustega näidata, et tahab mingit ust läbi saagida! ... Aga terve linn räägib tema peatsest surmast!» ütles ta äkki ja ta süda kiskus kokku. «Võib-olla on see saatuslik päev juba homme! Niisuguste kõletiste juures nagu meie valitsejad on kõik võimalik! Kui palju hellust, kui palju kangelaslikku rahu on ta silmades, mis võib-olla varsti igaveseks sulguvad! Issand! Missugune küll peab olema hertsoginna ahastus! Räägitakse, et ta on täiesti meeletu. Mina tema asemel tapaksin vürsti pistodaga nagu kangelaslik Charlotte Corday*.»

Kogu kolmanda vangistuspäeva kees Fabrizio vihast, kuid ainult selle pärast, et ta ei näinud Cleliat. «Viha vihaks, aga ma oleksin pidanud talle ütlema, et teda armastan,» hüüdis Fabrizio, sest ta oli selle avastuse juba teinud. «Ei, see ei olene sugugi mu hinge ülevusest, et ma ei mõtle vanglale ega tunnusta Blanèsi ennustust, — see oleks mulle liiga suur au. Mõtlen üksnes Clelia pilgule täis hella kaastunnet, mis ta mulle heitis, kui sandarmid mu vahtkonnaruumist ära viisid; see pilk kustutas kogu mu möödunud elu. Kes oleks võinud mulle öelda, et näen nii kauneid silmi niisuguses kohas ja veel niisugusel hetkel, kui mu pilku rüvetas Barbone ja härra komandandi lõusta nägemine. Taevas avanes mulle nende nurjatute olevuste keskel. Kuidas saab mitte armastada ilu ja mitte igatseda seda taas näha? Ei, mitte oma hingelise suuruse pärast ei jää ma kõigi väikeste teotuste vastu ükskõikseks, mis mulle vanglas osaks saavad.» Fabrizio kujutus kaalus kiiresti kõiki võimalusi ja ta jäi peatuma vabanemise mõttel. «Hertsoginna kiindumus minusse teeb kahtlemata imet. Mis siis ikka, tänaksin teda vabaduse eest ainult moka otsast; taolistesse

kohtadesse ei tulda tagasi! Kui ma kord juba vanglast väljas olen, ei näe ma vist enam kunagi Cleliat, kuna kuulume eri ringkondadesse! Ja üldse, mis mul vanglas viha on? Kui Clelia ei pea enam mu vastu viha, mida oleks mul siis veel taevalt paluda?»

Sama päeva õhtul, mil ta oma kaunist naabrinnat polnud näinud, tuli talle hiilgav idee: ta hakkas roosikrantsi raudristiga, mis igale vangile ta vanglasse tulekul antakse, üsna edukalt aknavarju läbi puurima. «Võib-olla on see ettevaatamatu tegu,» mõtles ta tööd alustades. «Puusepad ütlesid minu kuuldes, et homme tulevad nende asemel maalrid. Mis nad ütlevad, kui näevad, et aknavarjus on auk? Aga kui ma seda rumalust ei tee, siis ma teda homme ei näe. Mu oma süü, kui ma teda terve päeva ei näe, pealegi veel nüüd, kus ta lahkus pahaselt!» Fabrizio ettevaatamatus sai väärilise tasu: pärast viisteist tundi kestnud visa tööd nägi ta Cleliat. Önn oli veel taluslikum: Clelia ei võinud arvatagi, et vang teda näeb, ja seisis kaua liikumatult, vaadates tohutut aknavarju. Fabrizio luges sel ajal ta silmist kõige õrnemat kaastunnet. Enne lahkumist näis ta unustavat isegi lindude talitamise ja seisis mitu minutit liikumatult, vaadates tema akent. Clelia hing oli segi paisatud, ta mõtles hertsoginnale, kelle kohutav õnnetus äratas temas siirast kaastunnet, aga samal ajal hakkas ta hertsoginnat vihkama. Ta ei mõistnud oma sügava kurvameelsuse põhjust ja oli enda peale pahane. Paar-kolm korda tuli Fabriziol selle lühikese visiidi ajal tahtmine aknavarju raputada; talle tundus, et ta ei ole õnnelik, seni kui ta ei saa Cleliale näidata, et ta teda näeb. «Aga ta on nii tagasihoidlik ja kinnine,» mõtles ta siis, «kui ta teaks, et saan teda nii kergesti jälgida, põgeneks ta kindlasti mu pilgu eest.»

Järgmine päev tõi talle veel rohkem õnne (missugustest õnnetustest armastus küll õnne ei leia!): sel ajal kui Clelia kurvalt tohutu suurt aknavarju silmitses, õnnestus Fabriziol suruda läbi ristiga puuritud augu jupikene traati ja sellega märku anda, mida Clelia ilmselt mõistis nii, nagu Fabrizio seda mõtles: olen siin ja näen teid.

Järgmistel päevadel polnud Fabriziol õnne. Ta tahtis

hiiglasuurest aknavarjust peopesasuuruse lauatuiki välja saagida, mida saaks kergesti jälle tagasi panna. Selle ava kaudu saaks ta näha Cleliat ja tema näeks Fabrizio, see tähendab, ta saaks Cleliale öelda, vähemalt märkide abilgi, mis ta hinges toimub. Aga väikese sae krigin, mille ta oli kuidagiviisi oma kella vedrust meisterdanud, tehes selle ristiga hambuliseks, tegi Grillo rahutuks, ja ta tuli mitmeks tunniks Fabrizio kambrisse. See-eest märkas Fabrizio, et Clelia rangus näis vähenevat, vastavalt sellele, kuidas suurenesid välised takistused, mis ühendusepidamist segasid. Fabrizio nägi väga hästi, et ta ei löönud enam pilku maha ega vaadanud linde, kui Fabrizio püüdis armetu traadijupi abil endast märku anda. Rõõmuga pani Fabrizio tähele, et Clelia ilmus lindude juurde alati täpselt siis, kui kell lõi kolmveerand kaks-teist, ja tal oli peaaegu ülbust uskuda, et tema selle täpsuse põhjuseks oli. Miks? Kuigi see mõte ei näi olevat kuigi arukas, märkab armastus ometi ükskõiksele silmale nähtamatuid varjundeid ja teeb neist lugematul arvul järeldusi. Näiteks sellest ajast peale, kui Clelia vangi enam ei näinud, tõstis ta lindude juurde tulles otsekohe pilgu ta aknale. See toimus neil süngeil päevil, mil keegi Parmas Fabrizio peatses hukkumises ei kahelnud, ainult tema ise ei teadnud midagi. Kuid Cleliat see õudne mõte ei jätnud, — kas võis ta siis endale etteheiteid teha liigse kaastunde pärast Fabrizio vastu? Ta hukkub varsti! Ja hukkub vabaduse eest! Oleks ju mõtetust mõista üks del Dongo surma sellepärast, et ta andis mõõgahoobi mingile veiderdajale. Tõsi küll, see meeldiv noormees on kiindunud teisesse naisesse! Clelia oli sügavalt õnnetu, ja andmata endale täpselt aru, mis tema huvi Fabrizio saatuse vastu põhjustab, mõtles ta: «Kui ta hukatakse, lähen kloostri ega tule elu seegi enam õukonda; see seltskond sisendab minusse õudust. Viiskad mõrtsukad!»

Fabrizio kaheksandal vangistuspäeval oli Clelial tõsine põhjus häbenemiseks: vajunud kurbadesse mõtetesse, vaatas ta ainiti katet, mis vangi akent varjas; sel päeval polnud Fabrizio endast veel märku andnud. Järsku võeti aknavarjust ära peopesast veidi suurem tükk, avausest vaatas teda Fabrizio rõõmus nägu ja Clelia

nägi ta silmi, mis teda tervitasid. Ta ei suutnud sellele ootamatule katsumusele vastu panna ja pöördus kähku lindude poole, hakates nendega õiendama, kuid ta värises nii, et kallas maha vee, mis ta neile valas; Fabrizio nägi ta erutust väga hästi. Clelia ei talunud seda olukorda ja jooksis minema.

See oli ilma ühegi kahtluseta kauneim hetk Fabrizio elus. Ta oleks kirklikult keeldunud vabadusest, kui talle sel hetkel seda oleks pakutud!

Järgmine päev viis hertsoginna kohutavasse meeleheltesse. Kogu linn oli kindel, et Fabrizioga on kõik läbi. Clelial ei jätkunud kurba mehisust näidata karmust, mida ta südames ei olnud, ta veetis lindude juures tervelt poolteist tundi, jälgides kõiki Fabrizio märguandeid, kusjuures ta sagedasti vastas neile, vähemalt pilgugagi, milles väljendus elav ja siiras kaastunne; mõnikord pöördus ta hetkeks kõrvale, et Fabrizio eest oma pisaraid varjata. Oma naiselikus edevuses mõistis ta väga hästi kasutatava ühendusepidamise viisi ebatäiuslikkust: kui nad teineteisega kõnelda saaksid, kui palju mitmesuguseid mooduseid ta leiaks, et Fabrizio tunnete suhtes hertsoginna vastu selgusele jõuda! Clelia peaaegu ei püüdnudki end enam petta — ta vihkas proua Sanseverinat.

Kord öösel mõtles Fabrizio natuke tõsisemalt oma tädile. Ta ehmus, kuna ta vaevalt suutis hertsoginna kuju meenutada; mälestus temast oli lausa tundmatuse ni muutunud: tema jaoks oli tädi nüüd viiekümneaastane naine.

«Issand jumal!» hüüdis ta rõõmutuhinas, «küll on hea, et ma iialgi talle armastusest ei rääkinud!» Talle oli isegi arusaamatu, kuidas ta oli võinud teda varem nii ilusaks pidada. Selles suhtes oli mälestus väikesest Mariettast vähem muutunud; talle poleks iialgi pähe tulnud, et tunneb oma südames armastust Marietta vastu, aga sageli oli ta arvanud, et ta hing kuulub tervenisti hertsoginnale. Hertsoginna d'A*** ja Marietta näisid talle nüüd kahe tuvikesena, kelle kogu veetlus seisis nende nõrkuses ja süütuses, Clelia Conti kaunis kuju aga oli vallutanud kogu ta hinge ja sisendas talle isegi hirmu. Ta tundis liiga hästi, et ta eluõnn sõltub nüüdsest peale komandandi tütre, kelle võimuses on teha ta kõige õnnetu-

maks inimeseks maa peal. Iga päev tundis ta surmavat hirmu, et mingi tema tahtest olenematu saatuse tuju lõpetab äkki selle erakordse ja sulni elu, mida ta Clelia kõrval elas; igal juhul oli see tema vangistuse kaks esimest kuud õnnelikuks teinud. Samal ajal teatas kindral Fabio Conti vürstile kaks korda nädalas: «Võin Teie Kõrgusele ausõna anda, et vang del Dongo ühegi elava hingega ei räägi, veedab oma aja rõhutuna suurimast meeleheitest või siis magades.»

Clelia käis paar-kolm korda päevas linde vaatamas, mõnikord ainult paariks minutiks. Kui Fabrizio poleks teda nii väga armastanud, oleks ta märganud, et ka teda armastatakse, nüüd aga vaevasid teda piinavad kahtlused. Clelia oli lasknud klaveri lindude ruumi viia. Ja kui ta käed klahvidel liikusid, et helidega Fabrizioole märku anda ja tema akende all kõndivate tunnimiste mõtteid mujale viia, vastas ta silmadega Fabrizio küsimustele. Ainult ühele küsimusele ei vastanud ta iialgi ja mõnikord isegi jooksis ära ega ilmunud enam terve päeva jooksul nähtavale; see juhtus siis, kui Fabrizio märkide abil oma tundeid avaldas, — ja seda ülestunnistust oli liiga raske mitte mõista: selles küsimuses oli Clelia halastamatu.

Niisiis, kuigi Fabrizio oli suletud väikesesse puuri, oli tal siiski tegevusrikas elu, mida tervenisti täitis lahenduse otsimine tähtsale probleemile: «Armastab ta mind?» Tuhandetest pidevalt uuenevaist, aga samuti pidevalt kahtlusi tekitavaist tähelepanekuist tegi ta järelduse: «Kõik ta tahtlikud liigutused ütlevad «ei», aga oma silmadega näib ta tahtmatult tunnistavat, et tal on mu vastu sõbralikud tunded.»

Clelia lootis kindlasti, et ta iialgi oma armastust ei reeda, sellise ohu vältimiseks lükkas ta suure pahameelega tagasi Fabrizio palve, mida too talle korduvalt oli esitanud. Vaese vangi kasutada olevad viletsad vahendid oleksid pidanud Cleliat tema vastu rohkem kaastunnet äratama. Ta tahtis Cleliaga ühendusse astuda, kirjutades sõetükiga tähti peopesale, — selle väärtusliku eseme oli ta leidnud ahjust; ta oleks täht tähe järel sõnu moodustanud. See leiutis oleks kahekordistanud vestlemise võimalust ja lubanud oma mõtteid selgesti väljendada.

Tema aken oli Clelia omast umbes kahekümne viie jala kaugusel; oleks olnud liiga ohtlik kõnelda kuuldavalt tunnimiste pea kohal, kes komandandi lossi ees kõndisid. Fabrizio kahtles, kas teda armastatakse. Oleks tal veidikenegi kogemusi olnud, poleks tal mingeid kahtlusi jäänud, aga senini polnud ükski naine ta südant valitسنud; sealjuures polnud tal aimugi saladusest, mis oleks ta meeleheitele viinud, — Clelia Conti ja markii Crescenzi, õukonna rikkaima mehe abielu küsimus oli tõsiselt üles kerkinud.

ÜHEKSATEISTKÜMNES PEATÜKK

Takistused, mis peaminister Mosca karjääris esile kerkisid, näides ta langust ennustavat, õhutasid kindral Fabio Conti auahnust äärmuseni, seetõttu tegi ta viimasel ajal tütrele pidevalt ägedaid stseene: lakkamatult kordas ta vihaselt, et tütar hävitab ta karjääri, kui ta lõpuks ometi valikut ei tee. Kahekümneaastaselt on juba aeg abielluda; ükskord peab lõppema karm eraldatus, mille tütre mõistmatu kangekaelsus talle peale on sundinud.

Algul põgenes Clelia lindude juurde just selleks, et pääseda isa pidevaist vihapursetest; sinna pääses väikese ebamugava puutrepi kaudu, mis oli podagrahaigele komandandile tõsiseks takistuseks.

Juba mitu nädalat valitses Clelia hinges selline rahunus, et ta isegi ennast ei mõistnud, ja kuigi ta polnud isale otseselt nõusolekut andnud, oli ta peaaegu järele andmas. Kord vihahoos karjus kindral, et saadab ta kojutama kõige süngemasse Parma kloostrisse, kus ta võib plinelda seni, kuni suvatseb valiku teha.

«Te teate, et kuigi meie suguvõsa on väga vana, on meie tulud alla kuue tuhande liivri, kusjuures aga markii Crescenzi varandus toob talle sisse üle saja tuhande eküü aastas. Kogu õukond räägib üksmeelselt, et tal on haruldaselt pehme iseloom, mitte kunagi pole ta kellelegi solvumiseks põhjust andnud; ta on väga ilus mees, noor, vürst suhtub temasse hästi; peab olema hull, et keelduda tema austusavaldustest. Oleks see esimene keeldumine,

võiksin veel sellega leppida, aga te olete juba viiest või kuuest partiist ära öelnud, kõige hiilgavamatest partiidest õukonnas, olete lihtsalt rumal plika. Ja mis teist siis saab, palun väga, kui mind poole palgaga pensionile saadetakse? Missugune võidurõõm mu vaenlastele, kui pean kolima kuskile kolmandale korrusele, mina, kellest sageli juttu on olnud kui tulevasest ministrist! Ei, pagan võtaks! Juba küllalt kaua olen oma headuse pärast Cassandrot mänginud. Esitage mõni kaaluv vastuväide vaese markii Crescenzi vastu, kes oma headuses suvatses teisse armuda ja on nõus teiega abielluma ilma kaasavarata ning kirjutama teie nimele kolmkümmend tuhat liivrit rendist. Sellega saaksin vähemalt korraliku korteri võtta. Andke mulle mõistlik seletus, või pagan võtaks, kahe kuu pärast abiellute temaga!...

Kogu sellest jutust puudutas Cleliat ainult üks lause — ähvardus teda kloostrisse panna; järelikult tuleb lahkuda kindlusest ja just hetkel, kus Fabrizio elu näis rippuvat juuksekarva otsas; kuust kuusse liikusid linnas ja õukonnas jutud ta peatsest surmast. Kui palju Clelia ka püüdis aru pähe võtta, ei julgenud ta riskida: lahkuda Fabrizioost ja pealegi ajal, kus ta Fabrizio elu pärast värises! Tema silmis oli see suurim õnnetus, vähemalt ajaliselt kõige lähem.

Mitte sellepärast ei tahtnud ta Fabrizio lähedal olla, et ta süda oleks tulevast õnne ette näinud; ta ju teadis, et hertsoginna Fabrizioot armastab, ja ta hinge näris tappev armukadedus. Pidevalt mõtles ta selle naise eeliste, keda kõik jumaldasid. Clelia äärmine tagasihoidlikkus suhtlemises Fabriziooga, märkide keel, mille raamides ta teda hoidis, kartes end mõne ettevaatamatu sõnaga reeta, võtsid talt võimaluse saada selgitust Fabrizio ja hertsoginna suhete iseloomu kohta. Päev-päevalt vaevas teda ikka tugevamini julm mõte, et tal on võistleja Fabrizio südames, ja iga päevaga julges ta üha vähem ohule vastu minna ning Fabrizioole võimalust anda tõe ütlemiseks selle kohta, mis ta südames toimus. Kuid millise rõõmuga oleks Clelia kuulanud teda avaldamas oma tõelisi tundeid! Kui õnnelik ta oleks olnud, kui oleksid hajunud kohutavad kahtlused, mis ta elu mürgitasid!

Fabrizio oli kergemeelne; Napolis oli ta tuntud mehena, kes kergesti armukest vahetab. Hoolimata tütarlapselikust tagasihoidlikkusest, oli Clelia sellest ajast, kui ta oli kanoniss ja käis õukonnas, ise küsimusi esitamata alati tähelepanelikult kuulanud ja välja uuri- nud, missugune kuulsus oli noormeestel, kes ta kätt palusid. Ja Fabrizio oli nende noormeestega võrreldes südameasjus kõige kergemeelsem. Ta oli vangis, tal oli igav ja ta kurameeris ainsa naisega, kellega sai vestelda. Mis oleks veel lihtsam? Ja mis oleks veel labasem? See kurvastaski Cleliat. Kui ta avameelse ülestunnistuse kaudu olekski teada saanud, et Fabrizio hertsoginnat enam ei armasta, kuidas oleks ta võinud tema sõnu uskuda? Isegi kui ta oleks tema sõnade siirust uskunud, kuidas oleks ta võinud uskuda ta tunnete püsivusse? Ja kõigele lisaks rõhus ta südant veel meeleheitlik teadmine, et Fabrizio on oma vaimulikukarjääriga juba üsna kaugele jõudnud. Eks seo ta end varsti igavese vandetöötusega? Kas ei oota teda sellel teel kõrgeimad ametikohad? «Kui mulle oleks kübekegi mõistust jäänud,» mõtles õnnetu Clelia, «siis peaksin põgenema, peaksin ise anuma isa, et ta mind mõnesse kaugesse kloostrisse paneks. Kuid mu suurim õnnetus ongi hirm kloostrisse mineku ees, kartus kindlusest eemale jääda, ja see mu käitumist juhibki! Selle pärast peangi teesk- lema, see sunnib mind jälgilt ja autult valetama, tegema näo, nagu nõustuksin markii Crescenzi avalike austus- avaldustega.»

Clelia oli iseloomult väga mõistlik: kogu elu jooksul polnud tal endale ühtki mõtlematut tegu ette heita, käesoleval juhul aga oli ta käitumine rohkem kui mõtlematu. Võib kujutleda, kuidas ta kannatas!... Ta kannatused olid seda suuremad, et ta endale mingeid illusioone ei teinud. Ta oli kiindunud mehesse, keda meele- tult armastas õukonna kauneim naine, naine, kes väga paljus teda, Cleliat ületas! Ja see mees, kui ta vaba oleks, poleks üldse võimeline tõsiseks kiindumuseks, ta ise aga tundis kindlalt, et ta iialgi elus enam kedagi teist armastama ei hakka.

Talumatud südametunnistusepiinad vaevasid Cleliat iga päev, kui ta lindude juurde tuli; teda nagu kiskus

sinna vastu enda tahtmist, seal aga pöördusid ta mured teisale ja said pisut leevendust, hingepiin kadus mõneks hetkeks. Meeletult peksleva südamega ootas ta hetke, mil Fabrizio avab õhuaknataolise avause, mille ta tohutusse aknavarju oli meisterdanud. Sageli juhtus, et valvur Grillo Fabrizio juures viibis, nii et too ei saanud oma sõbratariga märkide abil vesteldagi.

Kord õhtul kella üheteistkümne paiku kuulis Fabrizio kindluses ebatavalist müra: kui ta pimedas pea oma õhuaknast välja pistis, kuulis ta müra suurel trepil, kolmesajaastmega trepil, nagu öeldi, mis viis alt siseõuelt läbi ümmarguse torni kiviplatvormile, kuhu oli ehitatud komandandi loss ja Farnese torn, kus ta ise asus.

Umbes poolel trepil, saja kaheksakümnenda astme kohal pöördus trepp avara siseõue lõunaküljelt põhjapoolsele küljele; sellel kohal asus kerge kitsas raudsild, kus seisis tunnimees. Iga kuue tunni järel vahetati tunnimeest. Sild oli ainus juurdepääs komandandi lossile ja Farnese tornile, ja mööduja läbilaskmiseks pidi tunnimees end vastu silla käsipuud suruma. Oli ainult vaja kaks korda pöörata vedru, mille võtit komandant alati kaasas kandis, et silda alla lasta, nii et see rohkem kui saja jala kõrgusel rippuma jäi. Tänu sellele lihtsale ettevaatusabinõule oli komandant oma lossis täiesti kättesaamatu, sest kindluses polnud ühtki teist treppi ja adjutant viis igal keskööl kõigi kaevude köied komandandile ta kabinetti, kuhu pääses läbi ta magamistoa; samuti polnud kellelgi võimalik pääseda Farnese torni. Kõike seda oli Fabrizio märganud oma kindlusse tuleku päeval, samuti oli Grillo, kes nagu kõik vangivalvurid armastas oma vanglaga kiidelda, talle seda korduvalt seletanud. Niisiis polnud tal lootustki põgeneda, ometi meenus talle abt Blanèsi mõttetera: «Armuke mõtleb palju sagedamini, kuidas oma kallima juurde pääseda, kui mees sellele, kuidas oma naist hoida; vang mõtleb palju rohkem põgenemisele kui valvur ukse lukutamisele; järelikult, takistustest hoolimata peab nii armukesel kui vangil lõpuks edu olema.»

Tol õhtul kuulis Fabrizio selgesti paljusid samme raudsillal, nõndanimetatud orjasillal, sest kunagi

oli ühel dalmaatsia orjal õnnestunud kindlusest põgeneda, heites tunnimehe sillalt alla.

«Kellelegi tuldi järele, võib-olla viiakse mind poomisele; aga võib-olla on puhkenud mäss, mida tuleks ära kasutada.» Ta oli võtnud oma relvad ja otsis juba peidurgastest kulla välja, kuid peatus siis äkki.

«Peab tunnistama, et inimene on naljakas olevus!» hüüdis ta. «Mida ütleks nähtamatu vaatleja, kes mu ettevalmistusi näeks? Ega ma ometi juhuslikult ei taha põgeneda? Mis saaks minust järgmisel päeval, kui ma Parmasse tagasi tuleksin? Kas ma ei teeks kõik selleks, et uuesti Clelia juurde pääseda? Kui on puhkenud mäss, siis kasutame seda komandandi lossi hiilimiseks; võib-olla saaksin Cleliaga rääkida, võib-olla julgeksin selles segaduses ta kättki suudelda. Kindral Conti on loomu poolest väga umbusklik, aga ühtlasi ka edev, ja laseb oma lossi valvata viiel tunnimehel, iga nurga peal üks ja viies ukse ees, aga õnneks on öö hästi pime.» Fabrizio hiilis vaatama, mida teeb valvur Grillo ja ta koer: valvur magas sügavasti nelja nööri lakke riputatud härjanahal, mida ümbritses jäme võrk; koer Fox avas silmad, tõusis ja tuli tasakesi Fabrizio juurde, et talle oma poolehoidu avaldada.

Kergel sammul ruttas meie vang jälle kuuest trepiastmest üles, mis ta puust kongi viisid. Müra Farnese torni jalal, just otse ukse ees, muutus üha valjemaks; Fabrizio hakkas kartma, et Grillo ärkab. Ta varustas end kõigi oma relvadega, valmis tegutsema, arvates, et sel ööl ootavad teda suured seiklused, kui ta äkki kuulis kauneima sümfoonia algust. Keegi korraldas serenaadi kindrali või ta tütre auks. Fabrizio puhkes hullupööra naerma: «Ja mina kavatsesin juba pistodaga lööma hakata! Serenaad on ju tuhat korda tavalisem kui inimese röövimine või siis mäss, milleks vanglasse peaks vähemalt kaheksakümmend inimest tungima!» Muusika oli oiuline, Fabrizio hing nautis seda mõnuga: juba nii palju nädalaid polnud tal mingit vaheldust olnud. Muusika mõjul valas ta õndsalikke pisaraid ja pöördus valmistusehoos kauni Clelia poole kõige veenvamate kõnedega. Aga järgmisel päeval lõuna ajal nägi ta Cleliat süngelt kurvameelsena, neiu oli kahvatu ja heitis

Fabriziole pilke, millest võis kohati lugeda nii palju viha, et ta ei julgenud serenaadi kohta midagi küsida, kartes näida ebaviisakana.

Clelial oli küllalt põhjust kurvastamiseks; serenaadi oli talle korraldanud markii Crescenzi. Sedalaadi avalik austusavaldus oli teatud mõttes niisama hea kui ametlik teade peatsest abiellumisest. Kogu päeva kuni kella üheksani õhtul oli Clelia vapralt vastu pannud ja alistus alles siis, kui isa ähvardas teda otsekohe kloostrisse saata.

«Kuidas! Ma ei näe teda enam iialgi!» oli ta nuttes mõelnud. Asjata oli mõistuse hääl lisanud: «Ma ei näe enam iialgi seda inimest, kes toob mulle ainult õnnetust, ma ei näe enam hertsoginna armukest, ma ei näe enam kergemeelset meest, kellel oli Napolis kümme teadaolevat armukest ja kes neid kõiki pettis; ma ei näe enam auahnet noormeest, kes astub kiriku teenistusse, kui pääseb kohtuotsusest, mis teda ähvardab! Väljaspool seda kindlust oleks minust kuritegu talle otsa vaadata; ta loomupärane püsivus vabastab mu sellest kiusatusest, sest mis ma temale olen? Ettekääne, et veeta vangistuses mõni tund päevas vähem igavalt.» Keset neid solvavaid mõtteid meenus Cleliale Fabrizio naeratus, kui ta vaatas sandarmeid, kes ta vangla kantseleist Farnese torni viisid. Pisarad tulid talle silma: «Kallis sõber, mis ma küll sinu pärast teeksin! Sa hukutad mu, tean seda, aga see on mu saatuse. Ma ise hukutasin enda, pealegi nii julmal viisil, nõustudes täna õhtul seda vastikut serenaadi vastu võtma; see-eest aga näen homme keskpäeval sinu silmi!»

Just järgmisel päeval pärast seda, kui Clelia oli toonud nii suure ohvri noorele vangile, keda ta kõigest hingest armastas, pärast seda, kui ta kõiki Fabrizio puudusi nähes oli talle ohvriks toonud oma elu, just sel päeval oli Fabrizio ta külmuse pärast meeleheitel. Nad vestlesid ainult märkide abil, aga kui Fabrizio isegi selle ebatäiusliku kõnelemisviisi juures oleks teinud vähimatki katset vägivaldselt Clelia hinge tungida, ei oleks neiu suutnud pisaraid tagasi hoida ja oleks Fabrizioole kõik üles tunnistanud, mis ta tema vastu tunneb; aga Fabriziool ei jätkunud julgust, tal oli surmahirm Cleliat sol-

vata, kes teda liiga karmilt võis karistada. Teiste sõnadega — Fabriziool polnud mingeid kogemusi tunnetes, mida äratas naine, keda tõeliselt armastatakse, ta polnud sellist tunnet kunagi läbi elanud, isegi mitte selle kõige nõrgemas varjundis. Pärast serenaadi kulus tal terve nädal, et oma suhteid Cleliaga jälle tavalisele sõbralikkule jalale seada. Vaene tütarlaps relvastus rangusega, olles poolsurnud hirmust, et võib oma tundeid reeta. Fabriziole aga näis, et ta iga päevaga temast üha rohkem eemaldub.

Noormees oli juba ligi kolm kuud vaingis istunud, kusjuures tal polnud välismaailmaga mingit ühendust, ometi polnud ta õnnetu. Ühel päeval oli Grillo liiga kauaks ta tuppa jäänud ja Fabrizio oli meeleheitel ega teadnud, kuidas temast lahti saada; kell oli juba pool üks lõõnud, kui ta lõpuks sai avada kahe jala kõrguse luugi, mis ta saatustlikku aknavarju oli meisterdanud.

Clelia seisis lindudetoa akna juures, silmad suunatud Fabrizio aknale; ta tõmblevast näost paistis kohutav meeleheide. Kui ta Fabriziot nägi, näitas ta märkide abil, et kõik on kadunud. Ta tormas klaveri juurde, ja tehes, nagu laulaks retsitatiivi tol ajal moes olevast ooperist, teatas vangile, katkestades laulu kord meeleheitest, kord hirmust, et ta akna all kõndivad tunnimehed ta teatest võiksid aru saada:

«Suur jumal! Te elate veel? Täna taevast selle eest! Vangivalvur Barbone, keda te karistasite jultumuse eest oma siiatuleku päeval, oli vahepeal kadunud, kindluses teda ei olnud; üleeile õhtul tuli ta tagasi ja eilsest peale on mul hirm, et ta teid mürgitada kavatseb. Ta luusis selles lossiköögis, kus teile toitu valmistatakse. Ma ei tea midagi kindlat, aga mu toatüdruk arvab, et too metsik tüüp käib lossiköögis ainult selle sihiga, et teilt elu võtta. Olin surmani erutatud, kui ei näinud teid, arvasin, et olete surnud. Loobuge toidust kuni uue teateni, teen, mis vähegi võimalik, et teile veidi šokolaadi saata. Igal juhul täna õhtul kell üheksa, kui teil taeva armust peaks tükike nõõri olema, või kui saaksite teha paela oma pesust, laske see aknast alla apelsinipuude juurde, kindlitan selle külge nõõri, mille te üles tõmbate, selle abil saadaksin teile leiba ja šokolaadi.»

Fabrizio oli nagu suurt varandust alles hoidnud söetükki, mille ta oma toa ahjust oli leidnud. Ta kiirustas Clelia erutust ära kasutama ja kirjutas üksteise järel oma peopessa tähti, millest kujunesid järgmised sõnad:

«Armastan teid ja elu on mulle kallis ainult sellepärast, et näen teid. Peaasi, saatke mulle paberit ja pliiats.»

Nagu Fabrizio oli lootnud, takistas äärmine hirm, mis Clelia näos peegeldus, noort neidu vestlust katkestamast pärast nii häbematu sõnu nagu «armastan teid»; ta ilmutas ainult tõsist pahameelt. Fabrizio jätkus taipu lisada: «Tänase tugeva tuule tõttu kuulsin väga halvasti hoiatust, mille te lauldes edasi andsite, klaveri helid kat- sid hääle. Mis mürgist te õieti rääkisite?»

Nende sõnade juures valdas neiu uuesti niisama kohutav hirm kui ennegi; ta hakkas kiiresti tindiga kirjutama suuri tähti lehtedele, mis ta raamatust välja rebis. Fabrizio juubeldas rõõmust, et pärast kolm kuud kestnud visa püüdmist sai lõpuks teoks ühendusepidamise viis, mida ta senini asjatult oli taotlenud. Ta jätkas oma väikest õnnestunud kavalust ja kuna ta nüüd tahtis tõelise kirjavahetuse jätta, teeskles ta iga hetk, et ei mõista hästi sõnu, mida Clelia talle tähthaaval näitas.

Clelia pidi isa kutsumise peale ära jooksuma; üle kõige kartis ta, et isa tuleb teda lindude juurest otsima. Tema kahtlustav iseloom poleks sellega leppinud, et linnumaja aknad ja vangi kaetud aken nii lähestikku on. Veidi aja eest, kui Fabrizio mitteilmumine teda ängistava ahastusega täitis, oli Clelia ise mõttele tulnud, et piskese kivi ümber pandud paberitüki võiks üle aknavarju sisse visata, ja kui Fabriziot valvav vangivaht juhuslikult kongis poleks, oleks see kõige kindlam ühendusepidamise viis.

Meie vang hakkas kiiruga voodilinast mingit paela valmistama; õhtul veidi pärast kella üheksat kuulis ta selgesti kerget koputust vastu apelsinipuude tünne, mis ta akna all asusid. Ta laskis oma paela alla ja tõmbas sellega üles õige pika peene nõõri, mille abil ta sai kõige-

pealt šokolaadi ja siis oma kirjeldamatuks heameeleks rullikeeratud paberi ning pliiatsi. Ta laskis uuesti nõõri alla, aga ei saanud enam midagi, ilmselt olid tunnimehed apelsinipuudele lähenenud. Aga niigi oli Fabrizio rõõmust joobunud. Otsekohe hakkas ta Cleliale ilmatu pikka kirja kirjutama, ja niipea kui ta lõpetas, kinnitas ta selle kohe nõõri otsa ning laskis alla. Ta ootas asjatult üle kolme tunni, et kiri ära võetaks, mitu korda tõmbas ta kirja uuesti üles ja muutis seda kohati. «Kui Clelia mu kirja täna õhtul ei loe,» mõtles ta, «mil ta on veel erutatud mürgitamise mõttest, siis homme hommikul võib-olla ei tule tal enam mõttessegi mu kirja vastu võtta.»

Tegelikult oli Clelia pidanud isaga linna minema: Fabrizio peaaegu arvaski seda, kui ta kella poole ühe ajal õösel kuulis kindrali tõlga tagasi tulevat, ta tundis hobused kabjaplaginast ära. Ta kuulis, kuidas kindral üle lossiväljaku läks ja tunnimehed au andsid; missugune rõõm valdas teda, kui ta mõni minut hiljem tundis nõõri liikumist, mille ta oma käe ümber oli sidunud! Nõõri külge kinnitati mingi suur raskus ja kaks nõrka tõmmet andsid märku nõõri ülestõmbamiseks. Ta nägi üsna palju vaeva, et rasket pakki üle tema akna all asuva laia karniisi sikutada.

Suure vaevaga üles tõmmatud ese osutus salli sisse mässitud ja veega täidetud karahviniks. Vaene noormees, kes oli nii kaua täielikus üksinduses elanud, kattis õnnejoovastuses salli suudlustega. Ja on võimatu kirjeldada ta erutust, kui ta lõpuks pärast nii paljusid asjatus lootuses veedetud päevi avastas nõelaga salli külge kinnitatud paberitüki.

«Jooge ainult seda vett ja toituge ainult šokolaadist; homme teen kõik, mis võimalik, et teile leiba saata; teen sellele iga külge peale tindiga ristikesed. Õudne on seda öelda, aga te peate teadma, et Barbonele on võib-olla ülesandeks tehtud teid mürgitada. Kuidas te ometi ei mõista, et teema, mida te oma pliiatsiga kirjutatud kirjas puudutate, on mulle ebameeldiv? Ma ei oleks teile kirjutanud, kui teid ei ähvardaks kohutav oht. Nägin äsja hertsoginnat, ta on hea tervise juures, samuti krahv,

ainult et hertsoginna on väga kõhnaks jäänud. Ärge kirjutage mulle enam sellel teemal; te ei taha ju mind pahandada?»

Kirja eelviimase lause kirjutamine nõudis Clelia voo-
ruslikkuselt tugevat pingutust. Õukondlaste seltskonnas
väitsid kõik, et proua Sanseverinal on väga sõbralikud
tunded ilusa krahvi Baldi, markiis Raversi endise sõbra
vastu. Kindel oli igatahes, et too oli markiisist väga
skandaalsel kombel lahku läinud, kuigi markiis oli kuue
aasta jooksul olnud talle ema eest ja loonud talle selts-
kondliku positsiooni.

Clelial tuli oma väike kirjake ümber kirjutada, sest
esimeses redaktsiooniis oli kiiruga läbi lipsanud vihje
uuele armastusele, mida seltskonna pahatahtlikkus hert-
soginnale omistas.

«Kui alatu minust!» oli ta hüüatanud, «kirjutada Fab-
riziole halba naisest, keda ta armastab!...»

Järgmisel päeval tuli Grillo Fabrizio kambrisse juba
varakult enne koitu, pani vaikides kaunis raske kompsu
lauale ja lahkus. Pakis oli üsna suur leib, mida igast
küljest kaunistasid tindiga tehtud ristikesed; Fabrizio
kattis leiva suudlustega: ta oli armunud. Leiva kõrval
leidis veel mitmekordsesse paberisse mähitud rull kuue
tuhande frangiga tsekiinides ja lõpuks tuliuus palve-
raamat, mille servale oli Fabrizioole juba tuttava käkir-
jaga kirjutatud:

«Mürk! Olge ettevaatlik vee, veini, kõigega; elage
šokolaadist, lõunat ärge puutuge, katsuge seda koerale
sööta; ärge ilmutage kahtlust, vaenlane otsib siis teise
tee. Ei mingeid mõtlematusi, jumala pärast, ei mingit
kergemeelsust!»

Fabrizio kiirustas maha kustutama kalleid sõnu, mis
võisid Cleliat kompromiteerida; siis rebis ta palveraa-
matust hulga lehti välja ja kirjutas neile tähestiku mit-
mes eksemplaris. Ta maalis hoolikalt iga tähe tindiga,
mille ta oli valmistanud veinist ja peenekstambitud söest.
Tähestikud olid selleks ajaks kuivanud, kui Clelia kell
kolmveerand kaksteist ilmus linduderuumi ja seisatas

kahe sammu kaugusel aknast. «Nüüd on kõige tähtsam,»
ütles Fabrizio endale, «et ta nõustuks neid tarvitama.»
Onneks oli Clelial noorele vangile palju rääkida tema
mürgitamise katsetest: ühe teenijatüdruku koer oli ära
surnud, kui oli söönud Fabrizioole määratud toitu. Clelial
ei tulnud mõttesegi esitada vastuväiteid tähestiku kasu-
tamise kohta, ta oli koguni ise valmistanud tindiga oiva-
lise tähestiku. Sel teel vestlemine oli alguses küll võrd-
lemisi ebamugav, kuid kestis siiski vähemalt poolteist
tundi, see tähendab, kogu aja, mil Clelial oli võimalik
lindude juures olla. Kaks-kolm korda julges Fabrizio
puudutada keelatud teemat, — Clelia ei vastanud siis
ja läks hetkeks lindude eest hoolitsema.

Fabrizio oli saavutanud, et Clelia lubas õhtul koos
veega saata talle ühe eksemplari oma käega ja tõelise
tindiga kirjutatud tähestikust, mis oli palju paremini
nähtav. Loomulikult ei lasknud Fabrizio juhust mööda
saata ülipikka kirja, kus püüdis mitte mainida õrnu tun-
deid, vähemalt mitte niisugusel kujul, mis oleks võinud
Cleliat solvata. See abinõu aitas: ta kiri võeti vastu.

Kui nad järgmisel päeval tähestiku abil vestlesid, ei
teinud Clelia talle etteheiteid; ta teatas, et mürgitamise
oht on vähenemas. Komandandi lossi köögitüdrukute
kavalerid olid Barbonele kallale tunginud ja ta poolsur-
nuks peksnud; tõenäoliselt ei julge ta enam köögis oma
nägu näidata. Clelia tunnistas, et ta on Fabrizio jaoks
isa tagant vastumürki varastanud ja saadab selle talle:
kõige tähtsam olevat otsekohe keelduda igast toidust,
millel on mingi eriline kõrvalmaitse.

Clelia oli korduvalt küsitlenud don Cesaret, ilma et
oleks avastanud, kust olid pärit need kuussada tsekiini,
mis Fabrizio sai; igal juhul oli see oivaline tunnus:
rangus vähenes.

Episood mürgiga viis tunduvalt edasi meie vangi
armuasju; tõi küll, ta ei olnud saavutanud Clelialt vähi-
matki tunnistust, mis oleks sarnanenud armuavaldusega,
aga tal oli õnn elada Cleliaga lähedases sõpruses. Igal
hommikul ja sageli ka õhtuti pidasid nad tähestiku abil
pikki vestlusi; igal õhtul kell üheksa sai Clelia pika kirja
ja mõnikord vastas sellele lühidalt. Clelia saatis talle
ajalehe ja mõned raamatud. Lõpuks oli Grillo ära mee-

litatud, nii et ta nõustus tooma Fabrizioole leiba ja veini, mida ta sai iga päev Clelia toatüdruku käest. Valvur Grillo oli teinud olukorrast järelduse, et komandant pole ühel nõul inimestega, kes tegid Barbonele ülesandeks noore *monsignore* ära mürgitada, ja ta oli sellega väga rahul, nagu kõik tema seltsimehedki, sest vanglas oli kujunenud kõnekäänuks: «Maksab ainult *monsignore* del Dongole otsa vaadata, kui ta kohe annab sulle raha.»

Fabrizio oli muutunud väga kahvatuks; täielik liikumise puudumine kahjustas ta tervist, muidu aga polnud ta end kunagi veel tundnud nii õnnelikuna. Nende vestluse toon oli intiimne ja mõnikord koguni väga lõbus. Ainukesed hetked Clelia elus, kus teda ei vaevanud sünged eelaimused ja südametunnistuse piinad, olid need, mis ta veetis Fabrizioga. Kord oli ta küllalt ettevaatamatu, et öelda:

«Imetlen teie delikaatsust; arvestades asjaolu, et olen komandandi tütar, ei kõnele te mulle kunagi soovist jälle vabadusse pääseda!»

«Mul ei ole niisugust rumalat soovi mõtteski,» vastas Fabrizio talle, «kui ma uuesti Parmasse tagasi pääseksin, kuidas saaksin ma siis teid näha? Elu oleks mulle talumatu, kui ma ei saaks öelda teile kõike, mis ma mõtlen... õieti öelda, mitte just kõike, mis ma mõtlen, sest te olete kõva korra maksma pannud. Ent teie õelusest hoolimata oleks elu mulle hoopis suurem piin, kui ma ei näeks teid iga päev; mis loeb selle kõrval vangistus! Ma pole ealeski olnud nii õnnelik!... Kas pole naljakas, et õnn ootas mind vanglas?»

«Selle kohta võiks vägagi palju ütelda,» vastas Clelia ja ta ilme muutus järsku äärmiselt tõsiseks, peaaegu süngeks.

«Kuidas!» hüüatas Fabrizio erutatult. «Kas tõesti võiksin kaotada selle nii pisikese kohakese, mille olen võitnud teie südames ja mis on mu ainuke rõõm siin maailmas?»

«Jah,» ütles Clelia, «mul on küllalt põhjust arvata, et te ei suhtu minusse ausalt, kuigi seltskonnas peetakse teid kõigiti aumeheks; kuid ma ei taha täna sel teemal rääkida.»

Niisugused ootamatud puhangud tekitasid segadust nende vestlustes ja sageli olid mõlemal pisarad silmis.

Peafiskaal Rassi ihkas endiselt oma nime muuta; ta oli tüdinud nimest, mille ta ise oli ära teeninud, ja soovis saada parun Rivaks. Krahv Mosca omakorda ergutas harukordselt osavasti müüdava kohtuniku iha paruniteitli järele, samuti nagu ta püüdis ohutada vürsti mõttetut lootust saada Lombardia konstitutsiooniliseks kuningaks. Need olid ainukesed vahendid, mis ta suutis välja mõelda, et Fabrizio surma edasi lükata.

Vürst ütles Rassile:

«Kaks nädalat meeleheidet ja kaks nädalat lootust! Kui sellest taktikast kannatlikult kinni pidada, siis murrame tolle naise uhkuse: ilmutades vaheldumisi leebust ja karmust, taltsutatakse ka kõige metsikumad hobused. Tarvitage nüüd jälle kangemat rohtu.»

Tegelikult tekkiski Parmas iga kahe nädala tagant uus kumu Fabrizio peatsest surmast. Need kuuldused viisid hertsoginna lausa meeleheitele. Ta oli jäänud kindlaks oma otsusele krahvi hukatusse mitte kaasa tõmmata, ja nad kohtusid ainult kaks korda kuus. Kuid oma karmuse eest selle vaese mehe vastu sai ta karistuse pidevalt korduvate süngete meeleheitehoogude näol, mis täitsid ta elu. Maha surudes piinava armukadeduse ilusa krahv Baldi vastu, kes järjekindlalt püüdis hertsoginnale läheneda, kirjutas krahv Mosca talle asjatult, kui ei näinud teda, ja andis talle edasi kõik andmed, mille eest ta võlgnes tänu tulevase parun Riva agarusele. Et vastu panna kohutavatele kuuldustele, mis Fabrizio kohta pidevalt liikvel olid, oleks hertsoginna enda kõrval vajanud Mosca-taolist avara mõistuse ja südamega inimest; Baldi tühisus ei hajutanud ta süngeid mõtteid, krahv aga ei jõudnud kuidagi niikaugele, et oleks võinud talle teatada asjaoludest, mis andsid põhjust lootusteks.

Mitmesuguste küllaltki leidlike ettekäänete abil oli minister saanud vürsti nõusoleku usaldada üht sõbralikku isikut ja paigutada tema lossi, mis asus Lombardia südames Saroni ümbruses, arhiiv dokumentidega üsna keeruliste intriigide kohta, mille abil Ranuccio Ernesto IV hellitas ülitotrat lootust saada selle kauni maa konstitutsiooniliseks kuningaks.

Arhiiv koosnes rohkem kui kahekümnest vürsti enda

käega kirjutatud või tema allkirja kandvast kompromi-
teerivast dokumendist, ja juhul kui Fabrizio elu oleks
ähvardanud tõsine oht, kavatses krahv Tema Kõrgusele
teatada, et annab need dokumendid ühe suurriigi valit-
susele, kes võib ta ainsa sõnaga hävitada.

Krahv Mosca lootis kindlalt tulevase parun Riva peale
ja kartis ainult mürki. Barbone katsed olid teda niivõrd
ärevusse viinud, et ta otsustas ette võtta näiliselt mõt-
lematu sammu. Ühel hommikul sõitis ta kindluse värä-
vasse ja laskis kutsuda kindral Fabio Conti, kes tuli
alla värava kohal asuvasse bastioni; kindraliga sõbrali-
kult jalutades ütles krahv talle pärast teeseldult lahkelt
ja viisakat sissejuhatust:

«Kui Fabrizio süreb kahtlastel asjaoludel, võidakse
see surm minu arvele kirjutada, mind peetakse armu-
kadedaks ja ma muutuksin naeruväärseks, mis on mulle
talumatu, seepärast ei lase ma seda sündida. Nii et kui
ta sureb mingi haiguse kätte, tapan ma teid
oma käega, et end kahtlusest puhtaks pesta; ar-
vestage seda!» Kindral Fabio Conti vastas suurepäraselt
ja kiitles oma vaprusena, aga krahvi pilk sööbis ta
mällu.

Mõni päev hiljem, otsekui oleks ta krahviga kokku
rääkinud, lubas fiskaal Rassi endale mõtlematu teo, mis
on väga üllatav temasuguse inimese poolt. Avalik põl-
gus ta nime vastu, mis lihtrahva suus üldnimeks oli saa-
nud, tegi teda haigeks sellest ajast peale, kui tal oli
täiesti põhjendatud lootus sellest lahti saada. Ta saatis
kindral Fabio Contile ametliku ärakirja kohtuotsusest,
mille järgi Fabrizioole mõisteti kaksteist aastat kindluse-
vangistust. Seaduse kohaselt oleks tulnud seda teha kohe
järgmisel päeval pärast Fabrizio vanglasse paiguta-
mist, kuid Parmas, selles salasepitsuste riigis, oleks
kohtuniku selline samm ilma valitseja erikorralduseta
olnud ennekuulmatu tegu. Kuidas olekski võimalik olnud
hellitada lootust hertsoginna kõrkuse taltsutamiseks,
nagu ütles vürst, ajades teda iga kahe nädala tagant
ärevile, kui kohtuotsuse ametlik ära kiri oleks kohtukant-
seleist välja läinud? Ohtul enne seda päeva, mil kindral
Fabio Conti sai fiskaal Rassi ametliku kirja, teatati talle,
et kirjutaja Barbone oli läbi pekstud, kui ta hilisel tun-

nil kindlusse tuli; ta tegi sellest järelduse, et kõrgemalt
poolt ei olda Fabrizioost vabanemisest enam huvitatud,
ja ettenägelikult ei rääkinud ta esimesel audientsil vürs-
tile sõnagi, et oli saanud ärakirja otsusest, mis oli teh-
tud temale üle antud vangi kohta. See päästis Rassi ta
meeletu teo vahetutest tagajärgedest. Õnneks oli
krahv vaese hertsoginna südamerahuks avastanud, et
Barbone rumal tapmiskatse oli ainult isiklik kättemaks,
ja ta oli lasknud talle eespool kirjeldatud viisil õpetust
anda.

Fabrizio oli meeldivalt üllatatud, kui pärast saja kolme-
kümne viie päeva pikkust vangistust õige kitsukeses
puuris vangla vaimulik don Cesare ühel neljapäeval
tema juurde tuli, et viia ta Farnese torni platvormile
jalutama; Fabrizio ei saanud värske õhu käes olla küm-
met minutitki, kui tal hakkas halb.

Don Cesare kasutas selle juhuse ära, et muretseda
talle luba jalutada iga päev pool tundi. See polnud
mõistlik tegu; sagedased jalutuskäigud andsid meie kan-
gelasele peatselt endise jõu tagasi ja ta kasutas seda
kurjasti.

Serenaadid jätkusid; täpsust armastav komandant
talus neid ainult sellepärast, et need sidusid ta tüdriku,
kelle iseloom talle hirmu valmistas, markii Crescenziga:
ta tundis ebamääraselt, et tal pole tüdriku midagi ühist,
ja kartis kogu aeg tema poolt mõnd mõtlematu tegu.
Clelia võib kloostriisse põgeneda ja tema jääks relvituks.
Pealegi kartis kindral, et muusikaga, mille helid tungi-
vad kõige pimedamatesse kongidesse, kus hoiti kõige
kardetavamaid liberaale, võidakse edasi anda mingeid
signaale. Ka muusikamehed ise kutsusid temas esile
kahtlusi, seepärast pani ta nad kohe, kui serenaad lõp-
pes, komandandilossi alumistesse ruumidesse, mida päe-
val kasutati kindlusegarnisoni kantseleiks, luku taha ja
laskis nad vabaks alles järgmise päeva hilisel hommiku-
tunnil. Komandant seisis ise «orjasillal», laskis nad enda
juuresolekul läbi otsida ja kinnitas enne vabakslaskmist
mitu korda, et see, kes julgeb võtta enda peale pisimagi
ülesande mõne vangi poolt, puuakse jalamaid üles. Iga-
üks teadis, et hirmust sattuda ebasoosingusse on ta või-
meline seda ähvardust täide viima. Markii Crescenzi

pidi muusikameestele, kes olid väga ärritatud vanglas veedetud öö pärast, kolmekordset tasu maksma.

Suure vaevaga oli hertsoginnal õnnestunud veenda üht neist ärakohutatud meestest, et too komandandile kirja edasi annaks. Kiri oli adresseeritud Fabriziole; hertsoginna kurtis selles kirjas saatuse üle, et Fabrizio on juba üle viie kuu vanglas, aga tema sõbrad ei saa temaga mingil viisil ühendusse astuda.

Jõudnud kindlusse, langes äraostetud muusikant kindral Fabio Conti ette põlvili ja tunnistas, et keegi talle tundmatu preester oli teda nii tungivalt palunud edasi anda härra del Dongole adresseeritud kiri, et ta ei tihanud ära öelda, kuid olles truu oma kohusele, tahab ta kirja kiiresti Tema Kõrgeaususele üle anda.

Tema Kõrgeausus oli väga meelitatud: ta teadis, mis sugused võimalused hertsoginna käsutuses on, ja kartis kohutavalt, et teda ninapidi veetakse. Ülirõõmsana viis kindral kirja vürsti kätte, kes oli sellest vaimustatud.

«Niisiis on minu riigis valitsev range kord ise minueest kätte maksnud. Too kõrk naine kannatab juba viis kuud! Lähemal päevil laseme ehitada tapalava, — oma taltsutamatu kujutlusvõime juures arvab ta kindlasti, et see on mõeldud väikese del Dongo jaoks.»

KAHEKUMNES PEATÜKK

Kord öösel kella ühe paiku aknalaua lamades pistis Fabrizio pea aknavarju tehtud luugist välja, jäädes vaatlema tähti ning piirituid kaugusi, mis ülalt Farnese tornist silmale avanesid. Lastes pilgul ekselda üle väljade piki Po alamjooksu Ferrara suunas, märkas ta juhuslikult väga väikest, aga kaunis heledat valgustäppi, mis näis paistvat mingi torni tipust. «Seda valgust pole tasandikult näha,» mõtles Fabrizio, «torni läbimõõt on nii suur, et allolijad seda ei näe; neid signaale saadetakse arvatavasti mingisse kaugesse punkti.» Äkki märkas ta, et valgus süttib ja kustub õige lühikeste vaheaegade järel. «Mõni neiu vestleb oma armsamaga naaberküllast.» Ta loendas üheksa vilkumist järjest. «See on I,» ütles ta. «I on üheksas täht tähestikus.» Pärast

pikemat vaheaega süttis valgus neliteist korda järjest. «See on N.» Seejärel vaheaeg ja siis vilkus valgus üksainus kord. «See on A; terve sõna on siis I n a.»

Milline oli ta rõõm ja üllatus, kui väikeste vaheaegade üksteisele järgnevatest vilkumistest moodustusid sõnad:

«INA PENSA A TE.»

Selge: «Gina mõtleb sinule.»

Ta vastas otsekohe, vilgutades oma lampi aknavarju ava kohal:

«FABRIZIO ARMASTAB SIND!»

Vestlus kestis hommikuni. See oli ta vangistuse saja seitsmekümne kolmas öö ja alles nüüd sai ta teada, et juba neli kuud antakse igal ööl signaale. Aga neid võis igaüks näha ja mõista; juba esimesest ööst peale viidi läbi lühendused: kolm kiiresti järgnevat vilkumist tähendavad hertsoginnat, neli — vürsti, kaks — krahv Moscat, kaks lühikest ja kaks pikka tuld tähendavad p o g e n e m i s t. Edaspidi otsustati kasutada vana, teistsuguse tähestikulise järjekorraga *alla monaca* tähestikku, et asjasse pühendamatud signaale ei taipaks. Näiteks täht A-le vastas number 10, B-le number 3; seega pidi lambi kolm üksteisele järgnevat vilkumist tähendama B-d, kümme vilkumist A-d jne.; sõnade eraldamiseks oli vilkumiste vahel pikem paus. Lepiti kokku järgmisel päeval tund aega pärast keskööd uuesti ühendusse astuda; hertsoginna tuli sel korral ise torni, mis asus veerand lüü kaugusel linnast. Ta silmad täitusid pisaratega, nähes Fabrizio signaale, keda ta juba mitu korda oli surnuks pidanud. Hertsoginna ütles talle oma lampi vilgutades: «Armastan sind, palju jõudu ja tervist, on lootust! Harjuta kongis oma lihaseid, sul läheb käte jõudu vaja.» — «Ma pole teda näinud Fausta kontserdist saadik,» mõtles hertsoginna, «kui ta jahimehe riietuses mu salongi uksele ilmus. Kes oleks siis võinud arvata, et meid niisugune saatatus ootab!»

Signaalidega laskis hertsoginna Fabriziole teatada, et ta saab varsti vabaks, tänu vürsti armulikkusele (neist signaalidest võidi aru saada); siis aga hakkas jälle talle õrnusi ütlema ega suutnud temast

kuidagi lahkuda. Alles Ludovico pealekäimisel, kes oli Fabriziole osutatud teenete pärast hertsoginna paremaks käeks saanud, nõustus ta koidu eel lõpetama, kuna signaalid oleksid võinud mõne pahatahtliku inimese tähelepanu äratada. Mitu korda korratud teade peatsest vabanemisest täitis Fabrizio sügava kurbusega. Clelia märkas järgmisel päeval ta nukrust ja küsis ettevaatamatult selle põhjust.

«Näen, et olen peagi sunnitud hertsoginnale tõsise pettumuse valmistama.»

«Ja mida siisugust võiks ta nõuda, millest te ära ütleksite?» küsis Clelia uudishimust põledes.

«Ta tahab, et ma siit lahkuksin,» vastas Fabrizio, «aga ma ei nõustu sellega iialgi.»

Clelia ei olnud võimeline vastama, ta vaatas Fabriziole otsa ja puhkes nutma. Oleks Fabrizio ta lähedal olnud ja temaga kõnelda saanud, võib-olla oleks noormehele siis tundeid avaldatud, milles kahtlemine viimase sageli sügavasse meeleheitesse tõukas. Ta tundis nüüd selgesti, et elu ilma Clelia armastuseta oleks talle vaid rida kibedaid piinu ja talumatut vaeva. Talle näis, et on mõttetu elada nende elumõnude pärast, mis olid tundunud talle huvitavad enne armastuse tundma õppimist, ja kuigi enesetapmine polnud tol ajal Itaalias veel moodi läinud, oli ta sellest mõelnud kui ainsast väljapääsust, kui saatuse teda Cleliast peaks lahutama.

Järgmisel päeval sai ta Clelialt pika kirja.

«Te peate tõtt teadma, mu sõber. Selle aja jooksul, mis te siin viibite, arvati Parmas sageli, et teie viimne päev on käes. Tõsi küll, teid on ainult kaheteistkümneks aastaks kindlusesse vangimõistetud, kuid õnnetuseks on võimatu kahelda selles, et teid jälgib kõikvõimsa isiku vihkamine, ja kakskümmend korda olen ma hirmust värisenud, et mürk teeb teie elupäevadele lõpu; nii et kasutage kõiki võimalikke vahendeid siit pääsemiseks. Nagu näete, jätan ma teie pärast oma kõige pühamad kohustused täitmata, sõnad, mis ma ütlen, ei ole kohased minu huultele, otsustage ise selle järgi, kui suur on hädaoht. Kui on ilmtingimata vajalik, kui ei ole mingit teist moodust, siis põgenege. Iga hetk, mis te veedate

siin kindluses, võib saada teie elule äärmiselt ohtlikuks; mõelge sellest, et õukonnas on partei, mis ei kõhkle iialgi kuritegu sooritamast, kui on vaja oma kavatsusi läbi viia. Kas te pole aru saanud, et ainult tänu krahv Mosca harukordsele osavusele on selle partei plaanid seni alati luhta läinud? Nüüd aga on leitud kindel abinõu krahvi Parmast eemaldamiseks, selleks tuleb vaid hertsoginna meeleheitele viia, ja kas pole ühe noore vangi surm selleks kõige kindlam vahend? Ainuüksi see küsimus, millele pole vastust, peab teile vaieldamatult selgitama te olukorra ohtlikkuse. Te ütlete, et teil on minu vastu sõbralikud tunded: mõelge kõigepealt, et on ületamatuid takistusi, mis ei lase sel tundel meid iialgi kindlamalt siduda. Me kohtusime nooruses, õnnetuses ulatasime teineteisele abistava käe; saatuse tahtel olen selles sünges paigas, et leevendada teie vaeva, aga ma teeksin endale igavesti etteheiteid, kui te alusetute unistuste pärast, mis iialgi ei täitu, jätaksite kasutamata ükskõik missuguse võimaluse päästa oma elu kohutavast ohust. Olen kaotanud oma hingerahu sellest ajast, kui nii järelemõtlematult hakkasin teiega vahetama sõpruse avaldusi. Kui meie lapsemäng tähestikkudega on äratanud teis põhjendamata lootusi, mis võivad teile saatuseks saada, siis ei suuda ma end õigustada isegi Barbone tapmiskatset meenutades. Olen ise teid palju kohutavasse, palju kindlusesse hukatusse tõuganud, uskudes seejuures, et päästan teid hetkelisest ohust; minu ettevaatamatus ei leia iial andestust, kui see on äratanud teis tunded, mille pärast te hertsoginna nõuandeid kuulda ei võta. Näete nüüd, mida te mind ise kordama sunnite: põgenege, ma käsin teid...»

Kiri oli väga pikk; mõned laused, nagu näiteks ma käsin teid, mis me äsja ära tõime, andsid armunud Fabriziole õndsalikku lootust. Mõnikord näis talle, et sügavamal peituvad õige õrnad tunded, kuigi väljendused olid äärmiselt ettevaatlikud. Üldiselt aga maksis ta sedasorti lahinguis kannatustega oma täieliku teadmatus eest; Clelia kirjutas nägi ta üksnes lihtsat või siis isna tavalist inimlikku kaastunnet.

Kõik see, mis Clelia talle teatas, ei kõigutanud muide

hetkekski ta otsust; eeldades, et ohud, mida ta kirjeldas, on täiesti reaalsed, leidis Fabrizio, et ajutine hädahoht pole kuigi kallid hind õnne eest näha Cleliat iga päev. Mis elu see oleks, kui ta peaks end jälle Bolognas või Firenze varjama? Kui ta kindlusest põgeneb, pole tal vähimatki lootust saada luba Parmas elamiseks. Ja isegi kui vürst sel määral meelt muudaks, et laseks ta vabaks (mis oli väga ebatõenäoline, kuna Fabrizio oli muutunud võimsale klikile krahv Mosca kukutamise vahendiks), mis elu oleks tal Parmas, kus neid lahutab kogu see kahe partei vahel valitsev vihavaen? Võib-olla üks või kaks korda kuus saaksid nad juhuslikult kuskil salongis kokku, ja millest nad selliselgi juhul vestelda võiksid? Kuidas leida siis uuesti seda südamlikku lähedust, mida ta nüüd iga päev tundide viisi naudib? Mis oleks salongivestlus, võrreldes nende jutuaamisega tähestiku abil? «Ja kui ma peangi selle õndsliku elu ja ainsa õnnevõimaluse eest maksma mõne väikese hädahuga,» mõtles Fabrizio, «mis siis sellestki halba on? Ja kas pole seegi õnn, et võin talle sel teel anda väikesegi tõendi oma armastusest.»

Fabrizio nägi Clelia kirjas ainult soodsat võimalust paluda kohtumist: see oli kõigi ta igatsuste ainus ja kindel eesmärk. Ta oli Cleliaga kõnelnud ainult üks kord, hiljem veel paar sõna, momendil, kui ta vanglasse toodi, ja sellestki oli möödunud juba üle kaheksa päeva.

Avanes hea võimalus Cleliaga kohtumiseks: heasüdamlik abt don Cesare lubas Fabriziol igal neljapäeval valgajal ajal pool tundi Farnese torni terrassil jalutada; teistel nädalapäevadel toimusid jalutuskäigud, mis olid nähtavad kõigile Parma ja ümbruskonna elanikele ning võisid komandanti rängalt kompromiteerida, alles pimeduse saabumisel. Farnese torni terrassile võis pääseda ainult kellatorni kaudu läbi musta ja valge marmoriga võikalt kaunistatud kabeli, mida lugeja võib-olla veel mäletab. Grillo saatis Fabrizio kabelisse ja avas talle ukse kellatorni kitsale trepile: tema kohus oleks õieti olnud vangile järgneda, aga et õhtud olid juba jahedad, lukustas valvur ta kellatorni, kustkaudu terrassile pääses, ja läks ise oma kambris sooja. Miks ei võiks Clelia ühel õhtul oma toatüdruku saatel mustast marmorist kabelisse tulla?

Kogu pikk kiri, mille Fabrizio Cleliale vastuseks saatis, oli arvestatud selle kohtumise saavutamiseks. Peale selle usaldas ta Cleliale täieliku avameelsusega, nagu oleks juttu kellestki kolmandast isikust, kõik põhjused, mis sunnivad teda kindlusse jääma.

«Olen nõus tuhat korda päevas surmale silma vaatama õnne eest kõnelda teiega tähestiku abil, mis nüüd meie vestlust enam hetkekski ei peata, teie aga tahate, et ma teeksin rumaluse ja lähaksin pagendusse Parmasse või Bolognasse või koguni Firenze! Te tahate, et ma oma vabal tahtel teist eemalduksin! Teadke, et niisugune pingutus käib mul üle jõu; asjata annaksin teile sõna, ma ei suudaks seda pidada.»

Kohtumisele palumise tagajärjeks oli, et Clelia ei näidanud end tervelt viis päeva; viis päeva käis ta lindude juures ainult siis, kui teadis, et Fabrizio ei saa aknavarju tehtud väikest ava kasutada. Fabrizio oli meeleheitel; ta tegi Clelia eemalehoidumisest järelduse, et hoolimata mõningaist pilkudest, mis olid temas äratanud meeleluid lootusi, ei ole Clelia kunagi tundnud ta vastu midagi muud kui lihtsalt sõprust. «Kui see on nii, mis tähtsust mu elul siis enam on?» mõtles ta. «Lasku vürst mind hukata, olen talle selle eest tänulik; seda vähem on mul põhjust kindlusest lahkuda.» Ja sügava vastumeelsusega vastas ta igal ööl valgussignaalidele. Hertsoginna arvas, et ta on hulluks läinud, kui luges järgmisi veidraid sõnu signaalide üleskirjutustelt, mis Ludovico talle igal hommikul tõi: «Ma ei taha põgeneda; tahan siin surra!»

Selle viie päeva jooksul, mis Fabrizioole nii palju piina valmistasid, oli Clelia veel õnnetum kui tema; talle oli tulnud uus mõte, mis õilsale hingele nii valus oli: «Minu kohus on põgeneda kindlusest kaugel asuvasse kloostrisse. Kui Fabrizio teada saab, et mind enam siin pole, ja ma lasen sellest talle teatada Grillo ning kõigi teiste vangivalvurite kaudu, siis võtab ta ette põgenemiskatse.» Aga kloostrisse minek tähendas mätta igaveseks lootus Fabriziot jälle näha; lahkuda temast nüüd, kus ta nii veenvalt tõestas, et tal pole enam tundeid, mis teda hertsoginnaga võib-olla kunagi sidusid! Kas võib noormees veel liigutavamalt tõendada oma armastust? Pärast seit-

set pikka vangis veedetud kuud, mis olid tõsiselt rikkunud ta tervist, keeldus ta vabadusest. Kergemeelne olé-vus, kellena õukondlaste tagarääkimised Fabriziot Clelia silmis olid kujutanud, oleks ohverdanud kakskümmend armukest, et vaid päev varem kindlusest pääseda; mida kõike poleks teinud niisugune inimene, et pääseda vanglast, kus mürk ta elu iga päev võis lõpetada!

Clelial ei jätkunud julgust ja ta tegi suure vea, et ei otsinud kloostrist varjupaika, mis ühtlasi oleks andnud talle täiesti loomuliku põhjuse katkestada suhted markii Crescenziga. Aga kui viga oli juba tehtud, kuidas võis ta siis vastu panna nii armastusväärsele, nii otsekohe-sele ja nii õrnatundelisele noormehele, kes pani oma elu kohutavasse hädaohtu tühise õnne eest näha teda ak-nast? Pärast viis päeva kestnud rasket siseheitlust, mil ta hetketi iseennast põlgas, otsustas Clelia vastata Fab-rizio kirjale, milles too palus õnne vestelda temaga mus-tast marmorist kabelis. Tõsi küll, ta keeldus, ja küllaltki karmisõnaliselt, aga sellest hetkest peale oli ta rahu kadunud; lakkamatult manas kujutlusvõime ta silme ette pilte, kuidas Fabrizio mürgitatuna sureb. Kuus või ka-heksa korda päevas tuli ta lindude juurde, tal oli kirklik vajadus oma silmaga veenduda, et Fabrizio elab.

«Kui ta veel kindluses on,» mõtles ta, «ja kättesaadav kõigile koledustele, mida Raversi kildkond ta vastu võib-olla sepitseb, et krahv Moscast lahti saada, siis ainuüksi sellepärast, et mul ei jätkunud vaprust kloostrisse põge-neda! Tal poleks mingit põhjust siia jäämiseks, kui ta kindlasti teaks, et olen siit igaveseks lahkunud.»

See nii häbelik ja ühtlasi nii kõrk neiu oli jõudnud niikaugele, et pöördus Grillo poole, riskides ta keeldu-misega; veel enam, ta andis sellele mehele võimaluse teha ta veidrast käitumisest mistahes järeldusi. Ta las-kus nii sügava alanduseni, et laskis kutsuda Grillo ja ütles talle väriseval häälel, mis reetis kogu ta saladuse, et lähemal päevil saab Fabrizio vabaks, mida arvesta-des hertsoginna Sanseverina tegutseb väga aktiivselt; sageli on otsekohe tarvis vangilt vastust mõningatele ettepanekutele, mis talle tehakse, seepärast palus ta Gril-lot lubada Fabriziol teha avaus varju, mis ta akent katab, et ta saaks märkide abil vangile edasi anda tea-

teid, mida ta mitu korda päevas proua Sanseverinalt saab.

Grillo naeratas ja kinnitas talle oma lugupidamist ning kuulekust. Clelia oli talle lõpmata tänulik, et ta ei õelnud ühtki ülearust sõna; ilmselt teadis ta väga hästi, mis seal toimus juba mitu kuud.

Vaevalt oli vangivalvur lahkunud, kui Clelia andis kokkulepitud signaali, millega ta kutsus Fabriziot eriti tähtsatel puhkudel, ja tunnistas talle kõik üles, mis oli teinud. «Te tahate hukkuda mürgi läbi,» lisas ta, «loo-dan, et mul jätkub mehisust lähemal päevil lahkuda isa juurest ja põgeneda mõnesse kaugesse kloostrisse; olen kohustatud seda tegema teie pärast. Loodan, et te siis ei pane enam vastu põgenemisplaanidele, mida teile või-dakse esitada; kuni olete siin, kannatan kohutavalt, ajuti olen täiesti arust ära. Eluski pole ma kellelegi halba teinud, aga nüüd näib mulle, et olen teie surmas süüdi. See mõte viiks mind meeletele ka siis, kui oleks tegu mulle täiesti tundmatu inimesega. Otsustage siis ise, mida ma pean tundma, kujutledes, kuidas mu sõber, kes oma mõtlematusega mulle tõsist meelehärmi valmistab, aga keda ma siiski juba pika aja jooksul iga päev näen, surmaeelsetes valudes vaevleb. Ajuti tunnen tarvidust kuulda teilt endalt, et te veel elus olete.

Et vabaneda kohutavatest kannatustest, alandasin ma end ja palusin armulikkust alluvalt, kes oleks võinud keelduda ja kes mind pealegi võib reeta. Lõpuks oleksin ma võib-olla õnnelikki, kui ta isale ette kannaks; siis läheksin otsekohe kloostrisse ega oleks enam teie jul-made meeletuste tahtmatu kaasosaline. Uskuge mind, nii ei või see kaua kesta; te allute hertsoginna korraldustele. Olete rahuldatud, mu julm sõber? Ma ise palun teid mu isa reeta! Kutsuge Grillo ja tehke talle kingitust!»

Fabrizio oli niivõrd armunud, et Clelia tühisemgi tahteavaldus temas esile kutsus hirmu, ja isegi see veider ülestunnistus ei veennud teda Clelia armastuses. Ta kut-sus Grillo ja tasus talle rikkalikult senise vastutulelik-kuse eest, aga tuleviku suhtes ütles, et annab Grillole ühe tsekiini iga päeva eest, mil ta laseb kasutada akna-varju tehtud ava. Grillo oli neist tingimustest vaimus-tatud.

«Kätt südamele pannes räägin ma teile, monsinjoor. Kas te ei nõustuks sööma iga päev lõunaks külma toitu? On üsna lihtne viis mürki vältida. Ainult palun teid saladust pidada: vangivalvur peab nägema kõike, aga mitte midagi taipama jne. jne. Ühe koera asemel toon kaasa mitu ja te annate neile maitsta kõiki toite, mida kavatsete süüa; veini toon ma teile omast käest ja te joote ainult neist pudeleist, kust mina olen joonud. Kui aga Teie Kõrgeausus tahab mind igaveseks hävitada, on küllalt, kui ta usaldab sõnakesegi sellest kas või preili Cleliale. Naised jäävad ikkagi naisteks; kui ta homme teiega tülili läheb, siis ülehommene jutustab ta kättemaksuks kogu loo isale, kellele oleks suurimaks lõbuks leida põhjus ühe vangivalvuri poomiseks. Peale Barbone on ta võibolla kõige õelam inimene kindluses, ja see ongi teie olukorras suurim oht; tema juba oskab mürgiga ümber käia, võite kindel olla, ja tema ei andestaks mulle, et tulin mõttele siin kolme-nelja väikest koera pidada.»

Toimus uus serenaad. Nüüd vastas Grillo kõigile Fabrizio küsimustele; ta oli endale töötanud olla ettevaatlik ja mitte reeta preili Cleliat, kes tema arvamist mööda, kuigi pidi peatselt abielluma markii Crescenziga, Parma riigi rikkaima mehega, ajas siiski armuasju armastusväärse *monsignore* del Dongoga, niipalju kui vanglamüürid seda võimaldasid. Vastates Fabrizio viimasele küsimusele serenaadi kohta, lisas ta ennatult: «Räägitakse, et ta abiellub temaga varsti.» Võib kujutleda, kuidas need lihtsad sõnad Fabrizioole mõjusid. Öösel vastas ta lambi signaalidele ainult, et on haige. Järgmisel hommikul kella kümne paiku, kui Clelia tuli lindude juurde, küsis ta temalt pedantliku viisakusega, mis oli nende suhtlemises täiesti uus, miks ta pole talle otsekoheselt öelnud, et armastab markii Crescenzit ja kavatseb temaga abielluda.

«Sellepärast, et see kõik pole tõsi,» vastas Clelia karsitult. Tõsi on aga see, et tema vastuse ülejäänud osa ei olnud hoopiski nii selgesõnaline, ja Fabrizio juhtis sellele ta tähelepanu, kasutades juhust uuesti kohtamist paluda. Nähes, et tema siiruses kaheldakse, nõustus Clelia peaaegu otsekohe, kuid märkis ühtlasi, et sellega häbistab ta end Grillo silmis lõplikult. Öhtul, kui oli pimedaks

lähunud, tuli ta koos toatüdrukuga mustast marmorist kabelisse ja jäi selle keskele altarilambi kõrvale seisma; toatüdruk ja Grillo läksid kolmekümne sammu kaugusele ukse juurde. Clelia värises üleni, ta oli ette valmistanud pika kõne, mille eesmärgiks oli mitte laskuda kompromiteeriva ülestunnistuseni, kuid kire loogika on kõikvõimas; tugev iha tõtt teada saada ei luba tühist kavaldamist, kuna piiritu kiindumus armastatud isikusse vabastab kartusest teda solvata. Fabrizio oli kõigepealt pimestatud Clelia ilust; ligi kaheksa kuu vältel polnud ta kedagi nii lähedalt näinud peale vangivalvurite. Kuid markii Crescenzi nimi ajas ta marru ja ta viha suurenes veelgi, kui ta selgesti nägi, et Clelia vastab põikleva ettevaatlikkusega. Clelia omakorda mõistis, et ta õhutab kahtlusi, selle asemel et neid hajutada. See oli tema jaoks liiga piinav.

«Teeb see teid õnnelikuks,» ütles ta peaaegu vihaselt, silmad täis pisaraid, «et sundisite mind unustama vähimagi lugupidamise enese vastu? Kuni möödunud aasta 3. augustini olid mulle vastumeelsed kõik mehed, kes mulle meeldida püüdsid. Tundsin piiritut ja arvatavasti lüüdatud põlgust õukondlase iseloomu vastu, kõik õukonna lõbustused olid mulle vastumeelsed. Seevastu aga leidsin ma ebatavalisi omadusi vangis, kes toodi kindlusesse 3. augustil. Algul vaevasid mind, ilma et ma seda isegi oleksin aimanud, armukadedusepiinad. Kauni, mulle hästi tuntud naise võlud olid nagu noahoop mu südamesse, sest ma arvasin ja arvan osalt nüüdki veel, et too vang oli temasse kiindunud. Peagi hakkas markii Crescenzi, kes oli palunud mu kätt, mind veel innukamalt jälitama; ta on väga rikas ja meil pole mingit varandust. Avaldasin kindlalt oma tahet ja lükkasin ta tagasi, siis aga ütles isa saatuseliku sõna — klooster. Mõistsin, et kui ma kindlusest lahkun, ei saa ma enam valvata vangi elu, kelle saatuse vastu ma huvi tundsin. Minu ülima ettevaatlikkuse tõttu ei aimanud ta seniajani, milline kohutav oht ta elu ähvardab. Töötasin endale, et ma ei reeda ilalgi ei oma isa ega oma saladust. Kuid too imetlusväärse teovõimeline, väljapaistva mõistuse ja kohutava tahtega naine, selle vangi kaitsja, pakkus talle, nagu ma eeldan, põgenemisvõimalust, tema aga loobus sellest, soo-

vides mind veenda, et keeldub kindlusest lahkumast ainuüksi sellepärast, et minu lähedusse jääda. Siis tegin ma suure vea, ma võitlesin endaga viis päeva, kuigi oleksin pidanud otsekohe kindlusest lahkuma ja kloostrist pelgupaika otsima: see samm oleks olnud lihtsaim moodus lõpetada suhted markii Crescenziga. Mul ei jätkunud julgust kindlusest lahkuda ja nüüd olen ma langenud tütarlaps; olen end sidunud kergemeelse inimesega. Tean, kuidas ta käitus Napolis, ja mis alust on mul arvata, et ta iseloom on muutunud? Karmis vangistuses kura-meerib ta igavusest ainsa naisega, keda näeb ja kes tal igavust aitab peletada. Kuna ta sai neiuga rääkida ainult teatud raskustega, näis see petlik lõbustus talle kirena. Too vang on seltskonnas kuulus oma vapruse poolest, tal tuli pähe tõestada, et ta armastus pole ainult tühine mööduv kiindumus, ja ta seab end tõsisesse hädahoitu, et vaid näha isikut, keda ta arvab armastavat. Aga niipea kui ta on jälle kuskil suures linnas, ümbritsetud kiusatustest, mida pakub seltskonnaelu, on ta jällegi see, kes ta alati on olnud — elumees, kes otsib lõbustusi ja armuseiklusi; tema vaene vangipõlve sõber aga lõpetab oma elupäevad kloostris, kergemeelsest isikust unustatuna ja surmani kahetsedes, et avas talle oma südame.»

Seda ajaloolist kõnet, mille me edasi anname ainult peajoontes, katkestas Fabrizio, nagu arvata võib, paar-kümmend korda. Kuna ta oli meeletult armunud, siis oli ta nüüd lõplikult veendunud, et enne Cleliat pole ta veel kedagi armastanud ja et tema saatuseks on pühendada oma elu ainult Cleliale.

Kahtlemata kujutleb lugeja isegi, missuguseid kauneid sõnu ta ütles, kui toatüdruk oma käskijannat hoiatama tuli, et kell lõi juba pool kaksteist ja kindral võib iga hetk koju jõuda; lahkumine oli valus.

«Võib-olla näen teid viimast korda,» ütles Clelia vangile, «kättemaks, millest Raversi erakond on ilmselt huvitatud, võib teile anda julma võimaluse tõendada, et te pole truudusetu.» Clelia lahkus Fabrizioost pisaraisse lām-budes ja põletavat häbi tundes, et ei suutnud neid varjata toatüdruku, eriti aga vangivalvur Grillo eest. Teine kohtumine oli võimalik ainult juhul, kui kindral tütrele

ette teatab, et kavatseb veeta õhtu seltskonnas; kuna aga Fabrizio vangistus oli äratanud õukondlikku uudishimu, pidas kindral targemaks kodus istuda, vihjates peaaegu lakkamatuile podagrahoogudele; kui tal aga tuligi keeruliste poliitiliste sepitsuste pärast linna sõita, sai see sageli teatavaks alles hetkel, kui ta juba tõlda oli istumas.

Pärast kohtumist marmorkabelis oli Fabrizio elu ainult pidev rõõmujoovastus. Tõsi küll, tema õnnel seisid veel ees suured takistused, kuid lõpuks ometi sai talle osaks see ülim rõõm, mida ta vaevalt oli julgenud loota — olla selle jumaliku olendi armastatu, kes täitis kõiki ta mõtteid.

Kolmandal päeval pärast kohtamist lõppesid valgussignaalid varakult, öösel kella kaheteistkümne paiku, ja otsekohe seejärel lendas üle aknavarju ning läbi paberist aknaruutude tuppa tinakuul, mis oleks peaaegu Fabrizio pea lõhki lõõnud.

Kaunis suur kera ei olnud kaugeltki nii raske, kui ta läbimõõdu järgi oleks võinud eeldada. Fabrizio avas selle kerge vaevaga ja leidis sealt hertsoginna kirja. Peapiiskopi kaasabil, keda hertsoginna pidevalt meelitas, õnnestus tal ära osta üht sõdurit kindluse garnisonist. Too mees, osav linguheitja, pettis komandandilõssi nurkadel ja ukse ees seisvaid tunnimahi, aga võib-olla ka leppis nendega kokku.

«Pead põgenema kõie abil. Värisen üleni, andes sulle nliisugust hirmsat nõu; kõhklesin tervelt kaks kuud, kas sulle seda öelda või mitte, kuid poliitiline silmapaar lähed iga päevaga ähvardavamaks ja võib oodata kõige halvemat. Muide, anna kohe lambiga signaali, mis kinnitaks meile, et oled selle ohtliku kirja kätte saanud; signaalseeri P, B, ja G *monaca* tähestiku järgi, tähendab neli, kaksteist ja kaks; ootan hinge kinni pidades seda signaali. Olen tornis, vastame sulle N ja O, seitse ja viis. Kui oled vastuse saanud, ära enam signaale anna, vaid tegele ainult mu kirjaga, katsu seda mõista.»

Fabrizio kiirustas käsku täitma, ta andis kokkulepitud signaalid, millele vastati, ja jätkas siis kirja lugemist.

«Võib oodata kõige halvemat; seda ütlesid mulle kolm inimest, keda ma kõige rohkem usaldan, pärast seda, kui nad minu nõudmisel vandusid piibli juures, et räägivad ainult tõtt, ükskõik kui karm see tõde mulle ka oleks. Esimene neist meestest ähvardas Ferraras noaga kallale minna haavaarstist pealekaebajale; teine ütles sulle pärast su tagasitulekut Belgiratest, et sul oleks märksa mõistlikum olnud maha lasta toapoiss, kes ratsutas lauldes metsas, vedades oheliku otsas toredat, aga kõhnavõitu hobust; kolmandat sa ei tunne, too on maantee-röövel, minu sõber, teoinimene, nagu neid harva leidub, ja niisama vapper mees nagu sinagi; seepärast küsisin ma peamiselt just temalt, mida sul tuleks teha. Kõik kolm ütlesid, ilma et nad oleksid teadnud, et ma ka teistega nõu pidasin, et parem juba riskida kaela murda, kui veeta veel üksteist aastat ja neli kuud pidevas tõenäolise mürgitamise hirmus.

Pead kuu aega oma kongis harjutama sõlmedega nõõri mööda üles ja alla ronimist. Siis, ühel pidupäeval, kui kindluse garnisonile on rohkesti veini jagatud, viid sa oma suure ürituse läbi. Sulle muretsetakse kolm siidist ja kanepist luigesulejamedust nõõri: üks on kaheksakümne jala pikkune — aknast kolmkümmend viis jalga allpool olevate apelsinipuudeni laskumiseks, teine — kolmesaja jala pikkune, peatorni müüri mööda saja kaheksakümne jala sügavusse laskumiseks, siin aga on takistuseks raskus; kolmas, kolmekümne jala pikkune on valli ületamiseks. Uurin nüüd kogu aeg idapoolset, see tähendab Ferrara-poolset müüri: maavärina tagajärjel oli sinna tekkinud lõhe; see suleti tugimüüri abil, mis moodustab kaldpinna. Mu maantee-röövel kinnitab, et tema laskuks sealpoolsest küljest ilma suuremate raskusteta ja ainult mõningate tühiste kriimustustega, mida võib saada, end tugimüüri kaldseina mööda alla libistades. Püstloodis sein pole rohkem kui kakskümmend kaheksa jalga üsna müüri jalamil, ja sellest küljest valvatakse kindlust kõige halvemini.

Ometigi, arvestades kõiki asjaolusid, arvab mu varas, kes on kolm korda vanglast põgenenud ja keda sa armastama hakkaksid, kui teda tunneksid, kuigi ta sinu seisusest inimesi vihkab, — niisiis arvab mu maantee-

röövel, kes on osav ja nobe nagu sina, siiski, et ta eelistaks laskuda õhtupoolsest küljest, just otse teile hästi tuntud väikese lossi vastast, kus kunagi elas Fausta. Ta valiks läänepoolse külje sellepärast, et kuigi müür on seal õige vähe kaldu, on ta peaaegu täiesti põõsaid täis kasvanud; seal on väikese sõrme jämedusi oksid, mis võivad küll kriimustada, kui neid tähele ei pane, aga ühtlasi oleks neist hea kinni hoida. Veel täna hommikul vaatlesin seda külge hea pikksilmaga; laskumiseks tuleks valida koht, kuhu paari-kolme aasta eest asetati rinnatise uus kivi. Otse selle kivi all on esjalgu umbes kahekümne jala pikkuselt täiesti lage müür; seal peab väga aeglaselt liikuma (mu süda väriseb, kui sulle neid kohutavaid juhtnööre annan, aga mehisus seisnebki selles, et osata paljudest pahedest leida väikseim, olgu see nii hirmus kui tahes); lagedale osale järgneb kaheksakümne või üheksakümne jala ulatuses üsna suurte põõsastega kaetud ala, kus on näha linde lendamas, seejärel tuleb umbes kolmekümne jala laiune lõik, kus kasvab ainult rohi, kuldilakk ja kivisamblik. Maapinnale lähenedes leiad jälle kakskümmend jalga põõsastikku ja lõpuks kakskümmend viis või kolmkümmend jalga värskelt krohvitud müüri.

Otsustan selle külje kasuks, kuna otse rinnatise uue kivi all on müüri ääres puust hütt, mille keegi sõdur oma aeda on ehitanud. Kindluse inseneriala kapten tahab teda sundida seda lammutama; hütt on seitseteist jalga kõrge ja kaetud õlgkatusega, mis on otse vastu kindlusemüüri. See katus mind võlubki: kui juhtuks hirmus õnnetus ja sa kukuksid, pehmendaks see langemise hoogu. Seal oleksid sa juba kindluse vallil, mida valvatakse võrdlemisi hooletult. Kui sind peatatakse, tulista püstolist ja kaitse end mõni minut. Sinu Ferrara sõber ja julge mees, keda ma nimetan maantee-röövlis, on redelitega kohal ja ronivad otsekohe üle küllaltki madala valli, et sulle appi tõtata.

Vall on ainult kakskümmend kolm jalga kõrge ja õige lauskjas. Mina seisan hulga relvastatud meestega selle viimase takistuse jalamil.

Loodan saata sulle samal teel veel viis-kuus kirja. Kordan igas kirjas lakkamatult sedasama, ainult teiste

väljendustega, me peame kõiges kokku leppima. Sa mõistad, mis tundega ma sulle kirjutan; see, kes kõneles püstolipaugust toapoisi pihta, on kõigest hoolimata parim inimene ja kahetseb kibedalt; ta arvab, et sa pääsed sellest loost ainult murtud käeluuga. Maanteeeröövel, kellel on sedalaadi üritustes rohkem kogemust, arvab, et kui sa laskud õige aeglaselt, ilma kiirustamata, maksab vabadus sulle ainult mõned kriimustused. Suurim raskus on kõite kättetoimetamises. Mõtlen ainult sellest juba kaks nädalat, niisama kaua, kui meie suur kavatsus mul meeles mölgub.

Ma ei vastagi rumalusele, ainsale vaimuvaesele väljendusele, mis sa elus oled öelnud: «Ma ei taha põgeneda!» Mees, kes kõneles püstolipaugust toapoisi pihta, hüüdis, et oled igavusest hulluks läinud. Ma ei varja su eest, et kardame peatselt ähvardavat õnnetust, mis võib-olla sunnib sinu põgenemisega kiirustama. Et sulle sellest hädahust teatada, ütleb lamp mitu korda järjest:

«Lossis on tulekahju!»

Sina vastad:

«Kas mu raamatud põlesid ära?»

Kirjas oli veel viis-kuus lehekülge mitmesugustest üksikasjadest; kiri oli kirjutatud mikroskoopiliste tähtedega väga õhukesele paberile.

«Kõik see on väga kena ja väga ilusti välja mõeldud,» ütles Fabrizio endale, «pean krahvile ja hertsoginnale igavesti tänulik olema; võib-olla arvavad nad, et ma löin kartma, aga ma siiski ei põgene. Kas siis põgenetakse kohast, kus tuntakse end ülimalt õnnelikuna ja minnakse vastumeelsesse pagendusse, kus puudub kõik, kus pole isegi õhku hingamiseks? Mida ma hakkan tegema, kui olen kuu aega Firenze olnud? Maskeerin end ja tulen kindluse väravasse hulkuma, lootuses tabada kas või üht tema pilkugil»

Järgmisel päeval Fabrizio kohkus; kella üheteistkümnepaiku oli ta akna juures, vaatlles imekaunist maastikku ja ootas õnnelikku hetke, mil näeb Cleliat, kui järsku Grillo hingeldades ta kongi jooksis:

«Ruttul Ruttu, monsinjoor, heitke voodisse ja tehke, nagu oleksite haige; kolm kohtunikku tulevad! Nad hakkavad teid üle kuulama: mõtelge hästi järele, enne kui neile midagi ütlete, nad tahavad teid sisse vedada.»

Seda rääkides sulges Grillo kiiruga ava aknavarjus, lükkas Fabrizio voodisse ja viskas kaks-kolm mantlit talle peale.

«Õelge, et teil on väga halb, ja rääkige vähe, aga peaasi — laske küsimusi korrata, et teil oleks aega järelemõtlemiseks.»

Kolm kohtunikku tulid sisse. «Kolm ärakaranud sunniltöölist,» mõtles Fabrizio, nähes nende alatuid nägusid, «aga mitte kolm kohtunikku.» Neil olid seljas pikad mustad talaarid. Nad tervitasid tähtsalt ja istusid sõna lausumata kolmele toas olevale toolile.

«Härra Fabrizio del Dongo,» ütles kõige vanem, «sügava murega teatame teile meie peale pandud kurvast kohustusest. Me tulime teile teada andma, et on surnud teie isa, Tema Kõrgeausus härra markii del Dongo, Lombardia-Veneetsia kuningriigi peamajordoomuse teine abi, nli- ja niisuguse ordu suurristi kavalier jne. jne...» Fabrizio puhkes nutma; kohtunik jätkas.

«Proua markiis del Dongo, teie ema, teatab teile sellest isiklikus läkituses, aga kuna ta oma kirjas on väljendanud sobimatuid mõtteid, otsustas kohtukoda eilsel nõupidamisel anda teile edasi ainult väljavõtte kirjast; selle väljavõtte loeb teile ette kohtusekretär härra Bona.»

Kui lugemine oli lõppenud, tuli kohtunik endiselt voodis lamava Fabrizio juurde ja laskis tal etteloetud koopiat ema kirjaga võrrelda. Fabrizio nägi kirjas sõnu ebaõiglane vangistus, karm karistus kuriteo eest, mis polegi kuritegu, ja mõistis, miks kohtunikud tema juurde tulid. Põlgusest alatute kohtumeeste vastu ütles ta neile ainult:

«Olen haige, mu härrad, olen täiesti ära kurnatud, andestage, et ma tõusta ei saa.»

Kui kohtunikud olid lahkunud, nuttis Fabrizio veel tükk aega. Siis mõtles ta: «Kas ma olen siis silmakirjalik inimene? Mulle näis, et ma teda sugugi ei armastanud.»

Sellel ja järgnevatel päevadel oli Clelia väga kurb; mitu korda kutsus ta Fabriziot, aga tal jätkus vaevalt

juulgust paar sõna öelda. Viienda päeva hommikul pärast nende esimest kohtumist teatas Clelia, et tuleb õhtul marmorkabelisse.

«Saan teile öelda ainult mõne sõna,» ütles ta Fabriziole kabelisse tulles. Ta värises nii väga, et pidi toetuma toatüdruku käsivarrele. Kui ta oli toatüdruku kabeli sissekäigu juurde saatnud, lisas ta vaevukuuldavalt: «Andke mulle ausõna, et kuulate hertsoginnat ja üritate põgenemist tema poolt määratud päeval ja viisil, muidu lähen ma juba homme kloostriksse ja vannun teile, et kogu elu jooksul ei räägi ma teiega enam sõnakestki.»

Fabrizio vaikis.

«Töotage!» ütles Clelia, pisarad silmis ja peaaegu enesevalitsemist kaotades, «või me räägime praegu viimast korda. Te olete mu elu kohutavaks teinud: te olete siin minu pärast ja iga päev võib olla viimne teie elus.» Clelia tundis end sel hetkel nii nõrgana, et pidi otsima tuge suurest leentoolist, mis kunagi oli asetatud keset kabeli printsist vangi jaoks.

«Mida ma pean töötama?» küsis Fabrizio masendatult.

«Te teate ise.»

«Ma töotan siis, et lähen teadlikult vastu kohutavale õnnetusele ja määran endale karistuse elada kaugel sellest, keda armastan üle kõige maailmas.»

«Andke täpne lubadus.»

«Töotan olla kuulekas hertsoginnale ja põgeneda sel päeval, kui ta tahab, ja nii, nagu tema tahab. Aga mis saab minust, kui olen teist eemal?»

«Töotage, et põgenete, ükskõik, mis ka ei juhtuks.»

«Kuidas? Kas olete otsustanud abielluda markii Crescenziga, kui mind enam siin ei ole?»

«Oh, jumal! Mis te minust mõtlete? ... Töotage, muidu pole mul enam hetkekski hingerahu.»

«Hästi! Ma töotan, et põgenen sel päeval, kui proua Sanseverina käsib, ükskõik mis selle aja sees ka ei juhtuks.»

Saanud selle töötuse, tundis Clelia, et ta jõud on täiesti otsas, ja oli sunnitud lahkuma kohe pärast seda, kui oli Fabriziot tänanud.

«Mul oli kõik valmis homme hommikul kloostriksse põgenemiseks,» ütles Clelia talle, «kui te oleksite kange-

kaelselt otsustanud siia jääda. Oleksin teid praegu näinud viimast korda elus, andsin madonnale sellise töötuse. Nüüd, esimesel võimalusel, kui saan oma toast lahkuda, lähen uurima koledat müüri rinnatise uue kivi all.»

Järgmisel päeval oli ta niivõrd kahvatu, et see tekitas Fabriziole lausa piina. Clelia ütles talle linduderuumi aknast:

«Ei maksa teha illusioone, kallid sõber; meie sõpruses on midagi patust, ja ma ei kahtle, et meid tabab õnnetus. Teid tabatakse põgenemiskatsel ja te olete igaveseks kadunud, kui ei juhtu midagi veel halvemat. Ometi tuleb talitada oma parima äratundmise järgi, mis käsib meil kõige riskida. Suurest tornist laskumiseks on teil vaja üle kahesaja jala pikkust tugevat köit. Nii palju kui ma olen püüdnudki sellest ajast peale, kui tean hertsoginna kavatsust, on mul õnnestunud muretseda ainult mõned jupid, mille pikkus kokku on vaevalt viiskümmend jalga. Komandandi käsul põletatakse kõik köied, mis kindlusest leitakse, ja kaevude nõörid võetakse igal õhtul ära, pealegi on need nii rabedad, et sageli oma kerge koorma all rebenevad. Paluge jumalat, et ta mulle andestaks; ma reedan oma isa, olen hukkaläinud tütar ja püüan talle anda surmahoopi. Paluge minu eest jumalat, ja kui te eluga pääsete, siis töotage, et pühendate selle tervenisti tema nime teenimisele.

Kuulake, milline mõte mul tuli: nädala pärast lähen kindlusest välja, markii Crescenzi ühe õe pulma. Õhtul tulen muidugi koju, nagu on sünnis, kuid püüan teha kõik, mis võimalik, et hästi hilja tagasi jõuda, ja võib-olla ei julge Barbone mind väga tähelepanelikult uurida. Markii õe pulmas on õukonna tähtsamad daamid ja kahtlemata ka proua Sanseverina. Jumala nimel, korraldage nii, et üks neist daamidest annaks mulle nõörikimbu, hästi tugevasti kokku seotud ja mitte väga suure paki, nii väikese kui vähegi võimalik. Ja kui ma peaksin ka tuhandetele piinadele vastu minema, kasutaksin siiski kõige ohtlikumaid vahendeid, et nõöripakki kindlusesse tuua; oh häda! teeksin seda, unustades oma kohuse! Kui mu isa sellest teada saab, ei näe ma teid iial enam; kuid

ükskõik, missugune saatus mind ootab, ma oleksin õnnelik õeliku sõpruse piires, kui saan teie põgenemisele kaasa aidata.»

Samal ööl teatas Fabrizio hertsoginnale valgussignaalide abil ainulaadsest võimalusest saata kindlusesse pilsavalt nõõri. Kuid ta anus pidada seda saladuses isegi krahvi ees, mis näis väga imelikuna. «Ta on hulluks läinud,» mõtles hertsoginna, «vangla on teda muutnud, ta võtab kõike traagiliselt.» Järgmisel päeval tõi lingu abil lastud tinakuul vangile teate äärmisest ohust; inimene, kes toob nõõri, öeldi kirjas, sõna otseses mõttes päästab ta elu. Fabrizio kiirustas seda uudist Cleliale teatama. Tinakuul tõi Fabrizioole ka väga täpse läänepoolse müüri plaani, kust ta pidi suurest tornist laskuma bastionide vahele; sealt edasi oli kerge põgeneda, sest vallid olid ainult kahekümne kolme jala kõrgused ja neid valvati võrdlemisi hooletult. Plaani teisele küljele oli väikese, peene käekirjaga kirjutatud oiuline sonett: keegi õilis hing õhutas Fabriziot põgenema, et mitte lasta oma hingel hääbuda ja kehal känguda üheteistkümne vangistusaasta jooksul, mis teda veel ees ootavad.

Üks oluline üksikasi sunnib meid siin hetkeks katkestama jutustust sellest julgest ettevõttest; see selgitab osaliselt, miks hertsoginnal jätkus mehisust soovitada Fabrizioole nii ohtlikku põgenemist.

Nagu kõigis parteides, mis ei ole võimul, nii ei valitsenud ka Raversi parteis üksmeel. Rüütel Riscara vihkas fiskaal Rassist, kelle süü läbi ta arvas olevat kaotanud ühe tähtsa protsessi, milles õigus tõtt-öelda polnud küll Riscara poolel. Riscara kaudu sai vürst anonüümkirja, milles teatati, et kindluse komandant on saanud Fabrizio kohtuotsuse ametliku ärakirja. Markiis Raversit, partei osavat juhti, pahandas see väärsamm väga ja ta teatas sellest otsekohe oma sõbrale peafiskaalile; ta pidas täiesti loomulikuks, et Rassi soovib midagi saavutada minister Moscallt, kuni too on võimul. Rassi ilmus julgesti lossi, arvates, et pääseb ainult jalahoopidega; vürst ei tule osava juristita toime ja Rassi oli lasknud liberaalidena maalt välja saata ühe kohtuniku ja ühe advokaadi, — ainsad inimesed riigis, kes oleksid võinud tema kohale asuda.

Enesevalitsemise kaotanud vürst võttis ta vastu sõimuga ja läks talle rusikatega kallale.

«Noh, hea küll! See oli ainult kirjutaja hajameelsus,» vastas Rassi täiesti külmavereliselt, «teatamine on seaduses ette nähtud, seda oleks tulnud teha järgmisel päeval pärast härra del Dongo vangistamist. Agar kirjutaja arvas, et on selle unustanud, ja laskis mul saatekirjale nagu vormitäiteks alla kirjutada.»

«Ja sa kujutled, et ma usun nii rumalaid valesid?» karjus vihane vürst, «ütle parem, et müüsid end sellele sulile Moscale, ja just selle eest ta sulle risti andiski. Aga kurat võtaks, seekord sa ei pääse hoopidega, ma annan su kohtu alla, ma vallandan su häbistatult.»

«Eks andke mind pealegi kohtu alla!» vastas Rassi enesekindlalt; ta teadis, et see oli õige moodus vürsti rahustamiseks. «Seadus on minu poolt ja teil pole teist Rassist, kes oskaks seda väänata. Te ei vällanda mind, sest on hetki, mil te muutute julmaks, ja siis janunete te vere järele, samal ajal aga tahate säilitada mõistlike itaallaste lugupidamist; see lugupidamine on teie auahnete püüetele *sine qua non* *. Te kutsute mu tagasi juba esimesel korral, kui te iseloom nõuab karmi arveteõlendamisest, ja nagu harilikult, muretsen ma teile täiesti seadusliku kohtuotsuse, mille teevad arglikud ja võrdlemisi ausad kohtunikud, ja mis te kirgi rahuldab. Leidke oma riigis teine nii vajalik inimene kui mina!»

Rassi lõpetas jutu ja jooksis minema; ta oli pääsenud ainult tugeva joonlauaöögi ja viie-kuue jalahoobiga. Lossist sõitis Rassi kohe oma Riva mõisa; ta kartis vürsti esimeses vihatuhinas pistodahoopi, aga oli kindel, et enne kahe nädala möödumist saadetakse käskjalg teda pealinna tagasi kutsuma. Maaloleku aega kasutas ta kindla ühenduse loomiseks krahv Moscaga. Ta oli meeletult armunud parunitiitlisse, kuid arvas, et vürst peab kunagi nii ülevat aadliseisust liiga tähtsaks, et talle tiitlit anda; krahv aga, kes oli väga uhke oma päritolule, tunnustas ainult neid aadliperekondi, kes olid saanud aadlikirjad enne 1400-ndat aastat.

Peafiskaali eelaimused ei petnud teda; ta oli vaevalt nädala oma mõisas veetnud, kui sinna juhuslikult sattus üks vürsti sõpru, kes soovitas tal viivitamatult Parmasse

tagasi pöörduda. Vürst võttis ta naerdes vastu, tegi siis karmi näo ja laskis tal piibli juures vanduda, et hoiab saladust, mille ta talle usaldab. Rassi vanduski täie tõsidusega ja vürst, silmad vihast hiilgamas, hüüdis, et ei tunne end oma kodus peremehena seni, kuni Fabrizio del Dongo elus on.

«Ma ei või hertsoginnat minema kihutada ega ka tema siinolekut taluda; ta pilgud trotsivad mind ega lase mul rahus elada.»

Rassi kuulas vürsti pika seletuse ära ja, teeseldes siis äärmist kimbatust, hüüatas lõpuks:

«Loomulikult täidan ma Teie Kõrguse käsu, aga see on kohutavalt raske asi: ei ole sobiv mõista üks del Dongo surma mingisuguse Giletti tapmise pärast; juba seegi oli erakordne saavutus, et talle selle eest kaksteist aastat kindlusevangistust välja pigistati. Peale selle kahtlustan ma, et hertsoginna on üles leidnud kolm talupoega, kes töötasid *Sanguigna* väljakaevamistel ja olid süvendist väljas sel hetkel, kui see röövel Giletti del Dongole kallale tungis.»

«Kus need tunnistajad on?» küsis vürst ärritatult.

«Arvan, et Piemontes redus. Kuluks ära vandenõu Teie Kõrguse elu kallale kippumiseks...»

«Ohtlik lahendus,» ütles vürst, «see võib mõnele niisuguse idee andagi.»

«Aga rohkem ei ole mu kohtulikus arsenalis midagi,» ütles Rassi teeseldud naiivsusega.

«Jääb veel mürk...»

«Kes seda annab? Ega ometi see tobe Conti?»

«Kõneldakse, et säärased asjad pole talle uudiseks...»

«Ta tuleb enne vihale ajada,» tähendas Rassi. «Aga muide, kui ta teatud kapteni teise ilma saatis, ei olnud ta veel kolmekümne aastane; ta oli armunud ja kaugeltki mitte niisugune argpüks nagu praegu. Muidugi mõista, kõik peab alluma riigi huvidele; aga nii järsku ei näe ma esimesel pilgul valitseja käskude täideviijana kedagi muud kui Barbone-nimelist vanglakirjutajat, kellele härra del Dongo vanglasse tuleku päeval kõrvakiilu andis.»

Vürsti tuju paranes ja jutuajamine venis üpris pikale; vestlust lõpetades andis vürst peafiskaalile aega ühe kuu, Rassi aga nõudis kaks. Järgmisel päeval sai ta salajase

autasuna tuhat tsekiini. Ta mõtles kolm päeva, neljandal tuli ta tagasi oma endise otsuse juurde, mis näis talle ainuõigena: «Ainult krahv Moscal on julgust sõna pidada; kui ta teeb mu paruniks, kingib ta mulle tiitli, mida ta ise ei hinda; *secundo**, teda hoiatades pääsen ma tõenäoliselt kuriteost, mille eest mulle peaaegu on juba ette makstud; *tercio**, ma maksan kätte esimeste alandavate hoopide eest, mida on saanud kavalier Rassi.» Järgmisel ööl teatas ta krahv Moscale kogu oma jutuajamisest vürstiga.

Krahv püüdis salaja hertsoginnale läheneda; tõi küll, ta külastas hertsoginnat ikka ainult üks või kaks korda kuus, aga peaaegu iga nädal, eriti siis, kui ta oskas leida ettekäändeid Fabrizioost kõnelemiseks, tuli hertsoginna koos Cecchinaga hilisõhtul mõneks hetkeks krahvi aeda. Hertsoginna suutis petta isegi oma kutsarit, kes oli talle ustav; too arvas, et proua külastab naabermaja.

Võib juba arvata, et krahv, saanud fiskaali kohutavast saladusest teada, andis otsekohe hertsoginnale kokkulepitud signaali. Kuigi oli juba südaöö, palus hertsoginna teda Cecchina kaudu kohe tema juurde tulla. Nagu armunud noormees oli krahv vaimustatud näilisest intiimsest sõprusest, kuid ta kõhkles ikkagi, kas öelda hertsoginnale kõike: krahv kartis, et ta läheb murest hulluks.

Püüdnud algul saatuslikku teadet pehmendada, rääkis ta lõpuks kõik ära; ta polnud võimeline saladust pidama, kui hertsoginna temalt selle avaldamist nõudis. Üheksa kuud sügavat valu oli seda leegitsevat hinge tugevasti karastanud; hertsoginna ei puhkenud nutma ega toonud kaebeid kuuldavale.

Järgmisel õhtul laskis ta anda Fabrizioole ähvardava suure ohu signaali:

«Lossis on tulekahju.»

Fabrizio vastas, nagu kokku oli lepitud:

«Kas mu raamatud põlesid ära?»

Samal ööl õnnestus hertsoginnal saata talle kiri tina-kuulis. See toimus nädal aega enne markii Crescenzi õe pulmi, kus hertsoginna sai hakkama ennekuulmatu ettevaatamatusega, millest jutustame omal kohal.

KAHEKÜMNE ESIMENE PEATÜKK

Ligi aasta enne seda õnnetuste ajajärku oli hertsoginnal olnud imelik kohtumine; kord, kui teda valdas *luna**, nagu öeldakse neis paigus, sõitis ta vastu õhtul järsku oma Sacca lossi, mis asub teisel pool Colornot kõrgel künkal Po kaldal. Ta oli hoole ja armastusega seda mõisat kaunistanud; ta armastas suurt metsa, mis kroonis mäekinku ja ulatus kuni lossini; metsa maalilisematesse paikadesse oli ta teha lasknud teerajad.

«Te lasete end ära röövida, kaunis hertsoginna,» ütles vürst talle kord, «on võimatu, et mets jääks tühjaks, kui saab teatavaks, et teie seal jalutate.» Vürst heitis pilgu krahvile, soovides temas armukadedust äratada.

«Mina ei kardä oma metsas jalutada, Teie Kõrgus,» vastas hertsoginna lihtsameelse ilmega, «ma rahun end mõttega: ma pole kellelegi halba teinud, kes võiks mind vihata?» Vastust peeti liiga julgeks: see meenutas kohalike liberaalide, üpris jultunud tegelaste mõnitusi.

Jalutades tol päeval, millest me kõneleme, meenusid hertsoginnale vürsti sõnad, kui ta märkas, et keegi närselt rietatud mees teda puude varju peituses seirab. Hertsoginna jalutas edasi, aga kui tee tegi ootamatu käänaku, sattus tundmatu talle järsku nii lähedale, et hertsoginna kartma lõi. Esimese ehmatusega hüüdis ta metsavahti, kelle ta oli jätnud tuhande sammu kaugusele lillepeenra juurde lossi ees. Tundmatu jõudis selle aja jooksul läheneda ja heitis end ta jalge ette. Ta oli noor, väga ilus mees, aga kohutavalt viletsasti riides; rõivastes oli tal kohati jalapikkusi rebestusi, aga ta silmis loitis tulihing.

«Ma olen surma mõistetud, olen arst Ferrante Palla, mina ja mu viis last oleme nälga suremas.»

Hertsoginna märkas, et ta oli kohutavalt kõhn; aga ta silmad olid imekaunid ja väljendasid nii õrna vaimustust, et tal kadus mõte kuriteo võimalusest. «Pallagi oleks pidanud andma niisugused silmad ristija Johanne sele kõrbes, maalil, mille ta tegi katedraali jaoks,» mõtles ta. Mõte ristija Johannesest tekkis temas Ferrante uskumatu kõhnuse pärast. Hertsoginna andis talle kolm

tselliini, mis tal rahakotis olid, ja vabandas, et annab nii vähe, kuna ta olevat äsja tasunud oma aednikule mingi arve. Ferrante tänas teda palavalt. «Oh!» ütles ta, «kunagi elasin ma linnades, nägin elegantseid naisi, aga sellest ajast peale, kui täitsin oma kodanikukohust ja mind surma mõisteti, elan ma metsades. Ei järgnenud ma teile almuse palumiseks või varastamiseks, vaid ingellikust ilust pimestatud metslasena. Nii kaua pole ma enam ilusaid valgeid käsi näinud!»

«Tõuske ometi üles!» ütles hertsoginna, sest mees põlvitas kogu aeg.

«Lubage mind nõnda jääda,» ütles Ferrante, «see asend lõendab mulle, et momendil pole ma varas, ja see rahustab mind; teadke, et ma elatun vargusest sellest ajast peale, kui mul ei lasta oma ametialal tegutseda. Aga käesoleval hetkel olen vaid lihtne surelik, kes jumalikku ilu imetleb.» Hertsoginna mõistis, et ta on veidi segane, kuid ta ei kartnud: ta nägi mehe silmist, et sel on tuline ja hea süda, pealegi meeldisid talle ebatavalised näod.

«Ma olen arst ja armastasin Parma apteekri Sarasino naist: apteeker tabas meid ja ajas naise koos kolme lapsega minema, eeldades õieti, et need on minu, mitte aga tema omad. Pärast sündis veel kaks. Ema ja viis last elavad äärmises viletsuses armetus hurtsikus, mille ma omade kätega ehitasin metsa, siit ühe lüükaugusele. Ma pean end ju sandarmite eest varjama, aga too vaene naine ei taha minust lahkuda. Mind mõisteti surma ja täiesti õigustatult: ma võtsin osa vandenõust. Ma vihkan vürsti, ta on türann. Rahapuuduse pärast ei saanud ma välismaale põgeneda. Minu õnnetus aga on veel märksa suurem, oleksin tuhat korda pidanud endalt elu võtma: ma ei armasta enam seda õnnetut naist, kes kinkis mulle viis last ja enda minu pärast hukutas, ma armastan kedagi teist. Aga kui ma end tapan, surevad viis last ja nende ema sõna otseses mõttes nälga.» Ilmselt kõneles mees siiralt.

«Millest te siis elate?» küsis hertsoginna kaastundlikult.

«Laste ema ketrab; vanem tütar saab süüa ühes talus, mille omanikud on liberaalid ja kus ta karjatab lambaid; mina käin Piacenza—Genua maanteel röövimas.»

«Kuidas te sobitate varastamise oma liberaalsete põhimõtetega?»

«Ma märgin üles, kellelt ma varastan, ja kui mul kunagi avaneb võimalus, maksan neile varastatud summad tagasi. Eeldan, et minusugune rahvatribuun teeb tööd, mis vastavalt oma ohtlikkusele väärivad sada franki kuus; sellepärast ei võta ma ilmaski rohkem kui tuhat kaks sada franki aastas.

Ma eksisin, mõnikord varastan mõne väikese summa rohkem, tasun sellega oma teoste trükkimise kulud.»

«Missuguste teoste?»

«Näiteks: «Kas me saame kunagi parlamendi ja eelarve?»»

«Kuidas!» ütles hertsoginna üllatunult, «teie oletegi meie sajandi üks suurimaid poeete, kuulus Ferrante Palla!»

«Kuulus võib-olla küll, aga kindlasti väga õnnetu.»

«Ja teie andekusega inimene, mu härra, on sunnitud äraelamiseks varastama!»

«Võib-olla just sellepärast ongi mul veidi annet. Senini on kõik meie tunnustust leidnud kirjanikud tasu saanud valitsuselt või kirikult, mida nad õonestada püüdsid. Mina, *primo**, riskin eluga; *secundo*, mõelge ise, proua, millised mõtted mind erutavad, kui vargile lähen! «Tallitan ma õieti?» küsin ma endalt. «Kas osutab tribuun rahvale teeneid, mis tõepoolest väärivad sadat franki kuus?» Mul on kaks särki, need riided, mida te siin näete, mõned viletsad relvad, ja ma olen kindel, et lõpetan oma elu võllas; julgen uskuda, et olen omakasupüüdmatu. Oleksin õnnelik, kui poleks seda saatuslikku armastust, mille pärast ma nüüd ainult kannatan oma laste ema juures. Vaesus rõhub mind oma inetusega; armastan ilusaid riideid, valgeid käsi...»

Ta vaatas hertsoginna käsi sellise pilguga, et viimast haaras hirm.

«Head tervist, härra,» ütles hertsoginna, «kas ma saan Parmas teie heaks midagi teha?»

«Mõelge mõnikord niisuguse küsimuse üle: tema kohus on äratada südameid ja takistada neid uinumast petlikus materiaalses õnnes, mida monarhia pakub. Kas teened, mida ta osutab oma kaaskodanikele, väärivad sadat

franki kuus... Minu õnnetus on, et ma armastan,» ütles ta leebelt, «juba ligi kaks aastat valitsete mu südames ainult teie, kuid senini nägin ma teid, ilma et oleksin teid hirmu tekitanud.» Ja ta jooksis minema hämmastava kiirusega, mis hertsoginnat üllatas ja rahustas. «Sandarmitel oleks raske teda kinni püüda,» mõtles ta, «kuid ta on tõesti hull.»

«Ta on hull,» ütlesid tema teenijad, «me teame ammu, et vaene mees on prouasse armunud; kui proua on siin, hulgub ta mööda metsi, ronib kõrgendikele, ja niipea kui proua on lahkunud, läheb ta ja istub nendesse paikadesse, kus tema jalutuskäigul peatus, korjab üles lilled, mis proua kimbust võisid kukkuda, kinnitab need oma viletsa mütsi külge ja kannab neid kaua aega.»

«Ja te pole mulle neist narrustest kunagi rääkinud!» ütles hertsoginna peaaegu etteheitval toonil.

«Kartsime, et proua räägib sellest minister Moscale. Vaene Ferrante on nii tubli mees! Ta pole kunagi kellelegi halba teinud, ta mõisteti surma sellepärast, et armastab meie Napoleoni.»

Ta ei rääkinud ministrile sõnagi sellest kohtumisest; nelja aasta kestel oli see tal esimene saladus krahvi ees ja temaga vesteldes tuli tal kümme korda lause poole sõna pealt katkestada. Hertsoginna tuli uuesti Saccasse ja võttis kaasa kulda, Ferrante ei ilmunud nähtavale. Ta tuli kahe nädala pärast uuesti: Ferrante järgnes talle algul saja sammu kaugusel, metsa all hüpeldes, siis aga sööstis välkkiirelt tema juurde ja langes ta ette põlvili nagu esimene kordki.

«Kus te olite kahe nädala eest?»

«Mägedes sealpool Novit, et varastada muula-ajajailt, kes tulid tagasi Milaanost, kus nad müüsid õli.»

«Võtke see rahakott!»

Ferrante avas rahakoti, võttis sellest ühe tsekiini, suudles seda ja peitis oma rinnale; siis andis ta rahakoti tagasi.

«Te annate rahakoti mulle tagasi, aga ise varastatel!»

«Muidugi, minu reegli järgi ei tohi mul iialgi üle saja frangi olla, praegu aga on mu laste emal kaheksakümmend franki ja minul kaksikümmend viis, tähendab, mul on viis franki ülearu ja kui mind praegu üles poodaks,

poleks mu südametunnistus puhas. Võtsin selle tsekiini, sest see tuli teie käest ja kuna ma teid armastan.»

Ta lausus need päris lihtsad sõnad niisuguse häälega, et hertsoginna mõtles: «Ta armastab tõepoolest.»

Tol päeval oli tal täiesti segane ilme. Ta ütles, et Parmas on inimesi, kes võlgnevad talle kuussada franki, ja et selle summaga saaks ta parandada oma hurtsiku, kus ta vaesed väikesed lapsed praegu külmetavad.

«Ma annan teile laenuks kuussada franki,» ütles hertsoginna liigutatult.

«Aga siis võiks vastaspartei mind, avaliku elu tegelast, laimata ja öelda, et ma müün end.»

Hertsoginna heldis ja pakkus talle salajast varjupaika Parmas, kui ta töötab, et ei hakka seal praegu tegelma kohtumõistmisega ega vii täide ühtki surmaotsust, mida ta oma sõnade järgi kannab *in petto* *.

«Aga kui mind mu ettevaatamatuse pärast üles puuakse,» ütles Ferrante karmilt, «siis elavad kõik need lurjused, need rahvale nii kahjulikud olevused, veel pikki aastaid, ja kelle süü tõttu? Mida ütleb mu isa, võttes mind taevas vastu?»

Hertsoginna kõneles talle pikalt ta väikestest lastest, kes võivad niiskusest surmavaid haigusi saada; lõpuks nõustus ta vastu võtma salajase varjupaiga Parmas.

Ainsa pooliku päeva jooksul, mis hertsog Sanseverina veetis Parmas pärast oma abiellumist, oli ta hertsoginnale näidanud ebatavalist peidupaika tema nime kandva lossi lõunapoolses nurgas. Keskajast pärinev fassaadi sein on kaheksa jala paksune; müür on õõnes, ja seal asub kahekümne jala kõrgune, aga ainult kahe jala laiune salajane peiduurgas. Just selle kõrval on kaunis veehoidla, mille ilust kõnelevad kõik rändurid; see ehitati XII sajandil, kui keiser Sigismund Parmat piiras, hiljem aga jäi Sanseverina lossi maa-alale.

Peidupaika pääsemiseks tuleb liikuma panna tohutu suur kivi, mis pöörduv kivi keskpunkti paigutatud raudtelje ümber. Hertsoginna oli nii sügavalt liigutatud Ferrante hullusest ja ta laste saatusest, kelle jaoks Ferrante kangekaelselt keeldus vähegi väärtuslikumat kingitust vastu võtmast, et lubas tal üsna kaua seda varjupaika kasutada. Hertsoginna kohtas teda uuesti kuu aja

pärast Sacca metsas; sel päeval oli Ferrante veidi rahulikum ja luges talle ette ühe oma soneti, mis oli hertsoginna meelest niisama hea või isegi parem kui kõige kaunim luuletus, mis Itaalias viimase kahe sajandi vältel on kirjutatud. Ferrante kohtus temaga veel mitu korda, aga ta armastus sai uut hoogu, muutudes pealetükkivaks, ja hertsoginna märkas, et see kirk allub samadele seadustele nagu iga teinegi armastus, kui anda talle võimalus näha väiksematki lootuskiirt. Ta saatis Ferrante tagasi metsa ja keelas tal end kõnetada; Ferrante kuulas ülima alandlikkusega silmapilk sõna. Niisugused olid nende suhted Fabrizio areteerimise ajal. Kolm päeva hiljem ilmus õhtuhämaruses keegi kaputsiinlane Sanseverina lossi uksele ja ütles, et tal olevat maja perenaisele tähtis saladus teatada. Hertsoginna oli niivõrd murest murtud, et laskis tal sisse tulla: see oli Ferrante. «Siin toimub mingi uus ülekohus, millest rahvatribuun peab teadlik olema,» ütles too meeletult armunud mees. «Teisest küljest, tegutsedes lihtsa eraisikuna,» lisas ta, «võin ma proua hertsoginna Sanseverinale ainult oma elu pakkuda ja ma annan selle talle.»

Poolhullu varga niivõrd siiras ustavus liigutas hertsoginnat sügavasti. Ta kõneles kaua mehega, keda peeti Põhja-Itaalia suurimaks poeediks, ja valas ohtralt pisaraid. «See mees mõistab mu südant,» mõtles ta. Järgmisel päeval *Ave Maria* ajal tuli Ferrante Palla teenriks rietatuna jälle tagasi.

«Ma ei lahkunudki Parmast; kuulsin niisugust koldust, et mu suu ei suuda seda korrata. Siin ma nüüd olen! Mõtelge, proua, mis te tagasi lükkate! Isik, keda te näete, pole õukonna nukk, see on mees!» Ta oli neid sõnu kõneldes põlvili, ja ta ilme andis neile tõelise väärtuse. «Mõtlesin eile: ta nuttis minu juuresolekul, tähendab, ma tõin talle veidi lohutust.»

«Mõtelge ometi, härra, missugused hädaohud teid ümbritsevad, teid areteeritakse selles linnas!»

«Tribuun ütleb teile: «Proua, mis on elu, kui kõneleb kohusetunne?» Õnnetu inimene, kes oma suureks kurvas-tuseks ei kummarda enam voorust sellest ajast, kui põleb armastuses, lisab: «Proua hertsoginna, julge mees Fabrizio võib-olla hukkub, ärge lükake tagasi teist julget

meest, kes annab end teie käsutusse! Mul on raudne keha ja mu südames on ainult üks hirm: olla teile vastu-meelne.»

«Kui te veel kõnelete mulle oma tunnetest, sulen ma teie ees oma ukse igaveseks.»

Hertsoginna oleks tahtnud sel õhtul Ferrantele öelda, et määrab ta lastele väikese pensioni, aga kartis, et seda kuuldes läheb Ferrante ja tapab enda.

Vaevalt oli Ferrante lahkunud, kui hertsoginnat valdas sünge eelaimus: «Ka mina võin surra, ja andku jumal, et see sünniks kiiremini! Kui ma ainult leiaksin mehe, kes seda nime vääraks, et usaldada oma vaene Fabrizio talle.»

Järsku haaras teda üks mõte: ta võttis tüki paberit ja, kasutades väheseid juriidilisi termineid, mida ta teadis, kirjutas dokumendi, et on saanud herra Ferrante Pallalt kakskümmend viis tuhat franki, kohustudes maksma proua Sarasinole ja ta viiele lapsele eluaegset rendist tuhat viissada franki aastas. Hertsoginna lisas veel: «Peale selle pärandan igale ta lapsele kolmesaja frangi suuruse eluaegse rendise tingimusel, et Ferrante Palla kui arst võtab oma hoolde mu vennapoja Fabrizio del Dongo ja on talle venna eest. Palun seda temalt.» Ta kirjutas alla, pani eelmise aasta kuupäeva ja peitis dokumendi ära.

Kahe päeva pärast ilmus Ferrante uuesti. Just sel ajal hoidis kogu linna ärevuses kuuldus Fabrizio peatsest hukkamisest. Kus leiab see kurb tseremoonia aset, kas kindluses või linnarahva jalutuspaigas puisteel? Tol õhtul käisid paljud lihtkodanikud kindluse väravate ees, püüdes vaadata, kas seal ehitatakse tapalava. Selle rahvahulga nägemine oli Ferrantet liigutanud. Ta leidis hertsoginna pisaraisse uppunult ja võimetuna sõnagi lausuma; ta tervitas Ferrantet käeliigutusega ja pakkus talle istet. Ferrante oli tol päeval rietatud kaputsiinlasena ja käitus suurepäraselt; selle asemel et istuda, langes ta põlvili ja palvetas hardalt tasase häälega. Märgates, et hertsoginna näis olevat veidi rahunenud, jäi ta endiselt põlvili, katkestades hetkeks oma palve, et öelda: «Uuesti pakun ma oma elu.»

«Mõtelge, mis te ütlete!» hüüatas hertsoginna ja ta

silmis oli metsik pilk, mis ennustas, et pärast pisaraid võtab vaigse kurbuse üle võimust viha.

«Annan oma elu, et takistada Fabrizio hukkamist või et tema eest kätte maksta.»

«Olukord on selline,» vastas hertsoginna, «et ma võin teie ohvri vastu võtta.»

Hertsoginna vaatas teda tähelepanelikult ja karmilt. Rõõmuhelk säras Ferrante vaates; ta tõusis kiiresti püsti ja sirutas käed taeva poole. Hertsoginna läks suure pähklipuust kapi juurde ja võttis salalaekast ühe paberi. «Luugegel!» ütles ta Ferrantele. See oli kinkekiri tema laste kasuks, millest me juba kõnelesime.

Pisarad ja nuuksed takistasid Ferrantet lõpuni lugemast; ta langes põlvili.

«Andke see paber mulle tagasi,» ütles hertsoginna ja Ferrante juuresolekul põletas selle küünlatulel ära.

«Pole vaja, et minu nimi oleks asjasse segatud, kui teid kinni võetakse ja hukatakse,» lisas ta, «siin on ju mängus teie pea.»

«Annan rõõmuga oma elu, kui toon sellega kahju türrannile, ja veel suurema rõõmuga suren ma teie eest. Uskuge ja mõistke seda, ja palun, ärge kunagi enam tehke juttu rahast, ma näeksin selles solvavat usaldamatust.»

«Kui sisse kukute, siis võib see kompromiteerida ka mind,» vastas hertsoginna, «ja seejärel ka Fabrizioot. Just sel põhjusel ja mitte sellepärast, et kahtleksin teie julguses, nõuan, et inimene, kes on löönud haava mu südamesse, sureks mürgi, aga mitte pistoda läbi. Sel samal mulle tähtsal põhjusel käsin teid teha oma elu päästmiseks kõik, mis võimalik.»

«Täidan teie soovi ustavalt, täpselt ja ettevaatlikult. Näen ette, proua hertsoginna, et minu kättemaks ühineb teie omaga; aga kui see ongi teisiti, täidan kõik veelgi ustavamalt, täpsemalt ja ettevaatlikumalt. Mul võib-olla ei õnnestu, aga ma panen mängu kogu oma jõu.»

«Küsimuses on Fabrizio mõrvari mürgitamine.»

«Ma aimasin seda, ja jälestusväärse hulkurielu kahekümne seitsme kuu jooksul olen ka ise sageli mõelnud midagi taolist korda saata.»

«Kui asi avastatakse ja mind kui kaassüüdlast surma

mõistetakse,» jätkas hertsoginna uhkelt, «ei taha ma, et mind süüdistataks teie kuriteole õhutamises. Käsin teid loobuda püüdest minuga kohtuda, enne kui meie kättemaksu aeg käes on: tunda pole vaja enne surmata, kui ma selleks märku annan. Tema surm oleks mulle praegu hukatuslik, mitte kasulik. Võimalik, et ta surm peab asel leidma alles paljude kuude pärast, aga see sünnib. Nõuan, et ta sureks mürgi läbi; eelistaksin pigem näha teda elusana kui teada, et ta on maha lastud. Põhjustel, mida ma ei soovi teile selgitada, nõuan, et päästaksite oma elu.»

Ferrante oli vaimustatud autoriteetsest toonist, millega hertsoginna temaga kõneles, ta silmad särasid sügavast rõõmust. Nagu me juba ütlesime, oli ta kohutavalt kõhn, kuid oli näha, et varases nooruses oli ta olnud väga ilus, ja ta ise arvas, et on ikka veel endine. «Olen ma hull,» mõtles ta, «või tahab hertsoginna minust kord tõesti teha kõige õnnelikuma mehe, kui olen tõendanud talle oma ustavust? Ja miks ka mitte? Kas ma olen halvem sellest nukust, krahv Moscast, kes ei suutnud tema heaks midagi teha, *monsignore* Fabriziot isegi mitte põgenema aidata?»

«Ma võin nõuda ta surma juba homme,» jätkas hertsoginna endiselt autoriteetse tooniga. «Te teate seda suurt veehoidlat lossi nurgal, üsna peiduurka lähedal, kus te end mitmel korral varjanud olete. Salajase mehhanismi abil võib kogu selle vee tänavale lasta. See ongi kättemaksu signaaliks. Kui te olete Parmas, siis näete ise, või kui olete metsas, kuulete kõneldavat, et Sanseverina suur veehoidla on purunenud. Siis tegutsuge kohe, aga tarvitage mürgi ja peaasi, katsuge võimalikult vähe oma elu hädaohtu panna. Ja et keegi kunagi ei teaks, et mina olen sellesse loosse segatud.»

«Sõnad on ülearused,» vastas Ferrante halvasti tagasi hoitud vaimustusega, «ma juba tean, missugust vahendit tarvitada. Mulle on nüüd veel talumatam, et see inimene elab, sest kuni ta elab, ei tohi ma teid näha. Ootan seda märguannet: veehoidla puruneb, vesi voolab tänavale.» Ta kummardas ja lahkus kiiruga. Hertsoginna vaatas talle järele.

Kui mees juba teises toas oli, hüüdis hertsoginna talle järele:

«Ferrante! Oilis inimesel!»

Ta tuli tagasi, nagu poleks ta rahul, et teda kinni peetakse. Ta nägu oli sel hetkel imekaunis.

«Ja teie lapsed?»

«Proua, nad saavad rikkamaks kui mina. Küllap määrate neile väikese pensioni.»

«Võtke!» ütles hertsoginna ja andis talle suure oliivipuust karbi. «Siin on kõik teemandid, mis mulle alles on jäänud: nad maksavad viiskümmend tuhat franki.»

«Ah, proua, te alandate mind!» ütles Ferrante kohkunult, tehes tõrjuva liigutuse, ta näoilme muutus täielikult.

«Ma ei näe teid enne, kui astute tegevusse; võtke, ma tahan seda,» lisas hertsoginna kõrgil ilmel, mis hävitas Ferrante; ta pani karbi tasku ja lahkus.

Vaevalt sai ta ukse enda järel sulgeda, kui hertsoginna teda uuesti hüüdis. Ta tuli äreval ilmel tagasi: hertsoginna seisis keset tuba; ta heitis end Ferrante käte vahele. Hetke jooksul Ferrante peaaegu minestas õnnest; samas vabastas hertsoginna end embusest ja osutas silmadega uksele.

«Ainus inimene, kes mind mõistab,» ütles ta endale. «Fabrizio oleks samuti talitanud, kui ta mind oleks kuulda võinud.»

Hertsoginna iseloomus oli kaks joont: kui ta oli kord midagi soovinud, ei loobunud ta enam sellest soovist; ja kui ta oli kord midagi otsustanud, ei hakanud ta seda enam kunagi uuesti järele kaaluma. Sageli vihjas ta sel puhul oma esimese mehe, armastusväärse kindral Pietranera sõnadele: «Missugune häbematus iseenese vastu! Miks ma peaksin arvama, et olen täna targem kui siis, kui selle otsuse tegin?»

Sellest vahejuhtumist peale ilmnes hertsoginna juures mingi omapärane lõbusus. Enne saatusliku otsuse tegemist tundis ta iga mõtte puhul, iga asja puhul, mis ta nägi, oma jõuetust vürsti ees, oma nõrkust ja oma rumalust. Tema arvates oli vürst teda alatult petnud ja krahv Mosca oma õukondlase hingeeluga oli, kuigi pahaalumatult, vürstile selles kaasa aidanud. Aga niipea kui ta oli otsustanud kätte maksta, tundis ta oma jõudu, iga uus mõttekäik pakkus talle rahuldust. Kaldun arvama, et kõlvatu rõõm, mida Itaalias kättemaksust tun-

takse, on tingitud sellele rahvale omasest kujutlusjõust; teistes maades inimesed samuti ei andesta otseses mõttes — nad lihtsalt unustavad.

Hertsoginna nägi Pallat uuesti alles Fabrizio vangistuse lõpul. Nagu lugeja arvatavasti juba aimab, oli just tema see, kes põgenemisidee andis. Kahe löö kõrgusel Saccast oli metsas üle saja jala kõrgune poollagunenud keskaegne torn. Enne kui Ferrante hertsoginnale teist korda põgenemisest rääkis, palus ta saata Ludovico koos ustavate meestega, et need püstitaksid torni najale redelid. Hertsoginna juuresolekul ronis ta redelit mööda torni otsa ja laskus alla tavalise sõlmedega varustatud nõõri abil; ta kordas katset kolm korda ja seletas siis uuesti oma mõtet. Nädala pärast soovis Ludovico samuti vanast tornist sõlmelise nõõri abil alla laskuda; seejärel teatas hertsoginna sellest ideest Fabriziole.

Viimased päevad enne põgenemist, mis mitmesugustel põhjustel võis lõppeda vangi surmaga, ei leidnud hertsoginna hetkekski rahu, kui Ferrantet ta kõrval polnud. Tolle mehe julgus elektriseeris teda; muidugi mõista pidi ta nii imelikku sõprust krahvi eest varjama. Ta ei kartnud krahvi viha, vaid ta masendavaid vastuväiteid, mis ta muret veelgi oleksid suurendanud. Mis! Võtta lähedaseks nõuandjaks tuntud hull, kes lisaks on surma mõistetud! «Ja pealegi,» lisas hertsoginna endamisi arutades, «inimene, kes võib hiljem teha jumal teab missuguselt imelikke asju!» Ferrante oli hertsoginna salongis, kui krahv tuli talle vürsti ja Rassi jutuajamisest teatama; niipea kui krahv lahkus, tahtis ta kohutava ürituse kohe täide viia, hertsoginnal oli tegemist, et teda selles takistada!

«Nüüd ma olen tugev!» hüüdis too hull, «mul pole enam mingit kahtlust selle teo seaduslikkuses!»

«Kuid sellele järgneks vältimatult raevukas kättemaks ja Fabrizio hukataks!»

«Sel teel säästaksime teda tornist allalaskumise ohust; see on võimalik, isegi kerge,» lisas ta, «aga sel noormehel puuduvad kogemused.»

Toimusid markii Crescenzi õe pulmäd; pulmapeol kohatas hertsoginna Cleliat ja sai temaga kõnelda, äratamata kõrgeisündinud luurajates kahtlust. Mõlemad

daamid läksid hetkeks aeda värsket õhku hingama ja hertsoginna andis isiklikult Cleliale nõõripaki üle. Kane pist ja siidist suurima hoolega valmistatud ning sõlmedega varustatud nõõrid olid väga peened ja painduvad. Ludovico oli proovinud nende vastupidavust kogu nõõri pikkuses — nad võisid rebenemata kanda kaheksakvintaalilist raskust. Nõõrid olid tihedasti kokku surutud ja mitmesse *in quarto* * formaadis pakendisse pakitud. Clelia võttis pakid ja lubas hertsoginnale teha kõik, mis inimese võimuses, et pakid Fabrizio torni toimetada.

«Mulle teeb muret teie arglik iseloom, ja pealegi,» lisas hertsoginna viisakalt, «mis huvi võib teil teile tundmatu isiku vastu olla?»

«Härra del Dongo on õnnetu ja ma tööotan teile, et päästata!»

Hertsoginna, kes ei pannud suuri lootusi noore, kahekümneaastase neiu kindlameelsusele, oli võtnud tarvitusele teised vahendid, millest ta aga komandandi tütrele midagi ei teatanud. Nagu võis oodata, viibis komandant markii Crescenzi õe pulmapeol. Hertsoginna arvestas, et kui anda talle tugevatoimelist unerohu, siis võiks esimesel pilgul jääda mulje, nagu oleks tegemist ajurabandusega, ja osavalt talitades võiks siis sisendada mõtte, et haige ei sõidaks kindlusesse tõllas, vaid kantaks sinna pulmamajas juhuslikult leiduval kandraamil. Samas oleksid ka peo puhuks palgatud töölistena rietatud osavad mehed, kes üldises segaduses end teenistusvalmilt pakuvad haiget ta kõrgel asuvasse lossi kandma. Neil meestel, keda juhtis Ludovico, oli riiete alla rohkesti nõõri peidetud. Ilmselt ei olnud hertsoginna mõistus enam täiesti selge sellest ajast peale, kui ta tõsiselt Fabrizio põgenemisele mõtles. Oht, mis armast olevust varitses, oli liiga tugev ja, peaasi, kestis liiga kaua, et ta hing oleks suutnud seda taluda. Oma üleliigse ettevaatlikkusega oleks ta põgenemisplaani peaaegu nurja ajanud, nagu me seda kohe näeme. Kõik toimus nii, nagu ta oli kavatsenud, ainult selle vahega, et unerohu toime oli liiga tugev; kõik, isegi arstid arvasid, et kindralil on ajurabandus.

Clelia oli meeleheitel, kuid õnneks ei kahtlustanud ta hertsoginnat kuritegelikus vahelesegamises. Kui pool-

surunud kindral kandraamiga kindlusse toodi, tekkis seal nii suur segadus, et Ludovico oma meestega takistamatult läbi pääses; orjasillal otsiti nad läbi ainult vormitäreks. Kui nad olid kindrali voodisse pannud, juhatati nad teenrite ruumi, kus neid hästi kostitati. Pärast pidusööki, mis kestis ligi hommikuni, selgitati neile vangla korda, mille järgi nad kuni hommikuni suletakse lossi alumise korruse ruumidesse; järgmisel päeval laseb komandandi abi nad vabaks.

Meestel oli õnnestunud kõik kaasatoodud nöörid Ludovico kätte anda, aga Ludovico nägi vaeva, et hetkekski Clelia tähelepanu enesele tõmmata. Lõpuks, ühel momendil, kui Clelia läks ühest toast teise, näitas Ludovico talle, et pani nööripakid ühe teisel korrusel asuva võõrastetoa pimedasse nurka. Clelia oli sellest kummalisest asjaolust rabatud ja silmapilk tekkisid temas kohutavad kahtlused.

«Kes te olete?» küsis ta Ludovicolt.

Ja lisas pärast ta põiklevat vastust:

«Peaksin teid areteerida laskma; teie või teie kaaslaste mürgitasid mu isa!... Tunnistage otsekohe, mis mürki te kasutasite, et kindluse arst saaks talle vastu mürki anda; tunnistage silmapilk üles, või teie ja te kaaslased ei lahku iialgi siit kindlusest!»

«Ilmaaegu ärritute, preili,» vastas Ludovico välja paistva elegantsi ja viisakusega. «Mürgiga pole siin midagi tegemist. Ettevaatamatusest anti kindralile annus unerohu ja näib, et teener, kes selle teo pidi korda saatma, valas klaasi mõni tilk rohkem kui vaja; me kahtleme seda igavesti, kuid preili võib uskuda, et tänu taevale, mingit hädaohu ei ole. Härra komandanti tuleb ravida, arvestades, et ta eksikombel võttis liiga suure annuse unerohu. Kuid mul on au korrata teile, preili, et teener, kes selle kuritöö teostas, ei kasutanud tõelist mürki nagu Barbone, kui too tahtis mürgitada monsinjoor Fabriziot. Meil polnud üldse kavatsust kätte maksta surmaohu eest, mis monsinjoor Fabriziot ähvardas. Saamatu teenri kätte usaldati ainult pudelike unerohuga, vannun teile, preili! Aga iseenesestki mõista eitan ma kõike, kui mind ametlikult küsitletakse.

Muide, kui preili räägib kellelegi unerohust ja mür-

gist, olgu see või heatahtlik don Cesare, tapab preili oma käega Fabrizio. Ta teeb kõik põgenemiskatsed igaveseks võimatuks ja preili teab paremini kui mina, et monsinjoori ei taheta mürgitada lihtsa unerohuga. Preili teab samuti, et keegi on andnud kuu aega selle kuriteo läbi viimiseks ja saatusliku käsu andmisest on juba üle nädala möödunud. Nii et kui preili laseb mu areteerida, või ütleb sõnakese don Cesarele või kellelegi teisele, lükkab ta kõik meie ettevõtted rohkem kui ühe kuu võrra edasi ja mul on täielik alus öelda, et ta oma käega monsinjoor Fabrizio tappis.»

Cleliat kohutas Ludovico imelik rahu.

«Niisiis vestlen ma oma isa mürgitajaga, nagu oleks kõik kõige paremas korras,» mõtles ta, «ja tema kasutab minu veenmiseks viisakusavaldusi! Ja see on armastus, mis on viinud mind kõigi nende kuritegudenil!...»

Südametunnistusepiin laskis tal vaevalt rääkida, kui ta Ludovicole ütles:

«Panen teid siia salongi luku taha. Jooksen, teatan arstile, et on tegemist ainult unerohuga. Aga, jumal halasta, mis ma talle ütlen, kust ma seda teada sain? Siis tulen ja lasen teid välja.

Aga kas Fabrizio teadis sellest unerohust?» küsis Clelia, tõtates ükselt tagasi.

«Jumal hoidku, ei, preili, ta poleks sellega iialgi nõustunud. Ja üldse, milleks ilmaaegu oma saladusi avaldada? Me tegutseme väga ettevaatlikult. On tarvis päästa monsinjoori elu, keda tahetakse kolme nädala jooksul mürgitada. Käsu selleks andis keegi, kelle soovid tavalliselt vastuvaidlematult täidetakse, ja kui juba kõik öelda, preili, siis meie andmete järgi anti see ülesanne tolele hirmuäratavale peafiskaal Rassile.»

Clelia jooksis kohkunult minema. Ta lootis kindlasti don Cesare aususele, ja teatud ettevaatusega julges talle avaldada, et kindralile on antud ainult unerohu. Midagi vastamata, midagi küsimata jooksis don Cesare kohe arsti juurde.

Clelia tuli tagasi võõrastetuppa, kuhu ta Ludovico kinni oli pannud, kavatsedes teda unerohu suhtes lähemalt küsitleda. Ta ei leidnud Ludovicot eest: tollel oli õnnestunud plehku pista. Väikesel laual nägi ta tsekiinidega täi-

detud rahakotti ja karbikest mitmesuguste mürkidega. Vaadates neid mürke, läbis Cleliat värin. «Kes mulle tõendab,» mõtles ta, «et isale anti ainult unerohu ja et hertsoginna ei tahtnud Barbone katse eest kätte maksta?»

Suur jumal!» hüüatas ta, «ma käin läbi oma isa mürgitajatega! Ja ma lasksin neil põgeneda! Aga võib-olla oleks see inimene ülekuulamisele tunnistanud, et anti hoopis muud kui unerohu!»

Clelia langes pisaraid valades põlvili ja palvetas innukalt madonna ees.

Kindluse arst, keda äärmiselt üllatas don Cesare teade, et on tegemist ainult unerohuga, andis vahepeal vastavaid ravimeid ja varsti kadusid kõige murettekitavamad sümptoomid. Päeva hakul hakkas kindral juba toibuma. Esimene asi, mis märkis ta teadvusele tulekut, oli sõim, mis sai osaks tema aset täitvale kolonelile, kes oli julgenud teha mõned tühised korraldused sel ajal, kui kindral oli meelemärguseta.

Seejärel vihastas kindral köögitüdruku peale, kes tõi talle puljongit ja juhtus mainima sõna «rabandus».

«Kas minu aastates esineb ajurabandust!» karjus ta. «Ainult mu verivaenlastele meeldib niisuguseid kuuldusi levitada. Ja pealegi ei lastud aadrit, nii et ka tühjajututegijad ise ei julge rääkida ajurabandusest.»

Fabrizio oli niivõrd süvenenud põgenemise ettevalmistustesse, et ei taibanud kuidagi, mis imelik lärm tekkis kindluses sel ajal, kui poolsoornud komandanti koju toodi. Algul tekkis tal mõte, et kohtuotsust on muudetud ja teda tullakse hukkamisele viima. Kui ta aga nägi, et keegi ta kongi ei tule, mõtles ta, et Clelia on reedetud ja kindlusesse tagasi tulles võeti talt ära nöörid, mis tal arvatavasti kaasas olid, ja et nüüdsest peale on iga sugune põgenemine võimatu. Järgmise päeva koidikul tuli ta kongi talle tundmatu inimene, kes sõnalausumata asetaski lauale korvi puuvilju. Puuviljade alla oli peidetud järgmine kiri:

«Kannatades kõige rängemaid südametunnistusepiinu sellepärast, mis tehti, — tänu taevale, küll ilma minu nõusolekuta, kuid ometi seoses mõttega, mis mulle pähe

tuli —, andsin ma pühale Neitsile vande, et kui mu isa tänu ta pühale eestkostmisele surmast pääseb, ei hakka ma enam iialgi ta käskudele vastu; abiellun markiga otsekohe, kui ta mu kätt palub, ega näe teid enam iialgi. Siiski pean oma kohuseks juba alustatud asja lõpetada. Tuleval pühapäeval, tulles missalt, kuhu teid minu palvel viiakse (valmistuge hingeliselt ette, te võite selle ohtliku ettevõtte juures surma saada), tulles missalt, kordan veel, katsuge võimalikult viivitada oma kongi minekuga; te leiate sealt vajalikud esemed kavatsatud ettevõtteks. Kui te hukkute, lõhestab see mu südame! Kas te süüdistaksite mind oma surmas? Hertsoğinna ise on mulle mitu korda korranud, et Raversi klikk on tõusuteel; vürsti tahetakse siduda julma teoga, mis lahutaks ta igaveseks krahv Moscast. Pisaraid valades vandus hertsoginna mulle, et on jäänud ainult see võimalus: te hukkute, kui sellest katsest loobute. Ma ei või teile enam otsa vaadata, andsin tõotuse; aga kui te pühapäeva õhtupoolikul näete mind üleni mustas riides tavalisel kohal akna juures, siis on see signaaliks, et järgmisel ööl on kõik ette valmistatud, niivõrd kui minu nõrk jõud seda võimaldab. Pärast kella ühteist, võib-olla aga ka alles keskööl või kell üks, süttib mu aknal väike lamp — siis on saabunud otsustav hetk; usaldage end siis oma pühaku hoolde, pange selga preestrirüü, mis teile on muretsatud, ja asuge teele.

Jumalaga, Fabrizio, uskuge, et olen palves, valades kibeda pisaraid, sel ajal kui teid ähvardab nii suur hädahoht. Kui te hukkute, ei ela ma seda üle. Jumal küll, mis ma ütlesin! Aga kui teil õnnestub, ei näe ma teid enam iialgi. Pühapäeval pärast missat leiate te oma vangikongist raha, mürki, nöörid, need saadab too kohutav naine, kes teid nii kirglikult armastab; ta kordas mulle kolm korda, et see on ainus väljapääs. Kaitsku teid jumal ja püha madonna!»

Fabio Conti oli alati rahutu, alati õnnetu vangivalvur, alati nägi ta unes, et mõni ta vangidest põgeneb; teda vihkasid kõik kindluse elanikud. Kuid õnnetus avaldab kõigile inimestele ühesugust mõju, ja vaesed vangid, isegi need, kes olid aheldatud kolme jala kõrgustesse,

kolme jala laiustesse ja kaheksa jala pikkustesse kongi-
desse, kus nad ei saanud ei püsti seista ega istuda, kõik
vangid, isegi need, otsustasid omal kulul lasta laulda
*Te Deumi**, kui teada said, et komandandi elu enam ohus
pole. Paar-kolm vangi tegid sonette Fabio Conti auks.
Oh, kuidas õnnetus inimestesse mõjub! Kuid viigu saatus
selle, kes neid süüdistab, üheks aastaks kolme jala kõr-
gusesse kongi, kus ta saab kaheksa untsi leiba päevas
ja reedeti p a a s t u b.

Clelia, kes lahkus isa toast ainult kabelisse palvetama
minekuks, ütles, et komandant on otsustanud korraldada
pidustused alles pühapäeval. Tolle pühapäeva hommikul
viibis ka Fabrizio missal ja Te Deumil; õhtul oli ilutules-
tik ja lossi alumistes saalides jagati sõduritele neli korda
rohkem veini, kui komandant oli lubanud. Keegi tund-
matu oli koguni saatnud mitu vaati viina, millel sõdu-
rid põhjad alt ära löid. Purjus sõdurite suuremeelsus ei
lubanud, et need viis meest, kes olid valves lossi ümber,
oma olukorra tõttu kannataksid. Iga vahetuse juures kos-
titas selleks määratud teener sõdureid vahiputkas vei-
niga, ja on teadmata, kelle käe läbi said need, kes olid
vahipostil keskööst kuni hommikuni, veel klaasi viinagi
ning iga kostitamise ajal unustati pudel vahiputka juurde
(nagu järgnenud kohtuprotsessil kindlaks tehti).

Trall kestis kauem, kui Clelia oli eeldanud, ja alles
kella ühe paiku öösel hakkas Fabrizio, kes nädala jook-
sul oli läbi saaginud kaks raudvarba aknal, mis ei ava-
nenud linduderuumi poole, aknavarju maha lõhkuma. Ta
töötas peaaegu komandandi lossi valvavate vahisõdurite
pea kohal, aga need ei kuulnud midagi. Ta oli pikale
nööri, mis oli vajalik õudseks laskumiseks saja kaheksa-
kümne jala kõrguselt, ainult mõned sõlmed juurde tel-
nud. Nööri pani ta endale ümber keha: oma kogukusega
segas see teda väga, sest sõlmed ei lasknud nööri tihe-
dalt kokku kerida ja see jäi vähemalt kaheteistkümne
tolli paksuseks puntraks. «See on tõesti suur takistus»,
mõtles Fabrizio.

Kui Fabrizio selle nööri endale kuidagiviisi ümber keha
oli sobitanud, võttis ta teise nööri, mille abil lootis las-
kuda kiviplatvormile, kus asus komandandi loss, mis oli
ta aknast kolmkümmend viis jalga madalamal. Nii pur-

jus kui tunnimehed olidki, ei võinud ta ometi neile otse
pähe laskuda, seepärast läks ta, nagu me juba ütlesime,
teise akna kaudu, mis avanes suure vahtkonnahoone
katusele. Haigusest põhjustatud tuju tõttu laskis kindral
Fabio Conti, niipea kui ta rääkida suutis, paigutada sel-
lesse vanasse, juba terve sajandi tühjalt seisnud vaht-
konnamajja kakssada sõdurit. Ta ütles, et pärast mürgi-
tamiskatset püütakse teda voodis ära tappa, ja need kaks-
sada sõdurit pidid teda valvama. Võib kujutleda, kui-
das see ettenägemata teguviis Cleliat kohutas. Jumala-
kartlik neiu teadis väga hästi, et reedab oma isa, kes
peaaegu mürgitati vangi huvides, keda ta armastab.
Kahesaja sõduri ootamatus saabumises nägi ta taeva
tahet, mis keelab tal edasise osavõtu Fabrizio vabasta-
misest.

Parmas aga rääkisid kõik vangi peatsest surmast. Sel
kurval teemal oli kõneldud isegi sinjoora Giulia Crescenzi
pulmapeol. Kui niisuguse tühiasja pärast nagu see komö-
diandile antud õnnetu mõõgahoop pole Fabrizio pärit-
oluga ja peaministri protektsiooniga inimest üheksa kuu
jooksul vanglast välja lastud, siis, tähendab, on ta süü-
tegu poliitilist laadi. «Niisugusel juhul ei ole mõtet te-
maga üldse tegelda,» öeldi. «Kui valitsus ei pea sobivaks
hukata teda avalikul väljakul, sureb ta varsti mõne hai-
guse kätte.» Keegi lukksepp, kes oli töötanud kindral
Fabio Conti lossis, kõneles, et Fabrizio on juba ammugi
teise ilma saadetud, aga poliitilistel põhjustel vaikitakse
ta surmast. Tolle mehe sõnad viisidki Clelia kindlale
otsusele.

KAHEKÜMNE TEINE PEATÜKK

Päeval ründasid Fabrizioot mõningad tõsised ja eba-
meeldivad mõtted, aga sedamööda kuidas ta kuulis kella-
lööke otsustavat hetke ikka lähemale toovat, muutus ta
meel lustlikuks ja reipaks. Hertsoginna oli talle kirjuta-
nud, et vangikongist järsku värske õhu kätte sattumisel
võib teda tabada nõrkusehoog, ja muuta ta liikumis-
võimetuks; sel juhul on parem lasta end kinni võtta, kui
saja kaheksakümne jala kõrgusest müürist alla lennata.

«Kui minuga niisugune äpardus juhtub,» mõtles Fabrizio, «heidan rinnatise kõrval pikali ja magan tunni, siis hakkab uuesti laskuma; tõotasin seda Cleliale ja parem juba kukkuda ükskõik kui kõrgelt kindlusemüürit, kui kogu aeg pead murda leiva maitse üle, mida ma süön. Milliseid kohutavaid valusid tuleb taluda enne lõppu, kui surrakse mürgi läbi! Fabio Conti ei hakka peenutsema, ta laseb mulle anda arseeni, millega nad kindluses rotte tapavad.»

Kesköö paiku tõusis paks valge udu, nagu seda Po kallastel sageli esineb; algul valgus udu linnale, kattes siis ka puiestiku ja bastionid, mille keskel kindluse suur torn kõrgus. Fabriziole näis, et platvormi rinnatise juurest pole näha väikseid akaatsiaid, mis sõdurite poolt saja kaheksakümne jala kõrguse müüri jalamile rajatud aedu ääristasid. «Suurepära!» mõtles ta.

Veidi pärast seda, kui kell oli löönud pool üks, anti linduderuumi aknast väikese lambiga signaali. Fabrizio oli valmis tegutsema; ta lõi risti ette ja kinnitas siis oma voodi külge nõõri, mis oli määratud laskumiseks kolmekümne viie jala kõrguselt alla komandandilossi platvormile. Fabrizio jõudis takistusteta vahtkonnaruumi katusele, kus eelmisest päevast peale asus kakssada meest abiväge, kellest me juba rääkisime. Kell oli kolmveerand üks, aga õnnetuseks ei maganud sõdurid veel. Hiilides mööda suuri katusekive, kuulis Fabrizio neid kõnelevat, et kurat on katusel ja vaja ta püssiga maha lasta. Mõned hääled väitsid, et see on jumalavallatu soov, teised ütlesid, et kui paugutada püssi, kedagi tapmata, paneb komandant nad kõik vangi, et nad garnisoni asjata alarmerisid. Kuuldes seda tarka vaidlust, tõttas Fabrizio mööda katust edasi nii kärmesti kui suutis ja tegi sellega veel rohkem müra. Tõsi on ka see, et kui ta nõõri otsas rippudes vahtkonnaruumi akendest möödus, õnneliku nelja-viie jala kauguselt laia katuseräästa tõttu, siis ulatus sealt välja terve mets tääke. Mõned sõdurid kinnitasid hiljem, et poolhull Fabrizio oli tõepoolest otsustanud kuradi mängida ja visanud sõduritele peotäie tsekiine. Kindel on aga see, et ta oli külvanud tsekiine oma kongi põrandale ja pildunud neid ka platvormile oma teel Farnese tornist rinnatiseni, lootuses, et need tõmba-

vad endile sõdurite tähelepanu, kui teda hakatakse taga ajama.

Jõudnud platvormile, kus teda ümbritsesid tunnimehed, kes tavaliselt iga veerand tunni järel hüüdsid: «Kõik on korras minu posti ümber!», suundus ta läänepoolse rinnatise juurde ja otsis üles uue kivi.

Kui mitte kogu linn poleks edukast põgenemisest teada saanud, oleks lugu võinud pidada uskumatuks ja kahelda asjaolu tõepärasuses, et ükski piki rinnatist paigutatud tunnimeestest Fabrizioot ei märganud ega peatanud. Tõsi küll, udu hakkas kerkima ja Fabrizio rääkis hiljem, et kui ta oli platvormil, näis talle, et udu on tõusnud juba poole Farnese tornini. Aga udu polnud kuigi tihe ja Fabrizio nägi selgesti tunnimehi, kellest mõned edasi-tagasi jalutasid. Ta jutustas, et ta nagu üleloomulikust jõust lõugatuna läks julgesti kahe võrdlemisi lähestikku asuva tunnimehe vahele. Rahulikult võttis ta pika nõõri keha ümbert ära, kusjuures see tal kaks korda sassi läks; kulus tükk aega, kuni ta selle uuesti lahti harutas ja rinnatisele laotas. Igast küljest oli sõdurite juttu kuulda ja Fabrizio otsustas esimese, kes talle läheneb, pistodaga läbi torgeta. «Ma ei olnud sugugi erutatud,» lisas ta, «mulle tundus, nagu täidaksin mingit kombetalitust!»

Lõpuks oli ta nõõri lahti harutanud ja tõmbas selle vee äravoolu jaoks rinnatisse tehtud august läbi, siis ronis ta rinnatisele, paludes hardalt jumalat ja mõeldes rüütlite ajastu kangelase kombel hetkeks Clelia peale. «Kui erinev ma olen sellest kergemeelsest ja lodevate elukommetega Fabrizioost, kes tuli siia üheksa kuud tagasi!» mõtles ta. Alles siis hakkas ta sellest kohutavast kõrgusest alla laskuma. Ta tegutses mehaaniliselt, nagu ta ise ütles, samuti nagu oleks ta talitanud päise päeva ajal, laskudes sõprade juuresolekul kihlveo võitmiseks. Poolel teel tundis ta järsku, et jõud kaob kätest; ta arvab isegi, et laskis hetkeks nõõri lahti, kuid haaras sellest kohe uuesti, aga võib ka olla, nagu ta ütleb, et jäi rippuma pöösastesse, mille okste pinnal ta alla libises ja mis teda kriimustasid. Ajuti tundis ta nii metsikut valu õlas, et tal lausa hing kinni jäi. Suuri ebamugavusi tekitas õõsumine, sest kogu aeg võnkus ta nõõri otsas pöösas-

tesse. Teda riivasid mitu kaunis suurt lindu, keda ta põõsastes äratas ja kes lendu tõustes temaga kokku pörkasid. Algul arvas ta, et kindluse mehed on samal viisil laskudes ta kätte saanud, ja valmistus end kaitsma. Lõpuks jõudis ta eriliste ebameeldivusteta suure torni jalale, ainult käed olid üleni verised. Ta jutustas, et torni keskpaigast peale oli tal kaldseinast palju kasu, sest laskudes liibus ta vastu müüri ja kivide vahel kasvavad taimed pakkusid talle tublisti tuge. Jõudnud alla sõdurite aedadeni, kukkus ta akaatsiapõõsasse, mis ülalt vaadates näis talle nelja-viie jala kõrgusena, aga tegelikult oli viisteist või kakskümmend jalga kõrge. Üks joodik, kes seal magas, pidas teda vargaks. Puu otsast alla kukkudes väänas Fabrizio peaaegu vasaku käe välja. Ta hakkas valli poole jooksmas, aga ta jalad olid — tema sõnade järgi — nagu vatist, tal polnud üldse enam jõudu. Hoolimata hädaohust istus ta maha ja rüüpas veidi järelejäänud viina. Mõneks minutiks jäi ta nii raskesti magama, et ta ärgates aru ei saanud, kuidas ta oma kongis lamades võib puid näha. Lõpuks meenus talle kohutav tegelikkus. Otsekohe hakkas ta valli poole minema ja ronis suurt redelit mööda üles. Õige lähedal asuv tunnimees norskas oma putkas. Rohu seest leidis ta vana suurtüki ja kinnitas selle külge oma kolmanda nõõri; too osutus veidi lühikeseks ja ta kukkus porisesse kraavi, kus oli umbes jala kõrguselt vett. Kui ta üles tõusis ja olukorras selgusele püüdis jõuda, tundis ta, kuidas kaks meest temast kinni haarasid: hetkeks tundis ta hirmu; kuid samas kuulis ta tasast häält oma kõrva juures: «Ah, monsinjoor, monsinjoor!» Ta taipas ähmaselt, et need on hertsoginna inimesed, ja kaotas teadvuse. Mõne aja pärast tundis ta, et teda kantakse ja et need inimesed kõnnivad väga kiiresti ja vaikselt; siis peatuti. See tegi ta väga rahutuks, aga tal ei jätkunud jõudu ei rääkimiseks ega silmade avamiseks; ta tajus ähmaselt, et teda kaisutati ja tundis järsku ära hertsoginna riiete parfüümi. See lõhn elustas teda; ta avas silmad ja, suutnud öelda: «Ah, kallid sõber!», langes uuesti sügavasse minestusse.

Truu Bruno seisis kahesaja sammuga kaugusel reservi salga krahvile ustavate politseinikega; krahv ise oli pel-

dus väikeses majakeses seal lähedal, kus hertsoginna ootas. Vajaduse korral oleks ta kõhklemata koos mõne lähedase sõbra, eruohvitseriga, mõõga haaranud; ta tundis end nagu kohustatud olevat Fabrizio elu päästma, mida tema arvates ähvardas tõsine oht, sest mõni aeg tagasi oleks vürst armuandmisele alla kirjutanud, kui mitte tema, Mosca, ei oleks tahtnud valitsejat tagasi holda kirjalikku rumalust tegemast.

Umbritsetuna hambuni relvastatud meestest, kõndis hertsoginna keskööst peale vaikides kindluse valli ees; ta ei suutnud paigal püsida ja mõtles, et tal Fabrizio vabastamiseks jälitajate käest võib-olla võidelda tuleb. Ta slavi kujutlusvõime oli kavatsenud sadu ettevaatusabinõusid, mille üksikasjaline kirjeldamine siin liiga pikale läheks ja mis kõik olid usumatult ettevaatamatud. Arvestuste järgi oli sel ööl jalul üle kaheksakümne mehe, kes ootasid, et neil tuleb võidelda millegi erakorralise eest. Õnneks olid peameesteks Ferrante ja Ludovico ja politseiminister ei suhtunud asjasse vaenulikult; ometi märkas krahv, et keegi hertsoginnat ei reetnud ja et ta ise kui minister midagi ei teadnud.

Hertsoginna kaotas täielikult pea, kui ta Fabriziot nägi. Ta surus noormehe kramplikult oma käte vahele ja oli meeleheitel, kui nägi, et oli end üleni veriseks määrinud; veri tuli Fabrizio kätest, hertsoginna aga arvas, et ta on raskesti haavatud. Ühe teenri abiga hakkas ta Fabriziot lahti riietama, et haavu siduda; õnneks oli Ludovico sealsamas ja pani hertsoginna ja Fabrizio väe-voimuga väikesesse vankrisse, mis oli peidetud ühte aeda linnavärava juures, ja nad kihutasid täie hooga Sacca poole, et seal üle Po minna. Ferrante koos kahekümne hästi relvastatud mehega moodustas järelväe, ja ta oli vandunud oma pea juures, et peab tagaajajad kinni. Krahv jäi üksinda kindluse ümbrusse ja alles kahe tunni pärast, kui ta nägi, et kõik vaikseks jäi, läks jalgsi minema. «Nii ma siis võtsingi osa riigireetmisest!» mõtles ta õnnest joobunult.

Ludovicol oli olnud oiuline mõte panna ühte tõlda hertsoginna teenistuses olev noor kirurg, kes välimuselt oli Fabriziooga väga sarnane.

«Kihutage Bologna suunas,» ütles Ludovico talle,

«olge võimalikult saamatu, hoolitsege selle eest, et teid areteeritaks; siis puterdage oma vastustega ja lõpuks tunnistage, et olete Fabrizio del Dongo; peaasi — võitke aega. Kasutage kogu oma osavust, et olla saamatu, te pääsete ühekuuse vangistusega, aga proua annab teile viiskümmend tsekiini.»

«Kas saab mõelda rahast, kui teenitakse proua hertsoginnat?»

Ta asus teele ja mõne tunni pärast areteeriti ta kindral Fabio Conti ning Rassi üürikeseks rõõmuks; Rassi mõistis, et koos Fabrizioot ähvardava ohuga lendab minema ka tema parunitiitel.

Põgenemine sai kindluses teatavaks kella kuue paiku hommikul ja alles kella kümne ajal juleti sellest vürstile teatada. Hertsoginnat teeniti niivõrd hästi, et kuigi ta Fabrizio sügavat und surmaeelseks teadvuse kaotuseks pidades tõlla kolm korda peatada laskis, läksid nad kell neli paadiga üle Po. Vasakul kaldal ootasid neid uued hobused, äärmise kiirusega sõideti veel kaks lõõd, siis peatuti üle tunni passikontrolli tõttu. Hertsoginnal oli enda ja Fabrizio jaoks igasuguseid dokumente, aga sel päeval oli ta arust ära, ta tahtis anda kümme napoleoni austria politseikirjutajale, haaras ta käe ja puhkes nutma. Kohkunud kirjutaja hakkas uuesti passe kontrollima. Edasi sõideti posthobustega; hertsoginna tasus nii vürstlikult, et ta sel maal, kus iga välismaalast kahtlaseks peetakse, kõikjal kahtlust äratas. Jälle tuli Ludovico talle appi; ta ütles, et proua hertsoginna on murest meeleetu Parma peaministri poja, noore krahv Mosca püsiva palaviku pärast ja ta viib noormehe Pavia arstide juurde konsultatsioonile.

Alles kümne lõõd kaugusel Po'st tuli vang täiesti ärkvele, tal oli õlaliigese nihestus ja rohkesti kriimustusi. Hertsoginna käitus endiselt niivõrd ebaharilikult, et küla-kõrtsmik, kelle juures nad lõunatasid, arvas, et on tegemist keiserliku perekonda kuuluva printsessiga, ja tahtis talle osutada tema väärilisi austusavaldusi, kuid Ludovico ütles kõrtsimehele, et printsess käsib ta ilmtingimata vangi panna, kui tal tuleb pähe lasta kelli helistada.

Kella kuue paiku õhtul jõuti lõpuks Piemonte territoori

umile. Alles siin oli Fabrizio täiesti väljaspool ohtu; ta viidi väikesse teest kaugel asuvasse külla, seoti ta haavad ja ta magas veel mõne tunni.

Selles külas sai hertsoginna hakkama teoga, mis polnud kohutav mitte ainult moraali seisukohalt, vaid mis rõõvis ka ta rahu kuni elu lõpuni. Mõni nädal enne Fabrizio põgenemist, ühel õhtul, kui kogu Parma oli läinud kindluse väravasse, lootes näha tapalava, mida Fabrizio jaoks kindluse õuele püstitati, oli hertsoginna näidanud Ludovico, kes oli saanud ta paremaks käeks, saladust, kuidas Sanseverina lossi kuulsa kolmeteistkümnendal sajandil ehitatud veehoidla põhjast, millest me oleme juba rääkinud, väikese hästi peidetud raudraami seest üht kivi eemaldada. Sel ajal, kui Fabrizio magas väikese küla *trattoria's*, laskis hertsoginna Ludovico enda juurde kutsuda; kutsutu arvas, et hertsoginna on hulluks läinud, — niivõrd imelikke pilke heitis ta Ludovico.

«Arvatavasti te ootate,» ütles ta Ludovico, «et annan teile mõni tuhat franki, aga ei! Ma tunnen teid, te olete poet, te lööte varsti selle raha läbi. Annan teile hoopis väikese Ricciarda mõisa ühe lõõd kaugusel Casal-Maggiorest.» Õnnest meeleetu Ludovico viskus ta jalge ette ja tunnistas puhtast südamest, et ta sugugi raha pärast ei aidanud *monsignore* Fabrizioot päästa, vaid et ta on temasse eriliselt kiindunud ja armastab teda juba sellest ajast, kui ta teda proua kolmanda kutsarina kunagi sõidutas. Kui too tõeliselt õilis inimene arvas, et on tähtsat daami küllalt kaua kinni pidanud, tahtis ta lahkuda, aga hertsoginna ütles talle silmade välkudes:

«Jäägel!»

Ta kõndis sõna lausumata kõrtsitoas, aeg-ajalt Ludovico uskumatult metsiku pilguga vaadates. Lõpuks, nähes, et see imelik kõndimine ei lõpegi, pidas Ludovico oma kohuseks perenaist kõnetada.

«Proua tegi mulle ülisuure kingituse, mis ületab kõik, mida minusugune vaene mees võis kujutleda, ja mis on suurem, kui väärivad tühised teened, mida mul oli au talle osutada. Seepärast ei luba südametunnistus mul Ricciarda mõisat omaks pidada. Mul on au mõis prouale tagasi anda ja paluda mulle määrata neljasajafrangine pension.»

«Mitu korda oma elus,» tähendas hertsoginna sünge kõrkusega, «mitu korda te olete kuulnud, et ma oleksin loobunud otsusest, mille kord olen teinud?»

Pärast seda lauset kõndis hertsoginna veel mitu minutit edasi-tagasi, peatus siis järsku ja hüüdis:

«Ainult juhus ja see, et ta oskas meeldida tolele tüdrukule, päästsid Fabrizio elu! Kui ta poleks olnud armastusväärne, oleks ta surnud. Kas te saate seda eitada?» küsis ta, astudes Ludovico juurde, ja ta silmis põles sünge raev. Ludovico taganes paar sammu, pidades teda hulluks, ja see tekitas mehes teravat kahtlust Ricciarda mõisa omanikuks saamise suhtes.

«Hästi!» jätkas hertsoginna hoopis muutunult, leebe ja lõbusa tooniga, «tahaksin, et mu armsad Sacca elanikud veedaksid ühe meeletult lõbusa päeva, mis neile kauaks meelde jääks. Te sõidate Saccasse tagasi — on teil mingisuguseid vastuväiteid? Mis te arvate, oleks see teile ohtlik?»

«Tühi asi, proua: ükski Sacca elanikest ei ütleks kunagi, et ma olin koos monsinjoor Fabriziooga. Pealegi, kui ma julgen teile öelda, proua, ma põlen igatsusest näha oma Ricciarda mõisat: mul on nii veider tunne mõisnik olla.»

«Su lõbusus meeldib mulle. Ricciarda rentnik võlgneb mulle vististi kolme või nelja aasta rendi; kingin talle poole sellest, mis ta mulle võlgneb, teise poole maksmata jäänud rendist annan sulle, aga ühel tingimusel: sa sõidad Saccasse, ütled, et ülehomme on ühe minu kaitsepühaku päev ja sinu kohalejõudmisele järgneval öhtul lased mu lossis ülitoreda ilutulestiku korraldada. Ära hoia kokku ei raha ega vaeva: pea meeles, et on tegemist minu elu suurima õnnega. Olen juba ammugi illuminatsiooniks kõik ette valmistanud: juba rohkem kui kolm kuud tagasi paigutasin lossi keldritesse kõik, mida selle toreda peo jaoks vaja võib minna; andsin aedniku kätte hoiule kõik, mida on vaja suurepäraseks tulevargiks. Lase teha ilutulestikku. Po jõe äärel avaneval terrassil. Mul on keldris kaheksakümmend üheksa suurt veinivaati, lase pargis üles seada kaheksakümmend üheksa veini purskkaevu. Kui järgmisel päeval veel üks tühjaks joomata pudel järel on, siis võin öelda, et sa Fabriziot ei

armasta. Kui veini purskkaevud, ilutulestik ja tulevärk on täies hoos, siis lipsa osavalt minema, sest on väga tõenäoline, ja seda ma loodangi, et Parmas tunduvad kõik need kaunid üritused ülbusena.»

«Mitte ainult tõenäoline, vaid päris kindel; ja fiskaal Rassi, kes kirjutas alla monsinjoori kohtuotsusele, on kindlasti vihast lõhkemas. Ja veel...» lisas Ludovico häbelikult, «kui proua tahaks oma vaesele teenrile veel rohkem rõõmu teha kui Ricciarda poole rendi kinkimisega, siis lubaks ta mul Rassile väikese vingerpussi mängida...»

«Sa oled vahva mees!» hüüdis hertsoginna vaimustusega, «kuid keelan sul rangelt Rassile midagi teha; minu kavas on lasta ta edaspidi avalikult üles puua. Aga sina vaata ette, et sind Saccas ei areteeritaks, kõik oleks rikutud, kui peaksin su kaotama.»

«Mind, proua! Kui ma olen öelnud, et tähistan üht proua kaitsepühaku päeva, siis saatku politsei kas või kolmkümmend sandarmit pidu segama — ta võib kindel olla, et enne kui nad jõuavad punase ristini, mis asub küla keskel, ei ole ükski neist enam sadulas. Sacca elanikud ei ole nännipunnid; nad on kõik vanad salakauba-vedajad ja jumaldavad teid.»

«Hea küll,» jätkas hertsoginna imelikult muretul ilmel, «oma tublidele Sacca inimestele annan ma veini, aga Parma elanikud tahan ma üle ujutada; samal öhtul, kui minu lossis on ilutulestik, võta mu tallist parim hobune, kihuta Parmasse ja ava sealse lossi veehoidla.»

«Ah, see on proual tore mõte!» hüüdis Ludovico, naerdes nagu hull, «tublidele Sacca talupoegadele veini ja Parma kodanikele vett; need viletsad olid nii kindlad, et monsinjoor Fabrizio mürgitatakse ära, nagu tehti vaese L...-iga.»

Ludovico rõõmul polnud otsa ega äärt; hertsoginna vaatas heatahtlikult ta pöörast naeru, tema aga kordas lakkamatult: «Sacca talupoegadele veini ja Parma kodanikele vett! Proua teab kahtlemata paremini kui mina, et kui reservuaar umbes kahekümne aasta eest kogemata avati, oli paljudel Parma tänavatel jala kõrguselt vett.»

«Ja Parma elanikele vett,» ütles hertsoginna naerdes. «Kogu puiestee kindluse ees oleks olnud tulvil inimesi,

kui Fabrizio oleks pea maha raiutud... Kõik nimetavad teda suureks kurjategijaks... Aga, peasi, tee seda osavalt, et mitte ialgi ükski elav hing teada ei saaks, et sina selle uputuse korraldasid ja et sa seda minu käsul tegid. Fabrizio ja isegi krahv ei tohi sellest hullust naljast teada... Kuid ma unustasin Sacca vaesed; kirjuta kiri mu valitsejale, ma kirjutan alla; kirjuta talle, et ta minu kaitsepühaku päeva tähistamise puhul jagaks Sacca vaestele sada tsekiini ja täidaks kõik su korraldused nii illuminatsiooni, tulevargi kui ka veini suhtes, ja et järgmisel päeval mu keldris enam ühtki tšala pudelit ei oleks.»

«Valitseja jääb hätta ainult ühes punktis: viie aasta jooksul, mil loss on proua valduses, pole Saccasse kümmetki vaest jäänud.»

«Ja Parma elanikele vett!» ütles hertsoginna lauldes. «Kuidas sa selle nalja läbi viid?»

«Mul on plaan juba valmis: lahkun Saccast kell üheksa, kell pool üksteist jõuan ratsa «Kolme lamba pea» võõrastemajja, mis asub Casal-Maggiore ja minu Ricciarda mõisa teel; kell üksteist olen lossis oma toas ja kell veerand kaksteist kalkan Parma elanikele vett, igatahes rohkem kui see neile meeldib, et nad suure kurjategija terviseks juua võiksid. Kümme minutit hiljem lahkun linnast Bologna teed mööda. Möödudes teen sügava kummarduse kindlusele, mida monsinjoori vaprus ja hertsoginna mõistus häbistasid, seejärel pöördun mulle hästi tuntud külavahetele ja jõuan Ricciardasse.»

Ludovico tõstis pilgu hertsoginnale ja kohkus: too vaatas ainiti kuue sammu kaugusel olevale lagedale selnale, ja peab tunnistama, et ta pilk oli metsik. «Ah, mu vaene mõis!» mõtles Ludovico, «ta on tõesti hull!» Hertsoginna vaatas tema poole ja taipas ta mõtteid.

«Ah, härra Ludovico, suur poet, te tahate kinkekirja: jooske, tooge mulle leht paberit!» Ludovico ei lasknud seda käsku korrata ja hertsoginna kirjutas oma käega pika pantimiskirja möödunud aastase kuupäevaga, milles tunnistas, et on saanud Ludovico San Michelilt kaheksakümmend tuhat franki ja pantinud talle Ricciarda mõisa. Kui ta kaheteistkümmne kuu möödudes Ludovicole nime-

latud kaheksakümmet tuhandet franki ära ei tasu, jääb Ricciarda mõis tema omandiks.

«On tore,» mõtles hertsoginna, «anda ustavale teenrile peaaegu kolmandik sellest, mis mulle endale jääb.»

«Niisiis,» ütles hertsoginna Ludovicole, «pärast nalja veehoidlaga annan sulle ainult kaks päeva Casal-Maggiores lõbutsemiseks. Et see müük oleks kehtiv, ütle, et asi on juba üle aasta vana. Ja tule viivitamata Belgiratesse mulle järele: võib-olla sõidab Fabrizio Inglismaale, siis lähed sina koos temaga.»

Järgmise päeva varahommikul jõudsid hertsoginna ja Fabrizio Belgiratesse.

Sellesse nõiduslikult ilusasse külla asusidki nad elama, kuid kauni järve kaldal ootas hertsoginnat kohutav mure. Fabrizio oli täiesti muutunud: esimestest hetkedest peale, kui ta pärast põgenemist sügavast letargilisest unest ärkvele tuli, märkas hertsoginna, et temas toimub midagi ebatavalist. Sügav tunne, mida Fabrizio hoolelikalt varjata püüdis, oli küllaltki veider: nimelt oli ta meeleheitel sellepärast, et ta pole enam vanglas. Ta hoidus selle kurbuse põhjust avaldamast, sest see oleks välja kutsunud küsimusi, millele ta ei soovinud vastata.

«Kuidas!» ütles hertsoginna talle üllatunult, «kas sul ei olnud õudne tunne, kui sa selleks, et mitte näljast nõrkeda, pidid sööma vastikuid toite, mida sulle vangla köögist toodi, ja ise seejuures mõtlesid, ega siin mingit ime-likku kõrvalmaiku pole, ega sa just praegu mürki ei võta, — kas sa tõesti ei meenuta seda õudusega?»

«Ma mõtlesin surmale,» vastas Fabrizio, «nii nagu sellest arvatavasti mõtlevad sõdurid: see oli võimalik, aga ma mõtlesin, et osavalt talitades suudan seda vältida.»

Kui palju rahutust, kui palju valu sai osaks hertsoginnale! See omapärane, elav, originaalne, jumaldatud olevus vajus nüüdsest peale otse tema silma all sügavasse unistustesse; ta eelistas üksindust rõõmule kõigest avameelselt oma parimale sõbrale kõnelda. Ta oli hertsoginna vastu endiselt lahke, tähelepanelik ja tänulik, nagu varemgi oli ta sada korda valmis tema eest oma elu andma, aga ta hing oli mujal. Sageli sõitsid nad ime-

kaunil järvel neli-viis lüü, ilma et sõnagi oleksid vahetanud. Ainus võimalik vestlus nende vahel oleks olnud nüüd külm mõtetevahetus, mis teistele võib-olla oleks meeldinud, nemad aga mäletasid veel, eriti hertsoginna, missugune oli nende vestlus enne saatustlikku võitlust Gilettiga, mis neid oli lahutanud. Fabrizio võlgnes hertsoginnale loo kohutavas vanglas veedetud üheksast kuust, aga ta leidis, et selle ajavahemiku kohta on tal vaid lühikesi katkendlikke lauseid öelda.

«Varem või hiljem pidi see juhtuma,» mõtles hertsoginna sünges nukrusega. «Mure on mu vanaks teinud, või armastab ta tõesti kedagi ja mul on tema südames alles teine koht.» Alandatuna, rõhutuna suurimast murest, mis üldse on võimalik, mõtles hertsoginna mõnikord: «Kui taeva tahtmine oleks, et Ferrante läheks täiesti hulluks või tal ei jätkuks julgust, mulle näib, ma oleksin siis vähem õnnetu.» Sellest ajast peale mürgitas mingi poolik kahetsus lugupidamist, mida hertsoginna oma iseloomu vastu tundis. «Niisiis,» mõtles ta kibedustundega, «ma arutan juba tehtud otsust, tähendab, ma pole enam del Dongo!»

See oli taeva tahtmine,» jätkas ta oma mõtiskelu. «Fabrizio on armunud ja mis õigus on mul tahta, et ta seda ei oleks? Kas on meie vahel poole sõnagagi juttu olnud tõelisest armastusest?»

See mõistlik mõte viis talt une, ja talle näis, et koos hiilgavate kättemaksulootustega, mis nüüd avanesid, oli saabunud ka vanadus ja hingeline jõuetus; ta oli Belgirates sada korda õnnetum kui Parmas. Mis aga puutus isikusse, kes Fabrizio kummaliste unistuste põhjuseks oli, siis selles polnud võimalik kahelda: see oli Clelia Conti, too nii vana neiu, kes oli reetnud oma isa, nõustudes garnisoni purju jootma, ent Fabrizio ei rääkinud Cleliast kunagi! «Aga,» jätkas hertsoginna endale meeleheites vastu rinda lüües, «kui garnisoni ei oleks purju joodetud, oleksid kõik mu kavatsused, kõik mu hool asjatud olnud; tuleb välja, et tema päästis Fabrizio!»

Ainult suurima vaevaga sai hertsoginna Fabriziolt teada üksikasju tolle öö sündmuste kohta, «mis,» nagu hertsoginna endamisi arvas, «oleksid meile varem kuju-

nenud ammendamatuks kõneaineks! Noil õnnelikel aegadel oleks ta sellest kõneldud terve päeva, väsimatu inna ja lõbususega meenutades pisimatki tühiasja, mida mul pähe oleks tulnud nimetada.»

Kuna oli vaja kõike ette näha, oli hertsoginna paigutanud Fabrizio elama Lago Maggiore põhjakaldal asuva Sveitsi linna Locarno sadamasse. Iga päev läks ta paadiga Fabriziole järele ja nad tegid järvel pikki sõite. Ilus! Aga kord, kui hertsoginna otsustas noormehe poole minna, leidis ta selle toa seinad täis Parma linna vaateid, mis viimane oli tellinud Milaanost või isegi Parmast, linnast, mida ta oleks pidanud jälestama. Ta väike, ateljeeks muudetud salong oli täis tuubitud akvarellimaalija tarbeid ja hertsoginna leidis ta lõpetamas kolmandat maali Farnese tornist ning komandandi lossist.

«Puudub veel,» ütles hertsoginna solvunud toonil, «et sa maaliksid mälestuseks armastusväärse komandandi portree, kes sind ainult mürgitada tahtis. Ma arvan,» jätkas hertsoginna, «sa peaksid talle kirjutama ja vabandama, et võtsid endale vabaduse põgeneda ja ta kindlust naeruvääristada.»

Vaene naine ei aimanudki, kui lähedal tõele ta jutt oli. Vaevalt oli Fabrizio kindlasse paika jõudnud, kui ta esimeseks mureks oli olnud kirjutada kindral Fabio Contile üliväikeses ja mõnes mõttes pentsik kiri; ta palus oma põgenemist vabandada, tuues põhjenduseks, et tal oli kahtlus, nagu oleks kellelegi vangla teenistujale ülesandeks tehtud talle mürki anda. Fabriziole polnud üldse tähtis, mis ta kirjutas, ta lootis vaid, et Clelia silmad ta kirja näevad, ja kirjutades oli ta nagu pisaraist märg. Kirja lõpetas ta juba hoopis naljaka lausega: ta kirjutas nimelt, et vabaduses olles mõtleb ta sageli kahetsusega oma väikesele kongile Farnese tornis. See oligi ta kirja peamine mõte, ta lootis, et Clelia seda mõistab. Suures kirjutamishoos ja üha lootes, et kellegi silmad ta kirja loevad, kirjutas Fabrizio don Cesarele, tänades heatahtlikku vanglaõpetajat, kes talle teoloogilisi raamatuid oli laenanud. Mõni päev hiljem kauples Fabrizio Locarno väikese raamatukaupluse omanikku Milaanosse sõitma, kus too raamatukaupmees, kuulsa bibliomaani Reina sõ-

ber, ostis don Cesare laenutatud teoste suurepärased väljaanded, mis tal õnnestus leida. Hea vanglaõpetaja sai need raamatud ja kauni kirja, kus oli öeldud, et kärsitusehetkedel, mis võib-olla on vaesele vangile andestatavad, oli ta loetud raamatute servadele naeruväärseid märkusi teinud. Seepärast palub ta don Cesaret, et see need raamatud oma raamatukogus vahetaks köidetega, mida tema oma sügavas tänulikkuses don Cesarele üle julgeb anda.

Fabrizio oli väga tagasihoidlik, nimetades lihtsalt märkusteks lõpmatuid kritseldusi, mis ta Hieronymuse teoste in folio eksemplari servadele oli teinud. Lootuses, et tal õnnestub raamatut heale vanglaõpetajale tagasi saata ja mõne teise vastu vahetada, oli ta päev-päevalt üksikasjaliselt päevikut pidanud, märkides sinna kõik, mis temaga vanglas juhtus; need suured sündmused polnud muud midagi kui vaimustusepuhangud jumaliku armastuse pärast («jumalik» asendas teist sõna, mida ta ei julgenud kirjutada). Ajuti viis too jumalik armastus vangi sügavasse meeleheitesse, teinekord jälle kuulis ta kaugusest häält, mis talle uut lootust andis ja õnnejoovastust tekitas. Kõik see oli õnneks kirjutatud vanglatindiga, mis koosnes veinist, šokolaadist ja tahmast, ja don Cesare oli sellele vaid korraks pilgu heitnud, enne kui oma raamatukogus püha Hieronymuse köite ära vahetas; kui ta oleks kirjutise raamatu servadelt läbi lugenud, oleks ta näinud, et ühel päeval, kui vang arvas, et ta on mürgitatud, õnnitleb ta end, et sureb vähem kui neljakümne sammu kaugusel sellest, keda ta siin maailmas kõige rohkem on armastanud. Mitte heasüdamliku vanglaõpetaja, vaid kellegi teise silmad olid seda lehekülge pärast ta põgenemist lugenud. Kaunile mõttele: surra armastatud olevuse lähedal, mis oli väljendatud sajal erineval viisil, järgnes sonett, milles oli öeldud, et kui hing pärast piinarikkaid kannatusi haprast kehast lahkub, kus ta on elanud kakskümmend kolm aastat, siis loomuliku õnniha sunnil, mis on omane meile kõigile, kes me siin maa peal vaid kord elame, ei tõuseks ta pärast kehast vabanemist otsekohe taevasse ega ühineks inglite kooriga, muidugi juhul, kui viimsepäeva kohus talle ta patud andestaks, vaid

asuks pärast surma õnnelikumana, kui ta kunagi elus on olnud, mõne sammu kaugusele vanglast, kus ta nii kaua on kannatanud, et ühineda sellega, keda ta üle kõige maa peal on armastanud. «Ja nii leiaksin ma oma paradiisi maa peal,» ütles soneti viimane rida.

Kuigi Parma kindluses ei räägitud Fabriziost teisiti kui alatust reeturist, kes oli hüljanud oma kõige pühamad kohustused, oli hea preester don Cesare siiski vaimustatud toredaist raamatuist, mis keegi tundmatu talle saatis; Fabrizio oli ettenägelikult kirjutanud alles mõni päev pärast raamatute saatmist, kartes, et tema nime nähes raamatud põlgusega tagasi saadetakse. Don Cesare ei rääkinud vennale sõnagi sellest tähelepanuavaldusest, sest kindral läks marru ainuüksi Fabrizio nime kuuldes; aga pärast viimase põgenemist oli don Cesare jälle oma armsa vennatütre südamesõbraks saanud. Kuna ta oli Cleliale kunagi veidi ladina keelt õpetanud, näitas ta nüüd talle kauneid teoseid, mis ta oli saanud. Seda oli saatja soovinudki. Järsku punastas Clelia üleni; ta oli Fabrizio käekirja ära tundnud. Pikad kitsad kollase paberi ribad olid nagu raamatumärgid mitmesse kohta köite vahele pandud. Täie õigusega võib öelda, et keset madalaid rahalisi huvisid ja labaste värvitute mõtete külmust, mis täidavad meie elu, saavutavad tõelise kire sisendatud üritused peaaegu alati edu, otsekui oleks mõni heatahtlik jumalus ise neid kättpidi juhtida võtnud; vaistu sunnil ja mõeldes ainult ühele asjale maailmas, palus Clelia onult püha Hieronymuse vana eksemplari, et seda äsjasaabunuga võrrelda. Kuidas kirjeldada ta vaimustust, kui ta sünges nukruses, kuhu Fabrizio puudumine ta oli tõuganud, leidis vana püha Hieronymuse lehekülgede servadelt soneti, millest me juba rääkisime, ja päeviku, milles päev päeva kõrval oli kirjutatud armastusest, mida Fabrizio tema vastu oli tundnud!

Juba esimesel päeval teadis ta sonetti peast; ta laulis seda, nõjatudes oma aknale tolle akna vastas, mis nüüd oli tühi, aga kus ta nii sageli oli näinud avanevat väikest luuki aknavarjus. Aknavari oli maha võetud ja tribunaali kantseleisse viidud, kus seda oli vaja kui süütõendit veidras protsessis, mille Rassi Fabrizio vastu korraldas, või nagu ütles fiskaal, kes selle üle ka ise naeris, —

suuremeelse vürsti armulikkuse eest kõrvalehiilimises teda põgenemises süüdistades.

Iga Clelia tegu andis talle põhjust kibedateks südame-tunnistusepiinadeks, ja sellest ajast saadik, kui ta õnnetu oli, muutusid need veelgi valusamaks. Ta püüdis veidi leevendada etteheiteid, mis ta endale tegi, meenutades töötust Fabrizioot enam mitte iialgi näha, millise töötuse ta oli andnud madonnale kindrali arvata mürgitamise puhul ja mida ta iga päev kordas.

Ta isa oli pärast Fabrizio põgenemist haigeks jäänud ja oleks lisaks peaaegu koha kaotanud, kui vürst oma vihas kõik Farnese torni vangivalvurid vallandada ja vangidena linnavanglasse käskis paigutada. Kindrali päästis osaliselt krahv Mosca eestkostmine, kes eelistas meelsamini näha teda suletuna kindluse tippu kui aktiivse võistleja ning intrigeerijana õukonna ringides.

Kahe nädala jooksul, mil polnud kindel, kas kindral Fabio Conti tõesti ebasoosingusse langeb, oli Clelia tõeliselt haige, ja sel ajal otsustas ta tuua ohvri, millest ta Fabrizioole oli kõnelnud. Clelial oli olnud taipu teeselda haiget pidupäeval, mis oli ühtlasi vangi põgenemise päevaks, nagu lugeja võib-olla mäletab, ja oli haige ka veel järgmisel päeval, ühe sõnaga, oskas nii hästi käituda, et peale vangivalvur Grillo, kelle otseseks ülesandeks oli Fabrizioo valvamine, ei kahelnud keegi, et ta on kaassüüdlane; Grillo aga vaikis.

Ent niipea kui Clelial polnud enam põhjust selles suhtes rahunemist tunda, hakkasid teda veel rängemalt vaevama südame-tunnistusepiinad. «Kas on maa peal midagi,» mõtles ta, «mis õigustaks tütre kuritegu, kes reedab oma isa?»

Kord õhtul, kui ta oli peaaegu terve päeva nuttes kabelis veetnud, palus ta oma onu don Cesaret minna koos temaga kindrali juurde, kelle vihasööstid kohutasid teda seda enam, et ta igal võimalikul juhul saajatas Fabrizioot, toda alatut reeturit.

Jõudnud isa juurde, jätkus Clelial julgust talle ütelda, et kui ta senini alati oli keeldunud oma kätt markii Crescenzile andmast, siis oli ta seda sellepärast teinud, et tema vastu mingit poolehoidu polnud tundnud, ja kindel oli, et selles abielus õnne ei leia. Nende sõnade juu-

res sai kindral maruvihaseks ja Clelia nägi vaeva, et oma juttu jätkata. Ta lisas, et kui isa markii suurest varandusest pimestatuna peab oma kohuseks anda Cleliale otsese käsu abiellumiseks, siis on ta valmis sõna kuu-lama. Kindral oli väga üllatatud järeldusest, mida ta kaugeltki ei oodanud, aga lõpuks valmistas see talle rõõmu. «Niisiis,» ütles ta oma vennale, «nüüd ei tule mul enam kuskilt kolmandalt korruselt ulualust otsida, kui ma tolle väänkaela Fabrizioo sulitembu pärast koha pean kaotama.»

Krahv Mosca loomulikult ilmutas sügavat pahameelt Fabrizioo, selle hukkaläinud inimese põgenemise pärast ja kordas igal sobival juhul Rassi väljamõeldud lauset tolle muide väga labase noormehe alatu teo kohta, kes oli vürsti armulikkuse eest kõrvale hiilinnud. See teravmeelne lause, mille peen seltskond omaks võttis, ei leidnud aga pinda rahva seas. Otsustades oma terve mõistuse järgi, kuigi Fabrizioot süüdlaseks pidades, imetles see ta meelekindlust, mida nii kõrgelt müürit allalaskumiseks vaja oli. Õukonnas ei imetlenud seda julgust keegi. Mis aga puutus tollest võidust rängalt alandatud politseisse, siis teatas too ametlikult, et paar-kümmend sõdurit, kes olid palgatud hertsoginna, selle nii jultunult tänamatu naise rahaga, kelle nime nimetati veel ainult ohates, olid ulatanud Fabrizioole neli otsapidi kokkuseotud redelit, millest igaüks oli neljakümne viie jala pikkune. Fabrizioo olevat vaid alla lasknud nõõri, kuhu redelid kinnitati, ja tal polevat muud vaja olnud teha, kui need üles tõmmata, mis polnudki teab mis saavutus. Mõned oma ettevaatamatuse poolest tuntud liberaalid, nende seas ka arst C***, agent, kes sai tasu otse vürstilt endalt, lisas, riskides end kompromiteerida, et metsik politsei oli barbaarselt maha lasknud kaheksa meest nende õnnetute sõdurite hulgast, kes olid tänamatu Fabrizioo põgenemist kergendanud. Pärast seda mõistsid isegi tõelised liberaalid ta hukka kui süüdlase kaheksa vaese sõduri surmas, mis oli ta mõtlematu teo tagajärjeks. Niiviisi viiakse väikestes despootlikes riikides avaliku arvamuse tähtsus nullini.

KAHEKÜMNE KOLMAS PEATÜKK

Keset üldist raevutsemist jäi ainult peapiiskop Landriani oma noorele sõbrale ustavaks; ta julges isegi vürstinna õukonnas korrata õigusemõistmise põhitõde, mille järgi igasuguse asjaarutamise puhul peab hoidma teise kõrva puhta kõigist eelarvamustest, et kuulda puuduva asjaosalise õigustusi.

Järgmisel päeval pärast Fabrizio põgenemist olid paljud isikud saanud üsna keskpärase soneti, milles ülistati seda põgenemist kui üht käesoleva sajandi hiilgavamat tegu, Fabriziot ennast aga võrreldi inglīga, kes avatud tiibadega laskub maa peale. Ulejärgmise päeva õhtul kordas kogu Parma teist, oivalist sonetti. See kujutas Fabrizio monoloogi, kes mööda nõöri alla laskudes arutab mitmesuguseid üldmusi oma elus. Kahe suurepärase värsi abil tõstis sonett Fabrizio avaliku arvamuse silmis; kõik kirjandushuvilised tundsid ära Ferrante Palla stiili.

Mina aga pean siinkohal kasutama eepilist stiili: kust võtta värve, et maalida pahameeletormi, mis järsku kõik riigitruud südamed oma keerisesse haaras, kui sai teatavaks kohutav ülbus — Sacca lossi illuminatsioon? HertsoGINNA vastu tõusis üksmeelne raevukisa; isegi kõige innukamad liberaalid leidsid, et ta sellega väga barbaarsel viisil neid vaeseid inimesi kahjustas, keda mitmesugustes vanglates kahtlusallustena kinni peeti, ja valitseja täiesti ilmaaegu vihale ärritas. Krahv Mosca kuulus, et hertsoginna endistel sõpradel ei jää muud üle, kui ta unustada. Põlguseavalduste koor oli seega täiesti üksmeelne: mõni võõras linnast läbisõitja oleks olnud avaliku arvamuse jõulisusest vapustatud. Aga sellel maal, kus osatakse hinnata kättemaksurõõmu, oli Sacca illuminatsioonil ja rohkem kui kuuetele tuhandele talupojale pargis korraldatud peol tohutu menu. Parmas kõnelesid kõik, et hertsoginna oli lasknud oma talupoegadele jagada tuhat tsekiini; sellega seletati ka veidi karmi vastu võttu, mis sai osaks kolmekümnele sandarmile, keda politsei oma rumaluses saatis väikesse külla kolmkümmend kuus tundi pärast oivalist pidu ja sellele järgnenud üldist joobumust. Sandarmid võeti vastu kividega ja nad

põgenesid, kaks nende seast kukkusid sadulast ja visati Po'sse.

Mis aga puutub Sanseverina lossi suure veehoidla avamisse, siis möödus see peaaegu märkamatult: öösel olid mõned tänavad enam või vähem üle ujutatud, aga järgmisel päeval näis, et öösel on sadanud. Ludovico oli taiplikult purustanud ühe lossiakna klaasid, mis näitas, et vargad on sees käinud.

Leiti isegi väike redel. Ainult krahv Mosca tundis kõiges selles oma sõbratari kätt.

Fabrizio oli kindlasti otsustanud esimesel võimalusel Parmasse tagasi pöörduda; ta saatis Ludovicoga peapiiskopile pika kirja, seejärel pani too ustav teener Piemonte esimeses külas, Sannazaros, lääne pool Paviat, posti ladinakeelse kirja, mille väärikas prelaat oma noorele hoolealusele oli kirjutanud. Lisame ühe üksikasja, mis kahtlemata nagu paljud teisedki, näib ülealusena maal, kus selliseid ettevaatusabinõusid enam vaja pole. Mitte kunagi ei mainitud kirjades Fabrizio del Dongo nime; kõik temale määratud kirjad olid adresseeritud Ludovico San Michelile Locarnos Šveitsis või Belgirates Piemontes. Ümbrik oli tehtud labasest paberist, pitser lohakalt pandud, aadress vaevalt loetav ja mõnikord kaunistatud soovitusetega, mis olid kõõgitudruku väärilised; kõigile kirjadele oli märgitud saatekohaks Napoli ja nad kandsid tegelikust kuus päeva varasemat kuupäeva.

Piemonte külast Sannazarost Pavia lähedalt pöördus Ludovico kiiresti tagasi Parmasse: tal oli ülesanne, mis Fabrizio silmis oli eriti suure tähtsusega; küsimuses oli toimetada Clelia Conti kätte väike siidtaskurätt, millele oli trükitud Petrarca sonett. Tõsi küll, üks sõna selles sonetis oli muudetud. Clelia leidis taskurätiku oma laualt kaks päeva pärast seda, kui oli vastu võtnud markii Crescenzi tänuavaldused, kes nimetas ennast nüüd kõige õnnelikumaks inimeseks maa peal. Oleks liigne öelda, milliseid tundeid äratas neiu südames see püsiva meelepidamise avaldus.

Ludovico kohustuseks oli ka muretseda kõik võimalikud andmed selle kohta, mis kindluses toimus. Tema teataski Fabrizioole kurba uudist, et markii Crescenzi abielu näib nüüd olevat otsustatud; peaaegu iga päev korraldas

ta kindluses Clelia auks peo. Kindlamaks tõendiks peatse abiellumise kohta oli asjaolu, et markii, kes oli tohutult rikas ja järelikult väga ihnus, nagu see on omane Põhja-Itaalia jõukatele inimestele, tegi suuri ettevalmistusi, kuigi ta kavatses abielluda kaasavarata neiuga. Tõsi küll, too väljendus, mis kõigile ta kaasmaalastele otsekohe pähe tuli, riivas valusalt kindral Fabio Conti edevust, ja ta ostis endale otsekohe mõisa, mille hind ulatus üle kolmesaja tuhande frangi. Mõisa eest maksis ta sularahas, tema, kellel endal polnud krossigi; ilmselt tasus ta markii rahaga. Ühtlasi teatas kindral, et annab mõisa tütrele kaasavaraks. Kuid ostu- ja teiste lepingutega seoses olevad kujud, mis tõusid üle kaheteistkümne tuhande frangi, tundusid loogiliselt mõtlevale markii Crescenzile üsna naeruväärse kulutusena. Omalt poolt laskis ta Lyonis kuulsa Bologna kunstniku Pallagi jooniste järgi valmistada toredad seinakatted, mille hästi arvestatud ja seatud värvivarjundid silmale mõnu pakkusid. Igaühel neist oli kujutatud osa Crescenzi perekonna vapist, kes, nagu kõik teavad, põlvneb kuulsast Crescentiusest, Rooma konsulist 985. aastal; neid kangaid pidi kasutatama markii lossi alumise korruse seitsmeteistkümne salongi sisustamiseks. Parmasse saadetud kangad, seinakellad ja lühtrid läksid maksma üle kolmesaja viiekümne tuhande frangi; uute peeglite hind, mis osteti lisaks lossis juba olemasolevaile, tõusis üle kahe-saja tuhande frangi. Välja arvatud kaks salongi, mida kaunistasid kuulsa Parmegianino, Parma suure maalikunstniku tööd, kes jääb maha ainult jumalikust Correggiost, olid momendil kõigis teise ja kolmanda korruse ruumides tegevuses kuulsad Firenze, Rooma ja Milaano kunstnikud, kes kaunistasid neid maalide ja freskodega. Kuulus rootsi skulptor Fokelberg, Tenerani Roomast ja Marchesi Milaanost töötasid juba terve aasta kümne bareljeefi kallal, mis kujutasid tõeliselt suure inimese Crescentiuse kümnet ülevat tegu. Enamiku ruumide laemaalid kujutasid samuti kaudselt ta elu. Eriti imetlusväärne oli Milaano kunstniku Hayezi seinamaal, mis kujutas Crescentiuse vastuvõttu Elüüseumi väljadel Francesco Sforza *, Lorenzo il Magnifico *, kuningas Roberti *, tribuun Cola di Rienzi *, Macchiavelli, Dante ja teiste

keskaja suuruste poolt. Neid suurvaime imetleda oli nii-sama hea kui kirjutada epigramme võimulolevate isikute aadressil.

Kõik need toredad üksikasjad kõitsid täielikult Parma aristokraatia ja lihtkodanike tähelepanu, tungides aga valusalt meie kangelasele südamesse, kui ta luges nende puhtsüdamlikult imetlevat kirjeldust üle kahekümne lehekülje pikkusest kirjast, mille Ludovico oli dikteerinud Casal-Maggiore tolliametnikule.

«Ja mina olen nii vaene!» mõtles Fabrizio, «ainult neli tuhat liivrit rendist ja see on kõik!» Minust on tõesti ülbust armastada Clelia Contit, kelle auks kõiki neid imeid tehakse.»

Üks lõik Ludovico pikast kirjast, mille ta ise oma halva käekirjaga oli kirjutanud, teatas Fabrizioole, et ta oli kord õhtul kohanud Grillot, tema endist valvurit, kes end varjavat; algul oli mees vangistatud, hiljem aga vabaks lastud. Grillo oli talt hardalt üht tsekiini palunud ja Ludovico oli talle hertsoginna nimel andnud neli. Kaksteist endist vangivalvurit, kes olid hiljuti vahialt vabastatud, kavatsesid korraldada verepulma (un trattamento di cortellate) oma järglastele, uutele vangivalvuritele, kui neil õnnestub neid väljaspool kindlust kohata. Grillo oli öelnud, et kindluses esitatakse peaaegu iga päev serenaade ja et preili Clelia Conti on väga kahvatu, sageli haige ja muud niisugust. Selle veidra väljenduse pärast sai Ludovico kohe järgmise postiga korralduse Locarnosse tagasi tulla. Ludovico läks, ja üksikasjad, mis ta suuliselt edasi andis, kurvastasid Fabriziot veel rohkem.

Võib kujutleda, kui armastusväärne ta vaese hertsoginna vastu oli; ennem oleks ta tuhat korda surma läinud, kui hertsoginna kuuldes Clelia Conti nime nimetanud. Hertsoginna põlgas Parmat, Fabrizio jaoks aga oli kõik ülev ja liigutav, mis seda linna meenutas.

Hertsoginna mõtles kättemaksule rohkem kui kunagi varem: ta oli olnud nii õnnelik enne vahejuhtumit, mis lõppes Giletti surmaga! Kuid mis oli nüüd tema osaks! Ta elas kohutava sündmuse ootuses, millest ta aga hoidus Fabrizioole sõnakestki mainimast, tema, kes varem, kui ta Ferrantega kokku oli leppinud, lootis

Fabriziot rõõmustada teatega, et tema eest kord kätte makstakse.

Nüüd võib kujutleda, kui meeldivad Fabrizio ja hertsoginna vestlused olid: peaaegu alati valitses nende vahel sünge vaikus. Soovides nende suhete meeldivust suurendada, oli hertsoginna järele andnud kiusatusele oma üleliia armsale vennapojale kurja vempu mängida. Krahv kirjutas talle peaaegu iga päev; ilmselt saatis ta need kulleritega nagu nende armastuse päevilgi, sest ta kirjad kandsid alati mõne Šveitsi linnakese templit. Vaene mees nägi vaeva, et mitte liiga avameelselt oma õrnadest tunnetest kõnelda ja huvitavaid kirju koostada, ent vaevalt laskis hertsoginna neist hajameelsel pilgul üle käia. Mida loeb endise armukese truudus, kelle vastu tuntakse ainult lugupidamist, kui südant purustab selle külmus, keda eelistatakse?

Kahe kuu jooksul vastas hertsoginna talle ainult üks kord ja sedagi selleks, et teha talle ülesandeks vürstinna juures pinda sondeerida ning järele uurida, kas tal oleks meeldiv hertsoginnalt kirja saada, hoolimata ülbest tulevärgist. Kirjas, mille krahv pidi edasi andma, kui seda kohaseks peab, palus hertsoginna markii Crescenzile vürstinna kammerhärja kohta, mis hiljuti oli vabane nud, ja avaldas lootust, et ta seoses abiellumisega sellele kohale määratakse. Hertsoginna kiri oli meistriteos: äärmiselt valitud väljendustega avaldati kõige õrnemat lugupidamist; selles õukondlikus stiilis kirjutatud kirjas ei leidunud ainustki sõna, mis kas või kaudselt oleks võinud vürstinna ebaseadlik olla. Samuti õhkus vastusest südamlitku sõprust, mis kannatab lahusoleku all.

«Ei minul ega mu pojal,» kirjutas vürstinna talle, «pole pärast teie äkilist lahkumist ühtki meeldivat õhtut olnud. Kas kallis hertsoginna ei mäleta enam, et ainult tänu temale sain ma uuesti nõuandva hääleõiguse oma õukonna ametite määramisel? Ta nagu tunneb end kohustatud olevat põhjendusi tooma markii määramiseks, otsekui poleks tema poolt väljendatud soov minu jaoks küllaldaseks põhjenduseks. Markii saab selle koha, kui mul on pisutki mõjuvõimu; aga mu südames kuulub esimene koht alati teile, mu armas hertsoginna. Minu poeg

väljendub teie suhtes täpselt samuti, kuigi need on natuke julged sõnad suure, kahekümne ühe aastase noormehe suus; ta palub teilt Belgirate naabruses asuvas Orta orus leiduvate mineraalide proove. Loodan, et kirjutate mulle sageli. Saatke oma kirjad krahvi nimele, kes vihkab teid endiselt; mina armastan teda eriti just sellepärast. Peapiiskop on teile samuti truuks jäänud. Loodame kõik teid peatselt jälle näha: pidage meeles, et see on vajalik. Markiis Chisleri, minu esimene õuedaam, kavatses lahkuda siit maailmast, et minna teise, paremasse. Vaene naine on mulle palju halba teinud ja ka praegu valmistab ta mulle ebaseadlikkust, surres väga ebasobival ajal. Tema haigus pani mind mõtlema sellele, kelle nime ma suurima rõõmuga asetaksin tema nime asemele, kui too erakordne naine, kes meie juurest lahkusdes viis kaasa kogu rõõmu mu väikesest õukonnast, nõustus minu heaks ohverdama oma sõltumatuse, jne. jne.»

Hertsoginna kohtas Fabriziot iga päev, teades seejuures, et on teinud kõik temast oleneva, et kiirendada abieli, mis Fabrizio meeleheitele viis. Mõnikord juhtus, et nad sõudsid järvel neli-viis tundi sõnagi vahelamata. Fabrizio omalt poolt oli hertsoginna suhtes siiralt heasoovlik, aga ta mõtles teistest asjadest ning ta lapselik ja lihtne hing ei leidnud sõnu. Hertsoginna nägi seda ja see oli talle piinaks.

Unustasime parajal kohal mainimata, et hertsoginna oli üürinud maja Belgirates, kenas külas, mis täielikult vastab oma nimele (Kaunis järvekäär). Salongi klaasüksest võis hertsoginna otse paati astuda. Ta oli ostnud üsna tavalise paadi, millele oleks jätkunud neljast sõudjast, kuid tema oli palganud kaksteist ja korraldanud nii, et igast Belgirate ümbruse külast oli üks mees. Kolmandal või neljandal korral, kui ta nende hoolikalt valitud meestega keset järve oli, laskis ta sõudmise katkestada.

«Ma pean teid kõiki oma sõpradeks,» ütles ta neile, «ja tahan teile usaldada saladuse. Mu vennapoeg Fabrizio põgenes vanglast ja võib-olla püütakse teda reeturlikult uuesti kinni võtta, kuigi ta on teie järve ääres vabal pinnal. Olge valvsad ja teatage mulle kõigest, mis te kuulete. Luban teid päeval kui öösel oma tuppa tulla.»

Sõudjad vastasid vaimustusega: ta oskas enda vastu armastust äratada. Aga ta ei mõelnud üldse, et Fabrizio võidaks uuesti kinni võtta: ta muretses iseenda pärast; enne saatuslikku käsku avada Sanseverina lossi veehoidla ei oleks tal seda mõttessegi tulnud.

Ettevaatusest oli ta võtnud Fabriziole korteri Locarno sadamasse; iga päev külastas Fabrizio teda või ta läks ise Šveitsi linna. Kuivõrd meeldiv oli see alatine kahekesi olemine, võib otsustada järgmise asjaolu järgi: markiis oma tütardega sõitis kaks korda neid vaatama ja võõraste juuresolek rõõmustas neid, sest hoolimata veresugulusest võib nimetada võõraks inimesi, kes ei tea midagi huvidest, mis on meile kõige armsamad, ja kellega kohtutakse ainult kord aastas.

Kord õhtul viibis hertsoginna markiisi ja ta kahe tütrega Locarnos Fabrizio juures. Kohalik vanempreester ja küree olid tulnud daamidele oma lugupidamist avaldama: vanempreester, kes oli osanik ühes kaubanduslikus ettevõttes ja teadis alati kõiki uudiseid, ütles korraga:

«Parma vürst on surnud!»

Hertsoginna läks surnukahvatuks, tal jätkus vaevalt jõudu ütelda:

«Kas on teada midagi lähemalt?»

«Ei,» vastas vanempreester, «ainult seda, et ta on surnud, aga see on täiesti kindel.»

Hertsoginna vaatas Fabrizio. «Tegin seda tema pärast,» mõtles ta, «oleksin teinud veel tuhat korda hullematki, aga siin ta seisab mu ees ükskõiksest ja mõtleb kellestki teisest!» See õudne mõte käis hertsoginnal üle jõu ja ta langes sügavasse minestusse. Kõik tormasid teda abistama; kui ta teadvusele tuli, märkas ta, et Fabrizio on vähem erutatud kui vanempreester ja küree; ta unistas nagu tavaliselt.

«Ta mõtleb Parmasse tagasi minekust,» mõtles hertsoginna, «ja loodab võib-olla Clelia ja markii abielu nurja ajada, aga ma oskan seda takistada.» Meenutades kahe vaimuliku juuresolekut, lisas ta siis kiiresti:

«See oli suur vürst, teda laimati palju. Meile on see kohutav kaotus!»

Mõlemad preestrid lahkusid ja hertsoginna, kes tahtis üksi jääda, ütles, et heidab voodisse.

«Kahtlemata on mõistlikum Parmasse tagasiminekuks kuu või paar oodata,» mõtles ta, «aga ma tunnen, et ma ei suuda vastu pidada, ma kannatan siin liiga palju. Fabrizio pidev unistamine, ta vaikimine on mu südamele talumatud. Kes oleks võinud öelda, et tunnen igavust, sõites temaga kahekesi võluval järvel, ja veel niisugusel ajal, kus olen teinud rohkem, kui talle öelda saan, et tema eest kätte maksta. Pärast seda on isegi surm tühiasi. Nüüd pean tasuma õnnejoovastuse ja lapsiku rõõmu eest, mida Parmas oma lossis tundsin, kui Fabrizio mind pärast Napolist tagasitulekut külastas. Oleksin ma siis ühe sõna öelnud, oleks kõik olnud otsustatud ja minuga lähemalt seotuna ei oleks ta võib-olla väikesele Cleliale mõelnudki, kuid see sõna äratas minus kohutavat tülgaust. Nüüd aga võidutseb Clelia minu üle. Mis võiks veel lihtsam olla? Tema on kahekümne aastane, mina aga muredest murtud ja haige, olen temast kaks korda vanem! ... Mul tuleb surra, tuleb lõpetada! Neljakümneaastane naine tähendab midagi ainult nendele meestele, kes teda ta nooruses on armastanud! Minu jaoks peitub nauding nüüd veel ainult rahuldatud enese-armastuses, aga kas selle pärast tasub elada? Seda rohkem on põhjust Parmasse minna ja lõbutseda. Kui asjad võtavad halva pöörde, hukatakse mind. Noh, ja mis selleski halba on? Ma sureksin uhket surma! ja enne lõppu, just enne hukkamist, ütleksin Fabriziole: «Tänamatu! See on sinu pärast! ...» Jah, ainult Parmas leiaksin ma tegevust selleks väheseks ajaks, mis mul veel elada on; oleksin seal tähtis daam. Küll oleks õnn, kui saaksin nüüd rõõmu tunda kõigist neist tähelepanuavaldustest, mis omal ajal markiis Raversile meelehärmi valmistasid! Tol ajal oli mul oma õnne nägemiseks vaja vaid kadetsejate silmi vaadata ... Mu enese-armastusel on ainult üks lohutus: välja arvatud ehk ainult krahv, ei aima keegi, missugune sündmus lõpetas elu mu südames ... Ma armastan Fabrizio, pühendan end tema õnnele, kuid ta ei tohi takistada Clelia abielu ja lõpuks ise temaga abielluda ... Ei, seda ei juhtu!»

Hertsoginna oli oma kurva monoloogiga niikaugele jõudnud, kui kuulis majas suurt lärmi.

«Olgu!» mõtles ta. «Mind tullakse areteerima. Ferrante

laskis end kinni võtta ja rääkis välja. Mis siis, seda parem! Mul on vähemalt mingi tegevus; hakkan oma pead kaitsma. Aga *primo*, ei tohi lasta end kinni võtta.»

Pooleldi riidetatuna jooksis hertsoginna aeda: ta kavatses juba üle madala müüri ronida ja põldudele põgeneda, kuid nägi siis, et mindi tema tuppa. Ta tundis ära Bruno, krahvi usaldusmehe: Bruno oli üksi tema toatüdrukuga. Ta lähenes klaasuksele. Bruno rääkis toatüdrukule oma haavadest. Hertsoginna läks tuppa, Bruno heitis end ta jalge ette, anudes, et ta ei ütleks krahvile, missugusel ebasündsal kellaajal ta tuli.

«Kohe pärast vürsti surma,» lisas ta, «andis härra krahv käsu kõigile postijaamadele, et ühelegi Parma kodanikule hobuseid ei antaks. Seepärast sõitsin kuni Po'ni krahvi hobustega, aga kui ma teisel kaldal parvelt maale tulema hakkasin, läks tõld ümber, purunes, on täiesti rikutud, mina ise aga sain nii tugevasti põrutada, et polnud võimeline ratsutama, nagu see mu kohus oleks olnud.»

«Hea küll!» ütles hertsoginna. «Praegu on kell kolm hommikul, ütlen, et jõudsite kohale keskpäeval; ärge mind ainult sisse rääkige.»

«Proua on niisama lahke kui alati!»

Poliitika ilukirjanduslikus teoses on nagu püstolipauk keset kontserti, midagi toorest, mida aga ei ole võimalik tähele panemata jätta.

Meil tuleb kõnelda väga inetuist asjadest, millest me mitmelgi põhjusel sooviksime vaikida, kuid me oleme sunnitud neid sündmusi puudutama, mis meie teemaga ühenduses on, kuna tegevuspaigaks on meie kangelaste süda.

«Aga, issand jumal, kuidas suri too võimas vürst?» küsis hertsoginna Brunolt.

«Ta pidas jahti rändlindudele Po kalda ääres asuvas soos, kahe lõõ kaugusel Saccast. Seal kukkus ta rohupuhmaga varjatud auku: üleni higisena sai ta külmetada; ta kanti üksikusse majja, kus ta mõne tunni pärast suri. Mõned teavad rääkida, et härra Catena ja härra Borone olevat samuti surnud ja et kogu õnnetuse põhjuseks olnud tolle talupoja vaskkastrulid, kelle juurde mindi; kastrulid olnud vaseroostega kaetud. Tolle mehe

juures einetati. Aga tulipead jakobiinlased, kes seda väidavad, mis neil pähe tuleb, räägivad mürgist. Mina tean niipalju, et mu sõber Toto, õukonna kortermeister, oleks peaaegu surnud, kui ta eest poleks lahkelt hoolitsenud keegi maamats, kellel näisid olevat suured kogemused arstiteaduse alal ja kes laskis tal väga imelikke rohtusid sisse võtta. Aga vürsti surmast ei räägita enam üldse, tõtt-öelda oli ta julm inimene. Kui ma välja sõitsin, oli rahvas tänavale kogunenud, et peafiskaal Rassit ära tappa; taheti ühtlasi minna ja kindluse väravad põlema süüdata, et aidata vangidel põgeneda. Mõned kartsid, et Fabio Conti hakkab suurtükkidest tuld andma. Teised kinnitasid, et kindluse suurtükimehed olevat püssirohu märjaks kastnud, et mitte oma kaaskodanikke tappa. Aga kõige huvitavam on see: sellal kui Sandolaro haavarst mu õnnetut kätt sidus, tuli keegi mees Parmast, kes jutustas, et rahvas olevat tänaval kinni püüdnud Barbone, kurikuulsa vanglakirjutaja, ta oimetuks peksnud ja jalutuspaigas kindlusele kõige lähemal asuva puu otsa üles poonud. Rahvas liikunud lossiaia poole, tahtes seal seisva vürsti ilusa raidkuju purustada. Härra krahv võtnud ihukaitseväge pataljoni, rivistanud selle kuju ette üles ja käskinud rahvale teatada, et kes aeda astub, see sealt enam elusana välja ei lähe; rahvas löönud kartma. Aga väga imelik on, et too mees, kes tuli Parmast, ja on muide endine sandarm, kordas mitu korda, et krahv olevat kindral P...-d, vürsti ihukaitseväge ülemat jalaga löönud ja käskinud ta kahe püssimehe vahel aiast välja viia, pärast seda kui oli tal pagunid maha tõmmanud.»

«Sellest tunnen ma jälle krahvi ära!» hüüdis hertsoginna rõõmutuhinas, mida ta poleks minut aega tagasi aimatagi osanud. «Ta ei luba iialgi, et meie vürstinnat solvataks; mis aga puutub kindral P...-sse, siis andumusest seaduslikele valitsejatele ei tahtnud ta kunagi teenida usurpaatorit*, kusjuures krahv, kes on vähem peenetundeline, tegi kaasa kõik sõjakäigud Hispaanias, mida talle õukonnas sageli ette heideti.»

Hertsoginna oli krahvi kirja avanud, kuid sada korda katkestas ta lugemise, et Brunole küsimusi esitada.

Kiri oli väga lõbus; krahv kasutas kõige süngemaid

väljendusi, kusjuures igast sõnast õhkus sügavat rõõmu; ta vältis üksikasju vürsti surmast ja lõpetas oma kirja sõnadega:

«Kahtlemata tuled sa peatselt tagasi, mu kallis ingell Soovitan sul päev või paar oodata käskjalga, kelle vürstinna, nagu ma loodan, juba täna või homme sinu juurde saadab; sinu tagasitulek peab olema niisama uhke, nagu su lahkumine oli julge. Mis aga puutub tähtsasse kurjategijasse, kes sinu juures on, siis kavatsen lasta tema üle kohut mõista kaheteistkümnel kohtunikul, kes on kokku kutsutud meie riigi igast osast. Aga et karistada seda koletist nii, nagu ta seda ära on teeninud, peab mul enne olema võimalus keerata lokirulle eelmise kohtuotsusega, kui seda üldse olemas on.»

Krahv oli arvatavasti kirja uuesti avanud ja juurde kirjutanud:

«On ka veel hoopis teist laadi uudis: jagasin äsja padruneid kahele ihukaitsevæe pataljonile; hakkan võitlema ja annan oma parima, et ära teenida hüüdnime Julm, millega liberaalid mind juba ammugi on austanud. Vana muumia kindral P... julges kasarmus õelda, et tuleks pooleldi mässulise rahvahulgaga läbirääkimistesse astuda. Kirjutan sulle keset tänavat; lähen lossi, kuhu pääseb ainult üle minu laiba. Jumalaga! Kui suren, siis suren sind kõigest hoolimata jumaldades, nii nagu jumaldasid sind oma eluajal! Ära unusta välja võtta kolmesada tuhandet franki, mis Lyonis D... juurde sinu nimele on pandud.

Siin on see armetu Rassi, surnukahvatu ja ilma parukata; sa ei kujutle, milline nägu tal on! Rahvas tahab teda tingimata üles puua; see oleks tema suhtes suur ülekohus, sest ta on ära teeninud neljaks rebimise. Ta peitis enda minu lossi ja jooksis mulle tänavale järele; ma ei tea, mis temaga peale hakata... ma ei taha teda vürsti lossi viia, see põhjustaks mässu puhkemise sellest küljest. F... näeb, et teda armastan; mu esimesed sõnad Rassile olid: «Vajan härra del Dongo kohtuotsust ja kõiki ära kirju, mis teil sellest on, ja õelge kõigile neile

ülekohtustele kohtunikele, kes selles mässus süüdi on, et lasen nad üles puua samuti nagu teid, mu kallis sõber, kui nad hingavad sõnakese sellest kohtuotsusest, mida kunagi pole olnud.» Fabrizio pärast saadan praegu kompanii grenadere peapiiskopi juurde. Jumalaga, kalline ingell! Mu loss põletatakse maha ja ma kaotan võlvad portreed, mis mul sinust on. Jooksen lossi, et tagandataks too alatu kindral P..., kes on ikka endale truu: ta lipitseb nurjatult rahva ees, nagu varem meelitas kadunud vürsti. Kõik kindralid kardavad koledasti; arvan, et pean laskma ennast ülemjuhatajaks määrata.»

Hertsoginna oli küllalt õel, et mitte lasta Fabriziot äratada; ta tundis krahvi vastu imetlust, mis väga sarnanes armastusele. «Kui hästi järele mõelda,» otsustas ta, «peaksin temaga abielluma.» Otsekohe kirjutas ta sellest krahvile ja saatis kirja oma teenriga teele. Sel õöl polnud hertsoginnal aega õnnetu olla.

Järgmisel päeval kella kaheteistkümnepaiku nägi hertsoginna kümne sõudjaga paati, mis lõikas kiirelt järvevett; peagi märkasid nad mõlemad Fabrizioga paadis Parma vürsti livreed kandvat meest: see oli tõesti üks tema kullereid, ja veel enne kui ta kaldale jõudis, hüüdis ta hertsoginnale: «Mäss on maha surutud!» Kuller andis talle üle mitu kirja krahvilt, väga meeldiva kirja vürstinnalt ja vürst Ranuccio Ernesto V pärgamendile kirjutatud reskripti tema nimetamisest San Giovanni hertsoginnaks ning lehestunud vürstinna esimeseks õuedaamiks. Noorel vürstil, kes tundis hästi mineraloogiat ja keda hertsoginna pidas juhmiks, oli jätkunud taipu kirjutada talle väike kiri, mille lõpp oli nagu armuavaldus. Sisu oli järgmine:

«Proua hertsoginna, krahv ütleb, et ta on minuga rahul; tegelikult olin tulevahetuse ajal tema kõrval ja mu hobune sai haavata. Nähes, millist lärmi nii tühja asja pärast löödi, tekkis mul kange tahtmine osa võtta tõelisest lahingust, ainult mitte oma alamate vastu. Olen kõige eest krahvile tänu võlgu; kõik mu kindralid, kes pole sõjas käinud, käitusid nagu jänesed; arvan, et kaks kolm neist põgenesid Bolognasse. Sellest ajast peale, kui

suur ja kahetsusväärne sündmus võimu minu kätte andis, pole ma ühelegi reskriptile alla kirjutanud, mis oleks mulle nii meeldiv olnud kui see, mis nimetab teid mu ema esimeseks õuedaamiks. Mu ema ja mina meenusime, kuidas te omal ajal imetlesite kaunist vaadet, mis avaneb *palazzeto* San Giovannilt, mis kunagi kuulus Petrarcale, vähemalt räägitakse nõnda; mu ema tahab selle väikese mõisa teile kinkida; mina aga, teadmata, mida teile kinkida ja julgemata teile pakkuda kõike seda, mis teile juba kuulub, tegin teist oma riigi hertsoginna, ma ei tea, kas teil on aimu, et Sanseverina on Rooma tiitel. Andsin suure ordenilindi meie väarikale peapiiskopile, kes ilmutas seitsmekümne-aastase mehe kohta haruldast meelegi. Te ju ei pahanda mu peale, et lasksin kõik pagendatud daamid tagasi kutsuda! Mulle öeldi, et ma ei tohi edaspidi enne alla kirjutada, kui olen kirjutanud sõnad teisse kiindunud; mind pahandab, et mind sunnitakse pillama kingitusi, mis on täiesti õiged ainult siis, kui ma teile kirjutan

teisse kiindunud Ranuccio-Ernesto.»

Kes võiks öelda, et pärast niisuguseid väljendusi ei hakka hertsoginna kõrgeimat soosingut nautima? Seda enam leidis ta midagi väga imelikku krahvi kirjades, mis ta sai kaks tundi hiljem. Krahv ei andnud mingeid selgitusi, vaid soovitas Parmasse tagasitulekuga mõni päev viivitada ja kirjutada vürstinnale, et ta tervis pole korras. Sellegipoolest asusid hertsoginna ja Fabrizio kohe pärast lõunat Parma poole tee. Hertsoginna sihika oli, kuigi ta seda endale ei tunnistanud, kiirustada markii Crescenzi abiellumist; Fabrizio omalt poolt oli teekonna vältel hullupööra õnnelik, mis tundus ta tädi naeruväärsena. Ta lootis peatselt jälle Cleliat näha; ta kavatses teda ära röövida, isegi vastu tema tahtmist, kui ei leidu teist võimalust ta abiellumise takistamiseks.

Hertsoginna ja ta vennapoja reis oli väga lõbus. Viimases postijaamas enne Parmat tegi Fabrizio lühikese peatuse, et panna selga vaimuliku rüü; seni oli ta tavaliselt kandnud leinariideid. Kui ta hertsoginna tuppa läks, ütles see talle:

«Leian, et krahvi kirjades on midagi kahtlast ja sele-

lamatut. Usu mind, sa peaksid mõneks tunniks siia jääma; saadan otsekohe kulleri sinu juurde, kui olen suure ministriga rääkinud.»

Suuri vaevu leppis Fabrizio selle mõistliku nõuandega. Olevoolava rõõmuga, mis sobis pigem viieteistaastasele lapsele, võttis krahv vastu hertsoginna, keda ta juba oma naiseks nimetas. Tükk aega ei tahtnud ta poliitikast rääkida, aga kui lõpuks kaine mõistus tundeid siiski jälle valitses, ütles ta:

«Sa tegid väga hästi, et Fabriziool ametlikult tagasi tulla ei lasknud: reaktsioon on siin täies hoos. Arva, kes on see kolleeg, kelle vürst mulle kohtuministriks andis! Rassi, mu kallid, Rassi, keda ma meie suurte sündmuste päeval kohtlesin kui jätist ja kes seda ka on. Muide, hoiatan sind! Kõik, mis siin sündis, vaikitakse maha. Kui sa meie ajalehte loed, siis näed, et keegi Barbone-nimeline vanglakirjutaja suri tõllast kukkumisel saadud vigastustesse. Mis aga puutub kuuekümmesse või rohkemasse väänkaela, kelle pihta ma käskisin lasta, kui nad ründasid vürsti raidkuju lossiaias ja seal tapeti, siis nende tervis on hea, ainult nad on ära reisinud. Siseminister krahv Zurla käis isiklikult iga õnnetu kangelase elukohas ja andis viisteist tsekiini nende perekonnale või sõpradele ning käskis öelda, et kadunud on reisir, ja ähvardas väga selgesti vanglaga, kui neil tuleb pähe pliksatadagi, et keegi on tapetud. Üks mees minu enda ministeeriumist, välisministeeriumist, saadeti eriülesandega Milano ja Torino ajakirjanike juurde, et need õnnetust sündmusest — niisugune on kokkulepitud väljendus — juttu ei teeks; too mees peab edasi sõitma Pariisi ja Londoni, et kõigis ajalehtedes peaaegu ametlikult ümber lükata kõik, mida siinsetest rahutustest võidaks rääkida. Teine ametnik asus teele Bologna ja Firenze suunas. Mina kehtasin selle peale õlgu.

Aga lõbus on see, et mina oma aastates end hetkeks vaimustusest kaasa kiskuda lasksin, kui kõnelesin ihukaitseväe sõduritega ja selle argpüksi kindral P... ölkud maha rebisin. Sel hetkel oleksin kõhklemata vürstist oma elu andnud; tunnistan praegu, et see oleks olnud suremiseks võrdlemisi rumal moodus. Täna annaks vürst, see nii heasüdamlik noormees kui ta ongi, sada

eküüd, et ma mõnesse haigusse sureksin; ta ei julge minult veel lahkumispalvet nõuda, aga me räägime teineteisega võimalikult harva ja mina saadan talle rohkesti väikesi kirjalikke aruandeid, nagu ma tegin kadunud vürsti ajal pärast Fabrizio vangistamist. Muide, ma ei ole saanud ta kohtuotsusest sel lihtsal põhjusel lokirulle keerata, et too kaabakas Rassi seda mulle ei andnud. Te tegite väga hästi, et Fabriziool amellikult siia tulla ei lasknud. Kohtuotsus on ikka veel jõus; ma ei usu küll, et Rassi julgeks meie vennapoega täna areteerida lasta, aga on võimalik, et ta julgeb seda kahe nädala pärast. Kui Fabrizio ilmtingimata linna tahab tulla, siis tulgu minu juurde elama.»

«Ja mis kõige selle põhjuseks on?» hüüdis hertsoginna üllatunult.

«Vürstile on selgeks tehtud, et ma püüan endast kujutada diktaatorit ja isamaa päästjat ning tahan teda juhtida nagu last; veel enam, temast kõneldes olevat ma lausunud saatuslikud sõnad: see laps. Võib-olla on see tõsi, olin tol päeval liialt vaimustuses: ta muutus minu silmis suureks, kuna ta eriti ei kartnudki püssipauke, kuigi neid esimest korda elus kuulis. Tal ei ole puudu mõistusest ja ta käitub paremini kui ta isa. Ma ei väsi kordamast, et südamepõhjas on ta aus ja hea inimene, aga ta siiras ja noor süda kisub kokku, kui talle räägitakse mõnest alatust teost, pealegi arvab ta, et sellel, kes niisuguseid asju märkab, peab endal must südametunnistus olema; mõelge, millise kasvatuse ta on saanud!...»

«Teie Ekstsellents oleks pidanud mõtlema, et temast ühel heal päeval valitseja saab, ja tema kasvatajaks targa inimese panema.»

«Esiteks on juba eeskujud olemas abt Condillac'i näol, kelle minu eelkäija, markii del Felino, printsi kasvatajaks kutsus ja kes oma õpilasest täieliku kohtlase tegi. Too käis ainult protsessioonidel, ega osanud 1796. aastal kokku leppida kindral Bonapartega, kes oleks ta valdusi kolmekordistanud. Teiseks ei ole ma kunagi arvanud, et jään ministriks kümme aastat järjest. Nüüd, kui ma juba kuu aega kõigist pettekujutlustest vaba olen, tahan ainult koguda ühe miljoni, enne kui selle kilp-

laste õukonna, mille ma päästsin, saatuse hooleks jätan. Ilma minuta oleks Parmast kahe kuu jooksul saanud vabariik, poeet Ferrante Pallast aga diktaator.»

Nende sõnade juures hertsoginna punastas — krahv ei teadnud midagi.

«Me langeme peatselt jälle tavalisse kaheksateistkümnenda sajandi monarhiasse: pihhiisa ja armuke. Tegelikult armastab vürst ainult mineraloogiat ja võib-olla teid, proua. Sellest ajast peale, kui ta valitseb, on tema toapoiss, kelle venna ma pärast üheksakuist teenistust kapteniks lasksin ülendada, talle augu pähe rääkinud, et ta on kõigist kõige õnnelikum, kuna ta profiil eküüdele lüüakse. Sellele kaunile mõttele järgnes igavus.

Nüüd on tal vaja adjutanti, vahendit igavuse vastu. Ilus! Aga isegi kui ta pakuks mulle seda kuulsat miljonit, mida me Napolis või Pariisis hästi elamiseks vajame, ei tahaks ma tema igavuse peletamise vahendiks olla ja iga päev neli või viis tundi Tema Kõrgusega veeta. Pealegi on mul rohkem mõistust kui temal ja kuu aja pärast peaks ta mind koletiseks.

Kadunud vürst oli tige ja kade, aga ta oli sõjast osa võtnud ja väeüksusi juhtinud, mis andis talle teatava väärikuse; temas oli tõelist valitsejat ja mina võisin olla talle kas heaks või halvaks ministriks. Aga selle ausa, puhtsüdamliku ja tõeliselt hea poja juures olen sunnitud olema intrigant. Peaksin selles suhtes võistleva kõige viimase seelikukandjaga lossis, mina aga oleksin talle nõrk võistleja, kuna ma ei hooli sajast vajalikust üksikasjast. Näiteks kolm päeva tagasi juhtus üks neist naistest, kes igal hommikul panevad ruumidesse puhtad käterätikud, ära kaotama vürsti inglise kirjutuslaua võtme. Seepeale keeldus Tema Kõrgus tegelemast asjadega, mille kohta käivad dokumendid selles kirjutuslauas olid; tegelikult oleks kahekümne frangi eest võinud lasta laeka põhjalauad välja võtta või tarvitada valevõtmeid, aga Ranuccio-Ernesto V ütles mulle, et see tekitaks õukonna lukksepele halbu harjumusi.

Senini on tal täiesti võimatu olnud kolm päeva järjest ühe otsuse juures püsida. Oleks ta sündinud mingisuguse herra markiina ja oleks tal olnud varandust, oleks noor vürst olnud üks austusväärsemaid inimesi oma

õukonnas, midagi Louis XVI taolist; aga kuidas suudab ta oma naiivses vagaduses vastu panna kõigile osavalt seatud lõksudele, mis teda ümbritsevad? Teie vaenlase markiis Raversi salong on praegu võimsam kui kunagi varem; seal avastati, et mina, kuigi ma käskisin rahva pihta tulistada ja oleksin vajaduse korral pigem lasknud kolm tuhat inimest tappa, kui solvata vürsti raidkuju, kes oli minu valitseja, — seal avastati, et mina olen fanaatiline liberaal, kes taotles konstitutsiooni, ja veel terve hulk samalaadi absurdsusi. Oma kisaga vabarilgist tahavad need hullud takistada meid nautimast parimat kõigist monarhiatest... Lõpuks teie, proua, olete ainus inimene praeguses liberaalses parteis, mille juhiks mu vaenlased mind on kuulutanud, kellest vürst pole laitvalt kõnelnud; peapiiskop, endiselt kõigiti aus inimene, on täielikus ebasoosingus, kuna ta oli tagasihoidlikke väljendusi tarvitades rääkinud, mida ma tol õnnetul päeval tegin.

Järgmisel päeval, kui oli veel ilmne, et oli toimunud mässukatse, ei nimetatud seda päeva õnnetuks, ja vürst ütles siis peapiiskopile, et annab mulle hertsogi tiitli, et teie minuga abielludes ei pruugiks oma tiitlit madalama vastu vahetada. Nüüd aga saab krahvika Rassi, kelle mina tõstsin aadliseisusesse selle eest, et ta mulle kadunud vürsti saladusi müüs. Sellise ülenduse juures tuleks minul lolli osa mängida.»

«Ja vaene vürst jääb ise pigisse.»

«Kahtlemata, aga ta on valitseja, seetõttu pole ta kahe nädala pärast enam naeruväärne. Niisiis, kallid hertsoginna, teeme nagu triktraki mängus — jääme mängust välja.»

«Aga me pole ju rikkad.»

«Põhiliselt ei ole ei teil ega minul luksust vaja. Kui te annate mulle Napolis San Carlo teatris koha loožis ja hobuse, olen ma rohkem kui rahul; teie ega minu seitskondlik seisukoht ei olene rohkemast või vähemast luksusest, vaid rõõmust, mida kohalikud arukad inimesed võivad leida, tulles teie poole teed jooma.»

«Aga mis oleks juhtunud,» küsis hertsoginna, «kui teie oleksite õnnetul päeval kõrvale hoidnud, nagu ma loodan, te edaspidi teete?»

«Sõjavägi oleks rahvaga vennastunud, veresaun ja tulekahjud oleksid kestnud kolm päeva (sest alles saja aasta pärast poleks vabariik selles riigis mõttetus), siis kaks nädalat riisumist, kuni paar-kolm välismaalt saadetud rügementi oleksid korra majja loonud. Ferrante Palla oli rahva seas, energiline ja taltsutamatu nagu alati; ilmselt tegutses koos temaga tosin sõpra, millest Rassi sepitseb oivalise vandenõu. Aga kindel on see, et kuigi Ferrante Palla oli usumatult näruselt riides, jagas ta kamaluga kulda.»

Hertsoginna, keda kõik need uudised imestama panid, ruttas vürstinna tänama.

Kui ta vastuvõtutuppa astus, ulatas seltsidaam talle väikese kuldvõtme, mida kantakse vöö küljes kui kõrgeima võimu tunnust vürstinna kuulus lossi osas. Clara Paolina saatis kiiresti kõik juuresolijad minema; jäänud oma sõbratariga kahekesi, vältis ta veidi aega selgitusi ja kõneles ainult vihjamisi. Hertsoginna ei saanud aru, mida see peaks tähendama, ja vastas väga tagasihoidlikult. Lõpuks puhkes vürstinna nutma ja viskus hertsoginna kätte vahele, hüüdes: «Minu elu õnnetud päevad tulevad jälle tagasi: mu poeg kohtleb mind veel halvemini kui tema isa!»

«Ma ei lase seda sündida!» vastas hertsoginna ägedalt. «Aga kõigepealt,» jätkas ta, «suvatsegu Teie Kõrgus vastu võtta minu tänulikkuse ja sügava lugupidamise avaldus.»

«Mida te sellega tahate ütelda?» hüüdis vürstinna rahutult, kartes, et talle esitatakse lahkumispalve.

«Seda, et iga kord, kui Teie Kõrgus lubab mul kaminal seisva karakternuku näo paremale pöörata, lubaks ta mul ühtlasi asju nende õige nimega nimetada.»

«Ja see on kõik, kallid hertsoginna?» hüüdis Clara Paolina püsti tõustes ning läks ja pööras ise nuku sobivasse asendisse. «Rääkige täiesti vabalt, proua esimene õuedaam,» ütles ta leebel toonil.

«Teie Kõrgus hindab olukorda õigesti,» jätkas hertsoginna, «teid ja mind ähvardab suur oht: Fabrizio kohtuotsus ei ole tühistatud; järelikult, kui soovitakse minust vabaneda ja teid solvata, pannakse ta uuesti vangi. Meie seisukord on halvem kui kunagi varem. Mis puu-

tub minusse isiklikult, siis ma abiellun krahviga ja me asume elama Napolisse või Pariisi. Viimane tänamatuse avaldus, mis krahvile osaks langes, on talle riigiasjad lõplikult vastumeelseks teinud ja kui ma Teie Hiilguse huvide eest ei seisaks, soovitaksin tal sellesse mülkasse jääda ainult siis, kui vürst talle tohutu rahasumma annaks. Palun Teie Kõrguselt luba selgitada, et krahvil oli sada kolmkümmend tuhat franki, kui ta riigiasjade juurde asus, nüüd aga on tal vaevalt kakskümmend tuhat liivrit rendist. Juba ammugi olen ma tagajärjetult talle peale käinud, et ta oma varanduse peale mõtleks. Minu äraoleku ajal otsis ta tüli vürsti peamiste riigirentnikega, kes olid sulid; krahv asendas nad teiste sulidega, kes maksid talle kaheksasada tuhat franki.»

«Kuidas!» hüüdis vürstinna üllatunult. «Jumal küll, see teeb mulle tõsist pahameelt!»

«Proua,» vastas hertsoginna väga külmavereliselt, «kas pöörata nuku nina vasakule?»

«Issand jumal! Ei!» hüüdis vürstinna, «aga mind vihastab, et krahvi-taolisel mehel tuli mõttesse otsida selliseid tuluallikaid.»

«Kui ta poleks seda vargust sooritanud, oleksid kõik ausad inimesed teda põlanud.»

«Suur jumal! On see võimalik?»

«Proua,» vastas hertsoginna, «peale minu sõbra markii Crescenzi, kellel on kolm- või nelisada tuhat liivrit rendist, varastavad siin kõik; ja kuidas mitte varastada riigis, kus ka kõige suuremate teenete eest ei olda kunud aegagi tänulik? Ainus reaalne tasu, mis püsib ka eba-soosingus, on raha. Ma luban endale, proua, kohutavaid tõdesid avaldada.»

«Luban teile seda,» ütles vürstinna sügava ohkega, «ja ometi on need mulle äärmiselt ebameeldivad.»

«Niisiis, proua, teie poeg, vürst, kes on tõeliselt aus inimene, võib teha teid veel õnnetumaks, kui ta isa; kadunud vürsti iseloom oli enam-vähem samasugune nagu kõigil inimestel. Meie praegune valitseja ei või kindel olla, et ta soovid kolme päeva pärast ei muutu; järelikult, et olla temas kindel, peab temaga pidevalt koos olema ja hoidma teda eemal teistest inimestest, et ta kellegagi rääkida ei saaks. Seda tõde ei ole raske taibata

ja uus ultraroyalistlik partei, mida juhivad kaks tarkpead, Rassi ja markiis Raversi, püüab vürstile armukest leida. Armukesel võimaldatakse endale varandust koguda ja jaotada mõningaid teisejärgulisi ameteid; aga ta peab partei ees vastutama isanda tahte püsivuse eest.

Selleks, et mina end Teie Kõrguse õukonnas kindlustuna tunneksin, on vaja, et Rassi maalt välja saadetaks ja teda avalikult häbistataks; ma tahan veel, et Fabrizio üle mõistaksid kohut kõige ausamad kohtunikud, keda võib leida: kui need härrad ta süütaks tunnistavad, nagu ma loodan, on üsna loomulik lubada härra peapiiskopil võtta Fabrizio oma koadjuutoriks tulevase ametijärglasena. Kui mu plaan nurja läheb, siis tõmbume meie krahviga tagasi; sel juhul annaksin lahkudes Teie Hiilgusele nõu: ta ei tohi iialgi Rassile andestada ega iialgi oma poja valdustest lahkuda. Vürst on hea poeg ja teie lähedal olles ei tee ta teile tõsiselt halba.»

«Jälgisin teie arutlusi vajaliku tähelepanuga,» vastas vürstinna naeratades. «Kas ma pean siis võtma oma pojale armukese otsimise enda mureks?»

«Ei, proua, hoolitsege kõigepealt selle eest, et teie salong oleks ainuke, kus ta lõbutseda võiks.»

Samas vaimus kestis vestlus lõpmata kaua, kate lihtsamel ja targa vürstinna silmilt langes.

Hertsoginna kuller läks Fabrizioole teatama, et ta võib linna tulla, aga salaja. Teda peaaegu ei pandudki tähele: talupojana rietatult veetis ta oma päevi kastanimüüja laudputkas, mis asus kindluse värava ees pargipuude all.

KAHEKÜMNE NELJAS PEATÜKK

Hertsoginna korraldas lossis meeldivaid õhtuid, kus polnud kunagi nähtud nii palju lõbusust; kunagi polnud ta armastusväärssem olnud kui sel talvel, kuigi elas keset suurimaid hädahohte; ühtlasi ei mõelnud ta selle kriitilise sesooni kestel paari kordagi teatud kibedusega imelikule muutusele, mis Fabriziooga oli toimunud. Noor vürst tuli õige varakult oma ema meeldivatele õhtutele, kes talle aga alati ütles:

«Minge oma riiki valitsema; vean kihla, et teie laual

on rohkem kui kakskümmend ettekannet, mis ootavad teie otsust «jah» või «ei», ja ma ei taha, et Euroopa mind süüdistaks, nagu teeksin teist logeleva kuninga, et ise teie asemel valitseda.»

Kahjuks jagati neid manitsusi alati kõige ebasobival hetkel, nimelt siis, kui Tema Kõrgus oli oma häbelikkusest jagu saanud ja võttis osa mõnest silbimõistatusest, mis talle palju lõbu pakkus. Kaks korda nädalas korraldati lõbusõite linnast välja, ja nagu selleks, et noorele valitsejale rahva poolehoidu võita, lubas vürstinna Parma kodanluse kõige kaunimatel naistel nelst väljasõitudest osa võtta. Hertsoginna, kes oli selle lõbusa õukonna hingeiks, lootis, et need ilusad naised, kes kõik tundsid tapvat kaedust kodanliku päritoluga Rassi kõrge seisukoha pärast, jutustavad vürstile mõnest ministri arvutujast sulitempudest. Muide, peale teiste lapsikute ideede oli vürstil veel kindel usk, et tal on rangelt kõlbeline valitsus.

Rassil oli küllalt taipu mõista, kui ohtlikud olid talle need vürstinna õukonna hiilgavad õhtud, mida juhtis ta vaenlane. Ta ei tahtnud krahv Moscale Fabrizio kohta tehtud kõigiti seaduspärast kohtuotsust üle anda: üks kahest, kas hertsoginna või tema, pidi õukonnast kaduma.

Ülestõusupäeval, mille täielikku eitamist nüüd heaks tooniks peeti, oli rahvale raha jagatud. See sai Rassila lähtepunktiks: ta riietus veel halvemini kui tavaliselt ja külastas linna kõige armetumaid hurtsikuid, vesteldes sealsete vaeste elanikega tundide viisi. Ta vaev tasuti hästi: kui ta paar nädalat sellist eluviisi oli harrastanud, olid tal kindlad andmed, et Ferrante Palla oli ülestõusu salajane juht, peale selle aga veel, et too inimene, kes kogu elu oli olnud puruvaene nagu suur poeet kunagi, oli müünud Genuas kaheksa või kümme briljanti.

Räägiti, et nende seas olnud viis kalliskivi, mille tegelik väärtus oli üle neljakümne tuhande frangi ja et kümme päeva enne vürsti surma oli ta need ära andnud kolmekümne viie tuhande frangiga, sest vajati hädasti raha.

Kuidas kirjeldada kohtuministri rõõmujoovastust selle avastuse puhul? Ta oli märganud, et lesestunud vürs-

linna õukonnas pilgati teda iga päev, ja korduvalt oli vürst temaga ametiasjust kõneldes kogu nooruse puhtsüdamlikkusega talle otse näkku naernud. Peab tunnistama, et Rassil olid erakordselt plebeilikud harjumused: näiteks, kui mõni vestlus teda huvitas, pani ta jala üle põlve ja haaras käega kingast kinni; kui huvi suurenes, laotas ta oma punasest puuvillriidest ninarätiku jalgasäärlele jne. jne. Vürst oli südamest naernud, kui üks ilusamaid kodanikunaisi, kes muide teadis, et tal on ilusad jalad, oli nalja pärast seda kohtuministri elegantset žesti matkinud.

Rassi palus erakorralist audientsi ja ütles vürstile:

«Kas Teie Kõrgus annaks sada tuhat franki, et täpselt teada saada, kuidas ta lugupeetud isa suri? Selle summa oleks kohus võimeline süüdlasi, kui nad olemas on, kinni võtma.»

Vürsti vastuses ei tarvitsenud kahelda.

Mõne aja pärast teatas Cecchina hertsoginnale, et talle pakuti suurt summat, kui ta laseks kellelgi juveliiril oma perenaise teemante vaadata; ta oli põlastusega keeldunud. Hertsoginna tõreles temaga, et ta oli keeldunud, ja nädala pärast olid teemandid näitamiseks Cecchina käes. Teemantide järelevaatuseks määratud päeval pani krahv Mosca kummagi Parma juveliiriäri juurde kaks kindlat meest ja keskööl tuli ta hertsoginnale ütlema, et uudishimulik juvelier polnud keegi muu kui Rassi vend. Hertsoginna oli tol õhtul väga lõbus (lossis mängiti *commedia dell' arte*'t, see tähendab komöödiat, kus tegelased ise improviseerivad dialoogi, kulisside taha on välja pandud ainult komöödia üldine plaan), hertsoginna võttis etendusest osa ja ta armastatud mängis krahv Baldi, markiis Raversi endine sõber; ka markiis viibis etendusel. Vürst, kõige häbelikum mees kogu riigis, muidu aga ilus ja õrnasüdameline noormees, õppis krahv Baldi osa ja tahtis seda järgmisel etendusel ise mängida.

«Mul on väga vähe aega,» ütles hertsoginna krahvile, «esinen teise vaatuse esimeses stseenis; lähme vahtkonnaruumi.»

Ja seal, kahekümne ihukaitsevaelase juuresolekul, kes olid väga valvsad ja tähelepanelikult kuulasid peami-

nistri ning esimese õuedaami jutuaajamist, ütles hertsoginna oma sõbrale naerdes:

«Te pahandate minuga alati, kui ma ilmaaegu saladusi välja räägin. Mina kutsusin Ernesto V troonile; oli vaja kätte maksta Fabrizio eest, keda ma armastasin siis palju rohkem kui nüüd, kuigi ikka täiesti süütult. Ma tean väga hästi, et te ei usu mu tunnete süütust, aga sel pole mingit tähtsust, kuna te armastate mind, hoolimata mu roimadest. Noh, teadke siis, et siin on tegemist tõelise kuritööga: ma andsin kõik oma teemandid Ferrante Palla nimelisele väga huvitavale hullule ja isegi suudlesin teda, selleks et ta hävitaks inimese, kes tahtis Fabriziot mürgitada. Mis selles halba on?»

«Ah sealt siis saigi Ferrante raha oma mässu jaoks!» ütles krahv veidi jahmunult. «Ja kõike seda jutustate te mulle vahtkonnaruumis!»

«Teen seda, kuna mul on kiire, ja Rassi on kuriteo jälil. Tõsi küll, ma pole iialgi mässust rääkinud, sest ma põlgan jakobiinlasi. Mõelge selle üle järele ja öelge mulle oma arvamus pärast etendust.»

«Ma ütlen otsekohe, te peate vürstis enda vastu armastust äratama... Aga ainult kõigiti ausalt ja kombeliselt!»

Hertsoginnat kutsuti etteasteks lavale ja ta jooksis minema.

Mõni päev hiljem sai hertsoginna posti teel pika ja imeliku kirja, millele oli alla kirjutatud üks ta endine toatüdruk; see naine palus endale kohta õukonnas, aga hertsoginna tundis esimesest pilgust ära, et see pole ei tema käekiri ega tema stiil. Tehes kirja lahti, et lugeda teist lehekülge, kukkus ta jalge ette väike imetegev madonna pilt, mis oli keeratud mingi vana raamatu lehe sisse. Ta silmad löid särama, kui ta leidis sealt järgmised read:

«Tribuun võttis sada franki kuus, mitte rohkem; ülejäänuga püüdis ta elustada püha tuld hingedes, mis olid jäätnud egoismist. Rebane on mul jälil, sellepärast ei otsinud ma võimalust veel viimast korda jumaldatast olevust näha. Mõtlesin: «Ta ei armasta vabariiki, tema, kes on minust nii palju kõrgemal nii mõistuse kui ka

veetluse ja ilu poolest.» Ja üldse, kuidas rajada vabariiki ilma vabariiklasteta? Kas ma eksisin? Kuue kuu pärast rändan ma jalgsi, mikroskoop käes, mööda Ameerika väikesi linnu; siis ma näen, kas köidab mind veel armastus ainukese võistlejaga, kes teil mu südames on. Kui te selle kirja saate, proua paruness, ja ükski pühadust rüvetav silm pole seda enne teid lugenud, siis laske maha murda üks neist noortest saarepuudest, mis on istutatud kahekümne sammu kaugusele kohast, kus ma teid esimest korda kõnetada julgesin. Siis lasen aeda suure pukspuu alla, millele te kord osutasite tähelepanu mu õnnelikel päevadel, matta kastikese, kus te leiate selle, mis põhjustab laimu minu veendumustega inimeste aadressil. Ma ei oleks mingil juhul kirjutanud, kui rebane mul jälil poleks ja kui ma ei kardaks, et ta võib tabada ka taevaliku olevuse; kahe nädala pärast vaadake pukspuud.»

«Tema käsutuses on trükikoda,» mõtles hertsoginna, «varsti saame sonetikogu, jumal teab, millise nime ta mulle seal annab!»

Hertsoginna tahtis edevusest katsetada: nädal aega oli ta haiglane ja õukonnas ei olnud enam lõbusaid õhtuid. Vürstinna, kes oli väga pahane kõige selle pärast, mida hirm oma poja ees teda juba esimestest lehestumise päevadest peale tegema sundis, läks selleks nädalaks kloostrisse, mille juurde kuuluvasse kirikusse kadunu oli maetud. Lõbusate õhtute puudumine jättis vürstile ülirohkesti igavat vaba aega, kahjustades kohtuministri mõjuvõimu. Ernesto V mõistis, missugune igavus teda ähvardab, kui hertsoginna õukonnast lahkub või vähemalt lakkab seal rõõmu levitamast. Õhtuid alustati jälle ja vürst ilmutas üha rohkem huvi *commedia dell'arte* vastu. Ta kavatses endale osa võtta, aga ei sõandanud seda auahnet soovi üles tunnistada. Lõpuks ütles ta hertsoginnale punastades: «Miks ei võiks minagi kaasa mängida!»

«Oleme kõik Teie Kõrguse teenistuses; kui ta suvatseb käsu anda, lasen koostada uue komöödia kava; kõige hiilgavamaid stseene mängib Teie Kõrgus minuga, ja kuna kõik näitlejad on esialgu veidi ebakindlad, ütlen

ma Tema Kõrgusele vastused ette, kui ta mind ainult teatud tähelepanuga jälgib.»

Kõik korraldati lõpmatult osavalt. Häbelik vürst häbenes oma häbelikkust; hertsoginna hoolitses selle eest, et ta selle kaasasündinud häbelikkuse all ei kannataks, jättes nooresse valitsejasse sügava mulje.

Tema debüüdi päeval algas etendus pool tundi varem kui tavaliselt ja hetkel, mil saali mindi, kus etendus toimus, oli salongis ainult kaheksa või kümme vanemat daami. Need inimesed ei tekitanud vürstis hirmu, pealegi olid nad Münchenis tõeliste monarhistlike põhimõtete järgi kasvatatud ja aplodeerisid igal juhul. Kasutades oma esimese õuedaami õigusi, lukutas hertsoginna ukse, mille kaudu vähemtähtsad õukondlased etendusele tulid. Kuna vürstil oli kirjanduslikku taipu ja ilus kuju, tuli ta esimeste stseenidega väga hästi toime; vaimukalt kordas ta lauseid, mida ta hertsoginna silmist lugesi või mida too talle poole häälega ette ütles. Momen-dil, kui vähesed pealtvaatajad kõigest jõust plaksutasid, avati hertsoginna märguande peale peauks ja hetke jooksul valgusid saali kõik õukonna kaunimad naised, kes leidsid, et vürstil on võluv välimus ja õnnelik ilme, ning hakkasid ka aplodeerima: vürst punastas rõõmu pärast. Ta mängis hertsoginna armsamat. Hertsoginnal polnud enam vaja talle ette ütelda, just vastupidi, ta püüdis stseene lühendada: vürst kõneles armastusest sellise vaimustusega, et hertsoginna sageli kimbatusse sattus; ta repliigid kestsid viis minutit. Hertsoginna polnud enam nii sädelevalt ilus kui möödunud aastal; Fabrizio vangipõlv, veel rohkem aga Fabrizioga Laggo Maggiorel veedetud aeg, mis kujunes süngeks vaikimiseks, oli ilusa Gina kümme aastat vanemaks teinud. Ta näojooned olid teravamaks muutunud, neis oli näha rohkem mõistust ja vähem noorust.

Ainult väga harva väljendasid need noorusaastate elu rõõmu; aga laval, tänu ruužile ja teistele vahenditele, mida kunst näitlejanna käsutusse annab, oli ta ikka veel õukonna ilusaim naine. Vürsti kirglikud tiraadid äratasid õukondlaste tähelepanu; kõik ütlesid sel õhtul: «See on siis uue valitsuse Balbi.» Krahv oli sisimas ärritatud.

Kui etendus oli lõppenud, ütles hertsoginna vürstile kogu õukonna ees:

«Teie Kõrgus mängib liiga hästi; võidaks öelda, et olete armunud kolmekümne kaheksa aastasesse naisesse, see aga võib takistada mu abielu krahviga. Seepärast ei mängi ma enam Teie Kõrgusega, kui vürst mulle ei tööta, et kõnetab mind nagu aastates daami, näiteks markiis Raversit.»

Tükki etendati kolm korda, vürst oli õnnest meeletu; aga ühel õhtul näis ta väga murelikuna.

«Kui ma ei eksi,» ütles esimene õuedaam vürstinnale, «kavatseb Rassi meile mõnda vempu mängida; soovitaksin Teie Kõrgusele homseks etendus määrata. Vürst mängib siis halvasti ja meelegeites kõneleb oma muredest teile.»

Vürst mängis tõesti väga halvasti; teda oli vaevalt kuulda ja ta ei osanud alustatud lauseid lõpetada. Esimese vaatuse lõpul olid tal peaaegu pisarad silmis. Hertsoginna hoidus ta lähedusse, aga oli külm ja osavõtmatu. Jäänud hetkeks hertsoginnaga kahekesi näitlejate jalutusruumi, sulges vürst ukse.

«Ma ei suuda mingil tingimusel teises ja kolmandas vaatuses kaasa mängida,» ütles ta hertsoginnale, «ma ei taha, et mulle aplodeeritaks heatahtlikkusest; aplaus, mis mulle täna osaks sai, lõhestas mu südame. Andke nõu, mis ma pean tegema!»

«Lähen lavale, teen sügava kummarduse Tema Kõrgusele, teise publikule, nagu tõeline teatridirektor kunagi, ja ütlen, et näitleja, kes mängis Lelio osa, haigestus äkki, ja etendus lõpeb mõne muusikapalaga. Krahv Rusca ja pisike Ghisolfi oleksid vaimustatud võimalusest nii hiilgavale publikule oma kiledaid häälekesi demonstree-rida.»

Vürst võttis hertsoginna käe ja suudles seda kirglikult.

«Miks te ei ole mees!» ütles ta hertsoginnale. «Te annaksite mulle head nõu! Rassi pani äsja mu kirjutuslauale sada kaheksakümmend kaks tunnistust mu isa arvatavate tapjate vastu. Peale tõendite on seal veel rohkem kui kahesajaleheküljeline süüdistusakt, pean selle kõik läbi lugema, pealegi andsin sõna, et ei räägi sellest krahvile. Kõik see viib otseteed hukkamiseni; juba

nõuabki ta, et laseksin röövida suure luuletaja Ferrante Palla, keda ma nii väga imetlen. Mees elab Poncet' nime all Prantsusmaal, Antibes'i lähedal.»

«Päev, mil te lasete üles puua üheainsagi liberaali, seob Rassi raudsete ahelate abil valitsusega, ja just seda ta tahabki; aga Teie Kõrgus ei või siis enam oma väljasõidust kaks tundi ette teatada. Ma ei räägi vürstinnale ega krahvile valukarjest, mis teil suust libises; aga kuna mul oma töötuse kohaselt ei tohi olla saladusi vürstinna ees, siis oleksin õnnelik, kui Teie Kõrgus sellest, mis ta mulle kogemata ütles, ka oma emale suvatseks rääkida.»

See mõte leevendas läbikukkunud näitleja valu, mis valitsejat rõhus.

«Hea küll! Teatage mu emale, ma lähen ta suurde kabinetti.»

Vürst lahkus küliaside tagant ja läks läbi salongi, mille kaudu tuldi teatrietendusele, saates rangel ilmel minema ülemkammerhärja ja valveadjutandi, kes talle järgnesid; vürstinna omakorda lahkus kiiruga etenduselt. Jõudnud suurde kabinetti, tegi esimene õuedaam emale ja pojale sügava reveransi ja jättis nad üksi. Võib kujutleda, milline ärevus õukonda valdas: taolised sündmused teevadki õukonnaelu nii veetlevaks. Tunni aja pärast ilmus vürst ise kabineti uksele ja kutsus hertsoginnat; vürstinna oli pisarais, ta poeg oli näost täiesti muutunud.

«Nõrgad inimesed, kes on vihased,» mõtles esimene õuedaam, «ja otsivad põhjust oma viha kellegi peale välja valada.» Algul jutustasid ema ja poeg hertsoginnale teineteise võidu mitmesuguseid üksikasju, viimane aga hoidus vastates hoolega mingisugust seisukohta võtmast. Kahe tüütu tunni jooksul ei langenud selle igava stseeni kolm osalist välja rollist, mida me kirjeldasime. Vürst ise läks kahe tohutu suure portfelli järele, mis Rassi ta kirjutuslauale oli pannud; väljudes ema suurest kabinetist, nägi ta, et terve õukond teda ootab. «Minge minema, jätke mind rahule!» hüüdis ta väga ebaviisakalt toonil, mida tema juures enne polnud esinenud. Vürst ei tahtnud, et nähakse, kuidas ta portfelli kannab, sest vürst ei tohi midagi kanda. Õukondlased kadusid silmapilk. Tagasi tulles leidis vürst eest ainult toapoisid, kes küünlaid kustutasid; vihaselt kihutas ta nad minema, samuti

vaese Fontana, valveadjutandi, kes rumalast agarusest kohale oli jäänud.

«Täna õhtul on kõigi sihiks mind ärritada,» ütles vürst vihaselt hertsoginnale, kui ta kabinetti tagasi tuli. Ta pidas hertsoginnat targaks ja oli maruvihane, et too ilmselt tõrkus mingit arvamust avaldamast. Hertsoginna omakorda oli otsustanud mitte midagi ütelda, enne kui talt otseselt ta arvamust ei küsita. Möödus veel tubli pool tundi, enne kui vürst, kes oma väärtust tundis, lõpuks talle ütles: «Aga teie, proua, ei ütle midagi.»

«Olen siin selleks, et vürstinnat teenida ja võimalikult kiiresti unustada, mis minu kuuldes räägitakse.»

«Hea küll, proua,» ütles vürst tugevasti punastades, «ma käsin teil oma arvamust avaldada.»

«Kuritegude eest karistatakse selleks, et vältida nende kordumist. Kas kadunud vürst mürgitati? See on väga kahtlane. Kas jakobiinlased mürgitasid ta? Just seda tahaks Rassi tõestada, sest siis jääks ta igavesti Teie Kõrgusele vajalikuks tööriistaks. Sel juhul võib Teie Kõrgus, kes alles alustab valitsemist, veel palju selliseid õhtuid loota nagu tänane. Kõik teie alamad ütlevad, ja see on ka täiesti tõsi, et Teie Kõrgus on iseloomult hea; kuni ta pole lasknud üles puua mõnd liberaali, jääb talle see kuulsus, ja kindlasti ei tule kellelgi mõttesegi tema jaoks mürki segada.»

«Teie järeldus on selge!» hüüdis vürstinna vihaselt, «te ei taha, et mu mehe tapjaid karistataks!»

«Nähtavasti sellepärast, proua, et mind seob nendega see sõprus.»

Hertsoginna luges vürsti silmist, et tema arvates on hertsoginna ja ta ema ühisel nõul, et talle tegutsemisplaani dikteerida. Mõlema naise vahel toimus kiire ja terav sõnavahetus, mispeale hertsoginna teatas, et ta enam sõnagi ei ütle, ja jäi oma otsusele truuks; aga pärast pikka mõtetevahetust emaga käskis vürst tal uuesti oma arvamust avaldada.

«Vannun Teie Kõrgusele, et ma seda enam ei tee!»

«See on ju täielik lapsikus!» hüüdis vürst.

«Palun teid rääkida, proua hertsoginna!» ütles vürstinna väarikal ilmel.

«Anun teid, proua, säästke mind sellest! Aga Tema

Kõrgus loeb oivaliselt prantsuse keelt,» lisas hertsoginna, pöördudes vürsti poole. «Kas ta ei suvatseks meile üht La Fontaine'i valmi lugeda, et meie erutatud vaimu rahustada?»

Vürstinna meelest oli see meile väga ülbe, kuid ta oli ilmselt üllatatud ja huvitatud, kui esimene õuedaam läks külmavereliselt raamatukapi juurde ja tuli sealt tagasi La Fontaine'i «Valmide» kõitega; ta lehitses seda mõne hetke ja ulatas siis vürstile, öeldes:

«Palun Teie Kõrgust lugeda terve valmi!»

AEDNIK JA TEMA HÄRRA

Üks aianduse harrastaja,
pool kodanik, pool talumees,
kel teatud külas oli maja,

ka kena aiakest kord haris selle ees.

Ei seisnud ükski lapp ta krundist tühipaljalt:

siin võrsus oblikaid, seal salat lokkas haljalt

ja igaks peoks Margot buketi leidis siin,

kus muide õitses ka hispaania jasmiin.

Ent kõike seda head üks ablas jänes rikkus.

Läks lossihärrat mees ses asjas tooma toeks,

sest häbematu loom nii tihti aeda tikkus,

et kujunenud näis see talle lausa moeks.

«Kui lõksud vähemalt,» mees ütleb, «talle loeks!

Ma usun, ta on nõid.» «Ah nõid? Küll ma veel vaatan,»

on härra vastuseks. «Teen selgeks selle loo —

ei pääse meie käest ta kuhugi, Miraut!

Ausõna minu poolt, ta olgu kas või saatan!»

«Ja millal tulete?» «Ma tulen otsemaid.»

Kui sulastega koos teokohale nad said,

siis härra kõigepealt heaks arvab süüa lõunat.

«Kas teie kanapraad,» ta küsib, «on ka hea?»

Kõik uljalt käratsedes söövad;

siis jahipasunad niisugust lärmi löövad,

et vaesel mehel huugab pea.

Mis sünnib aiaga, on kõige halvem aga:

seal sõjaseisukord on kehtiv jubedaim.

Jää jumalaga, leht ja taim,

kõik pattapandav, jumalaga!

Ja ütleb vaene mees: «Oh seda vürstijantil!»
Ei hooli keegi sest, ent teevad pahandust
seal mehed koertega, nii et kõik maa on must.

Kui tooks nüüd tuhat jänest just,
siis sajandiga ehk nad teeks nii palju santi.

Kui, väiksed vürstid, teil on mõni tüli vaid,
siis kutsub ainult juhm teist appi kuningaid.

Ei maksa ialgi toeks tuua nende piiki,
neid sisse lasta oma riiki.

Lugemisele järgnes pikk vaikus. Vürst viis ise kõite oma kohale tagasi ja hakkas mööda kabinetti edasi-tagasi kõndima.

«Kuidas on, proua,» küsis vürstinna, «kas suvatsete rääkida?»

«Ei, kindlasti mitte, *madame*, enne kui Tema Kõrgus pole mind ministriks määranud. Kui ma siin kõnelen, riskin kaotada esimese õuedaami koha.»

Uuesti vaikiti tubli veerand tundi, siis meenus vürstinna, millist osa mängis omal ajal Maria di Medici, Louis XIII ema; juba mitu päeva järjest oli esimene õuedaam lasknud ettelugejat härra Bazini* oivalist «Louis XIII ajalugu» lugeda. Kuigi vürstinna oli väga solvunud, mõtles ta, et hertsoginna võib kergesti riigist lahkuda, ja siis on Rassil, kes talle kohutavat hirmu sisendas, võimalus jäljendada Richelieu'd ning sundida poega teda maapakku saatma. Sel hetkel oleks vürstinna andnud kõik, et esimest õuedaami alandada, aga ta ei saanud. Ta tõusis, astus veidi pingutatud naeratusega hertsoginna juurde, võttis ta käe ja ütles:

«Tõestage mulle oma sõprust, proua, ja rääkige.»

«Olgu, ütlen ainult paar sõna: põletage sellessamas kaminas ära kõik paberid, mis too madu Rassi on kogunud, ja ärge kunagi talle öelge, et need on põletatud.»

Ja ta lisas vürstinna koduselt kõrva sosistades:

«Rassist võib saada Richelieu!»

«Pagan võtaks, need paberid maksavad mulle üle kaheksakümne tuhande frangil!» hüüdis vürst vihaselt.

«Näete, vürst,» vastas hertsoginna kindlalt, «mis läheb

maksma madala päritoluga lurjuste teenistusse võtmise. Kui jumal tahab, siis kaotage või terve miljon, aga ärge kinkige kunagi oma usaldust alatutele kelmidele, kes teie isa ta viimase kuue valitsemisaasta jooksul rahul- kult magada ei lasknud.»

Sõnad madala päritoluga meeldisid vürstin- nale väga, ta leidis, et krahvil ja ta sõbrataril oli liiga silmatorkav lugupidamine mõistuse vastu, mis on ikka veidi sugulane jakobiinlusega.

Hetkeks tekkis sügav vaikus, mille kestel vürstinna sü- gavalt järele mõtles; lossi tornikell lõi kolm. Vürstinna tõusis, tegi pojale sügava reveransi ja ütles: «Mu tervis ei luba mul enam seda arutelu jätkata. Ei tohi iialgi valida madala päritoluga ministreid; te ei suuda minus hajutada kahtlust, et Rassi on poole sellest rahast, mis ta teil spionaaži peale laskis kulutada, teilt varas- tanud.» Vürstinna võttis lühtrist kaks küünalt ja asetab need kaminasse, nii et nad ei kustunud, läks siis poja juurde ja lisas: «La Fontaine'i valm võitis mu südames õiglase soovi oma abikaasa eest kätte maksta. Kas Teie Kõrgus lubab mul need kirjutised ära põletada?» Vürst seisis liikumatult.

«Tal on tõesti juhm nägu,» mõtles hertsoginna, «krah- vil on õigus: kadunud vürst poleks otsust tehes lasknud meil kella kolmeni üleval olla.»

Vürstinna lisas, endiselt püsti seistes:

«See prokurörike oleks väga uhke, kui ta teaks, et ta valedega täidetud paberipahn, mis oli mõeldud ta edasi- jõudmise soodustamiseks, sundis riigi kaht tähtsat isik- kut öö läbi üleval olema.»

Vürst tormas nagu pöörane ühe portfelli kallale ja tühjendas selle kaminasse. Paberikahi peaaegu kustutas mõlemad küünlad; ruum täitus suitsuga. Vürstinna nägi oma poja silmist, et too on valmis haarama veekaravini, et päästa pabereid, mis talle kaheksakümmend tuhat franki maksid.

«Avage ometi aken!» hüüdis ta hertsoginnale pahaselt. Hertsoginna kiirustas käsku täitma; otsekohe löid kõik paberid leegitsema, korstnas tekkis tugev pragin, — oli ilmne, et seal oli tahm põlema läinud.

Vürst oli kitsarinnaline kõiges, mis rahasse puutus,

ta nägi juba oma lossi leekides ja kõiki sinna kogutud rikkusi hävinuna. Ta jooksis akna juurde ja kutsus täiesti moonduvad häälel vahtkonda appi. Kui sõdurid ta hüüde peale trobikonnas õue olid jooksnud, läks vürst jälle ka- mina juurde, mille lahtisest aknast tulev tõmbetuul tõesti kohutavalt mühisema pani; ta oli kärsitu, vandus, tegi kabinetis paar-kolm tiiru, nagu oleks ta täiesti roopast väljas, ja jooksis siis minema.

Vürstinna ja ta esimene õuedaam jäid vaikides vasta- misi seisma.

«Kas viha süttib uuesti?» mõtles hertsoginna. «Olgu, minu protsess on võidetud.» Ta valmistus juba väga ülbeid vastuseid andma, kui üks mõte teda haaras; ta nägi, et teine portfelli on puutumata. «Ei, mu protsess on alles poolenisti võidetud!» Kaunis külmalt ütles ta vürs- tinnale:

«Kas proua käsib mul ka ülejäänud paberid põletada?»

«Ja kus te need põletaksite?» küsis vürstinna pahaselt.

«Salongi kaminas; kui need ükshaaval kaminasse vi- sata, pole mingit ohtu.»

Hertsoginna võttis pabereid täistuubitud portfelli kaenla alla ja küünla kätte ning läks kõrvalasuvasse salongi. Ta jõudis veenduda, et selles portfellis on tunnistajate aval- dused, pistis viis või kuus paberipakki oma salli alla, üle- jäänud aga põletas hoolikalt ära ja lahkus siis vürstin- naga jumalaga jätmata.

«Üsna ilus häbematus,» mõtles ta naerdes, «oleksin kergesti võinud tolle lohutamatu lese silmakirjatsemise pärast tapalaval pea kaotada.»

Kuuldes hertsoginna tõlla mürinat, oli vürstinna oma esimese õuedaami peale tulivihane.

Hoolimata ebasobivast kellaajast, laskis hertsoginna krahvi kutsuda; too oli lossis tulekahjul, kuid ilmus peat- selt teatega, et kõik on möödas. «Vürstlike ilmutas tõesti küllalt mehisust ja ma avaldasin talle õhinal oma vai- mustust.»

«Tutvuge kiiresti nende süüdistustega, siis põletame nad otsekohe ära.»

Krahv luges ja kahvatas.

«Jumala eest, nad jõudsid tõele päris lähedale, eeluuri- mine on osavalt läbi viidud, nad on Ferrante Pallal üsna

kannul, ja kui ta välja räägib, on meie olukord väga raske.»

«Aga ta ei räägi!» hüüdis hertsoginna. «Ta on aumees, põletame, põletame!»

«Veel mitte. Lubage, et märgin kaheteistkümne või viieteistkümne ohtliku tunnistaja nimed üles, kelle ma kõrvaldada lasen, kui Rassi kunagi mõtleb uuesti alustada.»

«Meenutan Teie Ekstsellentsile, et vürst andis oma kohuminiistrile lubaduse meie öisest seiklusest mitte midagi rääkida.»

«Arglikkusest ja hirmust stseeni ees peab ta sõna.»

«Tänane öö, mu sõber, lähendas tunduvalt meie abellumise tähtaega; ma ei oleks tahtnud tuua teile kaasa varaks kriminaalprotsessi, pealegi veel kuritöö eest, millele mind tõukas huvi teise mehe vastu.»

Krahv oli armunud; ta võttis hertsoginna käe ja avaldas oma tundeid, pisarad silmis.

«Enne lahkumist andke mulle nõu, kuidas peaksin vürstinna suhtes käituma; olen väsimusest ümber kukumas, — mängisin teatris tund aega komöödiat ja kabinetis viis tundi.»

«Oma häbematu lahkumisega maksite juba vürstinnale kätte teravate sõnade eest, mis näitavad ainult ta nõrkust. Vestelge temaga homme samal toonil, nagu rääkisite temaga täna hommikul; Rassi ei ole veel vanglas ega maalt välja saadetud, me ei ole veel Fabrizio kohtuotsust puruks rebinud.

Te nõudsite vürstinnalt, et ta teeks kindla otsuse, see aga ajab vürstid ja isegi ministrid alati vihale; lõpuks olete ju ta esimene õuedaam, see tähendab, ta tähtsusetu ümmardaja. Meelemuutuse puhul, mis nõrkade inimeste juures on vältimatu, on Rassi kolme päeva pärast suuremas soosingus kui kunagi varem; ta püüab lasta kedagi üles puua: kuni ta pole vürsti kompromiteerinud, ei ole ta milleski kindel.

Tänaõise tulekahju ajal sai üks mees vigastada — keegi rätsep, kes ilmutas erakordset kartmatust. Homme veenan vürsti toetuma minu käsivarrele ja koos minuga rätsepale visiiti tegema; relvastun hambuni ja olen valvas. Aga muide, noort vürsti ei vihata veel. Tahan teda

harjutada tänaval jalutama, teen sellega karuteene Rassile, kes kindlasti saab mu järglaseks ega või kuidagi selliseid ettevaatamatusi lubada. Rätsepa juurest tagasi tulles viin vürsti mööda ta isa raidkuju juurest; ta märkab, et roomlase rüü, mille lollakas skulptor talle selga on tõmmanud, on kividega purustatud; igatahes on vürstil väga vähe mõistust, kui ta ise ei tule mõttele: «Näe, kuhu jõutakse, kui lastakse jakobiinlasi puua.» Seepeale vastan: «Neid tuleb puua kas kümme tuhat või mitte ühtegi: Pärtliöö! * hävitati Prantsusmaal protestandid.

Homme, kallid sõbratar, laske enne seda jalutuskäiku endast vürstile teatada ja öelge talle: «Eile õhtul täitsin teie juures ministri kohuseid, andsin teile nõu, ja teie käsku täites tõmbasin endale vürstinna meelepaha; teil tuleb mulle selle eest tasuda.» Ta ootab rahanõudmist ja kortsutab kulmu; laske tal võimalikult kauaks selle õnnetu mõtte juurde jääda, lõpuks aga öelge: «Palun Teie Kõrgust käskida, et Fabrizio üle mõistaksid kontradiktorselt kohut (see tähendab, tema enda juuresolekul) kaksteistkümmend teie riigi lugupeetumat kohtunikku.» Ja aega viitmata esitate talle allakirjutamiseks teie kauni käega kirjutatud väikese ordonnantsi, mille ma teile dikteerin; iseenesest mõista lisan sinna klausli, et eelmine kohtuotsus on tühistatud. Sellele on ainult üks vastuväide, aga kui te asja innukalt ajate, ei tule vürst selle peale. Ta võib teile öelda: «Fabrizio peab laskma end kindlusesse vangi panna.» Selle peale vastate: «Ta läheb linnavanglasse (te teate, et seal olen mina peremees ja teie vennapoeg võib teid igal õhtul külastada).» Kui vürst vastab Teile: «Ei, oma põgenemisega teotas ta kindluse au, ja ma tahan, et ta vormi täiteks läheks samasse kongi, kus ta oli,» siis vastate omakorda: «Ei, sest seal on ta mu vaenlase Rassi võimuses,» ja naiseliku lausega, mida te nii osavalt oskate lendu lasta, annate talle mõista, et Rassi meelitamiseks võiksite jutustada talle tänaõisest autodafeest; kui ta vastu vaidleb, siis teatage, et lähete kaheks nädalaks oma Sacca lossi.

Kutsuge Fabrizio ja pidage temaga nõu selle sammu üle, mis ta uuesti vanglasse võib viia. Et kõike ette näha, peame arvestama, et kuni Fabrizio on luku ja riivi taga,

võib Rassi muutuda liiga kannatamatuks ja lasta mu ära mürgitada: sellega satuks Fabrizio uuesti ohtu. Kuid see on vähe tõenäoline; te teate, et ma kutsusin endale Prantsusmaalt koka, kes on väga lõbus mees ja teeb kalambuure, aga kalambuuriidel ei ole tapmisega midagi ühist. Ütlesin juba me sõbrale Fabriziote, et leidsin kõik ta üleva ja julge teo tunnistajad üles; on päevselge, et just Giletti oli see, kes tahtis tappa. Ma ei ole teile neist tunnistajaist kõnelnud, sest tahtsin teile üllatust valmistada, kuid see plaan ei õnnestunud, vürst ei suvatsenud alla kirjutada. Ütlesin meie Fabriziote, et muretsen talle kõrge vaimuliku koha; aga see osutub mul väga raskeks, kui ta vaenlased teda Rooma õukonnas tapmises süüdistada saavad.

Kas teile ei tundu, proua, et kui tema üle ei mõisteta kohut kõige pühamate seaduste järgi, valmistab Giletti nimi talle eluaeg ebameeldivusi. Oleks suurim argus mitte lasta enda üle kohut mõista, kui oma süütuses kindel ollakse. Ja isegi kui ta süüdi oleks, hoolitseksin, et ta õigeks mõistetakse. Kui ma talle sellest rääkisin, ei lasknud keevaline noormees mul juttu lõpetadagi, vaid võttis ametliku almanahhi ja me otsisime koos kaksteist kõige ausamat ja targemat kohtunikku välja. Kui nimekiri oli valmis, tõmbasime kuus nime maha, et asendada need kuue juristiga, kes on minu isiklikud vaenlased, aga kuna leidsime ainult kaks vaenlast, lisasime nimekirja neli Rassile ustavat lurjust.»

Krahvi ettepanek tegi hertsoginna pööraselt rahutuks, ja mitte ilma põhjuseta; lõpuks kuulas ta siiski mõistuse häält ja kirjutas ministri etteütlemise järgi määruse kohtunike nimetamise kohta.

Krahv lahkus tema juurest alles kell kuus hommikul; hertsoginna püüdis magada, kuid asjatult. Kella üheksa ajal einetas ta Fabrizioga, kes põles igatsusest kohtu alla minna. Kella kümne ajal käis ta vürstinna juures, kuid see ei võtnud kedagi vastu. Kella üheteistkümne ajal nägi ta vürsti hommikusel audientsil ja ilma vähimagi vastuväiteta kirjutas vürst määrusele alla. Hertsoginna saatis määruse krahvile ja heitis voodisse.

Oleks võib-olla lõbus jutustada Rassi pöörasest vihast, kui krahv teda vürsti juuresolekul sundis viimase poolt

hommikul allakirjutatud määrust oma allkirjaga kinnitama, aga sündmused sunnivad meid kiirustama.

Krahv arutas üksikult iga kohtuniku eeliseid ja tegi ettepaneku mõned nimed muuta. Kuid lugeja on võib-olla juba natuke tüdinenud kõigist neist protsessi üksikasjadest, samuti nagu õukonna intriigidestki. Kõigest sellest tuleneb moraal, et inimene, kes õukonnale läheneb, võib kaotada oma õnne, kui ta on õnnelik, aga igal juhul teeb ta oma tuleviku sõltuvaks mõne toatüdruku intriigidest.

Teisest küljest aga peab Ameerikas, vabariigis, päevast päeva igavust tundma, püüdes kohalikele poodnikele meele järgi olla, ja muutuma niisama juhmiks kui nemad; pealegi pole seal ooperit.

Oma õhtuse vastuvõtu ajal oli hertsoginna tugevasti erutatud: Fabrizioot polnud kuskilt leida; lõpuks, kesköö paiku, sai ta õukonna etendusel temalt kirja. Selle asemel et nõustuda asuma vangina linnavanglas, kus krahv oli peremeheks, oli ta läinud tagasi oma vanasse kongi kindluses, rõõmustades võimaluse üle elada mõne sammu kaugusel Cleliast.

Sellel asjaolul võisid olla kohutavad tagajärjed: seal ähvardas teda mürgitamine rohkem kui kunagi varem. Niisugune meeletus viis hertsoginna meeleheitele; aga ta andestas selle põhjuse, pöörase armastuse Clelia vastu, sest neiu pidi kindlasti mõne päeva pärast rikka markii Crescenziga abielluma. Selle meeletu teoga võitis Fabrizio tagasi kogu mõju, mis tal kunagi hertsoginna südamele oli olnud.

«Selle neetud paberi pärast, millele ma lasksin vürstil alla kirjutada, peab ta surema! Mehed on oma aumõistega hullud! Just nagu oleks vaja mõelda aust isevalitsuslikus riigis, maal, kus mingisugune Rassi on kohtuminister! Oleks lihtsalt pidanud nõustuma armuandmisega, millele vürst oleks niisama kergesti alla kirjutanud kui selle erakorralise tribunali kokkukutsumisele. Ja pealegi, mis loeb Fabrizio päritoluga mehele, kas teda rohkem või vähem süüdistatakse, et ta oma käega mõõga Giletti-taolisele veiderdajale rindu torkas!

Vaevalt oli hertsoginna Fabrizio kirja saanud, kui ta kohe krahvi juurde jooksis; too oli väga kahvatu.

«Jumal hoidku! Kallis sõbratar, mul on õnetu käsi,

kui asi sellesse lapsesse puutub, ja teil on jälle põhjust minu peale vihastada. Võin teile tõendada, et lasksin eile linnavangla valvuri enda juurde kutsuda: iga päev oleks teie vennapoeg tulnud teie juurde teed jooma. Kõige õudsem on, et nii teil kui minul on võimatu vürstile öelda, et kardame mürgitamist, mürgitamist Rassi poolt; selline kahtlustus tunduks vürstile ülima ebamoraalsusena. Igal juhul, kui te nõuate, olen valmis lossi minema, kuid ma tean ette, millise vastuse ma saan. Veelgi enam; pakun teile võimalust, mida ma enda pärast ei kasutaks. Sellest ajast peale, mis ma siin riigis võimul olen, ei ole ma üheltki inimeselt elu röövinud, te ju teate, kui rumal ma selles suhtes olen, mõnikord videvikutundidel mõtlen ma ikka veel kahele špioonile, keda ma Hispaanias liiga kergekäeliselt maha käskisin lasta. Niisiis, kas soovite, et teid Rassist vabastaksin? Oht, millesse ta Fabrizio saadab, on määratu, kuna see on talle kindel vahend minust vabanemiseks.»

See ettepanek meeldis hertsoginnale väga, kuid ta ei nõustunud.

«Ma ei taha,» ütles ta krahvile, «et meie üksinduses Napoli kauni taeva all teid sünged mõtted vaevaksid.»

«Aga, kallid sõbratar, mulle näib, et meil pole peale nende muud valida. Mis saab teist, mis saab minust, kui Fabrizio mõnesse haigusse sureb?»

Elav mõttevahetus sel teemal jätkus, kuni hertsoginna selle otsustavalt lõpetas:

«Rassi võlgneb oma elu sellele, et armastan teid rohkem kui Fabrizio; ei, ma ei taha mürgitada kõiki õhtuid, mis me oma vanaduses koos veedame.»

Hertsoginna ruttas kindlusesse; kindral Fabio Conti oli vaimustatud, et sai talle vastu seada sõjaväemäärustiku kirjatähe: keegi ei tohi pääseda ühessegi riiklikku vanglasse ilma valitseja allkirja kandva korraldusega.

«Aga markii Crescenzi ja tema moosekandid käivad iga päev kindluses?»

«Nende jaoks olen vürstilt korralduse saanud.»

Vaene hertsoginna ei teadnudki veel kõigist oma õnnestest. Kindral Fabio Conti vaatas Fabrizio põgenemisele kui isiklikule solvamisele: kui Fabrizio kindlusesse tagasi tuli, ei oleks ta tohtinud teda vastu võtta, kuna tal

polnud selleks mingit korraldust. «Taevast ise saadab ta mulle,» mõtles ta, «et ma oma au jalule seaksin ja naeruväärsest olukorrast, mis mu sõjaväelise karjääri hävitada võib, pääseksin. Ei või lasta juhust mööda minna: kindlasti mõistetakse ta õigeks ja mulle jääb ainult paar päeva kättemaksuks.»

KAHEKÜMNE VIES PEATÜKK

Meie kangelase saabumine viis Clelia meeleheitele. Vaene vaga ja enese vastu aus neiu ei suutnud end petta: ta teadis, et ta ei saa ilma Fabrizioga iialgi õnnelikuks; aga tookord, kui ta isa pooleldi ära mürgitati, oli ta madonnale tootanud, et toob isale ohvri ja abiellub markii Crescenziga. Ta oli tootanud, et ta Fabrizioga enam iialgi ei kohtu, ja tundis juba kohutavaid südametunnistusepiinu ülestunnistuse pärast, milleni ta päev enne Fabrizio põgenemist viimasele kirjutatud kirjas end viia oli lasknud. Kuidas kirjeldada seda, mis tolles kurvas südames toimus, kui ta melanhooliselt lindude lendlemist jälgides harjunud kombel õrna pilgu akna poole tõstis, kust Fabrizio teda varem oli vaadanud, ja nägi Fabrizio uuesti seal teda hella lugupidamisega tervitamas.

Ta arvas, et see on nägemus, mille taevast talle karistuseks on saatnud; siis aga taipas ta kohutavat tegelikust. «Nad said ta uuesti kätte,» mõtles ta, «ja ta on kadunud!» Talle meenus, mida kindluses pärast Fabrizio põgenemist räägiti; kõige viimasegi vangivalvur pidas end surmani solvatuks. Clelia vaatas Fabrizio, ja tahtmatult väljendas ta pilk kogu tunnet, mis ta meeleheitele viis.

«Kas te arvate,» näis ta Fabrizioole ütlevat, «et ma leian õnne toredas lossis, mida minu jaoks ette valmistatakse? Isa kordab tüütuseni, et te olete niisama vaene kui meie. Suur jumal! Millise rõõmuga ma seda vaesust jagaksin! Aga oh häda! Me ei tohi enam iialgi teineteist näha.»

Clelia ei olnud jõudu tähestiku kasutamiseks: Fabrizio nähes hakkas tal halb ja ta langes akna kõrval asuvale toolile. Ta pea toetus aknalauale, ta pilk oli suunatud Fabrizio poole, nagu oleks ta viimse hetkeni teda vaa-

data tahtnud, ja Fabrizio võis teda takistamatult silmitseda. Kui ta mõne hetke pärast uuesti silmad avas, kuulus ta esimene pilk Fabrizioole: Clelia nägi pisaraid ta silmis, aga need olid ülima õnne pisarad. Fabrizio nägi, et lahusoleku ajal pole Clelia teda unustanud. Mõlemad õnnetud noored jäid mõneks hetkeks nagu võlutult teineteisele otsa vaatama. Fabrizio julges laulda, ja nagu end kitaril saates improviseeris ta järgmised sõnad: «Tulin tagasi vanglasse, et teid näha, mu üle mõistetakse uuesti kohut.»

Need sõnad nagu äratasid Clelia kogu vooruslikkuse: ta tõusis kiiresti, kattis silmad ja püüdis siis ägedate liigutustega väljendada, et ei tohi teda enam iialgi näha; ta oli seda madonnale töötanud ja oli teda vaadanud ainult unustusest. Kui Fabrizio veel kord oma armastust väljendada julges, põgenes Clelia pahaselt ja vandus endale, et ei näe teda enam iialgi, sest täpselt nii kõlas ta töötus madonnale: Mu silmad ei näe teda enam iialgi. Ta oli kirjutanud need sõnad väikesele paberitükile, mille onu Cesare oli lubanud tal missal ohvrianni toomise ajal altaril põletada.

Hoolimata kõigist vannetest oli Fabrizio ilmumine Farnese torni viinud Clelia tagasi endiste eluviiside juurde. Seni veetis ta tavaliselt kõik päevad üksi oma toas. Vaevalt aga oli ta end kogunud pärast ehmatust, mida Fabrizio nägemine põhjustas, kui ta hakkas lossis ringi liikuma ja oma sõprade-lossiteenijatega nii-öelda tutvusi uuendama. Keegi vana lobiseja köögiteenija ütles talle saladusliku ilmega: «Sel korral ei lahku härra Fabrizio kindlusest.»

«Ta ei korda endist viga ega lähe üle müüride,» ütles Clelia, «ta läheb ukse kaudu, kui ta õigeks mõistetakse.»

«Mina aga ütlen, ja ma tean, mis ma ütlen, Teie Kõrgeausus: ta lahku kindlusest, jalad ees.»

Clelia muutus kaameks, vanaeit märkas seda ja katkestas kohe oma ilukõne. Ta arvas, et oli käitunud ettevaatamatult, kõneldes nii komandandi tütre ees, kelle kohus oli kõigile rääkida, et Fabrizio suri mingisse haigusse. Oma tuppa tagasi minnes kohtas Clelia vangla arsti, ausat arglikku meest, kes talle kohkunud ilmel teatas, et Fabrizio on tõsiselt haige. Clelia suutis vaevu

jalul püsida. Ta otsis kõikjalt oma onu, head abt don Cesaret ja leidis ta lõpuks kabelist, kus ta hardalt palvetas; onul oli löödud ilme. Helistati lõunale. Lauas ei vahetanud vennad ühtki sõna; alles lõunasöögi lõpul pöördus kindral mõne terava sõnaga oma venna poole. Don Cesare vaatas teenijatele ja need lahkusid.

«Mu kindral,» ütles don Cesare komandandile, «mul on au teile teatada, et ma lahkun kindlusest: annan lahku-mispalve.»

«Braavo! Bravissimo! Et minu vastu kahtlust äratada!... Ja põhjus, palun?»

«Minu südametunnistus.»

«Ah nii! Te olete ainult tühipaljas papp! Te ei tea midagi aust.»

«Fabrizio on surnud,» mõtles Clelia, «ta mürgitati lõuna ajal või mürgitatakse homme.» Ta jooksis lindude juurde, otsustades laulda, end ise klaveril saates. «Ma lähen pihile,» mõtles ta, «ja mulle antakse andeks, et murdsin oma töötuse inimese elu päästmiseks.» Missugune oli ta kohkumus, kui ta linduderuumi jõudes nägi, et aknavari oli asendatud raudvarbade külge kinnitatud laudadega! Jahmunult püüdis ta vangile märku anda mõne sõnaga, mida ta rohkem küll karjus kui laulis. Vastust ei tulnud mingisugust. Farnese tornis valitses juba surmavaikus. «Kõik on otsas!» ütles ta endale. Nagu arust ära jooksis ta trepist alla, läks siis uuesti üles, võttis kogu vähese raha, mis tal oli, ja väikesed briljantkõrvarõngad; möödaminnes võttis ta ka lõunast järele jäänud leiva, mis puhvetisse oli pandud. «Kui ta veel elab, on mu kohus teda päästa.» Kõrgil ilmel läks ta torni väikese ukse juurde; see uks oli lahti, aga just äsja oli pandud alumise korruse sammassaali valvesse kaheksa sõdurit. Ta vaatas julgelt sõdureid; Clelia kavatses pöörduda nende ülemuse, seersandi poole, aga seda ei olnud kohal. Clelia tormas väikesele rauast keerdtrepile, mis käis spiraalina ümber samba; sõdurid vaatasid teda jahmunult, kuid nähtavasti ta pitssalli ja kübara pärast ei julgenud talle midagi ütelda. Teisel korrusel ei olnud kedagi, aga kolmandal korrusel, koridori sissekäigu juures, kus, nagu lugeja võib-olla mäletab, asus kolm trellitatud ust, ja mis Fabrizio kongi

juurde viis, leidis ta tundmatu valvuri, kes talle ehmunult ütles:

«Ta pole veel lõunatanud.»

«Ma tean,» vastas Clelia kõrgilt. Mees ei julgenud teda kinni pidada. Kaksikümmend sammu edasi nägi Clelia Fabrizio kongi viiva kuueastmelise puutrepi esimesel astmel teist valvurit, õige vana ja tugevasti punetava näoga meest, kes temalt rangelt küsis:

«Preili, kas teil on komandandi korraldus?»

«Kas te ei tunne mind?»

Clelia polnud sel hetkel ta ise, teda innustas üleloomulik jõud. «Ma pean oma mehe päästma,» kordas ta mõttes.

Kuni vana vangivalvur hüüdis: «Aga minu kohus ei luba mul...» jooksis Clelia kiiresti kuuest astmest üles ja viskus vastu ust: lukuaugus oli tohutu võti; ta pidi kogu jõu kokku võtma, et seda keerata. Sel hetkel haaras vana poolpurjus valvur ta kleidisabast kinni. Clelia läks kiiresti sisse ja sulges ukse, rebides oma kleidi katki. Valvur lükkas ust, et tema järel sisse minna, aga ta sulges ukse riiviga, mis talle pihku sattus. Ta vaatas toas ringi ja nägi Fabriziot istumas imepisikese laua ees, millel oli ta lõunasöök. Clelia tormas laua juurde, lükkas selle ümber, haaras Fabriziot käest kinni ja küsis:

«Kas sa sõid?»

Sinatamine võlus Fabriziot. Oma erutuses unustas Clelia esimest korda naiseliku tagasihoidlikkuse ega varjanud oma armastust.

Fabrizio pidi just alustama seda saatuslikku sööma-aega; ta haaras Clelia käte vahele ja kattis ta suudlustega. «Lõunasöök oli mürgitatud,» mõtles Fabrizio, «kui ma talle ütlen, et ma pole seda puutunud, paneb usk uuesti oma õigused maksma ja Clelia põgeneb ära. Kui ta aga minule kui surijale vaatab, saavutan niipalju, et ta minu juurest ei lahku. Ta igatseb leida moodust selle vastiku abielu nurjaajamiseks ja juhus pakub seda meie vangivalvurid kogunevad siia, nad murravad ukse maha, tekib siisugune skandaal, et see tõenäoliselt markii Crescenzi kohutab, ja abielu ongi nurjas.»

Hetkelise vaikuse ajal, mil Fabrizio nende mõtetega tegeles, tundis ta, et Clelia juba püüab end ta sülelusest vabastada.

«Ma ei tunne veel valusid,» ütles ta Cleliale, «aga peagi paiskavad need mu su jalge ette; aita mul surral!»

«Oo, mu ainus sõber!» hüüdis Clelia, «suren koos sinuga!» ja surus ta otse krampliku liigutusega oma sülelusse.

Ta oli nii ilus, pooleldi rietatud ja niivõrd haaratud ääretust kirest, et Fabrizio ei suutnud peaaegu tahtmatule ihale vastu seista. Ta ei leidnud mingit vastupanu.

Selles kire- ja suuremeelsusetuhinas, mis ülimalle õnnele järgnes, ütles ta Cleliale mõtlematult:

«Ükski alatu vale ei tohi meie õnne esimesi hetki rüvetada: sinu mehisuseta oleksin ma praegu olnud laip või vaevelnud pöörastes valudes; aga ma pidin alles hakkama lõunat sööma, kui sa sisse astusid, ega ole veel toitu puutunud.»

Fabrizio manas neid hirmsaid pilte esile, et vaigistada põlgust, mida ta Clelia silmist juba luges. Clelia vaatas teda mõni hetk, temas võitlesid kaks võimsat vastukäivat tunnet; siis viskus ta Fabrizio käte vahele. Koridoris oli kuulda suurt müra, suure kolinaga avati ja suleti kolm raudust, ning kõneldi kõva häälega.

«Ah, kui mul relvad oleksid!» hüüdis Fabrizio, «need võeti minult ära, kui mind kindlusse sisse lasti. Kahtlemata tullakse siia, et mulle lõpp teha! Jumalaga, mu Clelia, õnnistan oma surma, sest ta oli mu õnne põhjuseks.» Clelia suudles teda ja andis talle väikese elevandiluust käepidemega pistoda, mille tera oli vaevalt pikem tasku-noa omast.

«Ära lase end tappa,» ütles ta Fabriziole, «kaitse end viimse hetkeni. Kui mu abtist onu lärmi kuuleb, päästab ta sinu: ta on vapper ja tubli inimene. Ma lähen räägin nendega.» Nende sõnadega tormas Clelia ukse juurde.

«Kui sind ei tapeta,» kõneles ta ägedalt, hoides riivi peos ja pöördudes näoga Fabrizio poole, «siis sure pigem nälga, aga ära puutu mistahes toitu! Kanna seda leiba alati kaasas!» Lärm lähenes; Fabrizio võttis Clelial piha ümbert kinni ja asus tema asemel ukse juurde, tõmbas siis vihaga ukse lahti ja tormas kuueastmelisele puust trepile. Tal oli käes väike elevandiluust peaga pistoda ja ta oleks sellega peaaegu läbi torganud kindral Fontana,

vürsti adjutandi, kes kiiresti taganes ja kohkunult hüüdis: «Ma tulin ju teid päästma, härra del Dongol!»

Fabrizio tuli jälle kuuest trepiastmest üles ja teatas tuppale: «Fontana tuleb mind päästma,» läks siis uuesti kindrali juurde trepile ja selgitas talle külmalt olukorda. Ta palus pikalt andestust oma äkilise vihahoo pärast. «Mind taheti ära mürgitada; lõunasöök, mis mulle toodi, on mürgitatud; mul jätkus taipu seda mitte puutuda, kuid tunnistan teile, et see teguviis lõi mu tasakaalust välja! Kui ma teid trepist üles kuulsin tulevat, arvasin, et mulle tahetakse pistodadega ots peale teha... Härra kindral, palun teid anda käsk, et keegi minu tuppale ei läheks: muidu viiakse mürgitatud toit ära, aga meie hea vürst peab kõik teada saama.»

Väga kahvatu ja täiesti tasakaalu kaotanud kindral andis teda saatvatele eriti selleks volitatud vangivalvuritele Fabrizio korraldused edasi; vangivalvurid, keda kohutas teadmine, et mürk on avastatud, tormasid trepist alla; nad ruttasid ette näiliselt nagu selleks, et kitsal trepil vürsti adjutandile mitte jalgu jääda, tegelikult aga selleks, et kiiresti kaduda. Kindral Fontana suureks üllatuseks seisis Fabrizio tubli veerand tundi väikesel raudtrepil, mis keerleb esimesel korrusel samba ümber; ta tahtis Cleliale aega anda end teisele korrusele peita.

Hertsoginna oli pärast mitmesuguseid meeletuid samme saavutanud, et kindral Fontana kindlusesse saadeti; see õnnestus tal täiesti juhuslikult. Lahkudes krahv Moscast, kes oli niisama ärritatud kui temagi, jooksis ta kohe lossi. Vürstinna, kes tundis energiliste iseloomude vastu erilist põlgust, pidades neid labasteks, arvas, et hertsoginna on hulluks läinud, ega soovinud tema heaks ühtki ebaharilikku sammu astuda. Hertsoginna oli roopast väljas, ta valas palavaid pisaraid ja aina kordas kogu aja:

«Aga, proua, veerand tunni pärast on Fabrizio mürgi kätte surnud!»

Nähes vürstinna kõigutamatut külmaverelisust, oli hertsoginna südamevalust hullumas. Aga ta ei teinud moraalset järeldust, mis ei oleks kahe silma vahele jäänud naisel, kes on kasvanud põhjamaiste usundite vaimus, kus tunnistatakse südametunnistuse vabadust: «Mina kasutasin esimesena mürki ja ma hukkun mürgi läbi.»

Itaalias oleks niisugune mõte kirgliku erutuse hetkel tundunud äärmise vaimuvaesusena nagu Pariisis kalambuur samasuguses olukorras.

Meeleheitel julges hertsoginna minna salongi, kus viibis markii Crescenzi, kes oli sel päeval valves. Kui hertsoginna Parmasse tagasi tuli, oli markii teda südamilikult tänanud kammerhärarakoha eest, millele ta hertsoginna abita iialgi poleks võinud pretendeerida. Piiritu ustavuse kinnitused ei jäänud tema poolt tulemata. Hertsoginna läks markii juurde ja ütles:

«Rassi laseb kindluses viibiva Fabrizio ära mürgitada. Pistke taskusse šokolaadi ja pudel vett, mis ma teile annan. Andke mulle tagasi elu ja minge kindlusse, öelge kindral Fabio Contile, et katkestate kihluse ta tütreaga, kui ta ei luba teid seda vett ja šokolaadi Fabrizioole isiklikult üle anda.»

Markii kahvatas, ta nägu, mis neist sõnadest kaugeltki ei elustunud, väljendas kõige labasemat kimbatust; ta ei suutvat uskuda, ütles ta, et niisugune kohutav kuritöö võiks toimuda nii moraalses linnas nagu Parma, kus valitseb selline suur vürst jne., ja neidki labasusi lausus ta väga aegamööda. Ühe sõnaga: hertsoginna ees seisis aus, kuid äärmiselt nõrk ja teguvõimetu inimene. Pärast paarikümnet taolist lauset, mida proua Sanseverina kannatamatud hüüded katkestasid, tuli markiile oivaline idee: töötus, mille ta oli andnud kui kammerhärra, keelas tal end valitsusevastastesse sepitsustesse segamast.

On võimatu kujutleda hertsoginna muret ja meeleheidet, kes tundis, et aeg lendab.

«Minge siis vähemalt komandandi juurde ja öelge talle, et ma jälitan Fabrizio mõrtsukaid isegi põrgus!...»

Meeleheide suurendas hertsoginna loomulikku kõnemandi, aga kõik see tulius ainult kohutas markiit veel rohkem, suurendades ta kõhklust; tunni aja pärast oli ta veel vähem valmis tegutsema kui esimesel hetkel.

Õnnetu naine, kes oli viidud meeleheite äärmise piirini ja teadis, et komandant nii rikkale väimehele millestki ei keelduks, läks niikaugele, et viskus markii jalge ette. Sellest näis markii Crescenzi arglikkus veelgi suurenevat; niisuguse ebahariliku vaatepildi nägemisel tundus talle, et ta on enese teadmata kuidagi asjasse segatud. Ühtlasi

aga juhtus midagi imelikku: markii oli põhiliselt hea inimene, teda liigutas, et see nii ilus ja peaasi, nii võimas naine selliselt ta jalge ees pisaraid valas.

«Võib-olla tuleb minul endal, nii suursugune ja rikas kui ma olengi,» mõtles ta, «ühel päeval mõne vabariiklase ees põlvitada!» Markii hakkas nutma ja lõpuks lepiti kokku, et hertsoginna kui esimene õuedaam viib ta vürstinna juurde, kes annab talle loa Fabriziole väikese korvikese üleandmiseks, mille kohta ta teatab, et tal selle sisust aimu pole.

Ohtul enne seda, kui hertsoginna Fabrizio hullust teost kindlusesse minna teada sai, mängiti õukonnas *commedia dell'arte*'t ja vürst, kes valis endale alati hertsoginna esimese armastaja osa, oli talle nii kirglikult oma tunnetest kõnelnud, et ta oleks tundunud naeruväärseks, kui kirglik inimene või vürst Itaalias üldse oleks võinud naeruväärne olla!

Arglik vürst, kes aga armuasju väga tõsiselt võttis, kohtas lossi koridoris hertsoginnat, kes täiesti segaduses markii Crescenzi vürstinna juurde vedas. Vürst oli nii võrd üllatatud ja pimestatud liigutavast ilust, mida meeleheide esimese õuedaami juures nähtavale tõi, et ta esimest korda elus iseloomukindlust ilmutas. Ülivõimuka liigutusega saatis ta markii minema ja asus hertsoginnale kõigi reeglite kohast armuavaldust tegema. Kahtlemata oli vürst oma kõne juba ammugi ette valmistanud, sest seal leidis küllaltki mõistlikke mõtteid.

«Kuna minu seisusest tulenevad kohustused takistavad mul saavutamast ülimat õnne teiega abielluda, vannun teile püha armulaualeiva juures, et ma ilma teie kirjaliku loata iialgi ei abiellu. Ma mõistan väga hästi,» lisas ta, «et minu pärast peate loobuma abielust peaministriga, targa ja väga armastusväärse inimesega; aga lõpuks on ta viiekümne kuue aastane ja mina pole veel kahekümne kahenegi. Kardan teid solvata ja pälvida keeldumist, kui räägin teile teistest eelistest, mis armastusega ühenduses ei ole; aga igaüks, kes mu õukonnas rahast lugu peab, kõneleb imetlusega armastusetõendist, mida krahv teile on andnud, jättes kogu oma varanduse teie käsutusse. Oleksin üliõnnelik, käies selles punktis tema jälgedes. Teie oskaksite paremini kasutada mu

varandust kui ma ise, ja iga-aastane summa, mille mu ministrid lossi peaintendandile annavad, oleks täielikult teie käsutuses; teie, proua hertsoginna, määraksite seega summad, mida ma iga kuu kulutada võin.» Hertsoginnale tundusid kõik need üksikasjad liiga pikkadena; Fabriziot ähvardav oht lõhestas ta südant.

«Aga te ei teagi, vürst,» hüüdis ta, «et praegusel hetkel Fabrizio te kindluses ära mürgitataks! Päästke ta, ja ma usun kõike!»

See lause oli täiesti ebakohane. Ainuüksi sõna «mürk» juures kadus silmapilkselt selle vaese, kõrge moraaliga vürsti otsekohesus ja puhtsüdamlikkus, mida ta sel jutujamisel oli ilmutanud; hertsoginna märkas viga alles siis, kui oli hilja seda parandada, ja ta meeleheide suurenes veelgi, kuigi ta arvas, et see on võimatu. «Kui ma poleks mürgist rääkinud,» mõtles ta, «oleks vürst Fabriziole vabaduse kinkinud. Oh, kallid Fabrizio!» lisas ta, «on ette määratud, et pean su oma mõtlematute tegudega surma saatma!»

Hertsoginnal kulus palju aega ja koketeerimist, et tuua vürsti tagasi kirglike armuavaldusteni; kuid valitseja oli endiselt sügavasti kohkunud. Nüüd kõneles ainult ta mõistus, ta hing oli tardunud mõtte juures mürgist ja seejärel teisest mõttest, mis oli niisama ebameeldiv, kui esimene oli kohutav: «Minu riigis antakse inimestele mürki ja mulle ei räägita sellest sõnagi! Rassi tahab mind Euroopa silmis häbistada! Ja jumal teab, mida ma kuu aja pärast Pariisi ajalehtedest loen!»

Ja järsku, sellal kui noore argliku mehe hing vaikis, tuli talle idee.

«Kallis hertsoginna, te teate, kuidas ma teisse olen kiindunud. Tahaksin uskuda, et te õudsed kujutlused mürgist on alusetud; kuid nad panid mind siiski mõtlema ja hetkeks peaaegu unustama armastuse, mida ma teie vastu tunnen ja mis on ainus, mida ma oma elus olen kogenud. Tunnen, et ma pole meeldiv, olen ainult armunud poisike, aga pange mind proovile.»

Selle jutu juures innustus vürst üsna tublisti.

«Päästke Fabrizio ja ma usun kõike! Kahtlemata olen ma haaratud rumalast, emalikuist hirmust; aga saatke otsekohe kindlusesse Fabrizio järele, et ma teda näeksin.

Kui ta veel elab, saatke ta lossist linnavanglasse, kuhu ta jääks kas või mitmeks kuuks, kui Teie Kõrgus seda nõuab, kuni tema üle kohut mõistetakse.»

Ahastusega nägi hertsoginna, kuidas vürst süngestus, selle asemel et ainsa sõnaga anda oma nõusolek nii lihtsas küsimuses: ta nägu punetas tugevasti, ta vaatas hertsoginnat, lõi siis silmad maha ja ta põsed muutusid kahvatuks. Ettevaatamatult väljendatud mõte mürgist viis ta mõttele, mis oleks väärinud ta isa või Filipp II*, aga ta ei julgenud seda avaldada.

«Oodake, proua,» ütles ta üsna ebameeldiva tooniga ja nagu ennast sundides, «te põlgate mind kui poisikest, veel enam, te leiate, et minus pole midagi veetlevat. Hästi! Ma ütlen teile midagi kohutavat, mida sisendas mulle sügav ja tõeline kiindumus teie vastu. Kui ma vähimalgi määral oleksin uskunud juttu mürgist, oleksin juba tegutsenud, see oleks olnud minu kohus; aga ma näen teie palves ainult kirglikku tuju, mille kogu ulatust — lubage mul seda ütelda — ma võib-olla ei mõistagi. Te tahate, et ma tegutseksin oma ministritega nõu pidamata, mina, kes ma valitsen alles vaevalt kolm kuud. Te nõuate minult suurt erandit minu tavalistest tegutsemisviisidest, mida ma, tõtt tunnistades, väga mõistlikuks pean. Teie, proua, olete siin praegusel hetkel ainuvalitseja, te annate mulle lootusi selleks, mis tähendab mulle kõik; aga tunni aja pärast, kui kujutus mürgist, see painav viirastus, on hajunud, muutub mu juuresolek teile vastumeelseks ja ma kaotan teie soosingu, proua. See pärast vajan töotust: vanduge, proua, et kui Fabrizio teile elusalt ja tervelt tagasi antakse, saavutan ma teilt kolme kuu pärast suurima õnne, mida mu armastus võib loota; te kindlustate mulle eluajaks õnne, kui annate mu käsutusse ühe tunni oma elust ja kuulute täielikult mulle.»

Sel hetkel lõi lossi tornikell kaks. «Ah! Võib-olla on juba hilja!» mõtles hertsoginna.

«Vannun seda!» hüüatas ta hullumeelsel pilgul.

Otsekohe muutus vürst hoopis teiseks inimeseks; ta jooksis galerii lõppu, kus asus adjutantide salong.

«Kindral Fontana, kihutage tuhatnelja kindlusse, minge võimalikult kiiresti kongi, kus hoitakse härra del

Dongot, ja tooge ta minu juurde, kahekümne minuti, aga kui võimalik, viieteistkümne minuti pärast on mul vaja temaga rääkida.»

«Ah! kindral!» hüüatas hertsoginna, kes oli vürstile järgnenud, «üks minut võib otsustada mu elu. Tõenäoliselt küll alusetu teade sunnib mind kartma, et Fabrizio tahetakse mürgitada: hüüdke talle kohe, kui häälelatusse jõuate, et ta ei sööks. Kui ta on toitu juba maitsnud, pange ta oksendama, öelge, et mina soovin seda; kasutage jõudu, kui vaja, öelge talle, et tulen kohe teie kannul, uskuge mind, jään eluajaks teie võlglaseks.»

«Proua hertsoginna, mu hobune on saduldatud ja mind peetakse ratsutamises asjatundjaks; kihutan tuhatnelja ja jõuan kindlusse kaheksa minutit enne teid.»

«Ja mina, proua hertsoginna,» hüüdis vürst, «palun neist kaheksast minutist neli endale.»

Adjutant kadus; see oli mees, kellel polnud teisi väärtusi peale ratsutamisoskuse. Vaevalt oli ta ukse enda järel sulgenud, kui noor vürst, kel näis olevat iseloomu, hertsoginnal käest kinni haaras.

«Proua,» ütles ta kirglikult, «suvatsege minuga kabelisse tulla.» Esimest korda elus segadusse viiduna järgnes hertsoginna talle sõna lausumata. Vürst ja hertsoginna läbisid joostes kogu lossi suure galerii — kabel asus galerii teises otsas. Jõudnud kabelisse, laskus vürst põlvili — peaaegu samavõrra hertsoginna kui altari ette.

«Korrake töotust!» ütles ta kirglikult. «Kui te oleksite olnud õiglane ja kui mu õnnetu vürstiseisus ei oleks mulle kahjuks, oleksite te võib-olla kaastundest mu armastuse vastu kinkinud mulle seda, mida te nüüd oma töötuse järgi mulle võlgnete.»

«Kui ma Fabrizio jäle näen ja ta ei ole mürgitatud, kui ta nädala pärast veel elab, kui Tema Kõrgus nimetab ta peapiiskop Landriani koadjuutoriks tulevase ametijärglusega, tallan kõik, oma au, oma naiseliku väärkuse, jalge alla ja kuulun Teie Kõrgusele.»

«Aga, mu kallis,» ütles vürst tooniga, milles arglik rahunus ja õrnus naljakalt segunesid, «ma kardan mõnd lõksu, mida ma praegu ette ei oska näha ja mis mu õnne võiks hävitada; see tapaks mu. Kui peapiiskop ei nõustu ja toob ette mõne kirikliku põhjenduse, mis

asju aastate viisi venitavad, mis minust siis saab? Näete, ma tegutsen täiesti ausalt; ega teie ometi minuga jesuiiti mängida taha?»

«Ei, ausalt! Kui Fabrizio on päästetud ja te kasutate kogu oma võimu ning teete temast koadjuutori ja tulevase peapiiskopi, häbistan ma enese ja saan teie omaks.

Kohustugu Teie Kõrgus kirjutama k i n n i t a n palvele, mille monsinjoor peapiiskop teile nädala jooksul esitab.»

«Annan teile blankoallkirja, valitsege minu ja mu riigi üle!» hüüdis vürst täiesti roopast väljaviiduna ja õnnest punastades. Ta nõudis veel teistkordselt töötust. Ta oli niivõrd liigutatud, et unustas oma loomupärase arglikkuse ja lossikabelis, kus nad kahekesi olid, ütles hertsoginnale tasakesi sõnu, mis kolme päeva eest oleksid muutnud hertsoginna arvamust temast. Aga meelege Fabrizio. Ähvardava hädaohu pärast oli hertsoginna südames asendunud õudusega lubaduse pärast, mis temalt välja kisti.

Hertsoginna oli vapustatud sellest, mis ta oli teinud. Kui ta ei tundnud veel täielikult oma lubaduse kogu kohutavat kibedust, siis sellepärast, et ta tähelepanu köitis mõte, kas kindral Fontana jõuab õigeaks ajaks kindlusesse.

Et selle lapse hullupööra õrnadest sõnadest pääseda ja veidi kõneainet muuta, hakkas ta kiitma üht kuulsat Parmigianino maali, mis asus kabeli peaaaltaril.

«Olge nii lahke ja lubage, et saadan selle teile,» ütles vürst.

«Olen nõus,» vastas hertsoginna, «aga lubage mind Fabriziole vastu tõtata.»

Segasel ilmel ütles ta kutsarile, et too hobused galoppi ajaks. Kindluse vallikraavi sillal kohtas ta kindral Fontanat ja Fabrizio, kes jala kindlusest välja tulid.

«Kas sa sõid?»

«Ei, ime päästis mu.»

Hertsoginna viskus Fabriziole kaela ja langes samas minestusse, mis kestis tund aega ja andis algul põhjust muretsemiseks ta elu, hiljem aga ta mõistuse pärast.

Komandant Fabio Conti oli kindral Fontanat nähes vihast kahvatanud: vürsti käsku oli ta täitnud sellise aeglusega, et adjutant, kes uskus hertsoginnat nüüd va-

litsevaks armukeseks saavat, lõpuks kannatuse kaotas. Komandant kavatses lasta Fabrizio haigusel kaks-kolm päeva kesta, «nüüd aga,» mõtles ta, «leiab õukonda kuuluv kindral selle häbematu väänlemas valude käes, mis on talle kättemaksuks põgenemise eest.»

Mõttlikult peatus Fabio Conti Farnese torni alumise korruse vahtkonnaruumis, kust ta kiiruga sõdurid minema ajas; ta ei soovinud eelseisvale stseenile tunnistajaid. Viis minutit hiljem tardus ta üllatusest, kuuldes Fabriziot kõnelemas ja nähes teda elusana ning tervena kindral Fontanale vanglat kirjeldamas. Fabio Conti kadus.

Vastuvõtul vürsti juures näitas Fabrizio end täieliku džentelmeni. Kõigepealt ei tahtnud ta näida lapsena, kes tühisest asjast kohkub. Vürst küsis temalt lahkelt, kuidas ta end tunneb. «Nagu inimene, Teie Kõrgus, kes on nälga suremas, sest õnneks ei söönud ma ei hommikueinet ega lõunat.» Pärast seda, kui tal oli olnud au vürsti tänada, palus ta luba enne linnavanglasse minekut peapiiskoppi külastada. Vürst läks näost kaameks, kui ta lapselikku pähe tuli mõte, et mürgitamine ei olnudki hertsoginna kujutluses tekkinud viirastus. Sellest julmast mõttest haaratuna ei vastanud ta kohe Fabrizio palvele, siis aga leidis, et on kohustatud oma hameelsust erilise lahkusega pehmendama.

«Minge üksi, härra, kõndige minu pealinna tänavail ilma ühegi valvurita. Kella kümne või üheteistkümne paiku minge vanglasse, kuhu teil loodetavasti kauaks ei tule jääda.»

Järgmisel hommikul pärast seda sündmusterohket päeva, mis oli kõige tähelepanuväärsem ta elus, tundis vürst end väikese Napoleonina; ta oli lugenud, et paljud õukonna kaunid naised olid seda suurmeest hästi kohelnud. Olles kord juba Napoleon armuasjus, meenus talle, et ta oli seda olnud ka kuulirahe all. Ta süda oli veel täis vaimustust oma kindlameelse käitumise pärast hertsoginna suhtes. Teadmine, et ta on korda saatnud midagi rasket, muutis ta kaheks nädalaks hoopis teiseks inimeks; ta muutus vastuvõtlikuks õilsatele mõtetele; ta ilmutas teatud iseloomukindlust.

Ta alustas seda päeva aadlikkirja põletamisega, mille

järgi Rassi tõsteti krahviseisusse ja mis juba kuu aega ta laual seisis. Ta tagandas kindral Fabio Conti ja nõudis ta järglaselt kolonel Langelt tõtt mürgitamise kohta. Tubli poola ohvitser Lange ajas vangivalvuritele hirmu peale ja teatas vürstile, et olevat tahetud mürgitada härra del Dongo hommikueine, aga selleks oleks tulnud liiga palju inimesi asjasse pühendada. Lõunasöögi juures oli kergem vastavaid abinõusid tarvitusele võtta, ja kui kindral Fontana poleks tulnud, oleks härra del Dongo hukkunud. Vürst oli jahmunud, aga kuna ta oli tõepoolest väga armunud, lohutas ta end mõttega: «Tuleb välja, et ma tõepoolest härra del Dongo elu päästsin, nüüd ei julge hertsoginna enam mulle antud sõna murda.» Talle tuli veel teine mõte: «Mu amet on palju raskem, kui ma mõtlesin; kõik tunnistavad, et hertsoginna on lõpmata arukas, poliitilised huvid on siin seega mu südamesoovidega kooskõlas. Milline taevalik õndsus mind ootaks, kui ta mu peaministriks hakkaks.»

Ohtul oli vürst avastatud koledustest niivõrd ärritatud, et ei tahtnud komöödiaetendusest osa võtta.

«Oleksin lõpmata õnnelik,» ütles ta hertsoginnale, kui te nõustuksite valitsema minu riiki, niisama nagu te valitsete mind ennast. Alguseks annan teile oma tänase päeva tööst aru.» Seejärel jutustas ta hertsoginnale kõik täpselt: Rassi aadlikirja põletamisest, Lange kohalemääramisest ja tolle ettekandest mürgitamise kohta, jne. jne... «Mul on väga vähe kogemusi valitsemiseks. Krahv alandab mind oma pilgetega, ta naljatab isegi valitsuse nõupidamistel ja seltskonnas ütleb ta sõnu, mida teie muidugi valeks tunnistate; ta ütleb, et olen laps, keda ta juhib, kuhu tahab. Kui ollakse vürst, proua, ei olda sellepärast vähem mees, ja niisugused asjad vihastavad. Selleks et need härra Mosca jutud tunduksid ebatõenäolistena, veendi mind määrama valitsusse see ohtlik kaabakas Rassi, ja näete nüüd: kindral Conti peab teda ikka veel nii võimsaks, et ei julge tunnistada, et tema või markiis Raversi käskisid tal teie vennapoega hukata; mul on kange tahtmine kindral Fabio Contit lihtsalt kohtu alla anda; kohtunikud selgitaksid, kas ta on süüdi mürgitamiskatses.»

«Aga vürst, kas teil on siis kohtunikke?»

«Kuidas!» vastas vürst üllatunult.

«Teil on osavaid juriste, kes kõnnivad tähtsal ilmel mööda tänavaid; aga kohut mõistavad nad muide alati nii, nagu see teie õukonnas valitsevale parteile meeldib mööda on.»

Sel ajal, kui haavunud noor vürst pillas fraase, mis näitasid rohkem ta naiivsust kui teravmeelsust, mõtles hertsoginna:

«Kas mulle on soodus lasta Contit häbistada? Kindlasti mitte, sest siis muutuks võimatuks tema tütre abielu tolle tühise, aga ausa mehe, markii Crescenziga.»

Sel teemal toimus hertsoginna ja vürsti vahel otsatult pikk kahekõne. Vürst oli imetlusest pimestatud. Ainult Clelia Conti ja markii Crescenzi abielu pärast ja ainuüksi sellepärast, nagu vürst ekskomandandile vihaga teatas, andestas ta mürgitamiskatse; hertsoginna soovitusel saatis ta komandandi kuni ta tütre abiellumiseni maalt välja. Hertsoginna arvas, et ta ei armasta enam Fabriziot, aga soovis ikka veel kirglikult Clelia Conti ja markii abielu; selles oli ähmast lootust, et Fabrizio nukurameelsus pikkamööda kaob.

Onnetuhinas tahtis vürst samal õhtul minister Rassist häbiga kohalt tagandada. Hertsoginna ütles talle naerdes:

«Kas teate, mis Napoleon ütles? Kõrgel kohal asuv inimene, keda kõik vaatavad, ei tohi endale ägedaid liigutusi lubada. Aga täna õhtul on juba hilja, lükkame asjade arutamise homseks.»

Ta tahtis aega võita, et krahviga nõu pidada, kellele ta väga täpselt jutustas kogu õhtuse kahekõne, kuid vaikis seejuures siiski vürsti sagedastest vihjetest lubadusele, mis ta elu mürgitas. Hertsoginna lootis niivõrd vajalikuks muutuda, et võiks saavutada edasilükkamise määramatu aja peale, öeldes vürstile: «Kui teil jätkub barbaarsust minult sellist alandust nõuda, mida ma teile ilal ei andestaks, lahkun järgmisel päeval te riigist.»

Andes hertsoginnale nõu Rassi edasise saatuse asjus, esines krahv suure filosoofina. Kindral Fabio Conti ja Rassi reisisid Piemontesse.

Fabrizio protsessi suhtes kerkis üles omapärane raskus: kohtunikud tahtsid ta juba esimesel istungil kiidu-

avalduste saatel õigeks mõista. Krahv pidi ähvardused tarvitusele võtma, et protsess vähemalt nädal aega kestaks ja et kohtunikud vaevaks võtaksid kõik tunnistajad ära kuulata. «Need inimesed on ikka ühesugused,» mõtles ta.

Järgmisel päeval pärast õigeksmõistmist asus Fabrizio del Dongo lõpuks tubli peapiiskop Landriani peavikaari kohale. Samal päeval kirjutas vürst alla vajalikele läkitustele, millega taotleti Fabrizio nimetamist koadjuutoriks koos tulevase ametijärglusega, ja vähem kui kahe kuu pärast määrati ta sellele kohale.

Kõik ütlesid hertsoginnale meelitusi ta vennapoja väärrika ilme kohta; tegelikult oli ta meeleheitel. Järgmisel päeval pärast Fabrizio vabanemist, millele järgnes kindral Fabio Conti tagandamine ja maapakku saatmine, ja hertsoginna tõus kõrgeimasse soosingusse, oli Clelia otsinud varjupaika oma tädi krahvinna Contarini juurest, kes oli väga rikas ja kõrges eas naine ja kelle ainukeseks tegevuseks oli hoolitseda oma tervise eest. Clelia oleks võinud Fabrizioga kohtuda; igaüks, kes oleks teadnud ta varem antud töötusest ja oleks näinud teda praegu tegutsemas, oleks võinud arvata, et koos ohtudega, mis varitsesid ta ahtsamat, oli kadunud ka ta armastus Fabrizio vastu. Fabrizio jalutas nii sageli, kui sündsus vähegi lubas, Contarini lossi ees, lisaks sellele oli tal pärast lõpmatuid raskusi õnnestunud üürida väike korter lossi teise korruse akende vastas. Kord kui Clelia oli ettevaatamatult akna juurde läinud, et vaadata mingi protsessiooni möödumist, tõmbus ta järsku nagu hirmust rabatult tagasi: ta oli näinud Fabriziot; üleni mustas, riidetatud nagu vaene tööline, vaatas ta Cleliat viletsa hurtsiku aknast, millel oli ruutude asemel õlitatud paber nagu kongis Farnese tornis. Fabrizio oleks väga tahtnud endale kinnitada, et Clelia põgenes ta eest oma isa põlu alla sattumise pärast, mille rahvas pani hertsoginna arvele, aga ta teadis liiga hästi selle võõrdumise teist põhjust, ja miski ei suutnud ta kurvameelsust hajutada.

Teda oli jätnud ükskõikseks nii ta õigeksmõistmine kui ka määramine kõrgele ametikohale, esimesele oma elus, nii ta kõrge seltskondlik seisund kui ka peapiiskopkonna kõigi vaimulike ja uskliku agarad meelitused. Meeldivad

eluruumid, mis tal Sanseverina lossis olid, ei olnud talle enam küllaldased. Suurima rõõmuga loovutas hertsoginna talle oma lossi terve kolmanda korruse ja kaks ilusat salongi teisel korrusel, mis olid alati tulvil isikuid, kes ootasid võimalust noorele koadjuutorile meelituste ütlemiseks. Klausel ta tulevase ametijärglusest oli avaldanud rabavat muljet kogu riigis; nüüd tõlgitseti Fabrizio iseloomu-kindlust, mis omal ajal nii tugevasti vaeseid lihtsameelseid õukondlasi oli häirinud, vorusena.

Fabriziole oli suureks filosoofiliseks õppetunniks mõista oma täielikku ükskõiksust kõigi austusavalduste suhtes ja tunda end palju õnnetumana toredas korteris, kus teda teenisid kümme toapoissi, kes kandsid tema livreed, kui oma puukongis Farnese tornis, ümbritsetuna vastikuist vangivalvureist ja iga hetk oma elu pärast hirmul olles. Ta ema ja õde, hertsoginna V***, kes tulid Parmasse teda ta hiilguses vaatama, olid ta sügavast kurbusest vapustatud. Markiis del Dongo, kes oli nüüd nii ebaromantiline naine kui üldse mõeldav, erutus sellest väga ja arvas, et noorukile on Farnese tornis mingit aeglaselt mõjuvat mürki antud. Hoolimata oma äärmisest diskreetsusest pidas ta oma kohuseks temaga sellest nii ebatavalisest kurvameelsusest kõnelda, aga Fabrizio vastas ainult pisaratega.

Tohutu hulk eeliseid, mis tulenesid ta hiilgavast seisukohast, tekitasid temas vaid meelehärmi. Ta vend, edev hing, keda näris kõige madalam egoism, kirjutas talle peaaegu ametliku õnnesoovikirja, millele oli lisatud väljamaksukorraldus viiekümnele tuhandele frangile, et ta saaks, nagu ütles värske markii, osta endale hobused ja tõlla, mis oleksid ta nime väärilised. Fabrizio saatis selle summa oma nooremale õele, kes oli vaeselt abiellunud.

Krahv Mosca oli lasknud teha oivalise itaaliakeelse tõlke Valserra del Dongo perekonna genealoogiast, mille omal ajal oli ladina keeles avaldanud Parma peapiiskop Fabrizio. Teos trükiti toredas kujunduses paralleelselt ladinakeelse tekstiga; gravüüridest olid Pariisi meisterlikud litograafid teinud reproduktsioonid. Hertsoginna oli soovinud, et endise peapiiskopi pildi kõrvale asetatakse ilus Fabrizio portree. Tõlge anti välja kui Fabrizio teos, mille kallal ta olevat töötanud oma esimese vangis-

tuse ajal. Aga meie kangelases oli kõik hävinud, isegi inimloomusele nii omane edevus; ta ei suvatsenud lugeda ühtegi lehekülge temale omistatud teosest. Ta seltskondlik seisukoht kohustas teda üht toredas köites eksemplari vürstile kinkima. Vürst pidas oma kohuseks hüvitada Fabriziot piinarikka surma pärast, millele ta nii lähedal oli seisnud, ja andis talle õiguse siseneda vürsti isiklikesse ruumidesse, — soosing, millega käib kaasas Ekstsellentsi tiitel.

KAHEKÜMNE KUUES PEATÜKK

Ainsad hetked, mil Fabrizio oma sügava kurbuse osaltki unustada suutis, olid need, mis ta veetis oma korteris Contarini lossi vastas, kus, nagu me teame, Clelia oli varjupaiga leidnud, akna all, mille ühe õlitatud paberist ruudu ta oli klaasiga asendada lasknud; neil vähestel kordadel, mil Fabrizio Cleliat pärast kindlusest lahkumist oli näinud, oli neiu hämmastav muutumine teda tõsiselt kurvastanud, — see tundus talle halva endena. Pärast patustamist oli Clelia nagu omandanud ülla ja silmapaistvalt tõsise ilme; oleks võinud öelda, et ta on kolmekümne aastane. Fabrizio aimas, et selles nii erakordses muutuses peitub mingi kindel otsus. «Iga hetk päeva jooksul töötab ta endale,» mõtles Fabrizio, «et ta jääb ustavaks madonnale antud vandelega ega näe mind enam iialgi.»

Clelia õnnetust taipas Fabrizio ainult osaliselt. Clelia teadis, et ta isa, kes oli langenud sügavasse ebasoosin-gusse, võis Parmasse tagasi tulla ja õukonda ilmuda (millela elu oli tema jaoks võimatu) alles sel päeval, kui ta abiellub markii Crescenziga. Ta kirjutas isale, et soovib seda abielu. Kindral viibis tol ajal Torinos ja oli murest üsna haige. Tõeliselt oli just see tähtis otsus põhjuseks, mis Clelia kümme aastat vanemaks tegi.

Ta oli ammugi avastanud, et Fabrizio korteri aken oli Contarini lossi vastas, aga ainult üks kord oli tal õnnetus olnud teda näha; nii kui ta nägi inimest, kelle pea hoiak või kehakuju sarnanes veidikenegi Fabrizio omaga, sulges ta otsekohe silmad. Sügav vagadus ja usk ma-

donna abisse olid nüüd ta ainsaks lohutuseks. Teda kurvastas väga, et tal puudub lugupidamine oma isa vastu; ta tulevase abikaasa iseloom näis talle täiesti labasena ja ühel tasemel kõrgema seltskonna tundelaadiga; ta jumaldas meest, keda ta enam iialgi ei tohtinud näha, kellel aga siiski oli tema suhtes teatud õigusi. Selline saatustlik ühtesattumine tundus talle kibeda õnnetusena, ja peab möönma, et tal oli õigus. Ta oleks pidanud pärast abiellumist Parmast kaheksa lüüdi kaugusele elama asuma.

Fabrizio tundis Clelia piiritut tagasihoidlikkust, ta teadis, kuivõrd iga ebatavaline tegu, mis võib anda alust anekdootideks, kui sellest teada saadakse, Cleliale vastu-meelt on. Kuid oma kurvameelsusest äärmuseni aetuna ja nähes, kuidas Clelia järjekindlalt oma pilgu temast ära pöörab, julges ta minna niikaugele, et ostis ära kaks proua Contarini, Clelia tädi teenrit. Kord õhtu saabudes läks Fabrizio jõuka talunikuna rietatult lossi sissekäigu juurde, kus teda ootas üks tema poolt äraostetud teenreid; ta laskis teatada, et tuleb Torinost ja tal on Cleliale üle anda kirju isalt. Teener läks tema teadet edasi andma ja juhtis Fabrizio tohutu suurde ootetuppa lossi teisel korrusel. Fabrizio veetis seal võib-olla kõige ärevama veerandtunni oma elus. Kui Clelia ta ära tõukab, pole tal enam lootustki hingerahu saavutada. «Sel juhul tuleb järsult lõpp teha kõigi tüütute kohustustega, mis mulle koormaks on mu kõrges ametis; vabastan kiriku halvast vaimulikust ja otsin väljamõeldud nime all varjupaika mõnes kloostriks.» Lõpuks tuli teener teatama, et preili Clelia Conti on nõus teda vastu võtma. Meie kangelase julgus kadus täiesti; kolmandale korrusele minnes oli ta hirmu pärast peaaegu ümber kukkumas.

Clelia istus väikese laua ääres, millel põl-s ainult üks küünal. Vaevalt oli ta Fabrizio moondriietusest hoolimata ära tundnud, kui ta eemale jooksis ja end salongi teise otsa peitis.

«Ah nii te siis hoolitsetegi mu hingeõndsuse eest!» hüüdis ta, peites näo kätte. «Te ju teate, et kui mu isa oli peaaegu suremas mürgist, töötasin madonnale, et ma teid enam iial ei näe. Ma murdsin oma töötust ainult tol päeval, kõige õnnetumal päeval oma elus, kui

pidasin oma kohuseks teid surmast päästa. Sellestki on juba küllalt, et ma oma töotust vägivaldselt ja kahtlemata kuritegelikult tõlgendades nõus olen teid kuulama.»

Viimane lause üllatas Fabriziot niivõrd, et tal mitu sekundit kulus, enne kui ta sellest rõõmu tunda suutis. Ta oli oodanud tormilist vihapuhangut ja arvas, et Clelia jookseb minema; lõpuks hakkas ta pea töötama ja ta kustutas ainukese küünla. Kuigi ta arvas, et oli hästi mõistnud Clelia korraldusi, värises ta üleni, liikudes selle salongi osa poole, kus Clelia end diivani taga varjas; ta ei teadnud, kas Clelia solvub, kui ta tema kätt suudleb. Clelia värises üleni armastusest ja viskus ta käte vahele.

«Kallis Fabrizio,» ütles ta, «kui kaua sa viivitasid tulekuga! Võin sinuga rääkida ainult hetke, sest see on kahtlemata suur patt; kui ma töötasin, et ma sind enam iialgi ei näe, mõtlesin ma loomulikult, et ma ka ei kõnele sinuga. Aga kuidas võisid sa mu vaest isa nii julmalt taga kiusata kättemaksuplaani pärast, mis tal oli? Eks olnud see ju tema, kes esimesena peaaegu ära mürgitati, et kergendada su põgenemist. Kas sa ei oleks pidanud tegema midagi minu heaks, kes ma nii sageli su päästmiseks oma hea nime mängu panin? Ja pealegi oled sa nüüd lõplikult seotud oma pühade ametitega, sa ei saaks minuga abielluda isegi mitte siis, kui ma leiaksin mooduse vastikust markiist lahtisaamiseks. Ja kuidas sa julgesid protsessiooniõhtul vaadata mind lausa päeva ajal ja rikkuda nii kõige karjuvama viisil püha töotust, mis ma madonnale andsin?»

Üllatusest ja õnnest segasena surus Fabrizio ta tugevasti oma käte vahele.

Jutuajamine, kus juba üsna alguses teineteisele nii palju oli öelda, ei võinud kiiresti lõppeda. Fabrizio jutustas talle tõtt ta isa pagendusest; hertsoginna polnud sellesse mingil moel segatud, ja väga mõjuval põhjusel: ta nimelt ei uskunud hetkekski, et mürgitamismõte kindral Contile kuulus. Ta arvas kogu aja, et see oli Raversi partei vaimusünnitus, kes soovis krahv Moscast lahti saada. Clelia oli väga rõõmus, kui see oluline tõde talle pikalt-laialt ära seletati; teda oleks väga kurvastanud

vihata Fabriziole lähedalseisvat isikut. Nüüd ei vaadanud ta enam hertsoginnale armukadede pilguga.

Õnn, mille tõi kaasa see õhtu, kestis vaid mõne päeva.

Lahke don Cesare tuli Torinost; ammutades julgust oma läbi ja läbi ausameelsest südamest, söandas ta külastada hertsoginnat. Kui ta oli võtnud hertsoginnalt sõna, et too ta ülestunnistust kurjasti ei kasutaks, rääkis ta, et auküsimusest valesti aru saades pidas ta vend end Fabrizio põgenemisest nii solvatuks ja avaliku arvamus silmis nii häbistatuks, et pidas oma kohuseks kätte maksta.

Don Cesare ei olnud rääkinud kaht minutitki, kui oli juba võitnud: ta täielik moraalne puhtus liigutas hertsoginnat, kes polnud niisuguse vaatepildiga harjunud. Ta meeldis hertsoginnale kui uudis.

«Kiirendage kindrali tütre abielu markii Crescenziga ja ma annan teile sõna, et teen kõik, mis minust oleneb, et kindral võetakse vastu, nagu oleks ta tagasi tulnud reisilt. Ma kutsun ta lõunale. Olete rahul? Kahtlemata suhtutakse temasse algul külmalt ja kindral ei pruugiks kindluse komandandi koha tagasipalumisega kiirustada. Aga te teate, et mul on markii vastu sõbralikud tunded, ja ma ei taha ta äia vastu viha pidada.»

Relvastatud nende sõnadega, läks don Cesare oma vennatütrele ütlema, et ta meeletehete murtud isa elu on tema käes. Juba mitu kuud ei olevat ta saanud üheski õukonnas liikuda.

Clelia sõitis oma isa vaatama, kes varjas end võõra nime all ühes külas Torino lähedal. Ta kujutles, et Parma õukond nõuab Torinost ta väljaandmist, et teda kohtu alla anda. Clelia leidis ta haigena ja peaaegu nõdrameelena. Samal õhtul kirjutas ta Fabriziole, et lõpetab temaga kõik igaveseks. Saanud selle kirja, sõitis Fabrizio, kelle iseloom oli aja jooksul ta armastatu omaga täiesti sarnaseks muutunud, varjupaika otsima Velleja kloostri, mis asus mägedes, Parmast kümne lüü kaugetel. Clelia kirjutas talle kümne lehekülje pikkuse kirja: omal ajal oli ta Fabriziole vandunud, et ei abiellu markiiga ilma ta nõusolekuta; nüüd palus ta seda ja Fabrizio andis Velleja kloostri üksindusest oma nõusoleku kirjas, mis oli täis puhtaimat sõprust.

Kui Clelia sai kätte selle kirja, mille sõbralik toon teda tõtt-öelda pahandas, määras ta ise pulmapäeva, ja sellega seoses olevad pidustused suurendasid veelgi hiilgust, milles Parma õukond tol talvel säras.

Põhiliselt oli Ranuccio-Ernesto V ihnus, aga ta oli meeletult armunud ja lootis hertsoginnat oma õukonnaga siduda; selleks ta palus oma ema vastu võtta küllaliki suure rahasumma ja korraldada pidustusi. Esimene õuedaam oskas oivaliselt seda rikkuste kasvu kasutada: Parma peod meenutasid tol talvel Milaano õukonna kauneid päevi ja armastusväärset prints Eugène'i, Itaalia asekuningat, kelle heldus kauaks meelde jääb.

Koadjuutori kohustused kutsusid Fabrizio Parmasse, kuid tuues ette usulisi motiive, teatas ta, et jätkab üksildast elu väikeses korteris, mille ta soosija monsinjoor Landriani teda piiskopilossis sundis vastu võtma, ja ta eraldus sinna koos üheainsa teenriga. Seega ei võtnud ta osa ühestki õukonna hiilgavast peost, mis tõi talle Parmas ja ta tulevases peapiiskopkonnas pühaku kuulsuse. Fabrizio tagasitõmbumisel, mis oli tingitud ainuüksi ta sügavast kurbusest ja lootusetusest, oli ootamatu tagajärg: hea peapiiskop Landriani, kes teda alati oli armastanud ja kelle idee tegelikult oligi temast koadjuutor teha, hakkas Fabrizio vastu veidi kadedust tundma. Peapiiskop luges õigusega oma kohuseks kõigist õukonna pidustustest osa võtta, nii nagu see Itaalias kombeks on. Neil puhkudel kandis ta oma suurt tseremoniaalarüüd, mis väga vähe erines sellest, mida ta seljas nähti katedraalis jumalateenistuse ajal. Sajad teenrid, kes olid kogunenud lossi sammastega ooteruumi, tõusid püsti, et paluda monsinjoori õnnistust, kes meeleldi peatus ja seda neile jagas. Ühel sellisel pühaliku vaikuse hetkel kuulis monsinjoor Landriani häält, mis ütles: «Meie peapiiskop käib ballil, aga *monsignore* del Dongo ei lahku oma toast!»

Sellest hetkest lõppes peapiiskopi piiritu soosing, mida Fabrizio senini tunda oli saanud; aga nüüd suutis ta juba omade tiibadega lennata. Kogu ta käitumist, mida põhjustas ainuüksi meeleheide, kuhu teda tõukas Clelia abiellumine, peeti lihtsaks ja õilsaks vagaduseks, ja usklikud lugesid ta perekonna genealoogia tõlget, kust pais-

tis läbi kõige meeletum edevus, kui hinge kosutavat teost. Raamatukaupmehed andsid välja ta litografeeritud portree, mis osteti ära mõne päevaga, ja peamiselt lihtrahva poolt. Graveerija oli teadmatusest puistanud Fabrizio portree ümber rohkesti kaunistusi, mis kuuluvad ainult piiskopi portree juurde ja millele koadjuutor ei või pretendeerida. Peapiiskop nägi ühte neist portreedest ja ta vihal polnud enam piiri; ta laskis kutsuda Fabrizio ja tegi talle kõige karmimaid etteheiteid, tarvitades ägedusehoos küllaltki jämedaid väljendusi. Nagu võib arvata, ei nõudnud Fabrizioolt mingeid pingutusi käituda nii, nagu oleks käitunud Fénélon** vastavas olukorras; ta kuulas peapiiskoppi suurima alandlikkuse ja lugupidamisega ning kui prelaat lõpetas kõnelemise, jutustas ta talle kogu loo genealoogia tõlkimisest, mis oli teostatud krahv Mosca käsul Fabrizio esimese vangistuse ajal. Teos anti välja ilmalikuks otstarbeks, mida ta oma seisusest isikule alati sobimatuks oli pidanud. Mis aga puutub portreesse, siis polnud tal midagi tegemist ei teise ega ka esimese väljaandega. Kui raamatukaupmees ta erakluse perioodil oli saatnud talle peapiiskopi residentsi kakskümmend neli eksemplari teisest väljaandest, oli ta käskinud oma teenril osta veel kahekümne viienda, ja sel teel teada saanud, et portreesid müüdi kolmekümne sou eest. Siis oli ta saatnud sada franki tasuks kahekümne nelja eksemplari eest.

Kõik need põhjendused, mis toodi ette kõige mõistlikuma tooniga, nagu teeb inimene, kellel on hoopis suuremad mured südamel, viisid peapiiskopi viha peaaegu hulluseni; ta läks isegi niikaugele, et süüdistas Fabriziot silmakirjatsemises.

«Lihtinimesed jäävad ikka ühesuguseks,» mõtles Fabrizio, «isegi siis, kui neil on mõistust!»

Teda vaevasid tol ajal märksa tõsisemad mured: need olid ta tädi kirjad, kes tingimata nõudis, et ta koliks tagasi oma ruumidesse Sanseverina lossi või teda vähemalt vahetevahel külastaks. Fabrizio oli kindel, et seal kuuleks ta hiilgavatest pidudest, mida markii Crescenzi korraldas oma abiellumise puhul; aga just seda ta kartiski, sest ta polnud kindel, et suudab taluda neid jutte, ilmutamata juuresolijaile oma tundeid.

Kui see laulatustalitus toimus, tõmbus Fabrizio nädalaks ajaks täielikku vaikimisse, keelates oma teenijail ja peapiiskopi kaaskonda kuuluvatel isikutel, kellega tal oli kokkupuutumist, end kõnetada.

Kui *monsignore* Landriani sellest uuest vigurdamisest teada sai, kutsus ta Fabrizio sagedamini kui tavaliselt enda juurde ja pidas temaga pikki jutuajamisi; ta kohustas teda koguni osa võtma arutlustest mõningate maakanoonikutega, kes kurtsid, et peapiiskop nende eesõigusi piirab. Fabrizio võttis kõike täieliku ükskõiksusega nagu inimene, kellel on teised mõtted peas. «Mulle oleks parem mungaks hakata,» mõtles ta, «Velleja kaljude vahel kannataksin ma vähem.»

Ta külastas oma tädi ega suutnud teda kaelustades pisaraid tagasi hoida. HertsoGINNA leidis ta niivõrd muutunud olevat, ta silmad tundusid äärmise kõhnuse tõttu veelgi suurematena ja näisid peast välja tungivat ning ta ise lihtsa preestri mustas kulunud riietuses paistis nii hädise ja õnnetuna, et hertsoginnagi ei saanud esialgu pisaraid tagasi hoida; aga hetk hiljem, kui talle meenus, et muutus ilusa noore mehe välimuses oli tingitud Clelia abielust, tundis ta peaaegu niisama ägedat viha kui peapiiskop, kuid oskas oma tundeid osavamalt varjata. Tal jätkus jultumust markii Crescenzi korraldatud oivaliste pidustuste üksikuist värvikaist detailidest pikalt-laialt jutustada. Fabrizio ei vastanud, aga ta silmad sulgusid kuidagi kramplikult ja ta muutus veelgi kahvatumaks, kuigi see näis võimatu olevat. Neil terava valu hetkil võttis ta kahvatus roheka varjundi.

Ootamatult tuli krahv Mosca ja see, mis ta nägi ja mis tundus talle uskumatuna, ravis täiesti välja ta armukadeduse, mida ta alati Fabrizio vastu oli tundnud. Osav mees püüdis kõige delikaatsemal ja targemal viisil Fabrizioos pisutki huvi äratada ilmalike asjade vastu. Krahv oli temast alati lugu pidanud ja ta vastu isegi teatud sõprust tundnud; nüüd, kus sõprusele ei olnud enam vastukaaluks armukadedust, muutus see peaaegu südamlikuks kiindumuseks. «Igatahes on ta kallilt maksnud oma kõrge seisukoha eest,» mõtles ta, meenutades Fabrizio õnnetusi. Ettekäändel näidata talle Parmegianino

maali, mille vürst hertsoginnale oli saatnud, kutsus krahv Fabrizio kõrvale.

«Teate, sõber, räägime nagu mees mehega: kas ma saan teile milleski kasulik olla? Te ei pruugi karta, et esitan teile küsimusi; aga võib-olla vajate raha, võib-olla saab riigivõim teid abistada? Ütelge, olen teie käsutuses; kui eelistate kirjutada, kirjutage mulle!»

Fabrizio embas teda õrnalt ja kõneles maalist.

«Teie käitumine on peenima poliitika meistriteos,» ütles krahv, tarvitades uuesti kerget vestluse tooni. «Te valmistate endale väga meeldiva tuleviku, vürst peab teist lugu, rahvas austab teid, teie tagasihoidliku musta kulunud riietuse pärast veedab *monsignore* Landriani unetuid öid. Mul on teatud vilumust poliitikas ja ma võin vanduda, et ei oska teile nõu anda, kuidas täiustada seda, mida ma näen. Juba kahekümne viie aastaselt saavutasite oma esimese iseseisva sammuga seltskonnas täiuslikkuse. Õukonnas räägitakse teist palju; ja kas teate, millele te selle erakordse esiletõstmise eest oma eas tänu võlgnete? Oma kulunud musta värvi riietusele. Nagu teate, kuulub hertsoginnale ja mulle Petrarca vana maja kaunil künnal metsas, Po kaldal: kui teid kadeduse väiklased sepitsused kunagi tüütavad, siis, mõtlen, võiksite saada Petrarca järglaseks, kelle kuulsus teie oma suurendaks.» Krahv pani kogu oma vaimukuse mängu, et selle eraku näole naeratust manada, aga see ei õnnestunud tal. Muutus Fabrizio välimuses oli seda rabavam, et veel viimasel ajal võis ta näo ainukeseks puuduseks pidada puhuti esinevat meelelisust ja lõbusust ebasobival hetkel.

Enne Fabrizio lahkumist pidas krahv vajalikuks talle ütelda, et hoolimata ta tagasitõmbumisest oleks võib-olla liig, kui ta ei ilmuks õukonda järgmisel laupäeval, vürstinna sünnipäeval. See mõjus Fabrizioole nagu noahoop. «Jumal küll!» mõtles ta, «mis ma siit lossist otsin!» Ta ei suutnud värinata mõelda kohtumisele, mis võis õukonnas aset leida. See mõte neelas kõik teised; ta mõtles, et ainus võimalus on tal ilmuda lossi varakult, just sel hetkel, kui salongide ukseid avatakse.

Ja tõepoolest, *monsignore* del Dongo nimi oli üks esimesi, mida tol galaõhtul teadustati, ja vürstinna võttis

ta ülilahkelt vastu. Fabrizio silmad seisis kogu aeg seinakellal ja kui see näitas, et ta tulekust on möödunud kakskümmend minutit, tõusis ta, et lahkuda. Parajasti siis tuli vürst oma ema külastama. Kui Fabrizio oli temaga viisakuseavaldusi vahetanud ja osava manöövriga ukse poole liikus, toimus tema kahjuks tühine õukondlik sündmus, nagu neid esimene õuedaam nii hästi oskas korraldada: valvekorras olev kammerhärja jooksis talle järele ja teatas, et tema on whistimänguks vürstilauda määratud. Parmas loeti seda eriliseks auks, mis on märksa suurem, kui seda lubab koadjuutori seltskondlik seisukoht. Vürstiga whisti mängida oli suureks auks isegi peapiiskopile. Kammerhärja sõnade peale kiskus Fabrizio süda kokku ja kuigi ta surmani vihkas avalikke stseene, oli ta peaaegu valmis ütleva, et tal hakkas järsku pea ringi käima; aga talle meenus, et siis on ta küsimuste ja kaastundeavalduste objektiks, mis olnuksid kaardimängust veelgi talumatamad. Sel päeval tundis ta õudust kõnelemise ees.

Õnneks oli vürstinnat austama tulnud tähtsate isikute seas minoriitide ordu * kindral. Opetatud munk, Fontana * ja Duvoisini * taoliste isikute väärikas võistleja, oli aset võtnud salongi kaugemas nurgas. Fabrizio läks tema juurde ja asetus nii, et ta ei näinud ust, ning hakkas kõnelema teoloogiast. Aga ta ei saanud parata, et kuulis, kui teadustati härja markii ja proua markiis Crescenzi. Iseeneselegi ootamata haaras Fabriziot äge vihasööst.

«Oleksin ma Borso Valserra,» mõtles ta (see oli üks kindraleid esimese Sforza ajal), «pistaksin selle mühaka markii läbi just sellesama väikese elevandiluust käepidemega pistodaga, mille Clelia mulle andis tol õnnelikul päeval, annaksin talle õpetust häbematus eest ilmuda selle markiisiga sinna, kus olen mina!»

Ta nägu moonduks niivõrd, et minoriitide ordu kindral küsis: «Kas Teie Ekstsellentsil on halb?»

«Mul on kohutav peavalu... mul hakkas tugevast valgustusest halb... jäin siia ainult sellepärast, et mind on määratud vürstiga whisti mängima.»

Need sõnad viisid minoriitide ordu kindrali, kes oli kodanlane, niivõrd segadusse, et ta ei osanud muud teha, kui hakkas Fabriziot õnnitlema, kes omakorda hoopis

teistel põhjustel erutatuna järsku erakordse voolavusega kõnelema hakkas; ta kuulis, et ta selja taga kõik vaikselt jäi, kuid ei julgenud ümber pöörata. Järsku löödi poognaga puldile; mängiti ritornelli ja kuulus proua P*** laulis Cimarosa kunagi nii kuulsat aariat:

*Quelle pupille tenerel **

Esimeste taktide ajal pidas Fabrizio vastu, aga peagi ta viha kadus ja ta tundis äärmist vajadust nutta. «Püha jumal!» mõtles ta. «Missugune naeruväärne stseen! Ja minu riietuses!» Ta pidas mõistlikumaks kõnelda oma tervisest.

«Kui need kohutavad peavalud mind häirivad nagu täna õhtul,» ütles ta minoriitide ordu eestseisjale, «lõpevad nad pisaratevooluga, mis meie seisundis inimese juures võib saada aluseks laimule, seepärast palun Teie Auväärsust, et ta lubaks mul talle otsa vaadates nutta, osutamata sellele mingit tähelepanu.»

«Meie Catanzara maakonna kloostriülem kannatab sama haiguse all,» ütles minoriitide ordu kindral ja alustas tasase häälega üht lõputut lugu.

Selle loo pentsikus, mis puudutas isegi provintsiülema õhtueinete üksikasju, pani Fabrizio naeratama, mida ei olnud temaga kaua juhtunud; aga varsti ei kuulnud ta enam minoriitide ordu kindralit. Proua P*** laulis jumalikult üht Pergolese * aariat (vürstinna armastas vanaaegset muusikat). Kolme sammu kaugusel Fabriziost oli kuulda tasast krabinat; esimest korda selle õhtu jooksul pööras ta pilgu sinnapoole. Tugitoolis, mis parketi naksuma pani, istus markiis Crescenzi, kelle pisaratega täidetud silmad kohtasid otse Fabrizio omi, mis polnud sugugi paremas olukorras. Markiis langetas pea. Fabrizio vaatas teda veel mõne sekundi vältel. Ta vaates tähelepanelikult seda teemantidega kaetud pead, aga ta pilk väljendas viha ja põlgust. Öeldes endamisi «ja mu silmad ei vaata sind enam iialgi» pöördus ta kindrali poole ja ütles talle:

«Mu haigus piinab mind täna rohkem kui kunagi varem.»

Ja tõepoolest, Fabrizio valas üle poole tunni kuumi

pisaraid. Kohutavalt moonutatud Mozarti sümfooniat, nagu neid Itaalias kombeks on mängida, tuli talle appi ja aitas tal õnneks pisaraid kuivatada.

Ta jäi kindlaks ega pööranud pilku markiis Crescenzi poole; siis laulis jälle proua P*** ja Fabrizio pisaralt leevendatud hinge täitis sügav rahu. Ta nägi elu uues valguses. «Kas ma loodan, et suudan otsekohe kõik unustada?» mõtles ta. «On see võimalik?» Ta jõudis mõten: «Kas ma saan olla veel õnnetu, kui ma juba kaks kuud olen? Ja kui miski ei suuda mu ängistust suurendada, milleks siis loobuda rõõmust teda vaadata? Tema on oma töötused unustanud, ta on kergemeelne: eks ole seda ju kõik naised! Aga kes võib salata, et ta on taevalikult ilus? Ta pilk äratas minus meeletut vaimustust, samal ajal kui ma pean end pingutama, et vaadata naisi, keda peetakse kõige ilusamaks. Ja miks ei peaks ma laskma end võluda? Saaksin vähemalt hetkekski hinge tagasi tõmmata.»

Fabrizio tundis veidi inimesi, aga kirgede vallas oli ta täiesti kogenematu, muidu oleks ta teadnud, et hetkeline lõbu, millele ta järele andis, muudab kasutuks kõik pingutused, mis ta kahe kuu vältel Clelia unustamiseks oli teinud.

Vaene naine oli tulnud peole ainult sellepärast, et mees teda sundis; ta oli tahtnud poole tunni pärast lahkuda, tuues ettekäändeks halva tervise, aga markii oli talle teatanud, et lasta oma tõld ärasõiduks ette anda, kui paljud tõllad alles saabuvad, oleks ennekuulmatu tegu, mida võidaks koguni tõlgitseda kui kaudset kriitikat vürstinna peo kohta.

«Esimese kammerhärja seisukoha tõttu,» lisas markii, «pean viibima salongis vürstinna käsutuses, kuni kõik on lahkunud: võib-olla on vaja ja kahtlemata tulebki mul teenritele korraldusi anda, nad on ju nii lohakad! Ja kas te tahate, et see au saaks osaks mõnele lihtsale vürstinna tallmeistrile?»

Clelia alistus. Ta ei olnud Fabriziot näinud; ta lootas ikka veel, et ta ei ole peole tulnud. Aga just enne kontserdi algust, kui vürstinna daamid istuda oli lubanud, laskis Clelia, kes polnud sedasorti asjus küllalt karmas, kõik paremad kohad vürstinna läheduses ära võtta ja oli

sunnitud otsima vaba tugitooli saali kaugemast osast, kuhu Fabrizio oli põgenenud. Jõudnud tugitooli juurde, jäi ta pilk peatuma minoriitide ordu kindrali riietusel, mis oli sellises paigas ebatavaline, ja esialgu ta ei märganudki kõhna lihtsas mustas kuues meest, kes esimesega vestles; ometi tõmbas mingi salajane tundeliigutus ta pilgu sellele mehele. Kõik on siin mundrites või rikkalikult kaunistatud rõivais: kes võiks olla see nii lihtsas mustas riietuses noormees? Clelia vaatas teda sügava tähelepanuga. Kui keegi daam istudes oma tugitooli nihutas, pööras Fabrizio pead: Clelia ei tundnud teda ära, niivõrd oli ta muutunud. Algul mõtles ta: «See inimene on temaga väga sarnane, vist on ta Fabrizio vanem vend, aga ma arvasin, et too on temast ainult mõni aasta vanem, see aga on umbes neljakümne-aastane mees.» Järsku tundis ta Fabrizio suuliigutuse järgi ära.

«Õnnetu, mis ta kõik on kannatanud!» mõtles ta ja langetas pea rõhutuna kurbusest, aga mitte selleks, et oma töotusele ustavaks jääda. Südantlõhestav kaastunne täifis teda; isegi pärast üheksakuist vangistust ei näinud ta kaugeltki nii välja! Clelia ei vaadanud teda enam, kuid otseselt tema poole silmi pööramata märkas iga tema liigutust.

Pärast kontserti nägi Clelia, et Fabrizio lähenes vürsti jaoks määratud kaardilauale, mis asus troonist mõne sammu kaugusel; ta hingas kergendatult. Fabrizio oli nüüd temast kaugemal.

Aga markii Crescenzi oli väga solvunud, et ta naine troonist nii kaugele oli tõrjutud; kogu õhtu oli ta veennud üht daami, kes istus kolmandas tugitoolis vürstinna kõrval ja kelle mees võlgnes markiile raha, et too markiisiga oma koha vahetaks. Vaene naine loomulikult ei andnud järele, ning markii otsis üles ta mehe, oma võlgniku, ja see sundis oma teistpoolt mõistuse kurba häält kuulama, niisiis oli markiil lõpuks rõõm kohavahetust läbi viia ja ta läks oma naisele järele.

«Te olete alati liiga tagasihoidlik,» ütles ta Cleliale, «miks te käite alati silmad maha löödud? Teid võidaks pidada mõneks kodanikunaiseks, kes on isegi üllatunud, et viibib siin, ja keda kõik teised üllatusega siin näevad. See hull esimene õuedaam seda juba oskab! Ja siis rää-

gitakse veel jakobiinluse edukäigu pidurdamisest! Mõelge sellele, et teie abikaasa on esimene mees vürstinna õukonnas, ja kui vabariiklastel õnnestukski kaotada õukond ning isegi aadel, oleks ta ikkagi selle riigi kõige rikkam mees. Aga just see on mõte, mis ei taha teile kuidagi pähe mahtuda.»

Tugitool, kuhu markiil oli rõõm oma abikaasa istuma panna, asus vaevalt kuue sammu kaugusel vürsti kaardilauast. Clelia nägi Fabriziot ainult profiilis, ometi leidis ta, et teine on kohutavalt kõhnaks jäänud, kõige vapustavam talle aga oli noormehe ilmes väljenduv täielik ükskõiksus kõige suhtes, mis siin maailmas juhtuda võis, kuigi ta varem ühegi sündmuse kohta oma sõna ütlemata ei jätnud, nii et Clelia lõpuks tuli järeldusele: Fabrizio on täiesti muutunud, ta on Clelia unustanud. See, et ta oli kohutavalt kõhnaks jäänud, tulenes ilmselt neist rangetest paastudest, mida ta oma vagaduse pärast pidas. Clelia kurba mõtet kinnitas ka naabrite vestlus: koadjuutori nimi oli igaühel suus; otsiti põhjust, miks talle nii suurt au osutati: tema, nii noor inimene, määrati vürsti mängulauda! Imetleti ta viisakat ükskõiksust ja kõrki ilmet, mis tal oli kaarte lauale visates ja isegi siis, kui ta trumbiga Tema Kõrguse kaarti lõi.

«See on lihtsalt uskumatu!» hüüdsid vanad õukondlased. «Ta tädi eelistatud seisund ajab tal täiesti pea segi... aga tänu taevale, see ei kesta kaua; meie valitseja ei armasta, kui nii üleolevaks muututakse.» Hertsoginna tuli vürsti juurde. Õukondlased, kes kaardilauast aupaklikusse kaugusse hoidusid, nii et nad vürsti vestlusest muud kuulda ei võinud kui ainult juhuslikke sõnu, märkasid, et Fabrizio tugevasti punastas. «Küllap tädi teda ta kõrgi ükskõikse ilme pärast noomis,» mõtlesid nad. Fabrizio aga oli just Clelia häält kuulnud: viimane vastas vürstinna, kes liikus ballisaalis ja mõne sõnaga oma kammerhärja abikaasa poole pöördus. Jõudis kätte hetk, mil Fabriziool tuli whistilauas kohta vahetada; nüüd istus ta otse Clelia vastas ja lubas endale mitu korda rõõmu teda vaadelda. Vaene markiis tundis, et teda vaadatakse, ja sattus täiesti segadusse. Korduvalt unustas ta oma töötuse; ta tahtis mõista, mis Fabrizio südames toimub, ja suunas pilgu temale.

Kui vürsti partii oli lõppenud, tõusid daamid ja läksid teise salongi, kus oli kaetud õhtulaud. Seejuures tekkis väike segadus ja Fabrizio sattus Cleliale üsna lähedale; ta oli veel väga kindlameelne, aga kui ta tundis nõrka lõhnaõli lõhna, mida Clelia tarvitas, varises kõik, mis ta endale oli töötanud, kokku! Ta läks üsna Clelia juurde ja ütles tasakesi nagu enda ette rääkides kaks rida Petrarca sonetist, mille ta siidtaskurätile trükitult Cleliale Lago Maggiorelt oli saatnud:

«Kui õnnelik olin ma siis, kui pööbel mind õnnetuks pidas, ja kuidas mu saatus nüüd muutunud on!»

«Ei, ta pole mind unustanud,» mõtles Clelia rõõmutuhinas. «Nii kaunis hing ei ole püsimatul!»

Oo, kaunid silmad, aina olen sama,
sest teilt ju õppisin ma armastama.

Clelia sõandas endamisi neid kaht Petrarca värssi * korrata.

Vürstinna lahkus kohe pärast õhtusööki; vürst saatis ema ta ruumidesse ega ilmunud enam vastuvõtusaali. Kui see uudis teatavaks sai, tahtsid kõik korraga lahkuda. Eestubades valitses täielik korralagedus, Clelia sattus üsna Fabrizio lähedusse; sügav kurbus viimase ilmes äratas Clelias kaastunnet. «Unustame mineviku,» ütles ta, «ja hoidke seda kui mälestust sõprusest.» Nende sõnade juures asetas ta oma lehviku nii, et Fabrizio seda saaks võtta.

Kõik muutus Fabrizio silmis; hetke jooksul sai temast hoopis teine inimene; juba järgmisel päeval teatas ta, et ta erakuelu on lõppenud, ja kolis tagasi oma toredasse korterisse Sanseverina lossis. Peapiiskop arvas ja kõnles, et heldus, mida vürst talle oma mängulauda kutsumisega oli osutanud, ajas uuel pühakul pea täiesti segi; hertsoginna aga mõistis, et ta oli Cleliaga leppinud. See mõte suurendas muret, mida põhjustas mälestus saatusest lubadusest, ja ta otsustas lahkuda. Imetleti ta meeletust. Kujutlege! Lahkuda õukonnast hetkel, kus talle osutatud heatahtlikkusele ei näi piire olevat! Krahv, kes oli täiesti õnnelik sellest ajast peale, kui nägi, et

Fabrizio ja hertsoginna vahel armusidemeid ei ole, ütles oma sõbratarile:

«Meie uus vürst on kehastunud voorus ise, aga ma ütlesin tema kohta see laps, kas ta andestab selle mulle kunagi? Ma näen ainult üht võimalust temaga tõeliselt heasse vahekorda saada, ja see on mu lahku mine. Osutan talle erilist viisakust ja aupaklikkust, see järel palun end haiguse tõttu erru lasta! Te ju lubate mulle seda, sest Fabrizio karjäär on kindlustatud. Aga kas te toote mulle tohutu ohvri,» lisas ta naerdes, «ja vahetate hertsoginna kõrge tiitli märksa madalama vastu? Nalja pärast jätan asjaajamise täielikku segadusse; mul oli mitmesugustes ministriumides neli-viis töötajat, lasksin nad kahe kuu eest pensionile saata, sellepärast et nad lugesid prantsuse ajalehti, ja asendasin nad uskumatult juhmide inimestega.

Pärast meie lahkumist jääb vürst kahtlemata niisugusesse kimbatusse, et ta hoolimata jälestusest Rassi iseloomu vastu on sunnitud teda tagasi kutsuma; mina aga ootan ainult korraldust türannilt, kes mu saatuse üle valitseb, et kirjutada südamluk kiri oma sõbrale Rassile ja öelda talle, et mul on igati alust loota ta teenete peatset õiglast hindamist.»

KAHEKÜMNE SEITSMES PEATÜKK

See tõsine kõnelus leidis aset järgmisel päeval pärast Fabrizio tagasitulekut Sanseverina lossi. Hertsoginna ei olnud veel toibunud Fabrizio rõõmust, mis kiirgas kõigist ta tegudest. «Niisiis,» ütles ta endale, «see väike vagatseja pettis mind! Ta ei suutnud oma armsamale kolme kuudki vastu panna.»

Kindlus õnneliku lahenduse suhtes oli andnud loomult nii arglikule noorele vürstile julgust armuasjus; ta sai teada lahkumissettevalmistustest Sanseverina lossis; tema prantslasest toapoiss, kellel oli vähe usku tähtsate daamide voorusesse, ergutas teda hertsoginnaga julgemalt käituma. Ernesto V sai hakkama sammuga, mida mõistsid rangelt hukka nii vürstinna kui ka kõik õukonna mõistlikud inimesed; rahvas nägi selles hertsoginnale

osutatud üllatava soosingu tippsaavutist. Vürst külastas teda ta lossis.

«Te lahkute,» ütles ta rangelt toonil, mis tundus hertsoginnale jubedana, «te lahkute, te petate mind ega pea oma töötust! Ometigi, oleksin ma kümme minutit hili nenud Fabrizioole armu andmisega, mida te palusite, oleks ta surnud. Ja te jätate mu õnnetuna maha! Ilma teie töötusest poleks mul kunagi jätkunud julgust armastada teid nii, nagu ma armastan! Teil pole siis üldse autunnet!»

«Mõelge kainele järele, mu vürst. Kas teil on kogu te elu kestel õnnelikumat aega olnud kui viimased neli kuud? Teie kui valitseja kuulsus ja, julgen oletada, teie kui meeldiva inimese õnn pole kunagi tõusnud sellisele kõrgusele. Pakun teile lepingut; kui te suvatsete sellega nõustuda, ei saa ma teie armukeseks üheks põgusaks hetkeks hirmumomendil väljapressitud töötuse alusel, vaid pühendan iga hetke oma elust teie õnnel; oleksin see, kes ma olen olnud neli kuud, ja võib-olla kroonib sõprust armastus. Ma ei vannu ka vastupidist.»

«Hästi!» ütles vürst vaimustatult. «Võtke endale teine osa, olge veelgi rohkem, valitsege mind ja mu riiki, saage mu peaministriks. Pakun teile niisugust abielu, nagu mu seisuse kahetsusväärased nõudmised seda lubavad; selline näide on meil silma ees: Napoli kuningas abiellus Partana hertsoginnaga. Ma pakun teile kõik, mis mu võimuses on, — samasugust abielu. Räägin veel kurbadest poliitilistest tagajärgedest, et teile näidata, et ma pole enam laps ja olen kõik läbi mõelnud. Ma ei rõhuta selle tingimuse tähtsust, mis ma enda peale võtan, jäädes viimseks valitsejaks meie perekonnas ja olles juba oma eluajal sunnitud kurvalt pealt vaatama, kuidas suurriigid mu pärandit jagavad; ma õnnistan neid tõelisi eba-meeldivusi, kuna nad annavad mulle järjekordse võimuse tõendada teile oma lugupidamist ja kirglikku armastust.»

Hertsoginna ei kõhelnud hetkegi, vürst tüütas teda, krahv aga tundus talle äärmiselt armastusväärse; maailmas oli ainult üks inimene, keda oleks võinud talle eelistada. Pealegi valitses tema krahvi, vürst aga, keda juhtisid seisuslikud kohustused, oleks enam või vähem

teda valitsenud. Ja lõpuks võis ta truudust murda ja armukesti võtta; vanusevahe annaks mõne aasta pärast talle selleks õiguse.

Väljavaade igavust tunda otsustas asja juba esimesel hetkel, aga siiski küsis hertsoginna viisakuse pärast mõtlemisaega.

Läheks liiga pikale siin ära tuua peaaegu õrnu ja lõpmatult armastusväärseid väljendusi, millesse hertsoginna oma keeldumise mähkis. Vürst vihastas; ta nägi, et õnn lipsab tal käest. Mis saab siis, kui hertsoginna ta õukonnast lahkub? Pealegi, missugune alandus olla tagasi lükatud! Ja mida ütleb mu prantslasest toapoiss, kui talle oma lüüasaamisest räägin?

Hertsoginna oskas vürsti rahustada ja läbirääkimisi pikapeale tegelike nõudmiste juurde juhtida.

«Kui Teie Kõrgus suvatséks mitte nõuda saatusliku lubaduse täitmist, mis on minu silmis hirmus, sest see sunniks mind iseennast põlgama, siis veedaksin ma kogu elu tema õukonnas ja see õukond oleks alati selline, nagu ta oli tänavu talvel; iga hetk minu elust oleks pühendatud teie kui inimese õnnele ja kui valitseja kuulsusele. Kui ta nõuab, et täidaksin oma töötuse, häbistab ta mind eluajaks, ja ma lahkun ta riigist silmapilk, et siia mitte ialgi enam tagasi tulla. Päev, mil ma kaotan oma au, on ühtlasi viimane päev, mil ma teid näen.»

Vürst aga oli kangekaelne, nagu see on omane kartlikele inimestele; pealegi oli ta käe tagasilükkamine riivanud ta mehe- ja valitsejauhkust, ta oli mõelnud kõigile raskustele, mida tuleks ületada, et seda abielu tunnustataks, ja mida ta kõigest hoolimata võita oli otsustanud.

Juba kolm tundi kordasid mõlemad pooled ühtesid ja samu argumente, kuhu sageli segunes ka väga teravaid sõnu. Lõpuks hüüdis vürst:

«Te tahate mind uskuma panna, proua, et teil puudub autunnel! Kui ma oleksin niisama kaua kõhelnud päeval, mil kindral Fabio Conti Fabriziole mürki andis, tegeleksite te täna hauasamba ehitamisega mõnes Parma kirikus.»

«Ei, mitte Parmas, selles mürgitajate riigis!»

«Hea küll, minge, proua hertsoginna,» ütles vürst vihaga, «minu põlgus saadab teid.»

Kui ta minema hakkas, ütles hertsoginna talle tasase häälega:

«Hästi, tulge siia õhtul kell kümme, aga rangelt inkognito, ja te saate selle kaubaga tüssata. Te näete mind siis viimast korda, aga ma oleksin pühendanud oma elu sellele, et teha teid nii õnnelikuks, kui üks isevalitseja praegusel jakobiinlaste ajajärgul üldse saab olla. Mõelge, mis saab teie õukonnast, kui mind enam siin pole, et teda jõuga ta loomupärasest labasusest ja tigidusest välja tirida.»

«Teie omakorda loobute Parma kroonist ja rohkemastki kui ainult kroonist, sest te ei oleks tavaline vürstinna, kellega abiellutakse poliitilistel kaalutlustel ja keda ei armastata; mu süda kuulub täielikult teile ja te oleksite igaveseks saanud mu tegevuse ja mu riigi täielikuks valitsejaks.»

«Jah, aga teie emal vürstinnal oleks olnud õigus põlata mind kui alatut intriganti.»

«Mis siis! Oleksin vürstinnale pensioni määranud ja ta maalt välja saatnud.»

Veel kolmveerand tundi vahetasid nad solvavaid väljendusi. Delikaatse hingega vürst ei tahtnud oma õigusi kasutada ega ka lasta hertsoginnal ära sõita. Ta oli kuulnud räägitavat, et pärast esimest, ükskõik kuidas saavutatud võitu naised alistuvad.

Põlgusega saatis hertsoginna ta minema, aga kolm minutit enne kümnet julges ta üleni värisedes ja õnnetuna tagasi tulla. Kell pool üksteist astus hertsoginna tõlda ja sõitis Bolognasse. Ta kirjutas krahvile kohe, kui oli vürsti valdustest välja jõudnud:

«Ohver on toodud. Ärge tahtke, et järgneva kuu jooksul lõbus oleksin. Ma ei näe enam Fabriziot; ootan teid Bolognas ja, kui te soovite, saab minust krahvinna Mosca. Palun teilt ainult üht, ärge sundige mind ialgi tagasi minema riiki, kust ma lahkusin, ja mõelge alati sellele, et saja viiekümne tuhande liivri asemel hakkate saama kolmkümmend või kõige rohkem nelikümmend tuhat liivrit rendist. Senini vaatasid lollid teid suu ammul, aga edaspidi peavad nad teist lugu ainult siis, kui võtate vaevaks alanduda kõigi nende väiklaste ideede mõistmiseni. Sa tahtsid seda, George Dandin! *»

Nädala pärast toimus laulatus ühes Perugia kirikus, kus asuvad krahvi esivanemate hauad. Vürst oli meeleheitel. Ta oli saatnud hertsoginna juurde kolm või neli käskjalga, aga too oli kõik ta kirjad teises ümbrikus avamatult tagasi saatnud. Ernesto V oli andnud krahvile rikkaliku tasu ja Fabriziole oma kõrgeima ordeni lindi.

«See meeldis mulle meie hüvastijätul kõige rohkem. Me lahkusime,» ütles krahv vastsele värsketele krahvinna Mosca della Roverele, «kui maailma parimad sõbrad; ta andis mulle suure Hispaania ordeni ja teemante, mis on ordeni väärilised. Ta ütles, et annaks mulle hertsogitiitli, kuid tahab seda võimalust tagavaraks hoida, et teid oma valdustesse tagasi kutsuda. Mulle on niisiis ülesandeks tehtud teile teatada — meeldiv kohustus abi-kaasale —, et kui te suvatsete kas või ainult üheks kuukski Parmasse tagasi tulla, saan mina hertsogiks selle nime all, mille teie valite, ja teile kingitakse ilus mõis.»

Hertsoginna keeldus sellest õudusega.

Pärast õukonnaballil toimunud stseeni, mis näis küllaltki otsustavana, tundus, et Clelia on unustanud armastuse, millele ta nagu oleks hetkeks vastanud; ta vooruslikus ja usklikus hinges võtsid võimust ägedad südame-tunnistusepiinad. Fabrizio mõistis seda väga hästi ja hoolimata kõigist lootustest, mida ta püüdis endale sisendada, vallutas ta hinge sünge nukrus. Seekord vähemalt ei viinud kurbus teda eraklusse nagu Clelia abiellumise ajal.

Krahv oli palunud oma vennapojal täpseid teateid selle kohta, mis õukonnas toimub, ja Fabrizio, kes hakkas aru saama, mis ta krahvile võlgneb, lubas seda ülesannet ausalt täita.

Nii nagu terve linn ja õukond, ei kahelnud ka Fabrizio, et ta sõber kavatseb valitsuse etteotsa tagasi tulla ja kasutada siis veel suuremat võimu kui kunagi varem. Krahvi ennustused läksid kiiresti täide: enne kuut nädalat pärast ta lahkumist oli Rassi peaminister, Fabio Conti sõjaminister, ja vanglad, mis krahv peaaegu tühjaks oli teinud, täitusid uuesti. Kutsudes neid inimesi võimule, arvas vürst, et maksab hertsoginnale kätte; ta

oli pöörane armastusest ja vihkas kõigepealt krahv Moscat kui võistlejat.

Fabriziol oli palju tegemist; seitsmekümne kahe aastase monsinjoor Landriani tervis oli jäänud väga viletsaks ja ta peaaegu ei lahkunudki enam oma lossist, koadjuutor pidi teda peaaegu kõigis ta ülesannetes asendama.

Markiis Crescenzi, keda vaevasid südame-tunnistusepiinad, ja ärahirmutatuna pihisa poolt, leidis oivalise vahendi Fabrizio pilkude eest kõrvalehoidumiseks. Tuues ettekäändeks esimese raseduse lõpuperioodi, muutus ta vangiks oma enese lossis; aga lossil oli tohtu suur aed. Fabrizio oskas sinna sisse pääseda ja pani Clelia lemmikpuiesteele lillekimpe, kus lilled olid nii valitud ja seatud, et nende keel oli mõistetav, täpselt nii nagu Clelia neid talle ta viimastel vangistuspäevadel Farnese tornis igal õhtul oli saatnud.

Markiisi pahandasid need lähenemiskatsed; ta hinge valdas kord südame-tunnistusepiin, kord kirelik armastus. Paljude kuude vältel ei lubanud ta endale kordagi lossi aeda minna; ta ei julgenud sinna isegi pilku heita.

Fabrizio hakkas arvama, et on temast igaveseks lahutatud, ja meeleheide hakkas uuesti ta hinges võimust võtma. Seltskond, kus ta elu möödus, tüütas teda surmani, ja kui ta poleks südamepõhjas olnud veendunud, et krahv ei leia hingerahu, kuni pole jälle uuesti ministri-kohal, oleks ta tagasi tõmbunud oma väikesse korterisse peapiiskopi lossis. Kui meeldiv oleks tal elada seal ainult oma mõtetega ja kuulda inimese häält ainult ametikohuste täitmisel.

«Aga krahvi ja krahvinna Mosca huvide kaitsmisel ei saa keegi mind asendada,» mõtles ta.

Vürst kohtles teda endiselt lugupidamisega, mis tõstis ta õukonnas silmapaistvatele kohale, ja selle soosingu eest võlgnes ta suurelt osalt tänu iseendale. Fabrizio äärmise tagasihoidlikkus, mida põhjustas ükskõiksus, isegi vastikus kogu inimelu täitva teeskluse ja pisikirgede vastu, riivas vürsti enesearmastust; ta ütles sageli, et Fabriziool on niisama palju mõistust kui ta tädil. Vürsti lihtsamelne hing märkas tõde ainult poolenisti: keegi ei lähenenud talle nii puhta südamega nagu Fabrizio. Aga isegi

õukonna pööblile ei võinud tähele panemata jääda, et austus, mis Fabriziole osaks sai, ei vastanud ta lihtsale koadjuutori ametikohale, vaid ületas isegi lugupidamise, mida valitseja avaldas peapiiskopile. Fabrizio kirjutas krahvile, et kui vürstil kunagi on küllalt mõistust märgata tohuvabohu, mis minister Rassi, Fabio Conti, Zurla ja teised nendesarnased riigiasjadest on teinud, siis tema, Fabrizio, oleks loomulik kanal, mille kaudu vürst võiks tegutseda ilma oma enesearmastust liialt riivamata.

«Kui poleks saatuslikku väljendust see l a p s,» kirjutas ta krahvinna Moscale, «millega geniaalne inimene kõrgeisündinud isikut nimetas, oleks kõrgeisündinud isik ammugi hüüdnud: «Tulge ruttu tagasi ja kihutage kõik need paljasjalgised minema!» Kui geniaalse inimese abikaasa suvatseks astuda ühegi sammu, nii tähtsusetu, kui see ka oleks, kutsuks ta krahvi juba täna rõõmuga tagasi; aga ta tuleb tagasi veelgi avarama ukse kaudu, kui ta tahab oodata, kuni vili on küps. Muide, vürstinna salongides tuntakse surmavat igavust, seal pole muud lõbustust kui Rassi lollus, kes sellest ajast, kui ta krahviks sai, aadliseisusest pööraseks on läinud. Anti ranged korraldused, et ärgu ükski isik, kes ei saa tõestada oma aadlitiitli pärinevust kaheksandast põlvest, e n a m j u l g e g u vürstinna õhtutele ilmuda (nii kõlab määrus). Kõik isikud, kellel on õigus minna hommikul suurde galeriisse valitsejat tervitama, kui ta sealt misale minnes läbi läheb, säilitavad selle privileegi; aga uustulnukad peavad esitama aadlikirja kaheksa põlvkonna kohta. Selle peale öeldi, et ilmselt on Rassi ilma põlvkonnata.»

Võib isegi arvata, et niisuguseid kirju ei usaldatud postiga saata. Krahvinna Mosca vastas Napolist:

«Igal neljapäeval on meil kontsert ja pühapäeviti käiakse meil vestlemas; meie salongides ei ole siis võimalik end liigutada. Krahv on vaimustatud oma välja-kaevamistest, ta kulutab sellele tuhat franki kuus ja pal- kas töölisi Abruzzi mägedest, kes saavad ainult kaks-kümmend kolm soud päevas. Sa peaksid kindlasti meid vaatama tulema. Juba rohkem kui kahekümnendat korda esitan sulle selle kutse, härra tänamatu.»

Fabrizio ei kavatsenudki teda kuulda võtta: isegi lihtne

kiri, mis ta iga päev krahvile ja krahvinnale kirjutas, tundus talle talumatult koormavana. Te andestate talle, kui teada saate, et möödus terve aasta, ilma et ta oleks saanud markiisiga sõnagi rääkida. Kõik ta katsed mingit ühendust luua lükati õudusega tagasi. Elutüdimusest vaikis Fabrizio igal pool, välja arvatud ametikohuste täitmisel ja õukonnas; alatine vaikimine ja elukommete puhtus tõid talle nii erakordse lugupidamise, et ta lõpuks otsustas tädi nõuannete järgi käia.

«Vürst tunneb sinu vastu nii suurt lugupidamist,» kirjutas krahvinna, «et varsti võib oodata sinu ebasoosingu- gusse langemist; ta külvab su üle ükskõiksuseavaldus- tega, sellele aga järgneb õukondlaste metsik põlgus. Väikesed despoodid, nii ausad kui nad ongi, on muutlikud nagu mood ja ikka samal põhjusel: igavusest. Sinu jõud valitseja tujude vastu on ainult jutluses. Sa improviseerid nii oivaliselt värsse! Proovi kõnelda pool tundi usust; algul räägiksid sa väärdõpetusest; aga maksa mõnele targale ja diskreetsele teoloogile, kes su jutlust pealt kuulaks ja su tähelepanu vigadele juhiks, mis sa järg- misel päeval parandaksid.»

Kui südant vaevab valu õnnetu armastuse pärast, tundub iga tegevus, mis nõuab tähelepanu, talumatu koormana. Aga Fabrizio mõtles, et kui ta saavutab mõju rahva üle, võib see ühel päeval kasulik olla ta tädile ja krahvile, keda ta iga päevaga ikka enam austama hakkas, sedamööda kuidas ta ametiasju ajades inimeste kurjust tundma õppis. Ta otsustas hakata jutlustama ja tal oli ennekuulmatu edu, milleks aitasid kaasa ka ta kõhnus ja kulunud riietus. Leiti, et ta kõnest õhkub sügava kurbuse hõngu, mis ühenduses ta veetleva välimu- sega ja juttudega harukordsest soosingust, mille osali- seks ta õukonnas on, vallutas kõigi naiste südamed. Nai- sed mõtlesid välja, et ta on olnud üks vapramaid ohvit- sere Napoleoni armees. Varsti ei kahelnud enam keegi selles rumalas väljamõeldises. Kirikutes, kus ta pidi jut- lustama, telliti kohad ette; vaesed kogunesid sinna äri- listel kaalutlustel juba kell viis hommikul.

Edu oli niivõrd suur, et Fabriziool tuli lõpuks idee, mis

ta hinge täiesti ümber muutis: markiis Crescenzi võib ühel päeval kas või ainult uudishimust tulla ta jutlust kuulama. Järsku märkas võlutud publik, et ta anne kahekordistus; kui ta oli erutatud, lubas ta endale niivõrd julgeid pilte maalida, et need ka kõige kogenuma oratori värisema oleksid pannud; mõnikord end unustades andus ta kirgliku innustuse puhangule ja kõik kuulajad valasid pisaraid. Kuid asjatult otsis ta *aggrottato** pilguga nii paljude kantsli poole pööratud nägude seast seda, kelle tulek oleks talle nii suureks sündmuseks olnud.

«Aga kui mulle kunagi see õnn osaks saab,» mõtles ta, «siis ma kas minestan või jään sõnapealt vait.» Võimalikust ebameeldivusest ülesaamiseks oli ta koostanud õrna ja kirgliku palve, mille ta alati asetaskantslis enda kõrvale pingile; seda palvet kavatses ta lugeda, kui markiisi ilmumine tal kunagi sõnad suust võtab.

Ühel heal päeval sai ta markiisi teenijailt, kelle ta ära oli ostanud, teada, et on antud käsk järgmiseks päevaks suures teatris *Casa Crescenzi* loož korda seada. Aasta aega polnud markiis ühelegi etendusele ilmunud, nüüd tegi ta erandi tenori pärast, kellel oli tohutu menu ja kes igal õhtul esines täissaali ees. Fabrizio esimeseks tundeks oli ääretu rõõm. Lõpuks saan ma teda terve õhtu vaadata! Räägitakse, et ta on väga kahvatu. Ja ta püüdis kujutleda, missugune võiks olla ta veetlev nägu, kust hingelised võitlused endised värvid osaliselt on kustutanud.

Tema sõber Ludovico, täiesti jahmunud oma peremehe hullusest, nagu ta ise ütles, leidis suure vaevaga vaba looži neljandal rõdul peaaegu markiisi oma vastas. Fabriziole tuli äkki idee: «Loodan talle sisendada mõtte jutlusele tulla ja valin selleks üsna väikese kiriku, et teda hästi vaadata saaksin.» Fabrizio jutlustas tavaliselt kell kolm päeval. Selle päeva hommikul, mil markiis pidi etendusele minema, laskis Fabrizio teatada, et ametiasjad teda terve päeva peapiiskopi lossis kinni peavad ja et ta sel päeval peab erakorraliselt jutlust kell pool üheksa õhtul väikeses Santa Maria della Visitazione nunnakloostri kirikus, mis asub otse Crescenzi lossitiiva vastas. Ludovico viis Fabrizio poolt nunnadele tohutu hulga

küünlaid ja palus, et nad oma kirikut heledasti valgustaksid. Terve kompanii kaardiväegrenadere oli kohal, iga kabeli ette pandi tunnimees täagistatud püssiga, et vargusi takistada.

Jutlus oli välja kuulutatud kella poole üheksaks, aga juba kell kaks oli kirik inimestest tulvil, ja võib kujutleda, missugune lärm oli vaikselt tänaval, kus kõrgus Crescenzi palee üllas ehitis. Fabrizio oli lasknud teatada, et ta jutlustab Halastaja jumala ema auks halastusest, mida õilis hing peab tundma õnnetu inimese vastu isegi siis, kui see on patune.

Suurima hoolega maskeerituna läks Fabrizio teatris oma looži sel hetkel, kui alles uksi avati ja teater veel valgustatud polnud. Etendus algas kella kaheksa paiku ja mõni minut hiljem tundis ta sellist rõõmu, mida ükski hing ei suuda mõista, kui ta seda ise läbi pole elanud: ta nägi, kuidas Crescenzi loožis üks avanes ja markiis peagi sisse astus; Fabrizio polnud teda nii lähedalt näinud sellest päevast peale, mil Clelia talle oma lehviku andis. Fabrizio arvas, et ta lämbub rõõmust; tal oli nii ebatavaline tunne, et mõtles: «Võib-olla ma hakkan surema! Kui meeldiv moodus selle kurva elu lõpetamiseks! Võib-olla kaotan loožis meelemärkuse; kloostrikirikusse kogunenud usklikud ootavad mind asjata, aga homme kuulevad nad, et nende tulevane peapiiskop leiti meelemärkusetult ooperi loožis ja pealegi teenriks rietatult, livree seljas! Jumalaga, mu reputatsioon! Ja mis kasu mul oma reputatsioonist ongi!»

Kell kolmveerand üheksa sundis Fabrizio end siiski lahkuma; ta väljus oma loožist neljandal rõdul ja nägi tohutut vaeva, et jalgsi jõuda kohta, kus pidi oma pool-livree kohasema riietuse vastu vahetama. Alles kella üheksa paiku jõudis ta niivõrd kahvatuna ja nõrgana kloostrisse, et Santa Maria della Visitazione kirikus levis kuuldus, nagu ei saakski härra koadjuutor sel õhtul jutlust pidada. Võib kujutleda, kuidas nunnad ta eest hoolitsesid seesmise vastuvõturuumi võre taga, kuhu ta varjule oli läinud. Daamid vadistasid palju ja Fabrizio palus end mõneks hetkeks üksi jätta; seejärel läks kiiresti kantslisse. Kella kolme paiku oli üks Fabrizio asjaajajaid talle teatanud, et kirik on tulvil alama klassi rahvast, keda

nähtavasti oli kohale meelitanud pidulik valgustus. Astunud kantslisse, oli Fabrizio meeldivalt üllatatud, leides, et kõik perekonnapingid olid täidetud noorte seltskonnainimeste ja kõige tähtsamate isikutega.

Ta alustas jutlust mõne vabandava lausega, mis võeti vastu imetlushüüetega. Seejärel kirjeldas ta kirklikult õnnetut kannatajat, kellele peab kaasa tundma, et väärilt austada halastajat jumalaema, kes ise sai maa peal nii palju kannatada. Kõneleja oli väga erutatud, ajuti suutis ta vaevalt sõnu nii häälendada, et need väikese kiriku igas osas kuuldavad oleksid olnud. Kõigi naiste ja paljude meeste silmis oli ta ise see õnnetu, kellele tuli halastada, niivõrd kahvatu oli ta. Mõni minut pärast vabandavaid lauseid, millega ta jutlust alustas, märgati, et ta ei ole oma harilikus sõiduvelles: ta kurbus tundus sel õhtul veel sügavam ja õrnemana kui tavaliselt. Kord nähti tal isegi pisaraid silmis: samal hetkel läbis kuulajaskonda üldine nuuksumine, nii et jutlus tuli katkestada.

Esimesele pausile järgnes veel kümme samasugust; kõlasid imetlushüüded, voolasid pisarad; iga hetk oli kuulla hüüdeid: «Oh! Püha madonna! Oh, suur jumal!» Valitud publikut oli haaranud niivõrd üldine ja võitmatu liigutus, et kellelgi polnud häbi oma hüüete pärast, ja inimesed, kes vaimustusest kaasa olid kistud, ei tundunud oma naabrite silmis naeruväärsetena.

Vaheajal, mida tavaliselt jutluse ajal peeti, öeldi Fabrizioole, et teatrietendusele polevat peaaegu mitte kedagi jäänud; ainult üht daami võis veel oma loožis näha — markiis Crescenzi. Sel hetkel oli kirikust kuulla suurt kisa: usklikud hääletasid ettepaneku poolt härra koadjuutorile ausammas püstitada. Jutluse teise osa menu oli täiesti pöörane ja ilmalik, kristliku kahetsuse indu asendasid niivõrd maised imetlushüüded, et Fabrizio pidas õigeks enne kantslist lahkumist kuulajate poole pöörduda väikese noomitusega. Seepeale lahkusid kõik korraga ja kuidagi imelikult üksmeelselt; tänavale jõudes hakkasid kõik plaksutama ja hüüdma: «E viva del Dongò!» *

Fabrizio vaatas kella ja jooksis kiiresti väikese võretatud akna juurde, mis valgustas kitsast käiku oreli juu-

rest kloostrisse. Lugupidamisest ennekuulmatult arvuka rahvahulga vastu, mis tänavat täitis, oli Crescenzi lossi uksehoidja lasknud panna tosin tõrvikut raudsetesse tõrvikuhoidjatesse, mis olid müüritud keskaegse lossi fassaadi sisse. Mõne minuti pärast, kui hüüded olid alles täies hoos, tuli see, mida Fabrizio nii suure rahutusega ootas: teatrist tagasi sõites jõudis markiisi tõld tollele tänavale; kutsar oli sunnitud tõlla peatama; ainult sammu sõites ja hüüetega rahvast eemale ajades õnnestus tal tõld värava ette viia.

Nagu kõiki õnnetuid, nii liigutas ka markiisi ülev muusika, veel enam aga oli ta liigutatud etendusel valitsevast üksindusest, kui selle põhjuse teada sai. Keset teist vaatust, kui jumaldatud tenor oli parajasti laval, jätsid inimesed äkki parteris oma kohad, et õnne katsuda ja püüda kloostrikirikusse pääseda. Kui rahvahulk takistas markiisil lossi ette sõitmast, puhkes ta nutma. «Ma ei teinud halba valikut!» mõtles ta.

Aga just selle hetkelise heldimuse tõttu seisid ta kindlalt vastu markii ja teiste majas viibivate sõprade pealekäimistele, kes ei suutnud mõista, miks ta ei lähe vaatama nii imepärast jutlustajat. «Ta on ju üle isegi Itaalia parimast tenorist!» öeldi talle. «Kui ma teda näen, olen kadunud!» mõtles markiis.

Asjatult jutlustas Fabrizio, kelle talent iga päevaga üha hiilgavamaks näis muutuvat, veel mitu korda väikeses kirikus Crescenzi lossi naabruses, kunagi ei näinud ta Cleliat. Lõpuks Cleliat koguni pahandas pealetükkivus, mis pärast seda, kui Clelia ta oma aiast minema oli ajanud, ka veel ta vaikse tänavaga rahu rikkus.

Silmitsedes naiste nägusid, kes teda kuulasid, oli Fabrizio juba ammugi märganud väikest, üsna ilusat leegitsevate silmadega tõmmut nägu. Ta kaunid silmad ujusid tavaliselt pisarais juba jutluse kaheksanda või kümnenda lause järel. Kui Fabrizio tuli kõnelda pikalt millestki, mis talle igav oli, puhkas ta pilk meeleldi sellel peakesel, mille noorus teda võlus. Ta sai teada, et noore neiu nimi on Anetta Marini ja et ta on mõne kuu eest surnud Parma rikkaima kalevikaupmehe ainus tütar ning pärija.

Varsti oli kalevikaupmehe tütre Anetta Marini nimi kõigil suus; ta oli Fabrizioosse meeletult armunud. Kui

Fabrizio kuulsad jutlused algasid, oli otsustatud ta abi-elu Giacomo Rassiga, kohtuministri vanema pojaga, kes ei olnud talle vastumeelt; aga vaevalt oli ta kaks korda *monsignore* Fabriziot kuulanud, kui ta teatas, et ei soovi abielluda. Kui temalt nii imeliku meelemuutuse põhjust päriti, vastas ta, et ausale noorele neiule ei ole väärikas abielluda ühe mehega, kui ta tunneb, et on meeletult armunud teisesse. Ta perekond otsis algul tagajärjetult, kes see teine võiks olla.

Kuumad pisarad, mida Anetta valas jutluse ajal, viisid ta omaksed õigele tee; ema ja onude küsimusele, kas ta armastab *monsignore* Fabriziot, vastas ta julgelt, et kui tõde juba on paljastatud, ei hakka ta end valega alandama; ta lisas veel, et kuna tal pole lootust jumaldatud mehega abielluda, ei taha ta vähemalt, et ta pilku haavaks *contino**. Rassi veider kuju. Kahe päeva pärast arutas terve linn naeruväärset olukorda, millesse sattus mehe poeg, keda kogu kodanlus kadestas. Anetta Marini vastust peeti meeldivaks ja kõik kordasid seda. Sellest kõneldi ka Crescenzi lossis nagu kõikjal mujal.

Salongis hoidus Clelia selles asjas sõnakestki lausumast, aga ta küsitles oma toatüdrukut, ja järgmisel pühapäeval, pärast seda, kui ta oli kuulanud missat oma lossi kabelis, istus ta koos toatüdrukuga tõlda ning läks teisele missale preili Marini koguduses. Ta leidis sealt eest kõik linna keigarid, keda sinna oli meelitanud sama põhjus; need härrad seisid püsti ukse läheduses. Peatselt taipas markiis suure elevuse järgi, mis nende hulgas tekkis, et preili Marini jõudis kirikusse; oma kohalt sai Clelia teda hästi vaadata ja hoolimata oma vagadusest pani ta missat vaevalt tähele. Clelia märkas selle kodanliku iluduse otsustavat ilmet, mis Clelia arvates oleks äärmisel juhul sobinud naisele, kes on juba aastaid abielus olnud. Hoolimata oma väikesest kasvust oli ta ilusa kehaehitusega, ta silmad näisid vestlevat esemetega, mida ta vaatas, nagu Lombardias öeldakse. Markiis põgenes enne missa lõppu.

Järgmisel päeval jutustasid Crescenzi majasõbrad, kes seal kõik õhtud veetsid, Anetta Marini uuest veidrast teost. Hirmust, et ta mõne meeletusega hakkama saab, andis ema talle õige napilt raha; Anetta oli kuulsale

Hayezile, kes Parmas viibis, et Crescenzi lossi salonge maalida, pakkunud isalt kingituseks saadud hinnalise teemantsõrmuse, ja tellinud härra del Dongo portree; aga ta soovis, et Fabrizio oleks maalil lihtsas mustas riietuses, mitte vaimulikurüüs. Ja eelmisel õhtul oli Anetta ema väga üllatunud, veel rohkem aga vihane, leides tütre toast Fabrizio del Dongo oivalise portree, mida ümbritses toredaim raam, mis Parmas viimase kahekümne aasta kestel oli kullatud.

KAHEKÜMNE KAHEKSAS PEATÜKK

Haaratuna sündmuste käigust ei saanud me aega isegi põgusalt kirjeldada naljakat õukondlaste tõugu, millest Parma vürstiloss kihas ja mis meie poolt kirjeldatud sündmusi veidralt kommenteeris. Selles riigis võis iga kolme või nelja tuhande liivri suuruse sissetulekuga väikeaadlik saada austava loa viibida mustades sukka-des vürsti hommikusel audientsil, tingimusel, et ta pole kunagi lugenud Voltaire'i ega Rousseau'd; seda tingimust ei olnud kuigi raske täita. Teiseks pidi ta valitseja nohust või viimati Saksimaalt saabunud kiviminäidiste partiist heldinult kõnelda oskama. Kui sellele lisaks aasta jooksul kordagi missalt ei puudunud ja kui oma lähedaste sõprade hulka võidi lugeda kahte või kolme paksu munka, suvatses vürst teid kord aastas kõnetada, kas kaks nädalat enne või pärast esimest jaanuari, mis annab teile suure tähtsuse teie koguduses ja maksunõudja ei julge teid iialgi kimbutada, kui olete hilineanud saja frangi tasumisega, millega te väikest kinnisvara iga aasta maksustatakse.

Härra Gonzo oli üks sedasorti väga õilsa päritoluga näljarott; lisaks oma väikesele varandusele oli ta markii Crescenzi soovitusel saanud oivalise koha, mis andis aastas tuhat viissada franki sissetulekut. Too mees oleks võinud lõunatada kodus, aga tal oli üks kirk: ta tundis end hästi ja õnnelikuna ainult mõne tähtsa isiku salongis, kes talle aeg-ajalt ütles: «Olge vait, Gonzo, te olete lihtsalt loll!» Sellise hinnangu dikteeris pahameel, sest peaaegu alati oli Gonzo tähtsast

isikust targem. Ta kõneles kõigest ja küllaltki meeldi-
valt, veelgi enam, majaperemehe näokrimpsutuse peale
oli ta valmis oma arvamust muutma. Tõtt-öelda, kuigi
ta oli harukordselt osav, kui mängus olid tema huvid,
ei olnud tal endal ühtki mõtet, ja kui vürstil para-
jasti ei olnud nohu, siis oli ta mõnikord päris kimbatu-
ses, teadmata, millest ühte või teise salongi astudes
rääkida.

Parmas oli Gonzo kuulus tänu toredale kolmnurk-
sele mütsile, mida kaunistas veidi sorgu vajunud must
sulg; seda mütsi kandis ta isegi frakiga; aga oleks pida-
nud nägema, kuidas ta seda sulge kandis, olgu siis peas
või käes: selles ilmnis tõeline talent ja tähtsus. Siira
murega küsis ta markiisi väikese koera tervise järele ja
kui Crescenzi loss oleks põlema läinud, oleks ta oma elu
kaalule pannud, et päästa üht neist kaunitest kuldbro-
kaadiga kaetud tugitoolidest, kuhu paljude aastate jook-
sul olid kinni jäänud ta mustast siidist püksid, kui ta
juhuslikult oli julgenud hetkeks istet võtta.

Seitse või kaheksa sedasorti inimest tulid igal õhtul
kell seitse markiis Crescenzi salongi. Vaevalt jõudsid
nad istuda, kui tuli toredas kollases, üleni hõbedaste
tressidega kaetud livrees teener, kelle toredust täiendas
veel punane kuub, ja võttis mehikestelt kübarad ning
kepid. Talle järgnes kohe toapoiss, kes tõi kohvi ime-
pisikeses tassis, mis seisis hõbefiligraanist jalal; iga
poole tunni tagant ilmus toredas prantsuselõikelises fra-
kis ülemteener, mõök vöö, ja pakkus jäätist.

Pool tundi pärast armetuid õukondlasi ilmus viis-kuus
ohvitseri, kes rääkisid valju häälega ja käitusid väga
sõjamehelikult, arutades harilikult, kui palju ja missugu-
seid nööpe on vaja sõduri kuuele, et vägede ülemjuhataja
võiks võite saavutada. Ei oleks mõistlik olnud tsiteerida
selles salongis mõnd prantsuse ajalehte, sest isegi kui
uudis oleks osutunud väga meeldivaks, näiteks, et His-
paanias on maha lastud viiskümmend liberaali, ei oleks
jutustaja olnud vähem süüdi prantsuse ajalehe lugemi-
ses. Kõigi nende inimeste ülim osavus seisis pensioni
tõstmise saavutamises iga kümne aasta järel saja viie-
kümne frangi võrra. Sel viisil jagab vürst oma aadliga
rõõmu valitseda talupoegade ja kodanluse üle.

Crescenzi salongi tähtsamaks isikuks oli vaieldama-
tult rüütel Foscarini, igati aus inimene; seetõttu oli ta
iga valitsuse ajal veidi vangis istunud. Ta oli olnud
tolle kuulsa saadikutekoja liige, kes Milaanos Napoleoni
poolt esitatud maksustamise seaduse tagasi lükkas, —
ajaloos väga harva esinev juhtum. Rüütel Foscarini oli
paarkümmend aastat olnud markii ema sõber ja nüüdki
majas jäänud mõjukaks inimeseks. Tal oli alati varuks
mõni lõbus lugu, kuid tema terava pilgu eest ei jäänud
miski varjule; noor markiis, kes oma südame põhjas tun-
dis end süüdlasena, värises tema ees.

Gonzo tundis tõelist kirglikku kiindumust võimuka
isiku vastu, kes ütles talle toorusi ja kord või kaks aas-
tas pani ta nutma, ning tal oli maania osutada võimu-
kale isikule väikesi teeneid; kui teda poleks takistanud
äärmise vaesuse paratamatus, oleks see tal mõnigi kord
õnnestunud, sest temas oli teatav annus kavalust ja
palju suurem annus häbematust.

On loomulik, et Gonzo, niisugusena nagu me teda tun-
neme, põlgas markiis Crescenzi, kuna too polnud elu
seeski talle õelnud ühtki ebaviisakat sõna; aga lõpuks
oli ta kuulsa markii Crescenzi, vürstinna kammerhär-
ra abikaasa, kes paar korda kuus ütles Gonzole: «Ole vait,
Gonzo, sa oled lihtsalt loll!»

Gonzo märkas, et kui räägiti väikesest Anetta Mari-
nist, virgus markiis hetkeks unistustest ja ükskõiksu-
sest, millesse ta tavaliselt oli vajunud, kuni kell lõi üks-
teist ja ta pakkus kõigile külalistele teed, nimetades iga-
üht nimepidi. Seejärel läks ta oma ruumidesse, aga enne
seda näis ta hetkeks elustuvat, ja just see moment valiti,
et lugeda talle satiirilisi sonette.

Itaalias luuakse oivalisi sonette: see on ainus kirjan-
dusvorm, millel on veel veidigi elu sees; tõsi küll, need
ei käinud tsensuuri alla ja *casa Crescenzi* majasõbrad
teadustasid oma sonette alati sõnadega: «Kas proua
markiis oleks nii lahke ja lubaks, et talle ette kantaks
üks väga vilets sonett?» Ja kui sonett oli naeru esile
kutsunud ja kahel-kolmel korral korratud, ei jätnud mõni
ohvitseridest hüüdmata: «Härra politseiminister peaks
natuke vaevaks võtma ja nende jõleduste autoreid natu-
kenegi kaelapidi rippuda laskma.» Kodanluse ringkonnad

seevastu suhtusid neisse sonettidesse siiraima imetlusega ja prokuröride kirjutajad müüsid nende ära kirju.

Markiisi poolt ülesnäidatud uudishimu tõttu kujutles Gonzo, et tema kuuldes on liiga palju kiidetud neiu Marini ilu, kellel pealegi on terve miljon, ja et markiis on armukade. Oma igavese naeratuse ja täieliku häbematusena, mida ta kasutas kõigi suhtes, kes polnud aadlikud, pääses Gonzo igale poole; nii ilmus ta järgmisel päeval markiisi salongi, kandes oma sulega kübarat teatud võidukal viisil, mida võis tema juures näha ainult kord või kaks aastas, kui vürst oli talle öelnud: «H e a d a e g a, G o n z o!»

Kui Gonzo oli markiisi aupaklikult tervitanud, ei eemaldunud ta nagu harilikult ega istunud talle pakutud tugitooli. Ta seadis end külaliste keskele ja hüüdis jultunult: «Ma nägin monsinjoor del Dongo portreed!» Clelia oli niivõrd üllatunud, et ta oli sunnitud tugitooli käetoest kinni haarama; ta püüdis puhkevale tormile vastu panna, kuid oli peatselt sunnitud salongist lahkuma.

«Peab tunnistama, vaene Gonzo, et olete harukordselt taktivaene,» ütles üleolevalt üks ohvitser, kes lõpetas parajasti oma neljandat jäätist. «Kuidas te ometi ei tea, et koadjuutor, kes oli üks vapramaid kolonele Napoleoni armees, tegi omal ajal markiisi isaga võllanalja, väljades kindlusest, kus kindral Conti oli komandandiks, nagu ta oleks lahkunud *Steccata*'st (Parma peakirik)?»

«Ma ei tea paljusid asju, mu kallid kapten, olen vaene loll, kes teeb päev otsa rumalusi.»

Vastus oli täiesti itaalia maitse järgi ja kutsus esile naeru hiilgava ohvitseri arvel. Markiis tuli varsti tagasi; ta oli julgust kogunud ja tal oli ähmane lootus ise imetleda Fabrizio portreed, mis pidi olema suurepärane. Ta ülistas Hayezi talenti, kes selle oli maalinud. Enesele märkamata pöördus ta Gonzo poole võluvate naeratustega, too aga vaatas ohvitserile salakavalalt otsa. Kuna teised majasõbrad lubasid endale samasugust lõbu, põgenes ohvitser, olles muutunud Gonzo surmavaenlaseks; too aga juubeldas, ja kui ta hakkas lahkuma, kutsuti ta järgmiseks päevaks lõunale.

«Veel üks uudis!» hüüdis Gonzo järgmisel päeval pä-

rast lõunat, kui teenijad olid lahkunud, «tuleb välja, et meie koadjuutor on väikesesse Marinisse armunud!...»

Võib kujutleda, missugune rahutus tekkis Clelia südames, kuuldes nii ebatavalist teadet. Isegi markii oli erutatud.

«Aga Gonzo, kulla sõber, te räägite ju lollusi nagu alati! Peaksite kõnelema tagasihoidlikumalt inimesest, kellel on olnud au Tema Kõrgusega üksteist partiid whisti mängida!»

«Noh, härra markii,» vastas Gonzo sedasorti inimese jämedusega, «võin teile vanduda, et ta mängiks hea meele ühe partii ka pisikese Mariniga. Aga sellest on küllalt, et see lugu teile ei meeldi; minu jaoks ei ole seda enam olemas, ma ei taha miski hinna eest jumaldatud markiid pahandada.»

Alati pärast sööki läks markii lõunauinakut pidama. Sel päeval tegi ta erandi; aga Gonzo oleks pigem oma keele ära hammustanud, kui öelnud veel sõnakese neiu Marinist; iga hetk võttis ta vestluse üles nii, et markii lootis, et nüüd viib ta jutu jälle kodanikupreili armuasjadele. Gonzol oli kõrgesti arenenud itaaliapärase kavalsus, mis seisab selles, et mõnuga viivitatakse oodatud sõna ütlemisega. Vaene markii põles uudishimust ja oli sunnitud erilist lahkust üles näitama: ta ütles Gonzole, et kui tal on rõõm temaga koos lõunastada, sööb ta alati kaks korda rohkem kui tavaliselt. Gonzo ei saanud aru ja hakkas kirjeldama toredat pildigaleriid, mida koostas markiis Balbi, kadunud vürsti armuke; kolm-neli korda rääkis ta suurima imetlusega pikalt ja laialt Hayezist. Markii mõtles: «Ilus! Nüüd tuleb ta lõpuks Marini poolt tellitud portree juurde!» Aga just seda Gonzo ei teinud. Kell lõi viis ja see vihastas markiit, kes oli harjunud pärast lõunauinakut kell pool kuus tõlda astuma, et *Corsole* sõita.

«Niisugune te olete oma lollustega!» ütles ta Gonzole jämedalt, «teie pärast jõuan ma *Corsole* pärast vürstinna, kelle kammerhärja ma olen, aga võib-olla on tal mulle korraldusi anda. Tehke kähku! Ütelge mulle lühidalt, kui saate, mis armuseiklused need monsinjoor koadjuutoril on.»

Aga Gonzo tahtis hoida seda juttu markiisi kõrvade

jaoks, kes oli ta lõunale kutsunud; nii ta siis tegi kähku ja jutustas paari sõnaga nõutud loo, markii aga jooksis uniselt oma lõunauinakut tegema. Gonzo võttis vaese markiisi suhtes hoopis teise tooni. Clelia oli hoolimata kõrgeist seisukohast ja rikkusest jäänud endiselt nooreks ja lihtsameelseks; ta pidas oma kohuseks pehmenendada markii toorest käitumist Gonzo vastu. Vaimustatud sellisest edust, sai Gonzo kogu oma kõneosavuse tagasi ja nii oma lõbuks kui ka seda oma kohuseks pidades jutustas kõik viimaste peensusteni.

Väike Anetta Marini andis kuni terve tsekiini iga koha eest, mis talle jutluse ajaks kinni pandi; ta tuli alati kahe tädi ja isa endise kassapidaja saatel. Kohad, mis ta juba eelmisel päeval laskis kinni panna, olid valitud peaaegu kantsli vastas, kuid pisut lähemal peaaltarile, sest ta oli märganud, et koadjuutor pöördub sageli altari poole. Aga ka rahvas oli midagi märganud, nimelt et pahatihti peatusid noore jutlustaja väljendusrikkad silmad lahkelt noorel pärijannal, pikantsel kaunitaril, ja ilmselt küllaltki tähelepanelikult, sest niipea kui ta pilk peatus Marinil, muutus jutlus targutavaks, täis rohkeid tsitaate, ja seal ei olnud enam südamest tulevaid tundepehanguid; daamid, kes otsekohe jutluse vastu huvi kaotasid, hakkasid Marinit vaatama ja taga rääkima.

Clelia laskis endale kõiki neid imelikke üksikasju kolm korda korrata. Kolmandal korral muutus ta väga mõtlikuks; ta arvutas, et täpselt neliteist kuud ei ole ta Fabriziot näinud. «Kas oleks väga halb,» mõtles ta, «minna tunniks ajaks kirikusse, mitte selleks, et Fabriziot näha, vaid et kuulata kuulsat jutlustajat? Pealegi istuksin ma kantslist kaugele ja vaataksin Fabriziot ainult kord, kui ma kirikusse lähen ja veel kord jutluse lõpul... Ei,» ütles Clelia endale, «ma ei lähe Fabriziot vaatama, ma lähen silmapaistvat jutlustajat kuulama!» Keset neid mõtisklusi hakkasid markiisi vaevama südame-tunnistuse piinad; kõik need neliteist kuud oli ta hästi käitunud. «Hea küll,» ütles ta endale rahustuseks, «kui esimene naine, kes täna õhtul tuleb, on käinud *monsignore* del Dongo jutlust kuulamas, siis lähen mina ka, kui ta ei ole käinud, loobun minagi.»

Võtnud vastu selle otsuse, ütles markii Gonzo suureks rõõmuks:

«Katsuge teada saada, mis päeval ja missuguses kirikus koadjuutor jutlustab. Täna õhtul, enne kui te lahute, on mul võib-olla teie jaoks ülesanne.»

Vaevalt oli Gonzo *Corsole* läinud, kui Clelia läks lossiaeda värsket õhku hingama. Talle ei tulnud meelde, et kümme kuud ei olnud ta oma jalga aeda viinud. Ta oli elav ja lõbus, ta nägu oli jumekas. Õhtul värises ta süda ärevalt iga igava külalise puhul, kes salongi astus. Lõpuks teatati Gonzot, kes nägi esimese pilguga, et järgmise nädala jooksul on ta siin vajalik inimene. «Markiis on armukade neiu Marini peale ja ausõna, sellest saab toreda komöödia,» mõtles ta, «kus markiis mängib peaosa, väike Anetta on subrett ja monsinjoor del Dongo esimene armastaja! Jumala eest, kaks franki pileti eest ei oleks palju.» Ta hõljus seitsmendas taevas, rääkis kogu õhtu jooksul kõigile vahele ja jutustas kõige rumalamaid lugusid (näiteks anekdooti kuulsast näitlejannast ja markii de Pequigny'st, mida ta oli eelmisel õhtul kuulnud kelleltki läbisõitvalt prantslaselt). Markiis omakorda ei suutnud paigal püsida, ta kõndis salongis ringi ja läks siis salongi kõrval asuvasse galeriisse, kuhu markii oli lasknud riputada ainult selliseid maale, mille hind ületas kaksikümne tuhat franki. Maalid kõnelesid sel õhtul nii elavat keelt, et markiisi süda väsis erutusest. Lõpuks kuulis ta tiibuksi avanevat ja jooksis salongi: tulija oli markii Raversi! Pöördudes tema poole tavaliste viisakuseavaldustega, tundis Clelia, et ta hää katkeb. Ta pidi kaks korda küsima, enne kui markii Raversi kuulis:

«Mida arvate teie moodsast jutlustajast?»

«Pidasin teda alati väikeseks intrigandiks, kuulsa krahvinna Mosca väarikaks vennapojaks; aga viimane kord, kui ta jutlustas — muide, see oli ju Visitazione kloostrikirikus teie lossi vastas —, oli ta niivõrd ülev, et kõik mu viha kadus ja ma pean teda suurimaks kõnemeheks, keda olen kunagi kuulnud.»

«Te siis olete viibinud mõnel jutlusel?» küsis Clelia õnnest värisedes.

«Kuidas siis,» vastas markii Raversi naerdes, «te siis

ei kuulnudki, mis ma rääkisin? Ma ei puuduks sealt mingi hinna eest. Räägitakse, et tal on tiisikus ja et ta varsti enam ei jutlusta!»

Niipea kui markiis Raversi lahkus, kutsus Clelia Gonzo galeriisse.

«Olen peaaegu otsustanud kuulata seda kiidetud jutlustajat. Millal ta jutlust peab?»

«Tuleval esmaspäeval, see tähendab, kolme päeva pärast. Ja võib öelda, et ta on aimanud Teie Ekstsellentsi soovi, sest ta tuleb jutlustama Visitazione kloostrikirikusse.»

Kõiges ei oldud veel kokku lepitud, aga Clelia oli kaotanud hääle ega suutnud edasi rääkida; ta jalutas viis või kuus korda galeriis edasi-tagasi, ilma et oleks sõnagi lausunud. Gonzo mõtles: «Ta lausa põleb kättemaksu-ihast. Kuidas võib olla nii jultunud, et põgeneda vanglast, liiatigi kui on au lasta end valvata niisuguse kangelase poolt nagu kindral Fabio Conti!»

«Muide, peab kiirustama,» lisas Gonzo peene irooniaga; «tal on rinnahaigus. Kuulsin doktor Rambot ütlevat, et ta ei ela enam aastatki; jumal karistab teda, et ta rikkus seadust ja kindlusest reetlikult põgenes.»

Markiis istus galeriis diivanil ja andis Gonzole märku samuti istuda. Mõne hetke pärast ulatas ta Gonzole väikese rahakoti, kuhu ta oli pannud mõned tsekiinid. «Tellige mulle neli kohta.»

«Kas vaesele Gonzole on lubatud Teie Ekstsellentsi saatjaskonda poetuda?»

«Muidugi; laske viis kohta kinni panna... Mul ei ole sugugi tähtis,» lisas ta, «istuda kantsli läheduses, aga ma tahaksin näha preili Marinit, kes pidavat väga ilus olema.»

Markiis ei teadnud isegi, kuidas ta üle elas need kolm päeva kuni kuulsa esmaspäevani, jutluse päevani. Gonzo, kellele oli ülimaks õnneks ilmuda rahva ette nii tähtsa daami seltskonnas, oli oma prantsuselõikelise ülikonna selga pannud ja kandis mõõka; see polnud veel kõik: kasutades asjaolu, et loss asus kiriku lähedal, oli ta lasknud markiisi jaoks sinna viia toreda kullatud tugitooli, mida kodanlus pidas äärmiseks häbematuseks.

Võib kujutleda, mida tundis vaene markiis, kui ta nägi seda tugitooli, mis pealegi oli asetatud otse kantsli vastu. Clelia oli piinlik, ta lõi silmad maha ja peitis end suure tugitooli nurka, ta isegi ei julgenud vaadata väikest Marinit, keda Gonzo talle näpuga näitas — häbematus, mis viis ta lõplikult segadusse. Õukondlase Gonzo silmis polnud mitteaadlikud üldse inimesed.

Fabrizio ilmus kantslisse; ta oli nii kõhn, nii kahvatu, niivõrd kurnatud, et Clelia silmad otsekohe pisaratega täitusid. Fabrizio ütles paar sõna ja vaikis siis, nagu oleks tal järsku hää katkenud. Asjatult püüdis ta alustada mõnd lauset, siis pöördus ta kõrvale ja võttis ühe täiskirjutatud paberi.

«Mu vennad,» ütles ta, «üks õnnetu hing, kes väärrib teie kaastunnet, palub teid minu suu läbi palvetada, et tuleks lõpp tema kannatustele, mis lakkavad alles siis, kui tuleb lõpp tema elule.»

Seejärel hakkas Fabrizio väga aeglaselt paberilt maha lugema, aga ta häälel on nii väljendusrikas, et juba poole palve peal kõik nutsid, isegi Gonzo. «Vähemalt ei panda mind tähele,» mõtles markiis pisaraisse uppudes.

Sel ajal kui Fabrizio paberilt maha luges, tuli talle paar-kolm mõtet õnnetu inimese olukorra kohta, kelle pärast ta palus usklikke palvetada. Varsti tulid mõtted tulvates. Ta tegi, nagu pöördus ta rahva poole, kõneles aga üksnes markiisile. Ta lõpetas oma kõne veidi varem kui tavaliselt, sest ta ei suutnud endast jagu saada ja pisaraid tagasi hoida — need lämmatasid ta, nii et ta ei saanud enam arusaadavalt kõnelda. Asjatundjad pidasid seda jutlust imelikuks, aga pateetilisuse poolest vähemalt võrdseks kuulsa jutlusega pidulikult valgustatud kirikus. Vaevalt oli Clelia kuulnud kümmet esimest rida Fabrizio palvusest, kui talle tundus metsiku kuriteona, et oli veetnud neliteist kuud teda nägemata. Jõudnud koju, heitis ta kohe voodisse, et täiesti segamatult Fabriziole mõelda. Järgmise päeva varahommikul sai Fabrizio kirjakese:

«Arvestan teie ausameelsust; otsige neli *bravo*'t, kelle vaikimises võite kindel olla ja tulge homme, kui *Steccata* tornikell lööb kesköötundi, San Paolo tänavasse väikese

värava juurde, millel on number 19. Võtke arvesse, et teile võidakse kallale tungida, ärge tulge üksi.»

Kui Fabrizio tundis ära jumaldatud käekirja, langes ta nuttes põlvili. «Lõpuks ometil!» hüüdis ta, «neljateistkümne kuu ja ühe nädala pärast! Jumalaga jutlused!»

Läheks väga pikale kirjeldada, millised meeletud mõtted vallutasid sel päeval Fabrizio ja Clelia südame. Kirjas nimetatud väike värav oli Crescenzi lossi kasvuhoone värav ja kümme korda päevas leidis Fabrizio võimaluse seda vaadata. Ta võttis relvad ja läks veidi enne keskööd üksinda kiirel sammul väravast mööda. Oma väljendamatuks rõõmuks kuulis ta tuttavat häält, mis ütles üsna tasakesi:

«Tule siit, mu südame sõber.»

Fabrizio läks ettevaatlikult sisse ja sattus tõepoolest kasvuhoonesse, aga seal asus maast kolme-nelja jala kõrgusel tugevasti võretatud aken. Valitses sügav pimedus; Fabrizio oli kuulnud krõbinat akna taga ja kobas käega võret, kui raudvarbade vahelt sirutus kellegi käsi, mis võttis tema oma, tõstis huulte ja suudles seda.

«See olen mina,» ütles talle armastatud hääl, «tulid siia sulle ütlema, et armastan sind, ja küsima, kas sa tahad kuulata mu sõna.»

Võib juba aimata Fabrizio vastust, ta rõõmu, ta üllatust. Pärast esimesi vaimustusehetki ütles Clelia talle:

«Töötasin madonnale, nagu sa tead, et ma ei näe sind enam iialgi, sellepärast võtan ma sind vastu täielikus pimeduses. Tahaksin, et sa teaksid: kui sa kunagi sunnid mind end päevavalgel vaatama, siis on meie vahel kõik lõppenud. Aga kõigepealt ma ei taha, et sa jutlustaksid Anetta Marini ees, ja ära arva, et see oli minu rumal mõte lasta tuua tugitool jumalakotta.»

«Mu kallid ingel, ma ei jutlusta enam kellelegi; pidasin jutlusi ainult lootuses, et näen ühel päeval sind.»

«Ära räägi nii, mõtle, et mul ei ole lubatud sind näha.»

Siinkohal palume luba vaikides mööda minna kolmest aastast, mis sellele järgnesid.

Ajajärgul, kust me jälle alustame oma jutustust, oli krahv Mosca juba ammugi Parmas tagasi peaministri kohal ja palju võimsam kui kunagi varem.

Pärast kolme aastat jumalikku õnne valdas Fabrizio südant õrnusepuhang, mis muutis kõik. Markiisil oli tore väike kaheaastane poeg *Sandrino**, kes oli oma emale rõõmuks. Poiss oli alati ema juures või markii Crescenzi süles, Fabrizio seevastu ei näinud teda peaaegu kunagi; ta ei tahtnud, et laps harjuks armastama teist isa. Ta plaanitses last ära röövida, enne kui tal tekivad selgemad mälestused.

Pikkadel tundidel iga päev, kui markiis ei saanud oma sõbraga kohtuda, lohutas teda Sandrino juuresolek, sest peame tunnistama midagi, mis tunduks veidrana põhja pool Alpe: hoolimata patustamisest oli Clelia jäänud truuks oma vande; nagu te võib-olla mäletate, oli ta madonnale töötanud, et ta ei näe enam kunagi Fabriziot; nii kõlasid ta sõnad ja vastavalt sellele võttis ta Fabriziot vastu ainult öösi ja kunagi ei olnud ruumid valgustatud.

Aga ta võttis oma sõpra vastu igal öhtul, ja on imetlusväärne, et õukonnas, mida pures uudishimu ja igavus, isegi ei kahtlustatud seda *amicizia**, nagu seda Lombardias nimetatakse, — niivõrd targad olid Fabrizio ettevaatusabinõud. Nende armastus oli selleks liiga kirglik, et pahandused oleksid võinud tulemata jääda; Clelia oli väga armukade, aga peaaegu alati tekkisid tülid teistel põhjustel. Fabrizio oli kasutanud mõningaid avalikke pidustusi, et minna sinna ja vaadata markiisi; Clelia leidis siis mingi ettekäände, et ruttu lahkuda ega võtnud oma sõpra enam tükk aega vastu.

Parma õukonnas oldi üllatatud, et nii silmapaistvalt ilusa ja hingelise naise puhul ei teatud midagi armulugudest; ta äratas paljudes kirgi, mis põhjustasid mitmesuguseid meeletusi ja ka Fabrizio oli sageli armukade.

Hea peapiiskop Landriani oli ammugi surnud; Fabrizio vagadus, eeskujulikud eluviisid ja kõneosavus kustutasid mälestuse temast. Fabrizio vanem vend oli surnud ja kogu perekonna vara kuulus temale. Sellest ajast peale jagas ta igal aastal vikaaridele ja oma koguduse küreede üle saja tuhande frangi, mis tõi sisse Parma peapiiskopkond.

Oleks raske unistada väarikamast, lugupeetavamast

ja vajalikumast elust, kui seda oli Fabrizio oma. Siis aga lõi armastuse õnnetu kapriis kõik segi.

«Töötuse järgi, mida ma austan, aga mis mu elu õnnetuks teeb, kuna sa ei taha minuga kohtuda päeva ajal,» ütles ta kord Cleliale, «pean ma alati üksinda elama ja mul pole mingit muud vaheldust kui töö ja isegi tööd pole mul küllalt. Selles karmis ja kurvas elus, veetes iga päev üksinda pikki tunde, tuli mulle mõte, mis mind vaevab ja millega ma juba kuus kuud võitlen: mu poeg ei hakka mind armastama, ta ei kuule isegi kunagi mu nime. Ta kasvab üles Crescenzi lossi meeldivas lüksuses ja vaevalt tunneb mind. Neil harvadel kordadel, kui ma teda näen, mõtlen ma ta emale, kelle taevalikku ilu ta meenutab ja keda ma ei tohi vaadata, tema aga näeb mu tõsist nägu, mis lapse jaoks on sama mis sünge.»

«Hea küll,» ütles markiis, «aga kuhu viib see jutt, mis mind hirmutab?»

«Tahan oma poega endale; tahan, et ta elaks minu juures, tahan teda iga päev näha, tahan, et ta harjaks mind armastama ja tahan, et mina võiksin teda vabalt armastada niipalju kui süda kutsub. Kuna maailmas ainukordse saatuse tahtel on minult võetud õnn, millest tunnevad rõõmu nii paljud armastavad südamed, ja kuna ma ei saa veeta oma elu koos nendega, keda jumaldan, tahan ma vähemalt, et minu juures oleks olevus, kes meenutaks mu südamele sind, kes asendaks sind teatud määral. Ametiasjad ja inimesed on mu sunnitud üksinduses mulle koormaks muutunud. Sa tead, et auahnus on alati minu jaoks tühi sõna sellest hetkest peale, kui mul oli õnn lasta end Barbone vangide nimekirja kanda; kõik, mis ei ole seotud tunnetega, näib minu südamele rumalana mu kurvameelsuses, mis rõhub mind sinust eemal olles.»

Sügav valu, mis täitis vaese Clelia hinge ta sõbra mure pärast, on täiesti mõistetav; ta kurbus oli seda suurem, et ta tundis, et Fabriziool on teatud määral õigus. Ta läks isegi nii kaugele, et pidas aru, kas mitte murda oma töötust; siis oleks ta võinud Fabrizioot päeval vastu võtta nagu iga teist seltskonnainimest ja tema kui korraliku naise kuulsus oli niivõrd kindel, et keegi poleks

hakanud midagi halba rääkima. Ta ütles endale, et suure summaga saaks ta end töötusest vabaks osta, aga ta tundis ühtlasi, et selline täiesti ilmalik lahendus ei annaks rahu ta südametunnistusele ja et sellest pahandatuna vihastaks ning karistaks taevas teda selle uue kuriteo eest.

Teisest küljest, kui ta nõustub ja annab järele Fabrizioo nii loomulikule soovile, kui ta püüab mitte õnnetuks teha talle nii lähedast õrna hinge, kellelt tema omapärane töötus on viinud südamerahu, missugused väljavaated on siis röövida ühe Itaalia tähtsama võimukandja ainust poega, ilma et pettus avastataks? Markii Crescenzi kuluks tohutuid summasid, juhiks ise otsimist ja varem või hiljem tuleks röövimine avalikuks. Oli ainult üks võimalus seda ohtu vältida, laps oli vaja saata kuskile kaugele, näiteks Edinburghi või Pariisi; aga sellega ei saanud emaarmastus leppida. Teine võimalus, mida Fabrizioo pakkus, ja tõtt öelda kõige mõistlikum, oli kuidagi pahaendeline ja meelt heitva ema silmis veelgi kohutavam. «Tuleb teeselda haigust,» ütles Fabrizioo, «lapse seisund läheb üha halvemaks ja halvemaks, ja lõpuks markii Crescenzi äraoleku ajal ta sureb.»

Clelia vastumeelsus, koguni õudus selle ettepaneku suhtes, põhjustas lahkumineku, mis aga ei võinud kaua kesta.

Clelia arvas, et ei maksa jumalat kiusata; see nii armastatud poeg oli patu vili ja kui veel tõmmata endale taeva viha, võtab jumal ta neilt kindlasti ära. Fabrizioo kõneles uuesti oma kurvast saatusest. «Seisukoht, mille saatuse on mulle andnud,» ütles ta Cleliale, «ja minu armastus sunnivad mulle peale igavese üksinduse ja ma ei saa nagu enamik minu ametivendi tunda lähedaste inimeste õrnust, kuna teie võtate mind vastu ainult pimeduses, mistõttu saan teiega veeta ainult lühikesi hetki oma elust.»

Valati palju pisaraid. Clelia jäi haigeks, aga ta armastas Fabrizioot liiga tugevasti, et kindlaks jääda ja keelduda kohutavast ohvrist, mida Fabrizioo temalt nõudis. Näiliselt jäi Sandrino haigeks; markii kutsus kiiresti kohale kõige kuulsamad arstid, Clelia aga oli sellest hetkest peale kohutavalt keerulises olukorras, mida ta pol-

nud ette näinud. Oli vaja takistada jumaldatud lapsel arstide poolt ettekirjutatud ravimeid sisse võtmast; see polnud tühine ülesanne.

Laps, keda hoiti kauem voodis, kui see ta tervisele kasulik oli, jäi tõeliselt haigeks. Kuidas öelda arstile haiguse põhjust? Clelia südant lõhestasid kaks vastandlikku huvi, mis mõlemad olid nii kallid, et ta oleks peaaegu mõistuse kaotanud. Kas nõustuda näilise paranemisega ja ohverdada kõik, mis oli saavutatud pika ja vaevarikka pettusega? Fabrizio omalt poolt ei suutnud endale andestada vägivalda oma armsa sõbra südame vastu, ega ka oma plaanist loobuda. Ta oli leidnud mooduse pääseda igal ööl haige lapse juurde, mis tõi omakorda kaasa uue komplikatsiooni. Markiis tuli oma poja eest hoolitsema ja mõnikord nägi Fabrizio teda paratamatult küünalde valgel, mis tundus Clelia õnnetule haigele südamele kohutava patuna ja Sandrino surma ennustusena. Asjatult vastasid kõige kuulsamad kasuistid, kellelt ta nõu küsis, mida sel juhul teha, kui töotuse täitmine toob ilmselt kahju, et vande murdmist ei saa pidada kuritegelikuks, kui jumalale töotuse andnud isik ei loobu sellest lihtsalt oma meeleliste naudingute pärast, vaid selleks, et mitte põhjustada ilmselt kurja. Kõik see ei vähendanud markiisi meeleheidet ja Fabrizio nägi, et ta veider plaan võib kaasa tuua nii Clelia kui ka ta poja surma.

Ta otsis abi oma healt sõbralt krahv Moscall ja isegi seda vana ministrit liigutas tolle armastuse lugu, milles ta ainult osaliselt teadlik oli.

«Korraldan teie jaoks nii, et markii viibib eemal vähemalt viis-kuus päeva; millal te seda soovite?»

Mõne aja pärast tuli Fabrizio krahvile teatama, et kõik oli ette valmistatud markii äraoleku kasutamiseks.

Kaks päeva hiljem, kui markii tuli ratsa ühest oma mõisast Mantua ümbruses, tungisid talle kallale röövlid, kes nähtavasti olid palgatud isikliku kättemaksu otstarbel, võtsid ta kinni, ilma et oleksid teda kuidagi halvasti kohelnud, ja panid ta paati, mis kulutas kolm päeva mööda Po'd allavoolu sõitmiseks — seega kordas markii sama reisi, mille Fabrizio oli omal ajal sooritanud pärast kuulsat Giletti afääri. Neljandal päeval panid röövlid markii ühele tühjale Po saarele, varastasid ta täiesti pal-

jaks, jätmata talle ei raha ega ühtki vähegi väärtuslikku eset. Markiil kulus kaks päeva, enne kui ta jõudis tagasi oma lossi Parmas. Ta leidis lossi üleni leinas ja kogu teenijaskonna lohutamatus kurbuses.

Väga osavalt läbiviidud röövimisel oli aga saatuslik tagajärg: Sandrino, keda hoiti salaja ühes suures ja kaunis majas, kus markiis käis teda peaaegu iga päev vaatamas, suri mõni kuu hiljem. Clelia kujutles, et ta sai õiglase karistuse madonnale antud töotuse murdmise pärast: ta oli Sandrino haiguse ajal Fabrizioot sageli näinud valguse käes ja kaks korda isegi päise päeva ajal, ning need kohtumised olid olnud väga õrnad. Ta elas pärast armastatud poja kaotust veel ainult mõni kuu, kuid tal oli õnn surra armastatud sõbra käte vahel.

Fabrizio armastas liiga tugevasti ja oli liiga usklik, et sooritada enesetapmist. Ta lootis Cleliaga kohtuda teises, paremas ilmas, kuid ta mõistis väga hästi, et tal on vaja nii mõndagi heaks teha.

Mõni päev pärast Clelia surma kirjutas ta alla hulga dokumentidele, millega kindlustas igale oma teenijale tuhandefrangise pensioni, jättes endale samasuguse summa. Mõisad, mis andsid umbes sada tuhat liivrit rendist aastas, kinkis ta krahvinna Moscale, samasuguse summa oma emale, markiis del Dongole, ja ülejäänud osa isa pärandusest öele, kes oli abiellunud vaese mehega. Järgmisel päeval pärast seda, kui ta oli esitanud vajalikku kohta palve vabastada end peapiiskopi ametist ja kõigilt kohtadelt, mis Ernesto V soosing ja peaministri sõprus olid talle üksteise järel toonud, läks ta Parma kloostrisse, mis asub metsa sees Po jõe lähedal kahe ljöö kaugusel Saccast.

Krahvinna Mosca oli omal ajal nõustunud sellega, et ta abikaasa võttis uuesti vastu ministri koha, kuid ta ei olnud kunagi nõustunud tagasi minema Ernesto V valdustesse. Ta pidas oma õukonda Vignanos Po vasakul kaldal veerand ljöö kaugusel Casal-Maggiorest, seega Austria valdustes. Toredas Vignano lossis, mille krahv oli lasknud talle ehitada, võttis ta neljapäeviti vastu kogu Parma kõrgemat seltskonda ja iga päev oma rohkearvulisi sõpru. Fabrizio ei jätnud ühtki päeva Vignanos käimata. Ühe sõnaga, kõik asjaolud rääkisid selle poolt,

et krahvinnal oli näiliselt kõik, et olla õnnelik, ometigi elas ta vaid lühikest aega pärast jumaldatud Fabrizio surma, kes veetis kloostris ainult ühe aasta.

Parma vanglad olid tühjad, krahv tohutult rikas, Ernesto V jumaldatud oma alamate poolt, kes võrdlesid tema valitsust Toscana suurihertsogi valitsusajaga.

TO THE HAPPY FEW*

JARELSONA

XIX sajandil Prantsusmaa on andnud maailmakirjanduse varasalve kaaluka panuse, mille väärtus iga aastakümnega, nagu heal veinilgi, üha suureneb, ikka selgemaks ja tajutavamaks muutub. Balzac, Flaubert, Hugo, Zola, kui piirduda üksnes suurimate nimega, muutusid juba oma eluajal klassikuiks ülemaailmses mastaa-bis, kelle kuulsus ulatus kaugele üle nende kodumaa piiride. Tagantjärele on neile lisandunud veel üks nimi, mis XIX sajandil oli tuntud ainult üsna kitsale isiklike sõprade ja literaatide ringkonnale.

See mees on Henri Beyle (1783—1842), kirjanikunimega Stendhal. Kirjandusloo arhiividest, kuhu tema looming oli suurelt osalt maetud veel möödunud sajandi lõpul, on ta asunud ikka julgemini ründama üha arvukamaid lugejate hulki nii laias maailmas kui ka oma kodumaal, kus ta on viimastel aastatel muutunud üheks kõige loetavamaks autoriks, kelle tühiseimgi märkus on tänu stendalistide ennastsalgavale hooletule trüki avaldatud ning kelle teoseid ilmub isegi ajalehtede joone all. Vähe on möödunud aegade kirjanikke, kes võiksid sellega uhkustada.

Stendhal on üks neid väheseid, kes nii oma maailmavaates kui ka loomingus lähtub vahetult XVIII sajandi valgustusfilosoofia ja kodanliku revolutsiooni kõige eesrindlikumatest ideedest. Me ei leia õieti ühtki silmapaistvat prantsuse kirjanikku, kes oleks revolutsiooni oma silmaga näinud, veel vähem sellest osa võtnud. Enamik prantsuse XIX sajandi kirjanikke on sündinud hiljem (Balzac, Hugo, Mérimée jt.), või siis võidelnud kontrrevolutsiooni poolel (Chateaubriand). Nende loomingus näeme enamasti selle pöörde-lise ajaloolise sündmuse ignoreerimist ja mittemõistmist. Selles nä-hakse mingit koletislikku madalate kirgede ja instinktide valla-pääsmist, ühiskonna aluste purustamist, pööbli julma omavoli, mille üheks põhjuseks on valgustajate jumala- ja kuningavastased teosed.

Henri Beyle'il on revolutsioonist hoopis teistsuguseid mälestusi, millest ta lähtub kuni elu lõpuni oma kaasaja hindamisel. Valgus-tajate õpetus, revolutsiooni kõlavad ideed vabadusest, vendlusest ja võrdsusest, kõik see pole tal mitte mõistuslikult omandatud, raamatutest õpitud, vaid omal nahal läbi tuntud, läbi elatud ja kir-janiku maailmavaate orgaaniliseks osaks muutunud. Nii nägi ta juba viieaastasena, kuidas rahvas kividega vastu võttis tema kodu-

linna Grenoble'isse saadetud valitsuse sõjavägesid. 1789. aastal algab Pariisis revolutsioon. See toob suuri muutusi jõuka ja jumalakarliku provintsinotari perekonda, kus ollakse veendunud kuningriiklased ja püütakse aadliseisuse poole. Vastandina isale muutub poeg vägisi «vabariiklaseks». Ei aita siin ei peks ega ka kombekohane jesuiidipaatriist koduõpetaja, kes muide suudab siiski üsna lühikese ajaga sisendada oma kasvandikule eluaegse vastikustunde kiriku ja usu vastu. Hoopis rohkem meeldib talle kuulata oma emapoolset vanaisa, kes on suur Voltaire'i austaja, ja lugeda valgustajate teoseid. Revolutsiooni edasine areng vabastab Henri Beyle'i koduõpetajast. Ta pannakse revolutsioonilise valitsuse poolt vastasutatud nn. tsentraalkooli, kus pedagoogideks on eesrindlike vaadetega vabariiklased. Ta paistab silma andekusega matemaatika alal ning suunatakse pärast kooli lõpetamist Pariisi kõrgemasse polütehnilisse kooli. Pealinnas aga haaravad sündmused nooruki oma keerisesse. Kindral Bonaparte on pärast Egiptusest tagasi jõudmist võimu haaranud ning end esimeseks konsuliks kuulutanud. Valmistatakse ette sõjakäiku Itaaliasse. Kooli asemel astub Henri Beyle sõjaväkke ning võtab Itaalias osa lahinguist kuuenda tragunirügemendi koosseisus, paistab vaprusega silma ning saab kindral Michaud' adjutandiks. Need on ilusaimad ajad tema elus, mida ta hiljem sageli meelde tuletab, muide ka «Parma kloostri» esimeses peatükis, kus tegevus on 1800 asemel viidud aastasse 1796, mil prantsuse revolutsioonilised väed esmakordselt Milaanosse tungisid.

Peagi pettub vabariiklike sõdurite kangelastegudest vaimustunud alamleitnant Beyle Napoleonis, kes rahvaste vabastamise asemel võõraid maid anastab. Ta läheb erru ning elab mitu aastat Pariisis vägagi kehvades tingimustes, loeb palju igasugust kirjandust, eriti XVIII sajandi filosoofe-materialiste ja Shakespeare'i, õpib keeli ja näitekunsti, püüab ka ise näidendeid kirjutada, mis aga paraku jäävad lõpetamata.

See Stendhali kui kirjaniku arenemises väga oluline periood lõpeb 1806. aastal, mil ta on kehva majanduslike olude tõttu sunnitud uuesti astuma Napoleoni teenistusse, viibides mitu aastat sõjakomissarina Saksamaal ja Austrias ning tehes lõpuks kaasa ka 1812. aasta sõjakäigu Venemaale. Kogu aeg peab ta hoolikalt päevikut, mida ta alustas juba 1801. aastal Milaanos. Sinna teeb ta märkusi kõige nähtu, loetu ja läbielatu kohta, lisades juurde omapoolseid arutlusi ja mõtisklusi. Napoleoni langemine tähistab Henri Beyle'i ametnikukarjääri lõppu ning Stendhali kui kirjaniku tegevuse algust.

Tema esimesed teosed on ilukirjandusest veel üsna kaugel. Esimene neist, *Bombet'* varjunime all 1814. aastal ilmunud «Haydn, Mozarti ja Metastasio elu», käsitleb muusikat, teine on «Maaliskunsti ajalugu Itaalias» (1817). Mõlemad on kompilatiivset laadi tutvustavad teosed ning kajastavad autori Itaalias ja Saksamaal veedetud aastate muusika- ja maalikunstharrastusi, mis jäävad tema elava huvi objektideks ka edaspidi. Siit-sealt võetud faktiliste ja biograafiliste andmete vahele on aga peidetud Stendhali enda äärmiselt huvitavaid mõtteavaldusi ja arutlusi, mis käsitlevad poliitilise korra, inimeste kommete, tunde- ja mõttelaadi ning kunstide omavahelist ajaloolist seost ja keerlevad peamiselt ühe küsimuse ümber: missugune peab olema see kunst, mis vastab kaasaegse inimese nõuetele, see on inimese nõuetele, kes on läbi teinud revolutsiooni ja Napoleoni sõjad? See on probleem, mis vaevab Stendhali kogu tema okkalisel kirjanikuteel.

Juba noorusest peale näeme Beyle'i juures vastupandamatut tungi kirjutada, kuid tema kujunemine küpseks kirjanikuks kestab aastakümneid. Esialgu unistab ta näitekirjaniku loorberitest ning töötab aastate viisi mitmesuguste komöödiavisaandite kallal, suutmata ühtegi neist lõpetada. Juba algusest peale ei luba mingi sisim tõetunne tal muganduda aja maitsele ja tsensuuri nõuetele, mis esimese keisririigi ajal olid üsna ranged.

Pärast Napoleoni langemist Itaalias elades jõuab Stendhal juba teadliku kunsti kaasaegsuse, isikupärase stiili ja väljenduslaadi taotluseni. Kõik Stendhali järgnevad uue esteetika otsingud kulgevad põhiliselt tolleaegse kirjanduselu Skülla ja Harübdise vahel, mis talle mõlemad ühevõrra võõrad on — ühelt poolt klassitsismi epigoonid oma rutiini ja range piiratusega ning teiselt poolt romantikute minakultus, mõttetü fantaseerimine, teesklev melanhoolia ja suuresõnaline retoorika. Liiga teravalt tajub ta seda võltsi, mis oli omane nii ühele kui ka teisele kirjandusvoolule. «Kõigist neist, kes valetavad, selleks et neid hinnataks kui kirjanikke, ei hooli ma vähimatki,» ütleb ta eessõnas oma esseele «Armastusest» (1822).

Erilise hoo võtab Stendhali kirjanduslik poleemika kahekümnenendail aastail, pärast seda, kui ta Austria politsei poolt 1821. aastal Milaanost karbonaaride liikumisest osavõtjana välja saadetakse. Ta püüab Pariisis elatuda inglise ja prantsuse ajalehtedele kriitiliste artiklite kirjutamisest ning väga mitmesugust laadi teoste avaldamisest, sõnades muuhulgas esmakordselt õnne katsuma ka ilukirjanduslike teostega (romaan «Armance», itaaliaaeline novell «Vanina Vanini»), kuid ilma vähimagi eduta.

Põhiliseks poleemiliseks teoseks sellest perioodist on pamflett «Racine ja Shakespeare» (lõplikus redaktsioonis ilmus 1825. aastal), kus Stendhal teravas võitlevas toonis lahkab kaasaja kirjanduse põhiprobleeme. Siin kuulutab Stendhal kunstis ja kirjanduses ainumaksvaks ajaloolisuse põhimõtte, mille järgi igal ajastul peab olema tema vaimule vastav kunst. Nii nagu Shakespeare, keda romantikud kõikjal kilbile tõstsid, kujutas renessansiajastu võimsaid karaktereid vastavalt oma kaasaegsete pisut toorevõitu maitsele, ja Racine, keda klassitsistid eeskujuna ülistasid, oma tragöödiats Louis XIV rafineeritud õukondlasi nõnda maalid, et see tema kaasaegsetes ülimat vaimustust tekitas, nii peab ka XIX sajandi kirjanik oskama näha teda ümbritsevas elus kõike olulist ja kujutama seda nii, et see haaraks lugejat, liigutaks tema hinge ja paneks teda mõtlema.

Tõeliselt suur kunst ei seisne mitte matkimises, vaid kaasaegsuses. Mineviku suurmeisterid ei tule mitte jäljendada, vaid õppida neilt elu nägemise ja kujutamise oskust. Huvitav on seejuures veel see, et Stendhal kuulutab selle põhimõtte just nimelt romantismi alussambaks ja kõik mineviku suured kunstnikud romanti-

kuteks, sest ainult kaasaega tõepäraselt kujutav kirjandus elab üle aegade.

Teoreetiliselt olid paljudki temaga nõus, aga kui 1830. aastal ilmub Stendhali esimene tõelise meistri sulega kirjutatud romaan «Punane ja must», alapealkirjaga «XIX sajandi kroonika» ning motoga «Tõtt, karmi tõtt», mis igati rõhutavad, et teoses on rangelt kinni peetud kõigist uue «romantismi» põhimõtetest, siis on kaasaeg sellest kõike muud kui vaimustatud, üksikud harvad erandid välja arvatud. Autorit süüdistatakse ebamoraalsuses, kaasaaja laimamises, maitselageduses, isegi kirjaoskamatuses. See rõõvib talt mõneks ajaks julguse kirjanduse areenil esinemiseks. Osaliselt on vaikumise põhjuseks muidugi ka see, et Stendhal saab pärast 1830. aasta Juulirevolutsiooni Prantsuse konsuli tagasihoidliku ametikoha paavstiriigis asuvasse väikesesse Civitavecchia sadamalinna. Riigiametnikuna ei ole tal enam võimalust niisama vabalt oma teoseid avaldada kui varem vabakutselisena, ning ta on seetõttu sunnitud kirjutama üsna mitmeidki teoseid lauasahtlisse (lõpetamata jäänud, Juulimonarhia perioodi käsitlev romaan «Lucien Leuwen», autobiograafilised «Henri Brulard'i elu», «Egotisti mälestused» jt.). Vānanev kirjanik hakkab üha enam kaasajas petuma. 1830. aasta revolutsioon ei toonud rahvale töötatud vabadust, vaid seadis kukutatud Bourbonide asemel troonile suurvõimluse ja pankurid eesotsas Orléans'i hertsogi Louis-Philippe'iga, keda Stendhal oma päevikus nimetab «sulist kuningaks».

Üha enam hakkab Stendhali pilk pöörduma tuleviku poole. Ta on üks neid väheseid oma aja kirjanikke, kellele suur elukogemuste pagas, sügav XVIII sajandi filosoofiast teritatud mõistus ja eesrindlikud vaated võimaldavad põhjalikult analüüsida ja tunnetada tema silme all toimuvaid muutusi ühiskonna elus, inimeste mõtteviisis ja tundeelus, millest tulenebki see terav pilk tuleviku jaoks. Stendhali päevikuid ja kirjavahetust sirvides võime täheldada otse kirglikku «tulevikumaaniat», ja seda juba alates tema esimestest kirjanduslikest katsetustest. Nii kirjutab ta 1802. aastal oma päevikusse: «Alati töötada XX sajandi jaoks.» Aastarvud 1880, 1922, 1935 tulevad tal niisama hõlpsasti sulle kui 1796, 1815 või 1830. Alati püüab ta kaasaega mõista ja hinnata just tuleviku aspektist. Iga oma elamust, kõike nähtut ja kuuldu katsub ta lahti mõtestada kahekümnendast sajandist lähtudes, kirjutades alati nii, nagu ta tunneb kõige õigema olevat. Küll püüab Mérimée teda manitseda, et ta säästaks kirikut ja peaks silmas sündsust ning «hea seltskonna» maitset. Kaastundlikult õpetab teda Balzac nagu andekat, aga kangekaelset koolipoissi, kuidas just nimelt tuleb romaane kirjutada, ning noomib teda stiililiste ja keeleliste lohakuste pärast. Victor Hugo lööb hoopis käega, väites, et ta ei suuda seda meest üldse lugeda, ning keeldub teda kirjanikuks pidamast. Väiksematest reaktioonilistest kriitikutest ei maksa rääkida. Nende kohta ütleb ta kirjas Balzacile: «Surm sunnib meid nendega kohti vahtama. Elu ajal võivad nad meiega kõike teha, ent maksab neil ainult surra ja unustus neelab nad igaveseks... Mina aga mõtlen hoopis teisele loteriile, mille peavõiduks on olla kirjanik, keda loetakse aastal 1935.»

Nii lähebki Stendhal vaatamata sõprade manitsustele ja vaenlaste hurjutamisele kindlalt oma teed. Ta ei saa maha salata oma poliitilisi ja esteetilisi tõekspidamisi, olles oma sisimas kindel järelpõlvede tunnustusele. Muidugi tahaks ta, vägagi tahaks, et kaasaeg teda hindaks, sest see annaks talle majandusliku iseseisvuse ning võimaluse vabalt kirjutada, mis on kogu tema elu suur ja täitumatu unistus. Selle nimel on ta valmis paljugi tegema, ainult mitte oma veendumusi müüma, mitte sattuma nende kirjanike kilda, kes oma loomingus teevad silmi mandunud aristokraatiale ja võimulolevale kodanlusele, püüavad ilustada ja kinni mätsida elu inetuid külgi, kasuahnust, silmakirjatsust, labasust. Stendhal on veendunud, et revolutsiooni ja sõdade tulest läbi käinud inim-põlv, kes võib-olla pole küll lugenud suurte ajaloolaste teoseid, aga kes selle eest on ise ajalugu teinud, ei vaja mitte ilusaid valesid, vaid otsekohest, ausat kirjandust, karmi tõtt ilma igasuguste kaunistusteta. Võib-olla hindas ta üle oma kaasaegseid, aga see-eest on ta seda lähedasem XX sajandile. Suure meistri analüüsiva, mõtiskleva, aga sageli ka vahedalt lõikava ja kirgliku sule alt kerki-vad meie ette inimesed tollest nüüd juba kaugest ajajärgust, inimesed kõigi oma salajasemate mõtete ja tunnete, arukate tegude ja meeleustega. Igas oma tegelaskujus otsib Stendhal eelkõige neid omadusi, mis viivad inimest edasi, tulevikule lähemale, — tugevaid kirgi, suurt energiat, teravat mõistust, siirust mõtetes ja tunnetes, kõike seda, mis viib nad paratamatusse konflikti neid ümbritseva ebaõiglase, valedele ja pettusele rajatud ühiskonnaga. See konflikt aga ei piirdu mitte välise kokkupõrkega, vaid me näeme seda võitlust toimuvat ka iga tegelase hinges, tema teadvuses, mille kujutamises Stendhal on üks suurimaid meistreid maailmakirjanduses.

Psühholoogiline analüüs ei ole prantsuse kirjanduses muidugi uus nähtus ja ainult sellest aspektist Stendhali teoste lähenedes on üsna raske tema juures konstateerida mingit erilist novaatorlust. Äärmiselt detailset inimese hingeelu kujutamist — olgu see siis ratsionalistlik või tundeline — leiame juba XVII sajandil Madame de Lafayette'i «Clèves'i printsessis», XVIII sajandi kiriroomanides — Rousseau' «Uus Heloise», Choderlos de Laclos' «Ohtlikud sidemed», aga ka Diderot' võrratu meistriteoseis «Jacques fatalist», «Nunn», «Rameau' vennapoeg» ning XIX sajandi pihtimusromaanides — Benjamin Constant'i «Adolphe», Musset' «Sajandi lapse pihtimus» — kui mainida ka Stendhali kaasaegseid. Seal leidub mõndagi, mis sunnib veel tänapäevalgi imestama ja millest veel nüüdki on ühte-teist õppida. Stendhali puhul peab aga eriti rõhutama, et ta on oma eelkäijailt hoolega õppinud, õppinud ka nende vigadest. Ta on otsustavalt kõrvale heitnud igasuguse konventsionaalsuse nii vormis kui ka sisus ning suutnud esmakordselt sulatada üheks orgaaniliseks tervikuks inimese tunde- ja mõttemaailma teda ümbritseva tegelikkusega, keskkonnaga ja ajalooliste sündmustega. Analüüsi staadiumist on ta kirjanduse välja viinud tõelise sünteesini. Selles inimese sise- ja välismaailma tihedas omavahelises seostamises, õige proportsiooni leidmises tegelaste hingeelu ja neid ümbritsevate eluoluliste ja ajalooliste

sündmuste vahel, kusjuures viimased jäävad alati määravaks, seisnebki põhiliselt see uus, mis Stendhal on toonud kirjandusse, ning mis ühtlasi on olnud ka aluseks tema hilisemale kuulsusele.

Seda kipub aga kodanlik kirjandusteadus just unustama, vestes Stendhali kõrkjal esile kui meistrit psühholoogilise analüüsi alal, mis üksinda võetuna pole kaugeltki tema loomingu tugevaim külg. Viimasel ajal on püütud isegi väita, et Stendhali looming ei pakkuvatki erilist huvi, küll aga tema isik ning selle valguses muidugi ka tema romaaniid.

Stendhali teoste menu laiades lugejate massides näib tõestavat vastupidist. Vaevalt küll pakub miljonitele lugejatele erilist naudingut otsida iga rea tagant viiteid sündmustele kirjaniku enda elust.

«Parma klooster» on kahtlemata romaan, milles Stendhal on andnud kõige vabama voli oma kirjanikutalendile, mis tema enda sõnade järgi seisnevat just improviseerimisvõimes. Võrreldes «Punase ja mustaga», kus ta on endale teadlikult seadnud kindlad piirid vastukaaluks oma aja romantikute liialdustele, torkab käesolevas romaanis juba algusest peale silma mingi kompositsiooniline amorfsus, äärmine ladusus, võiks öelda isegi täielik muretus esitusviisis. Kui «Punases ja mustas» on peatükid peaaegu kõikjal rangelt piiritletud tervikud paljuütleva pealkirja ning motoga, siis hülgab Stendhal «Parma kloostri» selle põhimõtte juba alguses ning peatükkideks jagamine näib olevat tehtud rohkem leheses ja külgede arvu või tööpäevade kui sisu järgi. Nagu ta ise tunnistab, polevat ta ühe peatüki kirjutamist või dikteerimist lõpetades veel päris kindlasti teadnud, mis järgmises juhtub. Sündmused näivad arenevat omasoodu, kangelased reageerivad neile ja tegutsesid vastavalt oma iseloomule ja eesmärkidele, autor lisab aegajalt omapoolseid seletavaid märkusi või tähelepanekuid ning juhib vajaduse korral lugeja tähelepanu mõningaile asjaoludele. Kõik see annab suurepäraselt edasi elu tõtlikkust, kõik konventsionaalselt kirjanduslik hakkab nagu kaduma ning meil tekib otse filmile omane pidevuse illusioon. See tühja retoorika puudumine, väljenduste tabavus ja piltlikkus, teatud fragmentaarsus esitusviisis, pikkade traditsiooniliste kirjelduste puudumine, mida asendab tegevlaste hingeelu dünaamiliselt arenev analüüs, kus puuduvad nii Balzaci paksud värvid ja ülim detailsus kui ka Hugo pateetilised kõned, — kõik see muudab teose kuidagi kaasaegseks.

Erilise võlu annab «Parma kloostri» muidugi ka veel autori- poolne kaasaelamine, millest näiteks «Punases ja mustas» on hoo- likalt hoidutud. Kõikjal on tunda, kuidas autor heldib Fabrizio seiklustest või tema esimesest tõelisest armastusest jutustades otse- kui omaenda noorpõlvemälestusi heietades. Tema imetus ja aus- tus Gina Pietranera energilise, kirgliku iseloomu vastu sunnib meidki seda naist imetlema. Krahv Mosca sügavas ja ennastsal- gavas armastuses kogeme küpse meheea rõõme ja muresid. Ka Ferrante Palla piiritu ausus, tema meeletud unistused ja kibedad pettumused pole Stendhalile võõrad. Kõike seda on kujutatud ilma igasuguse silmakirjatsemise või võltsmoraalita, elus paljukogenud inimese sügava ja lihtsa inimlikkusega.

Stendhali viimase romaani «Parma kloostri» ajalugu ulatub üsna kaugele. Prantsuse konsulina Civitavecchias igavust tundes unistab ta Milaanost, kuhu Metternichi politsei ei luba tal enam tagasi pöörduda, Pariisist ja tõelisest kirjanikutööst, millele tal on nii vähe võimalust anduda. Ajaviiteks sõidab ta ringi mööda Itaalia linnu ning ostab oma tagasihoidlike võimaluste piires kokku vanu, peamiselt XVI sajandi käsikirju. Võimsa energia ja suurte kirgede imetlejat köidavad Itaalia renessansi teguvõimsad ja tugevad karakterid, mis olid omased ka talle nii lähedasele Prantsuse revolutsiooni ajajärgule. Viimasest aga ei tohi temasugune riigiametnik mõeldagi, kirjutamisest rääkimata.

1833. aasta paiku on Stendhali valduses tosina ümber vanu vähetuntud Itaalia käsikirju, mis ta hiljem avaldab ümbertöötatud kujul «Itaalia kroonikate» nime all. Nende hulgas on ka üks pealkirjaga «Origine delle grandezze della famiglia Farnese» («Farnese perekonna suuruse algus»). Selles jutustatakse, kuidas kaunis Vandozza Farnese paneb oma armukese, kuulsast Borgia perekonnast päritoleva Roderico abiga aluse oma vennapoja Alessandro Farnese vaimulikukarjäärile, kes hiljem saab paavstiks Paul III nime all. Viimane on olnud ühe neiu röövimise pärast juba pikemat aega vangis San Angelo kindluses Roomas, kust ta põgeneb ning saab kardinaliks. Oma ametist hoolimata jätkab ta senist lõbusat eluviisi, kuni armub Cleria nimelisse suurtsugusesse neiusse, elab temaga koos ning neil on mitu last. Loo lõpus märgitakse, et see vahekord kestis suurima saladuskatte all pikemat aega ega põhjustanud mingit avalikku skandaali.

Ei ole eriti raske leida siit «Parma kloostri» põhikoestikku. Vandozza on hertsoginna Sanseverina, tema armuke — krahv Mosca, Alessandro Farnesest on saanud Fabrizio del Dongo. Veelgi kaugemale minnes võib leida episoode karbonaaride Andryane'i ja Silvio Pellico Spielbergi vanglamälestustest, Fabrizio põgenemine Farnese tornist meenutab vägagi Itaalia XVI. sajandi kunstniku Benevenuto Cellini memuaarides kujutatud põgenemist San Angelo kindlusest.

Võrdluseks võiks mainida, et «Punase ja musta» süžee on pärit seminarist Berthet' kriminaalprotsessist, kaasaegse kohtukroonika lehekülgedelt. «Lucien Leuwen» on kirjutatud Stendhali hea tuttava proua Gauthier' romaani «Leitnant» ainetel. 1833. a. Pariisis viibides võttis kirjanik selle teose käsikirja lugeda, leidis selle äärmiselt halva olevat ning töötas selle põhjalikult ümber. «Itaalia kroonikaist» ja teistest vähemtuntud teostest ei maksa siinkohal kõneldagi.

Paljud, isegi väga nimekad kirjanikud ja kriitikud on teinud siit järelduse, et Stendhalil olevat puudunud loominguline fantaasia; et ta ei olevat suutnud ühtegi oma teost ise välja mõelda. Tegelikult paistab lugu olevat hoopis vastupidine: tal on äärmiselt elav fantaasia, kuid see näib alati lähtuvat mingist konkreetsest faktist, vajavat mingit tõuet. Selleks piisab sageli üsna vähesest — mõni siit-sealt kuulnud lugu, lühike ajaleheteade, ning kirjaniku kujutlusvõime loob sellest oma elukogemuste ja sügava analüüsi teel suurematu meistriteose. Otsekui Salzburgeri soolakaevandusse hei-

detud raagus puuoks, mida Stendhal oma loomingus sageli võrdluseks toob, kattub sätendavate kristallidega, nii muutuvad ka need elust võetud süžeed tema sule all väärtuslikeks kalliskivideks. Nii on see ka «Parma kloostri» puhul.

1835. aastal kirjutab ta oma sõbrale Pariisi: «Inimlooma tõeline amet on põõningukambris romaani kirjutada, sest ma eelistan lolluste kirjutamise lõbu brodeeritud fraki kandmisele, mis maksab kaheksasada franki.» Järgmisel aastal õnnestubki tal saada puhkust, mis kestab peaaegu kolm aastat. Ta sõidab Pariisi, reisib koos oma sõbra Mériméega mitmel pool Prantsusmaal ning pühendub pingelisele kirjanduslikule tööle. Sel perioodil on kirjutatud «Uhe furisti memuaarid», enamik «Itaalia kroonikaid» («Vittoria Accoramboni», «Castro abtiss», «Cencid», «Palliano hertsoginna» jt.). Võib-olla oleks ka Alessandro Farnese loost saanud midagi taolist, sest juba ammu on kirjanikul kavatsus kirjutada sel teemal väike «roman-zetto» (it. k. romaanike), nagu nähtub tema päevikust. Siis aga tuleb talle 1838. a. sügisel järsku idee viia kogu tegevustik kaasaja Itaalia oludesse. Veel sama aasta 4. novembril asub ta romaani kirjutama. Teda haarab mingi eriline loomingupalavik. Vaheldumisi dikteerides ja kirjutades ning parandades saadab ta juba 25. detsembril valmis käsikirja oma sugulasele Romain Colomb'ile, kes tavaliselt ajas tema asju kirjastajatega. Pärast aastaid kestnud mõtisklusi valmib erakordselt lühikese ajaga, viiekümne kahe päevaga, romaan, mis koos «Punase ja mustaga» paneb aluse Stendhali maailmakuulsusele.

1839. a. veebruaris-märtsis loeb ta oma teose korrekture ning sama aasta aprilli algul ilmub «Parma klooster, härra de Stendhali romaan kahes köites». Kirjastaja Ambroise Dupont'i nõudel, kes keeldub kirjastamast kolmeköitelist romaani, lühendab ta tunduvalt lõpuosa, mis torkab silma ka teose lugemisel. Hiljem kirjutab ta raamatu viimasele leheküljele: «Teha kolm köidet, arendades edasi lõppu, mille härra Dupont on ära kägistanud, ning jagada siis käsikiri kolme võrdsesse ossa. Lisada natuke maastikke; need maastikud on võib-olla naeruväärsed aastal 1900, kui me läheme sinnamaani.» Nagu näeme, ei anna tulevik autorile hetkekski rahu.

Ajakirjandus võttis teose vastu ükskõikselt, kuid üldiselt siiski heatahtlikult. 1840. a. lõpuks oli «Parma kloostri» esimene trükk läbi müüdud. Sellele aitas kahtlemata kaasa Balzaci ülistav kriitika, mis ilmus sama aasta 25. septembril «Revue parisienne'is», kus ta kirjutab: ««Parma klooster» seisab niisugusel kõrgusel, ta nõuab lugejalt niivõrd põhjalikku õukonna, maa ja rahva tundmist, et mind ei pane põrmugi imestama see täielik vaikimine, millega see raamat vastu võeti. Niisugune saatuse ootab iga raamatut, milles puudub vulgaarsus.» Ainus, millega Balzac täiesti rahul pole, on stiil. Ta soovib autorile asuda tõsiselt oma teose viimistlemisele ja lihvimisele. Samuti teeb ta mõningaid märkusi «Parma kloostri» kompositsiooni kohta, soovitades esimest osa kui ebaolulist tunduvalt lühendada ning piirduda ainult Parma sündmuste käsitlemisega.

«Te halastasite vaeslapsele,» kirjutas talle Stendhal oma vastuses Balzacile. Ta on kiitusest täiesti rabatud. Midagi niisugust pole

tema elus veel juhtunud! «Iga kord kui ma jõuan mõne natuke liiga tugeva ülistuse juurde, mida ma kohtan igal sammul, kujutlen ma, missuguse näo teevad minu sõbrad seda lugedes,» jätkab ta, tähendades, et kõik see ajab teda otse naerma, sest kunagi veel polevat ükski kirjanik teisest midagi taolist kirjutanud. Sellest hoolimata asub ta senisest innukamalt oma teost parandama ning teiseks trükiks ette valmistama. Ta teeb ümber teose alguse, kirjutab mitmeid uusi stseene, täiendab mõnede kõrvaltegelaste iseloomustusi (näiteks punaste juustega inglase XIII peatüki lõpust), mis jäävad aga lõpule viimata. 1839. aasta teisel poolel lõpetab uus minister konsul Beyle'i niigi juba liiga kaua kestnud puhkuse. Civitavecchiasse tagasi pöördunud, halveneb ta tervis järsult. Algasid tugevad peavalud, sagedased minestused. Otsekui aimates lähenevat lõppu püüab ta kirklikult kirjutada. Nii on Stendhali viimastest eluaastatest säilinud kolmteist peatükki romaanist «Lamiel», milles jutustatakse lihtsa normandia tütarlapse elukäigust, keda taltsutamatu uudishimu kihutab kõige pöörasematesse seiklustesse, mitmeid lühemaid katkendeid novellidest ja itaalia kroonikatest, nagu «Don Pardo», «Féder», «Suora Scolastica», mille viimased read ja eessõna on dateeritud 21. märtsiga 1842, üks päev enne kirjaniku lõplikku kokkuvarisemist. 1841. aasta sügisel oli ta saanud tervislikel põhjustel uue puhkuse ning sõitnud Pariisi. Siin töötas ta pingeliselt mitmete teoste kallal kuni järgmise aasta kevadeni. 22. märtsi õhtul jalutama minnes tabas teda tänavavalju ajurabandus. Sõbrad viisid ta võõrastemajja, kus ta suri öösel kell kaks, ilma et oleks teadvusele tulnud. Vähesed sõbrad ja sugulased saatsid teda ta viimisel teekonnal Père Lachaise'i kalmistule. Tema hauasambal on itaaliakeelne kiri, mille ta koostas oma testamendis juba siis, kui oli sunnitud Milaanost lahkuma:

ARRIGO BEYLE
MILANOLANE

ELAS. KIRJUTAS. ARMASTAS.

«Parma kloostri» teist trükki autori eluajal ei ilmunud. Kuna teose käsikiri on kaduma läinud, siis on ka hilisemates, eriti aga kaasaegsetes väljaannetes lähtutud ilma igasuguste muutusteta esimese trüki tekstist. Viimase alusel on tehtud ka käesolev tõlge. Ainult üksikuid juhtudel on toimetamisel kasutatud Stendhali oma käega tehtud ääremärkusi ja parandusi esimesele trükile, mis mõnikord on aidanud selgitada autori tõelist mõtet, sest oma ameti ja tsensuuriolude tõttu oli Stendhal sageli sunnitud varjama oma tõelisi vaateid või kasutama vägagi keerulisi ümbernurga ütlemissi.

«Parma klooster» on eelkõige poliitiline romaan. Juba Balzac märkis oma «Etüüdis Beyle'ist», et «see on «Moodne vürst», romaan, mille Macchiavelli oleks kirjutanud, kui ta oleks elanud Itaaliast pagendatuna XIX sajandil». Huvi poliitika vastu on Stendhalil pärit juba lapsepõlvest. Oma ajastu poliitilisest elust aktiivse osavõtjana on talle orgaaniliselt võõras romantikute inimene ürg-

metsas või siis omaenda mina kallal urgitsev kangelane. Kui tal 1821. a. (aga seda juhtus ka hiljem) õnnetu armastuse ja Milaanost väljasaatmise tõttu oli tõsine kavatsus lõpetada oma elu enesetapmisega, siis kirjutas ta, et ainult poliitiline uudishimu sundis teda sellest loobuma. Mõned kodanlikud kirjandusteadlased on sel puhul väitnud, et sõna «politique» olevat trükiviga, selle asemel tulevat lugeda «publique», s. t. et mitte poliitiline uudishimu, vaid avalik uudishimu, kartus seltskondliku skandaali ees olevat teda selles takistanud. Kogu Stendhali looming tervikuna aga näitab vastupidist. Vaevalt leiame maailmakirjandusest autorit, kes oleks paremini osanud sulatada üheks tervikuks maksva poliitilise korra oma tegelaste vaadete, psühholoogia ja tegudega.

«Poliitika kirjandusteoses mõjub nagu püstolipauk keset kontserti, see on midagi labast, millele ei saa jätta tähelepanu pööramata.» Seda oma armastatud mõtet kordab Stendhal ka «Parma kloostri», ning teeb seda nii, et esimesel pilgul võib autor meile tunduda täieliku poliitika ja ühiskondliku temaatika vaenlasena kirjanduses. Paljudki kodanlikud kirjandusteadlased on püüdnud seda esitada puhta kullana. Säärane üliettenägelikkus kriitika suhtes ja ümbernurga ütlemine on saanud kirjanikule omaseks juba Napoleoni valitsemise ajal nii päevikuis kui ka erakirjavahetuses ning kujunenud tema loomingu üheks iseloomustavaks jooneks. Uhes lõigus ütleb ta, et poliitika on kirjandusteoses nagu püstolipauk keset kontserti, järgmises aga näitab, et ta ei saa kuidagi sellest hoiduda, sest sealt viib tee edasi otse kangelaste südamesse. Nii väidab see «inimsüdamete vaatleja», nagu ta ise oma elukutset nimetab, et poliitika, ühiskondlik elu on lahutamatu seotud inimeste mõtte- ja tundelaadiga, et üht on võimatu kujutada ilma teiseta. Seepärast on Stendhalile põhiliselt võõras igasugune romantiline elust irdumine. Kui väga tema kangelased ka selle poole ei püüaks, iialgi nad seda ei saavuta. Reaalse elu seadused, sündmuste «loogika», mida Stendhal armastab eriti rõhutada, sunnib neid igal sammul osa võtma poliitilisest elust, kannatama ja võitlema, läbi elama võidujoovastust ja kibedaid pettumusi, rohkem küll viimaseid.

Nii nagu «Punases ja mustas» kõlavad restauratsioonija taustal pidevalt Prantsuse revolutsiooni ja Napoleoni ajastu heroilised fanfaarihelid mingi võimsa kontrapunktina kaasaja labasusele, nii on ka «Parma klooster» üles ehitatud samasugusele kontrastile — Milaano 1796. aastal, vabariikliku armee kangelasteod, Fabrizio vaimustatud sõltaminek, Waterloo lahing, Ferrante Palla ülev ning ühtaegu sügavalt inimlik kuju kõigi oma nõrkuste ja voorustega, ning kõige selle kõrval väikese absolutistliku vürstiriigi õukond oma tardumuse ja pisiintriigidega, mis iga hetk suruvad maha, moonutavad ja lämmatavad kangelaste püüdlusi, nende parimaid tundeid ja tegusid.

Kogu romaani kestel käib omamoodi vabadusvõitlus, võitlus isikuvabaduse ja inimväärikuse eest, millele vana iganenud ühiskondlik kord surub oma manduva ja ebardliku pitseri. Kõik romaani kangelaste parimad püüdlused jooksevad liiva, muutuvad isikliku õnne taotlemiseks, kuid ka see on kättesaamatu isegi niisugus-

tele silmapaistvatele isikutele riigis, nagu seda on krahv Mosca, hertsoginna Sanseverina, Fabrizio del Dongo.

Siin avaldub kujukalt ka Stendhali enda kontseptsioon, mis on pärit XVIII sajandi filosoofidelt-materialistidelt. See on niinimetatud valgustatud egoism, mille järgi iga inimene «peab jahti õnnele», kuid tõeliselt arukas inimene mõistab, et tema isiklik õnn sõltub kõigi tema kaaskodanike õnnest. Hoolimata oma tähtsast seisundist ei saa õnnelikud olla ei peaminister krahv Mosca, ega isegi vürst, kellel ometi peaksid selleks olema kõik võimalused, sest enamik nende riigi rahvast elab julma poliitilise surve all, enneolematu harimatuses ja viletsuses. Üksikud ei saa olla õnnelikud paljude viletsuse arvel.

Pankroteerunud absolutismi poliitikale vastandab Stendhal korduvalt «enamiku inimeste õnne» põhimõtte, mis tema arvates on igasuguse riigivalitsemise ainsaks võimalikuks ideaaliks. Selle saavutamiseks näeb ta ainult üht vahendit — parlamentaarset vabariiki, kuid siingi kerkib üsna mitmeid raskusi. Esiteks on vaja inimesed üles raputada feodalismi tardumusest ja harimatusest. Itaalias oleks vabariik ka saja aasta pärast mõttetud, avaldab krahv Mosca Stendhali mõtet. Itaalia ei ole veel küps selleks ülitähtsaks poliitiliseks sammuks. Siinkohal võiks meenutada, et kodanlik vabariik kuulutati Itaalias välja alles pärast II Maailmasõda. Seega on Stendhali ennustus täitunud niisuguse täpsusega, millest poliitika vaevalt keegi üldse unistadagi võib.

Agas ka kodanlikusse vabariigisse suhtub Stendhal üpris skeptiliselt, mis avaldub eriti selgesti Ferrante Palla viimases kirjas. Ameerika Ühendriigid pole mitte kogemata sattunud «Parma kloostri» lehekülgedele. Tänu ameerika teadlaste statistilisele meetodile teame, et Stendhal mainib nende kodumaad oma teostes kokku kolmesaja viiekümnel korral. See on Euroopas pärast Viini kongressi valitsenud aristokraatliku reaktsiooni antipood, aga ka Euroopa tulevikupilt, vähemalt Stendhali arvates. Kuigi ta pole ise Ameerikas käinud, on ta ameeriklastega tutvunud, üks tema parimaid sõpru, Jacquemont, on talle sellest jutustanud, ta on lugenud paljusid teoseid Uue Maailma ajaloo kohta. Stendhal teab täpselt, et kodanlik vabadus, see on vürtspoodniku vabadus, kes surub kõigile peale oma kombes ja maitse. Kõike mõõdetakse seal selle järgi, kas see annab sissetulekuid või mitte, nagu loeme «Punase ja musta» teisest peatükist. Seal pole ooperit — öeldakse «Parma kloostri» lakooniliselt. Vürtspoodnik ei vaja muusikat, kirjandust, kunsti — muidugi kui see just kasu ei too; siis aga lakkab ta olemast tõeline kunst.

Just see kodanluse piiratus ja kultuurivaenulikkus, tema püüe alistada kunsti oma huvidele, sunnib Stendhali skeptiliselt suhtuma vabariiki ning suunama oma pilgu veelgi kaugema tuleviku poole. Siit ka Napoleoni-kultus, mis «Parma kloostri» uue jõuga avaldub, sest võrreldes aastakümnetega, mis keisririigile järgnesid, oli see siiski suur ja heroiline ajastu, mis andis paljudele avaraid võimalusi oma annete ja energia rakendamiseks.

Kuigi feodalismi ja kapitalismi probleemil inimkonna üldise ajaloo mastaabis ei ole seda tähtsust, mis on kaasaegsel sotsialismi

ja kapitalismi võitlusel, tuleb siiski rõhutada, et Stendhali ajal oli see eluküsimuseks paljudele Euroopa maadele ja rahvastele. Seda küsimust püüab Stendhal «Parma kloostri» lahendada, lähtudes Itaalia oludest. Kui teda ka muidu võib süüdistada süžee laenamise, siis vähemalt Parma olude kirjelduses on ta andnud võrratu üldistuse enamiku Euroopa riikide tolleaegsest olukorrast.

Juba Balzac oma artiklis Beyle'ist märgib, et «...Parma aitab, *mutato nomine*, mõista hoopis tähtsama õukonna intriige.» Võib julgesti öelda, et ajaloolise Parmaga pole siin üksikasjades peaaegu midagi ühist. See oli pärast Viini kongressi mitte vürsti-, vaid hertsogiriik, kuhu pandi valitsema Napoleoni viimane naine, Habsburgide dünastiast pärinev Marie-Louise, kes valitses seal Parma suurhertsoginnana kuni 1847. aastani. Ernesto-Ranucciod on välja mõeldud isikud, kuigi sellenimelisi valitsejaid on Parmas olnud. Üksikuid kokkupuutepunkte on leitud Stendhali vürstide ja tolleaegse Modena hertsogi Francesco IV vahel. Samuti on püütud krahv Moscas näha suurhertsoginna Marie-Louise'i soosikut krahv Neipergi, Austria kantslerit Metternichi ja veel nii mõndagi. Kõigel sellel pole tänapäeval muidugi enam mingit määravat tähtsust. Põhiline on siin ikkagi see sügav ja tõetruu üldistus, mille Stendhal on loonud absolutistlikust riigist, kus feodalismi alused on lõplikult purustatud, vana poliitiline režiim aga püsib veel harjumuse ja tääkide jõul.

Kolmandaks komponendiks, millele Stendhali arvates toetub monarhia Itaalias, on usk. Peaaegu kõigile «Parma kloostri» tegelastele on juba lapsepõlvest saadik sisse juurdunud religioossed tõekspidamised ja vastav mõtteviis. Voltaire ja Rousseau on neile tundmatud. Kellelegi ei tule mõttessegi kahelda ka kõige absurdsemas dogmas. Üksnes hertsoginna Sanseverina ja krahv Mosca näivad olevat erandid. Meenutagem kas või hertsoginna õpetusi Fabrizioole, kus ta käsib õppida teoloogiat nagu kaardimängureegleid, milleta del Dongo perekonna noorim võsu ei saa elus kaasa mängida.

Aga ka selline silmakirjatsemine ei too kellelegi õnne. Fabrizio omandab küll suurepäraselt kõik «mängureeglid», saavutab oma päritolule vastava ühiskondliku seisundi, tohutud sissetulekud, leiab endale armastatud naise, kes kingib talle isegi poja — lõpp on seda traagilisem. «Punases ja mustas» näeme vaest ja andekat plebeid asjatult võitlevat aristokraatliku ühiskonna vastu, ja on lõpuks siiski täiesti loomulik, et see ühiskond keeldub talle andmast kohta päikese all. Kui aga ka Fabrizio-taolise rikka aristokraadi kõik taotlused jooksevad tühja, teistest romaani tegelastest kõnelemata, ja seda just nimelt aristokraatlikus ühiskonnas, siis ei saa siin olla kaksipidi järeldusi, see ühiskondlik kord on ise andnud endale vaesusetunnistuse.

Kui prantsuse kriitik Albert Thibaudet eristab stendalistide hulgas, vastavalt sellele, millist teost keegi eelistab, «fabritistlikke» parempoolseid, «sorelistlikku» keskerakonda ja «brülaarlikke» pahempoolseid (vägagi pahempoolse kallakuga posthuumsete memuaaride «Henri Brulard'i elu» järgi), siis tuleks tõele au andes küll tunnistada, et «Parma klooster» on oma järelduste poolest kõige pa-

hempoolsem, sest see teos eitab kategooriliselt nii feodaal-absolutistlikku kui ka kodanlik-vabariiklikku korda.

Kui me varem kõnelesime romaanis esinevast revolutsiooni ja sellele järgneva reaktsiooni vastandamisest, siis omandab see teose kunstilist külge analüüsides hoopis sügavama, kaugeleulatuvama ja üldisema tähenduse. Kõik on üles ehitatud äärmiselt teravale kontrastile — ühelt poolt otse farsini karikeeritud Ranuccio-Ernesto IV ja ka V õukond, teisalt Fabrizio ja Clelia liigutav armastus, Gina ja krahv Mosca sügav kiindumus, parimad inimlikud tunded, mis otsivad väljapääsu nagu linnud puurist. Shakespeare õpilasena hülgab Stendhal koomika ja traagika lahutamise nõude. Täiesti teadlikult kaldub ta pidevalt ühest äärmusest teise. Ta on veeridunud, et traagiline pääseb kunstiteoses täiele mõjule alles siis, kui seda vastandatakse koomilisele, samavõrd aga rabab meid pisimgi koomiline detail sügavalt inimliku traagika taustal. Selle eest süüdistasid kaasaegsed Stendhali kirjaoskamatuses, stiilitunde puudumises, kompositsioonilises lodevuses.

Tegelikult aga on «Parma klooster» kogu selle näilise laiali-valguvuse ja amorfise juures äärmiselt tihe teos, milles me tähelepanelikul lugemisel vaevalt leiame ühtki ülearust detaili, kuigi esitusviis võib paiguti tunduda isegi lohakas. Aga sellelgi on sageli omad põhjused, nagu me juba nägime. Pealegi teadis Stendhal, et «häda sellele, kes kunstis kõik ära ütleb».

«Parma kloostri» kohta on avaldatud kõige vastupidisemaid arvamusi, ja seda mitte ainult sõnades.

Saksa okupatsiooni päevil ei suhtunud Vichy' valitsuse propagandašefid Stendhalisse mitte väiksema umbusuga kui omaaegne Austria «Keiserlik ja Kuninglik» politsei. Tänapäeval Prantsusmaal pead tõstvad profašistlikud elemendid hävitavad progressiivseid raamatukauplusi rüüstades koos kommunistliku kirjandusega ka Stendhali teoseid. «Omada vaenlasi sada aastat pärast surma, see on ülim õnn suurmehele,» arvab Henri Beyle...

Aga veel suurem õnn on omada saja aasta pärast sõpru. Kui Julius Fučik Nõukogude Liidus viibides tundis huvi, mida meie maal kõige rohkem loetakse, siis vastati talle ühes Moskva raamatukogus: kõige loetavamad raamatud on Solohhovi ja Nikolai Ostrovski teosed ning Stendhali «Parma klooster».

O. Ojamaa

MÄRKUSED

- Lk. 5. 1839. aasta sündmused... — «Parma klooster» on tegelikult kirjutatud 1838. a. novembris-detsembris ning ilmus 1839. aasta aprilli algul. Seega pole siin ilmselt vihjatud 1839. a. 12. mai vabariiklikule ülestõusukatsel Pariisis. Järgnev sissejuhatus on samasugune väljamõeldis, nagu Stendhal neid sageli kasutab oma reisikirjeldustes ja kirjavahetuses soovimatute lugejate eksiteele viimiseks, omistades oma teoseid ja nendes avaldatud mõtteid kolmandatele isikutele või siis viidates olematutele allikaile.
...mil meie sõjaväed marssisid mööda Euroopat... — Siin on mõeldud 1789. a. Prantsuse revolutsioonile järgnenud sõdu, mis hiljem, Napoleon I ajal, võtsid vallutus-sõdade iseloomu ja kestsid väikeste vaheaegadega 1792. aastast kuni 1815. aastani.
Kanoonik — katoliku vaimulik, toomkapitli liige, toomherra.
Zambajon (it. k. *zabaione*) — munapunš.
Lk. 6. **Puntiglio** (it. k.) — upsakus, seisuseuhkus.
Lk. 7. **Ariosto, Ludovico** (1474—1533) — itaalia renessansiajastu suurimaid luuletajaid, peateos on eepos «Orlando Furioso» («Pöörane Roland»). Stendhal tsiteerib siin tema IV satiiri.
Lk. 9. ...Saksa keisrid... — 1162. a. vallutas Saksa keiser Friedrich Barbarossa pärast pikaajalist piiramist Milaano ning laastas selle. Kui Stendhal võrdleb oma vabadust vapralt kaitsnud milaanolasi prantslastega, siis mõtleb ta viimaste all, nagu näitavad tema hilisemad oma käega tehtud parandused, just prantsuse vabariiklasi, 1789—1795. a. revolutsiooni mehiseid võitlejaid.
Truud alamad... — Milaano ja kogu Põhja-Itaalia, mis oli juba sajandeid olnud teiste riikide valitsuse all, läks pärast Napoleoni langemist 1815. a. uuesti Austria valdusesse.
Lk. 10. **Gros, Jean-Antoine** (1771—1835) — prantsuse maalikunstnik, Napoleoni keisririigi aegne silmapaistvaim lahingumaalija.
Lk. 11. **Piacenza** — linn Põhja-Itaalias Po jõe ääres, moodustas aastail 1545—1860 koos Parmaga iseseisva hertsogiriigi.
Lk. 13. **Assignaadid** — Prantsuse revolutsiooni aegne paberraha, mille väärtus pidevalt langes.

- Lk. 15. **Casa del Dongo** — *casa* tähendab it. k. «maja», ülekantud mõttes ka «perekonda». Siin mõeldakse del Dongo aadli-perekonnale määratud makse.
...punderdas oma juukseid... — Stendhal rõhutab ka edaspidi korduvalt seda näiliselt tühist asjaolu, mis muutub otsekui reaktsiooniliste ultraroyalistlike poliitiliste vaadete sümboliks.
Lk. 16. **Arcole ja Lonato** — asulad Põhja-Itaalias, mille all prantsuse vabariiklikud armeed saavutasid noore kindrali Bonaparte'i juhtimisel 1796. aastal hiilgavad võidud austerlaste üle.
Mamelukid — türki päritoluga orjad Egiptuses, kes moodustasid valitsejate ihukaitseväge ning mängisid hiljem juhtivat osa poliitilises elus.
Cattaro — serbia k. *Kotor*, tänapäeval Jugoslaavia sadamalinna Aabria mere ääres.
Lk. 18. **Casa Tanzi** (moonutatud it. k.) — ballisaal, tantsusaal.
Lk. 19. **Prints Eugène, Eugène de Beauharnais** (1781—1824) — keisrinna Joséphine'i poeg esimesest abielust, kelle Napoleon määras 1805. a. Itaalia asekuningaks.
Lk. 22. **Ronsard, Pierre** (1524—1585) — suurim prantsuse renessansiajastu luuletaja, peamiselt lüürik, «Plejaadi» koolkonna juht.
Lk. 26. **Bubna-Littitz, Ferdinand** (1768—1825) — Austria feldmarssal, kontrevolutsiooniline väejuht, alates 1818. a. Lombardia kuberner. Suri Milaanos 1825. a.
Tsisalpiini Vabariik — Napoleoni poolt loodud Prantsuse tütarvabariik Põhja-Itaalias, mis eksisteeris aastail 1797—1799 ja 1800—1802 ning liideti siis Itaalia kuningriigiga. Nimefus ise on pärit Põhja-Itaalia muistsest ladinakeelsest nimest — Gallia cisalpina — siinpool Alpe asuv Gallia.
Lk. 29. **Tasso, Torquato** (1544—1595) — itaalia renessansiajastu luuletaja, peateos on eepos «Vabastatud Jeruusaleml».
Lk. 31. **Viganò Salvatore** (1769—1821) — itaalia ballettmeister. Tsekiin (it. k. *zecchino*) — Veneetsia kuldmünt.
Lk. 32. **Juani laht** — väike laht Lõuna-Prantsusmaal Vahemere rannikul Cannes'i lähedal, kus Napoleon Elba saarelt põgenedes maabus.
Napoleoon (pr. k. *napoléon*) — I keisririigi aegne kahekümnefrangine kuldmünt Napoleon I kujutisega.
Lk. 33. **Monti, Vincenzo** (1754—1828) — neoklassitsistlik luuletaja ja draamakirjanik.
Lk. 39. **Ligny** — küla Belgias, kus Napoleoni väed löid preislasi 16. juulil 1815. a.
Lk. 42. «**Aymoni neli poega**» — keskaegne kangelaslaul XII—XIII sajandist, tuntud ka «Renaud de Montaubani» nime all, milles võluhobune Bayard aitab nelja venda võitluses kurja võluri Maugisi vastu.
Lk. 46. **Ney, Michel** (1769—1815) — Napoleoni üks silmapaistvamaid marssaleid, kellele ta Venemaa sõjakäigu ajal andis

- Moskva vürsti tiitli. Langes 1815. a. reaktsiooni ohvriks ja lasti maha.
- Lk. 47. **Punased kuued** — mõeldakse inglasi; Prantsuse sõjaväemundri traditsiooniliseks värviks kuni Esimese maailmasõjani oli helesinine.
- Lk. 51. **Macchiavelli, Niccolò** (1469—1527) — itaalia renessansi-ajastu poliitik, humanist, ajaloolane ja kirjanik; tema peateos on «Vürst», milles ta õigustab poliitikas kõiki vahendeid, kui need vaid teenivad valitseja ja riigi huve. Hiljem on makjavellism muutunud kavala, sõnamurdliku ja reetliku poliitika sünonüümiks üldse. Oma «Etüüdis Beyle'ist» nimetab Balzac «Parma kloostrit» kaasaja «Vürstiks».
- Lk. 63. **Gratis pro Deo** (lad. k.) — jumalamuidu.
- Lk. 65. **Fénélon, François** (1651—1715) — prantsuse klassitsistlik kirjanik ja pedagoog, enne surma oli Cambrai' peapiiskopiks.
- Lk. 77. **Pellico, Silvio** (1789—1854) — silmapaistev itaalia romantiline kirjanik ja vabadusvõitleja, võttis aktiivselt osa karbonaaride liikumisest, vangistati Austria võimude poolt ning veetis üheksa aastat Spielbergi kindluses (vt. märkus lk. 92 juurde). 1833. a. avaldas mälestustekogu «Minu vanglad».
- Lk. 85. **Andryane, Alexandre-Philippe** (1797—1863) — prantsuse päritoluga karbonaar, mõisteti Austria võimude poolt 1824. a. surma, mis hiljem muudeti eluaegseks vangistuseks Spielbergi kindluses (vt. märkus lk. 92 juurde). Vabanes 1832. a. ning avaldas aastail 1837—1838 «Ühe riikliku kurjategija memuaarid».
- Lk. 87. **Bayard, Pierre du Terrail** (1473—1524) — prantsuse väejuht.
- Lk. 90. **Seccatore** (it. k.) — alatu, jultunud inimene.
Correggio (umb. 1494—1534) — õige nimega Antonio Allegri — itaalia renessansi-ajastu maalikunstnik, kelle loomingut Stendhal oma teostes sageli imetleb. Correggio on maalinud mitmeid freskosid Parma kirikutes ja kloostrites.
- Lk. 92. **San Micheli** (Michele, Sanmicheli) (1484—1549) — itaalia renessansi-ajastu üks silmapaistvamaid arhitekte, paljude kirikute, losside, kindluste jt. avalike hoonete ehitaja.
Ultra — ultraroyalist, äärmine kuningriiklane, reaktsionäär.
Spielberg — kindlus Määrimaal (tänapäeva Tšehhoslovakkias), kus Austria võimud pidasid kinni revolutsioonilisi võitlejaid.
«Constitutionnel» — 1815. a. asutatud prantsuse kodanlik liberaalne ajaleht.
Alfieri, Vittorio (1749—1803) — suurimaid itaalia draamakirjanikke, paljude heroiliste tragöödiate autor.

- Lk. 92. **Tacitus, Publius Cornelius** (umb. 55—120) — vana-rooma ajalookirjutaja.
- Lk. 95. **Disinvoltura** (it. k.) — sundimatus.
- Lk. 100. **Cassandro** — tüüp itaalia *commedia dell'arte*'st, kergeusklik ja heasüdamlik vanamees, keda kõik pilkavad ja petavad.
- Lk. 106. «...93. aasta.» — 1793. aasta oli Prantsuse kodanliku revolutsiooni haripunktiks, mil võimul oli jakobiinlaste partei, kes kasutas võitluses kontrrevolutsiooni vastu revolutsioonilise terrori meetodit.
- Lk. 107. **Canova, Antonio** (1757—1821) — silmapaistvamaid itaalia uusklassitsistlikke skulptoreid, keda Napoleon I soosis.
- Lk. 109. **Scagliola** (it. k.) — maarjaklaas, läbipaistev õhuke kipskristall; siin — maarjaklaasiga inkrusteeritud laud.
- Lk. 110. **Fronde** — aristokraatlik absolutismivastane opositsioon Prantsusmaal XVII sajandil.
- Lk. 115. **Paul III** — Rooma paavst 1534—1549, õige nimega Alessandro Farnese, kelle elulugu on aluseks «Parma kloostri» süžeele (vt. järelsõna).
- Lk. 121. **Raynal, Guillaume** (1713—1796) — prantsuse ajaloolane ja valgustusfilosoof, kirjutas kolonialismi- ja kirikuvastase teose «Eurooplaste mõlemasse Indiasse asumise ajalugu».
- Lk. 133. **«Moniteur»** — mitme ametliku häälekandja nimetus Prantsusmaal; siin mõeldakse Napoli revolutsioonilise valitsuse ametlikku organit.
San Felice (Sanfelice), **Louisa** (1761—1800) — markiis, Napoli revolutsioonist osavõtja, hukati monarhistliku restauratsiooni poolt. Tegelikult ta ei olnud Napoli revolutsioonilise ajalehe väljaandja.
- Lk. 134. **Decius** — Rooma keiser, valitses aastail 249—251, äge kristlaste tagakiusaja.
Polyeucte (it. k. *Poliecto*) — vana-rooma tsentuurio, kes suri märtrisurma III sajandil ning kuulutati pühakuks; peategelane mitmes tragöödias ja ooperis.
- Lk. 143. **Casto Giuseppe** (it. k.) — süütu Joosep.
- Lk. 147. **Arlekiin** (it. k. *Arlecchino*) — koomiline kuju *commedia dell'arte*'st, naljahammas, tola.
- Lk. 165. **Mercadante, Giuseppe** (1795—1870) — itaalia helilooja — kirjutas peamiselt oopereid, aga ka sümfoonilist ja vaimulikku muusikat.
- Lk. 171. **Themistokles** (umb. 525—459 e. m. a.) — Vana-Kreeka riigimees, kes lõi pärslasi Salamise merelahingus. Siin viide ülespuhutud stiilile, mida Napoleon oma läkitustes kasutas.
- Lk. 172. **Suchet, Louis-Gabriel** (1772—1826) — Napoleoni marsal, juhatas sõjategevust Hispaanias.
- Lk. 176. **Chiaramonti** — paavst Pius VII (1800—1823) perekonnanimi; Pius VII sõlmis Napoleoniga konkordaadi ja pühit- ses viimase keisriks, mida talle hiljem reaktsionääride poolt ette heideti.

- Lk. 178. **Vetturino** (it. k.) — voorimees.
 Lk. 187. **Trattoria** (it. k.) — trahter, kõrts.
 Lk. 189. **Vicolo** (it. k.) — põiktänav, kõrvaltänav.
Porco (it. k.) — siga.
 Lk. 197. **Cimabue, Giovanni** (umb. 1240—1302) — itaalia eelrenes-
 sansi maalikunstnik.
Baiocco — itaalia münt.
 Lk. 208. **Tankred** (it. k. *Tancredo*) — kangelane Tasso (vt. mär-
 kus lk. 29 juurde) eeposest «Vabastatud Jeruusaleml».
 Lk. 210. **Prepotenze** (it. k.) — vägiteod.
 Lk. 224. **Cameriere** (it. k.) — toapoiss, teener; siin kelder, kes
 teenindab hotellikülalisi nende tubades.
 Lk. 229. «**Oma lakkamatu kisaga takistaks see vabariik...**» —
 Stendhal viitab siin küll krahv Mosca sõnadele «Parma
 kloostri» XXIII peatükist: «Nende juttudega vabariigist
 takistaksid hullud meil nautimast parimat kõigist monar-
 hiaist.» Ilmselt on siinkohal säilinud Stendhali mõtte esi-
 algne kuju, mida ta hiljem on tekstis täpsustanud, kuid
 unustanud seda tegemast epigraafis. Muidugi on ka
 võimalik, et ta on iseennast peast tsiteerinud tema juures
 tavalise ebatäpsusega. See kontekstist väljakistud lause,
 mis võib esialgu tunduda arusaamatuna, sisaldab endas
 teose ühe kõige olulisema idee, kuigi nii-öelda «pahupidi
 pööratuna», nagu see on Stendhali juures vägagi sage-
 dane. Mõte on see, et feodaalne absolutism saab rahuli-
 kult püsida ainult seni, kuni rahvas elab pimeduses ega
 ole teadlik millestki paremast. Kui aga ilmuvad «hul-
 lud» oma juttudega vabariigist, siis on piiramatult ainu-
 valitsuse päevad loetud ning miski ei suuda enam viia
 inimesi tagasi endise alistumise ja näilise rahulolu
 juurde.
 Lk. 243. **Podestaa** (it. k. *podestà*) — linnapea aunimetus paljudes
 Itaalia linnades; podestaal on ka rahukohtuniku õigused.
 Lk. 247. **Pulcinella** (it. k.) — tola, veiderdaja.
 Lk. 248. **Parmigianino** (Parmegianino) — õige nimega Francesco
 Mazzola või Mazzuoli (1503—1540) — itaalia renessansi-
 ajastu maalikunstnik, sündinud Parmas.
 Lk. 249. **Intelligenti pauca** (lad. k.) — targale vähe, s. t. targale
 piisab vähesest, arukas inimene mõistab poolelt sõnalt.
 Lk. 255. **Reni, Guido** (1575—1642) — itaalia maalikunstnik, väga
 peene maneeriga meister.
 Lk. 279. **Armida** — kangelanna eeposest «Vabastatud Jeruusaleml»
 (vt. Tasso, märkus lk. 29 juurde).
 Lk. 283. **Motu proprio** (lad. k.) — omal algatusel, vabal tahtel;
 mitmete paavsti bullade esimesed sõnad; siin tähendab
 käsku, korraldust.
 Lk. 284. **Jansenistid** — puritaanliku kallakuga katoliku usulahk,
 asutatud hollandlase Janseniuse (1585—1638) poolt; siin
 tähenduses: moraaliüngrid, vagatsejad.
 Lk. 290. **Aquetta** (it. k.) — deminutiiv sõnast *acqua* — vesi; siin
 tähendab mürki.

- Lk. 291. **Hippolytos, Theseuse poeg** — viide vana-kreeka müüdile,
 mille järgi muinaskangelase Theseuse poeg Hippolytos
 lükkas tagasi oma võõrasema Phaidra armuavaldused.
 Theseuse sõjast tagasi saabudes süüdistas Phaidra Hip-
 polytost oma au kallale kippumises, mille peale isa laskis
 merejumal Neptunil hirmutada oma poja hobuseid, too
 kukkus kaljudele ning sai surma.
 Lk. 302. **Corday, Charlotte** (1768—1793) — neiu, kes žirondiinide
 õhutusel tappis Marat', Prantsuse revolutsiooni ühe silma-
 paistvaima tegelase, ning seejärel hukati giljotiinil.
 Lk. 323. **Alla monaca** (it. k.) — mungalik, munga-; siin on mõel-
 dud mingit munkade poolt kasutatud salakirja.
 Lk. 341. **Sine qua non** (lad. k.) — vajalik, vältimatu asjaolu,
 tingimus.
 Lk. 343. **Secundo** (lad. k.) — teiseks.
Tertio (lad. k.) — kolmandaks.
 Lk. 344. **Luna** (it. k.) — kuu; siin halb tuju, kurvameelsus.
 Lk. 346. **Primo** (it. k.) — esiteks.
 Lk. 348. **In petto** (it. k.) — rinnas, südames; siin tähenduses:
 meeles, mõttes, kavatsusel.
 Lk. 355. **In quarto** (lad. k.) — kvartformaadis, neljandikkaustas.
 Lk. 360. **Te Deum** — katoliku kirikulaul, mille esimesed sõnad on:
Te Deum laudamus — «Jumal, sind me kiidame».
 Lk. 380. **Francesco Sforza** (1401—1466) — Milaanos XV—XVI sa-
 jandil valitsenud aadliperekonna üks silmapaistvamaid
 esindajaid, sai 1450. a. Milaano hertsogiks. Osav poliitik
 ja väejuht.
Lorenzo il Magnifico (1448—1492) — Firenzes XV—XVIII
 sajandil valitsenud Medici perekonna suurimaid esinda-
 jaid, teaduste ja kunstide üks tähtsamaid metseene renes-
 sansiajastul.
Kuningas Robert (umb. 1275—1343) — Anjou hertsog,
 kes 1310. a. sai Napoli kuningaks. Oli Petrarca lähedane
 sõber ning toetaja, luuletas ka ise. Hiljem ülistas Pet-
 rarca teda oma teostes.
Cola di Rienzi või Rienzo (1313—1354) — õige nimega
 Nicola Gabrino — Itaalia poliitik ja humanist, elukut-
 selt notar. Asus 1347. a. aristokraatiavastase ülestõusu
 etteotsa ning kuulutas Roomas välja vabariigi, mille tri-
 buuniks ta oli. Hiljem langes paavstide ja aristokraatia
 sepitsuste ohvriks ning hukati.
 Lk. 387. **Usurpaator** — siin mõeldakse Napoleoni.
 Lk. 390. **Palazzeto** (it. k.) — väike palee, lossike.
 Lk. 392. **Condillac, Etienne Bonnot de** (1715—1780) — Stendhali
 sünnilinnast Grenoble'ist pärinev valgustusfilosoof, sen-
 sualismisilmapaistvamaid teoreetikuid prantsuse XVIII
 sajandi materialistide seas. Tema teosed «Traktaat ais-
 tingust» ja «Loogika» avaldasid sügavat mõju Stendhali
 maailmavaate kujunemisele. Condillac oli tõepoolest
 Parma printsi kasvatajaks, viimasel aga pole midagi ühist
 «Parma kloostri» vürstidega.

- Lk. 407. **Bazin**, õige nimega Anaïs de Raucou (1797—1850) — prantsuse ajaloolane, kelle nimetatud teos ilmus just «Parma kloostri» kirjutamise ajal (1837—1842); seega on siin tegemist ilmse anakronismiga, sest romaani tegevustik toimub vahetult 1815. a. järgnenud restauratsiooni-perioodil.
- Lk. 411. **Pärtliöö** — 23. augusti öösel 1572. a. Pariisis katoliiklaste poolt korraldatud reeturlik hugenottide tapmine, kus mõrvati enamik Navarra Henri (hiljem Prantsusmaa kuningas Henri IV) pulmapeole kogunenud protestantide juhte.
- Lk. 424. **Filipp II** (hispaania Felipe) — Hispaania kuningas, valitses aastail 1556—1598, äärmiselt sõjakas katoliiklane ning julm ketserite tagakiusaja, salakavala ja reetliku iseloomuga valitseja.
- Lk. 437. **Fénélon** — vt. märkus lk. 65 juurde; siin on viidatud Fénéloni ebasoosingusse sattumisele Louis XIV juures ning tema pagendamisele Cambrai'sse.
- Lk. 440. **Minoritide ordu** — püha Frantsiskuse poolt asutatud kerjasmunkade ordu, keda nimetatakse ka frantsiskaanlasteks.
- Fontana**, Francesco Ludovico (1750—1822) — itaalia kardinal, mitmete biograafiliste ja teoloogiliste teoste autor.
- Duvoisin, Jean-Baptiste** (1744—1813) — prantsuse vaimulik, Nantes'i piiskop, mitmete teoloogiliste teoste autor.
- Lk. 441. **Quelle pupille tenere** (it. k.) — need õrnad kasvandikud. Aaria Cimarosa ooperist. Domenico Cimarosa (1749—1801) oli Mozarti kõrval üks Stendhali lemmikheiloojaid.
- Pergolese või Pergolesi, Giovan-Battista** (1710—1736) — itaalia helilooja, Napoli koolkonna üks silmapaistvamaid meistreid.
- Lk. 445. **...kaht Petrarca värssi...** — Need värssid ei ole Petrarca omad, vaid kuuluvad Pietro Metastasiole (1698—1782), itaalia XVIII sajandi ühele populaarsemale luuletajale ning ooperitekstide autorile, kelle elu ja loomingu Stendhal käsitleb oma esimeses, 1814. a. ilmunud teoses «Haydni, Mozarti ja Metastasio elu».
- Lk. 449. **«Sa tahtsid seda, George Dandin!»** — Sõnad Molière'i komöödiast «George Dandin» (1668), prantsuse kirjanduses sageli kasutatav kõnekäänd, mis väljendab kahetsust inimese oma süü läbi tekkinud õnnetuste puhul. George Dandin on tõusiku kodanlase tüüp, kes teeb kõik, et abielluda aadlisoost daamiga, millest tuleneb palju koomilisi ebameeldivusi ning kibedat kahetsust.
- Lk. 454. **Aggrottato** (it. k.) — kesksõna verbist *aggrottare* — (kulmu) kortsutama, (silmi) kissitama.
- Lk. 456. **«E viva del Dongo!»** (it. k.) — Elagu del Dongo!
- Lk. 458. **Contino** (it. k.) — deminutiiv sõnast *conte* — krahv; krahvike, krahvi poeg.
- Lk. 469. **Sandrino** — meelitusvorm nimest Alessandro — Aleksander.
- Amicizia** (it. k.) — sõprus.

- Lk. 474. **TO THE HAPPY FEW** (ingl. k.) — vähestele õnnelikele. See väljend on arvatavasti võetud inglise kirjaniku Oliver Goldsmithi (1728—1774) teosest «Wakefieldi kirikuõpetaja». Mõned uurijad viitavad ka Shakespeare'i «Henry V-le», kus leiduvad sõnad «happy few». Sama moto leiame ka mõnedes teistes Stendhali teostes ja nagu nähtub tema kirjavahetusest, mõtleb ta «väheste õnnelike» all neid «tundelisi hingi», kes on võimelised tema teoseid mõistma ja hindama.

ITAALIA NIMEDE HÄÄLDAMISEST

Vokaalid. Itaalia keeles on viis täishäälikut: *a, e, i, o, u*; neist hääldatakse nagu eesti keeles *a, i* ja *u*, kuna *e* ja *o* puhul võib esineda nii lahtine (*ä, o*) kui kinnine (*je, ou*) hääldamine.

Paljude homonüümide (samakõlaliste eritähenduslike sõnade) juures on võimalik nende tähendusi eraldada ainult *e* ja *o* lahtise või kinnise hääldamise abil.

Näit.: *accetta* (*ašetta*) — kirves
accetta (*atšätta*) — ta võtab vastu.

Konsonandid.

1. Nagu eesti keeles kõlavad konsonandid: *b, d, f, l, m, n, p, t*.
2. *c* ja *g* hääldatakse *k*-na ja *g*-na *a, o, u* ja konsonantide ees:
ca, co, cu — *ka, ko, ku*
ga, go, gu — *ga, go, gu*
3. Kui *c-d* ja *g-d* tuleb hääldada *k*-na ja *g*-na *e* ja *i* ees, siis kirjutatakse nende järele *h*:
che, chi — *ke, ki*
ghe, ghi — *ge, gi*
4. *e* ja *i* ees kõlab *c* nagu *tš* ja *g* nagu *dž*
(*cena* — *tšena*, *gita* — *džita*).
5. Kui *c-d* ja *g-d* tuleb hääldada *tš*-na ja *dž*-na *a, o* ja *u* ees, kirjutatakse nende häälikute järel hääldamismärgiks *i*:
cia, cio, ciu — *tša, tšo, tšu*
gia, gio, giu — *dža, džo, džu*.
6. *gl* hääldatakse *i* ees nagu *lj*.
7. *gn* = *nj*.
8. *qu* = *ku*, mitte *kw*!
9. Konsonant *s* on kõlav nagu venekeelne *з* või saksa *s* sõnas «Rose» järgmistel juhtudel:
 1. kõlaliste konsonantide *b, d, g, l, m, n, r, v* ees: *sbaglio* (*zba'ljo*), *sgridare* (*zgrida're*)
 2. tavaliselt kahe vokaali vahel: *rosa* (*ro'za*), *caso* (*ka'zo*)

10. *sc* hääldatakse *a, o, u* ees nagu *sk*; *e, i* ees aga *š-na*.

sca, sco, scu — *ska, sko, sku*.

sce, sci — *še, ši* (*scala* — *skaala*, *scintilla* — *šintilla*).

11. *sc* liite puhul on järgneval *i-l* ja *h-l* sama toime nagu *c* ja *g* puhul pp. 3 ja 5.

Seega: *sciu, scio, sciu* — *ša, šo, šu*

sche, schi — *ske, ski*.

12. *z-l* on kahesugune hääldamisviis: heliline (*dz*) ja helitu (*ts*). Reeglid selle eraldamiseks puuduvad. Näit. *zio* — *tsi'o*, *zero* — *dzäro*, *mezzo* — *mä'dzo*, *pozzo* — *po'tso*.

13. Rõhk on itaalia sõnades väga liikuv; see võib esineda lõppsilbil, eelviimasel, kolmandal ja neljandal silbil lõpust. Suuremal osal sõnadest on rõhk siiski eelviimasel silbil.

SISUKORD

Esimene osa	7
Teine osa	229
Järelsõna	475
Märkused	488
Itaalia nimede hääldamisest	496

Стендаль
ПАРМСКАЯ ОВИТЕЛЬ
На эстонском языке

Обложка и титул Х. Витсура
Суперобложка П. Реевеэра
Эстонское Государственное
Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

Toimetaja H. Rajandi
Kunstiline toimetaja H. Vitsur
Tehniline toimetaja H. Veber
Korrektorid A. Nurmoja ja
M. Teemägi

Ladumisele antud 16. II 1959. Trükkimisele antud 20. III 1959. Paber 54:84, 1/16. Trükipoognaid 31,25 + 1 kleebis. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 25,68. Arvutuspoognaid 28,10. Trükiarv 30 000. Tellimise nr. 692. Trükkikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

Hind rbl. 9.—